Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola

Czigler Győző építész (1850–1905) élete és munkássága

Doktori (PhD) értekezés

Tóth Enikő

A doktori iskola vezetője:
Dr. Őze Sándor DSc

Témavezető:
Dr. Rozsnyai József PhD

Budapest, 2025

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS **3**

CZIGLER GYŐZŐ BIOGRÁFIÁJA **15**

Czigler, az ember 16

Czigler, a fogalom 29

Czigler, a rendszer 40

CZIGLER GYŐZŐ ÉPÍTŐMŰVÉSZETE **51**

Czigler Győző szerepe Budapest és a vidék fejlesztésében 51

Czigler Győző építészetszemlélete, stílushasználata 57

Építők és építtetők 66

Építőmesterek, iparosok, művészek 66

Építtetők 77

Épülettípusok Czigler Győző életművében 86

Lakóépületek – bérházak 86

Homlokzati megoldások és tömegalakítás 88

Alaprajzi rendszerek és belső terek 104

Lakóépületek – magánpaloták, villák és kiskastélyok 113

Az oktatás, a tudomány és a művészet épületei 119

Oktatási épületek 119

A budapesti Műegyetem 126

Múzeumépületek 131

A fizikai jólét és a szociális gondoskodás épületei 135

Kórházak, szanatóriumok 135

Fürdők 142

Szociális épületek 151

A társadalmi, közösségi és politikai élet épületei 157

Minisztériumi és hivatali épületek 157

Kaszinók és klubházak 167

Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági fejlesztésekhez kapcsolódó épületek 171

Vásárcsarnokok 171

Ipari épületek 178

Mezőgazdasági kísérleti állomások 179

Szakrális épületek, egyházi megbízások 183

Műemlékhelyreállítási munkák 193
Nem épülettervezési feladatok Czigler Győző életművében 197
Síremlékek 197
Szobrászati munkák 201
Iparművészeti munkák 204
ÖSSZEGZÉS 207
FÜGGELÉK 212
Köszönetnyilvánítás 212
Czigler Győző műveinek jegyzéke 213
További, azonosításra váró művek nyomában 222
Czigler Győzőnek címzett levelek irodai hagyatékából 224
Forrásjegyzék 281
Elsődleges források 281
Czigler Győző írásai 281
Gyűjteményi és levéltári források 282
Másodlagos források 294
Szakirodalom 294
Sajtóforrások 317
Internetes források 345
Képjegyzék 348
Czigler Győző biográfiája 348
Czigler Győző építőművészete 349
Összefoglalás 406
Summary 407

BEVEZETÉS

Épített örökségünket építészek hosszú sora alkotta meg. Így igaz ez a 19. század második felének és a 19–20. század fordulójának emlékeire is. Vannak olyan tervezők, akiknek a neve a világ bármely táján, egy valamelyest szakavatott ember számára ismerősen csenghet, mint például Antoní Gaudí (1852–1926), Victor Horta (1861–1947), vagy Otto Wagner (1841–1918). Már ez a névsor is tükrözi, hogy a művészettörténet alapvetően az újszerűt, a formabontót kedveli, amely elszakad az építészet klasszikus hagyományaitól. Hazánkban Lechner Ödön (1845–1914) neve illeszkedik ebbe a sorba, bár a magyar példák jellemzően mostohább helyzetből indulnak a világ építészettörténetét taglaló nagy művekben, ha egyáltalán helyet kapnak bennük.[1]

Az újító szellem jelentősége vitathatatlan, azonban más országokhoz hasonlóan hazánk épületállományának is jelentős részét képezik azok a művek, amelyek az építészeti hagyományok talaján születtek meg, vagy újszerűségük nem a stílusban rejlik. A historizmus építészete a korábbi korok formakincséből táplálkozott, mégis, Budapest városképét napjainkig meghatározza. Ha csak a főbb látványosságokat nézzük, az Országház, az Operaház, a Nagyvásárcsarnok, vagy az Andrássy úti palotasor a historizmus építészetének kimagasló magyarországi darabjai. Mégis, a hazai historizmusnak oly kevés építésze vált ismertté szélesebb körben. Leginkább Ybl Miklós (1814–1891) neve ivódott be a köztudatba, akihez a neoreneszánsz magyarországi megjelenése köthető, amely az 1862–1865 között épült Festetics-palotán már megfigyelhető volt.[2] Ha a legnagyobb nevek listáját kiterjesztjük, Steindl Imre (1839–1902), Hauszmann Alajos (1847–1926), Alpár Ignác (1855–1928) és még néhány hasonló kaliberű építész kerülhet fel rá. Jelentőségét tekintve méltón közéjük illene Czigler Győző építész, műegyetemi tanár is, de ő sokáig a historizmuskutatás perifériájára került.

A magyarországi historizmus kutatása az elmúlt évtizedekben vett lendületet. Napjainkra egyre több építész életművének monografikus feldolgozása történt meg, vagy

[1] Például: Lechner művei szerepelnek nemzetközi építészettörténeti munkákban, így például Nikolaus Pevsner épülettípusokat bemutató kötetében. Pevsner modern építészet úttörőit bemutató kötetében mindössze egy említésben szerepel. PEVSNER, Nikolaus: *A History of Building Types*. National Gallery of Art, Washington D. C. 1976. Új kiadás: Princeton University Press, Princeton, 1997. 131, 212, 301; PEVSNER, Nikolaus: *Pioneers of modern design, from William Morris to Walter Gropius*. Harmondsworth, Middlesex, 1974. 246.

[2] G. LÁSZAY Judit: Egy palota, két tervrajz. Adatok a Festetics-palota, Budapest VIII. Pollack Mihály tér 10. építéstörténetéhez. In: BARDOLY István – HARIS Andrea szerk. *Tanulmányok Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest, 2002. 585–599.

zajlik éppen. Ebbe a sorba illeszkedik Czigler munkássága is, amelynek monografikus feldolgozását jómagam publikáltam elsőként a Holnap Kiadó *Az építészet mesterei* sorozatában.[3] Az életmű nemcsak művészettörténeti, hanem történelmi szempontból is figyelemre méltó, hiszen alakulása szoros kapcsolatot mutat az ország korabeli fejlődésével.

Czigler munkásságának újraértékelése szorosan összefonódik a historizmus, mint építészeti irányzat rehabilitációjával. Bár elmondható, hogy nevével számos művészeti lexikonban találkozhatunk, így kapott szócikket a német *SAUR Allgemeines Künstler-Lexikonban*,[4] a Szendrei- és Szentiványi-féle *Magyar Képzőművészek Lexikonában*,[5] a hazai historizmus kulcsműveiben mégsem mindig került említésre. Érdemes tehát áttekinteni ezeket a forrásokat, hiszen így nagyjából kirajzolódik az a tendencia, ahogy az építész munkásságának újbóli felfedezése végbement, illetve az is, hogy mi volt az a szakirodalmi bázis, amelyről a kutatásommal el tudtam indulni.

A díszítési igény,[6] a régi korok építészetének kevéssé nemes anyagokkal történő utánzása, továbbá a boldog békeidők két háború közötti és második világháború utáni megítélése miatt a historizmusnak sokáig nem tulajdonítottak igazi művészi értéket. Az építészettörténet a 20. század elejére a klasszicizmust már képes volt elfogulatlanul értékelni, a század közepére pedig, a Rákosi- és a korai Kádár-korszak építészeti törekvései kapcsán felértékelte,[7] de már a romantikát is elfogadta.[8] A historizmusnak ekkor még nem volt kellő becsülete a művészettörténet-írásban. Zádor Anna például 1955-ben, Gerő László magyar építészetről szóló munkájáról[9] írt recenziójában az eklektikát „*nem-alkotó, hanem valahogyan újrakérődző*” irányzatként írta le,[10] holott Gerő maga is inkább a klasszicizmust méltatta és

[3] TÓTH Enikő: *Czigler Győző*. Holnap Kiadó, Budapest, 2021.

[4] VADAS Ferenc – NOVÁKY Ágnes: Győző Czigler. In: *SAUR Allgemeines Künstler-Lexikon, XXIII*. München–Leipzig, 1999. 311–312.

[5] SZENDREI János – SZENTIVÁNYI Gyula szerk. *Magyar Képzőművészek Lexikona I*. Budapest, 1915. 346.

[6] Adolf Loos (1870–1933) jelentette ki, hogy a díszítés bűn. LOOS, Adolf: Ornement et Crime. In: *Les cahiers d'aujourd'hui*, Juin 1913. No. 5. 247–256.

[7] ZÁDOR Anna: A magyarországi klasszicizmus építészetének története. In: RADOS Jenő – ZÁDOR Anna: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. 1943; WINKLER Gábor: Vita a neoreneszánsz építészet megítéléséről az 1950-es években. In: *Ars Hungarica* 41. 2014. 476.

[8] KALMÁR Miklós: *A historizmus kutatás új metodikájáról*. PhD értekezés, tézisek. Budapest, 2002. 1.

[9] GERŐ László: *Magyar építészet*. Budapest, Építésügyi Kiadó, 1954.

[10] ZÁDOR Anna: Magyar építészet (a XIX. század végéig). A Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából szerkesztette Gerő László. (Budapest, 1954. Építésügyi Kiadó. 283. lap, 209. kép). Recenzió. In: *Magyar Építőművészet*, 1955. 4. évf. 1. sz. 65–66.

csak a korai historizmusig, a neoreneszánsz kezdetéig jutott. Mindössze Ybl Miklós néhány művét emelte be kötetébe, akinek az életművét szintén az 1950-es években, Ybl Ervin már monografikusan is feldolgozta.[11] Czigler és a historizmus ifjabb építészgenerációja a Gerő-féle munkába még nem kerülhetett bele, hiszen kívül esett a szerző – és úgy általában a kor művészettörténészei – által meghúzott korszakhatáron.[12]

A történeti stílusokat felhasználó historizmus háttérbe szorítása még az 1960–1970-es években is kitartott.[13] A folyamatot jól szemlélteti Németh Lajos három munkája, amelyek az 1970-es, 1980-as és 1990-es években születtek a stílusról. *A historizmustól a szecesszióig* című, 1974-ben megjelent kötetben, amely nemzetközi színtéren taglalta a 19. század második felének művészetét, a historizmus építészete erőteljesen negatív színt kapott. A szerző szerint ugyanis a történelemben ritkán volt ehhez hasonló példa arra, hogy „*művészi iskolázottsággal, művészi céllal a nem művészet több ezernyi termékét hozzák létre*". A magyar tervezők közül egyedül Ybl Miklós neve került említésre, de a szerző vele együtt a külföldi alkotókról, például Gottfried Semperről (1803–1879), illetve Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc-ről (1814–1879) is lesújtó véleményt fogalmazott meg.[14] Szintén Németh Lajos szerkesztette a *Magyar művészet 1890–1919* című kötetet már az 1980-as évek elején, amely még mindig kritikusan szemlélte a korszakban uralkodó építészeti irányzatot, azonban fontos előrelépés, hogy már Czigler neve is több helyütt olvasható a szövegben rövid említések és egy-egy műve kapcsán,[15] lépést téve munkássága újrafelfedezése felé. Már Németh Lajos halála után, 1993-ban jelent meg a művészettörténész *A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom* című írása, amely már az irányzat újraértékeléséről írt. Ezt a jelenséget a szerző az időbeli távolság, illetve a rendszerváltás korában megerősödő konzervatív tendenciák velejárójaként értelmezte.[16] A Zádor Anna által szerkesztett, historizmusról szóló kötetbe, amelyben Németh tanulmánya is megjelent, Komárik Dénes írt

[11] YBL Ervin: *Ybl Miklós*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956.

[12] A kötet kapcsán kialakult vitáról bővebben: WINKLER, 2014. 476.

[13] ROZSNYAI József: *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia idején, különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2011. 52.

[14] NÉMETH Lajos: *A historizmustól a szecesszióig. A XIX. század művészete*. Corvina Kiadó, Budapest, 1974. 17.

[15] NÉMETH Lajos szerk. *Magyar művészet 1890–1919. I.* Akadémiai Budapest, 1981. 68, 70–71, 79, 149–150, 153, 193, 521.

[16] NÉMETH Lajos: A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom. In: ZÁDOR Anna szerk. *A historizmus művészete Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1993. 11–20.

tanulmányt Budapest historizáló középületeiről, amelyben Cziglertől a Központi Statisztikai Hivatal és a Széchenyi fürdő is említésre került, ugyanakkor részletesebb ismertetésre nem.[17] Ez jellemző egyébként az újrafelfedezés korai időszakában, hiszen a szerzők érzékelték az építész jelentőségét, de annyira mégsem tartották fontosnak, hogy alaposabban kifejtsék. Az 1980-as évek végén Moravánszky Ákos *Építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában* című munkája, amely a teljes Monarchia területének építészetét foglalta össze, már rávilágított a historizmus építészetének gazdagságára, értékére. A kötet Czigler Győzőt, illetve az általa tervezett Saxlehner-palotát szintén csak említette, mégpedig annak kapcsán, hogy hasonlít Theophil Hansen bécsi palotáihoz.[18]

A századforduló körüli historizmus valódi jelentőségére elsőként Gerle János hívta fel a figyelmet a 20. század utolsó évtizedében. Ez az irányzat tette ugyanis ki a dualizmus kori épületállomány kétharmadát. Hozzá képest a szecessziós, koramodern, vagy nemzeti formanyelvet kereső – Gerle terminológiája szerint „*századfordulós*"[19] – épületek elenyésző számot képviseltek.[20] A historizmus építészete azonban korántsem mutat kiegyensúlyozott színvonalat, hiszen az elismert alkotók mellett bármely építőmester számára elérhetőek voltak az előregyártott stukkók, díszítőelemek, amelyekből az épületek homlokzatára válogattak.[21] Ezzel együtt számos olyan, komoly művészi igényt tükröző, magasabb költségkeretből megvalósult épület is ismert, amelyen az előregyártott elemek mellett egyedileg készített díszek láthatóak.

Bár Gerle kutatásai alapvetően a századfordulós építészetre irányultak, felismerte, hogy az építészeti ízlés változásával a historizmus legtöbb mestere felhasznált valamit az új, századfordulós irányzatokból, ahogy egyébként Czigler is. Gerle János Kovács Attilával és Makovecz Imrével együtt szerzője volt *A századforduló magyar építészete* című, 1990-ben kiadott kötetnek, amely az általa megfogalmazott terminológia alapján a századfordulós építészet alkotóiról szól. A historizmus kiválóságai közül Alpár Ignác is bekerült a kötetbe,[22]

---

[17] KOMÁRIK Dénes: Budapest középítkezései és a historizmus. In: ZÁDOR, 1993. 60, 63.

[18] MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Corvina, Budapest, 1988. 7, 59.

[19] GERLE János: Gondolatok a magyar századfordulós építészetről. GERLE János – KOVÁCS Attila – MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építészete*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990. 7; GERLE János: Elszámolás a századfordulós épületekről. In: *Budapest*, 1981. 19. évf. 11. sz. 17.

[20] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ, 1990. 11; SISA József: Előszó. In: ROZSNYAI József: *Alpár Ignác*. Holnap Kiadó, 2020. 7.

[21] SISA, 2020. In: ROZSNYAI, 2020. 7.

[22] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ, 1990. 19.

Czigler azonban kimaradt. Ugyanez igaz egyébként Hauszmann Alajosra is annak ellenére, hogy nála – különösen az irodájában dolgozó Korb Flóris (1860–1930) és Giergl Kálmán (1863–1954) nyomán – még dominánsabb az új építészeti nyelvezet jelenléte.

A magyarországi historizmus, azon belül is a neoreneszánsz kutatása 2000 körül vett igazán lendületet. Jeles kutatói közé tartozik Gábor Eszter, aki többek között az Andrássy út és környéke építészetével foglalkozott. Témája kapcsán már Czigler építészetét is jobban beemelte a historizmus-kutatásba,[23] Saxlehner-palotáját harmonikus, kiegyensúlyozott példaként értékelte.[24] Sokat köszönhet a historizmus szakirodalma Sisa Józsefnek, akinek fontos összefoglaló műve a Dora Wiebensonnal közösen jegyzett, 1998-ban megjelent *Magyarország építészetének története* című kötet, amelyben Czigler neve kétszer került említésre felsorolás jelleggel, más Hansen-tanítványok és az 1870-es években Budapestre érkező építészgeneráció tagjai között.[25] Lényegesen többször találkozhatunk Czigler nevével a szintén Sisa József által szerkesztett, 2013-ban kiadott *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet* című, 736 oldalas kötetben, jórészt a kötet terjedelméből és korszakspecifikusságából adódóan, azonban minden bizonnyal összefüggésben az építész jelentőségének felfedezésével.[26] Ugyanakkor a kisebb léptékben megírt átfogó korszaktörténeti munkáknak még Czigler nem vált feltétlenül részévé. Ezek közül érdemes kiemelni Ritoók Pál *Magyar építészet 5. Klasszicizmus, historizmus* című kötetét, amely a historizmus ismertebb alkotóira koncentrál, így Czigler munkáiról nem esik benne szó.[27] Ugyanez igaz Kalmár Miklós *Az Építészet története. Historizmus, századforduló*[28] című felsőoktatási tankönyvére, valamint annak átdolgozott és a TERC Kiadó gondozásában megjelent változatára, amely az egyetemes építészettörténetben igyekszik vizsgálni a

[23] GÁBOR Eszter: *Budapesti villák. A kiegyezéstől a második világháborúig*. Városháza, Budapest. 2001; GÁBOR Eszter: *Andrássy út*. Városháza, Budapest, 2002.

[24] GÁBOR Eszter: A neoreneszánsz építészet léptékproblémáiról. In: CSÁKI Tamás – HIDVÉGI Violetta – RITOÓK Pál szerk. *Budapest neoreneszánsz építészete*. *Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*. BFL, Budapest, 2009. 32.

[25] SISA József – WIEBENSON, Dora szerk. *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 207, 219.

[26] SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 327–328, 336, 340–341, 366, 368–369, 381, 384, 389, 408, 434, 446, 480, 496, 501–502, 513, 558, 594–595.

[27] RITOÓK Pál: *Magyar építészet 5. Klasszicizmus, historizmus*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.

[28] KALMÁR Miklós: *Az építészet története. Historizmus, századforduló*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

historizmust, azonban az általa tárgyalt magyar építészek sorából Czigler – Alpár Ignáchoz hasonlóan – kimaradt, míg például műegyetemi tanártársai, Hauszmann Alajos és Steindl Imre helyet kaptak benne.[29] A neoreneszánszon túl a neobarokk szakirodalma is jelentős munkákkal gyarapodott az ezredfordulót követően, amelyek közül elsődlegesen Rozsnyai József disszertációját érdemes megemlíteni, amelyben Czigler Győző neobarokk formavilággal rokon műveiről is olvashatunk.[30]

A monográfiákon túl konferenciák és tanulmánykötetek is létrejöttek a historizmuskutatás előrehaladásával. Ilyen volt Budapest Főváros Levéltára 2008-ban rendezett konferenciája Budapest neoreneszánsz építészetéről, amelynek előadásaiból 2009-ben tanulmánykötet is jelent meg Csáki Tamás, Hidvégi Violetta és Ritoók Pál szerkesztésében.[31] A kötetben szereplő tanulmányok közül Cziglert Sisa József európai és magyar neoreneszánszról szóló vázlatos áttekintése,[32] valamint Gábor Eszter tanulmánya említi, amely a neoreneszánsz építészet léptékproblémáiról szól.[33] Legrészletesebben Vadas Ferenc munkája tért ki Cziglerre, aki a Rózsák tere neoreneszánsz épületeiről publikált a kötetben, bemutatva a Czigler által kibővített szegényházat és az erzsébetvárosi ideiglenes templomot.[34]

Az előbbiekből látható, hogy az 1980-as évektől a 2010-es évekig Cziglerről jellemzően egy-egy műve kapcsán, vagy az életút egy-egy eseménye – így a tanulmányai vagy a budapesti letelepedése – kapcsán kaphat információt az olvasó a historizmus szakirodalmából, ha egyáltalán találkozik a nevével. Éppen ezért, ezekhez a munkákhoz legtöbbször ugyanazok a másodlagos források jelentették a kiindulópontot.

Az első, gyakran használt életrajzok az építész halála után megjelent nekrológok,[35] valamint Nagy Virgil (1859–1921) építész emlékbeszédének szöveges kivonata a Czigler-emlékünnep és a Czigler-érem alapítása alkalmából a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet*

[29] KALMÁR Miklós: *Historizmus*. Terc Kft. Budapest, 2016. 47, 260, 264, 359,

[30] ROZSNYAI, 2011.

[31] CSÁKI–HIDVÉGI–RITOÓK, 2009.

[32] SISA József: A neoreneszánsz Európában és Magyarországon – vázlatos áttekintés. In: CSÁKI–HIDVÉGI–RITOÓK, 2009. 14.

[33] GÁBOR, 2009. 23–32.

[34] VADAS Ferenc: Neoreneszánsz a Rózsák terén. In: CSÁKI–HIDVÉGI–RITOÓK, 2009. 135–136; 140–141.

[35] ALPÁR Ignác: Czigler Győzőről. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 16. 29. évf. 16. sz. 139–141.
Búcsú Czigler Győzőtől. In: *A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1905. 24. évf. 12. sz. 117–121.

*Közlönyé*ben[36] és az *Építő Ipar*ban.[37] Ezek az írások a terjedelmi korlátoknak megfelelően közöltek fontos információkat Czigler családi hátteréről és munkásságáról, illetve értékelték az életművet. Nagy annak ellenére, hogy méltatta kollégája jelentőségét, építészetét túl szigorúnak, merevnek ítélte. Ezt a sok szempontból jogos észrevételt a későbbi művészettörténet írás is tartotta, hiszen művein valóban jellemző a neoreneszánsz következetes megtartása és a virtuóz, formabontó megoldások helyett a mértéktartó józanság.

Az egykori Czigler-tanítványok között is akadt olyan, aki az építész munkásságával foglalkozott. Fábián Gáspár (1885–1953) 1904-ben, fél évig látogatta Czigler előadásait és az 1936-ban kiadott, *Nagy Magyar Építőművészek* című kötete egyik kétoldalas fejezetét tanárának szentelte, elismerve építészeti jelentőségét.[38] Kismarty-Lechner Jenő (1878–1962) szintén a Magyar Királyi József Műegyetemen végezte építészeti tanulmányait és Czigler előadásait is hallgatta. Ő a 20. század első felében állított össze egy listát az építész munkáiból, amely kiindulópontként szolgál a későbbi kutatáshoz. Lajstroma azonban nem teljes, és egyes épületeknél Czigler szerzősége cáfolható, vagy nem igazolható bizonyossággal.[39] Gyűjtése valószínűleg a Mérnöki Továbbképző Intézet 1943. évi tanfolyamainak anyagaihoz készült, amelyeket az *Építőművészetünk a XIX. század második felében* című kötetében, 1945-ben nyomtatásban is megjelentetett.[40]

Néhány kisebb lélegzetvételű tanulmány az ezredfordulót követően már született Cziglerről, bár ezek is kifejezetten az előbb említett forrásokra, különösen Nagy Virgil írására alapultak. Az életmű rövidebb feldolgozását kísérelte meg Kalmár Miklós építész, műegyetemi tanár a Műegyetem történeti kampuszát bemutató kötetben,[41] illetve Vizy László

---

[36] NAGY Virgil: Czigler Győző emlékezete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1911. 45. évf. 19. sz. 250–252.

[37] Czigler-emlékünnep. In: *Épitő Ipar*, 1911. máj. 7. 35 évf. 19. sz. 194–198.

[38] FÁBIÁN Gáspár: A városligeti Széchenyi-fürdő és tervezője: Czigler Győző (1850–1905). In: *Nagy Magyar Építőművészek I.* Budapest, 1936. 38–40.

[39] Bővebben a függelékben, a *További, azonosításra váró művek nyomában* című fejezetben. KISMARTY-LECHNER Jenő: *Czigler Győző.* Kézirat, 1943 k. HUN-REN BTK.
http://lexikoncedulak.mi.btk.mta.hu/images/cedulak/150dpi/c016_cziglai-czigler.pdf. Megtekintés: 2023.aug.22.

[40] KISMARTY-LECHNER Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében*. Mérnöki Továbbképző Intézet Kiadványai, 30. füzet, Budapest, 1945. 95–96.

[41] KALMÁR Miklós: Czigler Győző élete és munkássága. In: *Műegyetem – A történeti campus*. Budapest, 2013. 226–243.

műemléki felügyelő, szakíró a Zsolnay építészeti kerámiákról írt cikksorozatában.[42] Szerepelt a czigleri életmű Hajós György *Építészek, mérnökök, építők* című kötetében is.[43] Ezek a munkák rövid összefoglalók az életútról, annak mélyebb rétegjeit nem volt céljuk feltárni.

Az első nagyobb lélegzetvételű monografikus kísérlet Takács Katalin 2010-ben írt szakdolgozata, amelyet a Pázmány Péter Katolikus Egyetem osztatlan művészettörténész szakján adott be, azonban publikálásra nem került.[44] A dolgozat megírását már levéltári kutatás előzte meg. Azóta jóval több lehetőség áll a kutatók előtt, főként a digitálisan elérhető építészeti szakfolyóiratoknak és korabeli sajtótermékeknek köszönhetően. Ezek a tartalmak legtöbb esetben optikai karakterfelismerő (OCR) segítségével kereshetőek, megkönnyítve újabb és újabb művek, épületek azonosítását, amelyek aztán további levéltári kutatásokkal igazolhatóak. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a digitalizált állományokban történő kutatás, bár látszólag könnyíti és hatékonyabbá teszi a kutatómunkát, következetesen kidolgozott kutatási módszertant igényel, hiszen a folyamatosan bővülő források világában ellenkező esetben könnyű eltévedni. Információk tömegét kell befogadni, rendszerezni és tudományos kontextusba helyezni. Magánál a keresésnél is körültekintőnek kell lenni és érdemes számos kulcsszóra rákeresni. Az OCR-ben például a nevek elgépelése is előfordul, így javasolt több írásmóddal is próbálkozni.[45]

Az előbbiekben bemutatott előzmények után vettem tehát fel a Czigler-kutatás fonalát 2018-ban, vagyis a rendelkezésre álló szakirodalom mellett feltétlenül szükségem volt alapos levéltári és gyűjteményi kutatásra, sajtótermékek és elsődleges források tanulmányozására ahhoz, hogy az életműről hiteles és a lehetőségekhez képest pontos képet kapjak. Optimális esetben az építészek hagyatéka vagy közgyűjteményben, vagy magántulajdonban fennmaradt, itt azonban csak töredékeket lehetett fellelni. A hagyaték talán legjelentősebb része a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ gyűjteményében található, ahol a szakmai gyakorlatomat töltöttem, majd muzeológusi állást kaptam, így lehetőségem nyílt az anyag alapos tanulmányozására. A gyűjteménybe Czigler utódja, Dvořák Ede (1861–1920) hagyatékából kerültek be tervek, egyetemi csoportképek és oktatási segédanyagként használt épületfotók. A hagyaték más töredékei Bauer Gyula (1868–1943), Czigler

[42] VIZY László: A Zsolnay építészeti kerámia mesterei 10. Czigler Győző építész-professzor munkássága. In: *Magyar Építőművészet*, 2009. 59. évf. 2. sz. 79–80.

[43] HAJÓS György: *Építészek, mérnökök, építők*. ÉTK Kft., 2011.

[44] TAKÁCS Katalin: Czigler Győző építész. Szakdolgozat, PPKE, 2010.

[45] Czigler esetében például a Ziegler és Cziegler névváltozatra is érdemes rákeresni. Elgépelések miatt a Csigler, Czigley keresőszavak is hoznak releváns találatokat.

munkatársa örököseinél, továbbá Czigler Győző bátyja leszármazottjainál kerültek elő. Előbbi irodai levelezést és terveket, utóbbi tárgyi emlékeket és családtagokról készült fényképeket tartalmaz. Fontos forrás még Budapest Főváros Levéltára építési engedélyezési terv- és iratanyaga, telekkönyvi betétjei és Közületi Tervtára, ahol az építész budapesti épületeiről találhatóak tervek és dokumentumok. A levéltárban ezeken kívül voltak még a kezemben Czigler vállalkozásával és egyéb tevékenységével kapcsolatos iratok, amelyeket szintén felhasználtam a kutatás során.[46]

Az előbbieken túl a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményeiben hozzáférhető szaklapokat tanulmányoztam, amelyek közül érdemes kiemelni a *Vállalkozók Lapjá*t és a *Bauzeitung für Ungarn*-t, továbbá az Erzsébet szanatórium[47] és a városligeti artézi fürdő[48] korabeli kiadványait. Felkerestem még további közgyűjteményeket, így a Magyar Nemzeti Levéltár fióklevéltárait,[49] az Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtárat a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen,[50] a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárát,[51] az esztergomi Prímási Levéltárat,[52] a Lőcsei Állami Levéltárat,[53] a bécsi Képzőművészeti Akadémia[54] és a Műegyetem levéltárait,[55] továbbá a Pázmáneum gyűjteményét,[56] ahol tervekkel és dokumentumokkal tudtam gyarapítani az anyaggyűjtést.[57] Munkám során a digitális állományok közül az Arcanum Újságok,[58] a Hungaricana[59] és az

[46] A felhasznált dokumentumok részletes listája a függelékben: *Forrásjegyzék, Elsődleges források, Budapest Főváros Levéltára (BFL)*

[47] *Erzsébet Királyné Sanatorium*. Tervezte Czigler Győző. Pátria Nyomda, Budapest, 1902.

[48] *Széchenyi (Artézi) Fürdő. Budapest-Városliget*. Budapest, 1914.

[49] MNL OL, MNL BKVL, MNL CsCsVL, VaML.

[50] Tervek a műegyetem kémiai és fizikai pavilonjaihoz, rektori tanácsülési jegyzőkönyvek, egyéb dokumentumok.

[51] Czigler Győző levelei és vele kapcsolatos levelezés: jelzetek: Ms. 5284/493-495; Ms 5323/50. Ms. 5286/196.

[52] *Az esztergomi tanító képezde tervei*. 1893 körül. Esztergom, Prímási Levéltár, Tervrajzgyűjtemény, 553–561.

[53] *Kassa, Andrássy Dénes palotájának tervei*. 1897–1898. Lőcsei Állami Levéltár, Štátny Archív V Levoči, Andrássy-Krásna-Hôrka.

[54] Czigler tanulmányaival kapcsolatos dokumentumok.

[55] Dvořák Ede tanulmányaival kapcsolatos dokumentumok.

[56] Az épület terveiért köszönet Varga János atyának!

[57] A felhasznált dokumentumok részletes listája a függelékben: *Forrásjegyzék, Elsődleges források*.

[58] Arcanum Újságok. https://adt.arcanum.com/. Megtekintés: 2024. szept. 11.

[59] Hungaricana. https://www.hungaricana.hu/hu/. Megtekintés: 2024. szept. 11.

Österreichische Nationalbibliothek ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften[60] adatbázisait böngésztem át alaposabban, ahol számos értékes információt találtam.

2019-ben felmerült egy, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem egykori és új hallgatóinak munkáiból szerkesztett kötet ötlete, amely a korábban két részben megjelent *Építőművészek* sorozat harmadik tagja lett volna. Ekkor témavezetőmtől, Rozsnyai Józseftől felkérést kaptam arra, hogy Czigler és egykori irodavezetője, Dvořák Ede munkásságáról egy-egy tanulmányt írjak. A következő lépést a Holnap Kiadó *Az építészet mesterei* sorozatának Czigler-monográfiája jelentette, amelynek megírására szintén engem kértek fel. Utóbbi végül 2021-ben látott napvilágot.[61] A középmonográfiával párhuzamosan készült egy kiállítás a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, valamint Budapest Főváros Levéltára szervezésében, *Következetesség formában és szellemben, Czigler Győző építőművészete* címmel. Ennek kurátori feladatait Brunner Attilával, Budapest Főváros Levéltára levéltárosával közösen láttuk el. Brunner Attila korábban foglalkozott Czigler kiskunfélegyházi tevékenységével,[62] illetve a Czigler-tanítvány Morbitzer Nándor (1878–1950) által tervezett kiskunfélegyházi városházával.[63] A tárlatot szakmai konferencia kísérte, amelyen a kurátorokon kívül Forgács Zsolt, Gyetvainé Balogh Ágnes, Kalmár Miklós, Nagy Csaba, Papp Gábor György, Rozsnyai József és Salamon Gáspár tartottak előadást Czigler Győző és kortársai építészetéről. A kiállítás azóta több helyszínt megjárt, így Budapesten a Központi Statisztikai Hivatalban, a Széchenyi fürdőben, Bécsben a Collegium Pazmanianumban, Győrben a Czuczor Gergely Bencés Gimnáziumban is bemutatásra került.

Értekezésem közvetlen előzményének a Holnap Kiadó monográfiája tekinthető, azonban a mostani munka más szempontok alapján, a kronológiára épülő szerkezet helyett inkább a történeti kontextus felől közelítve igyekszik értelmezni az életművet, felhasználva a kutatás legfrissebb eredményeit. A dolgozat első részében az életút, másodikban az életmű képezi a vizsgálat tárgyát. A biográfia bemutatja, hogy az aradi főépítész fia, a bécsi akadémia kiváló növendéke, az 1870-es évek ifjú építészgenerációjának ígéretes tehetsége hogyan vált egy befolyásos, szakmai és politikai konfliktusokba belesodródó művészegyéniséggé. Ehhez

[60] ANNO Historische Zeitungen und Zeitschriften, Österreichische Nationalbibliothek. https://anno.onb.ac.at/. Megtekintés: 2024. szept. 11.

[61] TÓTH, 2021.

[62] BRUNNER Attila: Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904. In: *Első Század*, 2012. ősz. 247–260.

[63] BRUNNER Attila: A „modern" kiskunfélegyházi városháza. BRUNNER Attila – MÉSZÁROS Márta – VERESS Dániel szerk. *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum, 2017, 226–237.

egy, a *Népszavában* megjelent 1905-ös cikk szempontrendszerét vettem alapul, amely Cziglert, mint építészegyéniséget emberként, fogalomként és rendszerként határozta meg.[64] Ezt a három fogalmat alkalmasnak ítéltem arra, hogy rajtuk keresztül mind a személyiségjegyekre, mind a maga korában betöltött szerepére, jelentőségére rávilágítsak, ezáltal történeti kontextusba helyezzem az alkotót.

A dolgozat hosszabb része Czigler építőművészetét mutatja be, kezdve hatásával Budapest és a vidéki Magyarország fejlődésére. Megvizsgálom, milyen szerepet töltött be Budapest világvárosi arculatának kialakításában, milyen városrendezési elképzelései voltak és hogyan járult hozzá a vidék urbanizációs folyamataihoz. Ezt követően, az életmű részleteire közelítve rátérek Czigler építészetszemléletére és stílushasználatára, s ehhez az akadémiai tanulmányok során elsajátított formanyelvet mutatom be és építészeti párhuzamokat teszek vizsgálat tárgyává, amelyeken keresztül szemléltethetőek az építész munkásságának stílusváltozásai. A mélyebb rétegek felé haladva az egyes épületek létrejöttének szereplői következnek, vagyis a Cziglerrel együttműködő iparosok, művészek, valamint az építtetők köre. Ezáltal az életmű egyes darabjainak ismertetésénél, vagyis az értekezés szempontjából leginkább fajsúlyos szakaszban már lehetőség nyílik az elemzésre helyezni a hangsúlyt. A teljes életmű átlátását igyekeztem lehetővé tenni azáltal, hogy a legtöbb építészeti, szobrászati és iparművészeti alkotás legalább említés szintjén helyet kapott a dolgozatban, azonban fontos megjegyezni, hogy az előírt terjedelem nem tette lehetővé az összes munka alapos ismertetését. Czigler mindössze 55 életév és 29 aktív budapesti esztendő (1876–1905) alatt alkotta meg több mint 200 művét. Erre a problémára kínál megoldást a munkák funkciók szerinti csoportosítása és elemzése, amelyben a kulcsművek kiemelt szerepet kapnak. A hasonló jellegű munkák együttesen, szintézisben kerülnek bemutatásra, ezáltal igyekszem megragadni Czigler szemléletét, amely az adott épülettípus tervezésénél megnyilvánult.[65] A több száz művet számláló bérházépítészet esetében azonban szükségesnek ítéltem a *Homlokzati megoldások és tömegalakítás*, illetve az *Alaprajzi rendszerek és belső terek* alfejezetek elkülönítését annak érdekében, hogy a művek mennyisége ellenére az összefüggésekre jobban rá lehessen világítani. A későbbi épületelemzéseknél szintén ez a sorrend jellemző, azonban kevesebb mű együttes tárgyalása során valamelyest könnyebben

[64] JÓS: Cigleristák. In: *Népszava*, 1905. máj. 24. 33. évf. 83. sz. 4.

[65] Az értekezésben alkalmazott csoportosítás alapjául szolgált: MERÉNYI Ferenc: *Épületfajták Magyarországon. 1890–1918. Tipológiai adatgyűjtemény. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem* II. sz. Kézirat. Építészettörténeti Tanszék. Budapest, 1955. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény. 607; CSÁSZÁR László szerk. *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest, 1995.

átláthatóak az összefüggések, így nem éreztem indokoltnak a külső és a belső terek elemzésének élesebb különválasztását.

Munkám alapvető tézise, hogy Czigler méltó helyet érdemelne a dualizmus kori magyar építészet történetében akkor is, ha korabeli jelentősége ellenére kikerült a művészettörténeti kutatás látóköréből. Életútja azért is érdekes, mert rendkívül szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkezett, amely a kor művészeti és politikai életének jeles személyiségeivel kötötte össze. Építészete tehát nem választható el kora magyar történelmétől, de természetesen ugyanez igaz más jeles kortársaira, így Alpár Ignácra, Hauszmann Alajosra és Steindl Imrére is, akikkel Czigler nevét érdemes lenne együtt említeni a szakirodalomban. Annak ellenére, hogy mind munkásságát, mind személyiségét számos kritika érte azzal kapcsolatban, hogy kortársi vélemények alapján nem tudott igazán lépést tartani a kor modern irányzataival, figyelemre méltóan gazdag életművet hagyott az utókorra, nem csak művei számát, de minőségét tekintve is, ahogy az a disszertáció későbbi fejezeteiben bemutatásra kerül.

CZIGLER GYŐZŐ BIOGRÁFIÁJA

A *Népszava* hasábjain 1905. május 24-én jelent meg egy „*Jós*” álnevű szerző cikke *Cigleristák* címmel.[66] Ekkor alig két hónapja hunyt el az ötvenöt éves építész, műegyetemi tanár, Czigler Győző (*1–2. ábra*), akiben számos egyesület lelkes tagját gyászolta és aki rövid élete során több mint kétszáz darabbot számláló, gazdag életművet hagyott az utókorra. Ennek egy része – beleértve a sokak által Czigler fő művének tartott Széchenyi fürdőt – ekkor még arra várt, hogy az építész utódja, egykori irodavezetője, Dvořák Ede eljuttassa a megvalósításig.

A sajtó nemrég nekrológok sorát közölte,[67] a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet helyiségében Czigler portréját gyászfátyollal borították be és az építészt utolsó nagy művéből, a Műegyetem kémiai pavilonjából kísérték a gyászolók, köztük a hazai köz- és művészeti élet nagyságai a Kerepesi úti temető díszsírhelyéig, ahol örök nyugalomra helyezték.[68] Hamarosan egy szerző, aki a cikk alapján építész kolléga, kegyeletsértő sorokban fejtette ki a szociáldemokrata párt szócsövében Czigler tevékenységének hatását a magyar művészetre. Véleménye szerint, a „*ciglerizmus*” (sic!) „*lassankint fogalommá nőtt*”, „*gyűjtőneve lett a tudatlanságnak, a szellemi tehetetlenségnek, a protekció révén jól jövedelmező állásokba jutó, busásan fizető munkákat elnyerő nulláknak, kik aztán minden igaz tudást, tehetséget kiszorítottak*.”, továbbá „*Czigler nemcsak ember, hanem fogalom, rendszer, mely átokként feküdte meg évtizedeken át a magyar művészetet*.”[69] A szerző indulattól fűtve ragadott tollat, indíttatása azonban túlmutat a Czigler iránti ellenszenven, hiszen a politikai és művészeti rendszert is kritikával illette, amely az építészt támogatta.

Mint a fenti idézetekből is kiderül, Cziglert a szerző három kulcsfogalommal határozta meg: ember, fogalom és rendszer. Jelen fejezet szintén ezek mentén vizsgálja az építészt, tehát arra keresi a választ, hogy milyen lehetett, mint ember, mitől vált fogalommá és hogyan hozható kapcsolatba a rendszer fogalmával.

---

[66] JÓS, 1905. 4; Később: ÁG.: Megint Cigleristák. In: *Népszava*, 1905. jún. 18. 33. évf. 105. sz. 3.

[67] Czigler Győző. In: *Magyar Iparművészet*, 1905. 8. évf. 2. sz. 2. melléklet. 161–166; Czigler Győző 1850–1905. In: *Vasárnapi Ujság*, 1905. ápr. 2. 52. évf. 14. sz. 210–212; D.: *Czigler Győző*. In: *Művészet*. 1905. 4. évf. 3. sz. 187–188.

[68] Búcsú Czigler Győzőtől, 1905. ápr. 2. 24. évf. 12. sz. 117–120.

[69] JÓS, 1905. 4.

Czigler, az ember

A *Népszavá*ban közölt cikk szerzője az ember, fogalom, rendszer hármasát az építőművész esendő, emberi mivoltával indította. Czigler, mint ember ugyanakkor máig nem igazán vált kutatás tárgyává, holott egy életmű megszületéséhez, az életút alakulásához minden esetben hozzájárulnak azok a főbb jellemvonások, amelyek az alkotó egyén természetét meghatározták. Jelen esetben visszaemlékezések, levelezések és sajtóforrások maradtak fenn, amelyeknek köszönhetően az ember valamelyest megismerhető. Ezek alapján teszek tehát kísérletet arra, hogy az építész személyiségét körvonalazzam, mégpedig úgy, hogy az életút kulcsfontosságú eseményeiből indulok ki, amelyek a személyiségfejlődésre hatással lehettek.[70]

Az első ilyen meghatározó pillanat az, hogy egy építészdinasztia sarjaként látta meg a napvilágot. Czigler Viktor néven, 1850. július 19-én született Aradon. Apja ifjabb Czigler Antal (*3. ábra*, 1810–1872) Arad vármegye főépítésze, elismert építő- és kőművesmestere volt.[71] Az ő munkája Aradon a Piac téri román ortodox székesegyház (*4. ábra*, 1862–1865) és a család Bulevardul Revoluției 94. szám alatti, 1848 előtt épült háza (*5. ábra*).[72] A svájci eredetű famíliából többen az építőiparban tevékenykedtek, így a nagyapa, idősebb Czigler Antal (*6. ábra*, 1767–1862),[73] a Wenckheim család uradalmi építésze és Gyula város, valamint Békés vármegye jelentős építőmestere,[74] továbbá annak fivére, Czigler Mihály[75] is.

---

[70] Források a személyiség megismeréséhez: GAÁL Jenő, gávai: *Élmények és tanulságok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940; FÁBIÁN, 1936. 38–39; SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész? Lapis Angularis VI. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005; NAGY, 1911. 250–252; *Czigler Győző levelei az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában*. 1888–1900. Jelzetek: Ms 5323/50; Ms 5284/493-495; Ms 5284/492. *Czigler Győző levelei irodai hagyatékából*. 1883–1905. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[71] *Czigler Viktor keresztelője*. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1850. július 20. 574/1850.

[72] NAGY, 1911. 250; PUSKEL Péter: Aradi paloták, templomok, bérházak tervezői. In: *Arad város.* 2019. https://www.aradvaros.com/blog-ar/proiectanți-ai-palatelor-și-bisericilor-din-arad-arhitecții-arădeni. Megtekintés: 2019. dec. 15; PUSKEL Péter: A Czigler-ház „titka”. In: *Nyugati Jelen*. 2023. https://www.nyugatijelen.com/jelenido/a-czigler-haz-titka. Megtekintés: 2024. aug. 19.

[73] Az idősebb Czigler házaspárnak nyolc gyermeke született, közülük hat élte meg a felnőttkort: Lipót 1800. július 5-én, Antal 1802. június 8-án (1803. január 2-án elhunyt), Rozália 1804. január 23-án (1806. március 16-án elhunyt), János 1805. augusztus 26-án, Erzsébet 1807. december 29-én. Antal (Czigler Győző apja) 1810. június 2-án, József 1812. április 16-án, Rozália 1814. március 25-én született.

[74] D. NAGY András: Ifj. Czigler Antal, a műépítész – első a mesterségében. Templomok, úri lakóházak tervezője. In: *Békés Megyei Hírlap*, 1997. febr. 12. 52. évf. 36. sz. 6.

Czigler Győző szépapja már Svájcban építészettel foglalkozott. Ebben a családi környezetben az ifjú megkapta a hivatás korai elsajátításának lehetőségét, ezzel együtt a szakmai önbizalmat és magabiztosságot. Nem kellett a semmiből, self-made man-ként felépítenie önmagát, hiszen egy jól menő építési vállalkozás örököse volt. Már gyermekkorától kezdve tudatosan az építészi–építőmesteri pályára nevelték. Ezt jelzi az is, hogy a bécsi Képzőművészeti Akadémiára való beiratkozásakor, 19 éves korában már hat évnyi szakmai gyakorlatot tüntetett fel előképesítésként.[76] Korán kellett önállósodnia, hiszen apja, amikor 1872. február 11-én egy súlyos tüdőgyulladás véget vetett életének,[77] éppen Szkalnitzky Antal (1836–1878) építész Arad környéki munkáit kivitelezte. Tanulmányai lezárása után tehát Czigler visszatért Aradra befejezni a folyamatban lévő munkákat, így a borosjenői Rákóczi-vár (*7. ábra*) restaurálását.[78] Már ekkoriban felbukkant a szakmai közéletben is. 1872 nyarán, még aradi építészként lépett be az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatba.[79] 1872 márciusában a Margit hídhoz készült, pályázatra be nem adott terveit állították ki a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet helyiségében.[80] Az 1872. év végén, 1873 elején egy Steinitzer nevű társtervezővel nyújtott be rajzokat a pesti műegyetem ötletpályázatára,[81] valószínűleg a vele egyidős, aradi származású, zürichi képzettségű Semper-tanítvánnyal, Steinitzer Ödönnel (1850–1911).[82]

---

[75] Czigler Mihály szenvedélye volt a kártya, s valószínűleg Czigler Győző apjának, ifjabb Czigler Antalnak is, hiszen a hamiskártyás Mihály elnyerte a pénzét az 1830-as években. HÉJJA Julianna Erika: „Aki a vak szerencse pajzsa alatt izzadoz…" Egy kisvárosi hamiskártyás társaság az 1830-as években. In: *Bárka*, 2012. 2. sz. http://www.barkaonline.hu/kritika/2733-hamiskartyasok. Megtekintés: 2020. dec. 27.

[76] *Namen Verzeichniß C.* Matrikel der im Studienjahre 1869/70 in die Akademie aufgenommenen Zöglinge. f. 87.

[77] D. NAGY, 1997. 6.

[78] SISA József: *Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 118.

[79] A képzőművészeti társulat. In: *Fővárosi Lapok*, 1872. aug. 1. 9. évf. 174. sz. 755–756.

[80] A sajtó bécsi építészként említette, hiszen tanulmányai miatt ott élt. Különfélék. In: *A Hon*, 1872. márc. 6. 10. évf. 54. sz. 31.

[81] Pályázat. In: *Pesti Napló*, 1872. aug. 9. 23. évf. 183. sz. 2; A Kir. József-Műegyetem 1873/4-diki tanéve megnyitási ünnepélyén 1873. oct. 15-én Conlegner Károly volt rektor által tartott beszéd. Folytatás és vége. In: *Budapesti Közlöny*, 1873. okt. 23. 7. évf. 244. sz. 1990–1992.

[82] SISA József: Gottfried Semper és Magyarország. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1985. 34. évf. 1–2. sz. 4; Sterbefall. In: *Wiener Zeitung*, 14. Jänner 1911. Nr. 10. 3; E. R: Der Justizpalast. In: *Neue Freie Presse*, 21. Mai 1881. Nr. 6009. 2; *Id. Steinitzer József gyászjelentése*. 1875. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/547817. Megtekintés: 2024. aug. 2.

Az akadémiákon nevelkedett elődökhöz hasonlóan Czigler ismereteit utazások során is igyekezett gyarapítani, amelyeken vázlatokat készített a felkeresett országok műemlékeiről. 1873 nyarán jó barátjával, gávai Gaál Jenő (1846–1934) közgazdásszal megtekintette a bécsi világkiállítást, majd Prágába, Drezdába, Lipcsébe és Berlinbe utazott.[83] Ezt követően útját egyedül folytatta. Eljutott Franciaországba és Angliába,[84] ahonnét keletre, görög és török területekre utazott tovább.[85] Későbbi munkatársa, Bauer Gyula feljegyzései alapján az útnak e szakaszát részben akadémiai mestere, Theophil Hansen társaságában tette meg.[86]

Az előbbiekből is látható, hogy Czigler mind a neveltetése, mind a képesítése és önképzése során komoly tapasztalatokra tett szert, amelyek alapot adtak a szakmai kérdésekben tanúsított határozottságának. A biztos tudás és szakmai önbizalom magyarázhatja, hogy az életút későbbi szakaszában, már műegyetemi tanárként és befolyásos szaktekintélyként szubjektív kérdésekben, így stílus tekintetében is karakán módon nyilatkozott. Az ókort tartotta a modern építészet legjobb forrásának,[87] a korszak útkereső próbálkozásait pedig alkalmatlannak tartotta arra, hogy megteremtsék a magyar stílust.[88] Nézeteivel a századvégen megjelenő nemzeti irányzat művelői körében haragot gerjesztett. Különösen azért volt súlya a nemzeti stílusról tett kijelentéseinek, mert Wlassics Gyula (1852–1937) kultuszminiszter az országgyűlés előtt 1902-ben kijelentette, hogy állami beruházásoknál a magukat magyarosnak nevező szecessziós törekvéseket – így Lechner munkáit – mellőzni szeretné, míg Czigler sorra kapta a jól jövedelmező állami megbízásokat.[89] Ő ugyanis kora államilag leginkább támogatott stílusát, a neoreneszánszot

[83] Egy-egy városban három-négy napot töltöttek, kivéve Berlinben, ahol „*kétszer-, háromszor annyit*.” A múzeumokat, látnivalókat együtt tekintették meg, a saját szakmájuk szempontjából való „*komolyabb tanulmányozásokat*” külön folytatták. GAÁL, 1940. 39; 65–66.

[84] GAÁL, 1940. 39; 65–66.

[85] GAÁL, 1940. 69.

[86] Hansen a hagyatékában fennmaradt anyagok alapján 1873-ban valóban járt Athénban. Hansen hagyaték, Koppenhága, Königliche Bibliothek. Idézve: WAGNER RIEGER, Renate – REISSBERGER, Mara: *Theophil von Hansen*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1980. 208; BAUER Gyula: *Czigler Győző*. Életrajzi feljegyzések, kézirat, 1905 k. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[87] CZIGLER Győző: Bevezetés. In: KABDEBO Gyula szerk. *Az építőművészet története az ókorban.* Pátria, Budapest, 1903. XIII–XVI.

[88] CZIGLER Győző: Műépítészet. In: MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, 9. kötet. Budapest, 1898. 293–295.

[89] *Országgyűlési Napló*, 1902. 93. országos ülés 1902. április 17-én, csütörtökön. 398.

alkalmazta művein. 1887-től, műegyetemi tanárként hallgatóit az ókori építészeti formakincs felhasználására nevelte. Mint építészeti tervpályázatok bírálója, szintén a konzervatív pályaműveket részesítette előnyben.[90] E jelenség kapcsán Foerk Ernő (1868–1934) építész például naplójában a következőt írta Czigler halála után: „*az ő halálával remélhetőleg lezárul a középszerűségnek korszaka? Amennyire előre vitte az építő ipart, annyira hátratolta az építő művészet egészséges fejlődését.*”[91] Mondatai összecsengenek a *Népszavá*ban megjelent cikk sarkosan megfogalmazott tartalmával. Éppen az efféle reakciókat kiváltó magatartásra reflektálva jegyezte meg Perczel Ferenc (1856–1914) a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság közgyűlésén, hogy Cziglernek két rossz tulajdonságát ismerte: „*túlőszinteségét és azt, hogy gyűlölte a secessiót* (sic!)”.[92]

A születés után a másik, egész életutat meghatározó esemény az édesanya korai elvesztése volt, amely az apai mintát követve munkamániát és magánéleti hiányosságokat eredményezett az építésznél. Édesanyja, Titl[93] Rozália (1827–1854) elvesztésekor Czigler mindössze négyéves volt.[94] A veszteség következtében lényegében a munkájába temetkezett édesapa nevelte, mondhatni az irodában nőtt fel. Az anya elveszítésének abban is szerepe lehetett, hogy miért pont ő vitte tovább az apa hivatását és nem a bátyja, Gyula. Győző volt ugyanis a család második, legkisebb fia, tehát a hagyománnyal ellentétben nem az elsőszülött vette át az apai vállalkozást. Az apának Rozália a második felesége volt.[95] Az első, Titl Emília (1820–1838)[96] egy lánygyermeket szült, Paulinát (1837–1923),[97] aki aztán Pest-Budára

[90] Rendszeres bírálója az egyleti nagypályázatnak. Részt vett a kaposvári templom (1884), a budapesti gloriette (1886), a ceglédi takarékpénztár (1889), a pécsi színház (1891), az Iparművészeti Múzeum (1891), a Fazekas téri református templom (1892), a gyergyóditrói templom (1892) stb. tervpályázatának bírálatában. SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2019. 22.

[91] *Foerk Ernő kéziratos naplójának másolata*, MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény. 1905. 28. számú bejegyzés. 24. oldal

[92] Czigler Győző. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 8. 30. évf. 14. sz. 139.

[93] Más írásmódok szerint: Dittl, Ditl, Dietl, Diettel. *Czigler Viktor keresztelője*, 1850. 574/1850; *Czigler Győző halálesete.* Budapest IX. ker. állami halotti anyakönyvei, (1904. júl.–1905.) IX/758. *Czigler Gyula keresztelője*. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1848. máj. 24. 444/1848. Az anyakönyvek forrása: FamilySearch. https://www.familysearch.org. Megtekintés: 2024. aug. 19.

[94] Czigler Róza és Antal sírja megtalálható az aradi Felsőtemetőben, C/I. parcella.

[95] *Czigler Antal és Titl Rozália házassága*. Arad város, róm. kath. házassági anyakönyvei, 1847. jún. 3. 94/1847.

[96] *Czigler Károly, Pepi és Emília halálesete*. Arad város róm. kath. halotti anyakönyvei, 56/1838.

házasodott a rozsnyói születésű Kiss Gyula (1829–1893) vasútmérnökhöz, a Tiszavidéki Vaspálya Társaság államvasúti felügyelőjéhez.[98] Gyula Budán járta a főreáliskolát, így róla valószínűleg Paulináék gondoskodtak, majd Zürichbe ment vasútmérnöknek tanulni.[99] Ezt követően, sógorához hasonlóan a vasútnál helyezkedett el.[100] Győző Aradon a minoriták főgimnáziumának növendéke lett, ahol Nagy Péter építész, bútortervező tanította rajzolni.[101] Bár testvérei korán távol kerültek tőle, velük és családjaikkal köztudottan jó kapcsolatot ápolt.[102] Végül akadémiai tanulmányait, rövid aradi tevékenységét, tanulmányútjait és a 33. számú báró Kussevich gyalogezrednél[103] 1875-ben teljesített egyéves önkéntes katonai szolgálatát[104] követően ő is Budapest felé vette az irányt. Fővárosi tartózkodását csak rövid időkre – így például az 1878-as boszniai hadjáratban való részvétel során – szakította meg.[105] Sógorának, Kiss Gyulának abban is szerepe lehetett, hogy Cziglert a Magyar Mérnök és Építész-Egylet tagjai sorába 1876. február 12-én, Suján Ferenc (1830 k.–1891) vasútmérnök, az egylet másodtitkára ajánlására vették fel.[106]

Az anya nélküli gyermekkor hatással lehetett arra is, hogy az építész nem alapított családot.[107] Nővérével és annak férjével élt egy házban az Üllői út 25. szám alatt (*8. ábra*).[108]

---

[97] *Czigler Paulina Anna keresztelője*. 1837. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1837. júl. 25. 22/1837; *Özv. Kiss Gyuláné Czigler Paula gyászjelentése*. 1923. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/140393. Megtekintés: 2024. aug. 19.

[98] *Kiss Gyula gyászjelentése*. 1893. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/140303. Megtekintés: 2024. aug. 1.

[99] Ötödik osztály. In: *A budai kir. főreáltanodai ifjuság érdemsorozata az 1865/66-ik tanév végén.* Budapest, 1866. 8; Czigler Gyula. In: *Budapesti Hírlap*, 1893. jún. 14. 13. évf. 162. sz. 6.

[100] Czigler Gyula, 1893. 6; Czigler Gyula halálesete: *Zákány község róm. kath. halotti anyakönyvei*, 1893. június 12. 48/1893.

[101] Egy osztályba járt Kacziány Ödön festőművésszel és Petrovics Arzén műszaki tanácsossal. KÁROLY József: A pásztortüzek festője. Látogatás Kacziány Ödönnél. In: *Prágai Magyar Hirlap*, 1923. febr. 21. 2. évf. 194. sz. 6.

[102] „*Családot nem alapított, mégis szívének melege bő kielégítést talált és adott a közte és hozzátartozói közötti meghitt és ragaszkodó szeretetben*.” NAGY, 1911. 251.

[103] Hivatalos rész. In: *Budapesti Közlöny*, 1875. dec. 29. 9. évf. 297. sz. 8443.

[104] A fővárosi bizottság közgyűlése. III. nap. Május 19. In: *A Hon*, 1876. máj. 20. 14. évf. 117. sz. 2. Tervek: *Tervdokumentáció*. Erzsébet szegényház. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

[105] NAGY, 1911. 250–252.

[106] Szintén Suján ajánlotta az egylet tagjai közé Czigler Gyulát (1848–1893). CXXVI-ik Választmányi ülés 1876. évi február 12-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1876, 10. évf. 4. sz. 182–184; Suján Ferenc: Vasuti hírek. In: *Vasuti Hirek*, 1875. szept. 23. 6. évf. 38. 295; *CXXIX-ik Választmányi ülés 1876. évi april 8-án*. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1876, 10. évf. 6. sz. 286–287.

[107] NAGY, 1911. 250–252.

Utolsó ismert lakhelye az épület egyik tágas, négyszobás, harmadik emeleti lakása,[109] de korábban, 1903-ban még a második emelet 4. számú lakásában élt.[110] Nagy Virgil visszaemlékezései szerint szerény háztartása volt és csak könyveket gyűjtött, amelyeknek jó részét műegyetemi szertárában helyezte el. Mégis, szívesen fogadott otthonában vendégeket.[111] Bár építészeti munkásságának köszönhetően komoly vagyont halmozhatott volna fel, mégsem a saját javára, kényelmére fordította bevételeit. Vásárolt ugyan egy villatelket 1897-ben a gellérthegyi Ménesi úton, amellyel lehettek hosszabb távú tervei,[112] mégsem épített rá semmit.[113] Örökösei a Páli Szent Vince Irgalmas Nővéreknek adták el, akik központi házukat építették fel rajta.[114] Élete végére sok kintlévősége volt, hiszen sok pénzt adott kölcsön barátoknak, tanítványoknak, az összegek visszatérítését pedig nem sürgette.[115]

Építési vállalkozását 1881. május 6-án jegyezték be a Budapesti Királyi Törvényszék előtt, Üllői út 25. szám alatti székhellyel.[116] Az évtized végére a cég a 11. szám alatt működött,[117] 1893-ban pedig már a Múzeum körút 37. számú, általa tervezett Spett-bérház harmadik emeletén, egy egész szintet elfoglaló, hat szobából, hálófülkéből, konyhából és mellékhelyiségekből álló lakásban (*9. ábra*).[118] Az iroda, egyben építési vállalkozás bejegyzéséből feltételezhető, hogy Czigler a tervezésen túl kivitelezéssel is foglalkozhatott volna, azonban ismert műveinek munkálatait más építőmesterek irányították, ő pedig tervezőként és művezetőként volt jelen a munkafolyamatban. Utóbbi azt jelentette, hogy ő,

---

[108] Kiss Gyula. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1880–1881. 1. évf. 131; Czigler Győző. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 299; Kiss Gyula. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 535; *Kiss Gyuláné, özv., magánzó, IX, Üllői út 25*. In: Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, 1898. 10. évf. 862.

[109] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36838. Bp. IX. Köztelek u. 8. – Üllői út 25. 1904. HU BFL XV.17.d.329.36838. f. 14.

[110] *Klimm Mihály gyermekeinek árvaszéki ügye*. 1897. BFL IV. 1411. b. 1907. 10170. Klimm.

[111] NAGY, 1911. 251.

[112] „*A legutolsó időben mintegy tizenhárom millió forintra rúgó megbízatása volt. Ezek végrehajtásától remélte közel negyven éves szakadatlan és bámulatos tevékenységének jutalmát.*" GAÁL, 1940. 242.

[113] Bp. I. Külterület, Ménesi út 27. Hrsz. 13342. In: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1904–1905. 16. évf. 1. rész. 40; Ingatlanok forgalma. In: *Az Ujság*, 1906. ápr. 9. 4. évf. 98. sz. 11.

[114] Ingatlanok forgalma, 1906. 11.

[115] GAÁL, 1940. 242.

[116] *Cégbírósági iratok, építőipari cégbejegyzés*. Czigler Győző. 1881. BFL VII. 2. e. 00102. 1881; Czigler Viktor, építész Budapesten. In: *Központi Értesítő*, 1881. máj. 15. 6. évf. 48. sz. 2.

[117] Czigler Győző, építész. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 115.

[118] Árlejtési hirdetmény. In: *Fővárosi Közlöny*, 1894. nov. 8. 5. évf. 89. sz. 5–6; *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24119. Bp. V. Múzeum krt. 37. 1891. HU BFL XV.17.d.329.24119.

vagy munkatársa ütemezte be a munkálatokat, vezette az építési naplót, felelt a bérezésért, a határidők betartásáért és a tervszerinti kivitelezésért. A lakcímjegyzék jellemzően felváltva említette az iroda és a lakás címét elérhetőségként.[119] Mivel nem alapított családot, elképzelhető, hogy az irodát időszakonként lakásként is használta, amelynek telefonszáma is lett az 1890-es évek végén.[120] Annyi bizonyos, hogy rengeteg időt töltött munkával. Baráti visszaemlékezések alapján egészségét veszélyeztette azáltal, hogy keveset aludt és folyton dolgozott.[121] Gyakran utazott is a munka kapcsán, hiszen a korábbiakban említett hároméves tanulmányúton kívül[122] egy-egy épülettípus megismeréséhez, így a fürdőépítészet és az egyetemi épülettípusok tanulmányozásához további körutazásokat tett.[123]

Az építész magánéletét jórészt máig homály fedi. Sosem nősült meg, ugyanakkor Gávai Gaál Jenő, Czigler közeli barátja *Élmények és tanulságok* címen megjelentetett memoárjában megemlítette, hogy húga, az 1873-ban, kolerában elhunyt Gizella még Aradról ismerte Cziglert és gyengéd érzelmeket táplált a későbbi építész iránt, aki azokat nem viszonozta. Czigler a Gaál családdal egy házasság révén mégis rokonságba került bátyján, Gyulán (*10. ábra*) keresztül, aki Gaál Jenő másik húgát, Matildot 1877-ben vette feleségül (*11. ábra*).[124] A nőtlen élet ellenére a család mégis fontos lehetett számára. Miután bátyja 1893. június 12-én Zákányban, útban egy kiküldetés felé szívrohamban elhunyt,[125] gondoskodott félárván maradt unokahúgáról. A 16 éves Gizella, vagyis Ella (*12. ábra*, 1877–1950) gyámságát átvéve – Gaál Jenő memoárja szerint – „*határt nem ismerő szeretettel igyekezett nemes szívének sugallatához képest Ella atyját lehetőleg pótolni.*”[126] A *Budapesti Czím- és Lakjegyzék* szerint Czigler Gyula özvegye és leánya ekkor egy időre átköltözött az Üllői út 25. szám alá, vagyis abba a házba, ahol az építész lakott.[127] Ella 1900. szeptember 25-én kötött házasságot Clair Ignác (*13. ábra*) honvédelmi miniszteri fogalmazóval,[128] s a következő évben az ifjú pár már a József körút 71–73., az özvegy pedig a József körút 81.

[119] Czigler Győző. In: *Budapesti Czím-és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 160; 260.

[120] Czigler Győző. In: *Budapesti Czím-és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 464.

[121] *Magyar Iparművészet*, 1905. 162.

[122] Búcsú Czigler Győzőtől, 1905. 118.

[123] Teknikusok Olaszországban. *Budapesti Hírlap*, 1899. júl. 10. 19. évf. 189. sz. 4.

[124] GAÁL, 1940. 39.

[125] Czigler Gyula, 1893. 6.

[126] GAÁL, 1940. 197.

[127] Özv. Czigler Gyuláné. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1899. 11. évf. 788.

[128] Házasság. In: *Budapesti Napló*, 1900. szept. 26. 5. évf. 264. sz. 5.

szám alatt élt.[129] Ella házasságából két gyermek született: Gyula és Gizella.[130] Az építész egy műegyetemi tanárkollégája, Klimm Mihály (1851–1897) vízépítő mérnök árva gyermekei, Mária és Béla gyámságát is vállalta.[131] Érdemes még megemlíteni, hogy szakmai körökben keresztgyermekei is voltak, így munkatársa, Bauer Gyula építési rajzoló István nevű,[132] valamint Benkó Károly építész, ipariskolai tanár Gyula nevű fia. Utóbbi Medgyaszay István (1877–1959) építész testvére volt.[133]

Bár építészetben a legsikeresebbek közé tartozott, magánéleti hiányosságain nehezen léphetett túl. Műegyetemi kollégája, Sándy Gyula (1868–1953) önéletrajzi feljegyzéseiben utalt rá, hogy az itallal problémái adódtak,[134] tanítványa, Fábián Gáspár szerint pedig az oktató mindig „*deliriumban*" adott elő.[135] A „*deliriumban*" tartott előadások kapcsán azonban fontos megjegyezni, hogy Czigler élete végén súlyos hátfájdalmakkal küzdött és rendszeresen erős, kábító hatású fájdalomcsillapítót szedett. Éveken át betegeskedett, amelynek okát eleinte nem sikerült kiderítenie az orvosainak. Amint Ilosvay Lajos (1851–1936) műegyetemi tanárnak 1899. december 21-én címzett levelében írta: „*A komám asszony szives volt ma egészségem felöl tudakozódni, akkor azt üzéntem, hogy jobban vagyok, de most már ennek vége nagy fájdalmaim vannak, alig birom azokat viselni – meddig tart, nem tudom.*"[136] Kohl Medárd (1859–1928) érseki titkár Vaszary Kolos (1832–1915) esztergomi érsek és a maga nevében pedig a következő sorokat küldte az építésznek 1899. december 24-én: „*Őszinte részvéttel vettük betegeskedésének hírét, hisszük azonban, hogy csak átmenő muló nátha.*"[137] E sorok összecsengenek azzal, hogy Czigler gerincfájdalmát eleinte megfázás okozta reumának diagnosztizálták. Később kiderült, hogy angioszarkómával küzdött, amely a gerincén eredményezett daganatot, s amelynek szövődményeképp 1905. március 28-án szívrohamot kapott.[138]

---

[129]Czigler Gyuláné özv. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1901–1902. 13. évf. 852; Clair Ignác. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1901–1902. 869.

[130] GAÁL, 1940. 39.

[131] *Klimm Mihály gyermekeinek árvaszéki ügye*, 1897.

[132] BAUER, 1905. k.

[133] *Benkó Károly naplójának géppel írt másolata*. 1893 előtt. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.10.

[134] SÁNDY, 2005. 28.

[135] FÁBIÁN, 1936. 38.

[136] *Czigler Győző (Victor) levele Ilosvay Lajosnak*, 1899. dec. 21. MTA KIK Ms. 5284/494.

[137] *Kohl Medárd levele Czigler Győzőnek*. 1899. dec. 24. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[138] *Czigler Győző halálesete*, 1905. IX/758; BAUER, 1905 k.

Életútja alakulása szempontjából kulcsfontossággal bírt belépése különféle szakmai egyesületekbe, főként a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe, amelynek sorsát igazán szívén viselte és ahol agilis, gondoskodó személyisége igazán ki tudott bontakozni.[139] E tulajdonságaira reflektálva Miklós Ödön (1857–1923) mérnök 1896-ban így méltatta Cziglert pohárköszöntőjében: „*Ő a mi szerető édesanyánk, mert olyan otthont teremtett a számunkra, a hol jól érezzük magunkat, a hol bajainkat feltárhatjuk, a hol a kartársi szeretetet ápolhatjuk, és a hol gondterhes napokban vigaszt és segélyt nyerhetünk.*"[140] Karrierje kezdetén még Czigler kapott támogatást az egylet berkein belül, hiszen – ahogy Nagy Virgil 1911-es megemlékezésében áll – „*Ybl mester, mintegy Hansen örökébe lépve, vonzalmával és bizalmával tüntette ki a vasszorgalmú, egyenes jellemű, iparkodó fiatal Czigler Győzőt.*"[141] Már az 1870-es évek második felére sikeres szereplője volt építészeti pályázatoknak, amelyek közül érdemes megemlíteni a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöki csengettyűjére (1877),[142] az egylet üléstermi szószékére (1878),[143] a Kálvin téri díszkútra (1879)[144] kiírtak első, továbbá az Iparegylet bútortervpályázatának második díját (1879).[145] Az egylet választmányába 1878. május 6-án került be, s még ez évben kinevezték a Pucher József (1836–1904) elnöklete alatt működő középítési szakosztály jegyzőjévé, amely legtöbbször az Ybl vezetésével tevékenykedő műépítési szakosztállyal együtt ülésezett.[146] 1883-tól átkerült Ybl szakosztályához, ahol jegyzői tisztségét 1888-ig tartotta meg, amikor műegyetemi elfoglaltságai miatt lemondott. Az egylet tagjai ugyanakkor rátermettsége elismeréseképp további pozíciókat bíztak rá, így 1891–1894 között a műépítészeti szakosztály, 1894-től és 1900-tól három-három évre pedig az egyesület elnöke lett.[147]

---

[139] PILKHOFFER Mónika: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagsága a dualizmus korában. In: *Korall*, 2022. 88. sz. 23.

[140] A díszebéd. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 154–155.

[141] NAGY, 1911. 250.

[142] Elnöki csengetyű. In: *Az Építési Ipar*, 1879. aug. 10. 3. évf. 136. sz. 226.

[143] Az egylet tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1878. 12. évf. 6–7. sz. 278.

[144] A Pesti hazai első takarékpénztár által a Calvin-téren felállítandó emlékszerű közkútra beadott pályamunkák. In: *Az Építési Ipar*, 1879. máj 25. 3. évf. 125. sz. 143–144.

[145] Cziegler Győző. In: *Az Építési Ipar*, 1879. jún. 1. 3. évf. 126. sz. 150.

[146] A mű- és középítési szakosztályok tisztujitó ülése május 6-án. In: *Az Építési Ipar*, 1878. máj. 12. 2. évf. 19. sz. 171.

[147] A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1894. […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1894. 13. évf. 1–40. sz. 44–45; A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1900. […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1900. 19. évf. 1–40. sz. 82–84.

1896-ban az egylet a korábbi székhelyéről, az Andrássy út 25. szám alól átköltözött a Tudományegyetemi Alap Czigler-féle épületének második emeletére. A költözés előmozdításában és a hely kiválasztásában az építésznek oroszlánrésze volt.[148] A sajtó tanúsága alapján sokat tett az egylet nemzetközi kapcsolataiért is. Eme érdemeihez mindenképpen hozzájárulhatott közvetlen természete.[149] Különösen a horvát és szerb mérnökökkel, építészekkel ápolt jó kapcsolatot és rendszeresen fogadott küldöttségeket az egylet tagjaival annak ellenére, hogy kortársai felrótták neki a korszakban már-már alapműveltségi követelménynek számító francia nyelvtudás hiányát.[150] Maga az építész is fontos szerb kapcsolatokkal rendelkezett és 1900 nyarán a Szerb Mérnök- és Építész Egylet tiszteletbeli tagjává választották.[151] Második elnöksége idején, 1902-ben fontos szerepet vállalt az Országos Technikus Kongresszus szervezésében, ahol a mérnöki kar érdekeiről és a legújabb tudományos eredményeiről esett szó.[152] Kirándulásokat szervezett, amelyeken ő maga tartott vezetéseket.[153] Az építészek érdekképviselete mellett kiállt a többi mérnökért is, így például az út- vasút- és hídépítési szakosztály tevékenysége területén beállt pangás orvoslására dolgozott ki beadványt.[154]

Czigler egyesületi tagságai közül érdemes még megemlíteni a Magyar Iparművészeti Társulatot és a Magyar Anyagvizsgálók Egyesületét. Előbbinek 1889-ben lett rendes tagja.[155] 1892-ben választmányi taggá[156] és szakosztályi elnökké,[157] 1895 márciusában pedig az egylet

---

[148] A díszebéd. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 154–155.

[149] Horvát technikusok Budapesten. Második nap. In: *Pesti Hírlap*, 1894. júl. 11. 16. évf. 192. sz. 4; A horvát technikusok Budapesten. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 150–151.

[150] A közgyűlési ebéd. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1900. 19. évf. 1–40. sz. 66; Az egyesület tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 104.

[151] Az egyesület tárgyalásai. In: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1900/1–40. 343.

[152] Elektrotechnikai előadások. In: *Építő Ipar*, 1897. febr. 10. 21. évf. 1049. sz. 42.

[153] Így jutott el egy csoport Bécsbe, a Ferstel-Hansen-Schmidt-emlékkiállításra 1891. decemberében, az ócsai templomhoz 1893 októberében, valamint az 1895. augusztus 29. és szeptember 8. között megszervezett nagy egyleti kirándulásra, amikor Zágrábot, Fiumét, Belgrádot, Abbáziát, Zárát, Spalatót, Raguzát, Mosztárt, Szarajevót és Bosznabrodot tekintették meg. Utóbbi helyszínen sokat mesélt élményeiről, amelyeket Bosznia-Hercegovina okkupációja idején élt át. Műépítők kirándulása. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. dec. 31. 11. évf. 359. sz. 7; Az ócsai templomot […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1893. 12. évf. 1–40. sz. 178; SCHÖN, 1895. 396–398.

[154] Választmányi ülés jan. 5-én. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 10. 18. évf. 888. sz. 22–23.

[155] A Magyar Iparművészeti Társulat tagjai. In: *Művészi Ipar*, 1889. 4. évf. 2. sz. 52.

[156] A M. Iparművészeti Társulat VII. közgyűlése. In: *Művészi Ipar*, 1892. 7. évf. 1–2. sz. 6.

alelnökévé nevezték ki,[158] amely tisztségében két ciklust töltött el.[159] Utóbbi egyesületnek 1897-ben részt vett az alapításában és első elnöke volt.[160] A haza reprezentációjában is jelentős szerepet töltött be, hiszen Steindl Imrével együtt elnöke volt az Ezredéves Kiállítás építészeti csoportjának és építési bizottságának, valamint zsűritagja a képzőművészeti és közoktatásügyi csoportoknak.[161] Szervezői munkájáért megkapta a harmadosztályú vaskorona rend lovagkeresztjét is, míg a kiállított műveiért odaítélt állami ezüstérmet[162] elutasította.[163] Tagja volt többek között az 1900-as párizsi világkiállítás végrehajtó bizottságának és művészeti csoportbizottságának,[164] valamint az 1902-es torinói nemzetközi iparművészeti kiállítás előkészítő bizottságának.[165] Ő maga tervezte az 1894-es antwerpeni világkiállítás magyar csarnokának belsőépítészeti kialakítását, amely munkáját műépítészeti oklevéllel jutalmazták.[166]

Az életutat befolyásoló események közül végezetül két fontos művészbarátság megkötését érdemes még kiemelni, amelyek végigkísérték az építészt csaknem teljes pályáján. Még akadémiai éveiben barátkozott össze Gerster Kálmánnal (1850–1927), aki 1870–1872 között volt Hansen tanítványa. Gerster személyisége sokban hasonlított Czigleréhez. Ő is építészdinasztia sarja, Cziglerhez hasonlóan nőtlen maradt és ugyanazt a neoreneszánsz építészeti stílust alkalmazta, mint barátja.[167] Mindketten a Székesfőváros

---

[157] A Magyar Iparművészeti Társulat ügyei. In: *Művészi Ipar*, 1892. 7. évf. 4. sz. 157.

[158] 1895. elnökség. In: RÁTH György szerk. *Az iparművészet 1895-ben*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1896. 151.

[159] Hivatalos tudósítások. In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7. évf. 3. sz. 153.

[160] Aktív szerepet vállalt a nemzetközi kapcsolatok építésében, így még az 1898-ban bejegyzett alapítás előtt kapcsolatba léptek a Zürichben működő, Tetmajer Lajos (1850–1905) gépészmérnök által vezetett Nemzetközi Anyagvizsgáló Egyesülettel. A magyar szakemberek részt vettek 1897. augusztus 23–25 között a Nemzetközi Anyagvizsgáló Kongresszuson Stockholmban, majd 1901-ben már Budapest adott otthont a Kongresszusnak. Az anyagvizsgálók nemzetközi szövetkezete. In: *Műszaki Hetilap*, 1898. aug. 14. 22. évf. 33. sz. 258; Egyesületek. In: *Budapesti Hirlap*, 1901. dec. 23. 21. évf. 353. sz. 4; A „Magyar anyagvizsgálók egyesülete”. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 129.

[161] Milléniumi kitüntetések. In: *Budapesti Hírlap*, 1896. jún. 10. 16. évf. 159. sz. 5.

[162] Állami ezüstérmek. In: *Pesti Napló*, 1896. nov. 6. 47. évf. 306. sz. 3.

[163] Visszautasított kitüntetés. In: *Budapesti Hírlap*, 1896. nov. 12. 16. évf. 312. sz. 6.

[164] Az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás II. (képzőművészeti) csoportbizottságának tagjai. In: *Műcsarnok*, 1898. máj. 22. 1. évf. 4. sz. 29.

[165] A magyar iparművészet Olaszországban. In: *Budapesti Hirlap*, 1901. júl. 5. 21. évf. 182. sz. 7.

[166] Magyarország kitüntetése Antwerpenben. In: *Pesti Napló*, 1895. ápr. 23. 46. évf. 110. sz. 10.

[167] PAPP Gábor György: *Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2007.

Mérnöki Hivatalánál kezdték budapesti működésüket,[168] ahol főnökük Máltás Hugó (1829–1922) hivatali főmérnök, a romantika figyelemre méltó alkotója volt.[169] Több épületen dolgoztak együtt, így az Erzsébet szegényház Hild József (1789–1867) által tervezett épületének kibővítésén,[170] a Rudas fürdő restaurálásán, a Margit körút 19–21. szám alatti elemi iskolán és a Bakáts téri középületegyüttesen.[171] 1882-ben szerepeltek az állandó Országház tervpályázatán is, amelynek „*Egyesült erővel*" jeligéje amellett, hogy I. Ferenc József jelmondata, a két barát közös munkájára is utalhatott.[172] Későbbi tevékenységük során több építészeti pályázat bizottságában dolgoztak együtt.[173] Mindketten szívesen alkalmaztak nyerstégla homlokzatot vakolt és festett tagolással. Szép példa Gerster debreceni takarékpénztári bérháza (1887), amely tömegformáiban előképként szolgálhatott Czigler kassai Andrássy-bérházához (1898–1899). Alaprajzban is megfigyelhetőek rokon megoldások a műveiken, így Gerster a saroktelekre épült gyulafehérvári törvényszéki palota (1904–1905) hatszögű, keresztszárnnyal kettéosztott belső udvaros elrendezését, valamint a termek és az udvar mentén futó folyosó rendszerét nagy valószínűséggel a Központi Statisztikai Hivatal (1896–1897) Czigler-féle tervének mintájára képzelte el.[174]

A budapesti baráti kört vizsgálva az is feltűnhet, hogy a barátok között további hasonló karakterek is megfigyelhetőek. Munkájának élő agglegény volt az épületszobrászati

---

[168] ALPÁR, 1905. 140.

[169] Mérnöki választások. In: *A Hon*, 1874. márc. 1. 12. évf. 50. sz. 2.

[170] A fővárosi bizottság közgyűlése. III. nap. Május 19. In: *A Hon*, 1876. máj. 20. 14. évf. 117. sz. 2; HU BFL XV.17.d.328.KT.

[171] Homlokzati tervén, az egyik portál fölött „*Gerster K*." monogramja olvasható. *Tervdokumentáció.* Bakáts tér, elöljáróság, paplak és iskola. 1883–1884. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.
Más terveken is megfigyelhető, hogy a rajzolók nevüket üzletportálok fölötti táblákon tüntették fel, így például Czigler Hadik-Barkóczy-bérházának homlokzati tervén Bauer Gyula és Morbitzer Nándor nevével találkozhatunk, a Párisi utcai Kovács Sebestyén-ház rajzán (1901) pedig Székely Lászlóéval. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34217. Bp. VII. Károly krt. 9. 1893. HU BFL XV.17.d.329.34217; *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24295. Bp. V. Párisi u. 5. 1901. HU BFL XV.17.d.329.24295.

[172] SISA, 2020. 45–47.

[173] A példa kedvéért: Kassa, Andrássy-bérpalota. A mű- és középítési szakosztályok. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 31; Telepes-templomok: A mű- és középítési szakosztályok ülése január 12-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903. 22. évf. 30.

[174] A gyulafejérvári törvényszéki palota pályatervei. In: *Magyar pályázatok – Magyar Építőművészet.* 1904. dec. 2. évf. 12. sz. 6; Központi Statisztikai Hivatal: *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 13360. Bp. II. Keleti Károly u. 5–7. 1896. HU BFL XV.17.d.329.13360.

munkák nagy részét elkészítő Szécsi Antal (1856–1904) szobrászművész,[175] valamint Czigler irodavezetője, Dvořák Ede is.[176] Utóbbi barátság az életmű szempontjából kiemelkedő jelentőséggel bírt, hiszen ő vitte tovább az építész irodai örökségét. Az apai ágról cseh származású[177] Dvořák 1883-ban lépett be a Czigler irodába, ahol főnöke haláláig munkatárs maradt. A bécsi műegyetemen tanult és többek között Heinrich Ferstel (1828–1883), Karl König (1841–1915) és Wilhelm Doderer (1825–1900) építészek, valamint Karl von Lützow (1832–1897) művészettörténész óráit látogatta.[178] Elképzelhető, hogy már Bécsben állásajánlatot kapott Cziglertől, hiszen utolsó évesként megszakította tanulmányait, oklevelét pedig csak 1899-ben szerezte meg. Bécsi találkozásuk lehetőségét támasztja alá, hogy Dvořák tanulóévei alatt Czigler többször megfordult a Császárvárosban. 1881 decemberében a Ringtheater tűzkatasztrófájának okait vizsgálta.[179] 1883 áprilisában a vásárcsarnokokat tanulmányozta, júliusban pedig Theophil Hansen 70. születésnapját ünnepelték, s a mester tiszteletére rendezett eseményeken Czigler is részt vett.[180]

Dvořákot a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe 1889-ben, Czigler Győző és Balázs Ernő (1856–1930) kettős ajánlásával vették fel.[181] Korai időszakának jelentősebb munkái Czigler neve alatt valósultak meg, de szerepelt építészeti pályázatokon is, amelyek közül a lelencház-telep tervezésére (1893)[182] és az Eskü téri híd környékének rendezésére (1894)[183] kiírtakon első díjat nyert. Komor Marcell (1868–1944) – aki egy ideig Czigler munkatársa volt – a *Vállalkozók Lapja* hasábjain a következő sorokat írta Dvořákról: „*Azt az önfeláldozó hűséget és ragaszkodást, amelylyel Dvorák Ede Czigler munkáit a megvalósuláshoz segítette,*

[175] Szécsi Antal halála. In: *Az Ujság*. 1904. jún. 16. 2. évf. 166. sz. 15.

[176] *Dvořák Ede halálesete*. Budapest IX. kerületi állami halotti anyakönyvek. 1920. márc.–1920. okt. IX/4770.

[177] Dvořák Oravicán született. Apja a csehországi Chotoviny-ből származott. Pécsett, a Magyar Királyi Állami Főreáltanodában 16 évesen leérettségizett, majd Prágába ment a Német Műegyetem gépészmérnök szakára. 1878 őszétől a bécsi műegyetem építésznövendéke. *Dvořák József halálesete*. Pécs város római katolikus halotti anyakönyveinek másodpéldányai. Székesegyház. HU MNL OL X.6467/2, 1890; *A Pécsi Magyar Királyi Állami Főreáltanoda Évi Értesítője az 1881-82. tanév végén,* Pécs, 1882. 24; *Die K. K. Deutsche Technische Hochschule in Prag 1806-1906. Festschrift zur Hundertjahrfeier*, Prag, 1906. 486.

[178] *Special-Protokoll von Eduard Dvořák*. 1899; *Studienbücher, 1878/79–1882/83*. Technische Universität Wien, Universitätsarchiv.

[179] CZIGLER Győző: A Ringtheater égése. In: *Az Építési Ipar*, 1882. jan. 1. 6. évf. 261. sz. 2–4.

[180] A Hansen-jubileum. In: *Az Építési Ipar,* 1883. ápr. 21. 7. évf. 329. sz. 268–275.

[181] A M. Mérnök- és Építész-Egylet 1889. évi október 31-én tartott (319-ik) választmányi ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1889. nov. 8. 8. évf. 39. sz. 297–300.

[182] Lelencház. Tervezte Dvořák Ede építész. In: *Építő Ipar,* 1893. máj. 18. 17. évf. 854. sz. 95.

[183] Egyesületi tárgyalások. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1894. 13. évf. 1–40. sz. 142.

manapság sehol nem találjuk. Csak a régi világ produkált ilyen becsületes altruistákat."[184] Dvořák és irodája tervezte Czigler Fiumei úti Sírkertben található, ókori görög sztéléket idéző márvány síremlékét is, amelyet Weisinger György valósított meg az építőművész Kiss György (1852–1919) által faragott portréjával. A sztélé előtt klasszikus, attikai ión oszlopfő helyezkedik el, rajta az építészetet jelképező körzővel, vonalzóval és papírtekercccsel, valamint az elhunyt érdemeire utaló babérággal.

Amint az előbbiekből is látható, a fennmaradt forrásokból nagyjából kirajzolódnak Czigler fontosabb személyiségjegyei. Kiderül, hogy a munkájában határozott, magabiztos ember volt, aki domináns egyéniségévé vált a hazai építészeti szcénának. Ismert megnyilvánulásai alapján közvetlen, gondoskodó személyiség lehetett. A magánéleti hiányosságok miatt mégis labilis lelkület jellemezhette, s vezethette a lankadatlan, emberi szükségleteket is elfojtó munkamániához és más, egészségét veszélyeztető szokásokhoz, így az alkoholfogyasztáshoz. Barátságos természete magyarázza azt, hogy könnyen alakított ki baráti kapcsolatokat, amelyek a család hiányából adódóan különös jelentőséggel bírtak a számára.

Czigler, a fogalom

A fogalom a szó klasszikus értelmében a tudás, a gondolkodás, a megismerés első foka. Alapfeltétele, hogy a sokaságban megtaláljuk az egyenlőt és a hasonlót. Amikor egy fogalmat megalkotunk, az egyenlő, vagy hasonló tárgyaknak, tulajdonságoknak, képzeteknek és egyéb jelenségeknek adunk közös nevet.[185] Az egyén csak akkor tekinthető fogalomnak, ha a többi embernek azonos, vagy hasonló képzetek, tulajdonságok jutnak róla eszébe. Ilyen értelemben nevezhető fogalomnak egy híres történelmi személyiség, vagy művész.

Czigler ugyan jelentős építész volt Magyarországon, de nem volt olyan széles körben ismert, mint például az államférfiak közül Kossuth Lajos (1802–1894), vagy a művészek közül Munkácsy Mihály (1844–1900), akiknek neve valóban fogalommá vált. Műszaki körökben azonban valószínűleg kevés olyan kolléga akadt, aki ne találkozott volna Czigler nevével. Megítélése túlzottan ambivalens volt ahhoz, hogy minden ismerőse szemében hasonló tulajdonságok, jelzők kötődjenek hozzá. Sokan tisztelték, szerették, de számos haragosa, ellensége volt. Egyszerre tartották segítőkész mentornak és saját klikkjét pártoló,

[184] KOMOR Marcell (Ezrey): A Széchenyi-fürdő. In: *Vállalkozók Lapja*, 1913. jún. 11. 34. évf. 24. sz. 1–3.

[185] BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 7. Fekbér–Geszt.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1894. 300.

részrehajló embernek. Egyszerre tartották szerény, nagy tudású professzornak és öntelt, felületes személyiségnek, ki-ki hogyan ismerte. A *Népszavá*ban megjelent cikk szerzője a fogalmat nemcsak Czigler személyére, hanem a „*ciglerizmusra*" is értette, amellyel Czigler építészetben és közéletben betöltött szerepére és követői táborára utalt. Ez a fogalom a cikkben szerepel és annak tanúsága alapján a szakmai körökben ismert volt, s a Cziglerről negatív véleményt alkotó kollégák körében alakult ki. Hasonlóan ahhoz, ahogy festészetben a „*benczúrizmus*", Benczúr Gyula (1844–1920) és körei művészetének kritikájaként.[186]

Magát Cziglert is kötötték egy mesterről elnevezett építészeti irányzathoz: a „*hansenizmushoz*". Felsőfokú tanulmányait 1869–1872 között a bécsi Akademie der Bildenden Künstén végezte, ahol a dán származású, Bécsben alkotó építőművész, Theophil Hansen (1813–1891) volt a mestere. Hansen a hellén és bizánci alapokra helyezett romantika és neoreneszánsz alkotója, korának tekintélyes építész-oktatója volt.[187] Évekig élt Athénban, tanulmányozta az ókori görög és bizánci építészetet, s életművét ezen előképek mentén alkotta meg. Czigler saját építészetével, amelyhez szintén ókori görög előképeket használt, Hansen követőjévé vált. „*Hansenistákként*" a Hansen-tanítványoknak azt a vonalát jelölték a kortársak, akik a mestertől elsajátított, hellenizáló neoreneszánsz stílushoz nyúltak saját terveik megalkotásánál.[188]

Czigler még annak az építészgenerációnak volt a tagja, amelynek nem adatott meg a lehetőség, hogy Magyarországon szerezzen építészdiplomát. Hazánkban az egyetemi építészképzés csak 1871-ben indult el.[189] Korábban Bécsben, Párizsban, Zürichben, Berlinben, Drezdában és más, külföldi intézményekben tudták a fiatalok az építészszakmát elsajátítani akadémiai, vagy műegyetemi keretek között. Az akadémián fennmaradt, 1870. július 20-án kiállított bizonyítványa alapján Czigler az ókori és reneszánsz építészeti előadásokat szorgalmasan látogatta, a tanultakat munkáin sikerrel alkalmazta. Ugyanebből a témából a következő tanévben, 1871. április 24-én és július 20-án is kitűnő értékelésben

---

[186] NÉMETH Lajos: A müncheni Hollósy-kör. In: NÉMETH Lajos szerk. *Magyar művészet 1890–1919*. 1. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 264.

[187] *Namen Verzeichniß C*. Matrikel der im Studienjahre 1869/70 in die Akademie aufgenommenen Zöglinge. f. 87; 88; *Namen Verzeichniß Z. (Zigler)*. Matrikel der im Studienjahre 1870/71 in die Akademie aufgenommenen Zöglinge. f. 89.

[188] „[…] *a Hansenista Czigler Győző műveit, köztük a Saxlehner-palotát*, […]" –m: *Magy. Mérnök- és Építész-Egylet. Egyetemes szakülés jan. 4-én*. In: *Az Építési Ipar*, 1886. jan. 10. 10. évf. 471. sz. 16.

[189] SZENTKIRÁLYI Zoltán: *Adatok a magyar építészképzés történetéhez*. 2013. https://www.epitesz.bme.hu/files/epk_Pages_file/karunkrol_20131022.pdf. Megtekintés: 2022. márc. 19.

részesült.[190] Az írásbeli minősítésen túl sajnos nem maradtak fenn tanulói rajzok az egyetem gyűjteményeiben.[191]

Hansennek számos magyarországi tanítványa volt. Czigler tanulmányaival időbeni átfedést mutatott Gerster Kálmáné, Glaser Ferencé (1852–1934),[192] Kauser Józsefé (1848–1919)[193] és Luchs Rezsőé (1848 k.–1878).[194] Az 1869–1870-es tanévben a pozsonyi születésű Balassa Ernővel (1847–1916)[195] is együtt tanultak az Architekturschulén. Ő később MÁV főmérnök lett, valamint a rákospalotai Magyarok Nagyasszonya templom (1896–1909) tervezőjeként is ismert.[196] Czigler minden bizonnyal később is tartotta a kapcsolatot más tanítványokkal, hiszen alapító tagja lett a Hansen-klubnak, amely egy alumni társaság volt.[197] Míg a fennmaradt biográfiák alapján Czigler Hansen egyik kedvenc tanítványa volt,[198] mestere mégsem őt ajánlotta a budapesti műegyetemi tanári állásra 1886-ban, hanem másik növendékét, Pákei Lajost (1853–1921). Ennek oka az lehetett, hogy Pákei kért ajánlólevelet, Czigler azonban nem is jelentkezett a pozícióra.[199] Mégis, addigra olyan sikerrel kiépítette kapcsolati rendszerét, hogy a döntőbizottság tisztában volt rátermettségével. 1883-ban elnyerte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet első nagypályázatának aranyérmét a Gellért-hegyre tervezett Magyar Panteon terveivel.[200] Műveiről rendszeresen jelentek meg ismertetők a hazai építészszakma elsőszámú sajtószócsövében, Az *Építési Ipar*ban, amely 1887-től *Építő Ipar* néven élt tovább.

Ahhoz, hogy Czigler úgymond fogalommá tudjon válni, nagyban hozzájárult műegyetemi tanári tevékenysége (*14–16. ábra*). A Magyar Királyi József Műegyetemen

---

[190] *C (Czigler); Z. (Zigler).* Ausgefertigte Zeugnisse vom Jahre 1870 bis 1872. f. V.

[191] Az információért köszönet MMag. René Schobernek (Kupferstichkabinett) és Mag. Dr. Ulrike Hirhagernek (Universitätsarchiv).

[192] Tanult: 1871–1875.

[193] Tanult: 1870–1872.

[194] Tanult: 1870. okt–dec. Hansen magyarországi tanítványainak összegyűjtött listája: PAPP, 2007. 125–129.

[195] *Viktor Czigler*. Matrikel der im Studienjahre 1869/70 in die Akademie augenommenen Zöglinge. 87. Für die Architekturschule Prof v. Hansen. 22.

[196] *Budapest-Rákospalota Magyarok Nagyasszonya Főplébánia*. 2006.
http://www.rakospalotaifoplebania.hu/templom_tortenet. Megtekintés: 2024. ápr. 24.

[197] SCHEIDL, Inge: Viktor Czigler. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945.* 2007.
http://www.architektenlexikon.at/de/81.htm. Megtekintés: 2022. jan. 06.

[198] NAGY, 1911. 251.

[199] SISA József: Pákei Lakos, Theophil Hansen és a Budapesti József Műegyetem. In: *Ars Hungarica*, 2003. 31. évf. 2. sz. 441.

[200] CZIGLER Győző: Egy magyar pantheon. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. évf. 3.

1886-ban alapították az ókori építés tanszéket, amelynek Czigler oktatója lett. Az állásra való kiválasztás céljából dr. Kőnig Gyula elnöklete alatt alakult bizottság, amely Hauszmann Alajosból, Rauscher Lajosból (1845–1914), Klimm Mihályból és Steindl Imréből állt. Utóbbi nem jelent meg a döntéshozatalnál. A választás végül, a beadott pályázatok ellenére az ekkor harminchat éves Cziglerre esett, akinek „*ugy kiváló művészi tehetsége és iránya valamint ismert gyakorlati tevékenysége garancziát nyújt arra, hogy ő az ezen tanszékhez kötött igényeket ki fogja elégíteni*", s „*tanulmányainak iránya, tevékenységének sulypontja épen az ó-kori építészeten nyugszik*". A szöveg azt is elővetítette, hogy ha Cziglert műegyetemi tanárrá nevezik ki, „*alkalom fog neki adatni, tevékenységének zömét az antik irányra összpontosítani*". Kollégái az 1886. november 19-én felolvasott indoklás[201] szerint arra is hivatkoztak, hogy már komoly érdemeket szerzett egyleti tevékenységével, és díjnyertes panteontervével bizonyította az ókori építészet iránti elkötelezettségét.[202] Steindl azonban a döntés ellen feliratot nyújtott be. Megkérdőjelezte Czigler alkalmasságát, hiányolta az elvárható teoretikus képzettséget, az antik építészet irodalmának mélyre menő ismeretét, valamint tervezői munkájának kifejezetten antik építészetre alapuló irányát. A november 19-én tartott bizottsági ülésen végül elutasították Steindl feliratát, Czigler kinevezését pedig felterjesztették a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium felé,[203] amely azt elfogadás után a királynak küldte tovább, aki végül 1887. január 10-én szentesítette. Czigler ezt követően letette az esküt a rektori tanács előtt, s az 1887. január 31-én tartott szakosztályi ülésre már behívták megbeszélni feladatait.

Pecz Samut (1854–1922) – aki az ókori tanszékre is pályázott – ugyanekkor nevezték ki az általános építési szerkezettan tanszék oktatójává. Pecz azonnal munkának állt, Czigler azonban még nem, hiszen minisztériumi engedéllyel az 1887. év folyamán még felmentést kapott az előadások tartása alól. Ennek oka egyrészt az, hogy tervezői tevékenysége miatt nagyon elfoglalt volt, másrészt pedig saját költségén Görögországba szeretett volna utazni, hogy az antikvitás emlékeit tanulmányozhassa.[204] Útja előtt még részt vett az építészképzési reform előkészítésében, amelyen elhatározták, hogy a harmadéves előkészítő tervezési gyakorlatot – amely „*egyszerű épületek tervezése*" néven szerepelt az órarendben és Czigler lett az oktatója – két félévre osztják fel, továbbá ekkor döntöttek arról, hogy a negyedéves

[201] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve.* 1886.

[202] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve*. 1886. nov. 19. BME OMIKK, levéltár.

[203] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve.* 1886.

[204] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve.* 1887. jan. 31. BME OMIKK, levéltár.

hallgatók választhassanak mestert Hauszmann, Steindl és Czigler közül.[205] Az utazás időpontjára a fennmaradt sajtó- és levéltári források alapján, pontosabban azok hiányából lehet következtetni. Czigler a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályának jegyzőjeként 1887. október 24-ig volt jelen az üléseken.[206] 31-én már Kiss István jegyzőségéről adtak hírt a szaklapok, Czigler neve pedig a résztvevők közt sem olvasható.[207] A következő adat, hogy 1888. január 21-én részt vett az építőiparosok farsangi bálján.[208] Valószínűleg a köztes időszakban utazhatott el.

1888. július 20-án Czigler nyilvános rendes tanárrá lépett elő és hamarosan az építészképzés egyik legnépszerűbb oktatójává, az egyetemen belül igazi fogalommá vált.[209] Dvořák Ede (*17. ábra*) szeptemberben, mint tanársegéd csatlakozott hozzá.[210] Czigler tartotta a másodéveseknek kötelező „*ókori építés története*", a harmadéveseknek meghirdetett „*egyszerű épületek tervezése*", a választható oktatóhoz felvehető „*díszépítés mérnökök számára*", illetve a szabadon választható „*köz- és magasépítési tervezés*" nevű tantárgyakat.[211] Oktatói munkájáról tanszéki utódja, Nagy Virgil a következőképpen emlékezett meg: „*Előadásairól mondják, hogy világosak voltak és sugározták azt a mélyen gyökerező csodálatot és szeretetet, melyet az ókori klasszikus művészet az ő lelkében kiváltott; különösen emlegetik azt a tüneményszerű kézügyességet és gyorsaságot, amelylyel részletek és egész épületek rajzait a táblán elővarázsolta.*"[212] Népszerűsége mindamellett is kimagaslott, hogy hallgatóit szigorúan értékelte és jellemzően rosszabb érdemjegyeket adott, mint például tanártársa, Hauszmann Alajos.[213] Fennmaradt levelezések ugyanakkor arról tanúskodnak, hogy esetenként tanártársai támogatását is kérte gyakornokai számára, akiknek valamilyen okból nehézséget jelentett egy-egy tantárgy sikeres elvégzése. Hack Endrének például Réthy

[205] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve.* 1887. febr. 26. BME OMIKK, levéltár.

[206] A mű- és középítési egyesült szakosztályok 1887. évi október hó 24-én tartott (1-ső) ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1887. nov. 4. 6. évf. 37. sz. 175.

[207] A mű- és középítési szakosztályok 1887. évi október hó 31-én tartott együttes (2-ik) ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1887. nov. 11. 6. évf. 38. sz. 182.

[208] Farsangi krónika. In: *Építő Ipar*, 1888. jan. 29. 12. évf. 578. sz. 50.

[209] Hivatalos rész. In: *Budapesti Közlöny*, 1888. aug. 3. 20. évf. 180. sz. 1.

[210] *Dvořák Ede szolgálati és minősítési táblája*, 1888–1908. BME OMIKK, levéltár.

[211] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve.* 1887. márc. 12. BME OMIKK, levéltár.

[212] NAGY, 1911, 251.

[213] KELECSÉNYI Kristóf: *Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl.* Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2022. 27.

Mórnál (1846–1925), a geometria és elméleti fizika oktatójánál szigorlatát ismételnie kellett, ezért Czigler ajánlólevéllel engedte neki a számonkérésnek.[214] Nem véletlen, hiszen hallgatói mellett tanártársai bizalmát is élvezte. 1890-ben dékánná választották a mérnöki és építészi szakosztályra.[215] Pozícióját 1893. május 17-ig tartotta meg, amikor újraválasztása után számos teendőjére hivatkozva elutasította az újbóli kinevezést.[216] 1898-ig prodékáni megbízással vett részt a szakosztály vezetésében.[217]

Az egyetem rektori tanácsa már 1890. december 12-én javasolta, hogy Czigler tanszékére Dvořákon kívül még egy munkatársat vegyenek fel, hiszen heti 28 órai tervezési gyakorlatot végeznek nagy hallgatói létszámmal, öt különböző helyen. Haaber Károlyt, az új tanársegédet 1891. február 1-től nevezték ki, s 1892. augusztus 31-ig kötöttek vele szerződést.[218] Ezt követően Czigler néhány évig újra Dvořákkal kettesben vitte a tanszék teendőit. Időnként más tanszékek munkatársai is beszálltak feladatok intézésébe. 1893. május 20-án például ifjabb Szabó Gyula (1866–1920), a díszépítéstan – Hauszmann Alajos – tanársegédje segített megszervezni egy kirándulást az aquincumi ásatásokhoz, ahol az oktató ismertette a látottakat. Nagyvonalúságát jellemzi, hogy a program befejezése után a római fürdő kerthelyiségébe vonultak át, ahol mindenkit bőségesen megvendégelt.[219] Mint igazi társasági ember, szívesen időzött kedvenc diákjai körében a tanórákon túl is.[220] A tanári pályán Czigler támogatottból támogatóvá vált, ezért a fiatal generációk szívesen gyűltek köré, szakmai útmutatást és segítséget remélve. Híres volt a segítőkészségéről, feltéve, hogy a kérés nem ellenkezett elveivel.[221] Közvetlen munkatársaira és tanítványaira már-már családtagként tekintett.[222] Nagylelkűsége ugyanakkor nem mindig lelt viszonzásra, hiszen Alpár Ignác emlékbeszédje szerint „*mégis mennyi keserű csalódás érte éppen őt, s nem ritkán azok részéről, kik neki hálával tartoztak volna! Ez neki különösen az utóbbi években sok*

[214] *Czigler Győző levele Réthy Mórnak*. 1900. MTA KIK Ms 5323/50.

[215] Rektorok és dékánok választása a műegyetemen. In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1890. jún 8. 14. évf. 701. sz. 252.

[216] Tisztújítás a műegyetemen. In: *Pesti Napló*, 1893. máj. 18. 40. évf. 141. sz. 8.

[217] Királyi József-műegyetem. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1894. 8. évf. 189; Királyi József-műegyetem. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 267.

[218] *A Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülési jegyzőkönyvei*. BME OMIKK, levéltár.

[219] Tudományos kirándulás. In: *Pesti Hírlap*, 1893. máj. 25. 15. évf. 143. sz. 6–7.

[220] RELLE Pál: Akikkel találkoztam. Hauszmann Alajos. In: *Világ*, 1947. máj. 18. 589. sz. 4.

[221] NAGY, 1911. 251.

[222] Czigler Győző emlékezete, 1905. 121.

keserűséget okozott s tudom, hogy voltak órái, melyekben magát reményeiben csalódva, érzelmeiben mélyen sértve gondolá és megbánta a tevékenységet, melynek életét szentelé."[223]

„*Jós*" Czigler kedvenc diákjait is a „*cigleristák*" közé sorolta, hiszen közülük többet a mester ajánlásával vettek fel jó állásokba.[224] A példa kedvéért Székely László (1877–1934) Temesvár főépítésze lett,[225] Morbitzer Nándor pedig Czigler ajánlásának köszönhetően vált Kiskunfélegyháza egyik elsőszámú alkotójává.[226] Az előbbieken túl, akik szintén egy ideig tanársegédei voltak, Bauer Gyulát, Báthory Istvánt (1873–1949), Dörner Gyulát (1872–1913), Haaber Károlyt (1864–1944), Kertész K. Róbertet (1876–1951), Kopeczek Györgyöt (1877–1927) Schulek Jánost (1872–1948) és Sváb Gyulát (1879–1938) is maga mellé vette tanársegédnek az egyetemre.[227] Dvořák Ede pedig bécsi oklevele 1899-es megszerzését, illetve honosítását követően tanársegédből adjunktussá lépett elő. Érdekes adalék ehhez, hogy bár 1893-ban miniszteri szinten kimondták, hogy a tanársegédi álláshoz oklevél szükséges, Dvořáknak ezt a hiányosságot – vélhetően az őt támogató Czigler tekintélyéből adódóan – sosem rótták fel.[228] A tanszék népszerűsége azonban valamelyest csökkent a századfordulót követően,[229] ráadásul az építőművész-tanár betegsége miatt az 1904. év második felében már ritkábban jelent meg a katedrán.[230] 1904. július 20-án már helyettese, Dvořák kalauzolta végig az érdeklődőket a kémiai pavilon sajtóbejárásán.[231] 1905 januárjától az oktatást is ő vette át, hiszen főnöke fekvőbeteg lett.[232] Végül, Czigler halála után pályázatot írtak ki a tanári állás betöltésére, amelyből a korábban műegyetemi magántanárként tevékenykedő Nagy Virgil került ki győztesen.[233] Dvořák – aki maga is pályázott az állásra – még két évig maradt a tanszék adjunktusa, utolsó évben már fizetés nélkül.[234]

---

[223] ALPÁR, 1905, 165.

[224] „*a protekció révén jól jövedelmező állásokba jutó, busásan fizető munkákat elnyerő nulláknak*" JÓS, 1905. 4.

[225] SZEKERNYÉS János: *Székely László*. Asociaţia Femeilor Maghiare din Timişoara, Temesvár, 2002. 1; DÁNIELISZ Endre: *Nagyszalonta jeles szülöttei*. Gyula, 2001. 28.

[226] BRUNNER, 2012. 270–271.

[227] KELECSÉNYI, 2022. 113.

[228] KELECSÉNYI, 2022. 31.

[229] KELECSÉNYI 2022. 27.

[230] FÁBIÁN, 1936. 38.

[231] Az uj műegyetem. In: *Magyarország*, 1904. júl. 21. 11. évf. 173. sz. 12–13.

[232] *Czigler Győző halálesete*, 1905. IX/758; Bauer Gyula, 1905.

[233] *A Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülési jegyzőkönyvei.* 1905. 57–61.

[234] *A Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülési jegyzőkönyvei.* 1905–1907.

Czigler körül kifejezetten olyan csoportosulás, mint a Hansen-klub nem született, ugyanakkor mégis létezett egy csoport, amelybe diákjai és közeli kollégái tartoztak. Ez a társaság a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet berkein belül alakult és a sajtóban csak „*hétfőnkint együtt vacsorázó építészek*” néven említették őket. A *Budapesti Hírlap* 1901-ben közölt egy névsort azokról az egyleti tagokról, akik hétfőnként, vagyis az egyleti üléseket követően rendszeresen együtt vacsoráztak. Közéjük tartozott Czigler mellett Ámon József (1844–1913), Csányi Károly (1873–1955), Dvořák Ede, Feledy József, Fittler Kamill (1853–1910), idősebb Francsek Imre (1864–1920), Jakab Dezső (1864–1932), Kommer József (1862–1945), Messinger (Medgyes) Alajos (1873–1942), Müllner Jenő, Munkácsy Sándor, Nagy Dezső, Nagy Virgil, Pecz Samu, Rainer Károly (1875–1951), Sabathiel Richárd (1875–1942), Sándy Gyula, Serk Lajos és Székely László. További, azonosításra váró neveket is közölt a lista,[235] illetve olvasható még a Jakabffy vezetéknév is, amely takarhatja a Horánszky utca 17. szám alatti Szénássy-ház kivitelező építőmesterét, Jakabffy Ferencet (1848–1913), vagy fiát, a Czigler-tanítvány és munkatárs Jakabffy Zoltánt[236] (1877–1947). Czigler a lista közlésekor elnöke volt az egyletnek, tehát a lajstrom a társaság vezetőségközeli magját határozza meg, ahogy a „*cigleristák*” körének is ők a kulcsfigurái. Mégis, a kor más sikeres építészei és műegyetemi oktatói, így Alpár Ignác, Hauszmann Alajos és Steindl Imre nevét nem olvashatjuk a névsorban. Helyettük műegyetemi hallgatók, tanársegédek, a Czigler iroda alkalmazottai és építőmesterek tűnnek fel. Az egylet köreiben tehát főleg azok a kollégák időztek szívesen, akik az elnökkel jó kapcsolatot ápoltak. Ők maradtak benn az ülések hivatalos időtartamán túl, úgymond csapatépítésen az egyleti helyiségben. Közülük nem mindenkinek volt egyértelműen jó véleménye Czigler tevékenységéről. Pecz Samu tagja lett a Magyar Építőművészek Szövetségének, amely többek között Czigler miatt vált ki az egyletből. Sándy Gyula, Pecz tanársegéde Cziglerről elég nyersen fogalmazott önéletírásában,[237] Nagy Virgil pedig tiszteletteljes hangnemben, de művészileg kritikusan értékelte az építészt 1911-es megemlékezésében.[238]

A „*ciglerista*” alkotóknál nem lehet egyöntetűen jellemző stílust meghatározni. Hansen és Czigler nem voltak stílusalapítók, mint hazánkban Lechner Ödön vagy Bécsben Otto Wagner. A Czigler által képviselt neoreneszánsz nem a „*ciglerizmus*” sajátja, hiszen a

[235] Azonosításra vár: B. B., Benes, Hunha J., Kommer M., Sch., Schuk, Szebinyi. „*Hétfőnkint együtt vacsorázó építészek*” In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 14. 21. évf. 314. sz. 6.

[236] Jakabffy Zoltán. In: SZENTMIKLÓSSY Géza szerk. *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest, 1930. 706.

[237] SÁNDY, 2005. 28.

[238] NAGY, 1911. 250–252.

dualizmus idején a historizmus szinte végig megőrizte dominanciáját. A hellenizáló irányzat sem Cziglertől, hanem Hansentől eredeztethető, és azok az építész-barátok, – így Gerster Kálmán[239] és Kiss István (1857–1902)[240] – akik hozzá hasonlóan alkalmazták, jórészt szintén Hansen-tanítványok, vagyis „*hansenisták*" voltak. Nem beszélve arról, hogy a támogatott Czigler-tanítványok egy része – mint Komor Marcell, Kopeczek György és Morbitzer Nándor – nyitottak voltak a lechneri mozgalom felé. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a műegyetemi oktatás más volt, mint az akadémiai. Míg az akadémiák inkább a pálya művészeti oldalára koncentráltak, a műegyetemeken fontosabb szerepet kaptak a műszaki irányhoz kapcsolódó tantárgyak. Míg az akadémián a mester választott tanítványt, a műegyetemen a diák választott mestert. Szabadabb fejlődést biztosított a műszaki képzés abból a szempontból, hogy a növendékek más tanárok előadásaira, szemináriumaira is bejártak, más építészetszemlélettel is találkozhattak. Cziglert a diákjai választották tanáruknak azt követően, hogy előzetesen a többi professzorral, azok oktatási módszereivel is megismerkedtek.[241] Talán éppen ezzel a képzési típussal magyarázható, hogy a „*ciglerizmus*" még annyira sem hordozott szoros stílus-meghatározást magában, mint az akadémiához kötődő „*hansenizmus*", sokkal inkább a mester által támogatott alkotók közösségét jelölte.

A „*ciglerizmus*" fogalmával cseng össze egy, a *Magyar Székesfőváros* című közigazgatási hetilap címlapján, 1903. szeptember 8-án közölt cikk is, amely a *Czigler ur és klikkje* címet viseli.[242] Ismeretlen szerzője Czigler személyét szintén fogalomnak nevezte, s a következő jelenségeket kötötte hozzá: „*építkezési monopoliumok*", „*állami és fővárosi középületek csúfsága*", „*előre törni akaró tehetségek elnyomása*", „*mindent fölhabzsoló czápa-étvágy*". Az „*építkezési monopoliumok*" kifejezés arra utal, hogy Czigler és köre versenytárs nélkül tevékenykedett az építőiparban. Ez így természetesen nem igaz, hiszen más építészek, mint például Alpár Ignác, Hauszmann Alajos és Steindl Imre szintén termékenyek voltak és műveik között számos fontos középület megtalálható. Mivel náluk is a historizmus

[239] SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1996. 45. évf. 3–4. sz. 172.

[240] Kiss István. In: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái 6*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1899. 302.

[241] SÁNDY, 2005. 28.

[242] Czigler ur és klikkje. In: *Magyar Székesfőváros*. 1903. szept. 8. 6. évf. 33. sz. 1–2.

dominált, a szerző talán őket is ehhez a körhöz kötötte. Ez azonban nem teljesen állja meg a helyét, hiszen velük is konfliktusokkal terhelt volt Czigler kapcsolata.[243]

Czigler amellett, hogy állandóan jelentékeny számú megbízása volt, befolyással bírt arra is, hogy különféle pályázatokon milyen tervek nyerjenek, hiszen többször is meghívták zsűritagnak. Rendszerint voltak laikus bírálók is a döntéshozók közt, akik többnyire a politikai életből kerültek ki és a Szabadelvű Párt – és a megbízói közeg jelentős része – által támogatott historizmust kedvelték. Mivel a művészbírálók közt is jelen volt a konzervatív szemlélet, kevés esélye maradt a szecessziós, vagy nemzeti stílusú terveknek. A pályaművek jeligések voltak, vagyis anonim módon zajlottak, a zsűri legfeljebb a rajzi modorból és a stílusból vonhatott le következtetéseket a tervező kilétéről.[244] Mint a historizmus alkotója, Czigler a saját ízlésének megfelelő pályatervekre adta le a voksát, s ezzel a nemzeti stílus „*előre törni akaró tehetségeit*"[245] elnyomta. Mindez abból eredt, hogy olyan szakértő volt, akiben a kormány megbízott, s akinek adott a véleményére. Különösen nagy port vert fel 1902-ben a Kossuth-mauzóleum pályázata, amelyből Gerster Kálmán és Strobl Alajos (1856–1926) műve egyetlen szavazatnyi többséggel került ki győztesen. A döntést követően Lechner Ödön, Zala György (1858–1937) és Kosztolányi-Kann Gyula (1868–1946) kivonultak a teremből és mivel véleményük szerint a legművészietlenebb munka nyert, kivonták magukat a további döntések felelőssége alól. Végül a bent maradt tagok Bálint Zoltán (1871–1939), Jámbor Lajos (1869–1955) és Kallós Ede (1866–1950) második helyre megszavazott „*Mekka*" jeligéjű, Lechner által is támogatott munkájának nem adtak díjat, csak megvásárolták azt.[246]

---

[243] Hauszmann naplója szerint kapcsolatuk *„némelykor feszültté vált"*. SEIDL Ambrus szerk. *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1997. 105–106.

Steindl nem támogatta tanári kinevezését. *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve*. 1886.

Alpár vitás kérdésekben kiállt Czigler mellett: Az építészek mozgalma. In: *Pesti Napló*, 1902. ápr. 28. 53. évf. 116. sz. 2; Vihar a mérnök-egyletben. In: *Pesti Hírlap*, 1902. máj. 31. 24. évf. 147. sz. 8; Azonban: *„Ugyanaz az Alpár tette ezt, aki most egy éve teljes irodaszemélyzetével korteskedett Czigler megbuktatásán és pedig sikerrel, aki mindig és mindenütt alattomosan szidta és rágalmazta Cziglert, most maga akar beleülni az örökébe s hizeleg az elhunyt barátainak — a főváros pénzén."* Hogy készül a „műremek"? In: *Népszava*, 1905. ápr. 13. 33. évf. 49. sz. 5.

[244] SZÉKELY Márton – MARÓTZY Katalin: Pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. In: *Építés–Építészettudomány*, 2017. 46. évf. 1–2. sz. 14.

[245] Czigler ur és klikkje, 1903. 1–2.

[246] A Kossuth-mauzoleum. In: Budapesti Hírlap, 1902. márc. 25. 22. évf. 83. sz. 8–9.

Fontos még Czigler személyisége kapcsán megemlíteni, hogy segítőkészségét nehezen egyeztette össze a megbízások iránti vágyával. Számos komoly építészeti feladatot – így a műegyetemi épületeket Lágymányoson, az artézi fürdőt a Városligetben – megbízással szerzett meg. 1902-ben segített a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet fiatal tagjainak egy memorandum kidolgozásában, amellyel a nagyobb állami építkezéseknél kötelezővé akarták tenni a tervpályázatok kiírását. Ugyanakkor, a dokumentum felterjesztését az egylet elnökeként késleltette.[247] Az esetből eredő konfliktusok odáig vezettek, hogy az építészek egy csoportja szükségesnek látta egy másik, az egylettől független csoportosulás megalkotását, amely Magyar Építőművészek Szövetsége néven jött létre 1902 áprilisában,[248] amikor a Czigler-féle klikkről megjelent a korábban említett cikk a *Magyar Székesfőváros*ban.[249] Az új szervezethez a fiatalok mellett Czigler több műegyetemi kollégája is csatlakozott. Közülük Hauszmann Alajos leírta a naplójában, hogy Cziglerrel való kapcsolata konfliktusokkal terheltté vált az egyleten belüli megnyilvánulásai miatt.[250] A megbízásos munkákhoz való ragaszkodás, s a tervpályázatok kiírása elleni tevékenység magyarázza a korábban említett cikk szerint a Czigler nevéhez tapadó, „*mindent fölhabzsoló czápa-étvágyat*”, építészetének kritikája pedig az „*állami és fővárosi középületek csúfságát*”.[251] Czigler nagyberuházásai a történelmi stílusokat követték, amelyek az újítók szemében maradinak, elavultnak hatottak.

Mindezzel együtt szükséges leszögezni, hogy az építésznek számos tisztelője volt szakmai körökben, akik közül sokan a viharos időkben is kiálltak mellette – nem csak feltétlenül az általa támogatott kollégák.[252] Mint elismert fővárosi építészre és műegyetemi tanárra, az építészek és az építőipari szakmák képviselői országszerte felnéztek rá. Jól példázza ezt az 1892. március 6-án rendezett szegedi mérnökestély, amelyet a város közfürdőjére kiírt tervpályázat bírálóbizottsági ülése kapcsán Szegeden tartózkodó Czigler tiszteletére rendeztek az Európa-szállóban, s amelyről a sajtó is beszámolt.[253] Tisztelői épp a halála utáni viharos időszakban alapították meg a Czigler-érmet a mester emlékére, amelyet a második világháborúig fenntartottak és a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben tartott

[247] Vihar a mérnök-egyletben, 1902. 8.

[248] A magyar építőművészek szövetsége. In: *Gazdasági Mérnök*, 1902. jún. 29. 26. évf. 26. sz. 223.

[249] Czigler ur és klikkje, 1903. 1–2.

[250] SEIDL, 1997. 105–106.

[251] Czigler ur és klikkje, 1903. 1–2.

[252] K. Jónás Ödön beszéde a műegyetem megnyitásán, 1910. szeptember 19-én. Folytatás. In: *Építő Ipar*, 1910. okt. 16. 34. évf. 42. sz. 410–413.

[253] Mérnök-estély. In: *Szegedi Híradó*, 1892. márc. 8. 34. évf. 58. sz. 4.

legjobb építészeti témájú előadásokért ítéltek oda.[254] A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet emlékkiállítást is szeretett volna rendezni a munkáiból, amelytől végül szélsőséges megítélése miatt tekintettek el, hiszen az életmű elfogulatlan értékelésére abban a közegben nem lett volna lehetőség.[255]

A *Magyar Székesfőváros*ban felsorolt jelenségek tehát, amelyek Cziglert, mint fogalmat jelölik, nemcsak az építész személyére, hanem a körülötte kialakult klikkrendszerre utaltak, vagyis arra, amit a *Népszavá*ban megjelent cikk szerzője „*cigleristák*" néven foglalt össze. A „*ciglerizmus*", mint negatív tulajdonságokkal tűzdelt fogalom nem a teljes építészszakma előtt volt elfogadott, csak az újító építőművészek körében, akik közé „*Jós*" és valószínűleg a *Czigler ur és klikkje* szerzője is tartozott. Számukra kevesebb lehetőség adódott, mint a történeti stílusok követői részére, akik ezáltal erősebb vetélytársnak bizonyultak.

Czigler, a rendszer

A harmadik fogalom, amellyel „*Jós*" a Népszavában Cziglert megjelölte, a rendszer volt. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az építész élete egybe esett az 1948–1849 utáni neoabszolutizmus,[256] majd az 1867. évi osztrák-magyar kiegyezés történelmi, államtörténeti és alkotmányos átalakulásaival,[257] gazdasági és politikai kihívásaival. Utóbbiak jelentős befolyással bírtak Czigler közéleti és szakmai életútjára egyaránt.[258] A rendszer fogalma ugyanakkor nemcsak kora politikai rendszerén keresztül illeszkedik Cziglerhez, hanem a körülötte kialakult kapcsolati rendszeren keresztül is, amelybe beletartoztak az úgynevezett „*cigleristák*" az építész megbízóival együtt. A két halmaznak metszete is volt,

[254] A Czigler-érmet a következő építészek nyerték el: Kertész K. Róbert (1907), Lechner Jenő (1908), Medgyaszay István (1909), Huszka József (1910), Kós Károly (1911), Fritz Oszkár (1912), Sváb Gyula (1913), Báthory István (1914), Rerrich Béla (1919), Wälder Gyula (1921), Orbán Ferenc (1922), Lux Kálmán (1923), Reichl Kálmán (1924), Alpár Ignác (1925), Bierbauer Virgil (1926), Padányi Gulyás Jenő (1927), Kotsis István (1928), Müller Félix (1929), Sándy Gyula (1930), Csonka Pál (1931), Kotsis Endre és Theiss Siegfried (1932), Möller Károly (1933), Méhes Emil (1934), Rados Jenő (1935), Tóth Kálmán (1936), Gálócsy Árpád (1937), Rihmer Pál (1940), dr. Kiss Tibor (1941) és Schäffer József (1943).

[255] JÓS, 1905. 4.

[256] DEÁK Ágnes: *Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2013.

[257] KOVÁCS Endre: *Ausztria útja az 1867-es kiegyezésig*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968; GALÁNTAI József: Az osztrák-magyar viszony jellege a dualizmusban. 1985. In: CIEGER András szerk. *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 536–537.

[258] ROMSICS Ignác szerk. *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

hiszen a rendszerhez tartozó minisztériumok és politikai elit, mint megbízó is felbukkantak az életműben. A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal palotáját a Kereskedelemügyi Minisztérium, a Magyar Királyi Élettani-, Rovartani- és Vetőmagvizsgáló Állomást, valamint a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Állomás és Ampelológiai Intézet pavilonos rendszerű telepeit a Földművelésügyi Minisztérium, a sátoraljaújhelyi, nagyszebeni és fiumei törvényszéki- és fogházépületeket pedig az Igazságügyi Minisztérium felkérésére tervezte. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ezen felül számos iskola tervezésével bízta meg, például a besztercebányai és fiumei állami leányiskolákéval, de az ő kötelékükbe tartoztak a műegyetemi építkezések is.

Ezen felül, az országnak két miniszterelnököt is adó Tisza család Czigler fontos megrendelői közé sorolható, hiszen csegődi kastélyukhoz, debreceni bérpalotájukhoz és a nagyapja, idősebb Czigler Antal által tervezett[259] geszti kastély átépítéséhez is készített rajzokat.[260] Az állami megbízások mellett említést érdemelnek a római katolikus egyház felkérései, illetve Vaszary Kolos pannonhalmi főapát, 1891-ben kinevezett esztergomi érsek építkezései. Ide sorolható a balatonfüredi prímási nyaraló, ugyanott a sétány korszerűsítése és a hidegfürdő, továbbá az építész által tervezett templomok Nagyradán, Jászszentandráson, Mezőkeresztesen, Verebélyen és Munkácson. Czigler az érsek ismeretségének köszönhetően lehetőséget kapott arra is, hogy Bécsben tervezzen épületet, ugyanis Vaszary javaslatára kérte fel Széchényi Miklós rektor a bécsi Pázmáneum új épületének megalkotására.[261] Az ilyen megbízások főként az építész remek kapcsolati hálójának köszönhetőek. Czigler tehát amellett, hogy az építészeti szcéna szereplői előtt tanári és egyleti elnöki pozíciója miatt, iparoskörökben pedig az Iparművészeti Társulat alelnökeként jól ismert egyéniség volt, ambiciózus kollégák – szimpátiából, vagy érdekből – keresték a köreit, stabil támogatói háttérrel rendelkezett az elit oldaláról is.

Felmerülhet a kérdés, hogy Czigler vajon azért választotta-e a neoreneszánszt építészete stílusául, hogy megfeleljen az elit és a megbízók elvárásainak. Erre a kérdésre – annak ellenére, hogy nyilván ez is egy nyomós indok lehetett a historizmus alkotói számára – valószínűleg nemmel kell felelni, hiszen építészeti ízlése az apa mellett folytatott munkától, a bécsi tanulmányokon át fejlődött ki és alapos alaktani, stílustörténeti tudással társult, ráadásul műegyetemi kinevezése után elvárássá vált az antikvitás építészetére alapuló stílus

[259] *Geszt, Tisza-kastély. Kastélytörténet*. 2025. https://tiszakastely.hu/tortenet/kastelytortenet/. Megtekintés: 2025. máj. 8.

[260] *Tisza István Cziglernek írt levelei*. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[261] *Vaszary Kolos Cziglernek írt levelei*. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

megtartása.[262] Egy műegyetemi oktató irodája ugyanis gyakorlati terep a tanítványok számára. Mindez kézzelfogható magyarázatul szolgál a stílushoz való hűségre, s az már csak a motivációra gyakorolt pozitív hatást, hogy az állami vezetés szintén a historizmust kedvelte.

Ha már a Czigler körül kialakult rendszerről esik szó, érdemes kitérni irodája működésére is (*18–19. ábra*),[263] amelynek az állandó munkatársak és a gyakornokok is a részét képezték. Egyik első alkalmazottja Balázs Ernő építész volt, aki bár a Magyar Királyi József Műegyetemen tanult, oklevelet nem szerzett. Balázs első ismert építészeti megnyilvánulása 1881-re tehető, amikor saját néven jegyzett rajzai szerepeltek szülővárosa, Zombor színházának tervpályázatán.[264] Korai éveitől aktív szereplője az építészeti pályázatoknak, ugyanakkor nekrológjában olvasható, hogy pályafutását Czigler irodájában kezdte.[265] 1884 novemberében, Czigler ajánlására vették fel a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe.[266] Közös munkájuk időtartama források hiányában nehezen állapítható meg. 1893-ban már a Székesfővárosi Községi Iparrajziskola ideiglenes tanáraként és a mérnöki hivatal munkatársaként dolgozott, ekkor vélhetően már nem állt Czigler alkalmazásában.[267] Balázs Ernőn és a korábban már bemutatott Dvořák Edén túl érdemes még kiemelni Bauer Gyula építész, építési rajzoló nevét, aki állandó munkatársként az irodában maradt. Bauer iparművészeti tanultságú volt és 1888-ban csatlakozott a műteremhez. Kürtösön, Arad vármegyében született, apja műkereskedő volt. Tanulmányait a budapesti Magyar Iparművészeti Iskolában végezte 1883–1887 között.[268] Bár autodidakta volt, tapasztalatának,

---

[262] *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve*. 1886.

[263] A korabeli építészirodák működési mechanizmusa: „*Említettük, hogy nem csak nálunk, hanem külföldön is rendes és állandó szokás, hogy a híresebb, vagy jobb üzemű műépítészek fiatal építészeket alkalmaznak irodájukban, kik a rajzolásokat és a tervezési munkálatokat végezik. Kiválóbb tehetségű, vagy egyéni stilusu mestereknél a munkatársak ilyen alkalmazása inkább technikai jellegü, mivel a mester előzetesen közli tervét segédeivel s vázlatosan megjelöli azt a gondolatmenetet, melyet kifejeztetni akar. A kész terveken aztán tovább érvényesül a mester irányító hatása, ugy hogy az ilyen eljárás mellett készült munka szellemileg és tulajdonilag is az ő produktuma."* BÁNYAI Elemér (Zuboly): Budapesti épitkezések. XII. In: *Pesti Napló*, 1912. márc. 10. 63. évf. 60. sz. 85–86.

[264] A zombori színházra. In: *Pesti Hírlap*, 1881. dec. 25. 3. évf. 355. sz. 3.

[265] K. A.: Balázs Ernő (1856–1930). In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1930. nov. 15. 54. évf. 41–42. sz. 163–164.

[266] Egyesületi tárgyalások. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1884. dec. 5. 3. évf. 34. sz. 203–205.

[267] *A Székes Fővárosi Községi Iparrajziskola Tudósítványa az 1893–1894. tanév végén.* Budapest, 1894. 19; A józsefvárosi új kálváriát a Székesfőváros Mérnöki Hivatalában tervezte. Uj kálvária a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1894. márc. 19. 16. évf. 78. sz. 4.

[268] BAUER, 1905. k.

gyakorlatának köszönhetően elismerte a szakma. A Magyar Iparművészeti Társulat tagjai közt, mint építész szerepelt, s később, 1925-ben a Budapesti Mérnöki Kamara is tagjai sorába vette.[269]

Az iroda teljesítőképességének növelése érdekében Czigler számos rajzolót alkalmazott, főként a Magyar Királyi József Műegyetem növendékei közül. Ezzel nem csak a saját építészeti működését tette hatékonyabbá, de a hallgatóknak is jó referenciát és megélhetést biztosított. Mint Nagy Virgil, írta: „*Hány volt hallgatójának adott foglalkozást a saját munkái mellett, anélkül hogy arra szüksége volt!*"[270] Dolgozott egy ideig az irodában Aggházy Tibor (1880–1956), Báthory István, Benedek Dezső (1869–1932), Czéh István (1871–1953), Czéh Kálmán (1873–1944), Dörner Gyula, Fleischl Róbert (1864–1926), idősebb Francsek Imre, Láczai-Fritz Oszkár (1878–1958), Haaber Károly, Hack Endre, Jakabffy Zoltán, Kertész K. Róbert, Komor Marcell, Kopeczek György, Medek Tibor (1882–1957), Morbitzer Nándor, Orbán Ferenc (1874–1961), Rainer Károly, Reiss Zoltán (1877–1945), Relle Pál (1883–1955), ifjabb Rimanóczy Kálmán (1870–1912), ifjabb Rusz János, Schulek János, Steiner József (1872–1958), Sváb Gyula, Szabó Gyula, Székely László, Tauer János és Wossala Sándor (1874–1940). Az egyetemi és irodai teendők összekapcsolásáról, valamint Czigler és tanítványai kapcsolatáról értékes forrást hagyott az utókorra Relle Pál, aki a *Világ* című lapban közölte a következő visszaemlékezést: „*Czigler bohém ember volt, szerette a sört, a kiskocsmákat, ahol gyakran látta vendégül jelesebb tanítványait. Engem is ezek közé sorolt. Hamarosan felmentett az úgynevezett iskolai rajzok beszolgáltatása alól. Unalmas oszlopfejekkel vagy domborművekkel bélelt timpanonokkal nem kellett bíbelődnöm ezután. Ehelyett bevonultam a nagyforgalmu Czigler-irodába, ahol buzgó szakemberek bevezettek a tervezés műhelytitkaiba.*"[271] A hallgatók számára tehát az aktív irodai munka felmentést is jelenthetett a kötelező egyetemi feladatok alól, így inkább az építészeti gyakorlatban próbálgathatták szárnyaikat.

Czigler a Budapesti Magyar Királyi Állami Felső Építőipariskola építőmester diákjait is fogadta gyakorlatra. 1900 körül Mathiaszkó Károly és Wihart Ferenc (1881–1960), 1902 körül Farkas Frigyes, 1903 körül pedig Hlavay Kálmán (1882–1958), Reisenleitner Lajos

[269] RÁTH György szerk. *Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv.* Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1897. 418; BAUER, 1905. k.

[270] NAGY, 1911. 251.

[271] RELLE, 1947. 4.

(1881–1928) és Stobbe Kálmán (1883–1936) dolgoztak az irodában.[272] A kezdő tervezőkön és állandó munkatársakon kívül olyan alkalmazottjai is voltak, akik más, neves műtermekben is megfordultak. A zürichi és párizsi tanultságú, korábban Feszty Adolf (1846–1900), Victor Rumpelmayer (1830–1885), Antoine-Gaëtan Guérinot (1830–1891) és Kauser József irodáiban tevékenykedő Fittler Kamill életútjának fontos állomását jelentette Czigler irodája, amelynek 1885–1887 között volt munkatársa.[273] Ő később, a Műemlékek Országos Bizottságában is együtt dolgozott egykori főnökével.[274]

Czigler segítőkészségét – más értelmezés szerint protekcionizmusát – nem mindenki nézte jó szemmel a szakmában. Ugyanakkor, a körülötte kialakuló konfliktusok történelmi hátteréként érdemes megemlíteni, hogy a hazai politika a cikk születésének idejére, 1905-re viharossá vált. Az uralkodó, I. Ferenc József januárban feloszlatta a parlamentet és választásokat írt ki. A miniszterelnök, Tisza István (1861–1918) bukása nyilvánvaló volt, ezzel végére ért a dualizmus nagy részében regnáló Szabadelvű Párt hatalma. A *Népszava* az ellenzék szócsöve volt, Czigler személye pedig, politikai fellépéseinek köszönhetően összefonódott a bukott kormánnyal. Nyíltan szabadelvű nézeteket vallott, a korabeli elit köreiben kialakított kapcsolati hálóját saját és köre sikerei érdekében is remekül használta. Lakókörnyezete, Ferencváros ügyeit is felkarolta. 1899 júniusában például az ellen emelt szót, hogy a főváros a szemetet a kerületen keresztül szállíttassa,[275] 1903-ban napközi otthon létesítését szorgalmazta,[276] 1904-ben pedig Tisza István és Berzeviczy Albert (1853–1936) elé vezetett küldöttséget egy állami főgimnázium létesítéséért.[277] A ferencvárosi szabadelvű párt 1901-ben országgyűlési képviselőnek szerette volna jelöltetni, azonban a tisztséget nem vállalta el a kormánnyal fennálló építési szerződése miatt, vélhetően a Földművelésügyi Minisztérium kísérleti állomásaira utalva.[278] Ugyanebben az évben a IX–X. kerületben pártelnöki pozíciót szerzett,[279] valamint a Ferencvárosi Polgári Kör elnökévé választották,[280]

---

[272] *A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1900/ 1901. iskolai évről.* Budapest, 1901. 42; *A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1901/ 1902. iskolai évről.* Budapest, 1902. 47; *A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1902/ 1903. iskolai évről.* Budapest, 1903. 44–45.

[273] SZENDREI–SZENTIVÁNYI, 1915. 516.

[274] KAPOSSY János: Burgenland. In: *Műemlékvédelem*, 2016. 60. évf. 5–6. sz. 333; Műemlékek Országos Bizottsága. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1904–1905. 16. évf. 315.

[275] A ferenczvárosi polgárság mozgalma. In: *Magyar Hirlap*, 1899. jún. 19. 9. évf. 167. sz. 4.

[276] Napközi Otthon a Ferenczvárosban. In: *Független Magyarország*, 1903. jan. 11. 2. évf. 296. sz. 11.

[277] Uj gimnázium a Ferencvárosban. In: *Budapesti Napló*, 1904. máj. 27. 9. évf. 146. sz. 7.

[278] Választási készülődések. In: *Hazánk*, 1901. jún. 25. 8. évf. 148. sz. 2.

[279] Választási mozgalmak. In: *Magyar Nemzet*, 1901. szept. 20. 20. évf. 234. sz. 1–3.

amely tisztségébe 1903-ban[281] és 1905-ben, alig egy hónappal halála előtt is újraválasztották.[282] Rendszeresen részt vett a kör estélyein és 1902-ben bekerült a kör által alapított Ferencvárosi Torna Club választmányába.[283] A kerületi plébános, Kurtz Vilmos (1829–1909) aranymiséjére ő tervezett pásztorbotot, amelyet a polgári kör küldöttségével együtt adott át. Szintén szűk hazája iránti elkötelezettségét mutatja, hogy 1904-ben vezetője lett az újonnan alakult Ferencvárosi Általános Jótékonysági Egyesületnek.[284] A székesfőváros politikai életében való részvétele azonban nem állt meg kerületi szinten, hiszen, mint a főváros egyik legtöbb adót fizető polgára, bekerült a törvényhatósági bizottságba.[285]

Czigler további negatív publicitásának hátterében az artézi fürdő 1903-ban véglegesített megbízása állt, amelyre a *Czigler ur és klikkje* című cikk indulatosan reagált: „*A fogalommá változott Czigler Győző ugy rajta fekszik ezen a városon, mint a pup a nyomorék emberen. Mikor nőtt ki ez a pup, már nem is tudjuk. Hozzászoktunk, mint a nyomorék a maga csufságához. Csupán a külföldieknek ötlik minduntalan a szemébe, nekünk ellenben csak akkor, ha növekedni kezd és mellékpupokat ereszt. Ilyenkor dühöngünk és lármázunk, nem gondolva meg, hogy a pupot operáczió nélkül eltávolitani lehetetlenség.*”[286] A negatív sajtóvisszhang ellenére műegyetemi diákjai nem fordultak tanáruk ellen, sőt, 1902-ben még tüntetőleg is kifejezték támogatásukat,[287] amely aztán egészen 1904. november végéig fennmaradt, amikor is Czigler alelnökként vett részt a Tisza pártiak ülésén a Vigadóban.[288] Tisza István 1903 novemberében vette át a miniszterelnöki széket és az egyre erősödő ellenzék megmozdulásait rendszerint szétverette. 1904 novemberében a parlamenti házszabályok módosításával akarta korlátozni az ellenzék jogkörét, s az új szabályokat a párton belül is megosztó módon, az úgynevezett „*zsebkendőszavazással*” november 18-án elfogadtatta. A vigadói ülésre november 20-án került sor, s az eseményen egy közel háromszáz fős egyetemi hallgatói csoport is megjelent tüntetni, akiket lovasrendőrök

---

[280] Egyesületek. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 9. 21. évf. 309. sz. 10.

[281] Fővárosi ügyek. In: *Pesti Hírlap*, 1903. nov. 9. 25. évf. 307. 4.

[282] A Ferencvárosi Polgári Kör közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 9. 27. évf. 69. 13.

[283] Helyreigazítás. In: *Sport-Világ*, 1911. márc. 4. 18. évf. 10. sz. 5.

[284] Egyesületek. In: *Budapesti Hírlap*, 1904. okt. 28. 24. évf. 298. sz. 16.

[285] Uj városatya. In: *Fővárosi Lapok*, 1897. márc. 2. 34. évf. 61. sz. 7; Törvényhatóságok. In: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 305.

[286] Czigler ur és klikkje, 1903. 1–2.

[287] Tüntetés Czigler Győző mellett. In: *Hazánk*, 1902. ápr. 5. 9. évf. 81. sz. 6.

[288] Gyülevészhad a Vigadóban. In: *Független Magyarország*, 1904. nov. 21. 3. évf. 963. sz. 3–5.

szorítottak ki az épületből.[289] Egyetemista körökben eddigre elterjedtté vált az ellenzéki gondolkodás, így az események hatására több kormánypárti tanárnak ellenszegültek a diákok.[290] 1904. nov. 22-én Czigler egyetemi előadását is bojkottálták a hallgatók. A tanár és növendékei párbeszédéről a következőket jegyezte fel a sajtó: „*Nagyon helyes – mondá* [Czigler]*, amint szóhoz juthatott – én szeretem a férfias eljárást és nem teketóriázom. Az önök abczugja azt jelenti, hogy önök ellenzékiek, (Ugy van! Ugy van! Abczug Tisza!) Higyjék meg hát, ha meg volnék győződve arról, hogy az önök nézete a helyesebb, akkor én nagyobb ellenzék lennék önöknél. Az önök véleménye más, az enyém is más, de a haza java mindnyájunk czélja. Most már elég is lesz a politikából. (Nagy zaj Fütyülés. Abczug Czigler! Abczug Tisza!) — Czigler aztán azzal akarta csendre inteni hallgatóit, hogy ha nem csendesednek el, akkor más alkalommal tartja meg az óráját, hanem a fütyülés és abczugolás még erősebb lett, ugy hogy a professzor ur kedélyes tréfával akarta elütni á dolgot. Nekem – mondá – a római oszlopsorról kell önöknek beszélnem; az is két különböző egymással ellenkező részből, görög és román részből van összetéve, mint az osztrák–magyar monarchia. Ezeket is a szerencsétlen véletlen hozta össze. (Derültség. Szét kell választani! Abczug Tisza!)*”[291]

Czigler és a rendszer kapcsolatának vizsgálatához még egy nekrológ lehet érdekes, amely a *Pesti Hírlap*ban, az építész halálát követő napon jelent meg. A szöveg az építész jelentősége, pozitív emberi tulajdonságai méltatásával indít, majd kemény rendszerkritikába fordul át: „*A levegő soha annyira puskaporos nem volt, mint jelenleg és Czigler művészetének dicsérése tulajdonképpen egy egész nagyszámú tábor művészetellenes hitvallásának propagálásával egyenértékű*.” Utolsó nagy művének, a lágymányosi műegyetemi kampusz kémiai pavilonjának kritikája kapcsán pedig a következőt írja: „[…] *az nem annyira Czigler Győző hibája – mert hiszen ő fanatikusan hitt saját művészi őserejében – mint sokkal inkább hibája a kormánynak, amely művészi és nevezetesen építőművészi kérdések intézésében teljességgel vak*.”[292] A nekrológ nyilvánvaló párhuzamot von Czigler és a szabadelvű rendszer között, hiszen a szerző szerint művészileg gyenge tervezői tevékenység a kormány támogatása miatt tudott kibontakozni, míg másoké – Lechneré és követőié – ugyancsak emiatt szorult háttérbe.

[289] A megvásárolt bizalom. In: *Pesti Napló*, 1904. nov. 21. 55. évf. 322. sz. 1–4; A megrendelt népgyülés. In: *Pesti Hírlap*, 1904. nov. 21. 26. évf. 322. sz. 4–6.

[290] Az egyetemi ifjuság mozgalma. In: *Pesti Hírlap*, 1904. nov. 22. 26. évf. 323. sz. 7–8.

[291] Az egyetemi ifjuság. In: *Független Magyarország*, 1904. nov. 23. 11. évf. 281. sz. 5.

[292] Czigler Győző. In: *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 29. 27. évf. 89. sz. 8–9.

Mennyire szorult valójában háttérbe a lechneri nemzeti stílus? Bár nyilván nem olyan számottevő mennyiségben, mint Czigler, de Lechner is tervezett középületeket, amelyek közül az 1896-ban átadott Iparművészeti Múzeumon már megfigyelhető a népművészetből eredő motívumvilág majolikadíszek formájában, később a Földtani Intézeten (1896–1899) és a Postatakarékpénztáron (1899–1901) még markánsabban jelent meg a magyaros karakter. Utóbbiért a Magyar Képzőművészeti Társulattól aranyérmet,[293] I. Ferenc Józseftől királyi tanácsos címet kapott.[294] Ezután évekig nem építhetett középületet. Magánépítkezésekhez készült tervei valósultak meg, az állami beruházásoktól lényegében elzárta Wlassics Gyula parlamenti beszéde,[295] ugyanakkor magánemberek körében is népszerűbb volt a historizmus. Lechner ráadásul Cziglerrel szemben visszavonult életet élt, kevéssé volt ügyes a kapcsolatépítésben. Megbízásos alapon nem fordultak hozzá magasabb állami körök, hiszen építészetszemléletét kevéssé tudta eladni nekik. Mivel a műegyetemi oktatás a történelmi, vagyis ókori, középkori és újkori stílusok használatára épült, úttörő építészetszemlélete miatt nem kaphatott tanszéket. Bár építészettörténetben használatos a „*Lechner-tanítványok*" kifejezés, ez igazából azokra az alkotókra vonatkozik, akik vagy az irodájában dolgoztak, vagy a Japán kávéházban kialakult asztaltársaságához, a Muskátli művészasztalhoz tartoztak. Követői hozzá hasonlóan elrugaszkodtak a történeti stílusoktól. Lechner körének sem csak építész tagjai voltak, hiszen magát az asztaltársaságot is Szinyei Merse Pál (1845–1920) festőművésszel hozták létre. A teljesség igénye nélkül, közéjük tartozott a „*hétfőnkint együtt vacsorázó építészek*" között is megtalálható Jakab Dezső, Lajta Béla (1873–1920), Málnai Béla (1878–1941), Vágó József (1877–1947), Vágó László (1875–1933), valamint az egykori Czigler-tanítvány Komor Marcell.[296] A társaság köreiben Lechner gyakran politizált, s különösen szidta Tisza István miniszterelnököt, akivel Czigler személyes jó barátságban állt. Lechner építészete a Wlassics-féle bejelentés és az 1905-ös kormányváltás között ellenzéki körökben felértékelődött, még ha különösebb sikereket támogatás nélkül nem is érhetett el. Számos kudarcot követően 1905-ben, a kultuszminisztérium új épületére kiírt pályázaton Lechner és Kőrössy Albert Kálmán (1869–1955) tervét választották ki, azonban a belpolitikai zűrzavar miatt az építkezés elmaradt. 1906-ban azonban már sikerült néhány középület

[293] Lechner Ödön ünneplése. In: *Budapesti Hírlap*, 1900. febr. 3. 20. évf. 33. sz. 5.

[294] JANCSÓ Ágnes: *Lechner „Papszi" a Japánban. 125 éve, 1894-ben nyitott meg a Japán Kávéház*. Lechner Központ, 2019. júl. 22. https://lechnerkozpont.hu/cikk/lechner-papszi-a-japanban. Megtekintés: 2022. jan. 5.

[295] *Országgyűlési Napló,* 1902. 398.

[296] JANCSÓ, 2019.

tervezését elnyernie: Pozsonyban a Római Katolikus Főgimnázium és a Szent Erzsébet templom épült fel rajzai alapján.[297]

Bár Czigler megítélésére a kormányváltás utáni sajtóvisszhang negatívan hatott, valójában árnyaltabb a kép annál, mintsem kimondhatnánk, hogy érdemeit az ellenzéki érzületűek egyöntetűen elutasították. Nyíltan kormánypárti megnyilvánulásai ellenére a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt sajtóorgánumainak egy része, mint a *Független Magyarország*,[298] a *Magyarország*[299] és a *Magyar Nemzet*[300] méltató hangvételű, szívhez szóló nekrológokban búcsúztak Cziglertől. Irodája pedig elhunyta után sem szűnt meg. Az örökösök, vagyis az építész nővére, özv. Kiss Gyuláné Czigler Paula, valamint unokahúga, Clair Ignácné Czigler Gizella intézkedtek arról, hogy írásba nem foglalt végakaratnak megfelelően a városligeti artézi fürdő terveinek véglegesítését „*a boldogultnak 21 éven át hűséges munkatársa és a műegyetemen segédtanára (s most helyettese) és jó barátja, Dvorák Ede műépítész ur*”[301] végezhesse el. Neki adták át az irodát és Czigler művészi hagyatékát, ő pedig befejezte főnöke munkáit. Az artézi fürdő megvalósításáért járó tiszteletdíjról a Czigler örökösök javára lemondott (*20. ábra*),[302] a Vasvármegyei Kulturegylet szombathelyi múzeuma rajzainak egy részét, s a gyulai József Főherceg Szanatórium terveit ingyen készítette el.[303] A nagyszalontai Arany-Emlék-Egyesület házának terveit ő maga terjesztette fel a megvalósítás reményében.[304] Ugyanakkor, Dvořák megbízása az 1884 óta tervezett artézi fürdő megvalósítására nem igazán függött össze a politikai támogatottsággal. Többször felmerült, hogy pályázatot írjanak ki az épület terveire, de Czigler megígérte a fővárosnak, hogy abban az esetben, ha őt bízzák meg, csak a megvalósult rajzokért kér díjazást, az előmunkálatokért nem. Mivel több száz tervváltozat készült, a főváros komoly tartozást halmozott fel, így az utód felkérése volt a legcélszerűbb megoldás. A Dvořák által 1905–1920 között működtetett iroda nem ért már el akkora sikereket, mint Czigler életében. Az építész saját tervezői munkássága az 1914 utáni történelmi események miatt nem tudott kibontakozni.

---

[297] SISA József: *Lechner az alkotó géniusz*. Iparművészeti Múzeum, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014. 28–31.

[298] Czigler Győző meghalt. In: *Független Magyarország*, 1905. márc. 29. 4. évf. 1089. sz. 7–8.

[299] Czigler Győző meghalt. In: *Magyarország*, 1905. márc. 29. 12. évf. 79. sz. 6–7.

[300] Czigler Győző halála. In: Magyar *Nemzet*, 1905. márc. 29. 24. évf. 78. sz. 4–5.

[301] A tanács előterjesztése a városligeti Artézi-fürdő felépítésére adandó művezetési megbizatás tárgyában, 1905. 526.

[302] *Átvételi elismervény Clair Ignáctól Dvořák Ede részére.* 1911.

[303] BODÁNYI, 1911. 264. József főherceg jótékonysága. In: *Pesti Napló*, 1904. jún. 18. 55. évf. 168. sz. 9.

[304] DEBRECZENI István: *A nagyszalontai Arany-Emlék-Egyesület története, 1882–1912*. Nagyszalonta, 1913. 75.

Fontosabb művei közé tartozott a Ménesi úti Saxlehner-villa (*21. ábra*, 1908–1909),[305] az Orlay utcai Sztehlo-villa (1908–1909),[306] a Városmajor utcai Haggenmacher-ház (1914–1915),[307] a szerencsi fürdő (1910), a gyergyóditrói Jézus Szent Szíve templom (1908–1911) és a Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank kolozsvári székháza (1912–1914).[308]

Dvořák halála után Bauer Gyula vette át Schmitterer Jenővel (1885–1965) társulva az irodát.[309] Az átvétel nem alakult zökkenőmentesen, ugyanis a gyomorfekélyben elhunyt Dvořák[310] nem nevezett ki utódot. 1920. szeptember végén ikerfivére, Dvořák Hubert (1861–1927) MÁV gépgyári igazgató, mint egyetlen örökös elbocsátotta Bauert az irodából, amelyet fel akart számolni. Bauer a magasabb végkielégítésért polgári pert indított, végül társával megvásárolta az iroda egy részét,[311] amely az 1949-es államosításig fennmaradt és Bauer 1943-ban bekövetkezett haláláig társulásban, utána Schmitterer vezetésével működött. 1928-ig a Múzeum körúti iroda maradt a székhely, majd a Kossuth Lajos utca 3. szám alá költöztek.[312] A nagy múltú iroda utolsó ismert munkája egy Gellérthegy utcai, találatot kapott lakás helyreállítása volt 1949-ben.[313]

Összességében elmondható, hogy Czigler munkássága – ahogy bármely, állami beruházásokat teljesítő építészé – összeforrott a korszak politikai rendszerével. Ez nem azt jelenti, hogy csak a protekción keresztül tudott volna érvényesülni, hiszen munkájának elismertsége sokkal szélesebb körű volt. Jól működő irodája még a rendszer változását követően is fent tudott maradni. Inkább egy véletlen következménye, hogy pont ő volt az, aki a kormányváltás körüli konfliktusok célkeresztjébe került, hiszen éppen a Perczel Ferenc által említett „*túlőszintesége*”[314] miatt nem rejtette véka alá véleményét akkor sem, ha érdekei úgy

[305] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 5076. Bp. XI. Ménesi út 21. 1908. HU BFL XV.17.d.329.5076.

[306] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 5493. Bp. XI. Orlay u. 10. 1908. HU BFL XV.17.d.329.5493.

[307] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 6990. Bp. XII. Városmajor u. 32/c. 1914 k. HU BFL XV.17.d.329.6990.

[308] Kolozsvár, Piața Unirii 7. *A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank palotájának homlokzati terve.* 1912 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.01.37.

[309] BAUER, 1905. k.

[310] Dvořák Ede halálesete, 1920. IX/4770.

[311] *Munkaügyi per*, 1920; BAUER, 1905. k.

[312] BAUER, 1905. k.

[313] *Romos lakás helyreállítása.* Hrsz.7221. Bp. I. Gellérthegy u. 2. 1949. HU BFL XV.17.d.329.7221.7. 16.

[314] Czigler Győző, 1906, 139.

diktálták volna. A „*Cigleristák*”[315] című cikk is azért születhetett meg, mert az építész halála egybeesett a Szabadelvű Párt viharos bukásával, így a benne foglaltakat is ennek megfelelően kell értelmezni. Valójában Czigler, mint ember, fogalom és rendszer jelentős, nagy tiszteletnek örvendő építészegyéniség volt, aki méltán megérdemli, hogy életútjával és munkásságával beatóbban foglalkozzon a művészettörténet. Korában az őt ért negatív kritikák politikai, személyes, vagy egyszerűen ízlésbeli indíttatásúak voltak, ahogy a dicsérő szavak jó része mögött is valamiféle elfogultság feltételezhető. Éppen ezért korunkban – vagyis a historizmus művészettörténeti értékének felismerését követően – az életmű értékelését érdemes tiszta lappal indítani.

[315] Jós, 1905. 4.

CZIGLER GYŐZŐ ÉPÍTŐMŰVÉSZETE

Czigler Győző szerepe Budapest és a vidék fejlesztésében

Czigler Győző kora sokat foglalkoztatott építészegyéniségeként, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet kétszer megválasztott elnökeként, továbbá a Magyar Királyi József Műegyetem tanáraként jelentős nyomot hagyott mind a főváros, mind a vidéki Magyarország arculatán. Művei Budapest jelentős pontjain, a Királyi Magyarország számos nagyvárosában, mezővárosában és kisebb településén is megtalálhatóak. Különféle bírálóbizottsági, valamint nagyobb építkezéseknél vállalt feladatai saját tervezői tevékenységén túlmutatva juttatták befolyáshoz a magyar építészetben.

A dualizmus kora, amellyel Czigler munkássága egy időre esett, jelentősen átformálta az egykori Pest-Buda, az 1873-ban egyesített Budapest városszövetét. A városegyesítést követően, az 1870-es évek közepén érkezett a fővárosba, amely ekkor az építészek számára lehetőségek tárházát jelentette. Ekkor épült ki Budapest ma is ismert szerkezete, amelynek jelentős vállalkozásai közé tartozott a Sugárút, vagyis a mai Andrássy út, valamint a párizsi és bécsi mintákat követő Nagykörút.[316] Az 1890-es években kiszélesítették a Kossuth Lajos utcát[317] és tervben volt a Belváros, valamint Belső-Erzsébetváros szerkezetének átalakítása, útvonalainak rendezése nyugati metropoliszok, főként Párizs mintájára. A városatyák célja egy világváros megalkotása volt, amely a Monarchián belül megerősödött Magyarország státuszát képes reprezentálni.[318] A régi pest-budai épületek helyére új bérpalotákat és középületeket kellett tervezni, amelyek arányaikban, méreteikben igazodtak a gondosan megtervezett városszerkezethez.[319] Bár Czigler fiatal, pályakezdő építészként nem vett részt a Sugárút és a Nagykörút urbanisztikai koncepciójának kidolgozásában, az útvonalak beépítésében az 1880–1890-es években, magánmegrendelői által igen.[320] Ez a két évtized volt a legjelentősebb a dualizmus kori építkezések tekintetében, hiszen az 1870-es évek gazdasági szempontból számos nehézséget tartogatott. Már az 1869-es év rossz termése miatt a Magyar Királyság kisebb pénzügyi válságba sodródott, amelyet az 1870–1874 között tomboló

[316] VADAS Ferenc: Városrendezés Budapesten a 19. században. In: CSENDES, Peter – SIPOS András szerk. *Bécs–Budapest. Műszaki Haladás és városfejlődés a 19. században*. Budapest Főváros Levéltára – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Budapest–Bécs, 2005. 27–30.

[317] WINKLER Gábor: Városépítészet a historizmusban. In: ZÁDOR, 1993. 38.

[318] MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 31; 47.

[319] WINKLER Gábor: Városépítészet. In: SISA, 2013. 442.

[320] WINKLER, 1993. 35.

kolerajárvány[321] és az 1873-ban Bécsben kitört tőzsdekrach tovább fokozott.[322] Ekkor néhány évig fel kellett függeszteni a nagyobb építkezéseket, a Sugárút és a Nagykörút építése is leállt.[323] A nehézségek Czigler munkásságán is megfigyelhetőek, hiszen az 1870-es években még nem tudta elindítani önálló karrierjét. Az 1880-as évekre aztán stabilizálódott a gazdaság. Az építkezések újabb lendületet vettek, amely leginkább a millennium környékén erősödött fel, s ez az időszak vált Czigler építészetének is a fénykorává.

Az államalapítás ezredik évfordulójára nagyszabású, országos ünnepségsorozatot rendezett az ország vezetése. Többek között négyszáz népiskola, számos középület – így a Műcsarnok, a Vígszínház, illetve a budapesti Vásárcsarnokok, köztük a Czigler által tervezett Hold utcai és Hunyadi téri csarnokok – készültek el az ünnepségekhez ütemezve. A vásárcsarnokok létesítése összefüggött Budapest városrendezésével, hiszen a nyugati metropoliszokban eddigre elvárássá vált az élelmiszerellátás ellenőrzése és szabályozása. Azt, hogy Czigler milyen jelentékenyen kivette a részét már a koncepció kidolgozásában is, jól bizonyítja 1890-ben írt emlékirata,[324] valamint az, hogy a Hunyadi téri csarnokhoz már 1883-ban is készített terveket, amelyekről tárgyalt a főváros középítési bizottsága.[325]

A 19–20. század fordulójára további urbanisztikai jelentőségű projektekben vett részt a tervező. A Központi Statisztikai Hivatal építkezése fontos előrelépést ígért a budai oldal fejlesztésében, hiszen míg az 1890-es években a pesti Nagykörúton már három-négyemeletes bérházak sorakoztak és kialakult egy metropoliszhoz méltó városszövet, a Margit körút vonalában egy-kétszintes beépítés volt jellemző (*22. ábra*). A monumentális középület motivációt nyújtott a befektetőknek, hogy a környéken telkeket vásároljanak és építkezzenek. Hasonló szándék vezérelte az építészt akkor is, amikor a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak azt a lágymányosi telekcsoportot ajánlotta a Műegyetem új kampuszának felépítéséhez, amelyen napjainkban is működik. A Műegyetem építkezése urbanisztikai jelentőséggel bírt, hiszen az egykor mocsaras, később a Konstantinápoly Budapesten nevű mulatónegyednek otthont adó terület rehabilitációjával járt együtt. A lágymányosi kampusz Czigler-féle látványtervén (*23. ábra*) megjelenített építészeti környezet előrevetítette későbbi városrendezési terveit, hiszen megjelenítette rajta a környék rendezésére vonatkozó

[321] JENEY András: *Kórházépítészet Budapesten*. Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület, Budapest, 2020. 7.

[322] VADAS Ferenc: Budapest vasúti hálózata és pályaudvarai. In: CSENDES–SIPOS, 2005. 143–145.

[323] VADAS, Városrendezés Budapesten a 19. században. In: CSENDES–SIPOS, 2005. 28–29.

[324] CZIGLER Győző: *Czigler Győző műegyetemi tanár emlékirata a budapesti vásárcsarnokok létesítése tárgyában*. Budapest, 1890.

[325] A főv. közélelmezési bizottság […] In: *Pesti Napló*, 1883. máj. 6. 34. évf. 124. sz. 6.

elképzeléseit is. A műegyetemi épületek bejáratainál tereket képzelt el szobrászati alkotással. A Bertalan Lajos utca felől, a Duna-irányában parkosított területet rajzolt, mögötte elegáns, három- és négyemeletes, belső udvaros bérházakkal, amelyeket tört ívű oromzattal koronázott bejárat, óriásoszlopok, magas manzárdkupolák és tört vonalú gúlasisakok jellemeznek.[326] A széles utak, tágas terek egyrészt jobb rálátást biztosítanak az épületekre, másrészt a homlokzat felőli lakások számára levegős, világos elhelyezést tesznek lehetővé.

A 20. század kezdetén saját városépítészeti elképzelésekkel is előállt Czigler, amelyek közül a Dob utca[327] és a Kálvin tér rendezésére vonatkozó, 1900–1901 közötti tervei,[328] valamint az udvarsoros bérházak budapesti meghonosítása iránti lépések emelhetőek ki. Elgondolásait a főváros közlekedésének és közbiztonságának fejlesztése, valamint a lakókörnyezet javítása motiválta. Terveit rendszerint publikálta különféle szaklapokban,[329] előmozdítva a róluk folyó kommunikációt. Elképzelései jól tükrözik, hogy nemcsak mint épületek tervezője, de mint Budapest urbanisztikai fejlesztéseivel aktívan foglalkozó szakember szintén komoly ambíciókkal rendelkezett. Emellett tagja volt a városrendezési kérdéseket megvitató középítési bizottságnak is.

A VII. kerületnek a Károly körút közeli, belső-erzsébetvárosi részét szűk beépítés jellemezte. Zsúfolt bérházak álltak itt sötét lakóterekkel. A keskeny utcáknak egyre nagyobb forgalmat kellett lebonyolítaniuk. A székesfőváros tanácsa a századfordulón napirendre tűzte a terület rendezését. Nemcsak az utcák levegősebb beépítése, hanem az építési pangás csökkentése is célként lebegett a szemük előtt. Czigler rendezési tervei a Dob utcához erre a problémára reflektálnak. Mint a *Budapest* című lapban írták, „*Czigler tanár az eddigi tervektől teljesen eltérő s Budapesten még egészen uj módon tervezi a Dob-utca rendezését.*”[330] Más elképzelések szerint egy új sugárút épült volna a Károly körút és a Városliget közé, ez azonban nagy összeget igényelt és a sok ház kisajátítása során is számos problémával, hatalmas pénzbeli kiadással nézett volna szembe a város.[331] Czigler terve

---

[326] A kir. József Műegyetem épületei Budapesten. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900, 34. kötet, 8. tábla.

[327] Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1901. évi deczember hó 11-én (szerdán) d. u. 4 órakor tartott rendkívüli közgyűlése. In: *Fővárosi Közlöny*, 1901. dec. 13. 12. évf. 91. sz. 1634.

[328] CZIGLER Győző: Az uj Nemzeti Szinház. In: *Magyar Nemzet*, 1900. jún. 3. 19. évf. 151. sz. 17–18.

[329] CZIGLER, A Belváros egy részének szabályozása, 1903. 239–241.

[330] A Dob-utca rendezése. In: *Budapest*, 1901. dec. 11. 25. évf. 341. sz. 2.

[331] Véleményét a fővárosi közgyűlésen a következőképp ismertette: „*Tévedés azt hinni, hogy az egyenes út szép. Nem szép, a mint azt a francziák már belátták és azért állitottak minden utnak tengelyébe bizonyos távolságba épületet.* […] *De vegyük a Sugár-utat más tekintetben. Az Andrássy-út pl. igen szép példa arra, miképen nem kell*

olcsóbb alternatívát kínált, kevesebb pusztítással.[332] A Dob utca 12 ölnyi kiszélesítésével javasolt utat építeni a Károly körút és a Városliget közé, amely mentén, a Damjanich és Peterdy utcák találkozásában egy teret is kialakított volna, hasonlót a Műegyetem épületegyüttesének tervén láthatókhoz. Rajzait a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tárgyalta, majd tovább küldték őket a fővárosi közgyűlés elé.[333] Bár a Dob utca kiszélesítésére vonatkozó elképzelései nem váltak valóra, a helyszín terepet adott egy látványos bérházépítészeti kísérletnek. Itt épült fel ugyanis a Gozsdu-udvar (1901–1902), amely Budapest leghosszabb, összefüggő udvarsorok által tagolt pavilonos átjáróháza.

A Kálvin tér rendezését forgalmi, illetve esztétikai szempontok motiválták. A helyszínhez személyesen is kötődött az építész, hiszen közvetlen környezetében, a Múzeum körút 37. szám alatt működött az irodája,[334] illetve részben szűk pátriája, Ferencváros részét képezte. A rendezési terv elkészítéséhez megbízója is a kerület elöljárósága volt, amellyel a kerületi polgári kör elnökeként és lokálpatriótaként jó kapcsolatot ápolt.[335] Czigler javasolta, hogy a tér közepére díszes villamosvasúti várócsarnokot építsenek, Lónyay utcai torkolatát pedig szűkítsék le.[336] A terv leglátványosabb része a Nemzeti Színház elhelyezése volt, amelyet a Soroksári[337] és Oroszlán utca,[338] valamint a Kálvin tér által határolt, háromszögű telekcsoportra a református templom, a parókia, a volt iskola, a fővárosi tulajdonú Két Oroszlán-ház, valamint Tamássy Józsefné háza helyére épített volna fel.

A Nemzeti Színház kérdése évek óta foglalkoztatta a magyar építésztársadalmat. A mai Astoriánál, a Rákóczi út és Múzeum körút sarkán álló, Szkalnitzky Antal által tervezett, bérházzal összeépített színházépületet tűzvédelmi szempontból elavultnak ítélték, hiszen a zárt kialakítás miatt nem lett volna megoldható a közönség gyors menekítése egy esetleges tűzkatasztrófa esetén. A színház elhelyezésére számos ötlet született. Felmerült lehetőségként az Erzsébet tér, a Rókus kórház helye, a Marokkó-udvar,[339] valamint a Károly körút és Dohány utca sarkán lévő Huszár-ház telke. Az Erzsébet térrel egy kedvelt sétatér veszett

---

egy szép nagy utnak torkolnia egy másik utczába." Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1901. évi deczember hó 11-én (szerdán) d. u. 4 órakor tartott rendkívüli közgyűlése, 1901. 1630.

[332] Az Erzsébet-sugárut. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. jún. 18. 21. évf. 165. sz. 9.

[333] Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1901. évi deczember hó 11-én […]., 1901. 1630.

[334] Árlejtési hirdetmény, 1894. 6.

[335] Egyesületek, 1901. 10.

[336] A Kálvin tér és az uj Nemzeti Színház. In: *Pesti Napló*, 1904. szept. 8. 55. évf. 248. sz. 13.

[337] Bp. IX. Ráday u.

[338] Bp. IX. Török Pál u.

[339] Az épület az Erzsébet tér mellett, az Adriai Biztosító Társulat székháza helyén állt.

volna el, a többi pedig nagy pénzáldozat árán lett volna kisajátítható a tulajdonosok által szabott magas árak miatt. Czigler alternatívája a színházat közlekedési szempontból előnyös helyen, tíz utca torkolatában helyezte el, főhomlokzatával a Kálvin tér felé. A kiválasztott telekcsoporton álló, kevesebb pénzért kisajátítható épületek lebontása megnyitotta volna a Csillag utcát[340] is a térre, levegősebbé téve és valódi csomóponttá alakítva azt. A református templom lebontása ugyanakkor városképi, építészeti és eszmei veszteséget jelentett volna, amelyet az építész egy új templom és parókia építésével kívánt kárpótolni a közeli Fővám téren, a Vámházzal ellentétes oldalon. A tér szabályozási terveit Czigler publikálta a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjében* (*24. ábra*), a Fővám téri református templom elhelyezésével (*25. ábra*) együtt. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mellé állt az ötletnek.[341] Végül eltekintettek a megvalósítástól és a Szkalnitzky-féle épület bezárásakor a színház az egykori Népszínház épületébe költözött.[342]

A 19. század vége, 20. század eleje építészei nem riadtak vissza jelentős városképi változtatásoktól, adott esetben értékes épületek lerombolásától sem. Bár Czigler, mint műemlékekkel is foglalkozó szakember nem nevezhető e téren radikálisnak, azonban még ő is felvállalta volna a Hild Vince által tervezett, 1816–1830 között épült klasszicista református templom lebontását. A századelőn született, mára műemléki rangot nyert épületre nem tekintett építészeti értékként, hiszen az általa javasolt kárpótlás is csak az egyház felé irányult az új templom építésével. Terveinek előnye ugyanakkor, hogy tágas terekben, világos utcaszerkezetekben gondolkodott, figyelembe véve azok biztonsági, közlekedési és egészségügyi erényeit, amelyek a lakosság életkörülményeit javították volna.

Czigler lépésenként történő kisajátítások és bontások nyomán képzelte el az új városszerkezet kialakítását a teljes területek egyszerre történő rendezése helyett. Mint *A Belváros egy részének szabályozása* című cikkében írta: „*Nem természetes eszközökkel végrehajtott szabályozás az, midőn először pusztaságot és romhalmazokat létesítünk, s azután rengeteg palotákat és bérkaszárnyákat építünk, melyeket benépesíteni nem lehet; ezek bizony nem mozdítják elő a város fejlesztését és polgárainak jólétét. A szabályozásnak tehát*

[340] Bp. IX. Gönczy Pál u.

[341] A Nemzeti Színház elhelyezése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője,* 1900. 19. évf. 1-31. sz. 29–31.

[342] *Történeti áttekintés*. Nemzeti Színház. 2015. nemzetiszinhaz.hu/torteneti-attekintes. Megtekintés: 2024. júl. 25.

fokozatosan, de lépésben kell haladnia, de mindenesetre egységes összhangzó szabályozási terv alapján."[343]

Építészete nem csak a főváros, de Magyarország különféle vidéki településtípusainak fejlődéséhez is hozzájárult. Vidéki munkái elsősorban a kulturális és felekezeti élet szempontjából bírtak jelentőséggel, ezzel együtt pozitívan hatottak az adott település életszínvonalára. Falvak számára templomokat, iskolákat tervezett, melyek a helyi lakosság műveltségének, a keresztény – római katolikus és református – gyülekezetek helyzetének javulását hozták magukkal. Tervezett falusi iskolát Krasznahorkára Andrássy Dénes (1835–1913) gróf uradalmának megbízásából, falusi leányiskolát Győrszentiványra és Szobra, római katolikus templomot Jászszentandrásra, Mezőkeresztesre, Nagyradára, Verebélybe,[344] református templomot Földesre, Tápiószelére, Nagysármásra, és a mezővárosi rangú Hajdúböszörménybe. Leginkább a magyarországi katolikus egyház fejével, Vaszary Kolos esztergomi érsekkel való ismeretségének köszönhetően irodája számos plébánia és templom restaurálását végezte el.[345] Szociális szempontból kiemelkedő jelentőséggel bírtak még a gyermekmenhelyek Szegeden és Pécsett. Ezek az 1898-as gyermekvédelmi törvénnyel összhangban épültek fel, amely előírta az elhagyott gyermekek állami gondozásba vételét.[346] Czigler hozzájárult az ország egészségügyi helyzetének javításához is tüdőszanatóriumok építésével, amelyeket a korszakban súlyos problémát jelentő tuberkulózis gyógyítására hoztak létre úgy, hogy a veszélynek leginkább kitett, kevéssé tehetős rétegek számára elérhetőek legyenek. Budakeszi határán az Erzsébet Királyné Szanatórium, Gyulán pedig a József Főherceg Szanatórium fogadta az ország területéről érkező tüdőbetegeket.

Czigler Győző azon építészek közé tartozott, akik tervezői munkájuk során komplex városi struktúrákban is gondolkodtak. Bár ilyen művei nem valósultak meg, és nem írták volna át olyan jelentősen a városképet, mint tanítványa, Warga László (1878–1952) 1930-as években készült budapesti, kassai, nagykőrösi, miskolci, székesfehérvári, szombathelyi és salgótarjáni városrendezési tervei,[347] mégis jelentős nyomot hagytak volna Budapest

[343] CZIGLER Győző: A Belváros egy részének szabályozása. In: *Építő Ipar*, 1903. szept. 20. 27. évf. 1393. sz. 239.

[344] Vráble, Szlovákia.

[345] *Dvořák Ede kéziratos költségvetése vidéki plébániák és templomok restaurálásához*. 1906 k. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2023.01.03.

[346] *1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről*. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei. Megtekintés: 2024. szept. 15.

[347] A tervek jelentős részét a MÉM MDK Múzeumi Gyűjteménye őrzi.

arculatán. Építészeti öröksége máig meghatározza a főváros köztereit, a vidéki Magyarországon pedig az új iskolák, templomok, gyermekmenhelyek, szanatóriumok és egyéb középület-típusok fontos hiányt pótoltak, s a települések fejlődéséhez, urbanizációjához elengedhetetlenek voltak.

Czigler Győző építészetszemlélete, stílushasználata

Czigler saját építészetéről átfogóbban nem publikált, azonban az építészetről való gondolkodása írásaiból – különösen *Az építőművészet története* ókori kötetének bevezetéséből[348] és a *Műépítészet* című tanulmányából[349] – kiolvasható. Építészetszemléletét akadémiai képzettségéből és ókor iránti érdeklődéséből adódóan meghatározta klasszikus műveltsége, olvasottsága. Marcus Vitruvius Pollio római építészhez hasonlóan megkülönböztette a szerkezet és a dekoráció szerepét, írásában reflektált az adott államberendezkedés és az építészet kapcsolataira. Ókori minta alapján fogalmazta meg az építészi alkotással szembeni elvárásokat: a jó, a szép és az igaz egységével.[350] Ez a gondolat a görög, platóni-szókratészi kalokagathiából[351] ered, amely eredetileg az emberre, annak testi és lelki harmóniájára vonatkozott, vagyis összekapcsolta az erkölcsösséget a szép testi megjelenéssel.[352] Czigler szerint egy épületnek jónak kell lennie a foganatosításban, tehát a szerkezetben, igaznak a cél és anyag igényei kifejezésében, vagyis a funkcióban és szépnek a művészi alakításban. Ez a gondolat egyébként Vitruvius hármas követelményével is összecseng, hiszen ő az épített konstrukciókkal szembeni elvárást a *firmitas*, vagyis tartósság (szerkezeti jóság), az *utilitas*, vagyis célszerűség (funkció szempontjából való igazság) és a *venustas*, vagyis szépség fogalmaival határozta meg.[353] A művészetek legtökéletesebb fokának és legkövetendőbb példájának – Johann Joachim Winckelmannhoz[354] (1717–1768)

[348] CZIGLER, Bevezetés, 1903. XIII–XVI.

[349] Az észrevételért köszönet Brunner Attilának! CZIGLER, Műépítészet. 1898. 285–297.

[350] CZIGLER, Bevezetés, 1903. XIII–XVI.

[351] A kalokagathia görög kifejezés, a kalosz (szép) és agathosz (jó) szavakból. Az erkölcs és a szépség összekapcsolása, amelyből a görögök testkultúrája is ered.

[352] A kalokagathiáról bővebben: TÁNCZOS Péter: A romantikus igazság válsága: szép vagy fenséges-e az, ami igaz? In: *Nagyerdei Almanach*, 2012/2. 3. évf. 5. sz. 1–24.

[353] COLLINS, Peter: „Commodity, firmness, and delight": the ultimate synthesis. In: *Britannica*, 2024. https://www.britannica.com/topic/architecture/Utilitas. Megtekintés: 2024. aug. 4.

[354] WINCKELMANN, Johann Joachim: *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban.* In: RAJNAI László – TÍMÁR Árpád szerk. *Művészeti írások*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 5–58.

hasonlóan – az ókori görög építészetet tekintette, „*melyhez hasonlót sem azelőtt, sem azóta ember nem alkotott*”.[355] Hangsúlyozta az ókor újrafelfedezésének frissítő szerepét, amelyhez az alkotók egy-egy művészettörténeti korszak „*hanyatlása*” után vissza-visszatértek.

Czigler építészeti stílusáról Nagy Virgil megemlékezésében a következőket írta: „*Korábbi művei egyszerűbb részletezésükkel tűnnek ki, későbbi művei némelyikén nagyobb díszítési kedv érvényesül; jellemző a tőle gyakorolt stílusra, hogy a reneszánsz szabad felfogású – későbbi korú – részleteinek alkalmazása mellett is, a váz, a párkány- és oszloprendszer nem tud szabadulni a szigorúságtól.* […] *Ideálja a görög művészet első sorban, a római művészet és a klasszikus renaissance másod sorban*.” [356] Egész életében következetesen kitartott a neoreneszánsz mellett, annak több fajtáját is előszeretettel alkalmazta, illetve 1890 környékétől a neobarokk – Nagy Virgil meghatározása szerint „*későbbi korú*” reneszánsz – építészet egyes sajátosságaival, óriásoszloprendekkel és monumentális manzárdkupolákkal, sarokházak esetén sarokhangsúllyal vegyítette. A Nagy által említett görög vagy hellén stílusideál valóban jellegzetes Cziglernél, de szintén érezhetőek itáliai, esetenként északi – főként német és francia – előképek. Neobarokk stílushasználata leginkább a francia, III. Napóleon korabeli second empire építészettel hozható rokonságba, amelynek szintén kedvelt motívumai voltak a hatalmas manzárdkupolák, amelyeket jellemzően reneszánsz homlokzatokkal párosítottak.[357] Az életmű kései szakaszában pedig még a bécsi szecesszióval rokon motívumok is felbukkantak annak ellenére, hogy a fennmaradt források az építész szecessziótól való elzárkózásáról tanúskodnak.[358] Mivel a neoreneszánsz palota-homlokzatokról elsőként itáliai mintákra asszociálhatunk, érdemes megvizsgálni, hogyan jelenik meg a görög hatás a Czigler munkáira is jellemző hellenizáló neoreneszánsz homlokzatokon.

Az Osztrák–Magyar Monarchiában már a klasszicizmus idején, így Hild József és Pollack Mihály (1773–1855) munkásságában is az itáliai alapok nyilvánultak meg legmarkánsabban. Czigler a következőket írta a jelenségről: „*Hazánk építészetére a közelebb fekvő Bécs, a hol a képzőművészeti akadémia régi időktől fogva vonzó erővel birt, e térre lépő fiatal épitészeinkre gyakorolt leginkább befolyást és azért a magyarországi emlékek inkább a római épitészet nyomdokain haladtak, míg a berlini és müncheni irány lehetőleg hű maradt a*

[355] CZIGLER, Bevezetés, 1903. XV.

[356] NAGY, 1911. 251.

[357] ROZSNYAI, 2011. 14–17.

[358] Czigler Győző, 1906. 139.

görög eredeti formákhoz.”[359] Ezt a hagyományt folytatva a magyarországi neoreneszánsz is inkább az itáliai alapokhoz fordult. A palotahomlokzatok a különféle városállamokhoz – leginkább Firenzéhez és Velencéhez – köthető reneszánszt idézik, a boltíves formák az ókori római előképeket követik. Mivel a hellén építészetből nem maradtak fenn teljes lakóépületek, az ókori Rómából pedig nem budapesti léptékhez illőek, az antikvitásból merítő alkotóknak legcélravezetőbbnek tűnt a reneszánsz tanulmányozása. Czigler esetében az itáliai előképek főként tömegformákban jelentek meg, de a reneszánsz palotahomlokzatokat legtöbbször görög eredetű építészeti tagozatokkal látta el. Az itáliai hatás legmarkánsabb megnyilvánulása a Saxlehner-palota, amelyről munkatársa, Bauer Gyula jogosan azt jegyezte fel, hogy „*belseje palazzo szerű*”.[360] A palota enteriőrjei leginkább velencei hatást tükröznek, amelyhez a velencei koloristák követőjének tartott Lotz Károly (1833–1904) élénk színű falképei,[361] illetve a termeket bevilágító nagy kristálycsillárok is hozzájárulnak. A homlokzaton alkalmazott tagozatok, így az attikai ión és a korinthoszi oszlopfők, a kicsit nyújtottabb formákból álló tojássorok[362] – illetve, ahogy az építész nevezte, ökörszemdíszek – viszont inkább a hellén építészethez állnak közel.[363]

Czigler építészetszemléletének kialakulása leginkább a bécsi akadémiai évekre vezethető vissza. Nagy Virgil megemlékezésében azt állította, hogy a magyar Hansen-tanítványok közül Czigler építészetében élt legélénkebben a mester tanítása: „*Épületein látható a Hansen-iskola nagy vonása, a szerencsés arányosztás, nem kicsinyes dimenzionálás mellett.*”[364] A kortársak számára tehát egyértelmű volt Czigler építészetének hanseni karaktere, érdemes azonban a kapcsolatot konkrét építészeti példákon keresztül is bemutatni. Theophil Hansen (*26. ábra*) Czigler akadémiai évei alatt a hellén neoreneszánsz szemléletében dolgozott. Ekkoriban tervezte többek között a bécsi Epstein-palotát a mai Dr.

[359] CZIGLER, Műépítészet. 1898. 288.

[360] BAUER, 1905. k.

[361] ELEK Artúr: Lotz Károly vázlatai. In: *Nyugat*, 1920. 13. évf. 9–10. sz. 536–537.

[362] A római tojássor kicsit szélesebb és kerekebb szemekből áll.

[363] Ezekkel a formákkal találkozhatunk egy jegyzetfüzetben, amely Czigler ókori építészeti előadásáról készült. *Czigler Győző előadásai, Ó-kori történet*. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.09.01.

[364] Hansen hatását főként az arányokban vélték felfedezni, ahogy azt Czigler *Műépítészet* című tanulmányában, Weber Antal (1823–1889) építészetének bemutatásakor is tette: „*Ybl és Feszl kortársa volt Wéber* (sic!) *Antal, ki kezdetben leginkább a vidéki kastélyokon, mint az Esterházyak épületein még némileg a müncheni irány hatása alatt állott; de később, különösen mikor Bécs óriás építkezésén a Hansen, Förster iránya mindinkább kidomborult, ezen irány követőihez csatlakozott. Műveit az egyszerü nemes arányok és minden részeinek szoliditása jellemzik.*” CZIGLER, Műépítészet. 1898. 289–290; NAGY, 1911. 251.

Karl Renner-Ring 1. szám alatt (*27. ábra*, 1868–1871), a Schottenring 24–26. szám alatti épületegyüttest (1869, kibővítve 1873), a Rudolfshofot a Hörlgasse 15. szám alatt (1869), a Börseplatz 3. szám alatti bérházat (1871), a bécsi tőzsdeépületet a Schottenring 16. szám alatt (1868–1877) az Ephrussi-palotát a mai Universitätsring 14. szám alatt (1869–1873), a napjainkra lebontott Ephrussi-bérházat a Schottengassén (1872), Alsó-Ausztriában a rappoltenkircheni kastély átépítését (1872–1874), továbbá a Szepes vármegyei késmárki evangélikus templomot (1872–1894).[365]

A hellenizáló neoreneszánsz Magyarországon főként – de nem kizárólag – a Hansen-tanítványok munkásságában vált jellemzővé. Érdemes megemlíteni Berczik Gyula (1853–1933), Halmay (Hatzenfratz) Andor, Kallina Mór (1844–1913), Kiss István (*28. ábra*) és Wágner Gyula (*29. ábra*, 1851–1937) építészetét, akiknél szintén felfedezhető a görög hatás.[366] Az ókori hellén előképek elsősorban a részletformákban, az épületek díszítésében, az alkalmazott építészeti rendekben, tagozatokban nyilvánultak meg,[367] amelyeket arányok, tömeg- és homlokzatformálási elvek tekintetében jellemzően az itáliai reneszánsz építészet hagyományával vegyítettek.[368] Jellegzetes a szimmetria, a monumentalitás, a következetesen hierarchizált oszloprendek – lentről felfelé: dór, ión, korinthoszi –, a görög rendeknek megfelelő párkányzattípusok és motívumok, a zömében álló téglalap alakú, füles keretezésű, oromzatos ablakok, továbbá középületeknél a portikusz.[369] A nyílászárókeretezések esetén sok helyen megfigyelhető a trapéz alakzat, amelyet a nyílást keretező, felfelé sudarasodó oszlopok, fél-, vagy háromnegyedoszlopok, pillérek, fél-, vagy háromnegyedpillérek adnak.

Czigler építészetében markánsan hellenizáló karakterű a Kereskedelmi Akadémia Alkotmány utcai épülete (*30. ábra*, 1884–1885), amely letisztult neoreneszánsz homlokzatával, arányaival Hansen bécsi tőzsdeépületét (*31. ábra*, 1874–1877), valamint Ybl

---

[365] BRANDSTETTER, Jutta: Theophil Hansen. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945*. 2012. http://www.architektenlexikon.at/de/1093.htm. Megtekintés: 2022. márc. 19.

[366] *Külföldi Egyetemjárás*. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. 2000. https://leveltar.elte.hu/leveltar/kutatas/adatbazisok/kulfoldi-egyetemjaras. Megtekintés: 2024. aug. 2.

[367] STALLA, Robert: „My work has always been modelled on classical antiquity" – Reflections on the structural and decorative system in Theophil Hansen's architectural oeuvre. In: CASSIMATIS, Marilena Z. – PANETSOS, Georgios A. Ed. *„Hellenische Renaissance" – The Architecture of Theophil Hansen (1813–1891).* Theocharakis Foundation, Athens, 2015. 301.

[368] MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A bécsi neoreneszánsz Debrecenben. Wágner Gyula igazságügyi palotái. In: *Régiókutatási Szemle*. 2017, 1. sz. 22.

[369] MARÓTZY Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. In: Építés–Építészettudomány, 2005. 1–2. sz. 32.

Miklós Fővámházát (*32. ábra*, 1870–1874) idézi. Mindegyiknek jellegzetessége a szimmetria, a zárt, tömbszerű kialakítás, a vakolt-festett tagolású téglahomlokzat, az alacsony hajlásszögű tető és a balusztrádattika. Cziglernél, Hansenhez hasonlóan jellemzőbbek az álló téglalap alakú ablakformák a Fővámházon megjelenő félköríves záródásúak helyett, és csak a bejáratokat, valamint a középrizalit felső emeleti ablaksora fölött elhelyezett, félkör alakú ablaktáblákat alakította ki eltérő módon, mintegy kiemelve azokat. Az épület homlokzata a földszinten kváderezett, rizalitjai, sarokarmírozása, ablakkeretezései, párkányrendszere vakolt-festett felületűek, a többi homokszínű sajtolt téglaburkolatú. Az egyenes záródású, álló téglalap alakú ablakokat az első emeleten balusztrádos mellvéddel és szalagkerettel látta el, a másodikon pedig háromszögű oromzattal koronázta. Utóbbiak a piano nobilét jelölik, ahol a díszterem helyet kapott. Érdemes megfigyelni, hogy a balusztrádok az egész épületen, így az attikán, a portikuszt lezáró erkély mellvédjén, a főlépcsőház kőkorlátján szimmetrikusak, a klasszikus római típust követik, amelynek középrészén egy gyűrű választja el az alsó és felső, homorú és domború profilokból képzett testet.[370] Ez a forma egyébként Czigler építészetében tipikus, így más munkáin, mint a győri Bencés Gimnáziumon, a Teréz körúti Károlyi- és Luczenbacher-bérházakon is megfigyelhető, bár némely esetekben, például az Országos Kaszinónál (1894–1895), vagy a Központi Statisztikai Hivatal székházánál inkább barokkos, alul hasasodó baluszterformákra esett a választása.

Jellegzetes hellén neoreneszánsz homlokzat és második emeletre tolódott piano nobile figyelhető meg a győri Szent Benedek Rendi Főgimnázium épületén (*33. ábra*), azonban a téglahomlokzatok helyett vakolt-festett felületekkel, igazodva a szomszédos, korabarokk Loyolai Szent Ignác templomhoz. A Kereskedelmi Akadémiához hasonlóan, a bejárat félköríves záródású, azonban körülötte nem portikusz, hanem tört háromszögoromzatú portál látható. A homlokzatot az erősen kiülő párkányrendszer, a nyílászárókeretezések és a sarokarmírozás ritmizálják, s a Kereskedelmi Akadémiával ellentétben nem rendelkezik rizalittal.

Czigler Hansen építészetében találhatott előképet a Székesfőváros Mérnöki Hivatalával közösen tervezett[371] IX. kerületi elöljáróságot, plébániát és iskolát magába foglaló Bakáts téri épületkomplexumhoz (*34–35. ábra*, 1884),[372] amely a középső egységet kiemelő kupolás rizalitjaival a Schottenring 24–26. szám alatti épületét (*36. ábra*) idézi. Az

[370] BUZÁS Gergely: *Balusztrádos loggiák a magyar kora reneszánsz építészetben*. Castrum, 2008. 8. évf. 2. sz. 73.

[371] A főváros a ferencvárosi templommal szemközt […]. In: *Építési Ipar*, 1883. dec. 30. 7. évf. 365. sz., 491.

[372] Bakáts tér, elöljáróság, paplak és iskola. HU BFL XV.17.d.328.KT.

iskolaépületet Hild József tervezte az 1830-as években, Czigler pedig a homlokzat átépítésével az együttesbe illesztette. A háromtagú komplexumon megfigyelhető a Hansennél és Cziglernél is jellegzetes motívum, a felső ablaksor sűrűsödése. Ez azt jelenti, hogy olyan homlokzati tengelyekben, ahol az alsóbb szinteken csak egy-egy ablak jelent meg, a legfelső emeleten kettő, vagy három helyezkedik el. Itt a plébánia rizalitjain tűnhet fel a megoldás, más esetekben akár a teljes homlokzaton is. Hansen építészetében ez a motívum megfigyelhető a bécsi Musikverein (1867–1869), a Hörlgasse 15. szám alatt álló Rudolfshof (1869), valamint az Opernring 1–5. szám alatt egykor álló, a második világháború után elbontott Heinrichshof (*37. ábra*) homlokzatán. A sűrűsödő ablaksort kiemeli az eltérő záródás is, vagyis az alsóbb szintek álló téglalap alakú ablakai fölött félköríves záródásúak figyelhetőek meg. A Heinrichshof Czigler egyik legszebb művéhez, a Saxlehner-palotához (*38. ábra*) is előképként szolgálhatott, hiszen a bécsi épület sarokrizalitjainak tengelyei szoros rokonságot mutatnak a budapesti palota homlokzati tengelyeivel, a nyílászáró-sűrűsödésnek és a hasonló ablakkeretezési típusoknak köszönhetően. A nyílászáró-sűrűsödés vélhetően a firenzei reneszánszra vezethető vissza és figyelemre méltó példája a 15. századi Palazzo Cocchi-Serristori a piazza Santa Croce 1. szám alatt (*39. ábra*).

Kortársai Czigler Magyar Panteon-tervét (*40–43. ábra*) tartották az ókori görög építészet legtisztább felidézésének, amellyel elnyerte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nagypályázatának aranyérmét (*44. ábra*).[373] A monumentális, három kupolacsarnokból, összekötő szárnyakból és két irányba kinyúló oszlopcsarnokokból álló épületet a Gellért-hegyre, a Citadella helyére képzelte el az építész.[374] A rajzokon látható épület középső kupolacsarnoka tetején a nemzet géniusza áll, a két oldalcsarnokon pedig fogathajtók láthatóak. A főbejárat fölötti fríz a honfoglalás történetét ábrázolja. A csarnokokat összekapcsoló oszlopsoros szárnyakban szobrok figyelhetőek meg,[375] előttük egy-egy kannelúrázott törzsű korinthoszi oszlop magasodik, amelyek belsejébe Czigler csigalépcsőt

[373] A mű- és középítészeti szakosztályok ülése f. hó 27-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1882. ápr. 6. 1. évf. 14. sz. 64; A Pantheon-pályázat bírálati jegyzőkönyve. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1882. 16. évf. 6. sz. 405–407; Választmányi ülés november 25 én. In: *Az Építési Ipar*, 1882. dec. 3. 6. évf. 309. sz. 404–405; *A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve*. 1886.

[374] Bár eszmei pályázat volt, Göndöcs Benedek pusztaszeri apát a millenniumra javasolta a mű felépítését. VADAS Ferenc: Nemzeti pantheon és ezredéves emlékmű. In: *Sub minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE, ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest, 1989. 159–169.

[375] CZIGLER, 1883. 149.

tervezett, hogy a tetejükön álló triposzokban ünnepségek alkalmával lángot gyújthassanak.[376] Az épület sarkainál a Hatalom és a Törvény szobrai foglalnak helyet. A panteon jó minőségű terméskőből, szobrai pedig kőből és bronzból készültek volna. Czigler a középcsarnokban a honfoglalást és az ország fejlődésének fontosabb eseményeit megörökítő plasztikákat és festményeket, a jobb csarnokban a legjelentősebb államférfiak és művészek, a balban pedig a fontos hadvezérek szobrait és festett portréit tervezte elhelyezni.[377] Az épület egyfajta „*dicsőség csarnoka*" lett volna a 19. század más, hasonló épületei, így Leo von Klenze (1784–1864) építész müncheni Ruhmeshalléja (1843–1851) és regensburgi Walhallája (*45. ábra*, 1830–1842) mintájára. Kicsit ellentmondásos azonban, hogy Czigler legtisztábban hellén előképekre épülő munkája nemcsak a római minden istenek templomára, a Pantheonra való utalás miatt, hanem a kupolával és az összekötő szárnyakat bevilágító termaablakokkal is római előképeket idéz. Részletein, így a fríz és a párkányzat klasszikus arányán, az attikai ión oszloprenden és a palmettás akrotérionokkal koronázott timpanonokon azonban érződik a görög hatás. Hasonló, római eredetű termaablakok Hansen építészetében is megfigyelhetőek, így a bécsi Tőzsde épületén. Az *Allgemeine Bauzeitung* 1879-ben közölt egy metszeti képet, amelyen a tőzsdecsarnok déli falszakaszának részlete látható (*46. ábra*). A tér bevilágítására szolgáló, félkör alakú, hármas osztású, úgynevezett Diocletianus-ablakok Diocletianus római fürdőjének (*47. ábra*) mintájára készültek. A motívum később Czigler építészetében is több helyen felbukkant, így a Hold utcai (*48. ábra*) és a Hunyadi téri (*49. ábra*) vásárcsarnokokon, valamint a városligeti fürdő tervein. Ráadásul, Czigler Hansenhez hasonlóan hermás pillérekkel osztotta fel az ablaktáblákat.

A magyar panteon terv[378] kupolájának egyik előképe Theophil Hansen athéni Sina-csillagvizsgálója (*50. ábra*, 1843–1846) lehetett, ahol a kupoladobot keskeny, álló téglalap alakú ablakok sora töri át. Ez az ablaksortípus a 19. század számos épületén megfigyelhető, így Friedrich Schinkel (1781–1841) berlini Schauspielhausa zsinórpadlásánál (*51. ábra*, 1818–1821), továbbá Theophil Hansen bécsi Musikvereinje középrizalitján (*52. ábra*, 1867–1869). A motívumhoz a görög emlékművek és mauzóleumok oszlopokkal keretezett kompozíciója szolgálhatott alapul. A halikarnasszoszi mauzóleumon (*53. ábra*) a kupoladob ablakrendszeréhez hasonlóan sűrű oszlopsor figyelhető meg, amely minden homlokzatán végigfut. Még közelebbi kapcsolat érhető tetten a kör alaprajzú Lüszikratész-emlékművön

[376] Pusztaszer és az ezredéves ünnepély. In: *Vasárnapi Ujság*, 1883. jan. 7. 30. évf. 1. sz. 7–8.

[377] CZIGLER, 1883. 149–150.

[378] *Magyar Panteon tervei*. 1882. BME ÉpTört, jelzetek: 105196–105199.

(*54. ábra*), amelyet Hansen 1845-ben épített újjá. Hansen csillagvizsgálója előképként szolgálhatott Gerster Kálmán Deák Ferenc-mauzóleumához (*55. ábra*) is, amelynek első tervei néhány évvel a Czigler-féle panteontervek előtt, 1876-ban készültek.[379] A panteon nagy kupolacsarnokának tömbje lényegében ennek átirata. A sikeres rajzok hatása minden bizonnyal tovább élt a későbbi magyar „*dicsőség csarnoka*" terveken, így a Hősök tere Schickedanz Albert (1846–1915) és Zala György által megalkotott panteonján.[380]

Tekintettel arra, hogy Czigler több alkalommal járt Görögországban tanulmányúton, Theophil Hansen révén is szerzett ismereteket az ország építészetéről és kollégái leginkább a görög építészettel hozták kapcsolatba életművét, érdemes megvizsgálni, hogy az ókori formakincs mellett milyen kortársi párhuzamok fedezhetőek fel a görögországi alkotókkal. A 19. század művészeinek Görögország iránti érdeklődése történelmi eseményekkel magyarázható. Az ország ugyanis 1830-ban, szabadságharca eredményeképp függetlenedett az Oszmán Birodalomtól. Egy rövid köztársasági időszakot követően, a Nyugat bábáskodásának eredményeképp először a német Wittelsbach, majd a dán Glücksburg-házból kerültek ki királyai. A szabadságharc iránti szimpátiának és az uralkodóknak köszönhetően számos német és dán művész érkezett az országba. Közéjük tartozott Theophil Hansen is, aki 1838–1846 közötti athéni tartózkodása alatt néhány évig tanított a műegyetemen is.[381] Bátyja, Hans Christian Hansen (1803–1883) szintén Athénban dolgozott 1833–1851 között. Mindketten a város jelentős épületeit tervezték, így Hans Christian a Nemzeti és Kapodisztránus Egyetem (1837–1850) és a Szent Pál templom (1838–1841) épületét, Theophil a Dimitriou-házat (1842–1843), a Sina-csillagvizsgálót (1843–1846), a Zappeiont (1888), a Görög Tudományos Akadémia székházát (1856–1887) és a Nemzeti Könyvtárat (1883–1887). Utóbbi kettő Hans Christian egyetemépületével együtt alkotják az úgynevezett Athéni Trilógiát, hiszen egy háromtagú, reprezentatív épületcsoportot képeznek.[382]

1843 szeptemberében nacionalista hullám sodort végig az országon, megnehezítve a külföldiek munkavállalását. Theophil Hansen még megvárta a csillagvizsgáló elkészültét, majd Ludwig Förster (1797–1863) meghívására Bécsben telepedett le, bátyja pedig 1851-ben visszatért Dániába. Czigler későbbi mestere ennek ellenére továbbra is kapott görögországi megbízásokat, különösen az ország bécsi konzulja, Georgios Sinas (németül Georg Sina,

[379] *A Deák-mauzóleum tervei*. 1875–1886. HU MNL OL T.8. No. 12/11–14.

[380] SINKÓ Katalin: A millenniumi emlékmű mint kultuszhely. In: *Medvetánc*, 1987. 2. sz. 30.

[381] BRANDSTETTER, 2012.

[382] BARTETZKY, Arnold Ed. *Geschichte bauen. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute*. Visuelle Geschichtskultur, Band 17. Böhlau Verlag, Köln, 2017. 49.

1783–1856) családjával és az uralkodó közeli körökkel kialakult jó kapcsolatának köszönhetően.[383] Némileg szerencsésebben alakult Hansen munkatársa, Ernst Ziller (1837–1923) görögországi pályafutása, aki Sophia Douda zongoratanárnővel kötött házassága révén görög állampolgárságot szerzett. A szászországi születésű Ziller a Drezdai Művészeti Akadémia elvégzése után, 1858-ban került Hansen irodájába. Főnöke 1861-ben küldte Athénba abból a célból, hogy az Akadémia építésvezetését átvegye. Elnyerve az elit támogatását számos villát, palotát tervezett, illetve jelentős középületek, így a Görög Nemzeti Színház (1880 k.–1900) az Olimpiatörténeti Múzeum (1888), valamint az Omonia téri Hotel Megas Alexandros és Bakeion (1889) építészeként is ismert.[384]

Az előbbiekben bemutatott alkotók mind a neoklasszicizmus és neoreneszánsz vonalán alkották meg épületeiket. A homlokzati arányrendszer, az ablakkeretezési típusok és oszloprendek mind-mind rokoníthatóak Czigler munkáival. Czigler Zillerrel való ismeretsége máig nem bizonyított, de athéni tartózkodásuk során akár találkozhattak is a dán mester építkezéseinél. Ziller hanseni ihletésű, Czigler építészetével is párhuzamba állítható munkáinak figyelemre méltó példája a Schliemann-Melas-bérház (*56. ábra*, 1890) a Panepistimiou 46. szám alatt. Az épület megvalósult változata egyszerűsödött a tervekhez képest, amelyeken egy háromemeletes, szimmetrikus palota látható tizenhét tengelyű homlokzattal. Jellegzetes hanseni motívum a homlokzat középső részének – jelen esetben hét tengelyének – keretezése egy-egy kupolával koronázott rizalittal,[385] amelynek előképe a Schottenring 24. szám alatt található bérház, amely Czigler építészetére is hatott, hiszen ő ugyanezt a homlokzati ritmust használta a Bakáts téri középület-együttesnél.

Hansen és Ziller is végeztek feltárásokat Athénban. Hansen az Erekhtheion restaurálásán és a Lüszikratész-emlékmű rekonstrukcióján dolgozott 1845-ben, s a formatani tanulmányozás mellett a klasszikus építészet polikrómiájának kérdése foglalkoztatta.[386] Ziller 1869-es ásatásai nyomán építették újjá a Panathénai Stadiont, melynek végső terveit egy fiatal görög építész, Anasztásziosz Metaxász (1862–1937) készítette 1894-ben.[387] Metaxász a 20. század elején a görög neoklasszicizmus meghatározó alkotója volt, s olimpikonként is ismert,

[383] BRANDSTETTER, 2012.

[384] TSOUMAS, Johannis: Ernst Ziller's architectural decoration and it's cultural significance. In: *Journal of Art and Architecture Studies*, Vol. 2. No. 2. 2013. 5.

[385] KARDAMITSI-ADAMI, Maro – ZIVAS, Dionysis Ed. *Classical Revival: The Architecture of Ernst Ziller 1837–1923*. Melissa Publishing House, Athens, 2006. 137.

[386] BRANDSTETTER, 2012.

[387] KARDAMITSI-ADAMI–ZIVAS, 2006. 138.

hiszen 1906-ban lövészetből ezüstérmet szerzett. Egyes művein, így a tripoliszi Városi Színházon (*57. ábra*, 1903–1905) Czigler egykorú építészetének jellegzetes motívumai, a tárcsákból és rovátkákból képzett díszítmények is megjelennek. Amellett, hogy a motívum a bécsi szecesszió, Otto Wagner és követői építészetével rokonítható (*58. ábra*), a klasszikus építészeti tagozatok modernebb újragondolásával szintén kapcsolatba hozható. A tárcsa az ókori görög építészetben párkányok frízén jelent meg, például az athéni Erekhtheion kariatidái fölött (*59. ábra*). Czigler – ahogy Metaxász is – jellemzően az ókori tagozatok helyén, azok stilizálásaként alkalmazta e motívumokat. A rovátkák az oszlopok és pilaszterek törzsén húzódnak, a tárcsa pedig az oszlopfőnél, így előbbi a kannelurázott törzset, utóbbi a fejezetet jelöli (*60. ábra*). Mivel Cziglerről köztudott volt, hogy távol álltak tőle a szecessziós törekvések,[388] helyesebbnek tűnik az az állítás, hogy ezek a formák inkább a klasszicizálás újra értelmezésének tekinthetőek, követve a korabeli ízlés változásait.

Építők és építtetők

Építőmesterek, iparosok, művészek

Az építőművészet története bevezetésében a reneszánsz gondolkodókhoz hasonlóan Czigler állást foglalt a Paragone-vitában, amely a művészeti ágak – festészet, szobrászat és építészet – hierarchiájáról szólt. A művészetek közt az építészetet, mint anyaművészetet helyezte a legmagasabb fokra, hiszen egyesíti magában a testvérművészeteket, a festészetet és a képfaragást. Ahhoz azonban, hogy az építészi alkotás igazán jól sikerüljön, a társművészetekkel összhangban kell működnie.[389] Ez a szemlélet Czigler saját munkáinál is tükröződik, hiszen a szobrászati és festészeti alkotások, valamint ezeken túl a lakatos-, ács- és egyéb iparosmunkák mind-mind egységet képeznek a művei formavilágával, stílusával.

Az építészeti alkotások megszületésében számos iparosmester és művész működött közre, akik a tervező elképzeléseit papírról téglába, kőbe, vasba és egyéb anyagokba ültették át. Köztük és az építész között kölcsönös bizalomnak kellett kialakulnia ahhoz, hogy munkájuk igazán eredményes tudjon lenni. Abból, hogy Czigler rendszeresen működött együtt ugyanazokkal a szakemberekkel, arra lehet következtetni, hogy magánmegrendelői legtöbbször őt bízták meg az építkezés körüli teendők intézésével, vagy legalább ajánlást kértek tőle, amely alapján maguk döntöttek a felkérésről. A mesterek listája azonban nem teljes, mivel számos épületnél nem adtak róluk hírt a források. Ennek ellenére érdemes

[388] Czigler Győző, 1906. 139.

[389] CZIGLER, Bevezetés, 1903. XV.

megvizsgálni, kik voltak azok, akikkel a kutatás jelenlegi állása alapján az építész rendszeresen, vagy alkalmanként együttműködött.

Az épületek megvalósításának talán legfontosabb szereplői az építőmesterek, akik a kivitelezési munkákat irányították, összefogták. Aláírásuk gyakran a terveken, így a fennmaradt építési engedélyezési tervdokumentációk lapjain is szerepel. Czigler számos művét valósította meg a Klenovits Antal (1845–1925) és Mitterdorfer Henrik (1845–1892) építőmester-páros, akikkel az építész már a Székesfőváros Mérnöki Hivatalánál, a Török utcai elemi iskola[390] épületénél munkakapcsolatba került.[391] Klenovits és Mitterdorfer irányították többek között az építőmester bátyja, ifjabb Klenovits György (1841–1916) háztulajdonos és felesége, Jankovich Paula Károlyi Mihály utca 17. (1886–1887) szám alatti bérházának építkezését,[392] továbbá a Korányi-bérház (1885–1886),[393] a Luczenbacher-bérház (1886–1887),[394] a Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam székháza (1889–1890),[395] a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fő utcai (1888–1890)[396] és Erzsébet körúti épülete (1891–1892)[397] és Stoczek József (1819–1890) Fiumei úti Sírkertben található síremléke kivitelezését.[398] A Központi Statisztikai Hivatal székházának munkálatait már Klenovits maga irányította Mitterdorfer halála után,[399] majd a vállalkozást később unokaöccsével,[400] az egykori Czigler-tanítvány Báthory Istvánnal vitte tovább.[401] Ez a társulás

[390] Bp. II. Margit krt. 19–21.

[391] *Tervdokumentáció.* Bp. II. Margit krt. 19–21. Iskolaépület. 1879–1881. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

[392] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24024. Bp. V. Károlyi Mihály u. 17. 1885. HU BFL XV.37.c.271.24024; *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 24024. Bp. V. Károlyi Mihály u. 17. 1873–1920. HU BFL XV.37.c.271.24024.

[393] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34064. Bp. VII. Erzsébet krt. 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064.

[394] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28829. Bp. VI. Teréz krt. 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829.

[395] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34634. Bp. VIII. Luther u. 3. 1889. HU BFL XV.17.d.329.34634.

[396] A középítési hetes albizottmány […]. In: *Építő Ipar*, 1888. szept. 16. 12. évf. 611. sz. 419.

[397] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 33666. Bp. VII. Erzsébet krt. 1–3. 1891. HU BFL XV.17.d.329.33666.

[398] Síremlékek II. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 9. 15. évf. 779. sz. 420.

[399] A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete. In: *Építő Ipar*, 1899. ápr. 6. 23. évf. 1161. sz. 101.

[400] *Id. Klenovits György gyászjelentése*. 1886. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/193114. Megtekintés: 2024. aug. 1.

is dolgozott Cziglerrel, hiszen közös munkájuk a Kecskeméti utca 2. szám alatti Wenckheim-bérház (1903–1904).[402]

Czigler másik jelentős építőmestere közeli barátja, Gerster Kálmán unokatestvére,[403] Kauser Gyula (1855–1920) volt. Ő vezette az Országos Erdészeti Egyesület székházának (1885–1886), az Országos Kaszinónak,[404] a Tudományegyetemi Alap bérházának (1895–1896),[405] a Szapáry-bérháznak (1897–1898),[406] a Hadik-Barkóczy-féle bérháznak (1893–1895),[407] továbbá Berkes Kálmán lakatosmester (1851–1922) Kis Stáció utcai bérházának (1898–1899) a kivitelezését. Érdemes még megemlíteni Havel Lipót (1847–1933), Mann József (1856–1932) és Pucher József nevét, akikhez több Czigler-épület megvalósítása is köthető, de Aigner Sándor (1854–1912), Ámon József, Bíró Károly (1843–1927) és Gyula (1867–1944), Jakabffy Ferenc, Wellisch Sándor (1855–1931) és Gyula (1859–1940) építőmesterek is felbukkannak az életmű egy-egy darabjánál. Havel az özvegy Kehrer Pálné-féle bérház (1887–1888) és a Műegyetem épületei,[408] Mann a József körúti Rákosi-ház (1889–1890),[409] a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet telephelye (1901–1902),[410] a Radvánszky- (1903–1904),[411] valamint a Vámossy-bérház (1904–1905),[412] Pucher a Saxlehner-palota (1884–1886)[413] és mauzóleum építéséért,[414]

---

[401] Báthory István. In: SZENDREI–SZENTIVÁNYI, 1915. 148; Klenovits és Báthory. In: *Központi Értesítő*, 1903. febr. 1. 28. évf. 10. sz. 126.

[402] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24158. Bp. V. Kecskeméti u. 2. 1903. HU BFL XV.17.d.329.24158.

[403] PAPP, 2007. 122–123.

[404] Az országos kaszinó-épület. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 3. 18. évf. 887. sz. 2.

[405] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24252. Bp. V. Semmelweis u. 2. 1895. HU BFL XV.17.d.329.24252.

[406] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24330. Bp. V. Váci u. 25. 1897. HU BFL XV.17.d.329.24330.

[407] HU BFL XV.17.d.329.34217; A középítési hetes albizottság. In: *Építő Ipar*, 1893. jún. 29. 17. évf. 860. sz. 125.

[408] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34564. Bp. VII. Erzsébet krt. 4. 1887. HU BFL XV.17.d.329.34564; A kir. József-műegyetem. 1904. 277.

[409] A középítési hetes albizottmány […]. In: *Építő Ipar*, 1889. augusztus 11. 13. évf. 658. sz. 361–362.

[410] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 12184. Bp. II. Herman Ottó u. 15–17. 1901–1902. HU BFL XV.17.d.329.12184.

[411] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36764. Bp. VIII. Üllői út 16/b. 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764.

[412] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36655. Bp. VIII. Bródy Sándor u. 27. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36655.

továbbá a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Váci körúti (ma Bajcsy-Zsilinszky úti) bérházának átépítéséért (1887–1888) felelt.[415] Aigner a Múzeum körút 37. szám alatti épületet,[416] Ámon Kovács Sebestyén Endre bérházát,[417] Bíróék a Pasteur Intézetet (1902–1904),[418] Jakabffy a Szénássy-házat (1897–1898),[419] Wellischék pedig a Steiner-Moosmüller-házat (1884–1885)[420] segítették megvalósításhoz.

Fontos megjegyezni, hogy a nagyobb, így az állami, vagy a városi építkezéseknél árlejtés útján lehetett a munkát elnyerni, vagyis az kapta a megbízást, aki a legkedvezőbb ajánlatot adta és igazodott a felhívásban közzétett előirányzathoz. Ezeknél a munkáknál az építtető döntött a kivitelezők kilétéről, az építészirodához pedig információkért, illetve a rendelkezésre álló tervek megtekintése céljából fordulhattak. Ilyen módon történt többek között a nagyváradi Incze Lajos és Társa céggel a sátoraljaújhelyi,[421] a Grünwald testvérekkel a nagyszebeni,[422] Koch Károllyal és Szalka Jakabbal a fiumei törvényszéki palotánál,[423] Joó Lajossal a Hunyadi téri, Sávirszky Antallal a Hold utcai vásárcsarnoknál,[424] továbbá Payr Lajossal (1862–1901) a Magyar Királyi Élettani-, Rovartani- és Vetőmagvizsgáló Állomásnál.[425] A fővároson kívüli építkezések esetében gyakran helyi, vagy környékbeli

---

[413] A Saxlehner-család palotája az Andrássy-úton. In: *Építő Ipar*, 1893. jan. 5. 17. évf. 835. sz. 2–3

[414] A Saxlehner család mauzoleuma a budapesti kerepesiuti temetőben. In: *Építő Ipar*, 1893. ápr. 20. 17. év. 850. sz. 75.

[415] Az épület azonosításának forrása: *Gerey Ernő önéletrajza*. Dátum nélkül, mgt; *Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza. Átalakítás alaprajz.* 1887. Hrsz. HU BFL XV.17.f.331.b.100/2.

[416] HU BFL XV.17.d.329.24119.

[417] HU BFL XV.17.d.329.24295.

[418] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36868. Bp. IX. Hőgyes Endre u. 7. 1902. HU BFL XV.17.d.329.36868.

[419] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36908. Bp. VIII. Horánszky u. 17. 1897. HU BFL XV.17.d.329.36908.

[420] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 6492. Bp. I. Szentháromság u. 6. 1884. HU BFL XV.17.d.329.6492.

[421] A sátoraljaújhelyi törvényszék és fogház épülete. Tervezte Czigler Győző. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 1. 30. évf. 13. sz. 125–126.

[422] Versenytárgyalások. In: *Építő Ipar,* 1906. okt. 28. 30. évf. 43. sz. 404; Versenytárgyalások. In: *Építő Ipar,* 1907. márc. 3. 31. évf. 1573. sz. 85.

[423] A fiumei kir. törvényszék és fogház. In: *Építő Ipar*, 1907. márc. 24. 31. évf. 1576. sz. 110–111.

[424] A hold-utcai vásárcsarnok építése. In: *Pesti Hírlap*, 1894. dec. 11. 16. évf. 345. sz. 6.

[425] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 13240. Bp. II. Keleti Károly u. 24. – Kis Rókus u. 15. – Kitaibel Pál u. 4. 1900. HU BFL XV.17.d.329.13240.

mesterek kapták a feladatot, ezzel is támogatva a vidéki Magyarország különféle városainak ipari fejlődését. Czigler így került munkakapcsolatba többek között az esztergomi Bálint János építőmesterrel a váci Piufsich-kastély építésénél,[426] a győri Engerer és Schlichter párossal a bencés főgimnázium munkálatainál,[427] illetve a kassai Jakab és Répászky céggel, akik Andrássy Dénes bérházának kivitelezését irányították.[428] Nesztinger János építőmester nevével pedig kifejezetten Vaszary Kolos balatonfüredi megbízásai, így a nagyvendéglő átépítése és az érseki nyaraló kapcsán találkozhatunk a forrásokban.[429] Városi beruházásoknál arra vonatkozó információ is ismert, hogy a munkálatokat a városvezetés kérésére kifejezetten helyi vállalkozóknak szánták. Így történt a pécsi gyermekmenhely esetében, ahol már ennek megfelelően írták ki az árlejtési hirdetményt az építőmesteri teendőkre, amelyeket végül a pécsi Pilch Andor és Oscsodál Gyula páros nyert el.[430]

Egy-egy épület kivitelezése iparosok sorát foglalkoztatta, így kőfaragók, épületszobrászok, lakatosok, ácsok, mázolók, díszítőfestők, bádogosok, asztalosok és egyéb szakemberek munkájára volt szükség a megvalósításhoz. Ők legtöbbször az építészirodában készült megrendelési rajzok alapján dolgoztak, de voltak köztük művészileg magasan képzett alkotók is, akiknek Czigler valamelyest szabadabb kezet adott. Az iparosok közül Árkay Sándor lakatosmester, Csepreghy János (1844–1908) asztalosmester, Scholtz Róbert (1837–1912) díszítőfestő, Glatz András (1842–1905), valamint a Forgó István (1833–1902) és Társa üvegesek, Szandház Károly (1824–1892) és Szabó Antal (1853–1939) épületszobrászok, Weisinger György (1836–1898), Seenger Béla (1852–1905) és Andretti Anselm kőfaragók, Zellerin Mátyás (1831–1893) bádogos, Horváth József, Gregersen Guilbrand (1824–1910) ácsmesterek, Luigi de Pol gránit terrazzo készítő, továbbá Ehrlich Miklós mázoló több Czigler-épület kivitelezésénél működtek közre.[431] Más vállalkozók munkájáról csak egy-egy

[426] A vidéki lakóházak. In: *Építő Ipar*, 1890. okt. 26. 14. évf. 721. sz. 450–451.

[427] A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött. In: *Építő Ipar*, 1889. okt. 20. 13. évf. 668. sz. 463–464.

[428] *Kassa, Andrássy-palota*. Műemlékem. 2010. http://www.muemlekem.hu/hatareset/Andrassy-palota-Kassa-13. Megtekintés: 2020. márc. 21.

[429] LICHTNECKERT András: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892. Balatonfüred, 2008. 257; 324.

[430] YBL Lajos: Országos gyermekvédelem. In: *Építő Ipar,* 1905. dec. 24. 29. évf. 52. sz. 427.

[431] Andretti Anselm: VII. ker. ideiglenes templom, Tudományegyetemi Alap; Árkay Sándor: Országos Erdészeti Egyesület, Műegyetem. Csepreghy János: VII. ker. ideiglenes templom, VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Pázmáneum. De Pol, Luigi: Tudományegyetemi Alap, Saxlehner-mauzóleum; Ehrlich Miklós: Piufsich-kiskastély, győri bencés gimnázium; Forgó és Társa: Saxlehner-palota, Országos Erdészeti Egyesület, VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, győri bencés gimnázium, Központi Statisztikai Hivatal; Glatz András:

épület kapcsán számoltak be a források, így az Országos Erdészeti Egyesület székházánál mázolóként Herzsán és Takács, ácsként a máramarosszigeti Gröed testvérek, tetőfedőként Umbach Rezső, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár erzsébetvárosi épületénél kőfaragóként Schrődl Emil, tetőfedőként Schwab Gyula, a Tudományegyetemi Alap bérházánál tetőfedőként Schwab Rezső, kőfaragóként Scalmanini és Társa, a Központi Statisztikai Hivatal székházánál épületszobrászként Langer Ignác (1857–1927), parkettásként Neuschlosz Ödön (1851–1904), a Hunyadi téri vásárcsarnoknál kőfaragóként Udvari és Eichele,[432] a Hold utcában Aprily János,[433] a Műegyetemnél épületszobrászként Vögerl Ignác, kőfaragóként pedig Schaffer György nevéről tettek említést.[434] Elképzelhető, hogy ezek a mesterek más műveken is dolgoztak együtt az építésszel, azonban erre vonatkozó források még nem ismertek a kutatás előtt. Czigler életművében visszatérő munkakapcsolat még a korabeli élvonalhoz tartozó Oetl Antal-féle vasöntöde[435] és a Schlick gyár,[436] amelyek a

---

Tudományegyetemi Alap, Műegyetem; Gregersen Guilbrand: VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Központi Statisztikai Hivatal; Horváth József: Saxlehner-palota, Piufsich-kiskastély, füredi hidegfürdő; Scholtz Róbert: VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Tudományegyetemi Alap, mezőkeresztesi templom; Seenger Béla: Saxlehner-palota, Országos Erdészeti Egyesület, VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár. Tudományegyetemi Alap, Piufsich-kiskastély, Műegyetem; Szandház és Szabó: Saxlehner-palota, győri bencés gimnázium. VII. ker. Pesti Hazai Első Takarékpénztár; Szabó Antal: Tudományegyetemi Alap bérháza; Weisinger György: Saxlehner-palota, Saxlehner-mauzóleum, Központi Statisztikai Hivatal, Műegyetem; Zellerin Mátyás: Saxlehner-palota, Országos Erdészeti Egyesület, vasúti tanfolyamok.

A budapest-erzsébetvárosi ideiglenes templom. In: *Az Építési Ipar*, 1882. febr. 26. 6. évf. 269. sz. 68; Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. In: *Az Építési Ipar*, 1886. jan. 17. 10. évf. 472. sz. 23–24; A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött, 1889. 463–464; A balatonfüredi fürdőévad. In: *Pesti Hírlap*, 1889. jún. 5. 11. évf. 154. sz. 6; A vidéki lakóházak, 1890. 450–451;

A Saxlehner-család palotája […], 1893. 2–3; A Saxlehner család mauzoleuma […], 1893. 75; A hazai első takarékpénztár […]. In: *Építő Ipar*, 1893. jún. 1. 17. évf. 856. sz. 105; A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386; A m. kir. központi Statisztikai […], 1899. 101; L. M, 1899. 753–754; Az új Pázmáneum. In: *Magyar Sion*, 1899. 13. évf. 950–951; A kir. József-műegyetem. In: *Építő Ipar*, 1904. szept. 18. 28. sz. 38. sz. 277;

[432] A kerületi vásárcsarnokok építése. In: *Pesti Hírlap*, 1894. dec. 4. 16. évf. 338. sz. 6.

[433] A hold-utcai vásárcsarnok építése, 1894. 6.

[434] Az Országos Erdészeti Egyesület palotája, *Az Építési Ipar,* 1886. 23–24; A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105; A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386; Központi Statisztikai Hivatal. A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete, 1899. 101; A kir. József-műegyetem. 1904. 277.

[435] Országos Erdészeti Egyesület, győri bencés főgimnázium, Hunyadi téri vásárcsarnok. Az Országos Erdészeti Egyesület palotája, *Az Építési Ipar*, 1886. 23–24; A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött, 1889. 463–464; A kerületi vásárcsarnokok építése, 1894. 6.

vasszerkezetek kivitelezése mellett jellemzően a művészi szobrászmintákat öntötték ki horganyból vagy bronzból.[437] Érdemes még megemlíteni a pécsi Zsolnay gyárat, amely épületkerámiákat és csempéket szállított több alkalommal, így a Tudományegyetemi Alap bérházának kerámiadíszeit[438] és a Hunyadi téri vásárcsarnok (1894–1896) csempéit. Utóbbi munkánál perbe is kerültek az építésvezetőséggel, amely kifogásolta a burkolóanyagok minőségét és a gyár késedelmét, így a céget a vizsgálat után 500 forint bírsággal sújtották. A Zsolnay cég ugyan fellebbezett, vétóját elutasították.[439] Czigler-épületek berendezésén dolgozott még a bécsi székhelyű Thonet cég, amely az Országos Erdészeti Egyesület székházába készített száz darab széket,[440] ugyanakkor a hazafias szellem jegyében nem volt jellemző az osztrák cégek megbízása. Ahogy az építőmesterekre, úgy az iparosokra is igaz, hogy a nagyobb építkezéseknél árlejtés útján juthattak munkához, nem pedig az építésszel való ismeretségüknek köszönhetően. Magánmegrendelőknél ugyanakkor itt is feltételezhető, hogy Czigler ajánlott mestereket a munkákra. Ők lehettek azok, akiknek a neve több épület kapcsán is előkerült.

Czigler az említett vállalkozók közül többet a magyar építőipart bemutató tanulmányában is méltatott, amelyben összefoglalta az iparág helyzetét és az aktuális kínálatot.[441] Az előbbiekben felsorolt iparosok valóban a hazai élvonalból kerültek ki, s a jelentősebb állami beruházásoknál rendszeresen felbukkantak. Néhányukkal Czigler közeli ismeretségben is állt. Ilyen volt Thék Endre (*61. ábra*, 1842–1919) asztalosmester, bútorgyáros, aki távoli rokonságban állt az építésszel, hiszen Czigler sógornője Thék másodunokatestvére volt.[442] Thék gyára amellett, hogy a Budavári Palota, az Országház, az Operaház és más reprezentatív épületek berendezésén dolgozott, számos Czigler-épület

---

[436] Többek között: Tudományegyetemi Alap bérháza, Központi Statisztikai Hivatal, Stoczek síremlék, Saxlehner-mauzóleum. A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386; A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete., 1899. 101; Síremlékek II, 1891. 420; A Saxlehner család mauzoleuma […]. 1893. 75.

[437] A mesterek névsora: az *Építő Ipar* (1877–1886 között *Az Építési Ipar*) és a *Vállalkozók Lapja* 1877 és 1905 közötti évfolyamaiból gyűjtve.

[438] A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386.

[439] A tanács előterjesztése a „Zsolnai" gyárak budapesti […], 1896. 9.

[440] Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. *Az Építési Ipar*, 1886. 23–24; Az Országos Erdészeti Egyesület palotája, *Gazdasági Mérnök*, 1886. 450–451.

[441] CZIGLER Győző: Építőipar. In: MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, 7. kötet. Budapest, 1898. 487–508.

[442] GAÁL, 1940. 54.

bútorzatát is elkészítette, így az Országos Erdészeti Egyesület székházáét,[443] a győri bencés főgimnáziumét (1886–1888),[444] a vasúti tisztképző tanfolyam-épületét,[445] a Wenckheim-bérházét,[446] valamint a Magyar Királyi József Műegyetem kémiai pavilonjáét (1903–1904).[447] Az iparosok közül érdemes még kiemelni Berkes Kálmán (1851–1922) lakatosmestert, aki együttműködő iparosként és megbízóként is megjelent az életműben. Háromemeletes bérházát, amelynek telkét feleségével, Dankos Amáliával (1856–1947) 1896 decemberében vásárolta meg, Czigler tervezte,[448] s a rajta található díszes kovácsoltvas elemek az építtető művei.[449] Különösen figyelemre méltó a kétszárnyú kapu rácsozata és hattyúnyakas kilincse (*62. ábra*), valamint az első emelet középtengelyében elhelyezett erkély indákkal sűrűn átszőtt rácsa. Berkes készítette a szobi Lujza Leányiskola (1884–1885),[450] a váci Piufsich-kiskastély (1888),[451] a Hadik-Barkóczy Endre-féle Hitbizomány bérháza (*63. ábra*, 1893–1895),[452] a Tudományegyetemi Alap bérháza,[453] a Központi Statisztikai Hivatal székháza (1896–1897),[454] valamint a Műegyetem kémiai és fizikai pavilonjainak kovácsoltvas lakatosmunkáit.[455] Jungfer Gyula (1841–1908) műlakatos mester Berkeshez hasonlóan iparosként és építtetőként is kapcsolatban állt Cziglerrel, hiszen amellett, hogy a Rudas fürdő restaurálásánál (1880–1881),[456] a Saxlehner-palotánál[457] és a győri bencés gimnáziumnál[458]

[443] Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. In: *Gazdasági Mérnök*, 1886. dec. 26. 10. évf. 52. sz. 450–451.

[444] A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött. 1889. 463–464.

[445] SPEIDL Bódog: A közlekedésügyi m. kir. tanfolyamok épülete. In: *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1890. okt. 12. 21. évf. 123. sz. 1195–1196.

[446] Az épület átadása asztalossztrájk miatt csúszott. Tőke és munka. In: *Népszava*, 1904. jún. 7. 32. évf. 68. sz. 7.

[447] MAGYAR Vilmos: Az új műegyetem IV. Tanulságok. In: *Építő Ipar*, 1909. dec. 19. 33. évf. 51. sz. 477–480.

[448] A lakhatási engedélyt 1899 augusztusában adták ki. A pincét ekkor még nedvesedés miatt nem vehették birtokba. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 35583. Bp. VIII. Kis Stáció u. 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583; *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 35583. Bp. VIII. Kis Stáció u. 9. 1856–1929. HU BFL XV.37.c.6840.35583.

[449] HU BFL XV.17.d.329.35583; *Berkes Kálmán bérházának terve, északi reneszánsz oromzattal, Dvořák Ede hagyatékából*, 1898. k.

[450] A szobi leányiskola. In: *Az Építési Ipar*, 1885. júl. 26. 9. évf. 447. sz. 305.

[451] A vidéki lakóházak, 1890. 450–451.

[452] Rácsoskapu emelőszerkezettel, In: *Lakatosok Lapja*, 1898. dec. 15. 2. évf. 23. sz. mintalap.

[453] A tudomány-egyetemi alap bérháza I. In: *Építő Ipar*, 1895. okt. 9. 19. évf. 979. sz. 376.

[454] A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete., 1899. 101.

[455] MAGYAR, 1909. 477–480.

[456] Árlejtések eredménye, 1880. 279.

[457] A Saxlehner-család palotája az Andrássy-úton, 1893. 2–3.

együttműködtek, Berzsenyi utca 6. szám alatti műhelyépületének 1888-as bővítési terveit is Czigler készítette.[459]

Más esetekben a források baráti köteléket is körvonalaznak. Közülük az életmű alakulása szempontjából talán legfontosabb Szécsi – születési nevén Seftsik – Antal szobrászművész volt (*64. ábra*). Barátságukról a sajtó is tanúskodik, hiszen a fiatalon elhunyt[460] művész temetését az építész és egykori munkatársa, Balázs Ernő (1856–1930), mint jó barátai közösen finanszírozták és szervezték.[461] Szécsi praxisát Oppenheimer Ignác műtermében kezdte, majd tanulmányait a Bécsi Képzőművészeti Akadémián végezte Edmund von Hellmer (1850–1935) mellett.[462] Amellett, hogy az egyik első munkájaként ismert Saxlehner-palota szobrászati díszén,[463] a Kereskedelmi Akadémia előtt álló Béke és Kereskedelem allegóriákon,[464] az Országos Erdészeti Egyesület székházának bejárati szobrain, a Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam épületének oromzati szoborcsoportján,[465] valamint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár erzsébetvárosi bérháza hagymakupoláján álló Hermészen is dolgozott,[466] több emlékművet, síremléket is készítettek Cziglerrel. Utóbbiak közül Saxlehner András (1815–1889) családi mauzóleumban elhelyezett mellszobrát és Hollán Ernő (1824–1900) síremlékének szobrászati díszét érdemes kiemelni. Anyaghasználat szempontjából a síremlékeken és a Saxlehner-palotán a bronz a jellemző, míg a többi mű esetében Szécsi mintáit horganyból öntötte a Schlick gyár. Szécsi és Czigler ismeretsége kapcsán érdemes megemlíteni, hogy az építész maga is modellje volt a szobrászművésznek egy mellszoborhoz, amelynek sajnos őrzési helye eddig ismeretlen.[467] Szécsit 1893-ban – vélhetően az akkor dékáni tisztséget betöltő Czigler közreműködésével –

---

[458] A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött, 1889. 463–464.

[459] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34604. Bp. VIII. Berzsenyi u. 6. 1888. HU BFL XV.17.d.329.34604.

[460] *Szécsi Antal halálesete*. Budapest VI. kerületi állami halotti anyakönyvek. 1904. jún. 15. VI/999.

[461] Szécsi Antal halála, 1904. 15; Szécsi Antal meghalt. In: *Magyar Szó*, 1904. jún. 16. 5. évf. 142. sz. 8.

[462] D. I., 1904. 258. *A Bécsi Képzőművészeti Akadémia magyar növendékeinek jegyzéke.* 1878–1882. https://konyvtar.elte.hu/hu/kulfoldi-egyetemjaras. Megtekintés: 2020. júl. 13.

[463] Képzőművészeti hírek. In: *Pesti Hírlap*, 1884. okt. 2. 6. évf. 272. sz. 3.

[464] Mai rajzmellékletünkön […] In: *Az Építési Ipar*, 1886. aug. 22. 10. évf. 503. sz. 373.

[465] SPEIDL, 1890. 1195–1196.

[466] A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105.

[467] A szobor későbbi sorsa, őrzési helye ismeretlen. D. I., 1904. 258–260.

kinevezték a Műegyetem mintázás tanárává, s ugyanebben az évben felvették a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletbe Dvořák Ede ajánlására.[468]

A szobrászművészek közül Kiss Györggyel is dolgozott együtt az építész az esztergomi székesegyház felújításánál, azonban a vele való ismeretsége a fennmaradt levelek alapján hivatalosabbnak tűnik. Ismert levelei a szobrokért járó fizetségre vonatkoztak, amelyre a szobrásznak megszorult helyzetében nagy szüksége volt.[469] Fennmaradt azonban egy fénykép a Czigler-irodából, amelyen Bauer Gyula látható tervezőasztala mellett. Mögötte feltűnik Kiss György Szorult helyzetben című, 1899-ben készült szobra, amely a fénykép tanúsága alapján egy ideig a Czigler irodában kapott helyet.[470]

A Czigler-épületekben elvégzett falképfestészeti munkák kapcsán Lotz Károly festőművész nevét érdemes kiemelni, akitől az Andrássy úti Saxlehner-palota,[471] a Rákosi-ház[472] és a Hollán-síremlék festészeti díszei származtak, utóbbiakat a festő kartonjai alapján Kölber Dezső (1874–1945) valósította meg.[473] Lotz Cziglerrel közösen restaurálta a tihanyi apátságot,[474] ahová a kor jeles festőművészei közül Székely Bertalan (1835–1910) és Deák-Ébner Lajos (1850–1934) is készítettek falképeket.[475] Czigler irodai hagyatékában fennmaradt egy levél Lotztól, amely hivatalos hangvételben íródott és egy falkép-vázlat melléklete volt,[476] így az esetükben kizárólag munkakapcsolatról lehetett szó. Bár mindketten a historizmus jegyében alkottak, szakmai szempontból sem volt köztük teljes az egyetértés. Különféle bizottságokban, így az Erzsébet királyné emlékmű, illetve a Kossuth-mauzóleum

---

[468] A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1893. február 25-én tartott 350-ik (rendkívüli) választmányi ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1893. 12. évf. 47–48; *A Királyi József-Műegyetem programmja az 1893/ 1894-ik tanévre*. Budapest, 1893. BME OMIKK, Levéltár. 9.

[469] *Kiss György levelei Czigler Győzőnek címezve*, 1900–1901. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[470] Fénykép Bauer Gyula hagyatékából, dátum nélkül. Magántulajdon. Közli: TÓTH, 2021. 191; Kiss György Gyűjtemény, szoborleírások. 2000. http://archivkiallitasok.archivportal.hu/kissgy/alkotas.html. Megtekintés: 2025. máj. 8.

[471] A Saxlehner-család palotája az Andrássy-úton, 1893. 2–3.

[472] BAUER, 1905 k.

[473] PRAKFALVI Endre: Két sírkápolna a történelmi veszprémi egyházmegyében: Békás és Szőlőskislak. Ybl Miklós és Ágoston József művei. In: *Művészettörténeti Értesítő,* 2017. 66. sz. 201–216.

[474] YBL Ervin: *Lotz Károly élete és művészete*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938. 316.

[475] Tihany. In: TAMÁSI Judit szerk. *Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 2000. 254.

[476] *Lotz Károly dátum nélküli névjegye Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

pályázatának bírálói közt együtt szerepeltek[477] és az utóbbi, nagy port kavaró esetben külön véleményen álltak.[478]

A munkálatokért felelős vállalkozók tekintetében a templomépítkezések valamelyest külön vonulatot képeznek az életműben. Ezeknél egyrészt a helyi egyházközség kérte fel a legkedvezőbb ajánlat alapján a mestereket, másrészt az iparosok közül többen is tettek felajánlásokat az egyházközség javára. Erre példa az erzsébetvárosi ideiglenes templom, ahol a fennmaradt források alapján a kivitelezésre Klein H. János építőmester adta a legjobb ajánlatot.[479] A mázolásnál Bergman József ajánlata nyert, aki az aranyozó munkákat ingyen vállalta volna, azonban végül Ehrlich Nándor kapta a feladatot, aki a teljes munkát díjazás igénye nélkül végezte el. Oetl Antal (1837–1910) díjmentesen szállította a vaskapcsokat és díszvasmunkákat, ifjabb Schwarcz Antal (1840–1906) lakatos, Róth Zsigmond (1830–1885) üveges, valamint Szandház Károly szobrász szintén felajánlották munkájukat. A három harangot Walser Ferenc (1827–1901), az orgonát Országh Sándor (1838–1917), a festett üvegek egy részét Kratzmann Ede (1847–1922) készítette.[480] Czigler vidéki templomainál sem a megszokott mesterekkel dolgozott, így Mezőkeresztesen Windt István,[481] Verebélyen Sinka Ferenc vezette az építkezést,[482] Munkácson és Jászszentandráson pedig Wagner Márton jászapáti építőmester, aki az utóbbinál Kriszt Mihállyal társult.[483] Ugyanez igaz a további iparosmunkákra is. A példák kedvéért, Sturm Ferenc a mezőkeresztesi,[484] Ulrich Ede a hajdúböszörményi templomok bútorzatát készítette,[485] s az ő nevük más Czigler-épületek kapcsán eddig nem került elő. A mezőkeresztesi templom falképeit és a magyar szentek apoteózisát ábrázoló főoltárt Túry Gyula (1866–1932) festette, akivel szintén nem ismert más

[477] Az Erzsébet-szobor bíráló bizottsága, 1902. 109.

[478] A Kossuth-mauzoleum, 1902. 8–9.

[479] További adományok: A Budapest-terézvárosi […]. In: *Az Építési Ipar*, 1881. ápr. 17. 5. évf. 224. sz. 141; Hitéletünk köréből. In: *Religio*, 1881. 2. félév, 42. sz. 335–336.

[480] A terézvárosi róm. kath. (ideiglenes) templom építő bizottsága […]. In: *A Hon*, 1881. márc. 30. 19. évf. 88. sz. 2; A budapest-erzsébetvárosi ideiglenes templom, 1882. 68.

[481] L. M.: A keresztesi új templom. In: *Vasárnapi Ujság*, 1899. nov. 5. 46. évf. 45. sz. 753–754;

[482] Keresztfeltétel. In: *Esztergom és vidéke*, 1899. aug. 3. 21. évf. 62. sz. 3.

[483] LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monográfiája*. Munkács, 1907. 173–184. A jászszentandrási templom. In. *Tolnai Világlapja*, 1903. okt. 4. 3. évf. 40. sz. 8.

[484] L. M, 1899. 753–754.

[485] NYAKAS Miklós: *Hajdúböszörmény a múló időben. Hajdúböszörmény története.* Hajdúböszörmény város Polgármesteri Hivatala, 2000. 263.

együttműködés.[486] Czigler templomainál több esetben is dolgozott együtt Vaszary Kolos unokaöccsével, Vaszary Jánossal (1867–1939), aki Nagyradára,[487] valamint Szímőre festett oltárképeket.[488] Őt minden bizonnyal a hercegprímás kérhette fel a feladatokra. Érdemes még megemlíteni a Lotz-tanítvány Angyalffy Erzsébet (1861–1940) festőnő nevét, aki a bécsi Pázmáneum kápolnájának tempera falképeit, így többek között a Patrona Hungariae sokalakos oltárát festette.[489] Ő az intézet rektorával, Széchényi Miklóssal való ismeretsége révén juthatott a munkához, hiszen Széchényi nővérét, gróf Erdődy Gyuláné Széchényi Emíliát (1866–1928) tanította festeni, s gyakran időzött a grófnő vasvörösvári birtokán.[490]

Építtetők

Egy-egy épület külső és belső képét nagy mértékben meghatározták az építtető igényei, amelyek sokszor a tervező kezét is megkötötték.[491] Az építésznek ismernie kellett megbízója ízlését, elvárásait, saját részre megrendelt lakóépület esetén pedig az életvitelét és fontosabb kedvteléseit is. El kellett viselnie a kritikát, ha nem találta el elsőre az építtető kívánságait. Erről tanúskodnak a Bauer-hagyatékban fennmaradt levelek Tisza Istvántól, illetve Vaszary Kolostól, amelyekben egy-egy dísz, vagy alkalmazott anyag lecserélését, elhagyását kérték az építésztől. Czigler az ilyen helyzeteket megértéssel kezelte, így az építtetők szívesen fordultak hozzá máskor is, amikor építkezésre szánták el magukat. A Tisza családon és az érseken túl érdemes megemlíteni a Saxlehner és Luczenbacher famíliákat, amelyek több megbízással felkeresték Cziglert. Megrendeléseik skálája a tekepályától a gazdasági épületeken, a síremléken és a kálvárián át a különféle lakóépülettípusokig terjedhetett.

---

[486] L. M, 1899. 753–754.

[487] Vaszary János. In: *A Képzőművészeti Osztály képes tárgymutatója*. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest, 1896. 98–99.

[488] A hercegprímás jótékonysága. In: *Pesti Hírlap*, 1898. dec. 12. 20. évf. 343. sz. 4; Oltárszentelés. In: *Pesti Napló*, 1899. nov. 6. 50. évf. 308. sz. 5.

[489] BEKE Margit, 2009. 117.

[490] Rotenturm an der Pinka, Ausztria. KELBERT Krisztina: Női szerepek az első világháborúban. Gróf Erdődy Gyuláné sz. gróf Széchényi Emília, mint anya, ápolónő és festőművész. In: *Vasi Szemle*, 2014. 68. évf. 4. sz. 387–395.

[491] Az építtető és az építész szerepéről bővebben: FEKETE J. Csaba: *Funkciószervezés és téralakítás a főúri reprezentatív magánépítészetben az 1720 és 1920 közötti Magyarországon*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2007. 36.

Minden munka esetében fontos szempont a rendelkezésre álló anyagi keret, amelyet az épületre szántak. Szerencsésebb esetben a tervező kezét nem kötötték meg szorosan a pénzügyi korlátok, így jobban érvényre juttathatta saját elképzeléseit. A Saxlehner-palota építtetője, Saxlehner András (*65. ábra*) pályafutását posztókereskedőként kezdte, majd 1862-ben, egy ügyfelén keresztül jutott tudomására, hogy egy örsödi telken kellemetlen ízű vízre bukkantak, amelynek kivizsgálása során kiderült, hogy értékes gyógyvíz. 1863-ban kezdte forgalmazni a Hunyadi Jánosról elnevezett keserűvizet, amelynek köszönhetően komoly vagyonra tett szert.[492] Tőkéjét egyéb üzletekkel, így a szárhegyi márványbányák bérlőjeként és borkereskedőként is tovább gyarapította.[493] Gazdagságának köszönhetően jutott telekhez a pesti Sugárút, a mai Andrássy út mentén, amelyet feleségével, Pelikán Emíliával (*66. ábra*, 1835–1924) 1883. április 12-én vásárolt meg 163.358 forintért és 40 krajcárért.[494] A palota terveit szűkkörű pályázaton szerezték be, amelyet nem kisebb szaktekintély, mint a bécsi „*Dombaumeister*", a Stephansdom restaurálását irányító Friedrich von Schmidt (1825–1891) bírált el.[495] Az ismert engedélyezési terveken az 1884. január 4-i dátum szerepel, azonban a *Fővárosi Lapok* január 16-án megjelent cikke szerint még kérdéses volt az épület magassága, hiszen három-, vagy négyemeletes házként említették.[496] A telekhatárok még 1884. április 28-án módosultak, így a tervekben további változtatások történtek. A házaspár 180.000 forint hitelt vett fel a Pesti Hazai Első Takarékpénztártól, így az építkezéshez 350.000 forint állt rendelkezésre, a berendezésre pedig még ezen felül szántak pénzt.[497] Ez több mint duplája a nagyjából vele egy időben épült Kereskedelmi Akadémia költségvetésének, amelynek a kivitelezése 152.640 forintba került,[498] illetve jóval több az Országos Erdészeti Egyesület székházáénál is, amely 195.000 forintot tett ki.[499]

---

[492] DOBOS Irma, dr.: Megemlékezés Saxlehner Andrásról halálának 100. évfordulóján. In: *Hidrológiai tájékoztató*, 1989. 2. sz. 6.

[493] A szárhegyi márványbányák […]. In: *Építő Ipar*, 1886. okt. 24. 10. évf. 512. sz. 471.

[494] *Telekkönyvi betét.* Hrsz. 29247. Bp. VI. Andrássy út 3. 1875–1928. HU BFL XV.37.c.3846.29247.

[495] BAUER, 1905. k.

[496] „*Saxlehner András, kit urrá tett a keserűvíz, a sugáruton három- vagy négyemeletes házat fog építtetni*." In: *Fővárosi Lapok*, 1884. jan. 16. 21. évf. 13. sz. 83.

[497] HU BFL XV.37.c.3846.29247.

[498] Az 1885. évi építkezések Budapesten. In: *Az Építési Ipar*, 1886. máj. 16. 10. évf. 489. sz. 208–209.

[499] Az országos erdészeti egyesület közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1885. szept. 28. 7. évf. 266. sz. 3–4.

A másik mágnás megrendelő Luczenbacher Pál nagyiparos volt, aki szintén több alkalommal, így Szobon egy iskola és egy kálvária tervezésével is megbízta Cziglert.[500] Az életmű szempontjából talán legjelentősebb beruházása a Teréz körút, illetve a Podmaniczky és Kármán utcák által határolt telek bérházépítkezése volt.[501] A nagyszabású, háromhomlokzatú bérház viszonylag magas költségvetésből, 150.080 forintból épült fel, nagyjából, mint a Kereskedelmi Akadémia, így az 1887. év tizenhatodik legnagyobb budapesti építkezése volt.[502]

Az anyagi korlátok mégis sokszor nehezítő tényezőt jelentettek a tervezésnél. Czigler ezzel a problémával remekül meg tudott küzdeni, így nemcsak az arisztokrácia, hanem a jómódú polgárság köreiben is népszerűvé vált. A reneszánszról a kor embere az emberközpontúságra, az egyéni szabadságra, a kultúrára és a tudományos gondolkodásra asszociált, s ez kifejezetten vonzóvá tette a polgári építtetők számára.[503] Közülük érdemes kiemelni özvegy Steiner-Moosmüller Alojzia háztulajdonosnőt, báró tolcsvai Korányi Frigyes (1828–1913) orvosprofesszort, dr. Maywald József (1849–1911) klasszika-filológus kegyesrendi tanárt, Rákosi Jenő (1842–1929) hírlapkiadó tulajdonost, Csávássy Kiss Janka magánzónőt (1851–1915),[504] valamint özvegy Kehrer Pálné Tarone Paulinát.[505] Utóbbi egy elismert cukrászmester özvegye, egyben a Czigler-tanítvány Morbitzer Nándor nagynénje.[506] Szintén a jómódú polgársághoz sorolhatóak az ügyvédek, akik közül dr. Bathó Elek (1863–

[500] CSÁKY Károly: *A Dunától a Szitnyáig. A Felvidék művelődéstörténeti enciklopédiája 2*. Kt. Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2003. 12.

[501] A Czigler által tervezett ház telkét 1884-ben vásárolta meg Luczenbacher Pál. Az építési engedély 1886. június 17-én kelt. *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 28829. Bp. VI. Teréz krt. 49. 1873–1922. HU BFL XV.37.c.3487.28829; HU BFL XV.17.d.329.28829.

[502] Budapest építkezései 1887-ben. In: *Építő Ipar*, 1889. júl. 21. 13. évf. 655. sz. 325.

[503] SUGÁR Viktória – KITA Michihiro: *Pesti bérházak. Stílus, mintázat, fejlődés*. TERC, Budapest, 2025. 241.

[504] Csávássy Kiss Károly (1820–1898) gyógyszerésznek, a Kossuth Lajos utcai Kígyó gyógyszertár tulajdonosának volt a lánya. A tanács előterjesztése Csávássy Kiss Janka alapítványa tárgyában. In: *Fővárosi Közlöny*, 1900. márc. 27. 11. évf. 26. sz. 422.

[505] Az Erzsébet körút 4. szám alatti épület telkét 1886 márciusában sajátította ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, özvegy Kehrerné október 5-én vásárolta meg. Engedélyezési terveit 1887. május 6-án hagyták jóvá, falai októberben már jórészt álltak. *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 34564. Bp. VII. Erzsébet krt. 4. 1886. HU BFL XV.37.c.4904.34564; HU BFL XV.17.d.329.34564.

[506] *Tarone Nándor gyászjelentése*. 1895. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/512262. Megtekintés: 2022. nov. 7.

1939), dr. Szénássy István és dr. Vámossy Károly (1849–1912)[507] rendeltek meg villát, vagy bérházat Cziglertől.

Az építész magánmegbízóiról általánosságban megállapítható, hogy legtöbbjük a keresztény, vagy zsidó hitről kikeresztelkedett polgárság köreiből került ki. A római katolikus hitre tért polgári megrendelők közé tartozott Korányi – született Kornfeld – Frigyes orvos (*67. ábra*),[508] aki később az Erzsébet szanatórium építése kapcsán is együttműködött Cziglerrel. 1884 novemberében vásárolta meg az Erzsébet körút és Valeró utca[509] közötti telket 29.000 forintért, amely majdnem hatoda a Saxlehner-féle, szintén két utca közt húzódó telek árának. Ebből jól látható, hogy a Nagykörút és az Andrássy út közt mekkora rangbéli különbség volt az utóbbi javára. Az alacsonyabb telekár ugyanakkor az építési kedv motiválását is szolgálta annak érdekében, hogy a körút nyomvonala minél előbb beépüljön. A Korányi-házhoz 1885. június 9-én adták ki az építési engedélyt, s végül 1886 októberére készült el. Ekkor az építtető család beköltözött az első emelet körúti részét elfoglaló hétszobás lakásba, amelyhez rendelő is tartozott. Itt élt az orvos feleségével, Bónis Malvinnal (1841–1926) és gyermekeivel, az orvosi pályára lépő Sándorral (1866–1944), a későbbi pénzügyminiszter Frigyessel (1869–1935), a festőművészként tevékenykedő Annával (1870–1947), valamint Malvinnal (1862–1945). Soós Elemérné Korányi Anna és Dániel Gáborné Korányi Malvin házasságuk után is a szülői házban éltek tovább családjaikkal.[510]

Rákosi Jenő író, a *Budapesti Hírlap* kiadójának tulajdonosa és főszerkesztője, a Népszínház 1875–1881 közötti igazgatója, valamint felesége, Kalmár Lenke (1893–1908) számára is tervezett Czigler egy neoreneszánsz bérházat a József körút 5. szám alatt (*68. ábra*, 1889–1890). A telek Rökk Szilárd utcai oldalán néhány évvel később kiadóhivatali nyomdaépületet is emeltek. Czigler a ház rajzait 1889. júliusában a házaspár rendelkezésére bocsátotta, akiknél azok nagy sikert arattak,[511] s az építési engedélyt 1889. augusztus 5-én terjesztette a középítési hetes albizottmány a Közmunkák Tanácsa elé.[512] Rákosi fennmaradt

[507] Vámossy ügyvéd és felesége, Csengery Leona (1860–1947) 1897-ben vásárolta meg a Főherceg Sándor utca 27. szám alatti ingatlant. *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 36655. Bp. VIII. Bródy Sándor u. 27. 1877–1928. HU BFL XV.37.c.5634.36655.

[508] KEMPELEN Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok* 1. A szerző kiadása, Budapest, 1937. 123.

[509] Bp. VII. Kürt u.

[510] *Egyezség özv. Korányi Frigyesné Bónis Malvin és gyermekei, báró dr. Korányi Sándor, báró dr. Korányi Frigyes, Soós Elemérné báró Korányi Anna és Dániel Gáborné báró Korányi Malvin között*. 1914. Rhorer Géza közjegyző iratai. BFL VII.192.1914.0072.

[511] Rákosi Jenő Czigler Győzőnek írt levele. 1889. július 22. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[512] A középítési hetes albizottmány […]. In: *Építő Ipar*, 1889. augusztus 11. 13. évf. 658. sz. 361.

levelei igazolják, hogy az építtető annyira megbízott Czigler ízlésében, hogy még az első emeleti nagy lakás berendezésénél is kérte, hogy tekintse meg az általuk kiválasztott szőnyeget, mivel, ha nem tetszik neki, nem vásárolják meg.[513]

Az anyagi korlátok a magánmegrendelőkön túl a főváros saját építkezéseinél is meghatározó szempontot jelentettek. Az életmű kései szakaszáig fennmaradt az együttműködés a Székesfőváros Mérnöki Hivatalával, amely a fővárosi beruházások terveiről gondoskodott, így a Margit körút 19–21.[514] és Váci út 21. (1885)[515] szám alatti iskolákon, valamint a Bakáts téri középület-együttesen[516] túl a városligeti artézi fürdő tervezésénél (1884–1904) is együttműködtek az építésszel.[517] Cziglernek visszatérő megbízója volt még a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület, amely számára két nagyszabású bérházat tervezett bankfiókkal és irodákkal. Közülük az első a Fő utca 10. szám alatti épület a Fő és a Jégverem utcák sarkán.[518] Elődépületét a terület rendezése, a Fő utca kiszélesítése miatt sajátította ki a főváros, majd eladta a pénzintézetnek.[519] A kétemeletes sarokház 120.000 forintos költségvetésével az 1890. év tizenötödik legnagyobb fővárosi építkezése volt.[520] Az Erzsébet körút 1–3. szám alatti takarékpénztári bérház telkét 1890-ben sajátította ki a Közmunkatanács, s az intézet 1891 februárjában vásárolta meg.[521] A kész épületet végül 1892. október 31-én adták át. Az építkezés 433.600 forintba, ebből a látványos hagymakupola 11.300 forintba került, amely komoly költségnek számított.[522] A munkálatokra fordított összeg azonban még mindig kevesebb volt, mint amennyiből a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium építtette az általa fenntartott Tudományegyetemi Alapok bérházát, amely nemes mészkőburkolattal, nagyjából 600.000 forintból valósult meg.[523] Szintén a fővárosi építkezések rangsorának élére

---

[513] Rákosi Jenő Czigler Győzőnek írt levele. Ismeretlen év szeptember 24. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[514] Bp. II. Margit krt. 19–21. HU BFL XV.17.d.328.KT.

[515] A főváros közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1886. szept. 17. 8. évf. 258. sz. 4.

[516] Bakáts tér, elöljáróság, paplak és iskola. HU BFL XV.17.d.328.KT.

[517] Az új artézi fürdő építése. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. ápr. 6. 8. évf. 31–32. sz. 11–12.

[518] EDVI ILLÉS Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Pátria, Budapest, 1896. 212.

[519] A Pesti Hazai Első Takarékpénztár ötven éve. In: *Vasárnapi Ujság*, 1890. febr. 9. 37. évf. 6. sz. 85–86; A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület. In: *Budapesti Hírlap*, 1887. aug. 2. 7. évf. 212. sz. 11.

[520] Az 1890. évi építkezések Budapesten. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 16. 15. évf. 780. sz. 426.

[521] *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 33666. Bp. VII. Erzsébet krt. 1–3. 1847–1904. HU BFL XV.37.c.4894.33666.

[522] A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105.

[523] A tudomány-egyetemi alap bérháza I, 1895. 376.

tört a Károly körúti Hadik-Barkóczy-bérház,[524] amely 497.250 forintos költségeivel az 1894. év ötödik legnagyobb fővárosi építkezésének számított.[525]

Magán a pénzintézeten túl a Pesti Hazai Első Takarékpénztár munkatársai is megbízásokkal fordultak Cziglerhez, így Piufsich Lajos (1845–1891) főtitkár és Hevesi Ödön (1872–1908) igazgató. Előbbi számára kiskastélyt,[526] utóbbinak villát tervezett.[527] Más társaságok is megjelentek a megrendelők köreiben, így az Országos Erdészeti Egyesület és a Károlyi Nemzetségi Alapítvány. Szintén alapítványi építtető volt a Gozsdu Manó (1802–1870) ügyvéd, országgyűlési képviselő által végrendeletileg létrehozott Gozsdu Alapítvány, amely román diákokat juttatott ösztöndíjhoz.[528] Alapítványi, illetve egyesületi megbízónak tekinthető Hadik-Barkóczy Endre (1862–1931) hitbizománya, a Kőbányai Polgári Serfőző Részvénytársaság, továbbá az Országos Magyar Gazdasági Egyesület.[529] Utóbbinak Cziglerrel együtt további építtetők is tagjai voltak, így Kovács Sebestyén Endre (1854–1928) Tolna megyei földbirtokos[530] a barsi református egyházmegye gondnoka.[531]

Az 1866-ban alapított Országos Erdészeti Egyesület székházi funkciót is betöltő bérháza bevételeivel az egyesületi tőkét gyarapította. Építését a társaság elnöke, Tisza Lajos (1832–1898) – a miniszterelnök öccse – és Kálnoki Bedő Albert (1839–1918) főerdőmester szorgalmazták. A „*középület jellegével bíró nagyobb ház*” építéséről és a kiválasztott telekről az egylet 1884-ben tartott pécsi közgyűlésén döntöttek.[532] A terveket zártkörű pályázaton

---

[524] Az épület terveit 1893. június 11-én hagyták jóvá és a már elkészült házat 1895. október 28-i hatállyal nyilvánították lakhatóvá. HU BFL XV.17.d.329.34217.

[525] Az 1894. évi építkezések Budapesten. In: *Építő Ipar*, 1895. szept. 25. 19. évf. 977. sz. 358–359.

[526] A vidéki lakóházak, 1890. 450–451.

[527] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 32811. Bp. XIV. Stefánia út 26. 1903. HU BFL XV.17.d.329.32811; *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 32811. Bp. XIV. Stefánia út 26. 1886–1929. HU BFL XV.37.c.11111.32811.

[528] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34200. Bp. VII. Gozsdu-udvar, 1901. HU BFL XV.17.d.329.34200.

[529] A Köztelek-ház tulajdonosa az Országos Magyar Gazdasági Egyesület volt. Országos magyar gazdasági egyesület. In: BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 13*. *Nemes ág–Pillér*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 550–551; *Telekkönyvi betét.* Hrsz. 36838. Bp. IX. Köztelek u. 8. – Üllői út 25. 1848–1924. HU BFL XV.37.c.9405.36838.

[530] PATAY Károly: A barsi evang. reform. egyházmegye közgyűlése. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1901. márc. 24. 12. évf. 12. sz. 194–195.

[531] Tavaszi luxuslóvásár. In: *Köztelek*, 1901. márc. 23. 11. évf. 24. sz. 498; 1901. évi április hóban befizetett alapítványi kamatok és tagsági évdíjak. In: *Köztelek*, 1901. máj. 11. 11. évf. 37. sz. 769.

[532] Az országos erdészeti egyesület. In: *Pesti Hírlap*, 1884. szept. 17. 6. évf. 257. sz. 7.

szerezték be.[533] A telekről a törvényhatósági bizottság előtt 1884. november 12-én tárgyaltak és végül azzal a feltétellel kapta meg az egyesület, hogy három éven belül felépíti rá a „*környék díszére váló*" házát. A telekválasztás szerencsésnek bizonyult, hiszen az épülő Országház miatt zajlott a terület rendezése és emelkedett a környékbeli telkek ára.[534] Az építkezés előrehaladott állapotára tekintettel a főváros közgyűlése az 1886. március 3-i közgyűlésen engedélyezte a tulajdonjog átírását.[535] Az új ház felavatására 1886. december 12-én került sor, az egyesület fennállásának huszadik évfordulóján.[536]

A czigleri életműben építtetőként szintén feltűnő Károlyi Nemzetségi Alapítvány élén Károlyi Tibor (1843–1904) állt, aki 1891. április 25-én vásárolta meg a Teréz körút 41. szám alatti telket 92.000 forintért.[537] Az alapítvány nem tekinthető visszatérő megbízónak, annál inkább sem, hogy ugyanebben az évben három hasonló bérházra is engedélyt kaptak. Az elsőre júniusban, az Alkotmány utca 28. szám alatt, Fort Sándor (1850–1900) tervei alapján, a másodikra, a Czigler-féle épületre júliusban, a harmadikra pedig, az Alkotmány utca 31. – Váczi körút[538] 70. szám alatt álló, Meinig Arthur (1853–1904) tervezte épületre augusztusban.

Valószínűsíthető, hogy Czigler családi szálaknak köszönhetően, apja és nagyapja kapcsolatainak révén is jutott felkérésekhez. Wenckheim Gézának (1847–1924) a Kecskeméti utcában tervezett bérházat. Ő több szálon is rokonságban állt azzal a Wenckheim József Antallal (1780–1852), akinek Czigler nagyapja Gyulán dolgozott, ugyanis az unokaöccsének, Wenckheim Károlynak (1811–1891) volt a fia, s testvére annak a Wenckheim Frigyesnek (1842–1912), aki Wenckheim József Antal egyetlen lányát, Krisztinát (1849–1924) feleségül vette, s aki számára Meinig Arthur megtervezte a mai Szabó Ervin Könyvtárnak otthont adó palotát.[539] A Kecskeméti utcai bérház telke fassio perennalis[540] útján került Wenckheim

[533] Az Országos Erdészeti Egyesület palotája, *Gazdasági Mérnök*, 1886. 450–451.

[534] *Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1884. 1884. november 12. rendes közgyűlés jegyzőkönyve*, 233. HU BFL XV.37.c.1021.24901.

[535] Az országos erdészeti egyesület közgyűlése, 1885. 3–4.

[536] *Az Országos Erdészeti Egyesület székházának története*. Wagner Károly Alapítvány, 2021. http://wagnerkarolyalapitvany.hu/alapitok/index.html. Megtekintés: 2024. ápr. 2.

[537] *Telekkönyvi betét.* Hrsz. 28840. Bp. VI. Teréz krt. 41. 1872–1923. HU BFL XV.37.c.3482.28840.

[538] Bp. V. Bajcsy-Zsilinszky út.

[539] Wenckheim család. In: NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 12. Ráth Mór, Pest, 1865. 137.

[540] Az ingatlan tulajdonjogának örök időkre való átruházása.

Károly tulajdonába, akitől Géza örökölte meg.[541] A négyemeletes házra 1903 júniusában kapott a család építési engedélyt.[542]

Az építtetők lajstromát további nemesi megbízók, így Festetics Pál (1841–1924),[543] Szapáry Frigyes (1869–1935) és a krasznahorkai iskolát és a vár restaurálását megrendelő Andrássy Dénes (1835–1913) is illusztrissá tették.[544] Utóbbinak legjelentősebb megbízása a gróf Andrássy Gyula feltételezett szülőháza helyén felépített kassai Andrássy-bérház. Tervei beszerzésére először pályázatot írtak ki, amelynek bíráló bizottságába 1897 januárjában Cziglert is beválasztották Gerster Kálmán és idősebb Francsek Imre társaságában.[545] Az építész a bírálói munkáért járó tiszteletdíjat felajánlotta a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek az Ybl-érem költségeire.[546] A pályázat végül nem vezetett eredményre és Czigler vette át a tervezést,[547] aki már 1896-ban városszabályozási kérdésekben segítségére volt Kassa városvezetésének.[548]

Szapáry Frigyes (*69. ábra*) a Váci utca 25. szám alatti bérház építése során került munkakapcsolatba Cziglerrel. A ház telkén álló épületek egyike már 1888-tól már özvegy Szapáry Lászlóné (1835–1906), az építtető édesanyja tulajdonában állt,[549] majd további telekvásárlás után építtették fel a pompás, manzárdkupolás épületet a régi Városháza mellett.[550] A Szapáryak jelentős szerepet töltöttek be a közéletben. Frigyes 1899-től diplomata volt Olaszországban, majd Németországban, hazatérve pedig a Monarchia külügyminisztériumának kabinetfőnöke lett. Szintén ebből a családból került ki Szapáry Gyula (1832–1905), 1890–1892 közötti miniszterelnök.[551]

---

[541] *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 24158. Bp. V. Kecskeméti u. 2. 1853–1925. HU BFL XV.37.c.350.24158.

[542] A magánépítési albizottság ülése 1903. évi junius hó 15-én. In: *Építő Ipar*, 1903. jún. 21. 27. évf. 1380. sz. 165–166.

[543] Dégi építkezések, 1891. *Tervrajz a szalonhoz.* 1891. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[544] Czigler 1902-ben készített terveket Andrássy felesége mauzóleumához is, amely végül Richard Berndl müncheni építész tervei valósult meg. Források: Főúr, ki a néppel él. Andrássy Dénes grófról. In: *Uj Idők*, 1900. júl. 29. 6. évf. 27–52. sz. 96; Krasznahorka. In: *Pesti Napló*, 1901. júl. 6. 52. évf. 183. sz. 8; BARCZI Gyula: Krasznahorka vára. Az Andrássy család középkori fészke. AMBRUS Tünde fordítása. 2008. *Hrad Krásna Hôrka*.

[545] Tiszti jelentés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 31.

[546] Az egyesület tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 129–130.

[547] Andrássy-ünnep Kassán. In: *Budapesti Hírlap*, 1899. okt. 3. 19. évf. 274. sz. 6.

[548] A mű- és középítési szakosztályok. In: *Építő Ipar*, 1896. jan. 29. 20. évf. 995. sz. 36.

[549] Nem Hivatalos rész. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. jan. 29. 8. évf. 12. sz. 3–4.

[550] *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 24330. Bp. V. Váci u. 25. 1814–1918. HU BFL XV.37.c.588.24330.

[551] KENYERES Ágnes szerk. *Magyar Életrajzi Lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 706.

Életrajzi szempontból kiemelkedőek még az állami megbízások, amelyeket Czigler jórészt a kormánypárt köreiben kialakított kapcsolati hálójának köszönhetett. A jelentős középületeken túl magánmegbízásokat is teljesített országgyűlési képviselőknek és más kormányközeli építtetőknek. Tisza Istvánon (*70. ábra*) kívül Pulszky Ágost (1846–1901) jogfilozófus, képviselő, továbbá báró Radvánszky Albert (1880–1963) nevét érdemes megemlíteni. Utóbbi Czigler-féle bérháza építtetésekor[552] mindössze huszonhárom éves volt. Jó kapcsolatot ápolt Tisza Istvánnal és fényes politikai karrier előtt állt. Huszonöt éves korában a főrendiház tagja lett, majd koronaőri és egyetemes felügyelői tisztséget töltött be.[553]

Czigler megbízói közül még érdemes kiemelni a hazai római katolikus egyház fejét, Vaszary Kolost. Vaszary 1885-ig a győri Szent Benedek rendi főgimnázium igazgatója volt, amelynek bővítését Czigler 1886–1888 között végezte. Vaszary közben pannonhalmi főapáttá lépett elő, amely tisztségét 1891-es érseki kinevezéséig viselte.[554] Czigler elnyerte az egyházi méltóság bizalmát, aki később számos megbízással látta el, amelyeknek egy részét ingyen,[555] a többit pedig a lehető leggazdaságosabb módon igyekezett teljesíteni. Nevéhez köthető a balatonfüredi érseki nyaraló, a sétány rendezése, a hidegfürdő, továbbá a tihanyi bencés apátság és az esztergomi bazilika helyreállítása. Számos kisebb megbízása is lehetett, hiszen levélváltásaikból kiderül, hogy 1890-ben egy ölbői istálló terveit és költségvetését vizsgálta át Czigler és új terveket nyújtott be hozzá, 1893-ban pedig a závodi templom felújításához készített terveket.[556] Szintén Vaszary felkérésére és adományából tervezte 1898–1899-ben a szíméi templom újjáépítését.[557]

---

[552] Terveit 1903. július 23-án hagyták jóvá. Az építtetők ekkor a szomszédos, 16. (később 16/A) szám alatti házban laktak. A nemzeti Casino tagjainak névsora 1902-ben. In: *A Nemzeti Casino évkönyve*, 1902. 44; A nemzeti Casino tagjainak névsora 1917. In: *A Nemzeti Casino évkönyve*, 1917. 55.

[553] CZENTHE Miklós: *Koronaőr és egyetemes felügyelő. Báró Radvánszky Albert (1880–1963) emlékezete. Evangélikus Élet*, 2007. aug. 9. 33. sz. https://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2007/33/051. Megtekintés: 2020. márc. 27.

[554] *Vaszary Kolos levelei Czigler Győzőnek címezve, Bauer Gyula hagyatékában*. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[555] GÁVAI, 1940. 242.

[556] *Vaszary Kolos levelei Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

[557] A hercegprímás jótékonysága, 1898. 4; Oltárszentelés, 1899. 5.

Épülettípusok Czigler Győző életművében

Lakóépületek – bérházak

Budapest városszövetének dualizmus kori változásaival párhuzamosan, a városban korábban elterjedt földszintes, vagy egy-kétemeletes házakat lassacskán felváltották a három-négyemeletes, körfolyosós bérházak.[558] A körfolyosós, gangos épülettípus előzményei a 18. századra vezethetőek vissza és elsőként Európa erősen iparosodó városaiban jelentek meg.[559] A 19. század elejére a városiasodás, az ipari fejlődés és a nemesi vagyon befektetési lehetősége nyomán már Pest-Budán is kedvelt építési formává vált a bérház, amely a század közepéig legtöbbször földszintes volt udvarról nyíló lakásokkal, vagy legfeljebb egy-kétemeletes zárt lépcsőházzal.[560]

A három-négy-ötemeletes házak elszaporodásában a városegyesítés hozott jelentős fordulatot, hiszen a belterületi telkek jelentős részét újra felparcellázták, s a korábbi beépítés nagy részét új épületek váltották fel. A fővárosi munkalehetőségek miatt egyre több lakásra volt szükség, így a városvezetés igyekezett fokozni az építési kedvet mind adópolitika, mind parcellázások révén.[561] Budapesten az 1870–1920 közötti időszak – Sugár Viktória és Kita Michihiro terminológiája alapján – méltón nevezhető a virágzó bérházak korszakának, hiszen ekkor épült a bérházállomány többsége.[562] Budapest lakóépület-állományában napjainkig markáns jelenléte van a historizmusnak,[563] amelyen belül az 1880-as évek derekáig a neoreneszánsz szinte egyeduralmat kapott, ezt követően jelent meg a neobarokk,[564] illetve létezett egy kevéssé elterjedt neogótikus irány is. Az 1880-as évektől egyre jellemzőbbé vált a különféle stílusok keveredése.[565] Eme tendenciák Czigler építészetében is megfigyelhetőek, bár nála valamelyest később, 1890 környékén jelent meg az irányzatok vegyítése.

A bérházépíttetők lehettek magánszemélyek, nyugdíj- és egyéb alapok, pénzintézetek, társadalmi és szakmai érdekképviseletek, kulturális létesítmények, egyesületek, egyházak, felekezetek, városok, építő társulatok, részvénytársaságok, lakásépítő szövetkezetek vagy

[558] SISA József: A lakóházépítés formái. In: SISA, 2013. 507.

[559] KÖRNER Zsuzsa: *Városias beépítési formák. Bérház- és lakástípusok*. Terc, Budapest, 2010. 21–27.

[560] KÖRNER, 2010. 21–27.

[561] KÖRNER, 2010. 30–33.

[562] SUGÁR–KITA, 2025. 237.

[563] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ, 1990. 11; SISA József: Előszó. In: ROZSNYAI, 2020. 7.

[564] ROZSNYAI, 2011. 244.

[565] SUGÁR–KITA, 2025. 247.

gyárak.[566] A modern építőanyagok és szerkezetek – így a melegen hengerelt acéltartók, a követ, mint falazóanyagot teljesen kiváltó tégla és a poroszsüveg-födémek – alkalmazása változatos tömegalakítási lehetőségeket kínáltak. Motiválón hatottak az építkezésekre az 1870-es és 1894-es építési szabályzatok is, amelyek az udvarok minimális méretét 15–20%-ban határozták meg, így sűrűbb beépítést és nagyobb lakásszámot tettek lehetővé.[567] A városfejlesztés üteme nem volt egységes a kerületekben. Leggyorsabban a Nagykörút környéke, különösen a körúton belüli terület, illetve a jelentősebb útvonalak mentén húzódó utcák fejlődtek, ahol Czigler legtöbb bérháza is megtalálható. A budai oldal és Kőbánya lassabban épült ki,[568] illetve a Városliget környéke és az akkoriban a VI–VII. kerületekhez tartozó Zugló az újabb beépítések ellenére is tovább mutatott vidékies képet.[569]

Bár Budapesthez képest lassabb urbanizáció zajlott a királyi Magyarország regionális központjaiban, jelentős előrelépés történt az infrastruktúra fejlesztésében. Iskolák, egészségügyi és szociális intézmények, városházák, színházak és múzeumok épültek, amelyek fontos mérföldkövet jelentettek a városiasodásban.[570] A kiegyezés megteremtette a polgári átalakulás feltételeit. Korszerű követelmények szerint formálták át a közigazgatási rendszert, rendezték a települések jogállását.[571] A városhálózat fejlődéséhez hozzájárult az új ipari központok és a vasúthálózat kiépítése.[572] Czigler építészetében ugyanakkor elenyésző számban ismertek lakóépületek a Királyi Magyarország vidéki városaiból, ahol a lakosság növekedésével együtt járt az emeletes, többlakásos lakóépületek elterjedése. Összhangban az urbanizációs eltérésekkel itt inkább az egy-, vagy kétemeletes házak hódítottak teret a főváros magasabb bérházaival szemben. Mivel a historizmus mintakészlete helyi építőmesterek

---

[566] KÖRNER, 2010. 33–43.

[567] SUGÁR–KITA, 2025. 46, 237.

[568] KÖRNER, 2010. 48.

[569] SUGÁR–KITA, 2025. 45.

[570] KOLLEGA Tarsoly István szerk. *Magyarország a XX. században 2. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/217.html. Megtekintés: 2024. júl. 10.

[571] Az 1870. évi XLII. törvénycikk hozta létre az új törvényhatóságokat, körükben a vármegyéket és a törvényhatósági joggal felruházott városokat. MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – MARÓTZY Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszerzés és helyigény. In: *Építés–Építészettudomány* 50. 2022. 1–2. sz. 92.

[572] KOLLEGA Tarsoly István szerk. *Magyarország a XX. században 2. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/217.html. Megtekintés: 2024. júl. 10.

számára is elérhető volt és a vidéki városokban is dolgoztak építészek, az építtetők ritkábban fordultak fővárosi tervezőkhöz. Vidéken is a historizmus volt az elsődleges irányzat,[573] ugyanakkor az Alföld városai kifejezetten nyitottnak bizonyultak a századfordulós építészeti törekvésekre.[574]

Czigler által tervezett bérházakat Budapesten kívül Debrecenben és Kassán ismer a kutatás. Mivel nem maradt fenn teljes épületlista a tervező hagyatékából, feltételezhető, hogy a jelenleg ismerteken túl is tervezett egykori mezővárosokba, bányavárosokba és szabad királyi városokba lakóépületeket, ugyanis különféle középületek tervezése kapcsán megfordult többek között Békéscsabán, Győrben, Gyulán, Kiskunfélegyházán, Nagyszebenben, Pécsett, Sátoraljaújhelyen, Szegeden és Szombathelyen.

Homlokzati megoldások és tömegalakítás

A historizmus bérházhomlokzatai a régebbi korok formakincséből merítenek és talán kevéssé mutatnak egyedi vonásokat, mint a Gerle-féle terminológia szerinti századfordulós irányzatok emlékei. Mindezzel együtt, más jeles alkotókhoz hasonlóan Czigler Győző bérházai is számos egyéni karakterjeggyel bírnak, amelyek megismerése akár eddig ismeretlen művek beazonosítását is segítheti. Jelen alfejezetben ezeket a vonásokat igyekszem bemutatni.

Czigler munkássága – kortársai meghatározása alapján[575] – a görög tagozatok használata miatt a Theophil Hansen által is alkalmazott hellén neoreneszánsz irányhoz sorolható. Ugyanakkor az épületek külső összképe, az udvari homlokzatok loggiás kialakítása közvetlenebbül utal a quattrocento és cinquecento firenzei, illetve velencei palotaépítészetére, annak mértéktartó, ugyanakkor monumentális arányaira. Itáliai ihletésű homlokzatait erős horizontális tagolás és klasszikus építészeti tagozatok jellemzik. Cziglernél a leghagyományosabb módon az 1880-as években, a Saxlehner-palotán figyelhető meg ez az irányzat. Az előkelő Andrássy úti palotának két homlokzata van, egy héttengelyű a Sugárút (*71–75. ábra*) és egy kilenctengelyű pedig a Paulay Ede utca felől (*76. ábra*). Előbbi díszes, kőburkolatú, míg utóbbi egyszerűbb, vakolt és festett. A főhomlokzat háromemeletes, a hátsóba alacsonyabb belmagassága miatt még egy félemeletet iktattak. Az Andrássy úti oldal szélső tengelyei enyhe rizalitként emelkednek ki és az első emeletnél egy-egy oszlopos erkélytömb hangsúlyozza őket. A piano nobile, jelen esetben az első emelet középső három

[573] GERLE–KOVÁCS–MAKOVECZ, 1990. 11.

[574] A témáról bővebben: BRUNNER–MÉSZÁROS–VERESS, 2017.

[575] –m, 1886. 16; NAGY, 1911. 251.

tengelyét balusztrádos erkély foglalja el. Balról a második, a negyedik és a hatodik tengelyeiben található ablakok fölött allegorikus bronzszobrok nyugszanak, amelyek klasszikus ikonográfia alapján készültek. Czigler bérházépítészetében ilyen igényű szobrászati dísz kevés példánál figyelhető meg, főként a ráfordított anyagi keret miatt. A második tengelyben a Tudomány[576] és a Művészet, azon belül a Zene (*77. ábra*),[577] a negyedikben a Béke[578] és a Háború[579] Démétér és Arész alakjában (*78. ábra*), a hatodikban pedig a Szépség[580] és az Erő[581] Aphrodité és Heraklész személyében (*79. ábra*) jelenik meg. A szobrok a második emeleti ablakok kötényében medalionokkal egészülnek ki. A Tudomány és a Művészet szobra a bölcsesség és művészet istennőjét, Pallasz Athénét fogja közre, gorgófejjel a nyakában. A Béke és a Háború között a Bőség látható búzakalászokkal övezve, a Szépség és az Erő pedig Hermészt veszi körül. A homlokzatot konzolos főpárkány koronázza bronz girlandokkal és monogramokkal díszített frízzel, amelyben egy attikaszint is megbújik, fölötte pedig balusztrádos attika húzódik.

Czigler Győző nagykörúti bérházai közül több felidézi az itáliai palotahomlokzatokat. Míg a Saxlehner-palotát nemesebb anyag, sóskúti mészkő burkolja, a többi korai épület homokszínű téglahomlokzatot kapott vakolt-festett földszinttel és homlokzattagolással. Közülük érdemes kiemelni az Erzsébet körút 56. szám alatti Korányi-bérházat (*80–85. ábra*) és a Kehrer-bérházat (*86–90. ábra*), amelyek héttengelyű körúti homlokzattal épültek, ugyanakkor a Korányi-háznak a Valero utca[582] felől egy nyolctengelyű homlokzata is van. Mindkét bérház első és harmadik emelete alatt osztópárkány húzódik. A földszinti üzletportálok és bejárati kapuk félköríves záródásúak, fentebb pedig álló téglalap alakú ablakok sorakoznak. Közülük az első emeletieket háromszögű oromzatok emelik ki, amelyek a Kehrer-ház esetén medalionokkal váltakoznak. Az első emelet középrészén mindkét épületen erkély látható, amelynek mellvédjét a Korányi-háznál orsó alakú baluszterek, a Kehrer-háznál kovácsoltvas korlát képezi. Eltérő jelleget mutat a Kehrer-ház legfelső szintje, ahol félköríves záródású ablakok láthatóak vállponttól felfelé szalagkeretezéssel. Ez a megoldás a czigleri életmű számos épületén megfigyelhető.

[576] Férfialak könyvekkel, körzővel, irónnal és armilláris gömbbel.

[577] Nőalak hangszerekkel.

[578] Nőalak búzakalászokkal, gyümölcsökkel.

[579] Férfialak harci sisakban, pajzzsal és pálmaággal.

[580] Nőalak csigaházzal és vízi élőlényekkel.

[581] Férfialak oroszlánbőrön, husánggal.

[582] Bp. VII. Kürt u.

Az egykori József körút 5. szám alatti háromemeletes Rákosi-bérház (*91–92. ábra*) az előbbi példákhoz hasonló téglahomlokzatot kapott, azonban keskenyebbet, mindössze öt tengellyel. A Kehrer-bérházat idézte, hogy a földszint és a harmadik emelet félköríves záródású nyílászáróformát mutatott, míg a köztes szinteken álló téglalap alakú nyílások sorakoztak, az első emelet középrészén erkéllyel. Fontos különbség, hogy a szélső tengelyeket ikerablakok emelték ki. A harmadik emeletet, a Kehrer-bérházhoz hasonlóan frízes könyöklőpárkány választotta el a másodiktól, a főpárkány pedig festett frízt kapott.[583]

A körút mellett a régi pesti belvárosba is tervezett Czigler téglahomlokzatú reneszánsz épületet, mégpedig az Egyetem utca 9.[584] szám alatti Klenovits-bérházat (*93–95. ábra*).[585] A Korányi-házhoz számos vonásában hasonló, héttengelyű homlokzattal bíró épületnek három tervváltozata ismert. Közülük kettő három-, egy pedig kétemeletes házhoz készült.[586] Az alacsonyabb változat (*96. ábra*) korábbi tervezési fázisban, vagy alternatívaként készülhetett, hiszen 1886 áprilisában már egy háromemeletes épülethez adtak ki építési engedélyt.[587] A háromemeletes ház rajzai kis eltéréseket mutatnak, amelyek inkább a rajzi modorban foghatóak meg, más-más rajzoló munkájára utalva (*97. ábra*). A két- és háromemeletes változatok közti különbség az első emeleti erkély szélessége, amely a kétemeletes változaton egy, míg a háromemeletesen három tengely széles. Eltérő még, hogy a kétemeletes ház szintjei között könyöklőpárkány húzódik, a háromemeletesen pedig csak a földszintet és a felső emeletet választja le osztópárkány, ahogy ez Czigler épületeinél inkább jellemző.

A homlokzatok nagyjából a századfordulóig alapvetően a neoreneszánsz jegyeivel, a klasszikus homlokzattagoló elemekkel és ablakkeretezési típusokkal, a görög rendek oszlopokon, féloszlopokon, pilléreken és pilasztereken történő alkalmazásával írhatóak le. A földszint általában kvádervakolatot kapott. Többségében az első emelet a piano nobile, amelynek ablakkeretezési típusai a legelegánsabbak. Itt jellemzően erkély is található. Osztópárkány nélkül, vele egy szakaszban helyezkedik el a hasonló, de némileg egyszerűbb homlokzatalakítású második emelet. A legfelső szintet hangsúlyos párkány választja le, s a

[583] BAUER, 1905. k.

[584] Bp. V. Károlyi Mihály u. 17.

[585] HU BFL XV.37.c.271.24024.

[586] A rajzok dátum nélküliek. *Tervtári dokumentáció*, Bp. V. Károlyi Mihály u. 17. 1884–1885. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, Ltsz.: R. 62549, 62550–62560.

[587] A telken álló régi épület bontását 1886 nyarán kezdték el. A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1886. ápr. 25. 10. évf. 486. sz. 178; A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1886. máj. 30. 10. évf. 491. sz. 236.

homlokzat kiképzése is némi eltérést mutat az alsóbb szintektől. Az építész életművében nagyjából az 1890-es évek közepéig, a mészkővel burkolt Saxlehner-palota, illetve néhány vakolt-festett épület – így a klasszikus arányú palotahomlokzatokat idéző Múzeum körút 37. szám alatti Spett-bérház (*98. ábra*, 1891–1892)[588] – kivételével jellemzőek a vörös, vagy homokszínű sajtolt és nyerstégla homlokzatok, amelyeket vakolt-festett ablakkeretezések és homlokzattagolás egészítenek ki. A korábban bemutatott példákon túl Steiner-Moosmüller Alojzia, az Országos Erdészeti Egyesület, Kreische Antal (1829–1897)[589] és a Károlyi Nemzetségi Alapítvány házai a vakolt-festett és téglafelületek kombinációját mutatják. Bár a hangsúlyt a homlokzat színbéli kontrasztja és a homlokzattagolás kapta, az épületek többségén figurális dísz is látható az ablakkeretezéseken, illetve a frízekben, amelyek magasabb költségvetés esetén egyedileg megtervezett elemek, szerényebb lehetőségek mellett katalógusból választott díszek. Ezek jellemzően maszkok, büsztök és állatfejek, esetenként egész alakos allegorikus figurák.

A saroképületeknél is alapvetően a reneszánsz hagyománya köszönt vissza, de ilyenkor az építész szívesebben nyúlt északi előképekhez. Az északi reneszánsz jelleget leginkább a későbbiekben bemutatásra kerülő tetőidomok adják. Ilyen az Országos Erdészeti Egyesület szék- és bérházépülete (*99–101. ábra*), amelynek az Alkotmány és a Honvéd utcák felől nyolc-nyolc homlokzati tengelye van. Közülük a sarki rizalitot képez és első emeletét vaskos konzolokon nyugvó erkélytömb emeli ki. A földszint ablakai szegmensíves, az első emeletiek egyenes, fentebb pedig félköríves záródásúak. A piano nobile a második emelet, ahol tört vonalú szegmensoromzatok kerültek az ablakok fölé, amelyek a Honvéd utca felől vállponttól felfelé kváderekkel tagolt szalagkeretezésű ablakokkal váltakoznak. Utóbbi típus figyelhető meg a harmadik emeleten is.

Szintén északi reneszánsz karakterű Czigler-épület a Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza (*102–105. ábra*, 1891–1892) a Teréz körút és a Szondi utca sarkán. Az épület rendelkezik bejárattal a körúti nyolctengelyű homlokzat jobbról a negyedik tengelyében, továbbá a Szondi utca felőli tizennégy tengelyű homlokzaton is, balról a negyedik, rizalitként

[588] Az azonosítás forrása: „N[a]g[y]s[ágos] Spett Vincze ur építékezése”. https://www.darabanth.com/hu/nagyaukcio/44/kategoriak~Mutargy-papirregiseg-egyeb/Tortenelmi-dokumentumok-keziratok-erdekessegek~18204/cca-1891-Nagysagos-Spett-Vincze-ur-epitekezese-A-Muzeum-korut-37-sz-alatti-haz-t~II3323575?q=m%C3%BAzeum+k%C3%B6r%C3%BAt&k=&text_src=only_in_description. Megtekintés: 2025. máj. 18.

[589] Fűszerkereskedő szalámigyárost, a Kereskedelmi Akadémia vezetőségi tagja. BRICHT, 1896. 79.

kiemelt axisban. Ablakai félköríves záródásúak, a lemetszett sarkon és a körúti homlokzat felső emeletén ikerablakok sorakoznak. Az első emeletet kiemeli a hangsúlyosabb nyílászáró-keretezés. A háznak a Kehrer- és Rákosi-bérházakhoz hasonlóan két plasztikai díszítésű fríze van, egyik a második és harmadik emeleteket elválasztó könyöklőpárkánynál, másik pedig a koronázópárkánynál. Utóbbit széles eresz óvja a csapadéktól.[590]

A vakolt-festett tagolású téglahomlokzatok hagyománya élt tovább az építész 1890 körüli neobarokk hatást mutató munkáin, így a Luczenbacher-bérházon és a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti bérházán. A Podmaniczky utca 27. szám alatti, Teréz körút sarkán álló Luczenbacher-bérház (*106–109. ábra*, 1886–1887) egy vakolt-festett földszinttel és homlokzattagolással ellátott téglahomlokzatú épület, amelynek sarkai rizalitként emelkednek ki. A homlokzat jellegzetességei a toszkán oszlopokkal és tört vonalú oromzattal keretezett főbejárat a Podmaniczky utca felől, valamint az első emelet rizalitjait kiemelő, vaskos konzolokkal alátámasztott erkélytömbök, amelyek fölött a második emeleten toszkán oszlopokon nyugszik egy-egy balusztrádos erkély. Érdemes még megemlíteni a harmadik emelet félköríves záródású ablaknyílásait, amelyeknek szalagkeretezése a Kehrer-bérház felső szintjéhez hasonlóan vállponttól felfelé kezdődik. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár erzsébetvárosi épületén (*110–111. ábra*) pedig a kiemelt sarok a homlokzat többi szakaszától eltérően vakolt-festett felületű és óriásoszlopos tagolásának köszönhetően nyer neobarokk karaktert, míg a körút és Rákóczi út felőli szakaszok a neoreneszánsz téglahomlokzatok hagyományába illeszkednek. Az óriásoszlopok, illetve óriáspilaszterek az életműben a századfordulóig jellemzően korinthoszi fejezetet kaptak. A ház plasztikai díszét igényes anyaghasználat jellemzi, hiszen sóskúti mészkövet és gránitot használtak hozzá.[591]

A nemes anyagok használatának szép példája a Tudományegyetemi Alap mészkőburkolatú bérháza, amely félemelettel és három emelettel rendelkezik (*112–115. ábra*). Első emelete tölti be a piano nobile szerepét, amelyet erkélysor és rizalitjain markáns, tört szegmensoromzatok emelnek ki. A sarki rizalitok felső szintjét háromtagú ablakpár hangsúlyozza. Jellegzetes neobarokk elemek a több szintet átfogó, korinthoszi fejezetű óriáspilaszterek. Az 1890-es évek második felétől azonban lassacskán előtérbe került az életműben a vakolatarchitektúrák alkalmazása, amely az életmű további részében már meg is tartja dominanciáját. A Kis Stáció utca 9. szám alatti Berkes-bérház (*116–122. ábra*) már

[590] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 28840. Bp. VI. Teréz krt. 41. 1882–1967. HU BFL XV.17.d.329.28840.

[591] A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105.

vakolt-festett homlokzattal épült és bár neoreneszánsz arányú, a neobarokk egyes jegyei is megjelennek rajta, így a szélső tengelyeket az első emelettől kezdve összefogó gyémántkváderes óriáspilaszterek, valamint a földszinten és a második emeleten a francia barokkból ismert szegmensíves záródású nyílászárók.[592] A tervezés során egy északi reneszánsz oromzat ötlete is felmerült, amely az épület középrészét hangsúlyozta volna (*123. ábra*).[593] Ugyanakkor, az 1890-es évek végén még valamelyest tovább élt a téglahomlokzatok hagyománya is, amelynek kései példája figyelhető meg a Bakáts tér 7. szám alatti Maywald József-féle bérházon (*124–125. ábra*, 1897).[594] Az épület földszintje és első emelete vakolt-festett és a második, harmadik emelet magasságában figyelhető meg a vörös téglahomlokzat. A földszint ablakainak könyöklőjén, valamint az első emeleti ablakok fölött megfigyelhetőek Czigler századforduló körüli építészetének jellegzetes motívumai.

Ekkor már a díszítőelemek tekintetében némi lazulás figyelhető meg a korai időszakok historizmusához képest. A figuratív díszek egy-egy maszkra redukálódtak, helyettük az ókorban is használt növénymotívumok, pálmaágak, akantuszlevelek, valamint indadíszek kerültek előtérbe. Egyre kevesebb a szabályos ókori oszloprend és jellegzetes díszekké váltak a tárcsák, rovátkák. Czigler ritkábban alkalmazta az új motívumokat párkányokon, ahogy Kovács-Sebestyén Endre Párisi utcai házán, leginkább pilaszter-fejezeteknél és konzolok volutái helyén tűntek fel. Előbbire a Szénássy-ház, utóbbira a Vámossy-féle bérház jelentenek példát, de megfigyelhető a forma a Gozsdu-udvar épületének homlokzatán és átjáróinak falán is. Az új típusú motívumvilág korai példája dr. Szénássy István ügyvéd[595] Zerge utca[596] 17. szám alatti kétemeletes, vakolt-festett homlokzatú bérháza (*126–129. ábra*).[597] Hattengelyű

[592] HU BFL XV.17.d.329.35583.

[593] *Berkes Kálmán bérházának terve, északi reneszánsz oromzattal, Dvořák Ede hagyatékából*. 1898 k.

[594] Az épületet több szerző Czigler műveként említette, azonosításuk forrása azonban nem ismert. A stiláris hasonlóságok az azonosítás mellett szólnak, ahogy az is, hogy a terveket aláíró építőmester, Jakabffy Ferenc ekkoriban a Zerge utca 17. szám alatti Szénássy-bérháznál is együtt dolgozott az építésszel. MERÉNYI Ferenc: *Épületfajták Magyarországon. 1890–1918*. Tipológiai adatgyűjtemény. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem II. sz. Kézirat. Építészettörténeti Tanszék. Budapest, 1955. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény. 629; KALMÁR, Czigler Győző élete és munkássága, 2013. 231; HU BFL XV.17.d.329.36908.

[595] Az ügyvédi kamarák köréből. In: *Igazságügyi Közlöny*, 1897. nov. 10. 6. évf. 10. sz. 475. *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 36908. Bp. VIII. Horánszky u. 17. 1873–1926. HU BFL XV.37.c.5510.36613.

[596] Bp. VIII. Horánszky u.

[597] Helyén egykor két épület állt. Egyik az építtető édesanyja, Bayer Hermin, a másik pedig a bátyja, Szénássy György tulajdonát képezte. Ingatlanok forgalma a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1896. dec. 1. 18. évf. 331. sz. 14–15; HU BFL XV.17.d.329.36908.

homlokzatát az első és a második emelet magasságában virágfüzéres, maszkos fejezetű óriáspilaszterek tagolják. A második emeleten, ahol a könyöklőpárkányok keresztezik a pilasztereket, egy-egy tárcsa kapott helyet. További tárcsák láthatóak az első emeleti nyílászárók kötényében és a második emeleti ablakok fölött. Az első emeleti ablakkötényeket álló téglalap alakú hasábok tagolják, amelyek a felső részükre helyezett tárcsákkal stilizált balusztereknek hatnak.

A Szénássy-háznál egyszerűbb formavilág jellemzi a Párisi és Koronaherceg[598] utcák sarkán az ifjabb Kovács Sebestyén Endre által építtetett négyemeletes sarokházat (*130–133. ábra*).[599] Enyhe kiszögellésű sarokrizalitját lizénaszerű armírozás keretezi. Czigler kései motívumvilágának szép példája a Petőfi Sándor utca felőli kapuzat, amelynek törtívű szegmensoromzatát tárcsás, rovátkolt konzolok támasztják, orommezejében indákkal övezett maszk helyezkedik el. Az első emeletet széles, tárcsasoros párkány választja el a másodiktól. Figyelemre méltóak az antikizáló pálcakötetek, amelyek a legfelső emelet szegmensíves záródású ablakai közt, konzolokon jelennek meg.[600] A Kovács Sebestyén-házhoz hasonló díszítés jellemzi az Országos Magyar Gazdasági Egyesület által építtetett, Köztelek utca 8. szám alatti épületet (*134–136. ábra*, 1901–1902) is. A tizenhárom tengelyű homlokzat egy ikerablakos tengellyel csatlakozik a saroképülethez, amelyben Czigler lakott (*137. ábra*). A tengely földszintjén egy mellékbejárat található. A háromtagú főbejárat a további tizenkét tengely közül a középső háromban helyezkedik el és csigavonalas, indás vasrácsok védik. A középső öt tengely rizalitot képez, ahol a földszintet és a félemeletet dór fejezetű óriáspilaszterek kapcsolják össze. Az alsó szinteket a terveken tárcsákkal tagolt, antik pálcakötetes képszékkel rendelkező párkány választja el a piano nobileként kialakított első emelettől, amely a megvalósult változatról már lemaradt.

A századforduló körüli, újfajta nyelvezetet tükröző épületek közé tartozik a báró Radvánszky Albert és fivére, Antal számára épített négyemeletes lakó- és üzletház az Üllői út 16/b. szám alatt (*138–141. ábra*), amelynek homlokzata napjainkra jelentősen egyszerűsödött.[601] A szimmetrikus, kilenctengelyű homlokzat középtengelyében nyílik a főbejárat, szélső tengelyeit lizénák keretezik. Az első emelet fölött széles párkány fut,

[598] Bp. V. Petőfi Sándor u.

[599] *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 24295. Bp. V. Párisi u. 5. 1868–1923. HU BFL XV.37.c.519.24295.

[600] A Magyar Építészeti Múzeumban található egy jegyzet Czigler ókori építészeti előadásáról, amely megemlíti ezt a motívumot. *Czigler Győző előadásai, Ó-kori történet*. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.09.01.

[601] Ingatlan-forgalom a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1903. nov. 8. 25. évf. 306. sz. 19.

amelyen egykor a lizénáknál tárcsából, rovátkákból álló díszítmény helyezkedett el. A második emelet a piano nobile, ahol minden páratlan ablakot szegmensoromzat koronáz. A harmadik és negyedik emeletet is párkányzat választja el, amely a terveken az ablakok között golyvázódott és tárcsás díszt kapott. A negyedik emelet ablakai korinthoszi jellegű, geometriai formákká stilizált törpepilasztereket fogtak közre. Kannelúrázott törzsüket három függőleges rovátka, fejezetüket téglalapok és kicsi voluták jelezték.

Czigler építészetének megújult motívumvilága az építész udvarsoros bérházai egy részén is megfigyelhető, így a kassai Andrássy-bérházon, a Gozsdu-udvaron és a Kecskeméti utcai Wenckheim-bérházon. A kétemeletes, vakolt-festett homlokzatú kassai bérház (*142–147. ábra*) jellegzetességei a felső emelet szegmensíves záródású ablakai, amelyeket felül szalagkeret övez és szalag kapcsol össze. Az átjárók és udvari homlokzatok több helyen mutatnak tárcsás díszítőmotívumokat (*148. ábra*). A lecsapott sarkú, sarokhangsúlyos főhomlokzattal ellentétben a Kovács utca[602] felőli inkább az itáliai palotahomlokzatok arányrendszerét követi és zárt sorba épült (*149. ábra*). Ezen az oldalon ugyanis megőrzésre került a régebbi saroképület, amelyet a Czigler-féle ház két oldalról övez. A Gozsdu-udvar karakteres díszei a tárcsákból, rovátkákból és indákból képzett motívumok, amelyek többek között az erkélykonzolokon, illetve az átjáró belső falfelületein jelennek meg (*150–152. ábra*). Király utcai főhomlokzatán óriáspilaszterekkel keretezett középrizalit látható, amelynek nyílászárói a harmadik emeletre hármas ablakpárrá sűrűsödnek. A pilaszterfejezeteken groteszk maszkos dísz látható, valamint a korinthoszi oszlopfő egyszerűsítése, amelyből három rovátka fut le a törzsre (*153. ábra*). A bejáratok csigavonalas vasrácsai, a lépcsőházak vaskorlátjai szintén az új irányzat felé mutatnak (*154–155. ábra*). A Wenckheim-bérházon az előbbiekhez hasonló motívumvilág figyelhető meg, amely kvádervakolt falfelületekkel és a lizénák által erős vertikális tagolással egészül ki (*156–157. ábra*). Az épület félemelettel rendelkezik, s a fölötte található első emelet a nyílászárók vízszintessel induló szegmensoromzataival, valamint a középtengely kovácsoltvas korlátú erkélyével kiemelt szerepet tölt be. A tekintetet mégis leginkább a harmadik emelet vonzza, hiszen ikerablakait a lizénákat összekapcsoló kosárívek ölelik közre, amelyek alatt tárcsa, levéldíszekkel körülvett záróköveikben pedig koszorú látható.

Czigler pályájának végén, klasszicizáló és bécsi szecesszióval rokon stílusjegyeket ötvözve, de neobarokk sarokhangsúllyal épültek fel Dr. Vámossy Károly (*158. ábra*) és

[602] Ulica Kováčska.

Csávássy Kiss Janka egykorú bérházai,[603] amelyeknek befejezését az építész már nem élte meg. A Dvořák Ede tervei alapján véglegesített épületek sarka eredetileg lemetszett lett volna (*159–160. ábra*), amelyet végül mindkét esetben egy zárterkély tömbbel váltottak fel. Utóbbi összefogja az első és második emeletet és a harmadik emeletnél kovácsoltvas korlátú erkéllyel zárul. Ez a sarokalakítás Czigler építészetében nem volt jellemző. Mindkét épület homlokzata az alsó két szinten sávozott felületű. A háromemeletes Vámossy-házon a második emelet a leghangsúlyosabb, ahol az ablakokat konzolos szemöldökpárkányok és alul nyitott szegmensoromzatok koronázzák. Egyes oromzatokban maszkos, girlandos dísz látható. Figyelemre méltóak a felső szint ablakkeretezései, ahol az egyenes záródású ablakokat szegmensívvel záródó szalagkeret övezi, amelyben a félkörből és hasábból álló zárókő körül három-három vízszintes rovátka húzódik. Érdemes megemlíteni az első emeleti ablakok előtti kovácsoltvas virágtartókat, amelyeken stilizált növényi motívumok láthatóak (*161–163. ábra*). Csávássy Kiss Janka Baross utca 28. szám alatti négyemeletes bérháza második emeletét az ablakok fölött homorú és domború formákból összeállított barokkos oromzatok emelik ki, orommezejükben maszkos, indás motívumokkal. A felső emeletet párkány választja le a másodiktól. A kapu a Baross utcai szélső tengelyben nyílik, üvegtábláit csigavonalas rács védi. A kétszárnyú fa ajtón tárcsás, rovátkás díszítmények és stilizált virágkosár láthatóak (*164–168. ábra*).

Az életmű századforduló körüli szakaszában megfigyelhetőek olyan szerkezeti megoldások is, amelyek a korszakban igencsak modernnek számítottak. Ilyenek a vasszerkezetek és nagy üvegfelületek által áttört alsó szintek, amelyek jellemzően üzleti funkciókat rejtettek. A Váci utcai Szapáry-bérház földszintjét és félemeletét vasvázas üvegfelületek tagolták, amelyek az üzlethelyiségek portáljaiként szolgáltak (*169. ábra*). A vasszerkezetet ugyanakkor nem tették láthatóvá, hanem kőburkolat alá rejtették, fölötte pedig neoreneszánsz homlokzat figyelhető meg, amelyen a Városház téri főhomlokzat középső tengelyeit lizénákkal határolt középrizalit emeli ki. Hasonlóan kőburkolat rejtette a Károly körúti Hadik-Barkóczy-ház homlokzatának alsó két szintjét kitöltő vas-üvegszerkezetet, amely fölött szintén egy klasszikus – valamelyest a Saxlehner-palotával is rokonítható – homlokzatot alakítottak ki két rizalittal, amelyeknek első emeletén balusztrádos erkélyeket helyeztek el tört oromzatú nyílászárókeretezéssel, a másodikon kettős, álló téglalap alakú, a harmadikon pedig hármas, félköríves záródású ablakpárokkal, igazodva a Cziglernél jellemző

[603] HU BFL XV.17.d.329.36655; *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36739. Bp. VIII. Baross u. 28. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36739.

nyílászáró-sűrűsödéshez. Ezt a homlokzatot azonban egy monumentális manzárdkupola koronázta a tizenhárom homlokzati tengelyből a középső hét fölött (*170–171. ábra*).

Mint az előbbi példák is mutatják, Czigler építészetében, zártsorú beépítés esetén a reneszánsz paloták szigorú arányrendszere uralkodott, nélkülözve az erős kiszögellésű rizalitokat. Jellemző a szimmetria és a középhangsúly, amelyet legfeljebb a bejárati tengely oldalirányba tolása tör meg. Az osztópárkányok általában három, néha négy szakaszra osztják a három-, vagy négyemeletes homlokzatokat, amelyek közül az alsó a földszint, amely jellemzően kicsit magasabb. A második, legszélesebb szakasz a felsőbb szinteket foglalja magába. A harmadik, legkeskenyebb szakasz jelöli a legfelső szintet, amelyet gyakran eltérő ablaktípus, vagy nyílászáró-sűrűsödés is kiemel. Néhol a félemelet vagy az első emelet, mint a Hadik-Barkóczy-ház, vagy a Csávássy-Kiss Janka-féle bérház esetében külön keskeny szakaszba került. Olyan példa is ismert, ahol a felső szintnél az osztópárkány kimaradt, mint a Kecskeméti utca 2. szám alatti Wenckheim-bérháznál. Ez a homlokzat az eddigi kutatások alapján egyedülálló példát képez az életműben, hiszen a jellemző horizontális tagolás helyett erős vertikális irányok figyelhetőek meg rajta.

Ha a Czigler-féle bérházak homlokzatán a szakaszokat magasságuknak megfelelően egységszámok jelölik, akkor a földszinti szakasz 2 egységet, az esetlegesen beiktatott fél-, vagy első emeleti szakasz 1 egységet, a legszélesebb, emeleteket befoglaló szakasz 2,5, vagy 3 egységet, a legfelső, koronázópárkány alatti szakasz 1 egységet jelent. Egy egység nagyjából 3 méternek felel meg. Az egységekbe az osztópárkányok szélessége nem számít bele (*172–173. ábra*). Fontos azonban megjegyezni, hogy ez az érték nem teljesen pontos, a valós méretek általában kevéssel eltérnek, illetve befolyásolja őket a környező beépítés is, amelyhez a tervezőnek igazodnia kellett. Ez az arányrendszer lényegében az életmű összes homlokzatára érvényes még akkor is, ha Czigler a homlokzat egységét lecsapott, vagy lekerekített sarokkal megtörte. Előbbire a Károlyi Nemzetségi Alapítvány, utóbbira a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fő utcai és Erzsébet körúti épületei jelenthetnek példát. Néhány kivétel azonban ismert, így Maywald József Bakáts téri háza, ahol a legfelső szint leválasztása elmaradt, azonban egy attikaszint került beiktatásra a koronázópárkány frízében, illetve Szénássy István Horánszky utcai bérháza, ahol szintén attikaszint figyelhető meg, alatta pedig mindhárom szintet párkányok választják el. Alacsonyabb épületek esetében is jellemző volt az erőteljes horizontális tagolás, mint a historizmusban általában. A fennmaradt tervek alapján

hasonló arányok voltak megfigyelhetőek Kreische Antal Izabella utca 94. számú egyemeletes lakóházánál (1888) is.[604]

A homlokzat az építtető reprezentációjának eszköze. Nemcsak vagyoni helyzetéről, de kilétéről, foglalkozásáról, illetve az épület funkciójáról is árulkodhat. Az Országos Erdészeti Egyesület építtető voltára utalnak az Alkotmány utcai székház magasföldszinti ablakok záróköveiben látható, trófea-szerű medve-, farkas- és vaddisznó fejek (*174–176. ábra*), a főbejárat tört szegmensív-oromzatán nyugvó allegorikus alakok (*177. ábra*), valamint a homlokzaton több helyen megjelenő erdészcsillag, a tölgyfacsemete stilizált ábrázolása (*178. ábra*). Gyakori motívum, hogy a lakatosmunkákon, a homlokzati ornamentikán, de akár a belső közös terekben is, például terrazzo burkolaton megjelenik az építtető monogramja, jellemzően egymásba írt, egymást keresztező betűk formájában. A Saxlehner-palota kapujának vasalata és a homlokzat főpárkányának bronz díszítése (*179. ábra*), az Országos Erdészeti Egyesület székháza bejáratának üvegtábla rácsa (*180. ábra*), a Wenckheim-bérház kovácsoltvas erkélye (*181. ábra*), a Klenovits-bérház napjainkra elpusztult fríze,[605] a Tudományegyetemi Alap bérházában pedig a lépcsőház vasszerkezete (*182. ábra*) és a vesztibül gránit terrazzo burkolata mutatnak hasonló megoldást.[606] A kassai Andrássy-bérház esetében pedig a főhomlokzati attika címerkartusa, valamint a belső udvaron húzódó márkíz vasszerkezetének monogramos kialakítása utal az építtető személyére (*183. ábra*).[607]

A homlokzatok nemcsak az építtető nevéről, de foglalkozásáról, egyesület esetén tevékenységéről is információval szolgálnak. A Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérházának plasztikai dísze a család nemesi voltára és katonai múltjára utal. A sarok első emeletének balusztrádos erkélyénél, illetve a rizalitok ión fejezetű féloszlopok által támasztott, törtvonalú szegmensoromzataiban harci sisakos női és férfi büsztök láthatóak, míg a körúti homlokzat középtengelyében, a bejárat fölötti erkélyajtó oromzatában a családi címer figyelhető meg (*184. ábra*). A Pesti Hazai Első Takarékpénztár épületornamentikája is – a korszakra jellemző

[604] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 28672. Bp. VI. Izabella u. 94. 1888. HU BFL XV.17.d.329.28672.

[605] *Tervtári dokumentáció*, Bp. V. Károlyi Mihály u. 17. 1884–1885. MÉM MDK.

[606] A motívum nemcsak lakóépületeknél, hanem középületeknél is megfigyelhető. A Földművelésügyi Minisztérium által építtetett vetőmagvizsgáló és vegykísérleti-rovartani pavilonokon a Budapest Keleti Károly, Kis Rókus és Kitaibel Pál utcák által közre zárt területen a kapuk kovácsoltvas rácsozatán V, M és K betűk olvashatóak.

[607] *Kassa, Andrássy Dénes palotájának tervei*. 1897–1898. Lőcsei Állami Levéltár, Štátny Archív V Levoči, Andrássy-Krásna-Hôrka.

módon – utal a pénzintézeti funkcióra, így a Fő utcai épületen az ajtószárnyakon (*185. ábra*) és a sarok főpárkányán látható méhek, az Erzsébet körúti takarékpénztári bérházon pedig a méhkasokon és a fríz koszorúba foglalt méhein (*186–187. ábra*) kívül a kupola csúcsán álló, Szécsi Antal által mintázott és a Schlick-gyár által vörösrézből kivitelezett Hermész-szobor is a kereskedelmi, pénzügyi funkciókra utalt.[608] A második világháború idején elpusztult szobor egyébként párhuzamba állítható a Kereskedelmi Akadémia előtti Hermésszel, azonban amíg az előbbi kezében méhkas, olajágkoszorú és fáklya, utóbbiéban Hermész varázsbotja és pénzes erszény kaptak helyet. Szintén az építtetőre utal a Tudományegyetemi Alapok bérházának szobrászati dísze, hiszen a harmadik emelet homlokzatán, konzolokon a Tudás, a Dicsőség, a Hit és a Törvény allegóriái állnak (*188. ábra*).[609] Berkes Kálmán lakatosmester bérháza esetében az első emelet középtengelyét tört szegmensívű oromzattal ellátott erkélyajtó, illetve sűrű indás kovácsoltvas erkély emeli ki, amelynek középpontjában reneszánsz hagyomány szerint az építtető monogramja olvasható (*189–190. ábra*), a főpárkány frízében pedig egy puttók által tartott címerkartusban kalapács és harapófogó láthatóak (*191. ábra*). Az épület összes lakatosmunkája az építtető reprezentációját szolgálja, hiszen az ő műhelyéből kerültek ki.

A homlokzatokról rátérve a tömegalakításra érdemes megjegyezni, hogy Czigler tiszta neoreneszánsz korszakában alapvetően a szögletes, hasábformák jellemzőek, enyhe kiszögellésű rizalitokkal. A zártsorú beépítéseket eleinte alacsonyabb hajlásszögű tetővel tervezte meg, amely itáliai minták alapján az épület összképében nem kapott hangsúlyt. A Saxlehner-palota tetejét az Andrássy út felől balusztrádattika is takarja, míg más esetekben, például a Korányi-, Kehrer-, vagy Rákosi-bérházaknál a hangsúlyos koronázópárkány széles, plasztikus, vagy festett díszítésű frízzel zárja az összképet. Más munkáin, így az Országos Erdészeti Egyesület székházán, Steiner-Moosmüller Alojzia, vagy a Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérházain magasabb hajlásszögű tetőre esett a választása, amelyhez jellemzően csúcsos sisakkal lezárt padlásablakok is társultak.

Az Országos Erdészeti Egyesület bérháza Czigler kiskastély-építészetével mutat formai rokonságot, utalva a vadászattal, erdészettel kapcsolatos funkcióra (*192. ábra*). Ezt jelzi a homlokzati díszeken túl a gúlasisak, a nagyobb hajlásszögű tető, illetve az erős kiszögellésű, fa konzolos eresz, amely az egykor festészeti díszítéssel ellátott frízt óvta az időjárás viszontagságaitól. A gúlasisak vélhetően Ybl Miklós kastélyépítészetére vezethető

[608] A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105.

[609] A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386.

vissza, így a parádsasvári Károlyi-kastélyra (*193. ábra*, 1862–1885), amely a francia Loire menti kastélyok, azon belül is Blois XII. Lajos-szárnyát idézi (*194. ábra*).[610] Szintén gúlasisakkal épült Steiner-Moosmüller Alojzia kétemeletes várnegyedi bérháza a Bástya sétányon,[611] amelynek sarki, vaskos konzolokkal támasztott zárt erkélye fölött magasodott a csúcsos tetőidom, amely előtt északi reneszánsz oromzatok is helyet kaptak (*195–196. ábra*). A Károlyi Nemzetségi Alapítvány tetőzete és ereszének kialakítása hasonlít az előbbi példákhoz, a toronysisak elhagyása mellett. Itt a sarok kiemelése lemetszéssel történt (*197–198. ábra*).[612] A kassai Andrássy-bérház magas sarki tetőidomával és csúcsos padlásablakaival szintén az északi reneszánsz vonalhoz kapcsolható, még ha a homlokzatok inkább a századforduló körüli díszítési rendszert tükrözik is. Ezt támasztja alá az is, hogy az épületet egy korabeli leírás ónémet stílusúként határozta meg.[613]

A neobarokk irányzat a czigleri életműben leginkább a tömegalakításban jelent meg. Karakterjegyei közé tartozik a sarokhangsúly, az óriásoszlopok, vagy pilaszterek és a manzárdkupola, amelyeket gazdag díszítés egészít ki. Czigler életművében egyetlen igazi neobarokk épület ismert, az Országos Kaszinó palotája. Bérházai esetében az irányzat a sarok kiemelésében és a domináns manzárdkupolák, vagy egyéb kupolatípusok megjelenésében figyelhető meg. A megtört síkú, összetett idomú manzárdtetőt François Mansart (1598–1666) és unokaöccse, Jules Hardouin-Mansart (1646–1708) építészek után nevezték el, akik a formát népszerűvé tették. Jelentősége a tetőtér jó kihasználásában rejlett, azonban látványos vonalvezetése miatt álkupolaként is kedvelt motívummá vált.[614] Népszerű előképe a párizsi Louvre Pavillon de l'Horloge-zsa, vagyis órapavilonja, Jacques Lemercier (1585–1654) építész munkája, amelynek középrizalitját domború tetőidom koronázza (*199. ábra*).

Czigler 1880-as évekbeli munkásságában inkább a toronytető, később a manzárdkupola dominált. A manzárdkupola, ahogy a gúlasisak is, eleinte a saroképületek, vagy a szabadon álló beépítés sajátossága volt, mint a Luczenbacher-bérháznál, vagy a

---

[610] Károlyi-kastély, Parádsasvár. *Ybl Miklós Virtuális Archívum*. 2016. BFL. https://ybl.bparchiv.hu/hu/alkotasok. Megtekintés: 2024. szept. 17.

[611] Bp. I. Tóth Árpád sétány.

[612] Az épületet több szerző Czigler műveként említette, azonosításuk forrása nem ismert. A stiláris hasonlóságok mellette szólnak, ahogy az is, hogy a terveket aláíró építőmester, Jakabffy Ferenc ekkoriban a Zerge utca 17. szám alatti Szénássy-bérháznál is együtt dolgozott az építésszel. MERÉNYI, 1955. 629; KALMÁR, Czigler Győző élete és munkássága, 2013. 231; HU BFL XV.17.d.329.36908.

[613] A hercegprimás B.-Füreden II. In: *Pesti Hírlap*, 1892. júl. 14. 14. évf. 194. sz. 2.

[614] Manzárdtető. In: ZÁDOR Anna: *Építészeti szakszótár*. Corvina Kiadó, Budapest, 1984. 86.

debreceni Tisza-bérpalotánál (*200–205. ábra*, 1890–1891).[615] Utóbbi szigorú, tömbszerű formáival inkább itáliai hatást tükröz, amelyet a manzárdkupolán túl a középrizalit kiemelt, félköríves záródású felső ablaksora, a balusztrádos, szobordíszes, címerkartusos attikája is a neobarokk irányába billentenek. Később az álkupola-típus zárt sorba épített házakon is megjelent, így a Hadik-Barkóczy-, illetve Szapáry-bérházakon. A Tudományegyetemi Alap lemetszett sarkú épületének pedig nemcsak a sarkát, hanem a szomszédos épületek felőli szélső tengelyeit is manzárdkupola emeli ki (*206. ábra*).

A czigleri életműben a neobarokk felbukkanásának első ismert példája Luczenbacher-bérház, amelynek körút felőli sarkát fedi manzárdkupola. Az épület neobarokk jellegét ugyanakkor a homlokzat neoreneszánsz formavilága, hasáb alakú tömege ellensúlyozza (*207–208. ábra*). Czigler némileg közelebb került a neobarokkhoz a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fő utcai és Erzsébet körúti bérházainak tervezésénél, amelyek a lekerekített, illetve sokszögű sarkoktól és hangsúlyos kupoláktól jellegzetesek. A Fő utcai vakolt-festett falú, kétemeletes épület nyolcszög öt oldalából képzett sarokrésze egy harmadik emeletet is kapott, amely kupoladobot képez a félgömbkupola alatt. A sarkot vaskos, maszkos konzolokon nyugvó óriás háromnegyed-oszlopok tagolják (*209–215. ábra*). A neobarokk sarokalakítás ellenére a homlokzati arányok a neoreneszánsz hagyományt követik, ahogy az Erzsébet körúti épületnél is, amelynek Czigler által készített rajzai az Ezredéves Kiállításon is bemutatásra kerültek.[616] Fő karakterjegye a lekerekített, óriás háromnegyed-oszlopokkal tagolt sarok feletti hagymakupola, amely egyedülálló az életműben, de a fővárosban is párját ritkítja. A neobarokk tömegalakítás ellenére az épület a klasszikus és reneszánsz építészet elveit hordozza magán, az udvari homlokzatok loggiáján pedig jól megfigyelhető az

---

[615] Terveit korábbi kutatások a Tisza Istvánnal barátságban álló Tóth István (1857–1926) debreceni építőmesternek tulajdonították. Czigler irodai hagyatékából származó levelek világítottak rá Czigler munkájára. A ma is látható neoreneszánsz kép az 1890-es évekbeli átépítés során alakult ki. A szobrászati munkákat, így az attika címeres szoborkompozícióját Tóth András (1858–1929) szobrászművész, Tóth Árpád (1886–1928) költő édesapja készítette.

SZENTPÉTERI KUN Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: *Tisza emlékkönyv, gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Írták a Tisza István-Tudományegyetem tanárai. Debrecen, 1928. 46; Tisza István Cziglernek írt levelei: Kocsord, 1890. április. 17. és Debrecen, 1890. augusztus 23. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon; PAPP József: Debrecen építészete a századforduló évtizedeiben. In: *Debreceni Szemle*, 2018. 26. évf. 1. sz. 52–53; *A Bek-Degenfeld-Tisza-palota díszítése*. Köztérkép. 2015. https://www.kozterkep.hu/19270/a-bek-degenfeld-tisza-palota-diszitese. Megtekintés: 2019. dec. 23.

[616] A Műcsarnok ezredévi kiállításából IV. In: *Vasárnapi Ujság*, 1896. aug. 16. 43. évf. 33. sz. 547.

oszloprendek hierarchiája, vagyis lentről felfelé a dór, ión és korinthoszi rendek követik egymást (*216–218. ábra*).

Az eredeti tetőfedő anyaghasználatról kevés információ áll rendelkezésre, azonban egyes épületek esetében feljegyezték a korabeli épületleírások. Így maradt fenn az is, hogy a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületének hagymakupoláját eredetileg vörösréz lapokkal burkolták, míg a tető többi részét természetes palával,[617] a Tudományegyetemi Alap bérházának tetejét és manzárdkupoláit pedig többszínű palával fedték.[618] Az Országos Erdészeti Egyesület bérháza tetejét eredetileg zöld mázas cseréptégla héjazatot terveztek, amely helyett anyagi okokból hagyományos cserepet választottak.[619]

Érdemes megvizsgálni a manzárdkupolák arányait is, melyek igazodnak a homlokzat korábban bemutatott arányrendszeréhez. Magasságuk a kupola felső párkányzatáig jellemzően megegyezik a legszélesebb homlokzati szakaszéval. A korábbiakban bemutatott arányrendszert figyelembe véve a sarokkupola, vagy a középső tengelyek fölé helyezett nagy manzárdkupola 2,5 egység magas, ami valóságban nagyjából 7,5 métert jelent. A sarki kisebb manzárdkupolák 1,5 egység, vagyis nagyjából 4,5 méter magasak a párkányzatig. Így a Hadik-Barkóczy-féle bérház homlokzatának horizontális arányrendszere, a földszinttől a manzárdkupoláig 2-1-2,5-1-2,5, a Tudományegyetemi Alap bérházáé pedig 2-1-2,5-1-2,5/1,5; ahol az utolsó érték a saroknál 2,5, a szomszédos épületek felől pedig 1,5 (*219. ábra*).

Az épületek az elmúlt évszázad során több esetben is látványos változásokon estek át. A második világháborús és az 1956-os pusztítások után a lakóépületek sokszor leegyszerűsített formában kerültek helyreállításra. A városképet meghatározó álkupolákat, toronysisakokat sok helyreállításnál elhagyták, így Czigler Tudományegyetemi Alapok számára épült bérházának karaktere is megváltozott az újjáépítések során, hiszen a sarki manzárdkupolát nem rekonstruálták. Hasonló veszteség érte a Szapáry-bérházat is, ahol az épület középrizalitja fölötti, két helyen megtört, homorú és domború formákból álló, laternás, obeliszkkel, szobrokkal és címerkartussal övezett kupola a második világháború után eltűnt, illetve a felső szint nyílászárórendszere is módosult (*220–221. ábra*). A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületének ugyan helyreállították a hagymakupoláját, a csúcsán álló Hermész-szobrot egyszerű csúcsdísszel váltották ki (*222. ábra*). A legszélsőségesebb változtatás a Steiner-Moosmüller-féle várnegyedi bérházon történt, ahol az

[617] A hazai első takarékpénztár […], 1893. 105.

[618] A tudomány-egyetemi alap bérháza II. 1895. 386.

[619] Az Országos Erdészeti Egyesület palotája, *Gazdasági Mérnök*, 1886. 450–451; Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. *Az Építési Ipar*, 1886. 23–24;

ostromkor megrongálódott házból egy teljes szintet visszabontottak, a zárterkélyek gúlasisakja és oromzatai nem kerültek helyreállításra, illetve az egykor nyerstégla homlokzatot cementvakolattal látták el (*223–224. ábra*).[620]

Léteznek azonban szerencsésebb példák is, ahol a jelentős károkat csaknem nyom nélkül sikerült eltüntetni. Ilyen az Erzsébet körút 4. szám alatti, itáliai reneszánsz előképek alapján épült, sajtolt téglahomlokzatú Kehrer-bérház esete, amely 1956-ban súlyos belövést kapott és homlokzata fele beomlott (*225–226. ábra*). A megmaradt homlokzatdíszek alapján helyreállították a kagylós, babérkoszorúval keretezett medalionokba foglalt portrébüsztöket az első emelet ablakai fölött, valamint a harmadik emelet könyöklőpárkánya és a koronázópárkány frízét. Előbbiben levéldíszekből képzett sorminta kagylóba foglalt puttófejekkel, utóbbiban babérkoszorúkat közrefogó griffek láthatóak, amelyek teste növényi indákba fut át. A téglahomlokzatok helyreállításánál azonban esetenként színbéli eltérés figyelhető meg a régi és új anyag között, amely ugyan valamelyest megfigyelhető a Kehrer-bérházon is (*227. ábra*), de egyik leglátványosabb példája a Luczenbacher-ház körúti homlokzatán látható (*228. ábra*).

Több épületet érintő átalakítás történt még az 1950-es évek során, amikor a legtöbb körúti ház – beleértve a Korányi-, Kehrer- és Károlyi-féle bérházakat – földszinti homlokzata kőburkolatot kapott annak érdekében, hogy az üzletportálok modern arculatot kapjanak. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti bérházában ezzel együtt lecsökkentették az üzlethelyiségek méretét, mivel az utcafrontok mentén árkádokat alakítottak ki. A beavatkozásnak a földszinti nyílásrendszer is áldozatul esett.

Nem is minden épület élte túl az elmúlt évszázadot. A bemutatott példák közül a Hadik-Barkóczy-bérház homlokzata megsemmisült, azonban nem az ostrom, hanem a későbbi korok építkezései miatt. Az épület utcafrontját az 1970-es évek végén lebontották, s az 1980-as években egy modern, téglahomlokzatú ötemeletes beépítéssel pótolták.[621] Az 1970-es években, amikor a bontás ötlete felmerült, Rajk László (1949–2019) *Ház a falban* című projektje kapcsán terveket készített a homlokzat megőrzésére, modern beépítés mellett.[622] Az épület ekkor már manzárdkupolájától megfosztva állt, hiszen az a második világháborúban elpusztult. A régi ház hátsó traktusa ma is áll az épület udvarán (*229–231. ábra*). Hasonló

[620] Az információ két archív felvétel összevetéséből származik. Fortepan/Lajtai László, 1932. https://fortepan.hu/hu/photos/?id=84738. Megtekintés: 2025. jún. 5; Fortepan/Góg Emese, 1940. https://fortepan.hu/hu/photos/?id=56829. Megtekintés: 2025. jún. 5.

[621] SUGÁR–KITA, 2025. 124.

[622] RAJK László: 5 terv. Saját kiadású katalógus, 1977. 5.

sorsra jutott a József körúti Rákosi-bérház, amelynek homlokzata az 1940-es években semmisült meg, amikor beépítették a Sajtóházba, majd 2005-ben az utódépületet is lebontották.

Alaprajzi rendszerek és belső terek

A dualizmus kori bérházak körfolyosós kialakításuknak köszönhetően sok lakót voltak képesek befogadni. Míg egy-egy lépcsőházból szintenként két-három lakás nyílt, a körfolyosókról további egymás mellett sorakozó lakásokba lehetett bejutni. A sűrű beépítés sok szempontból az egészséges élettér rovására ment, hiszen az alsó szintek udvari lakásai sötétek, nyirkosak voltak, ablakaikon nem jutott be elegendő természetes fény. A századforduló környékétől azokban a bérházakban, ahol felvonót létesítettek, a felsőbb lakások vonzóbbnak bizonyultak.

A bérházak többsége zárt sorba épült, s a telekhatárok mentén húzódtak a belső udvart közrefogó szárnyak. Alapesetben három, sarokház, vagy két utcai homlokzattal rendelkező épület esetén két oldalon tűzfallal fordultak a szomszédos telkek felé, lehetővé téve a beépítés folytatását. A 19–20. század fordulóján további alaprajzi alternatívák is megjelentek, így az utcafront felől U alakban nyitott, előkerttel, vagy tágas terasszal rendelkező franciaudvaros, illetve a Czigler építészetében is megjelenő udvarsoros, több lépcsőházas bérházak. A régi városmagban, a Kiskörúttól az Újépületig, vagyis a mai Szabadság térig, a Nagykörúton belüli részeken, az Andrássy úton, a Rákóczi úttól az Üllői útig tágasabb, elegánsabb lakásokat lehetett találni, míg a Nagykörúttól az Aréna útig,[623] a Keleti pályaudvartól délre a Ferencvárosi védgát utcáig[624] kisebb lakások helyezkedtek el a kispolgári és szerény hivatalnoki rétegek számára. A munkásosztály leginkább a külsőbb területeken élt kicsi, zsúfolt lakásokban. Egy-egy bérház nem csak egy bizonyos társadalmi réteget fogadott be, hiszen a lakások – elhelyezkedésüktől és komfortszintjüktől függően – más-más vagyoni helyzetű emberek számára voltak elérhetőek.[625] A körfolyosók kialakítása is tükrözte az adott lakás komfortszintjét, hiszen az utcafrontok jobb lakásai jellemzően szélesebb loggiáról, míg az udvari lakások gyakran keskeny függőfolyosóról nyíltak.

Czigler Győző bérházépítészete alapvetően belesimult a korszak budapesti tendenciáiba, de alaprajzok tekintetében újszerű, mondhatni kísérleti megoldásokat is

[623] Bp. VI; VII. Dózsa György út.

[624] Bp. IX. Haller u.

[625] VÖRÖS Károly: A világváros útján: 1873–1918. In: GERŐ András – MIHANCSIK Zsófia szerk. *Budapesti Negyed*. 1998. 20-21. sz. 122–123.

alkalmazott. Mindig igyekezett kényelmes lépcsőházakat és belső tereket kialakítani. A Klenovits-féle, 1887 augusztusára elkészült háromemeletes bérház alaprajzi jellegzetességei éppen ezért engednek arra következtetni, hogy a régi ház pinceszintjét és szerkezetét az új építésekor – valószínűleg megbízói kérésre – részben megtartották. Az épület belső udvar felé szűkülő cselédlépcsőháza Czigler építészetében szokatlan és inkább a korábbi építészeti hagyományhoz kapcsolható (*232–233. ábra*). A ház első emeletén ötszobás lakás helyezkedett el, középen tágas ebédlővel, fentebb pedig két-két lakás, amelyek közül az egyik kétszobás, a másik négyszobás, cselédlakos. A lakások Czigler munkáin több helyen – így a Tudományegyetemi Alap bérházánál is – megfigyelhető módon vas oszlopos loggiáról nyílnak, amelyhez a cselédlépcsőt függőfolyosó kapcsolja.[626]

Czigler belső udvaros bérházakat tervezett, azonban az életműből szépen tükröződik, hogy a lehető legkevéssé szerette volna a lakóterek kényelmét annak a nyomásnak alávetni, hogy minél több lakást zsúfolhassanak egy-egy bérházba. Ebben kedvező körülményt jelentett az is, hogy építtetői nagy része nem pusztán lakáskiadásból tartotta fenn magát és családját, hanem jól kereső állással rendelkezett. Az 1880-as évek közepén, így a Saxlehner-palotában, Korányi Frigyes (*234–235. ábra*), özv. Kehrer Pálné (*236–237. ábra*) és Luczenbacher Pál körúti bérházaiban még jellemző a hagyományos körfolyosós rendszer, amely a lépcsőházból loggiaként indul és az udvari homlokzatok felé függőfolyosóban folytatódik. A Saxlehner-palota és a Korányi-bérház első emeletének főhomlokzati részét az építtető nagy lakása foglalta el,[627] míg fentebb bérlakásokat alakítottak ki, rendszerint traktusonként kettőt-kettőt. Kivétel a Korányi-ház második emeletének Valero utcai[628] traktusa, amelyet egy nagy ötszobás lakás foglalt el.[629] A Kehrer-házban szintenként két-két lakást alakítottak ki, amelyek közül egy a lépcsőházból, egy pedig a körfolyosóról nyílt.[630] Az előbb említett példák közül a Luczenbacher-ház bírt a legnagyobb lakásszámmal, hiszen szintenként hat lakást alakítottak ki benne és a földszint is lakófunkciót töltött be (*238–239. ábra*).

---

[626] Luft József. In: *Budapesti Hírlap*, 1887. aug. 28. 7. évf. 236. sz. 15.

[627] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. Bp. VI. Andrássy út 3. 1884 k. HU BFL XV.17.d.329.29247. Mikrofilm felvétel; A Saxlehner-lakásról bővebben: GYÁNI Gábor: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: HANÁK Péter szerk. *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1992. 27–59.

[628] Bp. VII. Kürt u.

[629] HU BFL XV.17.d.329.34064.

[630] HU BFL XV.17.d.329.34564.

Néhány későbbi példa is található a loggiával induló körfolyosós rendszerre az életműben. Ilyen a Tudományegyetemi Alap bérháza elegáns, vas oszlopos loggiájával (*240–243. ábra*) és Dr. Szénássy István fordított C alaprajzú bérháza (*244. ábra*). Utóbbiban a főlépcső a bal szélső, bejárati tengely udvari oldalán kapott helyet, s az utcai traktusban a loggiáról szintenként egy-egy nagy lakás nyílik, míg a körfolyosókról a kisebb udvari lakások közelíthetőek meg. A telek hátsó része beépítetlen, így a háznak a fordított C alak által közrefogott kisebb udvaron túl egy tágas hátsó udvara is van, amelyre egy közös folyosóról és az egyik földszinti lakás verandájáról lehet kijutni.

Szintén a loggia és a függőfolyosó elegyítése figyelhető meg Berkes Kálmán (*245–247. ábra*), Kovács Sebestyén Endre és Szapáry Frigyes, majd a czigleri életút végén Csávássy-Kis Janka bérházain. A Kovács Sebestyén-bérház bejárati tengelyében helyezték el a lépcsőházakat és húsz lakást alakítottak ki benne. A Szapáry-bérházban az emeleti lakások körfolyosói a Váci utca felőli bejáraton át érhetőek el és a piano nobilén a régi Városháza felőli oldalon egy ötszobás, a Váci utca felől két háromszobás lakás kapott helyet, míg a felsőbb szinteken két- és háromszobás lakásokat alakítottak ki, szintenként négyet (*248. ábra*). A Csávássy-Kiss-féle bérház földszintjének Baross utcai oldalán üzlethelyiségek kaptak helyet, a Szentkirályi utca felől pedig két kétszobás lakás saját fürdőszobával. A Baross utcára merőleges udvari szárnyban helyezték el a lépcsőházakat és az elsőtől harmadik emeletig egységesen három-három, a negyediken pedig négy komfortos lakást alakítottak ki (*249–250. ábra*).[631]

Kisebb lépték esetén a loggia kimaradt és a körfolyosó közvetlenül a lépcsőházból nyílt, mint Steiner-Moosmüller Alojzia kétemeletes házában, ahol szintenként egy-egy előszobából, négy szobából, konyhából, ebédlőből, cselédszobából, kamrából és mosdóból álló lakás kapott helyet.[632] Itt minden bizonnyal a korábbi építészeti hagyományhoz igazodott az építész, hiszen a bérház helyén 1884 előtt egy hosszabb, egyemeletes épület állt, amely a Bástya sétánytól[633] egészen az Úri utcáig terjedt. Ezt az új ház építésekor részben lebontották.

[631] A korábbi tervváltozatokon az udvari traktusban házmesteri és viceházmesteri garzonokat is kialakítottak volna. Utóbbit a Dvořák-féle tervmódosításokról elhagyták, az első emelet utcai lakásait összenyitották. Az épület használatba vételét a hatóságok 1905. július 31-én engedélyezték. HU BFL XV.17.d.329.36739.

[632] HU BFL XV.17.d.329.6492.

[633] Ma Tóth Árpád sétány.

Úri utcai részét megőrizték és Czigler tervei alapján átépítették, a Bástya sétány felől pedig egy korszerű, új lakóépületet emeltek (*251–252. ábra*).[634]

Hagyományos függőfolyosós megoldással találkozhatunk Czigler debreceni Tisza-bérpalotájában is, amely az előbbi példához hasonlóan egy korábbi épület átépítéséből jött létre. Az eredeti, egyemeletes épület 1817–1835 között, két ütemben valósult meg klasszicista stílusban Povolny Ferenc (1777–1847) tervei alapján. A Tisza család 1890–1891-ben második emeletet építtettek rá, s ezzel együtt a belső udvart egy épületszárnnyal kettéosztották, valamint statikai okból a teljes házat új falazattal erősítették meg. Az építkezés alatt az épület nagy része használható maradt.[635] A kibővített épület földszintjének első traktusában üzletek, a hátsóban és az első emeleten lakások, a másodikon pedig hivatali helyiségek működtek, amelyeket eleinte a királyi törvényszék, 1895-től pedig a Magyar Királyi Államvasutak debreceni üzletvezetősége bérelt. Utóbbi számára az egykori lakásokból később további irodákat hoztak létre.[636]

Az építész az 1890-es évektől igyekezett csökkenteni a körfolyosók által elfoglalt udvari homlokzat-szakaszokat a nyugodtabb életterek és a tágasabb, világosabb enteriőrök érdekében. Ez azonban nemcsak az építészi elképzelésekkel, hanem a megrendelők magasabb státuszával, jobb anyagi helyzetével függött össze, hiszen egy-egy szinten így általánosságban legfeljebb négy-hat lakás kialakítására volt lehetőség. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körút és Rákóczi út sarkán álló bérháza esetében egy loggiát alakított csak ki a Rákóczi út felőli traktus udvari homlokzatán, a körúti, takarékpénztári szárnyban pedig egy második lépcsőház és zárt folyosó biztosította a közlekedést (*253–257. ábra*). A Károlyi Nemzetségi Alapítvány Teréz körút 41. szám alatti házánál pedig csak loggiákat építettek a téglalap alakú udvar rövidebb, körúttal párhuzamos oldalai mentén. Mindkét loggia külön lépcsőházat kapott, így szintenként öt lakást tudtak kialakítani. Az eredeti tervek szerint a

---

[634] Budapest Főváros Levéltárában megtalálhatóak az épület engedélyezési tervei, amelyeken az 1884. május 31-i dátum olvasható, a jóváhagyást pedig 1884. július 24-én kapták meg. Az *Építési Ipar* szerint már május 26-án bizottság elé terjesztették az épület terveit, tehát a tervek már egy módosított állapotot tükröznek. HU BFL XV.17.d.329.6492; A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1884. jún. 8. 8. évf. 388. sz. 231.

[635] *Papp József előadása a debreceni MÁV székházról*. 2015. máj. 11.
https://www.youtube.com/watch?v=_pUXNhTWUeo&list=UUWJte8_kIi6N6M9DETAjDGA.
Megtekintés: 2019. dec. 23.

[636] A palotát napjainkban a Magyar Államvasutak debreceni igazgatósága használja. PAPP József: *A MÁV debreceni igazgatósági székháza. A Bek-Dégenfeld-Tisza palota*. Vasúthistória Könyvek. Magyar Államvasutak Rt. Budapest, 2001. 28–29.

földszint is lakócélt szolgált volna, azonban ezt az utcafrontokon üzletek váltották fel (*258–260. ábra*).[637]

A Múzeum körút 37. szám alatti háromemeletes, a Czigler irodának is otthont adó Spett-bérház esetében az építész szintén a körfolyosók teljes elhagyása mellett döntött, hiszen a bejárati tengely udvari traktusában elhelyezett lépcsőházból egy folyosóra, majd egy loggiára lehetett eljutni az utcafronttal párhuzamos udvari oldalon. Az emeleteken egy-egy nagy lakás nyílt, amelyek további bejárattal rendelkeztek a főlépcsőház mellett elhelyezett cselédlépcsőházból, amely a konyhába vezetett és a házi személyzet közlekedését biztosította.[638] A körfolyosók kiiktatását célozta meg az építész annál az alaprajzi típusnál is, amelynek belső udvarát egy közbenső lépcsőházi szárny két részre osztotta, amelyből a hosszanti oldalak mentén húzódó loggiák nyíltak, ahová a tervező a lakások bejáratait felfűzte. A lépcsőházi szárny jellemzően a főbejárat tengelyében kapott helyet. Ennek a rendszernek korai példája az Országos Erdészeti Egyesület épülete (*261–262. ábra*).[639] Később, báró Radvánszky Albert utcai traktusban öt-, a hátsóban eredetileg négyszintes bérházánál úgy alakított ki az elsőtől a harmadik emeletig szintenként négy-négy lakást, hogy abból kettő közvetlen a lépcsőházból, kettő pedig egy negyedkör alakú függőlemezről volt elérhető. A felvonóval felszerelt főlépcsőház az épület középpontjában található és két részre osztja az udvart. Az épület földszintjén üzletek, közös mellékhelyiségek, házmesteri lakás kaptak helyet, valamint az udvari toldalékban egy vívóterem (*263–265. ábra*).[640]

Vámossy Károly Bródy Sándor utcai bérháza esetében az udvart kettéosztó lépcsőházi szárny és a klasszikus gangos ház elegyítése figyelhető meg. A ház bejárata a Bródy Sándor utcai homlokzat középrészén található. Az épületnek két belső udvara van. A földszinti üzlethelyiségek mellett három, az emeleteken hét-hét, függőfolyosóról nyíló lakást alakítottak ki. A legelegánsabbak a négyszobás saroklakások, a legkisebb udvari lakások pedig kétszobásak. Nincs kifejezett piano nobile, az emeletek alaprajza azonos (*266–268. ábra*).

A kétudvaros épülettípusból vezethető le az udvarsoros bérház, amely Czigler lakóházépítészetének leginnovatívabb szelete. Az egymásból nyíló udvarsort Czigler annak érdekében alkalmazta, hogy a korszakban leginkább elterjedt, Budapesten napjainkig meghatározó körfolyosós bérháztípus helyett levegősebb, egészségesebb élettér jöjjön létre.

[637] HU BFL XV.17.d.329.28840.

[638] HU BFL XV.17.d.329.24119.

[639] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24901. Bp. V. Alkotmány u. 6. 1885–1886. HU BFL XV.17.d.329.24901.

[640] HU BFL XV.17.d.329.36764.

Ezekben az épületekben az udvari homlokzatokon nincs, vagy csak nagyon kevés függőfolyosó található, így az udvar a lakásoknak több természetes fényforrást és szellőzési lehetőséget biztosít. A körfolyosók hiányát több lépcsőház kialakításával pótolta az építész, amelyekből közvetlenül, vagy zárt folyosón lehetett a lakásokba jutni. Udvarsoros bérházra Budapesten csak elenyésző számú példa ismert, inkább német területen, így Berlinben lehetett velük találkozni. A horizontális irányú terjeszkedés nagy helyigényű és alacsonyabb lakásszámot tett lehetővé, mint ha kisebb méretű telken vertikális irányban, egymás fölött helyezték volna el a lakásokat. Jellemzője, hogy az épület bejáratán és előcsarnokán keresztül az első udvarba lehet bejutni, amelyből az elválasztó szárny áttört földszintjén lehet tovább haladni a további udvarok felé. Korai példája a Hadik-Barkóczy-féle bérház a Károly körúton, ahol egy régebbi, Rumbach Sebestyén utca felőli beépítés folytatásában jött létre a kéttagú udvarsor, amelybe a Rumbach Sebestyén utca 10. szám alatti, Knabe Ignác (1824–1887) által tervezett, 1870 körül épült háromemeletes házat is bekapcsolták. A Hadik-Barkóczy-bérház esetében a két udvart elválasztó, átjárós szárny nem lépcsőházi funkciót töltött be, hanem felsőbb szintjein lakóhelyiségeket foglalt magába. Az egyik lépcsőház közvetlenül mellette, másik az utcai traktus hátsó részén, két további pedig az első udvar hosszanti oldalán, a szomszédos telkek felől kapott helyet. Ezeken túl az épületben két felvonó is működött, így az elegánsabb, három- és négyszobás lakások a felsőbb szinteken kaptak helyet a Károly körúti traktusban (*269. ábra*). Hasonló rendszer figyelhető meg Wenckheim Géza Kecskeméti utcai bérházánál, szintén kéttagú udvarsorral, amely az első udvarban külön főlépcsőházzal, a hátsóban pedig három oldali körfolyosóval egészült ki. Ez esetben az elválasztó szárny lépcsőházként működött, s alaprajza háromszögbe írható, igazodva a telek megtört alakjához. Az utcafronton és az első udvarban kaptak helyet az elegánsabb lakások (*270–271. ábra*). Alaprajzi szempontból a Hadik-Barkóczy-bérház a kassai Andrássy-bérház előképe, ahol szintén kéttagú udvarsor épült. Fő utcai traktusának udvari homlokzatain nincs körfolyosó, hanem a lakások lépcsőházból nyílnak, egyedül a Fő utcai[641] oldalon lehet kovácsoltvas korlátú loggián megközelíteni az előkelőbb otthonokat. A második udvaron körfolyosók futnak (*272–275. ábra*).

Az előző példákhoz képest nagyobb dimenzióban tudott megvalósulni az udvarsoros kialakítás a Gozsdu-udvar esetében, amely az udvarsoros, pavilonos bérházak legkiforrottabb hazai példájának tekinthető, és a Király utca 13. és Dob utca 16. szám között, több telek egyesítéséből létrejött hosszanti, a Wenckheim-bérházéhoz hasonlóan tört vonalú telekre épült

[641] Hlavná.

fel. Összesen hét pavilonból áll, amelyeket hat udvar és hozzájuk tartozó átjárók kapcsolnak össze. Udvarsora tagjait egy-egy betű jelöli A-tól F-ig. Mindegyik udvar külön lépcsőházzal rendelkezik, s középen egy privát utca halad végig, amely az üzletek nyitvatartási idejében a nagyközönség számára is bejárható volt és a keramitkocka burkolatnak köszönhetően a kocsiforgalmat is elbírta. A Király utca felől négy háromemeletes, a Dob utca felől három kétemeletes pavilon épült, külön-külön lépcsőházakkal. Az egységek emeletenként két darab három-, illetve négyszobás lakást rejtettek.[642] 1902-ben a Holló utca felől bővítették az épületegyüttest.[643] Ez az épület alaprajzi kialakításában teljesen egyedülálló Budapesten, így Czigler bérházépítészetének is legegyedibb példája (*276–278. ábra*).

A bérházak jelentős része túlmutatott a lakófunkciókon. Számos épületben irodák, egyleti helyiségek és üzletek is működtek. Míg Steiner-Moosmüller Alojzia, Dr. Maywald József, Szénássy István és Berkes Kálmán kevéssé forgalmas utcák mentén álló bérházainak földszinti helyiségei is lakófunkciót töltöttek be, a jelentősebb útvonalak, például az Andrássy út, a Nagy- és a Kiskörút, továbbá az Üllői út mentén álló épületek földszintjét rendszerint üzletek foglalták el. A Váci utcai Szapáry-bérház (*280–282. ábra*), illetve a Károly körúti Hadik-Barkóczy-bérház esetén a félemelet is kereskedelmi célt kapott. Egyes esetekben pedig, így az Országos Erdészeti Egyesület, a Köztelek (*283. ábra*), illetve a Tudományegyetemi Alap épületeiben tágas egyleti helyiségeket is kialakítottak. Az Országos Erdészeti Egyesület székházának második emeletén nyíltak az építtető helyiségei, vagyis két nagy ülésterem, elnöki, alelnöki és titkári szobák, könyvtár, olvasóhelyiség és irodák.[644] A Köztelek-ház belső udvaros épülete földszintjén az egylet könyvtára, első emeletén büfé, társalgó, dohányzószobák és egy kétszintes díszterem létesültek, amelynek karzatára a harmadik emeletről lehetett feljutni az udvari oldal melléklépcsőjén keresztül. A Tudományegyetemi Alap épületének első emeletén pedig egy ideig a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet működött, amelynek helyiségéből egy bérlakást különválasztottak, tőkegyarapítás céljából.[645] A bérház földszintjén és félemeletén üzlethelyiségek létesültek, illetve udvarát eredetileg a félemelet magasságáig üvegtetővel fedték és kávéházat nyitottak

[642] HU BFL XV.17.d.329.34200.

[643] A Gozsdu-alapítvány bérházai. In: *Építő Ipar*, 1902. dec. 21. 26. évf. 1354. sz. 335.

[644] Az alagsorban a pincehelyiségeken, mosó- és fáskamrákon kívül az egylet múzeuma is helyet kapott. Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. *Az Építési Ipar*, 1886. 23–24.

[645] Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. In: *Építő Ipar*, 1895. máj. 29. 19. évf. 960. sz. 210.

benne,[646] amelyet 1926-ban Jánszky Béla (1884–1945) és Szivessy Tibor (1884–1963) tervei alapján filmszínházzá alakították át.[647] A padláson, a Semmelweis utca felől műteremlakást létesítettek, amelyet a 20. század elején Erdélyi Mór (1866–1934) fotográfus bérelt. Hasonló üvegtetős udvar épült a Szapáry-bérház és a Párisi utcai Kovács Sebestyén Endre-féle bérház alsó szintjén. A Pesti Hazai Első Takarékpénztár épületeiben pedig, a lakások mellett banki helyiségek és irodák működtek. A Fő utcai épületben a sarokról egy nyolcszögű előcsarnokba lehet belépni, amely a takarékpénztár irodáinak köralakú lépcsőházába vezetett, a bérlakások pedig a Fő utca felőli lépcsőházból nyíltak. Az Erzsébet körúti épületben a Fő utcai bérpalotához hasonlóan külön lépcsőház vezetett a lakásokhoz és a hivatali helyiségekhez. A takarékpénztár lépcsőháza a körút felől, míg a lakásoké a Rákóczi út felől nyílt. Érdemes még megemlíteni a Rákosi-bérházat, ahol az első emeleti Rákosi-lakást üveges folyosó kapcsolta a Rökk Szilárd utcai, 1893-ban átadott nyomdai szárnyhoz.[648]

A Czigler-épületek lakásai a korszak komfortosabb budapesti példái közé illeszkednek. A jómódú polgárok otthonai reprezentációs terekből (előtér, szalon, ebédlő), lakórészből (hálószoba, nappali), gazdasági (konyha, éléskamra) és higiénés helyiségekből (vécé, fürdőszoba), valamint cselédszobából álltak.[649] A módos középosztálybeliek és nagypolgárok jellemzően négy-, vagy annál több szobás, a szerényebb polgárság két-három szobás, a munkás- és kishivatalnoki réteg egy szobás lakásokban élt.[650] A kisebb, kevéssé elegáns lakásokban kevesebb szoba kapott helyet, illetve egyes helyiségek – például a cselédszoba, szalon, fürdőszoba, vécé – kimaradtak. Czigler bérházépítészetében a mellékhelyiségek elhagyása nem jellemző, de a legtöbb lakás önálló fürdőszobával is rendelkezett. A 19. század végi budapesti lakáskultúrának ugyanis jellegzetessége a higiéniai célokat szolgáló helyiségek, fürdőszobák szélesebb körű elterjedése. A modern higiéné a 19. század első negyedétől kezdett megjelenni, amikor a tisztálkodás már az egyéni igények szintjén épült be a társadalmi szokások közé, nem pedig az előírt közösségi rituálékhoz

[646] Eleinte Drechsler Béla Udvari Kávéháza, 1906-tól a Magyar Világ Kávéház lelt otthonra itt. Udvari kávéház megnyitása. In: *Pesti Napló*, 1896. okt. 28. 47. évf. 297. sz. 14; „Magyar világ" kávéház. In: *Rákos és Vidéke*, 1907. júl 28. 7. évf. 30. sz. 7.

[647] GERLE János: Art deco Budapest. In: *Budapest*, 2008. 31. évf. 6. sz. 6.

[648] RÁKOSY Gyula: *Rákosi Jenő közelről*. In: SÜLE Antal szerk. *Rákosi Jenő élete és művei*. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930. 291.

[649] TAKÁCS Anett: Árulkodó tárgyak. Fürdőszobák és használatuk a dualizmus kori Magyarországon. In: IHÁSZ István – PINTÉR János szerk. *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve* 8. Budapest, 2008. 43.

[650] KÖRNER, 2010. 116.

kötődően. A higiénikus szemlélet kialakulását a 19. század járványai is szükségessé tették. Fontossá vált a korszerű csatornázás, a szennyvízelvezetés.[651] Ugyanakkor a saját fürdőszoba még mindig nem volt alapkövetelmény egy budapesti bérházi lakásban. Cziglernél ehhez a kiváltságos helyzethez hozzájárult, hogy az építész olyan területekre tervezett bérházakat, ahol inkább a módosabb rétegek éltek. A Czigler-házak lakásairól elmondható az is, hogy az építész a folyosós alaprajzok helyett inkább előszobában és egymásból nyíló, enfilade rendszerű lakószobákban gondolkodott. Folyosót inkább kiskastélyainál alkalmazott, ahol a tér hosszanti oldalán elhelyezett ablaksor biztosított természetes fényt. Bérházi lakásoknál a folyosóknak jellemzően csak a rövidebb oldalán, a bejárati ajtó keskeny üvegtábláin és felülvilágító ablakán jut be a napfény, így ezek a terek hosszú, sötét hatást keltenek. Az előszoba vele szemben csak nagyon kevés helyet igényel, így tágasabb lakótereket tesz lehetővé, vagy önmagában is egy szélesebb, világosabb, jobban kihasználható helyiség. A természetes bevilágítás és a szellőzés fontos szempont volt, így a legkisebb kamrákat is igyekezett ablakkal ellátni.

Az épületek közös használatú tereiben a historizmusban, így Czigler építészetében is jellemző az ornamentika, amelyet több esetben falképek is kiegészítettek. A festészeti díszítésű enteriőrökre szép példa a Saxlehner-palota. A hosszúkás előcsarnok beltéri falképei közül több a gyógyvíz tematikájával foglalkozik, utalva az építtető foglalkozására és vagyonának forrására. Az emeletekre a középtraktus bal oldalából nyíló lépcsőházból és a jobb oldali cselédlépcsőn lehetett feljutni. Az első emelet nagy lakásában élt az építtető és családja. Konyhájuk a földszinten volt, ahonnét ételliftt szállította az emeleti ebédlőbe a fogásokat. A lakóterek falképei nagyrészt szintén a gyógyvíz jótékony hatásait mutatják be, valamint érdemes megemlíteni a zeneszobát, ahol a márványkandallót hangszerek díszítik, a mennyezeten pedig Bach, Haydn, Mozart és Beethoven portréi láthatóak (*284–293. ábra*).[652] Belső téri falképekről más lakóházak esetében nem maradtak fenn források. Ettől függetlenül nem kizárt, hogy máshol is alkalmazott az építész festményeket, díszítőfestést, hiszen Scholtz Róberttel és Lotz Károllyal több projekten együtt dolgozott. Sajnos a lakóházak belső terei rosszul dokumentáltak, illetve az elmúlt évszázad során gyakran lemeszelték a festett díszítéseket. Az életműnek e szeletét falkutatással lehetne jobban megismerni.

A második világháború utáni időszakban jelentős szerkezeti átalakuláson mentek keresztül a belső terek, hiszen 1945 után a nagyobb lakásokat felosztották, vagy társbérletté

[651] TAKÁCS, 2008. 41.

[652] KEMPELEN Béla: *Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok*. Budapest, 1940. 126.

alakították. Az ízlés változása miatt és gazdasági okból is számos eredeti részletet pusztulásra ítéltek, így a sérült burkolatokat a lakásokon túl a közös terekben is felbontották és új anyaggal helyettesítették az eredeti költséges újra gyártása helyett. Szerencsés példa a Szapáry-bérház előcsarnokának és lépcsőházának hosszúkás, álló téglalap alakú, oválismintázatú sötétbarna csempeburkolata (*294. ábra*), illetve a Vámossy-bérház előterének szecessziós, zöld mázas, mákgubós csempéje, amelyek napjainkig fennmaradtak (*295. ábra*).

Lakóépületek – magánpaloták, villák és kiskastélyok

A többlakásos bérházak után az egy családnak otthont adó épületek következnek az épülettípusok között, amelyek a czigleri életmű kicsi, gyengén dokumentált szeletét teszik ki. A téma kutatásához kevés terv és irat áll rendelkezésre, illetve az épületállomány jó része is komoly átalakításokon esett át.

Az első olyan típus, amelyre ismerünk példát, a magánpalota. Ilyen épületek a fővárosban jellemzően külön negyedekben épültek fel. Az arisztokrácia által építtetett magánpaloták a dualizmus korában a Nemzeti Múzeum mögötti Palotanegyedben jelentek meg nagyobb számban, amely az 1860-as években kezdett kiépülni.[653] Czigler építészetéből Pulszky Ágost Puskin utcai egyemeletes palotáját sikerült azonosítani, amely éppen ezen a környéken áll. Az épület ugyanazt az itáliai reneszánsz formavilágot követi, amely Czigler bérházépítészete kapcsán már bemutatásra került. Magas lábazati része alagsori helyiségeket rejt. Kiemelt szintje a magasföldszint, amelynek konzollal támasztott tört oromzatú ablakai vannak. Itt kaptak helyet a közösségi terek, az emeleten pedig a lakószobák. Az épület jellegzetessége az attikaszint, amelyhez hasonlóval a Maywald- és Szénássy-bérházakon lehet találkozni. A Pulszky-palota korai példája az olyan budapesti lakóépületeknek, amelyekben fűtéshez, főzéshez és vízmelegítéshez kizárólag gázt alkalmaztak (*296–300. ábra*).[654]

A lakóépületek következő típusa a villa, amely szintén külön negyedekben jelent meg a fővárosban. A villanegyedek közül érdemes kiemelni az Andrássy út végét, a Városligeti fasort és a Városliget környékét, Zugligetet, a Városmajor környékét és a Svábhegyet.[655] A magánpalotákkal ellentétben a villák jórésze nem lakóhelyként, hanem nyaralóként szolgált, amely a szabadidő eltöltésének, a hétköznapoktól történő visszavonulásnak volt a helyszíne. Az arisztokrácia és az elit a főváros központjában elhelyezkedő magánpalotákban is el tudott

[653] SISA József: Magánpaloták. In: SISA szerk. 2013. 518.

[654] Az út-, vasút- és hídépítési szakosztály ülése. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 17. 18. évf. 889. sz. 36.

[655] RITOÓK Pál: Villák. In: SISA szerk. 2013. 531–535.

vonulni a külvilág elől, szabadidejében pedig vidéki kastélyaiba távozott. Vele szemben a jómódú polgárság jellemzően bérházakban élt, nekik jó lehetőségnek bizonyult a városnak egy kívül eső, nyugodtabb területén kertes villát építtetni.[656] Cziglertől Hevesi Ödön Stefánia úti és Bathó Elek Ménesi úti villája ismert a fővárosban, illetve az *Építő Ipar* 1907-ben egy mátyásföldi villaépületének képét is közölte.[657] Utóbbi azonosítása még várat magára, illetve valószínűleg a képen látható formában már nem létezik.

Hevesi Ödön Stefánia úti, egyemeletes villája többszöri átépítésen esett át az elmúlt évszázad során.[658] A Czigler-féle terveken látható épület tárcsás díszeivel, nagy, félkör alakú földszinti ablakával és indás, kovácsoltvas-üveg márkízával a bécsi szecessziót idézi és Czigler századforduló utáni építészeti nyelvezetét tükrözi. Az eredeti rajzok szerint az épület középpontjában egy átrium kapott helyet, amelyről az emeleti helyiségekhez vezető galériára lehetett jutni. Ez az alaprajztípus villáknál és magánpalotáknál terjedt el és szép példája a Fellner és Helmer által tervezett Károlyi-Csekonics-palota.[659] A központi helyiségből, amelyben a család társasági élete zajlott, egyszerre lehetett eljutni az alsó szint szalonjaiba, ebédlőjébe és egyéb helyiségeibe, valamint a felső szint lakószobáiba (*301–307. ábra*).

Az építész többi ismert villája északi reneszánsz karakterű. Bathó Elek villáján (*308–310. ábra*)[660] és a fényképről ismert, akkor még nem Budapesthez tartozó[661] mátyásföldi villán (*311–312. ábra*) csúcsos tetejű padlásablakok láthatóak, amelyekhez hasonlók az Országos Erdészeti Egyesület, vagy a Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérházain figyelhetőek meg. Mindkét földszintes villaépületnek sajátossága volt a csonkakontyos oromzat és az erős kiszögellésű eresz. A mátyásföldi épületet torony is díszítette, amelynek gúlasisakját négy oldalról oromzatok egészítették ki. A mátyásföldi villa vázlatos alaprajzát is közölte a sajtó, amelyből kiderül, hogy egymásból nyíló szobákkal rendelkezett, folyosó nélkül.

Nyaralók a fővároson kívül is épültek, így például a Balaton partján. Létezett villatelep Siófokon, Földváron, Lellén, Bogláron és Fonyód-Bélatelepen,[662] de ezeken túl Balatonfüred

---

[656] GÁBOR, 2001. 11.

[657] Mátyásföldi építkezések. In: *Építő Ipar*, 1907. szept. 8. 31. évf. 1600. sz. 347.

[658] HU BFL XV.17.d.329.32811.

[659] A témáról bővebben: TÓTH Enikő: *Fellner és Helmer palotaépítészete. Főnemesi és nagypolgári lakóépületek Bécsben és Budapesten*. MA Szakdolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettörténet Tanszék, 2020.

[660] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 4979. Bp. XI. Ménesi út 10. 1901. HU BFL XV.17.d.329.4979.

[661] Mátyásföldet 1950-ben kapcsolták Budapesthez, mint a XVI. kerület részét.

[662] RITOÓK, 2013. 532.

is népszerű célpontnak számított, ráadásul a város komoly fejlesztéseken esett át az 1880-as, 1890-es években.[663] Itt épült fel az előbbiekhez hasonlóan északi reneszánsz karakterjegyeket mutató prímási nyaraló, vagyis Vaszary Kolos esztergomi érsek, hercegprímás füredi villája, amelyet már főapátként elkezdett terveztetni Cziglerrel. Érseki kinevezését követően, 1891 októberében elhatározta, hogy az épületet kibővíti, mivel „*az eredeti tervek szerint a nyaraló megfelelt volna ugyan a pannonhalmi főapátnak, de a hercegprimás részére, tekintettel a nagy udvarra, kissé szük volna.*"[664] A villában ugyanis rendszeresen szállásoltak el főapátokat. A nyaraló építése ekkor már előrehaladott állapotban volt és a későbbi leírások szerint végül jelentős megnagyobbításra nem került sor.[665] A napjainkban modern képtárként működő Vaszary-villának[666] vakolt-festett homlokzata van. Jellegzetességei a német építészetből eredő oromzatformák, illetve a hasáb alakú torony, amelyet az életműben több helyen megfigyelhető csúcsos gúlasisak fed. Alaprajza a telek sajátosságaiból adódóan szokatlan. Főbejárata a terepviszonyok miatt nem a földszinten, hanem az első emeleten nyílik. A korabeli leírások szerint „*egy egész hegyrészt hordtak el*", hogy az alapokat elkészíthessék. A főbejáraton át az emeleti előszobába lehetett jutni, amelytől nyugatra a nagy szalon, keletre pedig a fürdőszoba kapott helyet, amelyet a hálószoba követett és egy kis kápolna. A földszintre lépcső vezetett és ott kapott helyet a tágas ebédlő egy erkéllyel, néhány vendégszoba, valamint a konyha (*313–318. ábra*).[667]

Bár az urbanizáció következtében a kis falvakat inkább az elnéptelenedés jellemezte, számos település szolgálta a vagyonos rétegek szabadidős elvonulását, pihenését, vagy jelentette egy-egy nemesi család otthonát, akik biztosították a fennmaradását. A falusi lakóépület-típusok közé tartoztak a kúriák, a kastélyok, a kiskastélyok és a szerényebb falusi lakóházak, de utóbbiak nem igényeltek műépítészi munkát. Cziglertől kiskastélyok ismertek, amelyek vadászathoz és uradalmi mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódtak. A kiskastély és a kastély közti különbség az épület léptékében ragadható meg, hiszen kastély legalább egyemeletes.[668] Míg a kastélyok az arisztokrácia kiváltságai voltak, kiskastélyt a vagyonos

[663] A balatonfüredi fürdőévad, 1889. 6.

[664] A hercegprímás balatonfüredi nyaralója. In: *Pesti Hírlap*, 1891. dec. 1. 13. évf. 330. sz. 6.

[665] A hercegprimás B.-Füreden II. 1892. 2.

[666] *Vaszary Galéria*. 2023. https://www.vaszarygaleria.hu/. Megtekintés: 2024. szept. 19.

[667] GRÓF VAY Sándor: A hercegprimás füredi udvara. In: *Pesti Hírlap,* 1902. aug. 17. 24. évf. 225. sz. 5.

[668] SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2004. 17.

polgárság is megengedhetett magának.[669] A czigleri életmű kiskastélyai közül az Orosháza mellett, Kiscsákón felépült Geist-kiskastély, a Vác határában álló Piufsich-kiskastély és a Partiumban, Csegődön található Tisza-kastély esetében sikerült támpontokra bukkanni az azonosítás kapcsán.

A kiscsákói kiskastélyt a kutatás sokáig Ybl Miklósnak tulajdonította, azonban a *Békés* című hírlapban megjelent korabeli sajtóforrás Czigler műveként azonosítja.[670] Az épület 1886–1887 között épült ifjabb Geist Gáspár megbízásából. A tulajdonos állattenyésztéssel, sertésekkel, juhokkal és lovakkal foglalkozott és csákói birtoka ismert volt korszerű gazdaságáról.[671] A kiskastély építéstörténete máig bizonytalan, tervanyaga ismeretlen. Mivel formatani szempontból szorosan kapcsolódik az életmű más darabjaihoz, a czigleri azonosítás a rendelkezésre álló sajtóforrásokon túl is megalapozott (*319–320. ábra*).[672] Különösen azért, mert a ház rokonságokat mutat a nem sokkal később, 1888-ban felépült Piufsich-kiskastéllyal, amely Vác határában áll, napjainkban díszeitől megfosztva, elhanyagolt állapotban. Ez az épület egykor Piufsich Lajos, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár főtitkára tulajdonában állt, aki a pesti Népszínház gazdasági igazgatója és gazdag mecénás is volt.[673] Vác melletti házába gyakran hívott illusztris vendégeket vadászatra.[674]A *Budapest* című napilap leírása alapján a mindössze hat hónap alatt elkészült épület homlokzatán a *„Clarisse-háza”* felirat állt, Piufsich feleségére, Wimmer Clarisse-ra utalva (*321–327. ábra*).[675]

Mint már korábban bemutatásra került, Czigler a Tisza családtól több építészeti megbízást kapott. A családnak volt kastélya Nagykovácsin, Kocsordon, Geszten és Csegődön.

[669] SISA József: Kastélyok és kastélyparkok. In: SISA szerk. 2013. 535.

[670] A *Békés* című újság 1886. december 26-i számából került elő egy információ, amely megkérdőjelezte az épület tervezőjével kapcsolatos korábbi feltételezéseket. A békési városi bérház szakértői vizsgálatán részt vett Czigler, akinek a cikk szerzője röviden ismertette addigi munkásságát. Cziglernek a cikk kiadásakor a környéken építés alatt állt egy munkája, a csákói Geist-kastély. Békési hirek. In: *Békés*, 1886. dec. 26. 5. évf. 52. sz. 3.

[671] Geist Gáspár. In: RÉVAI Mór János szerk. *Révai Nagy Lexikona 8. Földpálya–Grec*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1913. 431.

[672] Békési hirek, 1886. 3.

[673] Milliós sikkasztás. In: *Pesti Hírlap*, 1892. jan. 3. 14. évf. 3. sz. 4–6. Piufsich az év nagy részét Budapesten, az Újvilág – ma Semmelweis – utca 15. szám alatti otthonában töltötte, a nyári hónapokban települt át Vácra. Piufsich Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 403.

[674] Öngyilkos főpénztárnok. In: *Budapest*, 1892. jan. 2. 16. évf. 2. sz. 5.

[675] Piufsich sikkasztási ügye miatt 1891 szilveszterén agyonlőtte magát. Milliós sikkasztás, 1892. 4–6.

A geszti[676] és a csegődi kastélyokhoz Czigler is készített terveket. Geszten az ismert források alapján bizonytalan, hogy milyen módosításokat végzett az építész, illetve megvalósultak-e tervei. Az életmű szempontjából azonban jelentősebb a csegődi kastély, amely 1892–1893 között épült. Munkálataival kapcsolatban Tisza István levelezett Cziglerrel. Írásaiban szó esett az építkezés számos fázisáról, mint a vízvezeték csövezéséről, a belső téri tapétamintákról, a festésről, az épületbe telepített szliácsi kályhákról és a sötét tölgyfa színű mázolásról.[677] A református tulajdonos a puritán tereket részesítette előnyben.[678] Részben anyagi, részben ízlésbeli okokból lemondott a szobrászati munkákról és a díszes fedélablakokról. Bár az épületet 1894-ben már használta a család, májusban még zajlottak kisebb beavatkozások (*328. ábra*).[679]

Czigler kiskastélyai neoreneszánsz stílusban épültek. A kiscsákói és a váci az északi reneszánsz, önémet irányhoz tartoznak. A Geist-kiskastélynak vakolt-festett tagolású téglahomlokzata, festett fríze és hasáb alakú, emeletén ikerablakos, tört vonalú gúlasisakkal fedett tornya van, hasonlóan az Országos Erdészeti Egyesület székházához és a Piufsich-kiskastélyhoz. Utóbbi épület azonban összetettebb tömegformákat mutat, hiszen minden oldalán található egy-egy rizalit, amelyeket különféle északi reneszánsz oromzatok koronáztak, továbbá volt egy henger alakú tornya is és egy toronysisak szerű, laternás tetőidommal fedett kocsifelhajtója. A csegődit zártabb, tömbszerű forma és egyszerűség jellemzi a megrendelői kérésnek megfelelően.[680] Esztétikai értékét az épülettest rizalitok általi ritmusa, az eltérő színű falsávszerű sarokarmírozás, a szalagkeretes és egyenes szemöldökpárkánnyal koronázott nyílászárók, a portikuszos főbejárat, valamint a rizalitok

[676] Czigler átépítési terveire vonatkozóan ifjabb Tisza Kálmán 1895. január 1-jén kelt leveléből derül ki némi információ: Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[677] *Tisza István Csegődön, 1892. szeptember 20-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon; *Tisza István 1893. április 28-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve*. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon; *Tisza István Kocsordon, 1893. szeptember 2-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[678] *„kérem csak mindent discret szinekben tartani, s esetleg még egyszerűsíteni." Tisza István 1893. április 28-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[679] *„Ezen egy nyomorult kályha miatt hetek óta vagyunk a legnagyobb piszokban és rendetlenségben." Tisza István Csegődön, 1894. május 12-én kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[680] *„kérem csak mindent discret szinekben tartani, s esetleg még egyszerűsíteni." Tisza István 1893. április 28-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

közt húzódó, nagy üvegfelületekkel áttört veranda adták. A részben magasföldszintes, részben emeletes épület toronyszerű sarokrizalitjait ugyanakkor itt is nagyobb hajlásszögű tető fedi.

Alaprajzukat tekintve számos hasonlóság figyelhető meg az épületek közt. A Piufsich-kiskastély hét szobát, fürdőszobát, szalont és egy tágas, zárterkélyes ebédlőt rejtett. A szolgálói helyiségeket és a konyhát a szuterénben helyezték el. Hasonló rendszer jellemezte a Geist-kiskastélyt. Nagyobb léptékű volt a csegődi épület, amelyben ebédlő, pipázó, szalon, kis szalon, dolgozószoba, kisasszonyi szoba, úri szalon, tanulószoba, két hálószoba és vendégszoba kaptak helyet, továbbá szintenként egy-egy fürdőszoba és külön szoba a cselédek és a nevelőnő számára. Melléképületként Csegődön istálló és cselédház létesültek,[681] Piufsich pedig mintagazdasági telepet tartott fenn Vác melletti birtokán tehenészettel, szőlészettel és villanyvilágítású istállóval.[682] Kiskastélya is mintaszerű volt a szaksajtó szerint. Az épületet az *Építő Ipar* 1890-ben[683] példaként mutatta be arra, hogyan néz ki egy ideális magyar vidéki lakóház. Az írás szerint a kor építésze nem alkalmazott a nemzeti jellegnek megfelelő motívumokat és az idegen formákat nem igazította eléggé a magyar viszonyokhoz. Erre a jelenségre a sorok írója a következő megoldást javasolta: „*Az átalakult társadalmi szokások megkivánják, hogy az építészet is – mondjuk – kozmopolitikus irányt kövessen; már pedig ily irányzattal lehetetlen az építésznek a magyar jelleget kifejezésre emelni, annál kevésbé, mert társadalmi igényeinknek ma már nem magyar, hanem európai jellegük van. Az épitész ily körülmények között csakis arra szoritkozhatik, s ez kötelessége is, hogy alkotásai ne legyenek szolgai utánzatok, hanem önálló felfogásról tegyenek tanúságot.*” A megoldás alapja a célszerű, kor igényeinek megfelelő belső kialakítás. Erre példa Czigler Vác melletti műve, amely minőségi anyagokból, de gazdaságosan épült fel, minden elérhető komforttal ellátva.

A kutatás során további vidéki épületek is előkerültek, azonban csak említés szintjén, így ezekről pontosabb információkkal a munka jelen állapotáig nem rendelkezünk. Ilyen volt Bánó László (1857–1944) fenyőházi nyaralója[684] (1895), gróf Hunyady László tátralomnici

[681] *Tisza István dátum nélküli levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[682] Öngyilkos főpénztárnok. In: *Budapest*, 1892. jan. 2. 16. évf. 2. sz. 5.

[683] A vidéki lakóházak, 1890. 450; *Építő Ipar*, 1890, 14. évf. 21–23. képmelléklet.

[684] BÁNÓ László, tapolylucskai és kükemezei: *Életem… (1857–1944)*. Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2023. 227.

villája (1897),[685] valamint gávai Gaál Jenő lőkösházi nyaralójának átépítése.[686] Bánó és Gaál esetében Czigler a jó barátságnak köszönhetően ingyen készítette el a terveket.

Bár Czigler legjellegzetesebb vidéki művei a kiskastélyok, érdemes megemlíteni, hogy 1878 körül földművesházak[687] ideális kialakításával is foglalkozott. A *Gazdasági Mérnök* című lapban számolt be arról, hogy a földművesek egyszobás házai legfeljebb 25 négyzetméteres lakótérrel rendelkeztek. Kis ablakú, sötét és nehezen szellőztethető helyiségeikben gyakran négy család élt együtt. Mivel sokszor konyha se volt, a kandallóban sütötték a kenyeret. Czigler felfigyelt azokra az egészségügyi és erkölcsi problémákra, amelyek az ilyen élettérből eredtek. Készített vázlatokat hat lakásos házakra, amelyekben két szobához – amely két család otthona – közös konyha tartozott. A szobákba nagyobb ablakon, a konyhába az ajtó felülvilágítóján jutott volna be a természetes fény.[688] Ilyen ház a kutatás jelen állása szerint nem valósult meg, arra viszont kiváló példa, hogy Czigler számára milyen fontos volt az élhető, kényelmes elrendezés a lakó vagyoni helyzetétől függetlenül, s e szempont megvalósult műveinél is előtérbe került.

Az oktatás, a tudomány és a művészet épületei

Oktatási épületek

Czigler Győző építészetének jelentős szeletét teszik ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium megbízásai, a különféle oktatási intézmények és iskolák. Munkásságában az iskolatípusok széles skálája megfigyelhető. Tervezett elemi népiskolát, elemi és felsőbb leányiskolát, gimnáziumot, valamint felsőoktatási épületeket. Iskolaépítészetében kortársai főként az alaprajzi megoldásokat méltatták és azt, hogy funkciójuknak jól megfelelő tereket hozott létre.[689] Míg lakóházépítészetében kísérletezőbb volt, iskolaépítészetben ragaszkodott a korban jellemző alaprajzi rendszerekhez, azokat igyekezett a lehető legjobban az adott intézmény tevékenységéhez igazítani. Épületei közül a győri bencés főgimnázium esetében meg is jegyezte a korabeli sajtó, hogy az épület belső kialakítása „*mintaszerű*”, „*A tantermek,*

[685] *A földművelésügyi m. kir. minister 1897 évi október hó 10-én 59578 szám alatt kelt és a m. kir. főerdőhivatalhoz Liptóujvárra intézett rendeletének másolata*. 1897. HU MNL OL Z.40.1791. Az információért köszönet Maroš Semančíknak!

[686] GAÁL, 1940. 242.

[687] Korabeli szóhasználat szerint cselédházak.

[688] CZIGLER Győző: A cseléd-lakásokról. In: *Gazdasági Mérnök*, 1878. ápr. 15. 2. évf. 8. sz. 93–94.

[689] A győri Benczés Gymnázium és a Győr-Szentiváni Leánynevelő Intézet épületei. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. 38. évf. 47. sz. 774.

gyűjtemények és az összes helyiségek ugy a világítás, mint a célszerűség tekintetében, semmi kivánni valót sem hagynak hátra. Mindennel fel van szerelve az intézet, ami a tanítás czéljainak előmozdítására szükséges."[690] Munkái homlokzatán és belső téralakításában a gazdaságosság elvei alapján igényes, ám egyszerű megoldások figyelhetőek meg. Iskolaépületei nagy részénél a költséghatékonyság felülírta a látványos építészeti megoldásokat, ugyanakkor olyan épületeket is találni köztük, amelyek az életmű kiemelkedő darabjai. Ilyen az előbbiekben említett gimnáziumon túl a budapesti Kereskedelmi Akadémia és a bécsi Pázmáneum palotája, de ide sorolható a lágymányosi Műegyetem első két pavilonja is.

Az iskolaépítészet a 19. század fontos építészeti feladata, hiszen a korabeli oktatási reformoknak köszönhetően egyre több iskolára volt szükség.[691] A parlament 1868 őszén elfogadta a XXXVIII. törvénycikket a népiskolai közoktatásról, amely létrehozta a hatosztályos elemi népiskolát, valamint előírta a hat és tizenkét év közötti gyermekek iskolakötelezettségét.[692] A törvénycikk az épületekre vonatkozóan is fogalmazott meg követelményeket, amelyek szerint száraz, egészséges helyen kell felépülniük könnyen szellőztethető, világos és tágas tantermekkel úgy, hogy minden gyermekre legalább 8–12 lábnyi hely jusson.[693] A törvény hatására a fővárosban 15 új iskola kivitelezése indult el, amelyeket gázvilágítással, folyóvízzel, vízöblítéses vécékkel láttak el.[694] Az épületek elhelyezése kapcsán problémát jelentettek a gyakran előnytelen telekviszonyok, hiszen a rendelkezésre bocsátott parcellák sok esetben nem tették lehetővé tágas udvar és helyiségek létrehozását. Még a Czigler művezetése mellett megvalósult, a mérnöki hivatal által létesített Külső Váci úti elemi iskola esetében is 1,5 négyzetméternyi terület jutott egy tanulóra, a József utcai elemi iskolában pedig csak 0,4.[695] A szabályozás további hiányossága, hogy a hatóságok számára nem biztosították a tervek előzetes elbírálásának, jóváhagyásának, valamint az engedély megtagadásának jogát, a létrejött épületállománynak pedig csak

[690] A győri Benczés Gymnázium és a Győr-Szentiváni Leánynevelő Intézet épületei, 1891. 774.

[691] SISA József: Oktatási épületek. In: Sisa, 2013. 364.

[692] SANDA István Dániel: Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon – a századforduló körüli évtizedekben. In: *Pedagógiatörténeti Szemle*, 2016, 2. évf. 3–4. sz. 89.

[693] *1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában*. V. fejezet. 27. §. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV. Megtekintés: 2024. aug. 15.

[694] SZINNYAI Katalin: A közoktatás épületei. In: CSÁSZÁR, 1995. 82.

[695] JÁKI László szerk. *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében*. A magyar neveléstörténet forrásai. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989. 7.

töredéke felelt meg a szabályozások által előírt követelményeknek.[696] Ezt a kérdéskört végül 1890-ben egy rendeletben szabályozták olyan módon, hogy a terveket a megyei közigazgatási bizottságnak be kellett mutatni és a királyi tanfelügyelő, a megyei főorvos és az állami építészeti hivatal véleménye alapján kaphattak jóváhagyást. Ezzel együtt kidolgoztak egy jelentős iskolaépítési programot is, amely a Millennium évére ezer új iskola építését célozta meg. Végül ez a terv csak részben, illetve az előírásokat nem minden esetben szem előtt tartva valósult meg.[697]

Czigler már a Székesfőváros Mérnöki Hivatalával közös munkája során foglalkozott iskolaépítészettel. Budán, az egykori Török utcai elemi iskola 1883-as bővítését a hivatallal tervezte, s őt bízták meg a művezetéssel. A homokszínű és vörös téglasávok váltakozásával ritmizált homlokzat a hivatal főmérnöke, Máltás Hugó által képviselt romantika, illetve a Rundbogenstil, avagy félköríves stílus építészetét idézi. Ez az épület Czigler későbbi munkássága számára inkább a világos alaprajzi elrendezésben jelentett előképet, bár a Hold utcai vásárcsarnok homlokzatán is megfigyelhető a téglahomlokzat hasonló polikrómiája.

A Török utcai iskola helyén egykor egyemeletes, klasszicista iskolaépület állt, amelynek földszintjén szolgálati lakás, emeletén mindössze három tanterem helyezkedett el. Bejáratát és lépcsőházát a hátsó traktusban alakították ki, azonban, vélhetően a környék rendezésével összefüggésben ezeket a mérnöki hivatal áthelyezte az utcafrontra. Kétemeletes, lényegében új iskolát emeltek, amely egy közel négyzet alakú telek utcai oldalán áll, s a hátsó traktus középrészén nyúlt ki belőle a tornaterem földszintes egysége. Az iskola külön bejárattal rendelkezett a fiúk és a lányok számára a tíztengelyű, szimmetrikus főhomlokzat szélső rizalitjain. Ezeken keresztül érhetőek el a lépcsőházak, amelyekből nyílt az épület hossztengelyén végig futó folyosó, amelyre a földszinten és az első emeleten tantermeket, a másodikon pedig a további termeken kívül igazgatói helyiségeket fűztek fel.[698] A Török utcai iskola alaprajzi rendszere kissé eltér az építész többi hasonló munkájától, hiszen a folyosók Czigler legtöbb iskolaépületénél egy levegősebb előtérből nyílnak, a lépcsőház pedig a folyosóról. Itt ez másképp néz ki, hiszen a lépcsőház a bejárat tengelyében, az előtérben helyezkedik el. Ennek oka, hogy ebben az intézményben lányok és fiúk is tanultak, s így biztosított volt számukra az elkülönített közlekedés (*329–334. ábra*).

---

[696] JÁKI, 1989. 10; BENISCH Arthur: Az iskolaépítési akció. In: SZOMBATFALVY György szerk. *A magyar népoktatás*. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1928, 97.

[697] SZINNYAI Katalin: A közoktatás épületei. In: CSÁSZÁR, 1995. 87–88.

[698] Bp. II. Margit krt. 19–21. HU BFL XV.17.d.328.KT.

Czigler további oktatási épületek művezetését is végezte a hivatalnak, amelyeknek tervezésében szintén részt vállalhatott. Ilyenek a Váci út 21. és a Krisztina körút 61/a. szám alatti, 1885–1886 között épült iskolák. Előbbi a Török utcaihoz hasonlóan tégla, utóbbi a Bakáts téri épületegyüttes iskolájára hajazva vakolt-festett homlokzatú. A két épület kapcsán érdemes kiemelni, hogy 1886 szeptemberében a főváros közgyűlése 500 forint jutalmat szavazott meg az építésznek, mivel az építési költségekből több, mint harmincezer forintot sikerült megtakarítania. Az eset egyébként annyira meglepte a közgyűlést, hogy a számlák ismerete előtt vizsgálatot akart indítani Czigler ellen „*gyanús takarékossági hajlamai*" miatt.[699]

Az 1880-as években már a korábban említett, folyosóról nyíló lépcsőházas alaprajzi rendszer figyelhető meg a Luczenbacher-féle adományokból épült szobi zárda, vagyis a Lujza Leányiskola (*335–339. ábra*, 1884–1885)[700] neoromán épületében, amely Czigler egyetlen ismert középkori ihletésű iskolaépülete, továbbá nagyobb léptékben a budapesti Kereskedelmi Akadémia (1884–1885) székházában.[701] Utóbbi esetében, utalva az intézmény rangjára, egy monumentális portikuszból nyílik a közel négyzetes előtér, amelyhez képest a folyosó emelt szintezést kapott, emeletére pedig párhuzamos háromkarú lépcsősor vezet. Czigler a Kereskedelmi Akadémia tervezését pályázat útján nyerte el,[702] amelynek bírálói szakmai oldalról Hauszmann Alajos, Ybl Miklós, Steindl Imre és Weber Antal voltak. Az akadémia részéről ifjabb Luczenbacher Pál is bizottsági tag volt, aki később visszatérő megbízójává vált az építésznek.[703] Első körben csak az Alkotmány utcai, U alakú szárny épült fel, míg a Kálmán Imre utca felőli részt 1902-ben toldották hozzá, szintén Czigler tervei alapján.[704] Az akadémia letisztult, hellenizáló neoreneszánsz, vakolt-festett tagolású téglahomlokzattal épült, amely a későbbi beavatkozás ellenére egységes kialakítású és csak a Kálmán Imre utcai homlokzat középrizalitjának tárcsás, rovátkás díszítésű zárt erkélyei árulkodnak Czigler építészetének stílusváltozásáról (*340–352. ábra*).

[699] A főváros közgyűlése, 1886. 4.

[700] 1884, Szob, Szent Imre u. 12.

[701] 1884–1885, V. kerület, Alkotmány u. 9–11.

[702] Tizenkilenc pályamű érkezett, melyek közül a harmadik, 300 forintos díjat Kiss István, a második, 400 forintosat Unger Sándor, az első, 600 forintosat pedig Czigler Győző munkája nyerte. A budapesti kereskedelmi akadémia. In: *Az Építési Ipar*, 1883. szept. 30. 7. évf. 352. sz. 66.

[703] A kereskedelmi akadémia palotája. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. jún. 7. 3. évf. 156. sz. 6.

[704] *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24880. Bp. V. Alkotmány u. 9–11. 1884–1902. HU BFL XV.17.d.329.24880.

A Kereskedelmi Akadémiához hasonló neoreneszánsz homlokzatalakítás és második emeletre tolódott piano nobile figyelhető meg a győri Szent Benedek Rendi Főgimnázium[705] (1886–1888) épületén, azonban vakolt-festett falakkal, igazodva a szomszédos korabarokk templomhoz. Az építész feladata a régi gimnáziumépület kibővítése és átépítése volt. Végül statikai állapota miatt a meglévő, Széchenyi tér felőli traktust is újjá kellett építeni.[706] A gimnázium rangjában az elemi iskola és az akadémia között áll, s az épület külső és belső terének eleganciája is ezt tükrözi. Folyosója az előtérből nyílik és jobb oldalán két belső udvar található, ellátva a közlekedő tereket természetes fénnyel. Földszintjén kapott helyet a tanári szoba, a könyvtár, a régiségtár, a tornaterem és a pedellusi lakás, emeleteinek nagy részét pedig tantermek töltötték ki, kivéve a második emelet utcafrontján elhelyezkedő dísztermet, az Iskola utca felőli természetrajzi múzeumot és a Kisfaludy utca felőli természettani szertárat.[707] A lépcsőház kétkarú lépcsősora a folyosó mellett, az udvar felől helyezkedik el. Római baluszteres kőkorlátja, a falak pilaszteres tagolása ünnepélyességet kölcsönöznek neki (*353–357. ábra*).

Szintén barokk templommal összekapcsolva valósult meg a győrszentiváni leányiskola (1889)[708] egyemeletes, fordított L alaprajzú épülete 1889-ben, nem sokkal a győri gimnázium után (*358. ábra*). Az iskola rangjának megfelelően egyszerűbb épület volt, amelynek díszét a középrizalit fölé emelt, barokk mintára épült torony adta. Czigler építészetében jellemző módon keveredett rajta a neoreneszánsz és a neobarokk, előbbi a homlokzat arányaiban, utóbbi a torony kialakításában nyilvánult meg. Az épület megvalósult, de napjainkban leegyszerűsítve, torony nélkül látható. Vele ellentétben, a kiskunfélegyházi leányiskola Czigler-féle épülete csak rajzon öltött testet 1891-ben (*359–360. ábra*).

Czigler a szobi, a szentiváni és a kiskunfélegyházi iskolaépületeket katolikus leányiskolának tervezte, amelyek egyházi fenntartásúak voltak és működésük fölött az állam ellenőrző joggal bírt.[709] Ezektől nem csak fenntartás szempontjából, de stilárisan is elkülönülnek Czigler állami leányiskola-épületei, így a Besztercebányai (*361–362. ábra*, 1892–1894) és a Fiumei (*363–365. ábra*, 1896–1897),[710] amelyek monumentálisabbak,

[705] Győr, Széchenyi tér 8.

[706] FRANCSICS Norbert: *A győri Szentbenedekrendi Főgymnasium uj épületének ismertetése*. Győr, 1889. 5.

[707] A díszterem későbbi átépítés során átkerült az épület Kisfaludy utcai traktusába. A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött. In: *Építő Ipar*, 1889. 17–22. rajzmelléklet.

[708] Győrszentiván, Váci Mihály u. 3.

[709] SANDA, 2016. 89.

[710] *Fiumei leányiskola metszete*, 1896 k. HU MNL OL T.15.18.b.132.

homlokzatuk inkább palotajellegű és torony nélküli. Méretük a nagyobb diáklétszámmal, palotajellegük az állami reprezentációval állt összefüggésben. A besztercebányai építkezés kapcsán Czigler az akkori kultuszminiszterrel, gróf Csáky Albinnal (1841–1912) levelezett. Az államférfi kérte a Garam folyóra néző elhelyezkedést és a takarékosságot, vagyis egy távolról reprezentatív kinézetű, de minél olcsóbban felépíthető iskolaépület tervezésével bízta meg az építészt.[711] Az építéstörténethez egy szomorú esemény is hozzátartozik, ugyanis 1894. április 6-án az épület Garamra néző homlokzatának emeleti részei az állványzattal együtt 15–20 méter szélességben leomlottak és húsz építőmunkást temettek maguk alá, akik közül öten elhunytak, többen maradandó sérülést szenvedtek. A vizsgálatok végül nem találtak hibát a tervezésben, hanem a kivitelezés körüli problémák okozták a tragédiát.[712] Az előbbiekben bemutatottakon túl további iskolaépületeket is tervezett az építész, amelyek közül érdemes kiemelni a dévai állami főreáliskola átépítési munkálatait (1901) és a krasznahorkai iskolát (1900 körül), amelyet Andrássy Dénes felkérésére tervezett.

Az életmű szempontjából jelentősebb munka a Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam kétemeletes épülete a Luther utca 3. szám alatt (*366–375. ábra*, 1889–1890). Az 1887-ben alapított, hivatalnokok elméleti képzését szolgáló intézmény első saját székházát a Kereskedelemügyi Minisztérium építtette,[713] míg a korábban felsorolt iskolaépületek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatáskörébe tartoztak. A Bezerédj és Luther utcák sarkán álló reprezentatív épület második emeletének ablakai közt elhelyezkedő medalionokon és a főpárkány frízén a funkciójára utaló tárgyak, így többek között postakürt, vasúti alagút és távírógép figyelhetőek meg. Homlokzata a földszint magasságáig vakolt-festett, fentebb csak a díszítés és a homlokzattagolás, nyílászárókeretezés kapott vakolatot, egyébként homokszínű sajtolt tégla felületek láthatóak. A Luther utca felőli, kilenctengelyű főhomlokzat középső öt tengelyét egy-egy rizalit keretezi, amelyeket felül tört ívű, egykor szobrokkal díszített oromzat, illetve lemetszett csúcsú gúlasisak zár.

Alaprajzi szempontból itt egy keskenyebb, lépcsős előtér fogadja az érkezőket, amelynek falán márványtábla állít emléket az épület történetének, így az építésznek is. Az előtérből a magasföldszinti folyosóra lehet jutni, amelyből nyílik a lépcsőház a kétkarú

---

[711] *Csáky Albin Budapesten, 1892. február 12-én kelt levele Czigler Győzőnek címezve*. Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[712] Beszakadt állvány. In: *Pesti Napló*, 1894. ápr. 8. 45. évf. 97. sz. 6–7.

[713] Az építkezéssel kapcsolatban Czigler Baross Gábor miniszterrel levelezett. Baross levelei megtalálhatóak Bauer Gyula hagyatékában.

lépcsővel. Az épületben tágas tan- és előadótermeket, könyvtárat, olvasóhelyiséget, tanári, igazgatósági és titkársági szobákat, portáslakást, valamint további kiszolgáló- és mellékhelyiségeket alakítottak ki. Az előadótermek aljzata lépcsőzetes, jobb rálátást biztosítva az előadóra. Érdemes kiemelni a vegy- és természettani kísérletek nagy, második emeleti előadótermét, amely forgatóval mozgatható függönyeinek köszönhetően könnyen besötétíthető volt és falába szellőzőaknát telepítettek, amely a kísérletek során felszabaduló szagokat kivezette.[714]

Mint már korábban említésre került, Czigler a minisztériumokon túl a hazai római katolikus egyház fejével, Vaszary Kolos esztergomi érsekkel is munkakapcsolatban állt. Vaszary iskolaépítészeti felkérései közül érdemes kiemelni az esztergomi tanítóképezde terveit, amelyekből az 1890-es években több változat is készült. Az érsek az esztergomi tanítóképzőbe be akarta olvasztani a nagyszombatit, s ehhez egy nagyszabású épületet terveztetett. Ez eredetileg a Bazilikához vezető út mentén épült volna fel, majd további helyszínek is felmerültek.[715] Czigler ismert tervein egy kétszintes, U alakú, neoreneszánsz, közép- és sarokrizalitos főhomlokzatú épület látható, amelyre a középrész hátsó traktusába tájolt lépcsőház és földszintes tornaterem, továbbá folyosó menti tantermek rendszere jellemző (*376–377. ábra*).[716]

Valószínűleg érseki ajánlásra jutott el Czigler jó híre Széchényi Miklóshoz (1868–1923), a bécsi Pázmáneum rektorához, aki vele terveztette meg a papnevelő intézet új palotáját (*378–386. ábra*, 1899–1900).[717] Az intézet alapító oklevelét 1619-ben írta alá Pázmány Péter (1570–1637), VIII. Orbán pápa pedig 1623-ban szentesítette. 1624-től a bécsi Szent Anna templom mellett, az Annagassén működött, majd a Schönlaterngasséra költözött egy nagyobb székházba. 1784-től, II. József uralkodása[718] alatt felfüggesztették az oktatási tevékenységét, amelyet 1804-ben kezdhetett újra. A Schönlaterngassén álló épületet azonban a város a 19. század végén kisajátította, s a környék rendezése céljából bontásra ítélte. Ehelyett létesült az új, reprezentatív székház az egykori Császári és Királyi Árvaház kertjében, a Waisenhausgassén, a mai Boltzmanngasse 14. szám alatt.[719] Czigler 1899-ben

[714] SPEIDL, 1890. 1195–1196.

[715] Hol lesz az esztergomi uj képezde? In: *Esztergom és Vidéke*, 1893. jan. 5. 15. évf. 2. sz. 3; Az érseki tanítóképző. In: *Esztergom és vidéke*, 1897. jún. 3. 19. évf. 44. sz. 3.

[716] *Az esztergomi tanító képezde tervei*. 1893 körül. Esztergom, Prímási Levéltár, Tervrajzgyűjtemény, 553–561.

[717] A bécsi Pázmány-intézet. In: *Magyar Sion*, 1899. 13. évf. 479–480.

[718] Magyar és cseh király: 1780–1790.

[719] Az új Pázmáneum, 1899. 950–951.

készítette el az épület terveit, amelyet a hercegprímás jóváhagyását követően már nyáron kivitelezni kezdtek.[720] Az épület 1900 tavaszára elkészült, már csak a berendezési munkálatok maradtak hátra. Zárókövét 1900. augusztus 26-án helyezték el.[721] Egy utcai és egy hátsó szárnyból áll, amelyeket déli oldalon összekötő szárny kapcsol össze. Utcai képe leginkább a győri bencés főgimnáziuméval rokon. Klasszikus arányrendszerű vakolt-festett homlokzat, toszkán oszlopokkal és tört szegmensíves oromzattal keretezett bejárattal. Monumentális, reprezentatív küllemű, igazodva a rangos funkcióhoz és a környék neoreneszánsz palotáihoz. Bentlakásos intézmény lévén a tanuláshoz, munkához szükséges terek mellett saját kápolnát, lakó- és egészségügyi helyiségeket is alakítottak ki benne és összesen ötvenhat főnek tudott szállást adni.[722]

Széchényi Miklóst 1901. november 1-jén nevezték ki győri püspökké. Ekkortól kezdve Győrben is sokat tett egy papnevelő intézet építéséért. A káptalandombi, 1309 négyszögölnyi telket 1903-ban vásárolta meg az egyház erre a célra, Czigler pedig hamarosan elkezdte a tervezést. Mivel a megvalósítás az akkori költségvetéshez drágának bizonyult, az építkezésre már csak halála után, 1909–1910 között került sor Aigner Sándor tervei szerint. Munkájához Czigler rajzai alapul szolgáltak, a tervező azokat dolgozta át kisebb épületté (*387. ábra*).[723]

A budapesti Műegyetem

A czigleri életműben komoly szerepet kaptak a budapesti Műegyetem tervei, amelyek újra és újra visszatértek az iroda rajzasztalaira. Hazánk 1782-től rendelkezett egyetemi szintű mérnökképző intézettel, amely Institutum Geometrico-Hydrotechnicum néven kezdte működését. Ez az intézmény 1850-ben egyesült a József Ipartanodával, s létrejött belőle a József Polytechnikum, a mai Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem elődje. A politechnikumot 1871-ben emelték egyetemi rangra, s ekkor nevezték át Királyi József Műegyetemmé, ahol már ez évben elindult az építészképzés.[724] 1882-től a műegyetem a Múzeum körút 6–8. szám alatti, Steindl Imre által tervezett épületben és a mai Trefort-kert pavilonjaiban működött, ahol napjainkban az Eötvös Loránd Tudományegyetem. Már Czigler

[720] A bécsi Pázmány-intézet, 1899. 479.

[721] A Pazmaneum uj épülete. In: *Pesti Hírlap*, 1900. aug. 25. 22. évf. 233. sz. 7.

[722] BEKE Margit: A Pázmáneum, mint épített örökség a XIX–XX. században. In: TÜSKÉS Anna szerk. *Omnis creatura significans – Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest, 2009. 116.

[723] BEDI Vince: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr, 1937. 203.

[724] SZINNYAI, A közoktatás épületei, 1995. 84.

korai tanári éveitől kezdve voltak fejlesztések a területen, hiszen a 800 hallgató befogadására alkalmas épület a gyarapodó létszámhoz kevésnek bizonyult és szükség volt mellette bérelt helyiségekre, valamint újabb pavilonok építésére.[725] Az építészeti fakultás épülete 1883-ban épült fel az Eszterházy utca[726] 3. szám alatt. 1892-ben toldalékkal egészítették ki Hauszmann Alajos tervei alapján, amelynek első emeletére Czigler tanszéke is átköltözött.[727]

Az 1890-es években többször felmerült egy új kampusz építésének ötlete a Füvészkert mellett, amelynek tervezésére 1893-ban Czigler kapott megbízást Csáky Albin kultuszminisztertől. Bár Csáky utódjai, Eötvös Loránd (1848–1919) és Wlassics Gyula idején is napirenden maradt a munka, a helyszín idő közben bérházakkal kezdett beépülni. Wlassics ezért egy kisebb helyigényű intézménynek, a második nőgyógyászati klinikának engedte át a szabad területet, a Műegyetem telkének kiválasztása kapcsán pedig Czigler és tanártársai tovább egyeztettek a minisztériummal.[728] Czigler javasolta a lágymányosi telekcsoportot, ahol 1903-ban elindult az építkezés.[729] Ezen a területen állt a millennium idején a Gerster Kálmán által tervezett, Somossy Károly (1827–1903) által működtetett Konstantinápoly Budapesten nevű török ihletésű vigalmi negyed. Utóbbi elbontása után a telkek nagy része magántulajdonba került. Bár az új terület kiválasztása 1900-ra eldőlt és a telkek megvásárlása folyamatban volt, 1901-ben Czigler még a régi, Múzeum körúti főépület belső udvarába tervezett elektrotechnikai szertárat.[730] A nagyszabású épületek mellett további műegyetemi építkezésekhez is készített rajzokat, így az intézmény nagymarosi vízmérő állomásához (1894 k.)[731] és egy háromemeletes diákotthonhoz a Bercsényi utcában (1900 k.), amely nem valósult meg.[732] Ezzel párhuzamosan már zajlott az új épületegyüttes tervezése. Czigler 1899-ben, Tóth Lajos (1856–1926) miniszteri osztálytanácsos társaságában európai körútra ment

[725] GY. BALOGH Ágnes: A Műegyetem története. In: ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa szerk. *Műegyetem. A történeti campus*. Budapest, 2013. 29.

[726] Bp. VIII. Puskin u.

[727] KŐNIG Gyula: A kir. József-műegyetem tanévének megnyitása. In: *Építő Ipar*, 1892. szept. 22. 16. évf. 820. sz. 273–277.

[728] MAGYAR Vilmos: Az új műegyetem III. A jelen története. In: *Építő Ipar*, 1909. dec. 12. 33. évf. 50. sz. 465–466.

[729] GY. BALOGH Ágnes: A campus építésének története. In: ARMUTH–LŐRINCZI, 2013. 47–53.

[730] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36558. Bp. VIII. Múzeum krt. 6–8. Ideiglenes szertár és raktárépítkezés. 1901. HU BFL XV.17.d.329.36558.

[731] CHOLNOKY Jenő: A kir. József-műegyetem vízmérő-gyakorlatai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1895. 29. évf. 4. sz. 126–129.

[732] A diák-otthon építése. In: *Pesti Hírlap*, 1900. ápr. 4. 22. évf. 93. sz. 9.

külföldi előképek tanulmányozása céljából. Tapasztalatairól a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében* tanulmányt tett közzé, amelyben a zürichi, stuttgarti, karlsruhei, darmstadti, müncheni, berlini, aacheni, hannoveri, lembergi[733] és danzigi[734] műegyetemeket tárgyalta, amelyeket vélhetően útjuk során felkerestek.[735]

A lágymányosi Műegyetem első ismert tervváltozatai 1900-ra készültek el, vagyis még a telkek megszerzése előtt. A kémiai pavilon homlokzati képét és földszinti alaprajzát, valamint a lágymányosi kampusz látképét, helyszínrajzait már ebben az évben publikálta az építész a *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönyében*. Terveiből és írásából kiderül, hogy a nagyjából konvex deltoid alakú területen tizenkét pavilont szeretett volna emelni. A Duna-felőli hosszanti oldal közepén kapott helyet a főépület (*388–389. ábra*). Ezt a szemléletet követte a megvalósult, Hauszmann Alajos-féle koncepció is (*390. ábra*), azonban, míg Hauszmann főépülete inkább a Duna felől, hosszanti irányban terül el, Czigler tervének alaprajza négyzetbe írható, termei inkább a hátsó traktus felé rendeződtek. A Duna felől két kisebb pavilon nyúlt ki belőle oldalirányban, amelyek közül egyik az építészkar otthona lett volna, másikat pedig a hivatalnokok lakásainak szánták. A czigleri terv dunai oldalán összekötő árkádsor húzódik az épületek között, amelyet diadalívek törtek meg. E megoldás a dunai pavilonokat, vagyis a megvalósult kémiai és a Pecz Samu által tervezett mezőgazdasági géplaboratórium és műszaki mechanikai épület helyére tervezett elsőéves pavilont egy építészeti egységbe foglalta volna a főépülettel. A Czigler-féle elképzelésben a főépülethez a Promontori út[736] irányából egy összekötő folyosóval csatlakozott a könyvtár, némi rokonságot mutatva a megvalósult, Pecz-féle elképzelésekkel. A kisebb pavilonok a Promontori út és a Bertalan Lajos utca felől sorakoztak külön egységekként. A kémiai pavilon és a főépület közti területre tervezte a geodéziai pavilont, a deltoid Bertalan Lajos utcai csúcsához pedig az U alaprajzú mezőgazdasági géptani pavilont a gépműhellyel, amelynek az udvar felé court d'honneur-szerűen nyúló szárnyai a gépházat ölelték körbe. Czigler megvalósult terveivel ellentétben a fizikai- és elektrotechnikai pavilon U alaprajzú épülete helyén az 1900-as tervváltozaton még két épület állt, vagyis a Bertalan utca és Promontori út sarkán a fizikai, beljebb a Promontori útnál az ifjúsági pavilon menzával és társasági helyiségekkel. A szabadidős egységek integrálása Czigler területrendezési elképzeléseit is jellemzi, ugyanis a

[733] Lviv, Ukrajna.

[734] Gdańsk, Lengyelország.

[735] CZIGLER Győző: A királyi József-Műegyetem uj épületei. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900, 34. évf. 23. füzet, 583.

[736] Bp. XI. Budafoki út.

telepen három teniszpálya és négy „*játszótér*”, vagyis sportpálya kapott volna helyet. A czigleri tervet mégis sűrűbb beépítés jellemzi, mint a későbbi hauszmanni koncepciót, amelyben végül két pavilonnal kevesebb épült fel.

A látványterv legmonumentálisabb egysége a főépület, amelynek bejárata a félgömb alakú kupolával fedett középpavilonon nyílt. Az építész két további reprezentatív entrée-t is elképzelt, amelyeket szintén félgömb kupolákkal emelt ki. Ezek közül a deltoid hegyesszögénél a kémiai pavilon felőli meg is valósult. Az épület elé az építész egy kör alaprajzú köztéri művet rajzolt, amelyről a tervek alapján nem derül ki, hogy szobor, vagy szökőkút lett volna. A másik díszes bejárat a Bertalan Lajos utca felől helyezkedett el a mezőgazdasági géptani épületnél, előtte szintén térrel és köztéri alkotással. Az alaktani sajátosságok tekintetében megállapítható, hogy Czigler korabeli építészetére jellemzően sűrűsödnek a felső szint nyílászárói, váltakoznak a tégla- és vakolt-festett felületek. Karakteresek a szobrokkal koronázott tört vonalú oromzatok, az attikával és oromzattal kiemelt rizalitokat tagoló óriáspilaszterek, valamint az épületek főbejáratai fölött elhelyezett markáns kupolaformák, amelyek az előbb bemutatott reprezentatív bejáratoknál félgömb-, a többi helyen manzárdkupolák. Az építész a legtöbb egységbe belső udvart tervezett, amelynek a földszintjét néhol egy-egy előadóteremmel töltötte ki, a kémiai pavilonéhoz hasonló üveges befedéssel.[737]

A kémiai pavilon építésének előkészületei 1903 tavaszán kezdődtek[738] és az épület 1904 szeptemberében már átadható volt a rendeltetésének. A reprezentatív, téglahomlokzatú épület vakolt-festett homlokzattagoló elemekkel, lizénaszerű sarokarmírozással rendelkezik. Alaprajza a hátsó traktus felé szétnyílik, követve a környező utcák vonalát. A homlokzaton megfigyelhetőek a tárcsák, Czigler századforduló körüli építészetének díszítőelemei, illetve a pilaszter-fejezeteken a tudást jelképező baglyok. A középrizalit attikáján magyar címer látható, fölötte egykor díszes kupola magasodott. A rizalitokkal és loggiákkal tagolt hátsó homlokzat finom ívvel záródik és a természettudományok nemzetközi tudósait ábrázoló portrémedalionok díszítik (*391–398. ábra*). Az enteriőrökben igyekezett az építész világos tereket kialakítani. A földszinten egy üvegtetős nagyterem, hallgatói és tanári laboratóriumok, az első emeleten az általános vegytan helyiségei, a másodikon pedig a kémiai technológia

[737] CZIGLER, 1900. 581-583; u. o. 8–10. tábla.

[738] KALMÁR Miklós: A kémiai épület. In: ARMUTH–LŐRINCZI, 2013. 55.

tanári, laboratóriumi és előkészítő helyiségei, egy könyvtár, illetve a déli épületrész udvari oldalán egy felülvilágítós fényképészeti műterem kaptak helyet (*399–403. ábra*).[739]

A telep Budafoki úti oldalán épült háromemeletes fizikai és elektrotechnikai pavilon az eredeti elképzelések szerint a kémiaival egyszerre épült volna, de anyagi okokból a munkálatokat halasztani kellett és az épület is kisebb lett.[740] A földmunkát 1904-ben kezdték és 1905 februárjára végeztek vele, akkor indult el az építkezés. Czigler halála után irodájából Dvořák Ede, Rusz János, Tauer János, Medek Tibor és Hack Endre vállaltak részt a részletrajzok kidolgozásában. A telep többi épületének tervezését Pecz Samu és Hauszmann Alajos vették át, akik közreműködtek az 1906-ban átadott pavilon véglegesítésében is.[741] A közel U alaprajzú épület nyitott oldalával néz a Budafoki út felé. Udvarára három lépcsőház nyílik, amelyeknek egy-egy nagy méretű, több szintet átfogó, szegmensíves záródású ablaka és háromszögoromzata van. A homlokzattagolási rendszer a kémiai pavilonéhoz hasonló, azonban az egység hátsó elhelyezkedése miatt szerényebb. A belső terekben jellemző a világos kialakítás, de enteriőrjeit jelentősen átépítették (*404–410. ábra*).[742]

A műegyetemi épületeken tetten érhető a különbség Czigler, Hauszmann és Pecz építészete között. Pecz munkáin, így a könyvtári (*411. ábra*), mechanikai és géplaboratóriumi épületeken jellemző a majolika, a kerámia és a színes tetőcserepek használata, amely középkori alaktannal elegyedik. Hauszmann főépületén (*412. ábra*) szintén látható kerámia, a homlokzat plasztikai díszítésén pedig érezhető egy erőteljes századfordulós íz. Czigler főépülete aránylag egyszerű homlokzatú, inkább a kupolák szobrászati keretezése, hangsúlyozása figyelhető meg az eltérő anyaghasználat által. A homlokzatokon jó eséllyel megjelentek volna a portrémedalionok a kémiai pavilon hátsó homlokzatának koncepciója alapján, az adott pavilonban oktatott mérnöki tudományok képviselőiről. A medalion, mint a funkció tükre Czigler más művein, így a Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam épületén is megfigyelhető. A színes épületkerámiák használata nem jellemző, ahogy a felületbe olvadó ornamentális dísz sem, amely Hauszmann főépületén feltűnik.

[739] KALMÁR, A kémiai épület. 2013. 59–60.

[740] HAUSZMANN Alajos: A kir. József-műegyetem megnyitása. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1904. szept. 18. 23. évf. 30. sz. 195–201.

[741] KALMÁR Miklós: A fizikai épület. In: ARMUTH–LŐRINCZI, 2013. 79–81.

[742] KALMÁR, A fizikai épület. 2013. 85–89; A kir. József-műegyetem. 1904. 277.

Múzeumépületek

Czigler élete végén került kapcsolatba a múzeumépítészet problematikájával, amely a századfordulót követően vált igazán jellemző építészeti feladattá Magyarországon.[743] A kiegyezés utáni politika ugyanis eleinte a műszaki szektor fejlesztése felé fordult. Ezzel összecsengve, a korai időszak legjelentősebb múzeumi célú épülete, a Népszínház utca és József körút sarkán álló Állami Felsőipariskola és Technológiai Iparmúzeum (*413. ábra*, Hauszmann Alajos, 1887–1889) még oktatási intézménnyel karöltve működött, ahogy az Iparművészeti Múzeum és Iskola (*414. ábra*, Lechner Ödön, Pártos Gyula, 1893–1896) is. A vidéki múzeumok profilját szintén az ipar és a természettudományok alakították, például a marosvásárhelyi Székelyföldi Iparmúzeum (Kiss István, 1890–1893) Erdély modernizálását volt hivatott elősegíteni.

A dualizmus kori nagy magyarországi gyűjtemények alapját az 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum (*415. ábra*) képezte, amely Széchényi Ferenc (1754–1820) gróf könyvtárából született meg.[744] Amíg ez az intézmény képes volt befogadni az egyre szaporodó osztályokat, nagyobb állami múzeumépítkezéseknek nem látták szükségét.[745] Az Esterházy-gyűjtemény 1871-es megvásárlásával alapították meg az Országos Képtárat, a későbbi Szépművészeti Múzeumot, amely önálló épületre szintén már a századfordulót követően tett szert, amikor felépült a Schickedanz Albert és Herzog Fülöp Ferenc (1860–1925) által tervezett múzeumépület (1900–1906) a Hősök terén.[746] A múzeumi építkezésekért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon túl a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (1897–1922) tett nagy erőfeszítéseket. Utóbbi hatáskörébe a törvényhatósági és községi múzeumok tartoztak, valamint azok az egyéb alapításúak, amelyek állami felügyelet alá helyezték magukat. A 20. század elejére a főfelügyelőségi támogatás feltételévé vált, hogy az építtető, továbbá az építkezésre befolyó adományok a költségek felét biztosítani tudják.

A múzeum alapvető szükséglete a célnak megfelelő épület, amelyben a gyűjtemények biztonsággal tárolhatók, a közönségforgalomhoz szükséges terek és a kiállítások technikai feltételei biztosítottak. A tervezés során a funkcionális szempontok és a középületi karakter

[743] SZINNYAI Katalin: Múzeumok. In: CSÁSZÁR, 1995. 50.

[744] MAROSI Ernő: Magyar Nemzeti Múzeum, nemzeti múzeumok. In: *MúzeumCafé*, 2016. 2. kötet, 10. évf. 52. sz. 75–76.

[745] SISA József: Múzeumok és kiállítótermek. In: SISA, 2013. 373–375.

[746] GARAS Klára: A Szépművészeti Múzeum. In: *Századok*, 1983. 117. évf. 1. sz. 626.

kerültek előtérbe. Stílus tekintetében főként a neostílusok jellemzőek, ahogy Czigler múzeumtervein is. Az 1890-es években épült fel a kolozsvári Iparmúzeum klasszicizáló neoreneszánsz palotája Pákei Lajos tervei alapján, majd ugyanebben a stílusban a nagyszebeni Természettudományi Múzeum (Maetz Frigyes, 1894–1895), a Bihar megyei és Nagyváradi Múzeum (Rimanóczy Kálmán, 1895), valamint klasszikus stílusban az Aquincumi Múzeum (Orczy Gyula, 1894).[747] Ugyanakkor, néhány kivétel is ismert stílus tekintetében, mint az Iparművészeti Múzeum és Iskola, illetve Arad (Szántay Lajos, 1911–1913) és Marosvásárhely (Komor Marcell, Jakab Dezső, 1911–1913) kultúrpalotái, ahol a századfordulós törekvések is tetten érhetőek.

Annak érdekében, hogy az épületek a lehető leginkább megfeleljenek a követelményeknek, a főfelügyelőség ellenőrzés alá vonta a tervezést és a rajzok véleményezésére, készítésére építészeti felügyelőt alkalmazott.[748] Czigler, akit Fraknói Vilmos (1843–1924) püspök, főfelügyelő 1904 tavaszán nevezett ki, elsőként töltötte be a pozíciót.[749] Esetében kevés a megvalósult terv, inkább mások tervezési folyamatának ellenőrzése, segítése, valamint tanácsadói tevékenység volt jellemző nála. Ugyanakkor, már hivatalos kinevezése előtt is részt vállalt más építészekkel közös múzeumtervezési projektekben. A gyulai Kohán Képtár épülete, az egykori Békés Megyei Múzeum a Népkert északi részén épült fel N. Szabados József (1866–1933) tervei alapján 1895-ben. Építéséhez a hazai régész és művelődés-történeti társulatok adományokkal járultak hozzá.[750] Czigler az épület külső kialakításában vett részt, munkája részleteiről azonban kevés információ derül ki a forrásokból.[751] A letisztult, neoklasszicista portikuszos, timpanonos épület a Nemzeti Múzeumhoz hasonlóan a görög templomok formavilágát idézi és bár nem áll távol Czigler ókori építészeti érdeklődésétől, karakterében mégis eltér az életmű többi darabjától (*416–417. ábra*).[752]

[747] SISA, Múzeumok és kiállítótermek, 2013. 373–375.

[748] BODÓ Sándor: A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2016. 204–206.

[749] A muzeumok és könyvtárak országos szövetsége […]. In: *Alkotmány*, 1904. máj. 19. 9. évf. 120. sz. 11.

[750] A muzeum, 1895. 3.

[751] BÖRTSÖK László: *Gyula városképi és műemléki vizsgálata*. Budapest, 1953. 66.

[752] A bejárat portikusza fölötti vármegyecímer Kallós Ede, a belső festészeti díszítések Kaudersz Dávid, a nagyterembe készült bronz címer pedig Névery József munkái voltak. Az építésfelügyeletet Haviár Lajos királyi főmérnök látta el. A muzeum. In: *Békés*, 1895. jún. 2. 14. évf. 22. sz. 3.

Czigler önálló múzeumtervei szintén a vidéki Magyarországra készültek. Ilyen a meg nem valósult békéscsabai Néprajzi és Történeti Múzeum rajza, amely a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában maradt fenn.[753] A terv történetéről kevés adat ismert, a készítés ideje is bizonytalan. Az építész öttengelyű, szélein rizalitos épületet képzelt el, amely zárt sorba épült volna. Rizalitjait egy-egy szegmensívű oromzat emeli ki, két oldalt gömbölyű attikadíszekkel keretezve. Középületi funkciójára a nagyméretű, üvegezett portáljai és az első emelet hatalmas, félköríves záródású ablaksora utalt volna (*418–420. ábra*). Az épületet feltételezhetően az Aradi Ipar- és Népbank Czigler által tervezett háza (1895) szomszédjába képzelték el, amely mára erősen átalakított formában látható.[754]

A nagyméretű első emeleti ablaksor egy másik, immár megvalósult múzeumterv, a szombathelyi Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma középrizalitjának is jellegzetes motívuma, amelynek befejezését Czigler már nem élhette meg. Ehhez hasonló vegyes funkciójú kultúrpaloták számos városban létesültek. Közülük érdemes megemlíteni az 1896-ban átadott szegedit, amely régiségtárként, képtárként, természetrajzi gyűjteményként és könyvtárként funkcionált.[755] A hosszú 19. század 20. századba nyúló időszakában fellendültek a múzeumépítkezések, amelyek egyesületi, városi, vármegyei, állami és egyéni finanszírozásból valósultak meg.[756] A szombathelyi épület tervezése és építése 1903–1908 között zajlott. Az építtető egyletet 1899-ben alapították. A munkához Wälder Alajos (1856–1904) szombathelyi építész egymillió téglás adománnyal járult hozzá. Az első rajzok 1903-ban, Szabovits Ottó asztalán készültek. Wälder Alajos később további terveket rajzolt az építkezéshez, azonban Szabovits és Wälder halála megakasztotta a munkát. Rajzaikat a főfelügyelőség átvette és Czigler rendelkezésére bocsátotta. Czigler Wälder Alajos fiát, Gyulát a Műegyetemen tanította, s a fiatal építészt közös munkára kérte fel. A Czigler iroda korai rajzai még a Szent István parkba készültek Szabovits és Wälder munkájához hasonlóan,

---

[753] *A békéscsabai Néprajzi és Történeti Múzeum tervei Czigler Győzőtől*, dátum nélkül. HU MNL OL T.13. No. 60. 1–3.

[754] Az épületet említi: *Laszky–Biener-palota – Aradi Ipar- és Népbank – Békésmegyei Kereskedelmi Bank*. Csabai Házak. 2014. https://csabaihazak.blog.hu/2014/11/10/laszky-fele_haz_bekesmegyei_kereskedelmi_bank. Megtekintés: 2024. okt. 3; Tervek: *Aradi Ipar- és Népbank háza, tervek,* 1895. HU MNL OL ltsz. T 13 No. 60. 1–3.

[755] BODÓ, 2016. 204–206.

[756] 1912 végére közel 90 magyarországi múzeumot tartottak nyilván, közülük egyleti alapítású 38, városi 16, állami 9, egyéni kezdeményezésű 8, vármegyei 6 és egyházi 7 volt. A Soproni Múzeum esetében pedig egy városi és egy vármegyei múzeum egyesült mindkettő jogainak fenntartásával. *A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve*. Magyar Minerva V. 1912–1913, Budapest, 1915.

azonban a városvezetés végül a Deák ligetet jelölte ki helyszínként. Ide az eredeti terv nem lett volna elég reprezentatív, ezért Czigler átdolgozta rajzait. Az építész halála után a tervezést Dvořák Ede vette át,[757] aki a főfelügyelőség szakmegbízotti tisztjét is megkapta egykori főnökétől az új főfelügyelő, Pecz Samu kinevezéséig.[758] Dvořák szintén együttműködött Wälder Gyulával a múzeum tervezésénél.[759]

Az E alaprajzú, egyemeletes épület helyén téglavető volt, amelynek gödreit felhasználták a régiségtár szuterén helyiségeihez. A szimmetrikus homlokzaton kiemelt szerep jut a középrizalitnak, amelynek szegmensívben záródó, kétszárnyú fa ajtóból és egy-egy oldalvilágító ablakból álló főbejáratához gránitlépcső vezet. A bejárati rizalit földszintjén egy tágas előcsarnok kapott helyet, emeletén pedig a díszterem három nagy, félköríves záródású ablakával, amelyeket két oldalról egy-egy szoborfülke fog közre. A rizalitot háromszögű oromzat zárja és manzárdkupola fedi. A fülkékben és az oromzatban eredetileg szobrászati díszt szerettek volna elhelyezni, utóbbiban címerkartust, amely végül nem valósult meg (*421–424. ábra*).[760] A jól átgondolt, funkcionális belső kialakítás Cziglernek ezt a munkáját is jellemzi.[761] A látogató a tágas előcsarnokból egy hosszú folyosóra lép, amelyre a földszinti helyiségeket, így a könyvtár és régiségtár termeit felfűzték. A főlépcső a bejárattal szemben indul. Az emelet a természetrajzi, néprajzi és képtári termekkel hasonló rendszerben került kialakításra (*425–429. ábra*). A szombathelyi múzeumot 1908. október 11-én nyitották meg és egy évvel később, Wälder Gyula tervei alapján bővítették kultúrpalotává.[762]

A századforduló körüli múzeumok tipikus példái voltak az emlékmúzeumok, amelyekre szintén ismert példa az életműben. A nagyszalontai Arany János Emlékmúzeum

[757] BODÁNYI, 1911. 263–265.

[758] BODÓ, 2016. 205.

[759] PAÁR Eszter Szilvia: *Wälder Gyula.* Holnap Kiadó, Budapest, 2020. 42.

[760] A kivitelezést a szombathelyi Weiss Oszkár (1874–1936) vezette, aki a tiszteletdíja feléről Szabovits félárván maradt gyermekei javára lemondott. Az építkezésen dolgozó mesterek közül érdemes kiemelni Kopfensteiner Gyula (1857–1941) kőművest, Hudetz József (1857–1932) kőfaragót, Ortler Anzelm szobrászt, Geiger Ármin (1838–1910) és Svéd Ármin (1869–1924) bádogosokat, Szűcs Aladár (1873–1936) lakatost, Szeidel István asztalost, Blumschein Ignác (1865–1923) kovácsot, Popp Ferenc (1876–1927) festőt, Grünhut Zsigmond (1846–1911) üvegest, Babos Ferenc (1872–1928) kárpitost és Herfort Antal (1873–1912) kályhást. MELEGA Miklós – NÉMETH József: *Szombathely építészeti értékei. 1.* Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2010; BODÁNYI, 1911. 263–265.

[761] BODÁNYI, 1911. 263–265.

[762] TÓTH Kálmán: A szombathelyi kultúrpalota építéstörténete (1900-1910). In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője*, 2009. 2. sz. 16–34.

már Czigler halála után, 1912-ben épült fel Dvořák Ede és Szécsen Antal városi mérnök átdolgozott tervei alapján. Épülete egyemeletes, sarkán kerek zárterkély tömbbel és hagymakupolával (*430. ábra*).[763] Szintén Dvořák valósította meg Versec 1908-ban épült impozáns, egyemeletes kultúrpalotáját az egykori gyermekkert átalakításával.[764]

A fizikai jólét és a szociális gondoskodás épületei

Kórházak, szanatóriumok

A kórházépítés, mint tervezői feladat a 19. században, leginkább Czigler építészeti tevékenysége idején bontakozott ki. Pesten 1798-ban alapították a Szent Rókus Kórházat, amelynek építkezésén Czigler nagyapja másodfelügyelő volt (*431. ábra*).[765] Előtte Pozsonyban létezett egy száz ágyas kórház, amelyet az irgalmas rend működtetett. Az egészségügyi ellátás fejlesztésére égető szükség volt, hiszen a járványok, legfőképpen az 1870-es években is tomboló kolera rendszeresen sújtották a lakosságot, komoly emberáldozatot követelve. A 19. század végére kialakult intézményrendszer létrehozásában 1876 jelentett igazi fordulópontot, amikor elfogadták a közegészségügyi törvényt. A század utolsó két évtizedében kiépült Budapest kórházhálózata. Elkészült többek között a Vöröskereszt Erzsébet Kórháza (Hauszmann Alajos, 1882–1892), a Szent László Kórház (Kauser József, 1892–1894), a Szent János Kórház (1894–1898), valamint az Izraelita Kórház (Freund Vilmos, 1888–1889). Vidéken is jelentős építkezések zajlottak, például Debrecenben (Gerster Kálmán, 1891–1893), Győrben (Hübner Jenő, 1895) és Balassagyarmaton (Hübner Jenő, 1894).

A 19. századra nemzetközi tendenciák alakultak ki a kórházépítészetben. A historizmus kórházait nemzetközileg az itáliai reneszánsz elvei szerint építették. Gyakoriak voltak a nyerstégla homlokzatok és a kerámia díszek. Gazdasági okokból az építészek egyszerűségre törekedtek, figyelmük a funkcióra, a tömbök szervezettségére és műszaki megoldásaira irányult.[766] Igaz ez Czigler kórházépületeire is, azonban ő a nyerstégla homlokzatok helyett inkább vakolt-festett felületeket alkalmazott, amelyeket esetenként a sarkoknál és a homlokzattagolásnál egészítettek ki téglaszalagok. A kórházakat a század első felétől városszéli területekre telepítették, bár az orvosképzésre szolgáló klinikák továbbra is

[763] DÁNIELISZ Endre: Fiatal társat kap az ótorony. In: *Bihari Napló*, 1999. okt. 9. 10. évf. 238. sz. 7.

[764] Kulturpalota létesítése. In: *Pesti Napló*, 1905. jún. 9. 56. évf. 158. sz. 20.

[765] REPKÉNYI: Czigler Antal nekrológja. In: *Vasárnapi Ujság.* 1862. aug. 17. 9. évf. 33. sz. 385.

[766] SISA, Kórházak és laktanyák. In: SISA, 2013. 375–376.

központi helyszíneken maradtak. A szakértők úgy tartották, hogy a betegségek a légáram által terjednek és a tiszta levegő a gyógyulás egyik legfontosabb feltétele. Ekkor alakult ki a pavilonos rendszerű kórháztípus, amelyhez Czigler Győző munkái sorolhatóak. Vagyis, az egy-egy kórra specializált egységeket aránylag nagy területen, egy-kétszintes épületekben helyezték el, elkülönítve egymástól. A halottasház, a mosoda, a konyha, a gépház jellemzően szintén külön épületekbe kerültek.

A pavilonos rendszer előképét a háborús barakk jelentette, amely bár kevés betegre és ideiglenes céllal épült, jó szellőzési adottságokkal bírt.[767] Az első olyan kórháztelep, amely ebben a rendszerben épült és nemzetközi elismertségre tett szert, az 1839–1865 között épült párizsi Lariboisière kórház, amelyet Martin-Pierre Gauthier (1790–1855) tervezett (*432–433. ábra*).[768] A kor szakemberei által sokat méltatott gyógyintézet[769] tíz háromszintes pavilonból állt, amelyeket egy tágas udvar két oldala mentén fűztek fel, a további két oldalon pedig a főbejárat, illetve a kápolnát is magába foglaló épületrész helyezkedett el. Pavilonjait a telepen végig futó földszintes folyosó kapcsolta össze.[770] A kórház alaprajzát *Az Építési Ipar* is közzé tette 1877-ben.[771]

A hazai tervezők közül Pártos Gyula (1845–1916) és Hauszmann Alajos nevét érdemes kiemelni, akik tanulmányaikkal lefektették a dualizmus kori magyarországi kórházépítészet alapjait. Pártos 1877 elején közölt egy tanulmányt *A kórházakról és azok építéséről* címmel, történeti áttekintést adva és bemutatva a jelentős nemzetközi példákat.[772] Munkája aktualitását a közegészségügyi törvényen kívül az 1876-os tervpályázat adta, amelyet három kórháztelep tervezésére írtak ki. Erre 1877. április 10-ig 22 pályamű érkezett be,[773] 324 tervrajzzal.[774] Kettőt Pesten, a Kerepesi és az Üllői úton, egyet Budán, a Retek utcában terveztek felépíteni. A kórháztelepeket a kiírás szerint külön pavilonokban elhelyezett egységek képezték. Czigler Győző mindhárom helyszínre nyújtott be pályaművet

[767] WINKLER Gábor: Kórházak, klinikák. In: Császár, 1995. 186–187.

[768] SISA József: Kórházak és laktanyák. In: SISA, 2013. 376.

[769] PEVSNER, 1997. 154–155.

[770] STEADMAN, Philip: Building Types and Built Forms. Matador, Leicestershire, 2014. 56–57.

[771] A Lariboisière kórház Párizsban. In: *Az Építési Ipar*, 1877. 1. évf. 4. sz. képmelléklet.

[772] PÁRTOS Gyula: A kórházakról és azok építéséről I. In: *Az Építési Ipar*, 1877. jan. 7. 1. évf. 1. sz. 9–10; A kórházakról és azok építéséről II. 1877. jan. 14. 1. évf., 2. sz. 23–26; A kórházakról és azok építéséről III. 1877. jan. 28. 1. évf. 4. sz. 61–63.

[773] A Kerepesi úti kórházra hét, az Üllői útira tíz, a Retek utcaira öt pályamű érkezett.

[774] Budapest új közkórháza. In: *Az Építési Ipar*, 1881. május 22. 5. évf. 21. sz. 185–186.

„*Szorgalom*” jelige alatt.[775] A Kerepesi útra beadott rajzok közül Czigler munkáját díjazásra ajánlotta a bizottság. Neoreneszánsz homlokzatú pavilonokból álló telepet képzelt el, amelyen a szép művészi kivitel mellett kiemelték a praktikus, kényelmes alaprajzi elrendezést és lépcsőrendszert. Ugyanakkor megjegyezték, hogy a „*tervező oly nagy súlyt fektetett a terv művészi oldalára, hogy ez által elragadtatva, nevezetes programeltérésekhez jutott és hibákba esett*”.[776] Czigler előképként a Lariboisière kórházra tekintett, így a pavilonokat zárt folyosóval kapcsolta össze.[777] A bírálóbizottság orvos tagjai ugyanakkor kifogásolták ezt a megoldást, mivel a folyosón így szabadon terjedhettek volna a miazmák a levegőben.[778] Czigler pályaműveinek közös problémája, hogy egy-egy homlokzati képet készített csak el, holott az alaprajzok szerint a pavilonok különböző méretűek. A Retek utcai és Üllői úti kórháztelepek esetén munkája a homlokzati rajzok hiánya miatt kizárásra került[779] annak ellenére, hogy a tervről azt állapították meg a bírálók, hogy „*az épületek dispositiója, tekintettel a lejtméreti viszonyokra igen helyesen, sőt a benyújtott tervek között talán leghelyesebben van tervezve*.”[780]

Végül Czigler korai kórháztervei közül egyik sem vált valóra, sőt a pályázaton felmerült helyszínek közül egyedül az Üllői úti Szent István Kórház valósult meg 1883–1885 között, Hauszmann Alajos tervei alapján (*434. ábra*).[781] Hauszmann 1880-ban Dr. Gebhardt Lajos (1836–1908) orvos társaságában külföldi tanulmányúton járt kórházépületek tanulmányozása céljából.[782] Tapasztalatairól *Kórházépítési tanulmányok* címen kétszer tartott felolvasást a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben, s a szöveget az egylet közlönyében is publikálta.[783] A Szent István Kórház tervezésénél nagy hangsúlyt fektetett a természetes és mesterséges légmozgásra, a fertőtlenítés lehetőségére, illetve az építési és burkolóanyagok szerepére.[784] Az általa lefektetett szempontok a kortársak, így Czigler kórháztervezési

[775] A főváros legutóbbi közgyűlésén. In: *Építési Ipar*, 1878. márc. 17. 2. évf. 63. sz. 95.

[776] A kerepesi úton építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 53. sz. 2–3.

[777] A Lariboisière kórház Párizsban. In: *Az Építési Ipar*, 1877. 1. évf. 4. sz. képmelléklet.

[778] A kerepesi úton építendő kórház, 1878. 3.

[779] A barrak-kórház mögött építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 53. sz. 4.

[780] Bírálati jegyzetek. Budán építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 55. sz. 21.

[781] JENEY, 2020. 42–47.

[782] CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stílusváltozásai. In: Művészettörténeti Értesítő, 1978. 27. évf. 4. sz. 228.

[783] HAUSZMANN Alajos: Kórházépítési tanulmányok. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1881. 15. évf. 2. sz. 141–178.

[784] JENEY, 2020. 9–10.

tevékenységére is kihatottak, akinek későbbi, megvalósult munkái két olyan súlyos betegséggel kapcsolatosak, amelyek a korszak kutatóorvosait foglalkoztatták. Az egyik ilyen a kutyaharapás okozta veszettség, a másik pedig a tuberkulózis.

Louis Pasteur (1822–1895) francia mikrobiológus, kémikus 1885-ben fejlesztette ki a veszettség elleni védőoltást. Hazánkban Hőgyes Endre (1847–1906) kísérletezett oltóanyaggal, amely állatokon hatékonynak bizonyult. 1888-ban Párizsba utazott konzultálni a francia kutatóval. Elhatározta, hogy Magyarországon is alapítani kell egy Pasteur-intézetet, amely ideiglenesen az Üllői úti klinikán kezdte meg működését.[785] Méltó elhelyezése céljából a Rákos utcában[786] építettek egy új épületet, ahol végül az egyetem általános kór- és gyógytani tanszéke is helyet kapott. A kórház terveit Kiss István készítette el, aki 1880-ban, elsőként szerzett építészoklevelet a Magyar Királyi József Műegyetemen,[787] tanulmányait Hansennél folytatta 1882–1883 között,[788] majd 1885-től a budapesti Műegyetem magántanára lett.[789] Életútja több ponton összefonódott Cziglerével, akivel jó barátságban állt. Vele együtt tagja és részvényese volt az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek,[790] valamint igazgatósági tagja a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaságnak.[791] Az egyesülethez tartozó Köztelek Üllői úti épületében – ahol Czigler lakott – a földszinti és első emeleti egyleti helyiségek átépítési terveit Kiss készítette Aigner Sándorral közösen 1891-ben.[792] Czigler Kiss elhunyta után vállalta barátja félbehagyott munkáinak befejezését. Így kerültek hozzá a Rákos utcai gyógyintézet tervei is. A munkákért járó tiszteletdíjat az építész Kiss özvegyének, Herrich Leonie-nak (1865–1945)[793] ajánlotta fel.

A neogótikus jegyeket magán viselő homlokzat Kiss István munkásságához áll közelebb. Téglaszalagos díszítésével, magasra törő oromzatával hasonlóságot mutat a Budai Irgalmasrendi Kórházzal (*435. ábra*, 1901–1903), amelynek befejezését szintén nem élte meg a tervező. A Pasteur Intézet 1902. augusztus 23-án engedélyezett rajzait már Czigler

[785] NAGY Albert, dr. Az uj budapesti Pasteur-intézet. In: *Magyarország*, 1904. okt. 15. 11. évf. 247. sz. 11.

[786] Bp. IX. Hőgyes Endre u.

[787] PÁPAI, 2017. 66.

[788] PAPP, 2007. 127.

[789] PÁPAI, 2017. 69.

[790] Folyó évi szeptember 1-éig részvényeket jegyeztek. In: *Köztelek*, 1893. szept. 2. 3. évf. 70. sz. 296–297.

[791] A Pátria […]. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1902. 21. évf. 1–40. sz. 108.

[792] HU BFL XV.17.d.329.36838.

[793] A házaspárnak három gyermeke született. Közülük László (1887–1925) folytatta az apa építészi hivatását. PÁPAI, 2017. 67.

véglegesítette.[794] A kétemeletes kórházépület paralelogramma alakú telken épült fel, amelyen három fő egység kapott helyet. Közülük kettő gyógyítási célra épült, egy pedig a kísérleti állatok istállójaként szolgált. A Rákos utca felőli épületszárnyban kapott helyet a kór- és gyógytani intézet, amely magában foglalja a laboratóriumokat, az adjunktusi lakást, a várótermet és az oltótermet.

A főépület vakolt-festett homlokzatát téglaszalagok tagolják. Jellegzetes motívuma a neogótikus, oromzatos középrizalit, amelyen a főbejárat nyílik. Az ajtó felülvilágítójában és a második emelet középtengelyében egy-egy rózsaablak található (*436–440. ábra*). A főbejáraton át, a fa-üveg szerkezetű szélfogó fülkéből egy tágas előcsarnokba lehet jutni. A földszinten felvételi helyiségek, várótermek és ambuláns betegek számára kialakított kezelők helyezkedtek el. A vizsgálóterem várótermének falán a „*Cave canem.*", vagyis „*Óvakodj a kutyától!*" felirat állt. A másik falon Magyarország térképe kapott helyet, a többin pedig az öt kontinens az addig alapított Pasteur-intézetek számával. A gyógykezelő helyiség falképe Pasteurt ábrázolta, amint egy kutyaharapást szenvedett gyermeknek oltást ad. Az első emeleten egy nagy, amfiteátrális tanterem helyezkedett el laboratóriumokkal körülvéve, a másodikon dolgozószobákat, irodákat és fényképező helyiséget alakítottak ki (*441–445. ábra*).[795] A Pasteur-kórház az udvar végében kapott helyet.[796] Itt tágas folyosók és társalgók kerültek kialakításra, amelyekben az ápoltak tartózkodhattak. Az intézetnek külön étkezője, konyhája és fürdőhelyiségei voltak. A kórház mögött, a telek déli végében földszintes istállót építettek az állatoknak, tetején pedig galambtenyésztőt helyeztek el.[797] Az épületegyüttest ma a Semmelweis Orvostudományi Egyetem használja.

A korszak másik nagy egészségügyi problémája, a tuberkulózis a 19. század végén világszerte rengeteg áldozatot szedett. Angliában, Belgiumban, Franciaországban, Németországban, Norvégiában, Oroszországban és Svájcban komoly mozgalmak indultak tüdőszanatóriumok építésére, amelyeket adományokkal támogattak. Magyarországon 1895-ben nagyjából 53.000 ember hunyt el tüdővészben, ez az összes halálozás 12 százaléka. A betegek jó része nem engedhette meg magának, hogy drága, külföldi szanatóriumokban gyógyíttassa magát. A hazai mozgalomban az 1894-es budapesti Nemzetközi Egészségügyi

[794] HU BFL XV.17.d.329.36868; HŐGYES Endre: A budapesti Pasteur-intézet 1903-ban. In: *Akadémiai Értesítő*, 1905. 16. kötet. 16.

[795] NAGY, 1904. 11.

[796] HU BFL XV.17.d.329.36868.

[797] Tárcza. A budapesti Pasteur-intézet 1903. évi működése. Az újonnan épült kór- és gyógytani intézet és Pasteur-kórház terveinek bemutatása. In: *Orvosi Hetilap,* 1904. nov. 20. 48. évf. 47. sz. 685–687.

Kongresszus hozott előrelépést. Élére Korányi Frigyes állt,[798] aki 1897-ben megalakította a Budapesti Szegénysorsú Tüdőbetegek Szanatórium-Egyesületét. Az alakuló közgyűlést 1898. május 3-án tartották, elnökké Batthyány Lajost, alelnökké Korányit és Harkányi Frigyest (1826–1919) választották meg. I. Ferenc József október 24-én elfogadta a védnökségi felkérést és hozzájárult, hogy az első magyar alapítványi tüdőszanatóriumot Erzsébet királyné után nevezzék el. A fővárosi közgyűlés 1899 nyarán elfogadta a kiválasztott, 24.000 négyszögölnyi terület átengedését a János-hegy délnyugati lejtőjén és vállalta a vízvezeték és az odavezető út kiépítését. Az építési költségekért országos gyűjtést szerveztek, amelynek ívein Jókai Mór (1825–1904) felhívása és Benczúr Gyula rajza látható (*446. ábra*).

Czigler Korányival való ismeretsége révén tagja lett az egyesületnek és a tervezést ingyen vállalta. A pavilonos rendszerű épületegyüttes kivitelezése 1900 szeptemberében indult, az alapkőletételre november 17-én került sor (*447. ábra*). A munkálatok gyorsan haladtak, néhány kisebb épület már az év végére tető alá került.[799] Első körben csak a főépület egyik szárnyát, a telep bejáratától távolabbit építették fel, a másikra pénzhiány miatt nem volt lehetőség. Az 1905 után kivitelezett második főépületet, valamint az újabb pavilonokat Morbitzer Nándor tervezte, Dvořák Ede pedig építésvezetőként működött közre. Ők ketten az első ütem tervezésében is részt vettek a Czigler iroda munkatársaiként.[800] A szanatórium 1901 novemberétől fogadta a betegjelentkezéseket és a hónap közepén nyílt meg. Az alapítványnál ingyenes helyekre is lehetett pályázni, illetve a szegény sorsú árvaleányoknak és özvegyasszonyoknak külön alap jött létre, amelynek élén Emich Gusztávné Tormay Etelka (1845–1914), egy ismert zoológus, udvari tanácsos és országgyűlési képviselő felesége állt.[801] A sajtó feljegyezte, hogy amikor I. Ferenc József 1904-ben látogatást tett az intézményben, a tágas lépcsőházba belépve az uralkodó Cziglerhez fordult és elismerését fejezte ki a „*pompás higiénikus építkezés*” iránt.[802] A kórháztelep később további bővítéseken esett át, s ma az alapítóról elnevezett Országos Korányi Pulmonológiai Intézetnek ad otthont.

---

[798] Az Erzsébet-szanatórium alapkőletételének ünnepélye. In: *Vasárnapi Ujság*, 1900. nov. 25. 47. évf. 47. sz. 776–777.

[799] KUTHY Dezső dr.: Erzsébet-szanatórium. In: *Képes Folyóirat. A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1901. 29. kötet, 319.

[800] Halmos polgármester az Erzsébet királyné-szanatóriumban. In: *Az Ujság*, 1905. okt. 31. 3. évf. 303. sz. 11.

[801] A szegénysorsú tüdőbajosok szanatóriuma. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 10. 21. évf. 310. sz. 9–10; A budakeszi Erzsébet-szanatórium megnyitása. In: *Pesti Napló*, 1901. nov. 24. 52. évf. 324. sz. 9.

[802] „*Már maga a szóváltás karakterisztikus volt az uralkodó és a tanár között, kiknek egyike sem vethet lustaságot a másik szemére, mert ez a király még mint ember is megélt volna a munkájából, de ez a tanár sem lehetne zaklatottabb, mint most, bármi hivatalban. A magyarázó professzort az uralkodó folyton csak doktor*

Czigler egy másik tüdőszanatórium tervezésével is foglalkozott, amelynek megvalósítását már nem élhette meg. A gyulai József Főherceg Szanatórium terveit a városhoz fűződő családi köteléke miatt ingyen készítette el. Ez az intézet is egyleti alapítású volt. Védnöke József királyi herceg (1872–1962), vezéregyéniségei pedig Lukács György főispán (1865–1950), Lukács Györgyné Perényi Marjorie (1875–1949), Almásy Dénes (1863–1940), Almásy Kálmánné Wenckheim Stefánia Mária (1837–1917) és Wenckheim Frigyesné Wenckheim Krisztina voltak. Az építkezés költségeit adományokból gyűjtötték össze, így 1902. március végére 60.000 koronát meghaladó összeg folyt be. A helyszín kiválasztásához meteorológiai méréseket végeztek.[803] Végül a gyulai Lugos-erdőt tartották legalkalmasabbnak, amelyből a városvezetés 28 katasztrális holdnyi területet engedett át az egyletnek. Az építkezés 1905 szeptemberében indult el Dvořák Ede által átdolgozott tervei alapján.[804]

Mindkét szanatórium sajátossága, hogy egy főépületből és további pavilonokból áll. Az Erzsébet Királyné Szanatórium főépülete esetében a tizenkéttengelyű homlokzat második és tizenegyedik tengelye rizalitokat képez. Míg az épület nagyrésze kettő, az első rizalit az előtte lévő tengellyel együtt három emelet magas (*448–453. ábra*). A főépülethez zárt folyosóval kapcsolódott az ebédlő, mögötte pedig a konyhaépület állt (*454. ábra*). Az erdős környezetben elhelyezett, vakolt-festett pavilonokat facsoportok választják el a délkeleti oldal földszintes és egyemeletes gép- és mosóházaitól, illetve istállóitól. A melléképületek közelében kapott helyet az egyemeletes igazgatói villa is (*455–457. ábra*). Gyulán a telep középpontjában áll a szélein földszintes, középen egyemeletes, fiatornyos főépület, amelyet két oldalról egy-egy ív alakú folyosó kapcsolt össze a betegpavilonokkal. Az épületcsoporttól balra helyezték el a földszintes igazgatói lakóházat. A telephez istálló, üvegházas konyhakert, baromfiudvar, jégverem, gépház és víztorony is tartozott. Utóbbi egy fúrt artézi kútból nyert vizet.[805] Míg Gyulán az összes épületet vakolt-festett homlokzatok és téglaszalagos tagolás

---

urnak címezgette, míg az egyszer csak kirukkolt, hogy ő nem orvos, hanem technikus. Hát akkor hogyan tudja ezeket a dolgokat? »Felséges Uram! A jó építésznek mindenhez kell érteni«, volt a klasszikus felelet." K_ó: Építészek nagyhete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője.* 1904. jún. 12. 23. évf. 19. sz. 138; A király az Erzsébet-szanatóriumban. In: *Képes Folyóirat – A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1904. 36. kötet. 297–299.

[803] Az alföldi szanatórium. In: *Budapesti Hírlap*, 1902. ápr. 8. 22. évf. 96. sz. 7.

[804] A művezető és a telepre vezető kocsiút tervezője János József királyi főmérnök volt, az iparosmunkákat pedig N. Szabados József fogta össze, akivel Czigler a Békés Megyei Múzeumon dolgozott együtt. DVOŘÁK Ede: A József-szanatorium Gyulán. Épült: 1904–1907. In: *Építő Ipar*, 1908. ápr. 26. 32. évf. 17. sz. 179–180.

[805] DVOŘÁK, 1908. 179–180.

jellemzik (*458–461. ábra*), az Erzsébet Királyné Szanatóriumban csak a kiszolgáló egységek kaptak ilyen homlokzatalakítást, míg a főépület, az ebédlő, a konyha és az igazgatói villa vakolt-festett homlokzatúak. Utóbbinak lábazati és földszinti falfelületeit terméskővel borították, a főépületen pedig megjelentek a tárcsákból és rovátkákból képzett motívumok, valamint a szélső rizalitokon egy-egy napóra díszítőelemként. Mindkét szanatóriumnál jellegzetesek a rizalitokat kiemelő csonkakontyos oromzatok, amelyek faragott fa ereszeikkel a hegyvidékeken és erdős területeken épült, svájci villa típusú épületekre emlékeztetnek.

A tüdőszanatóriumokon megfigyelhetőek olyan külső sajátosságok, amelyek a tüdővész korabeli gyógyításához kapcsolódtak. Ilyenek a déli irányba tájolt, nyitott légkúra folyosók, amelyek az Erzsébet Királyné Szanatórium főépülete szobái előtt, Gyulán pedig az összekötő folyosókon és a betegpavilonokon futnak végig. E folyosókra pamlagokat helyeztek ki a légkúrában részt vevő betegeknek, akiknek a gyógyulását segítette a vidék tiszta levegője. Az Erzsébet Királyné Szanatóriumban jellegzetes, hogy a légkúra-folyosók, a nagyobb termek és az ebédlő falain idézeteket, bölcsességeket lehetett olvasni az egészségről, illetve a gyógyulásról. Itt a főépület rejtette a betegfelvételi, személyzeti és adminisztrációs helyiségeken túl a betegszobákat is, s összesen száz beteg befogadására volt alkalmas. Gyulán a betegszobák a főépülethez kapcsolt betegpavilonokban kerültek elhelyezésre, ahol jobbra a nők, balra a férfiak szobái nyíltak, s a két épületrész ötven-ötven gyógyulni vágyót tudott befogadni. Míg az Erzsébet Királyné Szanatóriumban külön pavilont kapott a konyha, Gyulán a konyha, a mosókonyha, a tároló- és a gazdasági helyiségek a hátsó keresztszárnyban kerültek kialakításra, amelynek két széle egyemeletes és felső szintjén a gondnoki lakás, illetve a gazdasági személyzet lakrészei helyezkedtek el.

Fürdők

A magyar fürdőkultúra a 19. század első felében indult fejlődésnek és a fürdőépítészet a kórházépítészethez hasonlóan a század utolsó harmadában kapott igazi lendületet. A fürdőhelyek egyre több pihenni és gyógyulni vágyót vonzottak, hiszen a vasútnak, a közlekedés fejlődésének köszönhetően könnyebben elérhetővé váltak. Fürdőkomplexumok létesültek szállodákkal, nyaralókkal. Az üdülőtelepek építészeti nyelvezete a neoreneszánsztól a neobarokkon át a balkonos, favázas, svájci villa típusig terjedt. A fürdők gyakran pavilonos rendszerben épültek, amelynek központjában a nagyszabású gyógyterem, az épületegyüttes díszterme állt. Ehhez jellemzően tükör- és kádfürdők sora csatlakozott. A komplexumot különféle épületek, kútházak, fedett sétányok, zenepavilonok egészítették ki, valamint parkok

és sétautak kapcsolódtak hozzá.[806] Az Osztrák–Magyar Monarchia területén számos fürdőváros alakult ki, amelyek közül érdemes kiemelni Karlsbadot,[807] amelynek több kolonnádját, valamint 1895-ben megnyílt Császárfürdőjét Fellner és Helmer tervezte (*462. ábra*).

Budapesten a Margitszigeten jött létre 1868–1870 között egy szállodákból, vendéglőből, villákból és egyéb épületekből álló, jellegzetes 19. századi fürdőkomplexum Ybl Miklós rajzai alapján (*463. ábra*).[808] Fő épülete a neoreneszánsz Margit fürdő volt, amelynek három, T alakban elrendezett szárnya egy központi, kupolás csarnokban futott össze. Hasonló telepek számos vidéki városban épültek, amelyek a fejlesztéseknek és a turizmusnak köszönhetően egészen nagyvárosi karaktert kaptak. Ilyen volt Herkulesfürdő, amelynek Szapáry-fürdőházát Alpár Ignác tervezte (*464. ábra*, 1885–1887), vagy Pöstyén a Ferenc József fürdővel (1898). A fürdőtelepek egy része már a reformkorban is működött, azonban az új beruházások jelentősen növelték színvonalukat és forgalmukat.[809]

Czigler Győző már a mérnöki hivatalnál kapcsolatba került a fürdőépítészet problematikájával. 1880–1881 között részt vett a 16. század végén, Szokoli Musztafa budai pasa[810] által létesített Rudas fürdő restaurálásában (*465–466. ábra*). A török kori emlék bővítését az 1870-es évek közepén Ybl Miklós tervezte. A munkálatok indulásakor világossá vált, hogy a meglévő, műemléki részek helyreállítása is szükségszerű. Az évek során a főmedence kupoláját tartó oszlopok kapocsvasai kiestek, így az oszlopok közül több elgörbült, megroppant.[811] A mérnöki hivatal 1880-ban Cziglerre és a vele együttműködő Gerster Kálmánra bízta a fürdő stílszerű helyreállításának megtervezését.[812] Beadott rajzaikat a felkért szakértők, Ybl Miklós, Weber Antal és Steindl Imre bírálata alapján, módosítás nélkül elfogadták.[813] A munkát az építésztársadalom nagy érdeklődéssel figyelte. Czigler 1880 novemberében körbevezette a helyszínen a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet műépítészeti szakosztályának csoportját, ismertetve az épület történetét és a restaurálás főbb

[806] SISA József: Szállók és fürdők. In: SISA, 2013. 485–489.

[807] Karlovy Vary, Csehország. KATONA Csaba: Magyar és cseh fürdők az Osztrák-Magyar Monarchiában. In: *Limes*, 2008. 21. évf. 1. sz. 29.

[808] KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Budapest, 1999. 55–60.

[809] SISA József: Szállók és fürdők. In: SISA, 2013. 485–489.

[810] Uralkodott: 1566–1578.

[811] A Magy. Mérn. és Épít.-Egylet köz- és műépítészeti szakosztálya. In: *Az Építési Ipar*, 1880. nov. 7. 4. évf. 201. sz. 355–356.

[812] PAPP, 2007. 19.

[813] A „Rudasfürdő" közfürdőjének stylszerű helyreállítása. In: *Az Építési Ipar*, 1880. ápr. 4. 4. évf. 170. sz. 113.

szempontjait. A helyreállítás során a korszak purista szemlélete érvényesült, vagyis a fürdő török kori ideális állapotának visszaállítását tűzte ki célul. Csak az eredetinek tartott elemeket kezelte igazi értékként, megtisztítva őket a 18–19. századi beépítésektől. A kupola hatszögű felülvilágítóin található lyukakat az évszázadok során betömték, helyettük oldalablakokon engedték be a természetes fényt, az oszlopos körcsarnok medencéit falakkal pedig vették körül, elkülönítve őket egymástól. A barokk kori kiegészítések elbontásával Czigler az eredeti atmoszférát akarta visszaengedni a térbe.[814] Ezzel együtt a fürdőt a kor igényeihez kívánta alakítani, egy kulturált gőzfürdő és hozzá tartozó helyiségek, lakószobák és kádfürdők létesítésével.[815]

A fürdőépületek között külön típust képviselt a tófürdő, amely egy-egy tavi fürdőhelyen épült fel a víz felszínén tutajokra vagy cölöpökre. 1772-ben Festetics György (1755–1819) építtetett fürdőházat a Hévízi-gyógytóra (*467. ábra*). A Balatonban Keszthelynél emeltek egy mesterséges szigetre fürdőépületet 1864-ben (*468. ábra*). Mindkét példánál jellemző a könnyű fa szerkezet, illetve a sarkain és kiemelt helyein tornyos épületforma. A balatonfüredi hidegfürdő tornyos, fa épülete szintén a tóban, Balatonfüred partjainál helyezkedett el. Ez a fürdő korábban említett, többször újjáépített hévízi és keszthelyi példákkal ellentétben már nem létezik, hiszen a második világháború után, robbanás következtében megsemmisült.[816]

A város első hidegfürdőjét 1821-ben Oesterreicher Manes József (1759–1831) fürdőorvos építtette fel a Horváth-háztól keletre. Miután ez már az építés évében elpusztult, a püspöki uradalom két nagyobb és hat kisebb egységből álló épületet emelt nagyjából a mai kikötő vonalában.[817] Ez a létesítmény 1834-ben tűzkárokat szenvedett, helyreállították, de 1853-ban újat építettek helyette. 1866-ban szintén építkezések zajlottak Gerster Károly (1819–1867) és Frey Lajos (1829–1877) tervei alapján,[818] nagyjából a mai Ipoly Szállóval szemben. Húsz év múlva, 1888–1889-ben ismét újjáépítésre került sor Vaszary Kolos megbízásából, Czigler Győző tervei alapján. A Czigler-féle fürdőházat 1889. június 2-án, a

[814] A Magy. Mérn. és Épít.-Egylet köz- és műépítészeti szakosztálya, 1880. 356.

[815] A „Rudas-fürdő" kibővítésének tervezetét […]. In: *Az Építési Ipar*, 1881. ápr. 10. 5. évf. 223. sz. 131.

[816] „*Ekrazitot rejtettek el alatta a németek. A háború után kézigránáttal halásztak, hat ember meghalt, a pagoda a levegőbe repült.*" RUFFY Péter: Füredi levél. In: *Hirlap*, 1948. júl. 18. 3. évf. 611. sz. 6.

[817] LICHTNECKERT András: Füred, a parasztok és a szegények gyógyfürdője. In: *Füredi História*. 2007, 16. sz. 2–9.

[818] A balatonfüredi uj tófürdő. In: *Hazánk s a Külföld*, 1866. 36. sz. 567–568.

fürdőévaddal együtt nyitották meg.[819] A megújult Balatonfüredet is ekkor adták át a nagyközönségnek, hiszen korszerű közvilágítást kapott a parti sétány és üzembe helyezték az átalakított savanyúvizes kutat.[820]

A Czigler-féle fürdőépület cölöpökre épült és keskeny híddal kapcsolódott a sétányhoz. Hosszanti oldalai a parttal párhuzamosak voltak. Egy közép- és két oldalpavilonnal rendelkezett, amelyeket egy-egy keskenyebb szárny kapcsolt össze. A pavilonok négy sarkán 12 darab hasáb alakú torony emelkedett ki. A középsőket sátortetővel, míg az oldalsókat a kiscsákói Geist-kiskastélynál és az Országos Erdészeti Egyesület székházánál is megfigyelhető tört vonalú gúlasisakkal fedték. A sok csúcsos tetőidom lehetett az oka annak, hogy az épület a korabeli köznyelvben a „*kínai pagoda*" becenevet kapta.[821] A főhomlokzaton Czuczor Gergely (1800–1866) költő szavai voltak olvashatóak: „*Lelked szép erejét a sors hullámai edzik, E tó testednek nyujt vidor életerőt!*"[822] A létesítmény két uszodát, kilencven vetkőzőkabint, egy tükörkabint és egy elegáns várótermet rejtett (*469–470. ábra*).

Bár csak rajzokon valósult meg, érdemes megemlíteni Czigler másik, szintén Vaszary által adott fürdőtervezési megbízását. Az építész Esztergomba, a prímási gépgyár mellé tervezett gyógyfürdőt, amelyben a szegényebb vendégek közös medencében, a jómódúak pedig kabinfürdőkben mártózhattak volna meg.[823]

A városligeti artézi fürdő

A Czigler egyik fő műveként emlegetett Széchenyi fürdő tervezéstörténete 25 évet ölelt fel, amire eljutott a megvalósításig. Az első tervek 1884-ben készültek és az építkezés 1909-ben indult el, már Czigler halála után. Ez idő alatt több száz tervváltozat készült, valamint a helyszín is megváltozott.

A budai gyógyvízforrások már a rómaiak idején ismertek voltak, a pestiek ellenben a 19. század második feléig rejtve maradtak. 1867-ben felfedezték a margitszigeti forrást,

---

[819] Dr. Cholnoky Jenő földrajztudós 1943-ban a következőket írta Czigler Győző füredi hidegfürdőjéről: „*Ha valaki azt le akarná rombolni, talán fegyverrel a kezemben is megakadályoznám! Ennélkül Füred nem Füred. Tessék csak megnézni alkonyattáján, amikor aranyfény ömlik el rajta, olyan mintha álomkép úsznék a gyöngyházszínekben mosolygó tó fölött.*" CHOLNOKY Jenő: A kétszázéves Balatonfüred. In: *Balatoni Szemle*, 1943. 2. évf. 10. sz. 307–309.

[820] A balatonfüredi fürdőévad, 1889. 6.

[821] CHOLNOKY, 1943. 309.

[822] Az idézet tévesen Kisfaludy Károlynak tulajdonítva szerepelt. SZIKLAY János: Vaszary Kolos Balaton-füreden. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. nov. 8. 38. évf. 45. sz. 742.

[823] Uj fürdő Esztergomban. In: *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 3. 15. évf. 304. sz. 6.

1868–1878 között pedig a Városligetben zajlottak fúrások Zsigmondy Vilmos (1821–1888) mérnök kezdeményezésére. A területen végül remek adottságú artézi gyógyvízre bukkantak, amely ivó-, vagy fürdőkúraként alkalmazva pozitívan hat a gyomorra, a mozgásszervekre és az emberi szervezet működéseire. Első körben egy kis, Nádor-szigeti épületet alakítottak fürdővé és a Városligeti-tó partján létrejött az úgynevezett Nádorfürdő egy társas medencével és húsz kádfürdővel. A látogatószám olyan mértékben növekedett, hogy már az első évtized során kicsinek bizonyult a létesítmény.

Felmerült a bővítés gondolata, amelyhez Czigler először 1884-ben készített terveket (*471–473. ábra*).[824] Az építész a fürdőt négy, folyosókkal összekapcsolt pavilonból álló épületegyüttessé kívánta megnagyobbítani. A rajzain látható fürdő neoreneszánsz, vakolt-festett tagolású nyerstégla főhomlokzatot kapott, amely az állatkert irányába nézett volna. Középrészére, az emelt magasságú központi kupolacsarnok elé az építész portikuszos bejáratot tervezett, hasonlóan Ybl Miklós Margit fürdőjéhez. A hátsó, vagyis a mai Kós Károly sétány felőli kétszintes, vakolt-festett kváderezésű, sarokrizalitos pavilon felső szintjén megfigyelhető az életmű több darabjára jellemző nyílászáró-sűrűsödés. Szembetűnő különbség az Ybl-féle előképhez képest, hogy a Nádorfürdő tervén a hátsó pavilon két szélén tornyok láthatóak tört vonalú gúlasisakkal. A megvalósítást anyagi okokból elhalasztották, ugyanis az építkezésen túl a környezet rendezése és a közegészségügyi tényezők javítása, így a szomszédos tó vizének forgatása is komoly összeget igényelt volna.

Czigler a következő évtizedben vissza-visszatért a tervekhez, amelyeket immár egy új fürdőépülethez dolgozott át.[825] Irodája 1895-ig több száz rajzot készített hozzá, amelyekért semmiféle díjazást nem kapott. Azt nyilatkozta, hogy amennyiben őt bízzák meg a művezetéssel, az előtanulmányokért nem kér fizetséget,[826] de ha mégis másra bíznák a munkát, visszamenőleg is kérni fogja a neki járó összeget.[827] Bár később felmerült, hogy tervpályázatot írjanak ki a fürdőre,[828] a főváros az egyezség miatt eltekintett ettől. Mivel a régi épület állapota folyamatosan romlott, idő közben egyértelművé vált, hogy a bővítés

[824] *Nádorszigeti fürdő kibővítése.* 1884. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, 80.1.75.

[825] GYŐR Attila: Pályázatok egy fürdőre. Három fejezet a Széchenyi gyógyfürdő történetéből. In: *Ars Hungarica*, 2019. 1. sz. 243–254.

[826] A tanács előterjesztése az új ártézi-fürdő terveinek Czigler Győző tanár ajánlata alapján való kidolgozása tárgyában. In: *Fővárosi Közlöny*, 1895. szept. 24. 6. évf. 73. sz. 9–10.

[827] A tanács előterjesztése a székesfőváros fürdőinek felépítése ügyében érkezett belügyminiszteri leiratra. In: *Fővárosi Közlöny*, 1903. szept. 4. 14. évf. 66. sz. 1090–1092.

[828] Az építkezés rendje. In: *Fővárosi Közlöny*, 1903. márc. 27. évf. 26. sz. 378–381.

helyett egy új fürdőházra lesz szükség (*474–475. ábra*). A fürdőorvos az eredeti helyszínt sem javasolta, hiszen az az elmocsarasodott tó közelsége miatt nem tűnt alkalmasnak a gyógyulásra.[829] Czigler ígéretet tett, hogy amennyiben hivatalos megbízására 1895. augusztus 8. után legkésőbb 30 nappal sor kerül, rajzai a kiállításon bemutathatóak lesznek.[830] 1896. november 15-én kelt levelében az építész arról értesítette a törvényhatósági bizottságot, hogy a tervezéssel az Ezredéves Kiállítás körüli teendői miatt csúszott, azonban végül sikerült kidolgoznia a rajzokat.[831]

1896-ban az új helyszínt már a terület rendezése is indokolta, hiszen az Ezredéves Kiállításra átadott vashídnak köszönhetően kialakult útvonaltól, az Andrássy út meghosszabbításától a régi épület távol állt. Az új fürdőt az impozáns útszakasz mentén szerette volna felépíteni Czigler úgy, hogy az építkezés ne befolyásolja a régi nyitvatartását. A környéken több kiállítási pavilon épült, amelyek ideiglenes jellegük miatt bonthatók voltak, azonban egyiküket, a fővárosi pavilont a városvezetés szerette volna megőrizni. Czigler a tervezés során meghagyta annak lehetőségét, hogy az épület vendéglőként fennmaradhasson. Számolva az anyagi korlátokkal, egyszerre több tervvariánst készített. 1896. év végén két tervváltozatot mutatott be. A komplexumhoz vendégházat, gazdasági és gépházépületet, vendéglőt és uszodát tervezett.[832] 1897 tavaszán négy tervet prezentált, amelyek közül a legdrágább rendelkezett termálrészleggel, szállodával, vendéglővel, igazgatósági- és gazdasági épülettel, valamint uszodával. Mind a négyhez dolgozott ki olyan alternatívákat is, hogy egy-egy funkció elhagyásával mennyi pénzt lehetne megtakarítani. A legolcsóbb verzió kivitelezése így 593.373 forintba, a legdrágább 1.700.000 forintba került volna.[833] 1898-ban újabb terveket nyújtottak be, amelyeken a központi termálfürdőt meleg, langyos és hideg medencékkel, valamint zuhanyokkal látták el. Főépületében kapott még helyet svéd gyógytorna terem, kádfürdők, két társasfürdő és egy ivócsarnok. Ennél a tervnél is számoltak a kiállítási pavilon megtartásával, illetve a régi fürdőépület gépházként szolgálta volna az újat.[834] Ugyanebben az évben Cziglernek konkurenciája is akadt, hiszen egy vállalkozó bérbe

[829] Az új artézi fürdő építése, 1897. 11–12.

[830] A tanács előterjesztése az új ártézi-fürdő terveinek Czigler Győző tanár […], 1895. 9–10.

[831] Az új ártézi fürdő terveit Ziegler Győző építész […]. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. jan. 8. 8. évf. 3. sz. 1–3.

[832] Az új ártézi fürdő terveit Ziegler Győző építész […], 1897. 1–3.

[833] Az új artézi fürdő építése, 1897. 12.

[834] Az artézi-fürdő építése. In: *Magyarország*, 1898. szept. 4. 5. évf. 244. sz. 9; A IX. balneologiai congressus. In: *Orvosi Hetilap*, 1899. máj. 7. 43. évf. 19. sz. 234–235.

akarta venni a területet, hogy világfürdőt emelhessen rajta. Annyi volt a kérése, hogy más tervezőkkel ne tárgyaljon a főváros.[835]

A millennium idején készült tervanyag ismeretlen, azonban Budapest Főváros Levéltárában található egy akvarellel színezett homlokzati rajz, amely stíluskritikai alapon valószínűleg az 1890-es évek második felében készülhetett.[836] A terven látható épület nagyrészt földszintes, egyedül a téglahomlokzatú, vakolt-festett tagolású középpavilon kétszintes. Utóbbi épületrész Czigler 1890-es évekbeli építészetére jellemzően attikás manzárdkupolával zárul, szoros rokonságot mutatva a Hunyadi téri vásárcsarnok középpavilonjával, amelyet még a felső szint nyílászáró-sűrűsödése is alátámaszt. Hasonló homlokzati rendszer és manzárdkupola figyelhető meg a Dvořák Ede hagyatékában fennmaradt uszoda-vázlat saroktornyain. A részben földszintes, részben egyemeletes uszodaépület medencecsarnokát a rajz szerint félköríves, hármas tagolású termaablakok világították volna be, amelyekkel megint csak a Hunyadi téri csarnok, annak oldalhomlokzati termaablak-sora hozható párhuzamba.[837]

1900 után is többször napirendre került a fürdő ügye (*476. ábra*). Az 1903-as, elfogadott tervekről a *Budapesti Hírlap* azt írta, hogy azokat Czigler „*vele egyivású segítőtársa*", Dvořák Ede közreműködésével készítette.[838] Dvořák már a kezdeti fázistól együtt dolgozott főnökével a rajzokon és terveikhez európai utazások során gyűjtöttek tapasztalatokat.[839] Czigler halála után Dvořák vette át a fürdő tervezését,[840] s a feladathoz Gerster Kálmánnal társult. Ez a felállás inkább a közgyűlés által alig ismert Dvořák iránti bizalmat volt hivatott erősíteni, ugyanakkor a tervezési munkát alapvetően ő fogta össze.[841] Bár Gerster eddigre már elismert alkotó volt, társulásuk így sem keltett egyöntetű elégedettséget. A *Népszava* hasábjain kifogásolták, hogy egy ilyen volumenű feladat

[835] Világfürdő. In: *Budapesti Hírlap*, 1898. ápr. 22. 18. évf. 111. sz. 10.

[836] *Tervdokumentáció.* Széchenyi fürdő. 1884–1909. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2057.

[837] *Artézi fürdő építkezése. Uszoda épület*, 1896 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 75.06.4.

[838] A Széchenyi-fürdő fölavatása. In: *Budapesti Hírlap*, 1913. jún. 17. 33. évf. 142. sz. 31.

[839] 1904-ben további tervek készültek, amelyeknek a költségvetése 2.208.684 koronát tett ki. A fürdők felépítésének programmja. In: *Fővárosi Közlöny*, 1902. jún. 10. 13. évf. 46. sz. 771–773; Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a városligeti Artézi-fürdő módosított építési tervei ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1904. dec. 30. 15. évf. 101. sz. 1746–1747.

[840] A tanács előterjesztése a városligeti Artézi-fürdő felépítésére adandó művezetési megbizatás tárgyában, 1905. 526.

[841] Az információért köszönet a Gerster Kálmán életművét kutató Papp Gábor Györgynek.

örökíthető legyen, helyette pályázat kiírását javasolták.[842] Dr. Baracs Marcell (1865–1933) a közgyűlésen aggályát fejezte ki, hiszen Dvořák asszisztensi szerepkört töltött be egy jó építész mellett, de ez nem jelenti azt, hogy elbír egy ilyen komoly feladattal. Thék Endre és Alpár Ignác azonban az építész védelmére keltek. Alpár érvelése alapján Dvořák és Gerster ebben a kérdésben Cziglernek „*komoly tanácsadói voltak, a kik a különböző bizottságokban vele együtt dolgoztak*", s így „*bizonyára olyan anyagot szolgáltattak Cziglernek kezére, a mely anyagból csakis jó és egészséges terv kerülhetett ki*."[843] A 3.900.000 koronából megvalósult épület ünnepélyes felavatására végül 1913. június 16-án került sor (*477–487. ábra*).

Dvořáknak és Gersternek a mérnöki hivatal kérésére változtatnia kellett mind az elhelyezkedésen, mind a homlokzati képen, mivel „*a műépítészetben uj irány keletkezett s ezen uj irány a nagyközönség műizlését is megváltoztatta.*" Az új irányzat az úgynevezett „*modernebb reneszánsz stil*", amely szintén a klasszikus formák újragondolásából ered.[844] Valóban számos klasszikus elem figyelhető meg az épületen, így a timpanonos portikusz és a félköríves Diocletianus-ablakok. Czigler századforduló körüli munkáihoz hasonlóan a tárcsák és rovátkolt felületek, valamint a klasszikus oszloprendek geometrizált átdolgozása jellemző. A nagy kupolacsarnok portikuszos bejárata fölötti timpanonban Budapest címere látható növényi ornamentikával. A középpavilon fölött attika húzódik, sarkain Vastagh György (1868–1946), Bezerédi Gyula (1858–1925), Lányi Dezső (1879–1951) és Szentgyörgyi István (1881–1938) szobrászok vörösréz triton-kompozícióival. A fürdőpalotát kő és vörösréz hattyúk, illetve vörösréz delfinek is díszítik, amelyek Markup Béla (1873–1945) munkái.[845] Maróti Géza (1875–1941) és Telcs Ede (1872–1948) a népfürdői homlokzat nőalakjait alkották meg, a főbejárat timpanonjában látható kompozíció pedig Beszédes László (1874–1922) és Istók János (1873–1972) munkája.

A fürdő alaprajza téglalapba írható, amelyhez északon egy-egy népfürdői szárny kapcsolódott. Középen udvar található, amelyet az öltözőket magába rejtő szárny kettéoszt. A

[842] A kor nemzeti érzületét jól mutatja, hogy a döntés mellett egyébként kiálló Sümegi Vilmos elvárhatónak tartotta, hogy a megbízott tervezők névben is magyarok legyenek, tehát mind Dvořák, mind Gerster magyarosítsák nevüket. Hogy készül a „műremek"? 1905. 4–5; 9.

[843] Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1905. évi április hó 12-én (szerdán) d. u. 3 órakor tartott rendes közgyűlése, 1905. 547–548.

[844] Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a városligeti Artézi-fürdő építkezése ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1908. jún. 30. 19. évf. 52. sz. 1144–1147.

[845] LAMPERT Rózsa: *A Széchenyi gyógyfürdő műemléki felújítása*. Építészfórum, 2006. http://epiteszforum.hu/a-szechenyi-gyogyfurdo-muemleki-felujitasa. Megtekintés: 2020. máj. 8.

téglalap sarkain négyzetes kupolacsarnokok kaptak helyet. A középtengelyben délen a központi kupolacsarnok, északon pedig egy félköríves, apszis-szerű egység található a férfi gőzfürdővel. A nagy kupolacsarnokból két irányba folyosók vezetnek a mellékkupola-csarnokok felé, amelyekben eredetileg váró- és olvasóhelyiségek kaptak helyet, továbbá a főorvos rendelője és az étkező. Külön oldalon helyezték el a női és férfi fürdőket. A mellékkupola-csarnokokból ismét folyosók futottak az északi oldalra, amelyek mentén tizenöt szalon termálfürdő és harminchat külön termálfürdő sorakozott. A forró gőzfürdőkbe az öltözőkből lehetett bejutni egy langyos előfürdőn keresztül. Ezek mellett dörzsölőket, gőz- és forró légkamrákat, valamint izzasztó és pakoló helyiségeket is kialakítottak. Tovább haladva lehetett eljutni a langyos és hideg medencékhez, a szárítókhoz, valamint a pihenő, lábápoló és fodrász helyiségekhez. Az északi oldal népfürdőit külön bejáraton át lehetett megközelíteni és szekrényes öltöző, előfürdő zuhanyokkal, meleg és forró medence, gőzkamra, dörzsölő, lábápoló, továbbá fodrászhelyiség kapcsolódott hozzájuk. A kazán- és a gépház, a ruhatár, valamint a gőzmosoda az alagsorban működött.[846] Az épület födémjei, boltozatjai, valamint egyes falai vasbetonból készültek és Biehn János (1855–1941) kivitelezte őket díszvakolással együtt.[847]

A fürdő legpompásabb terme a központi kupolacsarnok, amelyet Róth Miksa (1865–1944) Vajda Zsigmond (1859–1931) kartonjai alapján készített mozaikjai díszítenek. Mennyezetén a quadriga fogatán vágtató Helios Napisten látható a hónapok allegóriáival. A termaablakok közti falfelületek a régi kultúrák, így Egyiptom, Róma, Hellász és az ókori Kelet fürdőzési módjait, eszközeit mutatják be.[848] A kupolatartó íveken a szökőforrás, a gyógyforrás, a hőforrás és az ivóforrás allegóriái jelennek meg. A két íves oldalfalra eredetileg fürdőjeleneteket terveztek, végül az Erő és a Szépség allegóriái valósultak meg. A bejárattal szemben Róna József (1861–1939) szobrász Triton halászó kentaur kútszobra látható. A puttókat, oszlopfőket, maszkokat és különféle tagozatokat Maróti Géza, a falikarokat, kályhákat és további lakatosmunkákat pedig Jungfer Gyula készítette.[849] A bútorzat Dvořák Ede tervei alapján valósult meg a Victoria Bútorgyárban sárgásbarna boszniai mézgás fenyőből.[850]

---

[846] *Széchenyi (Artézi) Fürdő. Budapest-Városliget*. Budapest, 1914. 17.

[847] KOMOR, 1913. 1–3.

[848] Az épülő Artézi-fürdő. In: *Világ,* 1911. okt. 15. 2. évf. 245. sz. 35–37.

[849] LAMPERT, 2006.

[850] A Széchenyi-fürdő fölavatása, 1913. 32.

A Széchenyi fürdőhöz eredetileg gyógyszállót is terveztek, amelyhez Dvořák 1911-ben készített rajzokat, azonban gazdasági okból és az első világháború kitörése miatt nem valósulhatott meg.[851] A fürdő bővítéséhez 1926-ban pályázatot írtak ki, amelyre a Czigler és Dvořák iroda örökösei, Bauer Gyula és Schmitterer Jenő is nyújtottak be pályaművet.[852] A megmérettetést végül ifjabb Francsek Imre (1891–1952) nyerte,[853] aki északi oldalon egy új, kosárív alakú neobarokk szárnnyal és uszodával egészítette ki az épületet 1927-ben.[854]

Szociális épületek

A 19. század vége az állami szociális háló kiépítésében, a gyermekek, az elesettek és a szegények támogatása terén is jelentős előrelépést hozott.[855] A gyermekvédelem korábban az egyház humanitárius munkái közé tartozott és az árva, vagy félárva gyermekekre szorítkozott. Az első árvaházak Mária Terézia korából származtak. Közülük a nagyszebeni Theresianum még a 19. század végén is működött. Bár a napóleoni hadjáratok megnyirbálták a hazai szociális rendszert, a század végére új lendületet vett a gyermekvédelem fejlesztése, eleinte jótékony nőegyletek, később hatóságok és más testületek részéről is. 1899 környékén Magyarországon 105 árvaház, valamint elzüllött gyermekekről gondoskodó szeretetház működött, amelyekben nagyjából 5000 gyermek élt. Fenntartás tekintetében ezek lehettek államiak, megyeiek, községiek, vagy alapítványiak, de legtöbbjük még ekkor is felekezeti volt.[856] Épületeiket kezdetektől a költséghatékonyság és a formai egyszerűség jellemezte. A dualizmus korából említésre méltó a Wenckheim alapítású gyulai árvaház (Ybl Miklós, 1874), a budapesti Protestáns Országos Árvaház a Rózsák terén (Kolbenheyer Ferenc, 1878), valamint a makói Erzsébet árvaház (1894).[857] Neoreneszánsz homlokzatuk díszét csak az ablakkeretezések és a homlokzattagolás, Makón pedig a három-három szélső tengely fölötti

[851] *A Széchenyi gyógyszálló tervei*. 1911–1912. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, 80.1.4–20; A Széchenyi-fürdő gyógyszállója. In: *Népszava*, 1914. ápr. 15. 42. évf. 89. sz. 5.

[852] Névkiigazítás. In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1926. máj. 15. 50. évf. 19–20. sz. 83.

[853] A Széchenyi fürdő tervpályázatával bővebben foglalkozott: GYŐR, 2019. 243–254.

[854] Széchenyi fürdő. HU BFL XV.17.d.328.2061.

[855] KRISTÓ Katalin: *Szociálpolitika, szociális jog*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014. 4.

[856] *Gyermekvédő intézetek Magyarországon.* A Budapesten 1899-ben tartott gyermekvédő kongresszus alkalmából szerk. a kongresszust előkészítő bizottság. Budapest, 1899. 3–8.

[857] Árvaházak. In: BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona*. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 2. Arafele–Békalen. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893. 187.

oromzat adta. A szerény kialakítás hasonlóvá tette őket az egyszerűbb iskolaépületekhez, amelyeknél szintén az anyagi korlátok szabtak határt az építészi fantáziának.[858]

Czigler első ismert gyermekvédelmi épületét, a Mayer Ferenc (1776–1857) nyugalmazott tábornok nevét viselő, 1885–1886 között épült fiúárvaházat[859] még a mérnöki hivatallal tervezte. Mayer végrendeletében közel 185.000 forintot hagyott Buda közönségére abból a célból, hogy azt egy árvaház alapítására fordítsa. Az összeg további adományok során gyarapodott, amíg végül elegendő lett egy korszerű épület létrehozására, valamint még maradt belőle egy kevés az üzemeltetésre. Az intézmény, amelynek támogatói közé tartozott a czigleri életműben megbízóként feltűnő Luczenbacher Pál is, budapesti árva és félárva, főként keresztény fiúk számára jött létre,[860] ugyanakkor néhány izraelita növendéket is fogadott.[861] A gyermekek 6–14 éves kor között maradhattak a kötelékében, ahol elemi oktatásban részesültek, valamint gondozták a házi gyümölcsöst és veteményest.[862] Az épület tervei 1884-ből származtak és eredetileg 1885 augusztusában szerették volna átadni.[863] Bár időben elkészült, a megnyitó időpontja kitolódott a következő esztendőre.[864]

A kétszintes, neoreneszánsz árvaház vakolat-kváderezett földszinttel és nyerstégla, vakolt-festett emeleti homlokzattal épült. A telek sarki oldalán kis előkert kapott helyet, így az épület lecsapott sarka héttengelyű, sarokrizalitos főhomlokzatként lett kialakítva. Egyszerű pilaszterekkel és háromszögű oromzattal keretezett, félköríves záródású bejárata a középtengelyben helyezkedik el. A földszinten álló téglalap alakú, az emeleten félköríves záródású ablakok sorakoznak, utóbbiak a vállponttól felfelé szalagkeretet kaptak, középen zárókővel. A földszint sarkaira illesztett domborműtáblákon a főváros címere látható. Az alagsorban konyhát, ebédlőt, éléskamrát, szolgalakást, cselédszobát, raktárakat és további kiszolgálóhelyiségeket helyeztek el. A földszinten alakították ki a háromszobás igazgatói

[858] A korszak szociális építkezéseiről: MERÉNYI Ferenc: *Épületfajták Magyarországon. 1890–1918*. Tipológiai adatgyűjtemény. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem III. sz. Kézirat. Építészettörténeti Tanszék. Budapest, 1955. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény. 592–599.

[859] Bp. XII. Városmajor u. 31. – Csaba u. 16/b.

[860] A Mayer-féle árvaházzal. In: *Budapesti Hírlap*, 1886. dec. 3. 6. évf. 334. sz. 4.

[861] „*Az intézet fennállása óta összesen 200 árva vétetett fel az intézetbe* […] *Vallás tekintetben r. k. volt 184, ev. ref. 11, ág. ev. 2, izr. 3.*" Gyermekvédő intézetek Magyarországon, 1899. 52.

[862] Mayer Ferenc fiu-árvaház. In: BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas Nagy Lexikona, Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 12. Magyar–Nemes.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896. 428–429.

[863] Uj fővárosi árvaház. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. dec. 18. 3. évf. 347. sz. 2.

[864] A Mayer-féle árvaházzal, 1886. 4.

lakást, valamint egy tantermet, két nappali dolgozótermet, irodát, könyvtárszobát, mosdót és mellékhelyiségeket. Az emeleten három nagy hálóterem, tanítói szobák, mosószoba, betegszoba, gazdasszonyi szoba, mellékhelyiségek és fürdőszoba kaptak helyet. Utóbbit a gyerekek havi egyszer, szükség esetén kétszer használhatták fürdésre.[865] Az épület előtt Szécsi Antal Mayer Ferencet ábrázoló bronz mellszobra áll (*488–492. ábra*).[866]

A századforduló környékén a gyermekmenhelyek, vagyis lelencházak építése a gyermekvédelem kiterjesztésével függött össze. 1898-ban született törvény az árvákon túl az elhagyott gyermekek állami gondozásba vételéről.[867] Az 1901. évi VIII. törvénycikk értelmében határozták el az állami lelencintézetek létesítését hét éven aluli gyermekek részére,[868] majd kiterjesztették köteléküket azokra a legfeljebb tizenöt évesekre is, akiket magánárvaházakban nem tudtak elhelyezni.[869] Ezek az intézmények alapvetően az ápolást, orvosi gondozást igénylőket fogadták be, míg az egészséges gyermekeket igyekeztek nevelőszülőknél elhelyezni. 1902-ben kezdte meg működését az első állami lelencház Budapesten,[870] majd a század elején további, vidéki menhelyek is létesültek. Temesvár, Nagyvárad, Szombathely, Kassa, Szabadka, Szeged, Arad, Veszprém, Pécs és Kecskemét gyermekmenhelyeinek tervezésével eredetileg Cziglert és Ybl Lajost (1855–1934), Ybl Miklós unokaöccsét bízta meg a Belügyminisztérium.[871] Ybl Lajos nyugalmazott várkapitány volt, aki 1895–1901 között a budai és gödöllői királyi udvartartás protokolláris ügyeit intézte. A századelő környékére kerülhetett szorosabb ismeretségbe Cziglerrel, akivel egy ideig ugyanabban az épületben laktak.[872] Czigler végül a feladatok nagy részét Yblnek adta át. A

---

[865] Gyermekvédő intézetek Magyarországon, 1899. 52.

[866] Mayer tábornok szobra. In: *Pesti Hírlap*, 1886. máj. 21. 8. évf. 140. sz. 6.

[867] MÉSZÁROS Balázs: *Alsó társadalmi rétegek Pécsett 1850–1920. A szegényügytől a szociálpolitikáig*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. 190.

[868] *1901. évi VIII. törvénycikk – az állami gyermekmenhelyekről*. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100008.TV&targetdate=&printTitle=1901.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev. Megtekintés: 2024. júl. 24.

[869] *Állam és gyermekvédelem, 1891–1918*. In: GLATZ Ferenc szerk. Gyermek a történelemben. História, 1997. 19. évf. 5–6. sz. 37.

[870] PILKHOFFER Mónika: Szociális intézmények épületei a századfordulón Pécsett. In: *Publikon 11. Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára.* 2005. 179.

[871] MERÉNYI Ferenc: *Magyar építészek 1890–1918*. Kézirat, Építészeti Múzeum, Budapest, 1955. 57; Lelencház-építés Szegeden. In: *Építészeti Szemle,* 1903. jan. 1. 12. évf. 1. sz. 13.

[872] Ybl Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék,* 1896–1897, 9. évf. 612; Ybl Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék,* 1903–1904, 15. évf. 1809.

szegedi és a pécsi gyermekmenhelyek még közös munkáik. Czigler készített terveket más építkezésekhez is, így a kecskeméti lelencházhoz, amely aztán Ybl tervei alapján valósult meg (*493. ábra*).[873] A Czigler és Ybl által tervezetteken kívül épült még gyermekmenhely Gyulán, Munkácson, Nagyszőlősön, Rimaszombaton, Debrecenben, Kolozsvárott és Marosvásárhelyen.[874]

A szegedi lelencházat a századfordulón alapították és 1903. május 1-jén került állami kezelésbe.[875] A vármegyénél szélesebb földrajzi terület gyermekvédelmét szolgálta.[876] Új épülete (1903–1904) a Szőregi útnál, az újszegedi vasúti rakodóállomás közelében valósult meg.[877] A telep ma a Gyermekgyógyászati Klinika és Gyermekegészségügyi Központ használatában áll (*494. ábra*). A pécsi állami gyermekmenhely (1903–1904) létrehozása kapcsán pedig érdemes megemlíteni Fejérváry Imre (1866–1952) főispán nevét, aki sokat tett azért, hogy a Dunántúlon Pécsre telepítsenek lelencházat. Korábban már működött megyei árvaház a városban, amelynek megszüntetése 1901-ben merült fel. Telkére gyermekmenhelyet és bábaképzőt szerettek volna építeni, azonban erre végül nem került sor. Az új helyszínt a Rókus-dombon jelölték ki, ahol egy három holdnyi területet a város átengedett az államnak. Az építési engedélyt 1903. április 28-án adták ki és május 6-án már elkezdődtek a munkálatok Ybl művezetésével. A sziklás-kavicsos talaj nehezítette a földmunkákat, amelyek a tervezettnél hosszabb időt vettek igénybe. A szerkezetkész épület belső munkálatai és a területrendezés csak 1903–1904 telén indultak el, s a megnyitóra 1904 augusztusában került sor (*495–496. ábra*).[878]

Mind a szegedi, mind a pécsi gyermekmenhely pavilonos rendszerben épült fel, amely eredetileg egy főépületből és két melléképületből állt. Homlokzataikat vakolt-festett falfelületek és téglatagolás jellemzik, illetve a főépületek közös vonása, hogy két szélükön és középrészükön oromzattal koronázott rizalitokat alakítottak ki. Míg Szegeden Czigler szanatóriumépületeihez hasonló csonkakontyos oromzatok figyelhetőek meg, amelyek közül a szélsőket egy-egy kör alakú ablak hangsúlyozza, a pécsi főépületen magas, háromszögoromzatok láthatóak, amelyeket függőleges téglasávok tagolnak, így a pavilonon

[873] A kecskeméti gyermekmenhely tervei. 1902–1903. HU MNL BKVL XV. 15.a 53. téka 543/2.

[874] PILKHOFFER, 2005, 179.

[875] Állami gyermekmenhely Szegeden. In: *Szeged és Vidéke,* 1903. ápr. 9. 2. évf. 85. sz. 3–4.

[876] A lelenczház. In: *Szeged és Vidéke*, 1903. jan. 25. 2. évf. 22. sz. 7–8.

[877] Lelencház-építés Szegeden, 1903. 13; *A szegedi gyermekmenhely tervei*. 1903. HU MNL CsCsVL XV. 2. c. 43. doboz.

[878] YBL, 1905. 427.

valamelyest Kiss István Irgalmasrendi Kórházához és a Rákos utcai[879] gyógyintézethez hasonló motívumvilág uralkodik. A középső oromzatokban mindkét esetben címer kapott helyet. Az alaprajzi rendszer is hasonló volt a két telepnél, hiszen a központi pavilonok földszintjén többek között személyzeti szobákat, ebédlőt, orvosi rendelőket és hivatali helyiségeket, emeletén pedig a gyermekek számára kialakított termeket, valamint ápolói szobát és műtőt létesítettek.[880] A melléképületek Szegeden kiszolgáló egységekként működtek konyhával és mosókonyhával,[881] Pécsett pedig ezek a helyiségek az alagsorban kaptak helyet és az egyik kisebb pavilon a gondnoki lakást, a másik pedig a fertőző betegek szobáit és fürdőit fogadta be. A telepeket később további pavilonokkal bővítették.[882]

Nemcsak a gyermekek, hanem a szegények védelmét szolgáló épületek tervei is megtalálhatóak Czigler életművében. Ezek közül a legkorábbi, az Erzsébet szegényház a Mayer árvaházhoz hasonlóan a mérnöki hivatallal karöltve valósult meg Budapest VII. kerületében, az egykori Baromvásár téren, amelyet az épület kapcsán 1878-tól Szegényház térnek, 1932 óta pedig Rózsák terének hívnak. A térre néző, Hild József által tervezett klasszicista épületrészt (1845–1866) már 1873-ban kinőtte az 1857-ben alapított intézmény, amelynek ezt követően bérelt helyiségeket is igénybe kellett vennie.[883] Az épületet először 1876–1877-ben egy jobb,[884] majd 1881–1882-ben egy bal szárnnyal bővítették Czigler és a hivatal tervei alapján.[885] A Hild-épületet sarokpavilonokkal egészítették ki, amelyeknek architektúrája a klasszicista egységhez illeszkedik. Hátrafelé kétemeletes pavilonokban végződő, eredetileg kétszintes szárnyakat terveztek egyszerű neoreneszánsz stílusban.[886] A sarokpavilonok felső emeletén a többi szinttől eltérő ablaktípus figyelhető meg. Itt a homlokzat más részein jellemző, álló téglalap alakú nyílászárók helyett félköríves záródásúak sorakoznak. Az új épületrészeken figyelemre méltóak az első emeleti ablakok alatt elhelyezett orsó alakú baluszterek, amelyeknek jellegzetessége, hogy íves formájukat középen egy-egy hasáb alakú rész töri meg (*497–499. ábra*). A régi épületszárny rendszere szerint, a földszinten kaptak helyet a férfiak, az emeleten pedig a nők termei. Az új jobbszárny

[879] Bp. IX. Hőgyes Endre u.

[880] PILKHOFFER, 2005, 188; A lelenczház, 1903. 7–8.

[881] A lelenczház, 1903. 7–8.

[882] PILKHOFFER, 2005, 188.

[883] STEFÁNY Judit: Az utolsó menedék. In: GLATZ Ferenc szerk. *História*, 1996. 18. évf. 8. sz. 27.

[884] Ajánlati árlejtések. In: *Az Építési Ipar*, 1877. júl. 8. 1. évf. 27. sz. 574.

[885] Az Erzsébet szegényház. In: *Az Építési Ipar*, 1881. jan. 16. 5. évf. 211. sz. 22.

[886] VADAS, 2009, 135–136.

pincéjében helyezkedett el a vendéglős lakása, a konyha és a mosókonyha. Az emeleteken lakótermek, szertár, irodák, két ebédlő és három kamra nyíltak. Mind a női, mind a férfi részlegekhez tartoztak mellékhelyiségek. A bal szárny is hasonló rendszerben épült fel, azonban külön szobákat kaptak benne az epilepsziások és az elmebetegek, s a lakóknak egy orvosi lakással biztosítottak állandó felügyeletet. Az épületben központi fűtés és korszerű szellőzőrendszer működött, valamint a tisztálkodáshoz kád- és medencefürdők létesültek (*500. ábra*).[887]

Az utolsó szociális épület, amelyet Czigler életművéből érdemes megemlíteni, a hajléktalanoknak nyújtott menedéket. Építtetője, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár 1890-ben 250.000 forintot bocsátott Budapest rendelkezésére egy menedékház, vagyis hajléktalanszálló létesítése céljából, amely 1891–1893 között épült fel a VIII. kerületben, az Alföldi utca 9–13. szám alatt. Az utcában eddigre már működött egy menedékház, amelyet a Hajléktalanok Menedékhelyének Egyesülete tartott fenn.[888] A második szálló megvalósításhoz a főváros adományozott telket és társult a takarékpénztárral az alapításban. Az alapítványi pénzből eredetileg 50.000 forintot szántak az építkezésre, a többit a szálló fenntartására szerették volna fordítani. Végül a belügyminiszter javaslatára a takarékpénztár vállalta, hogy a felmerülő többletköltségek terhét átveszi a fővárostól,[889] azonban Czigler takarékos szemléletének köszönhetően mégis sikerült tartani az eredeti költségkeretet.[890] Az új szálló tervei 1891 májusában készültek, s az intézményt 1893. december 23-án nyitották meg.

Czigler három pavilonból álló együttest tervezett, amelyek közül a két szélső egyemeletes, a középső földszintes. A homokszínű nyerstégla homlokzatú, vakolt-festett tagolású épületeket pergola kapcsolta össze. Félköríves záródású ablakaik köténye virágdíszes, oroszlános díszítés látható, köztük pedig medalionok helyezkednek el (*501. ábra*). A középső épület portás- és gondnokházként működött. Tőle balra a férfi, jobbra a női pavilon kapott helyet, amelyekben felnőtt és gyermek hálótermek, munkaszobák és fürdők kerültek kialakításra. A beteg lakók számára az emeleti helyiségeket tartották fenn, ugyanakkor fertőző, vagy részeges embereket nem fogadtak be. A lakók nyugalmáról és biztonságáról a gondnok és a rendőrség gondoskodott, a szabályok ellen vétőket pedig kiutasították. Az egykori hajléktalanszálló épületei napjainkban a Fővárosi Gyermekvédelmi Szakszolgálat használatában állnak.

---

[887] STEFÁNY, 1996. 27.

[888] Egyesületi hírek. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. márc. 26. 11. évf. 84. sz. 6.

[889] Az uj menedékház. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. szept. 12. 11. évf. 250. sz. 4.

[890] A hajléktalanok otthona. In: *Budapesti Hírlap*, 1893. dec. 22. 13. évf. 353. sz. 4.

A társadalmi, közösségi és politikai élet épületei

Minisztériumi és hivatali épületek

Az Osztrák–Magyar Monarchia kora a közigazgatási rendszer átszervezését, egy új államgépezet létrejöttét hozta magával. Létrejöttek a független magyar minisztériumok, önálló, kétkamarás országgyűlés hozta a törvényeket és a végrehajtó hatalom a magyar kormány kezébe került. Az ország ezáltal lényegében teljes belpolitikai szabadságot kapott. Az új típusú államszervezet infrastrukturális, építészeti hátterét is meg kellett alkotni, számos munkát adva építészek, szobrászok, festőművészek és különféle iparosok sorának. Ugyanakkor, az állami építkezéseket, különösen a kezdetekben önmérséklet jellemezte.[891] Tisza Kálmán kormánya (1875–1890) az ország építésére, a vasúthálózat, az útvonalak, a kereskedelem és az oktatási rendszer fejlesztésére szánt komoly összegeket, ezek élveztek elsőbbséget az állami reprezentációval szemben.[892]

A kor legnagyobb állami beruházásának az 1884–1904 között felépült Országház számított, amelynek tervezésére 1881-ben írtak ki pályázatot. Ekkor az Országgyűlés még a Bródy Sándor utca 8. szám alatti, Ybl Miklós által tervezett és 1865-ben épült ideiglenes képviselőházban ülésezett. Nagy Virgil Czigler-megemlékezésében olvasható, hogy az építész egy románstílű tervsorozattal szerepelt a Tömő téri[893] állandó Országház pályázatán.[894] Az „*Egyesült erővel*” jeligéjű pályaművet Gerster Kálmánnal közösen készítették, bár az alapkoncepció mögött inkább Gerster állhatott. A rajzokon látható épület formanyelve Hansen bizánci és középkori ihletésű műveivel mutat rokonságot.[895] A pályázatra az 1883. február 1-re kitűzött határidőig tizenkilenc jeligés mű érkezett be.[896] A *Budapesti Hírlap* április 22-én, a döntés előtt nyilvánosságra hozta a díjazásra érdemes szerzők, így Gerster, Hauszmann, Steindl és Schickedanz nevét. Mivel így idő előtt kitudódott, hogy a jeligék mögött kik álltak,

---

[891] SISA József: Minisztériumi és hivatali épületek. In: SISA, 2013. 357.

[892] *Az 1881. évi szeptember hó 24-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 17.* Budapest, 1884. 96.

[893] Bp. V. Kossuth Lajos tér.

[894] NAGY, 1911, 251.

[895] A rajzot sokáig egyedül Gersternek tulajdonították, de a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtárának 1896-ban megjelent címjegyzéke tanúskodik róla, hogy valójában együtt készítették. CZEKELIUS Aurél – MIHÁLYI József szerk. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtárának cimjegyzéke*. Budapest, 1896. 37; Az információt először feldolgozta: SISA József szerk. *Az Országház építése és művészete*, Országház Kiadó, Budapest 2020. 45–47.

[896] A pályázatról és a tervekről: GÁBOR Eszter – VERŐ Mária szerk. *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784–1884*. Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000.

az eset felháborodást keltett. Bár a felsorolás nem a helyezések sorrendjét követte, a cikk szerzője szerint a bizánci ihletésű terv messze fölötte állt társainak.[897] A Gerster és Czigler-féle rajz végül nem kapott díjat, sem megvételt.

A két építész a Duna mentén helyezte volna el az egyemeletes Országházat, amely Steindl Imre 1885–1904 között megvalósult tervével ellentétben rövidebb oldalával fordul a Duna felé. Hosszanti homlokzatán három kisebb, a rövidebben pedig egy nagyobb rizalit látható. A középrizalitok félköríves záródású óriásfülkéjének földszintjét három félköríves záródású ajtónyílás, emeletét három ikerablak töri át. Jellegzetesek az ívsoros főpárkány, illetve a közép- és oldalsó rizalitok attikáit övező csonka fiálék. A sziluettet meghatározza a magas fő- és a négy alacsonyabb mellékkupola, illetve a hosszanti oldal szélső rizalitjai fölötti kis kupolák (*502. ábra*). A zsűri szerint az alaprajzi kialakítás jól átlátható, azonban kissé szűkös.[898] Középpontjában egy nagyszabású közös csarnok kapott volna helyet, amelytől kereszt alakba rendezve, a téglalap alaprajz hosszanti oldalai felé a főlépcsők, a rövidebbek felé a két ülésterem található. A folyosókról megközelíthető helyiségek a téglalap élei mentén sorakoznak.

Az Országház tervezésével és építésével párhuzamosan további építészeti feladatokat jelentett az állami hivatalok és a minisztériumok elhelyezése. Az állami hivatali épületek közül érdemes megemlíteni a pénz- és adóügyekkel foglalkozó pénzügyi palotákat, amelyek közül a pesti Fővámház (Ybl Miklós, 1870–1874) a legjelentősebb mind a funkció, mind az építészettörténet szempontjából.[899] A minisztériumok nagy része eleinte beköltözött a budai vár egykori kolostorépületeibe, amelyekben korábban az osztrák közigazgatási egységek működtek. A miniszterelnöki hivatal a korábbi helytartó által használt Sándor-palotában lelt otthonra, amelyet Ybl Miklós tervei alapján némileg átalakítottak, főként az enteriőrök díszítésére és modernizálására koncentrálva. Először a Honvédelmi Minisztérium kapott új épületet a Szent György téren (*503. ábra*, Kallina Mór, 1879–1881). A monumentális neoreneszánsz palota középrészét óriásoszlopos rizalit emelte ki timpanonnal és manzárdkupolával. Az épület fegyvereket és hadvezéreket ábrázoló szobrászati dísze a rendeltetésére utalt. Hátulról csatlakozott hozzá a főparancsnoksági palota, szintén Kallina tervei alapján (1895–1896).

[897] Az uj országház tervei. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. ápr. 22. 3. évf. 111. sz. 2.

[898] SISA József szerk. i. m. 2020. 45–47.

[899] SISA, Minisztériumi és hivatali épületek, 2013. 357.

Időrendben a második nagy minisztériumi épület a Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium számára épült (*504. ábra*, Bukovics Gyula, 1885–1886) az Országházhoz kiszemelt telek szomszédságában.[900] Mivel építési költségei túllépték az előirányzatot, az államvezetés úgy döntött, hogy átmenetileg több intézmény, így az Igazságügyi Minisztérium, a Geológiai Intézet, a Budapesti Főügyészség és a Statisztikai Hivatal is elhelyezést nyer benne. A Bukovics-féle minisztériumi épület eredeti alaprajza ezért tükrözött olyan kényszermegoldásokat, mint az utcai irodák mögé illesztett teremsor, amely nem kapott természetes bevilágítást. Ezek a problémák a Központi Statisztikai Hivatal Czigler által tervezett önálló székházánál már nem jelentkeztek, hiszen az építész mindössze egy utcai teremsort fűzött fel az udvari bevilágítású folyosókra, világosabb munkatereket kialakítva. Nyilván a levegősebb megoldást az is lehetővé tette, hogy nem kellett az épületben különféle intézményeket együtt elszállásolni.

A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal elődjét, a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium statisztikai szakosztályát 1867-ben alapították.[901] Miután a minisztérium 1889-ben kettévált, az osztály a Kereskedelemügyi Minisztérium felügyelete alatt működött tovább. A szétválásig a Bukovics-féle épületben, később az Akadémia utca 12. szám alatt volt a székhelye.[902] Harminc éves fennállására a megnövekedett létszám miatt korszerű székházat szerettek volna építeni, s az ügyet a képviselőház egy törvényjavaslattal karolta fel. Az épület budai elhelyezése a főváros egyenletesebb fejlődését segítette,[903] ráadásul a központtól távolabb eső telek olcsóbbnak bizonyult. A székház környezetét rendezték, kövezett utat építettek ki és létrehoztak egy parkot, a mai Mechwart ligetet.[904] Az Oszlop utcai[905] telek jó részén mély, vízzel teli gödrök voltak, hiszen korábban téglavető működött itt. Szerencsétlen adottságai közé tartozott még, hogy az Oszlop és a Tudor utcák erősen emelkedtek. A szintezésnél ügyelni kellett arra, hogy az épület bővíthető legyen, a

[900] Bár az új minisztériumi épület és az Országház egy kormányzati negyed helyét is kijelölhette volna, az államigazgatás infrastruktúrája továbbra is párhuzamosan épült ki Budán, a várban (Pénzügyminisztérium, Fellner Sándor, 1901–1904) és Pesten, a mai Kossuth tér környezetében (Igazságügyi palota, Hauszmann Alajos, 1893–1896).

[901] Első vezetője Keleti Károly (1833–1892) volt, akiről később az utcát elnevezték.

[902] Statisztikai Osztály. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1890. 6. évf. 161; Statisztikai Osztály. *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1891–1892. 7. évf. 173.

[903] A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal új otthona. In: *Vasárnapi Ujság*, 1898. jan. 9. 45. évf. 2. sz. 23–26.

[904] A statisztikai hivatal palotája. In: *Pesti Napló*, 1896. máj. 31. 47. évf. 149. sz. 4.

[905] Bp. II. Keleti Károly u.

költséghatárokat ne lépjék túl és lehetőleg megtakarítás is maradjon fenn.[906] Az állam Czigler személyében alkalmas embert talált a nehézségek kiküszöbölésére. A székház terveit 1896 októberében hagyták jóvá,[907] épület felavatására pedig 1897. december 18-án került sor báró Dániel Ernő (1843–1923) kereskedelemügyi miniszter és számos előkelőség jelenlétében. A résztvevőket a hivatal igazgatója, Jekelfalussy József (1849–1901) Cziglerrel együtt vezette körbe.[908] Bár a dualizmus állami hivatali épületeire jellemző gazdaságosság itt is érvényesült, jó minőségű anyagokkal és elismert szakemberekkel dolgoztak.[909]

A tervezés során a funkcióra, a jól elrendezett, világos hivatali helyiségekre és a telek legjobb kihasználhatóságára irányult a fókusz. A sarki telekre Czigler egy nagyrészt kétemeletes, hatszögű épületet tervezett, főbejáratával az utcák találkozásánál, vagyis a hatszög rövidebb oldalán, ahol egy harmadik emelet is kialakításra került. A sarokhomlokzat nemcsak magasságában, hanem kettős rizalitként is kiemelkedik a falsíkból. Belső része szélesebb, a külső pedig keskenyebb és neobarokk manzárdkupola koronázza. A hatszög sarkainál további rizalitok találhatóak, s az utcai homlokzatok szélein szintén manzárdkupolák hangsúlyozták őket. Czigler építészetére jellemzően a rizalitokat plasztikai dísz és a felső ablaksor sűrűsödése emeli ki. A bejárati kiszökellék a legdíszesebb, amelyet az elsőtől második emeletig két-két sima törzsű, korinthoszi fejezetű óriásoszlop keretez. A kosáríves záródású bejárat előtt míves rácsos kapu helyezkedik el, fölötte maszkos zárókő és növényi indákkal övezett kartusok kaptak helyet. Az első emeleti tanácsterem három ablaka közül a középsőt megtört szegmensoromzat koronázza, benne a magyar címerrel. A rizalit felsőbb emeletein négy-négy ablak található, a másodikon félköríves, a harmadikon szegmensíves záródással. A manzárdkupola körül obeliszkek állnak, amelyeknek középrészén tárcsás szalag fut körbe (*505–510. ábra*). A bejárati traktusban található a főlépcső. Az épületszárnyak tágas udvart fognak közre, amely mentén nagy ablakos folyosók futnak (*511–517. ábra*). A székház száznegyvennégy helyiséget rejtett, amelyek egymásba nyílnak és legtöbbjük a folyosóról is megközelíthető. Helyet kaptak benne igazgatói és szolgalakások, könyvtár, raktárak, továbbá posta- és távíróhivatal.[910] Később még sor került kisebb átalakításokra a második emelet belső

[906] Az uj otthon. A statisztikai hivatal palotája. In: *Magyar Ujság*, 1897. dec. 19. 6. évf. 350. sz. 6.

[907] HU BFL XV.17.d.329.13360.

[908] A statisztikai hivatal épületének fölavatása. In: *Pesti Hírlap*, 1897. dec. 19. 19. évf. 350. sz. 9.

[909] Bővebben: az *Építőmesterek, iparosok, művészek* fejezetben. A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete, 1899. 101.

[910] Az uj otthon. A statisztikai hivatal palotája, 1897. 6.

tereiben, amelyekhez 1897. december végén adtak ki építési engedélyt,[911] illetve az eredeti terveken is szereplő, belső udvart kettéosztó szárnyat későbbi ütemben építették fel, eltérő építészeti nyelvezetben. Az épületben a második világháború komoly károkat okozott. A tetőszerkezet elpusztult, s a kisebb manzárdkupolákat az újjáépítés során nem állították helyre. Az enteriőrök eredeti bútorzata szintén a tűz martalékává lett.

Törvényszéki épületek

A törvényszékek az állami hivatalok közé sorolhatók és vármegyei, illetve fővárosi bíróságként működnek. Budapesten az Országház közelében, Lipótvárosban alakult ki az igazságszolgáltatási negyed, amelynek egyik legfőbb épülete a Fővárosi Törvényszék sajtolt tégla homlokzatú, szigorú neoreneszánsz palotája (*518. ábra*, Hauszmann Alajos, 1888–1890). Az épület alaprajzában a Földművelésügyi Minisztérium palotájához hasonlóan szerencsétlen megoldások figyelhetőek meg, mivel öt törvényszéket és egy bíróságot kellett elszállásolnia.[912] A törvényszéki palotákhoz sokszor fogház is csatlakozott, ahogy a budapestihez is.[913]

A vidéki városok törvényszéki palotáinak jelentős részét a Hansen-tanítvány Wágner Gyula tervezte. Munkáival többek között Aradon (1897–1899), Gyulán (1897–1899), Szabadkán (1889–1891), Székesfehérváron (1892) és Újvidéken (1893) lehet találkozni. Épületein Cziglerhez hasonlóan a hanseni formavilág, így a manzárdkupolákkal koronázott közép- és sarokrizalitok, illetve az ókori eredetű tagozatok figyelhetőek meg.[914] Wágneren kívül érdemes még megemlíteni Kiss István nevét, akit szintén az Igazságügyi Minisztérium házi építészeként tartottak számon.[915] Nála valamivel változatosabb stílusképlet figyelhető meg Wágnerhez képest, így a nagyváradi (1898) munkája a barokk, a lőcsei (1900 körül) pedig a felvidéki reneszánsz világával rokonítható.

Az állami hivatali épületekről általánosságban megállapítható, hogy túlnyomóan neoreneszánsz stílusban épültek. Annak megfelelően, hogy az adott település milyen

[911] Fővárosi ügyek. In: *Építő Ipar*, 1897. dec. 22. 21. évf. 1094. sz. 339–340.

[912] SISA, Minisztériumok és hivatali épületek. In: SISA, 2013. 357–359.

[913] KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest, 1993. 34–35.

[914] SISA, Minisztériumok és hivatali épületek. In: SISA, 2013. 357–359.

[915] PÁPAI Tamás László: *160 éve született az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa – Kiss István (1857–1902).* Tomory Lajos Múzeum, 2017. márc. 8.
https://www.tomorylajos-muzeum.hu/160-eve-szuletett-kiss-istvan/. Megtekintés: 2024. júl. 29.

hagyományokkal bírt, itáliai, vagy német előképekből merítettek a tervezők.[916] Ugyanez igaz a törvényszéki palotákra is, hiszen míg például Czigler nagyszebeni törvényszéki palotájának északi reneszánsz karaktere a város szász lakosságára utal, a fiumei törvényszéki palota a döntően olasz lakosságú városban itáliai előképeket idéz. Míg a törvényszéki paloták az állami reprezentációt szolgálták, a fogházépületek a funkcióból adódóan egyszerűbbek voltak.[917]

Mint a Pasteur Intézetnél már szóba került, Kiss István 1902-ben bekövetkezett halála után Czigler vette át barátja félbehagyott munkáit. Ezek közé tartozott az Igazságügyi Minisztérium Kossuth térre tervezett épülete (1902) is.[918] Bár ennek tervei nem váltak valóra, Czigler további igazságügyi építkezésekre tett szert. Sátoraljaújhelyre, Fiumébe és Nagyszebenbe tervezett törvényszéki palotákat és fogházakat. Bár a tervek már Czigler életében elkészültek, az épületek befejezése mindhárom esetben Dvořák Ede nevéhez köthető. Czigler törvényszéki munkáinak erénye a természetes bevilágítás, amelyről a nagy számú irodák érdekében sem mondott le. A közlekedést folyosók biztosítják, amelyeket a belső udvar felől nagy ablakok világítanak be. Mellettük csak egy sor iroda kapott helyet, amelyek a külső homlokzatokon át kapnak fényt.

Czigler első törvényszék- és fogházépülete Sátoraljaújhelyen épült fel. Kivitelezése 1903 őszén indult, homlokzatvakolását és berendezését 1905 tavaszán kezdték, átadására pedig november 1-jén került sor.[919] A közel paralelogramma alakú telek keleti oldala a törvényszéki palotával a Kazinczy, a nyugati a fogházzal a Csalogány utcára néz, s ebbe az irányba nyolc métert emelkedik (*519–522. ábra*). Az épületegyüttesre Cziglertől négyféle tervváltozat ismert, amelyek főleg helyszín- és alaprajzi variációkat jelentettek, azonban küllemre is némileg eltértek egymástól. Az első változaton mind a fogház, mind a törvényszéki épület a hosszanti oldalak mentén követte a telekhatárok vonalát. A törvényszéki palota főhomlokzatán egy erőteljes középrizalit kapott helyet, bent tágas belső udvar nyílt.[920]

---

[916] SISA, Minisztériumok és hivatali épületek. In: SISA, 2013. 357–359.

[917] PUSZTAI László – HADIK András – FÜLÖP Csilla szerk. *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása 1986–1987*. Székesfehérvár–Budapest. OMF Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest, 1987. 13–14.

[918] PÁPAI Tamás László: Kiss István, az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa. In: *Honismeret*, 2017. 45. évf. 4. sz. 70.

[919] *A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház költségvetése.* 1905 k. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.13.1.

[920] *A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház tervei*. 1903–1905. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.150; 73.29.151; 73.29.162.

A második, harmadik és negyedik variánson a fogház nem, de a törvényszéki palota továbbra is követte a telekhatárokat.[921] A hármas homlokzati rizalit a harmadik tervváltozaton jelent meg, illetve itt a hátsó homlokzat középrésze is rizalitban emelkedett ki.[922] A harmadik és negyedik változatok közti lényeges különbséget az adja, hogy a tervező a harmadikon a belső udvart kettéosztotta egy földszintes összekötő folyosóval, amelyet a negyedik variánsról elhagyott.[923] A terveken T alaprajzú fogház esetében a központi udvar nagyságát és a főlépcső elhelyezését érintették még változtatások. A harmadik tervváltozaton a belső udvar egy részét foglalta el a főlépcsőház, amely a többin a T felső vonala alatt kiszélesedő, raktári és irodai helyiségeket magába foglaló szárnyban került kialakításra (*523–535. ábra*). A fogház végül más koncepció szerint épült fel és bekerült a telek középrészére, a Csalogány utca felől pedig az őrségi pavilont helyezték el. Az építkezésnél korszerű anyagokat és szerkezeteket alkalmaztak, így a második emeletet Visintini-féle tűzbiztos vasbeton födémekkel látták el, amelyeket Schustler József budapesti betonépítő kivitelezett (*536–537. ábra*).[924]

Czigler időrendben második törvényszéki palotája Fiumében, a József főherceg úton épült fel.[925] A magas lábazaton álló, részben két-, részben háromemeletes, erősen ritmizált homlokzatú épület az építész törvényszéki munkái közül talán a legimpozánsabb. Itáliai minták alapján valósult meg a város olasz lakosságára utalva.[926] Az építkezés kapcsán már 1900. év végén, gróf Szapáry László (1864–1939) fiumei kormányzó vezetésével járt egy küldöttség Széll Kálmán miniszterelnöknél, Plósz Sándor (1846–1925) igazságügyi- és Lukács László (1850–1932) pénzügyminiszternél. A politikusok biztosították a fiumeieket támogatásukról,[927] majd hamarosan elkezdődött a tervezés. Az épület telkét a Szent Vitus templom mellett jelölték ki. Talaja részben agyagos föld, részben sziklatömb volt. Az alapozáshoz 14.000 köbméter sziklát kellett kirobbantani az utca meredeksége miatt, a legalsó rész pincepallója és a magasabban fekvő épületek főpárkánya közt ugyanis több mint 45

[921] *A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház tervei*. 1903–1905. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.161; 73.29.163; 73.29.164.

[922] *A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház tervei*. 1903–1905. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.152; 73.29.153.

[923] *A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház tervei*. 1903–1905. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.156; 73.29.160; 73.29.161.

[924] A sátoraljaújhelyi törvényszék és fogház épülete. Tervezte Czigler Győző. 1906. 125–126.

[925] Ulica Žrtava fašizma.

[926] Olasz felirat a fiumei törvényszéki palotán? In: *Pesti Napló*, 1906. jún. 28. 57. évf. 175. sz. 7.

[927] Fiumei küldöttség a kormánynál. In: *Pesti Napló,* 1900. nov. 22. 51. évf. 321. sz. 3.

méter szintkülönbség volt.[928] Nem csak a domborzati viszonyokat kellett rendezni, hiszen az itt álló régi erődítményt és kazamatákat is el kellett bontani, ez pedig szintén robbantással volt lehetséges. Még Czigler életében, 1904. év végén elindult a kivitelezés.[929] Mind az iparosok, mind az építőanyagok tekintetében nagy jelentőséget kapott a hazai ipar támogatása.[930] A törvénykezési komplexumot végül 1906 júniusában adták át a rendeltetésének.[931]

A harmadik törvényszéki épület, a nagyszebeni tervezését 1904 körül kezdték és a munkálatok 1907-ig húzódtak. A megvalósítás a város nemzetiségei közti ellentét miatt nem indult zökkenőmentesen. 1904 augusztusában az építési költség már szerepelt a város költségvetésében, azonban a telek még nem állt rendelkezésre. Mivel magyar intézménynek készült, a szászok nem akartak telket adni, a románok pedig drága parcellákat ajánlottak fel.[932] Csúszást eredményezett az is, hogy Goll Elemér (1880–1925) építész 1904. december 19-én kezdeményezte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztálya ülésén, hogy írjanak ki tervpályázatot, hiszen ez egy 900.000 koronás nagyberuházás. Bár Goll javaslatát többek között Sándy Gyula, Hegedűs Ármin (1869–1945) és Neÿ Béla (1843–1920) hozzászólásai után elfogadták,[933] kiírásra végül nem került sor.

A törvényszéki épületegyüttesek legékesebb tagja minden esetben a törvényszéki palota, amelyben az ügyészség és a járásbíróság működött. Czigler törvényszéki palotáinak közös vonása, hogy a főhomlokzat középrészén és két szélén rizalitok emelkednek ki, amelyeket Sátoraljaújhelyen és Nagyszebenben oromzatok, Fiumében pedig íves homlokzatalakítás és hangsúlyosabb díszítés emelnek ki. Sátoraljaújhelyen a huszonegy tengelyű szimmetrikus homlokzat két szélső és öt középső tengelye képez rizalitot és szegmensíves oromzattal kiegészülő attikával, valamint manzárdkupolával zárul. A toszkán oszlopokkal és tört szegmensoromzattal keretezett főbejárat a középső tengelyben helyezkedik el. Az épületen a neoreneszánsz és neobarokk jegyeken túl a tárcsák is megfigyelhetőek a rizalitok lizénaszerű sarokarmírozásain és az ablakkeretezéseken.

[928] Fiumei építkezések. In: *Építészeti Szemle*, 1905. aug. 1. 14. évf. 8. sz. 120–121.

[929] A fiumei kir. törvényszék és fogház. In: *Építő Ipar*, 1907. márc. 24. 31. évf. 1576. sz. 110–111.

[930] 1905 nyarán az építőbizottság 40.000 métermázsa osztrák cementet foglalt le és a munkát betiltotta egészen addig, amíg azt magyar alapanyaggal nem pótolják. Fiume és az osztrák ipar. In: *Független Magyarország*, 1905. aug. 17. 4. évf. 1227. sz. 8.

[931] A fiumei kir. törvényszék és fogház, 1907. 110–111.

[932] A nagyszebeni igazságügyi palota. In: *Magyarország*, 1904. aug. 6. 11. évf. 187. sz. 9.

[933] Egyetemes szakülés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1905. jan. 1. 24. évf. 1. sz. 18–19.

Fiumében az U alaprajzú törvényszéki palota két kinyúló szárnya közt teraszt helyeztek el, amelyre szimmetrikus, páros lépcsőkarok vezetnek. A terasz rusztikus terméskő burkolatú lábazatába kosáríves fülkét mélyítettek. Kompozíciójához nagy valószínűséggel a bolognai Montagnola park Tito Azzolini (1837–1907) és Attilio Muggia (1861–1936) által tervezett főlépcsője (1893–1896) szolgálhatott előképként, amelynek képét Czigler műegyetemi szertárában őrizte.[934] A lábazati kőfelület a kis lőrés szerű körablakokkal vélhetően az épület elődjére, az egykori erődítményre utal. A palota többi falfelülete kőporvakolatot és festést kapott. A terasz mögötti épületrészen kettős rizalit helyezkedik el, amelynek szegmensívben kidomborodó részén nyílik a toszkán oszlopokkal és szegmensoromzattal keretezett főbejárat. Fölötte kapott helyet a fő tárgyaló három nagy, álló téglalap alakú ablakával, amelyeket kompozit fejezetű pilaszterek választanak el tárcsás, rovátkás díszítéssel, amely a homlokzat középső tengelyeit tagoló pilasztereken és szalagdíszeken is megfigyelhető (*538–545. ábra*). Nagyszebenben a háromemeletes, neoreneszánsz palota tizenhét tengelyű főhomlokzatának jellegzetességei a rizalitok észak-német Hanza stílust idéző oromzatai, illetve a sarkok gyémántkváderes, lizénaszerű armírozása (*546–548. ábra*).

A törvényszékek alaprajza nagyjából egységes szempontok alapján került kialakításra, amely nemcsak Czigler munkáira, hanem a korszak többi hasonló épületére is jellemző. A földszinten helyezték el a királyi járásbíróság, a telekkönyvi hivatal és a vizsgálóbíróság helyiségeit. A főlépcsőn feljutva, az első emeleten kapott helyet a polgári bíróság a tárgyalótermekkel és irodákkal, a másodikon pedig az ügyészség az esküdtszéki tárgyalóval, valamint a büntetőbíróság helyiségeivel.[935] A második emeleti büntető tanácstermet, amely Czigler épületein a főhomlokzati középrizalit második emeleti szakaszát tölti ki, nagy, jellemzően félköríves – illetve Fiumében egyenes – záródású ablakok világítják be. A termek a főlépcsőházból érhetőek el, amelyből folyosók futnak az épületek hosszanti tengelyei mentén.

Czigler munkáinál különböző elrendezést mutatnak a törvényszéki épületegyüttesek elemei. Míg Sátoraljaújhelyen és Nagyszebenben a törvényszék a telek utcai oldalán, a fogház és az őrség pedig mögötte helyezkedik el, Fiumében az egész épületegyüttes az utcai tengelyben került kialakításra olyan módon, hogy a törvényszék közvetlen összeköttetésben áll az őrségi épülettel. Utóbbi egy középfolyosóval kapcsolódik a fogházépülethez, amelynek

[934] *Fotómappa az ókori építészeti tanszékről, Czigler Győző hagyatékából*. 1887–1905. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, 9.1.

[935] SISA, Minisztériumok és hivatali épületek. In: SISA, 2013. 359–360.

földszintjén gazdasági helyiségek, így konyha, kamra, szertár és munkaterem, az emeletsorokon pedig zárkák létesültek.[936] A fogházak jellegzetessége a vasszerkezetű panoptikus folyosó, amelyről az egyszemélyes és társas zárkák ajtajai nyílnak, külön oldalon a nők és a férfiak számára. A panoptikus kifejezés arra utal, hogy a cellaajtók a folyosó minden pontjáról jól láthatóak, s ennek a megoldásnak köszönhetően az őrök száma minimálisra csökkenthető. A jó rálátást segíti az is, hogy a folyosót mindhárom fogházépület esetében egy több emelet magas, szegmensíves záródású ablak világítja be. A fiumei épületegyüttes érdekessége, hogy a domborzati viszonyok miatt a törvényszéki palota földszintjének magasságában a másik két egység második emelete helyezkedik el.[937] Sátoraljaújhelyen és Nagyszebenben a telek középrészén áll a kétemeletes fogház, amelynek alagsorában a konyhát, a munkatermeket és a fürdőket helyezték el, fentebb pedig zárkákat alakítottak ki. Az őrség épülete a telek törvényszéki palotával átellenes oldalán található. Sátoraljaújhelyen ezt egy fedett folyosó kapcsolta a fogházhoz. Alagsorában rabmunka-raktár és szertár, földszintjén fogházfelügyelői lakás, valamint harminckét személy számára kialakított őrségi helyiségek, emeletén pedig imatermek, tantermek és a beteg rabok részére létrehozott kórház helyezkedtek el.

Az előbbiekben említett példákon túl is ismertek Cziglertől törvényszéki tervek. A Pestvidéki Törvényszék meg nem valósult székházának rajzai a Markó, Szemere, Szalay és Honvéd utcák közti telekre készültek. Két tervváltozat maradt fenn a Magyar Építészeti Múzeumban. Az egyiken a Szalay utcáig elnyúlt volna a beépítés, a másikon a Szalay utcai rész szabadon maradt a későbbi beépítés lehetőségével. Mivel a hátsó traktus belső kiosztása a teljes beépítés tervén sem megoldott, ez is inkább egy javaslat lehetett a későbbi bővítésére. A háromemeletes palota Markó utcai főhomlokzatán az előbbiekhez hasonlóan három rizalitot alakítottak volna ki. A főbejáraton túl az építész további bejáratokat tervezett a Szemere és Honvéd utcák felől. A Markó utcai rész közepére tágas belső udvart képzelt el, amelyből a főlépcsőház, a folyosó egy szakasza, a földszinti irattári és a végrehajtói helyiségek, az emeletek jegyzői, bírói és ügyvédi irodái, valamint a tárgyalók kaptak volna fényt. A Szemere

[936] A fiumei kir. törvényszék és fogház, 1907. 110–111.

[937] *Fiume, törvényszéki palota földszinti, őrség és fogház második emeleti alaprajz*. 1904 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.340; *Fiume, törvényszéki palota és fogház tervei*. 1904 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.337–344.

és Honvéd utcáknál kisebb udvarokat tervezett, középen átjáróval a folyosók közt (*549–551. ábra*).[938]

Kaszinók és klubházak

A dualizmus kori kaszinó[939] nem a szerencsejátékról szólt, sokkal inkább klubként működött, amely „*a legényember otthona*", s „*pótolja neki a házi tűzhelyet, melyet valamely okból nem alapított magának.*"[940] Előzménye az angol klub, amely a vendéglőkben összeülő asztaltársaságokból alakult ki az üzletkötés, szórakozás színtereként. Magyarországon a klubéletet Széchenyi István honosította meg angliai tapasztalatai alapján, aki az 1825-ös pozsonyi országgyűlés idején egyfajta magánkaszinót hozott létre a szállásán. 1827-ben a Dorottya utcai Vogel-házban alakult meg 46 taggal, Brudern József (1774–1834) elnökletével a Pesti Casino, amely 1830-ban felvette a Nemzeti Kaszinó nevet. Igazgatóságát háromévente cserélték, így tagjai vezetői tapasztalatot szereztek, felkészülhettek az állami közéletre. Keretei közt az arisztokrácia és az értelmiség eszmecserét folytatott, diskurált politikai és közéleti témákról, kultúráról, tudományról, gazdaságról, mindezt magyar nyelven. Ugyanakkor, a Nemzeti Kaszinót az a vád érte, hogy kirekesztő volt az értelmiséggel. Vele együtt több kaszinó is nyílt a fővárosban. Érdemes kiemelni a kereskedők német nyelvű Merkantil Kaszinóját (1831), a Lipótvárosi Kaszinót (1883), valamint az Országos Kaszinót (1883). A század végére továbbiak alakultak országszerte egy-egy településen, városban, illetve jöttek létre hivatások szerint is, mint a Tiszti Kaszinók. Eleinte egyleti házakban és bérleményekben működtek. A Nemzeti Kaszinó többszöri költözés után találta meg önálló otthonát az egykori Cziráky-palotában, a Hatvani és Szép utcák sarkán (*552–553. ábra*).[941] A Lipótvárosi Kaszinó számára 1893–1896 között építettek a Zrínyi és Nádor utcák találkozásában Freud Vilmos (1846–1920) tervei alapján saját épületet.[942] Termeiket luxus bútorzattal rendezték be, ahogy Czigler Országos Kaszinóját is.[943] A budapesti példák közül érdemes még megemlíteni az Atzél Béla (1850–1900) kezdeményezésére alapított Park

[938] *Budapesti törvényszéki palota tervei*. 1900 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.109–73.29.113.

[939] NOVÁK Béla: Fővárosi kaszinók a 19. században. In: *Budapesti Negyed*, 2004. 46. évf. 4. sz. https://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html. Megtekintés: 2024. aug. 23.

[940] A Magyar tisztviselők országos Egyesületének palotája. In: *Építő Ipar,* 1898. jún. 22. 22. évf. 25. sz. 169.

[941] NOVÁK, 2004.

[942] JENEY András: Freund Vilmos munkássága a Fővárosi Középítési Bizottmányban. A 175 éve született építész életművének egy máig nem kutatott fejezete. In: *Építés–Építészettudomány*. 2022. 50. évf. 1–2. sz. 130.

[943] NOVÁK, 2004.

Clubot, amely a főúri társaságok nyári kaszinójaként szolgált és palotája (1893–1895) a felső tízezer kedvelt sétakocsizó útvonala, a Stefánia út mentén épült fel Meinig Arthur építész tervei alapján (*554. ábra*).[944]

Bár Czigler életművéből összesen két ilyen munka, az Országos és a Dicsőszentmártoni Kaszinó ismert, a *Pesti Hírlap* egyik, magyar építészetről szóló cikke Cziglert a kereskedelmi épületek és kaszinók építészének titulálta.[945] Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az Országos Kaszinó jelentős darabja az életműnek és a kaszinó tagjaként nyilvántartott építész számára kiváló fórum volt megrendelői- és munkakapcsolatai ápolására.[946] Ezen túl több olyan terve ismert, amely különféle klubok székházaihoz készült. 1885–1886 között Czigler rajzai alapján épült fel az Országos Erdészeti Egyesület palotája, 1887-ben pedig megtervezte a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Gönczy Pál utca 12. és Andrássy út 25. szám alatti helyiségeinek átalakítását.[947] Szintén Czigler alakította ki az egylet Tudományegyetemi Alap bérpalotájában működő helyiségeit, bár ott a teljes épület az ő műve.[948]

A Czigler által tervezett klubházak közül az Országos Kaszinó a legnagyobb szabású. Építtetője, az 1883–1943 között működő Országos Kaszinó Egyesület tagjai a társadalom művelt, de jórészt nem arisztokrata férfiúi közül kerültek ki. Az intézmény a polgárság számára elérhető párja volt a Nemzeti Kaszinónak. Feladata a hazafias, közművelődési és szépművészeti célok előmozdítása politikai, felekezeti hovatartozástól függetlenül.[949] Egy 1914-es leírás szerint tagjai „*túlnyomó részben független emberek, akik megengedhetik maguknak azt a fényűzést, hogy kritikusan szemléljék és fesztelenül kommentálják a közélet eseményeit.*”[950] Alapításakor a Hatvani utca[951] 3. szám alatt, majd a Hungária Szállóban és a Múzeum körút 2. számú házban bérelt helyiségeket. A gyarapodó taglétszám miatt az 1890-es évekre szükségessé vált egy saját épület, amelyhez a tagok adományokkal járultak hozzá. A székházra tervpályázatot írtak ki, amelyen a beérkezett hat mű közül Czigler munkája lett az

[944] ROZSNYAI József: Meinig Arthur. Holnap Kiadó, Budapest, 2018. 131–133.

[945] A magyar építészet. In: *Pesti Hírlap*, 1899. jún. 7. 21. évf. 156. sz. 3.

[946] BOGNÁR János: *Három évtized egy uri kaszinó életéből.* Tahitótfalu, 1927. 180.

[947] KISMARTY-LECHNER, 1943 k. Lexikoncédulák.

[948] Boszna-hercegovinai mérnökök budapesti tartózkodásának programmja. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1896. 15. évf. 1–39. sz. 151.

[949] EŐRY Gabriella: Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága. In: *Korall*, 2004. 17. sz. 61–62.

[950] Országos Kaszinó. In: *Magyar Figyelő*, 1914. 4. évf. 2. kötet, 67.

[951] Bp. V. Kossuth Lajos u.

első. Rajzait az *Építő Ipar* közölte. A kritika főleg az alaprajzi elrendezést, a jól átgondolt belső kialakítást méltatta. A publikált tervek egyhomlokzatú, zártsorú beépítéshez készültek, ellentétben a ma is látható saroképülettel (*555. ábra*).[952] Wekerle Sándor miniszterelnök, az egylet elnöke az új palota helyszínéül az Újvilág utcai Arany sas fogadó telkét választotta ki, amely nem a sarkon, hanem eggyel beljebb állt. A sarki épületet azonban az út kiszélesítése miatt a Közmunkák Tanácsa 1893. év végén kisajátította, így telkét az egyesület rendelkezésére bocsátotta.[953] Czigler első rajzai még az Arany sas fogadó telkéhez készültek, de végül a szomszéd telek hozzácsatolása lehetővé tette egy nagyobb saroképület megtervezését. A palota átadását 1895 novemberére tervezték, bérlakásait novemberi beköltözéssel már májusban meghirdették.[954] A munkálatok ugyanakkor még decemberben zajlottak, a termeket pedig csak 1896. január 1-jén nyitották meg a tagok előtt. Bognár János egykori főkomornyik a következőképpen emlékezett az alkalomra: „*A Semmelweis-utcai, akkor még Ujvilág-utcai kapu előtt két nagy ívlámpa világított, mik messziről jelezték a bejáratot, ahol díszbe öltözött portás fogadta az érkező urakat. Már a lépcsőcsarnokban is mindenki meglepetésének adott kifejezést. Itt két díszruhás huszár fogadta az érkezőket. A lépcsőn felhaladva, a nagy szalonban gyülekeztek az urak. Rövid társalgás után eloszlottak az új palota különböző helyiségeiben. Miután hosszabb szemlélet után mindenki megtalálta a magának legkedvesebb helyiséget és az ő társaságát, még aznaptól megindult a rendes kaszinói élet.*”[955]

A háromemeletes, lemetszett sarkú kaszinóépület rizalitjait kompozit fejezetű óriáspilaszterek, sarkát óriásoszlopok emelik ki. A hangsúlyos falszakaszok első emeletén nagy, félköríves záródású ajtók nyílnak a balusztrádos erkélyekre. Itt található a leggazdagabb szobrászati dísz. A vállpárkányokon nyugvó alakok a tudást, a művészetet, a földművelést, az ipart, a háborút és a bőséget jelenítik meg. Köztük függönyszerű drapéria keretez groteszk maszkokat. Jellegzetesek az erőteljes párkánnyal leválasztott harmadik emelet szegmensíves záródású ablakai. A homlokzatot balusztrádos attika koronázza, amely fölött manzárd található ovális ablakokkal, a rizalitok felett domború manzárdkupolákkal. Az összképen jól érvényesült a monumentális jelleg azzal együtt, hogy az építész sikeresen szem előtt tartotta az előírt takarékossági elveket (*557–562. ábra*). Az épület földszintjén egy be- és egy kijáratot

[952] Az országos kaszinó-épület. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 3. 18. évf. 887. sz. 2; Országos Kaszinó. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 3. 18. évf. 1. és 2. sz. rajzmelléklet.

[953] *Telekkönyvi betét*. Hrsz. 24250. Bp. V. Semmelweis u. 1–3. 1852–1923. HU BFL XV.37.c.447.24250.

[954] Lakások. In: *Budapesti Hírlap,* 1895. máj. 18. 15. évf. 134. 9.

[955] BOGNÁR, 1927, 90–91.

alakítottak ki. Külön ajtón lehetett megközelíteni az alagsori sörházat és a harmadik emeleti bérlakásokat. A földszinten vívóterem, ebédlő és bérbeadó üzlethelyiségek létesültek. A kaszinó helyiségei főként az első két emeletre kerültek. A vendégek által látogatott pompás díszterem, a társalgók, a tekéző, a táncterem és az olvasó az elsőn, a személyzeti szobák és a tagok kártyaszobái a másodikon nyertek elhelyezést, a harmadikon pedig bérlakásokat alakítottak ki (*563–572. ábra*).[956]

Az épület elsődleges stílusforrása Bécs barokk építészete (*573. ábra*). A pompás neobarokk architektúra kiválóan alkalmas a társaság önreprezentációjára, ráadásul a barokk és rokokó enteriőröket az otthonossághoz, kényelemhez kapcsolták.[957] A korábbiakban felsorolt budapesti példák mind-mind ezt a stílust mutatják, hiszen a tervezők előszeretettel alkalmaztak barokk előképeket az épülettípus esetében. A 19. századi neobarokk építészet fontos előképe volt a Johann Lukas Hildebrandt (1668–1745) tervezte bécsi Felső-Belvedere, Savoyai Jenő (1663–1736) nyári rezidenciája, amely az 1720-as években épült (*574. ábra*). A bécsi palota déli rizalitoromzatát idéző íves, emelt szemöldökpárkányok az eddigi kutatások alapján Bécs neobarokk építészetében tűntek fel.[958] Korai példái figyelhetők meg Fellner és Helmer 1878–1880-ban épült Sturany-bérpalotáján[959] és Viktor Rumpelmayer (1830–1885) előbbivel egyidős Rothschild-palotáján.[960] Budapesten Fellner és Helmer Múzeum utca 17. szám alatti Károlyi-Csekonics-palotája ugyanezt a szemöldökpárkány-formát mutatja, akárcsak az Országos Kaszinó első emeleti, álló téglalap alakú ablakai. A Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményébe Czigler hagyatékából került be két 18. századi tervrajz, amelyek a bécsi Belvederéhez készültek.[961] Sajnos arra, hogy ezek hogyan kerültek az építész birtokába, a kutatás eddig nem talált magyarázatot. Arról viszont mindenképpen tanúskodik az anyag, hogy a neoreneszánsz iránt elkötelezett Czigler tanulmányozta a bécsi barokkot.

Léteznek ugyanakkor olyan kaszinóépületek is, amelyek a neoreneszánsz formanyelvet követik. Az Országos Kaszinóhoz képest a dicsőszentmártoni, manapság tűzoltólaktanyaként használt, északi reneszánsz karakterű épületről kevés információ ismert.

---

[956] Az országos kaszinó-épület, 1894. 2; Országos Kaszinó, 1894. 1. és 2. sz. rajzmelléklet.

[957] ROZSNYAI, 2011, 206.

[958] ROZSNYAI, 2011, 36.

[959] Bécs I. Schottenring 21. TÓTH Enikő: Neobarock und Luxusgefühl. Das Palais Sturany in Wien. In: *Steine Sprechen*, 2019, Jg. 63. 1/2. Nr. 154. 42–51.

[960] Bécs IV. Plößlgasse 8. ROZSNYAI, 2011, 36–37.

[961] PUSZTAI László: A Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményei 1973-1981. In: *Magyar Műemlékvédelem – Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve 9.* 1984. 420.

Az 1900-ban átadott téglahomlokzatú, vakolt-festett tagolású ház sarki tornya gúlasisakot kapott, amelyet tört vonalú oromzatok egészítenek ki díszesen kiképzett, erdélyi hagyományt tükröző faszerkezetű eresszel (*575. ábra*).[962]

Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági fejlesztésekhez kapcsolódó épületek

Vásárcsarnokok

Budapest világvárossá válásának fontos állomása volt az élelmiszerellátás reformja, a bevásárlás körülményeinek igényesebbé, megbízhatóbbá, ellenőrizhetőbbé tétele. A problémára az egyik, Európában általános megoldás a vásárcsarnokok létesítése volt. A budapesti példák esetén a program kidolgozásában résztvevő szakértők párizsi, bécsi és berlini épületekre tekintettek mintaként.[963] A csarnokok 1897-es megnyitásáig elsődlegesen szabadtéri piacokon lehetett élelmiszert vásárolni, amelyeken közegészségügyileg kifogásolható megoldásokkal lehetett találkozni, hiszen az árusok kétharmada a földről kínálta portékáit, a többi pedig rögtönzött állványokról, vagy szekérről.[964] A piacokon kívül, biztonságosabb alternatívaként léteztek üzletek, amelyek szövetkezeti, vagy magántulajdonban álltak, továbbá működtek házalók, akik minőségileg és ár-érték arány szempontjából legkevésbé sem ellenőrizhető élelmet értékesítettek a házakat járva. Bár vízi úton már évszázadok óta folyt áruszállítás, a vasút kiépítésével a szállítmányozás gyorsabbá vált és távolabbi vidékeket is bekapcsolt a keringésbe.[965] A főváros kereskedelmi központja a Duna partján, a mai Fővám tér és a Művészetek Palotája között húzódott. Utóbbi helyén egy 1877-ben épült teherpályaudvar állt, amelyet sínekkel kapcsoltak a vámhivatal, a pesti pénzügyi-, a központi árüzleti- és bányatermék igazgatóságnak otthont adó Fővámházhoz,[966] a közraktárak négy épületéhez (*576. ábra*, Basch Gyula, Krajcsovics Lajos, 1879–1881),[967] és

[962] CSEPREGHY–CSEPREGHY, 2005. 68.

[963] VARGA, 1999. 98.

[964] VARGA, 1999. 87–88.

[965] CSENDES, Peter: Város és technika. A tudomány eredményei és a városfejlődés. In: CSENDES–SIPOS, 2005. 7; FRISNYÁK Zsuzsa: Magyarország Európa közlekedési térszerkezetében a 19. század végén. In: *Közlekedési Múzeum Évkönyve 14*, 2003–2004. Budapest, 2005. 129–130.

[966] VADAS, Budapest vasúti hálózata és pályaudvarai, 2005. 143–148.

[967] BASCH Gyula: A budapesti közraktárak tervezete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1878. 12. évf. 6–7. sz. 236; JUHÁSZ Lajos: A közraktár-kérdés Pesten a XIX. század közepén. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából.* 1940. 8. sz. 82–83.

az Elevátorházhoz (*577. ábra*, Christian Ulrich, 1881–1883). Nem véletlen tehát, hogy a Központi Vásárcsarnok helyét e tengelyhez közel jelölték ki.

A vásárcsarnoképítés előtörténete az 1860-as évekre vezethető vissza, amikor a pesti Duna-parton bazárt szerettek volna építeni pavilonszerű vásárcsarnokkal.[968] Az ötletre alapozva a francia Edouard Besnier de la Pontonerie írt tanulmányt *Pest város árucsarnokai és vásárterei* címmel, párizsi előképeket figyelembe véve.[969] A városvezetés 1879-ben állította fel a Közélelmezési Bizottságot, amelynek elnöke Kamermayer Károly[970] (1829–1897) főpolgármester lett. Három év múlva már a Hunyadi téri, VI. kerületi vásárcsarnok építésére születtek tervek, hiszen Klauber Vilmos egy nápolyi gyár szétszerelhető, vas és üveg csarnokát szerette volna értékesíteni a fővárosnak.[971] Ezzel kapcsolatban kételyek merültek fel a városatyákban, hiszen a szerkezet más éghajlatra készült.[972] Kamermayer 1883-ban utasította Matuska Alajos (1847–1934) tanácsjegyzőt, hogy készítsen programtervezetet a vásárcsarnokok építéséhez. Ebben egy központi és kilenc kerületi, vagyis detail[973] csarnokról esett szó.[974] Czigler vállalta, hogy 1883 áprilisában tanulmányutat tesz Bécsben, ahol felméri lehetséges előképek kutatása céljából a Császárváros új, Friedrich Paul (1830–1900) által tervezett csarnokait,[975] amelyek közül az első a IV. kerületi Phorusplatzon, a második a VII. kerületi Neustiftgasse és Burggasse sarkán, a harmadik a Városháza mellett, a Bartensteingasse, Stadiongasse és Doblhoffgasse találkozásánál (*578. ábra*), a negyedik pedig a IX. kerületben, a Nußdorfer Straße és Alserbachstraße kereszteződésében állt (*579–580. ábra*).[976] Ezt követően megígérte, hogy tizennégy nap alatt elkészíti az általános terveket a Hunyadi téri épülethez.[977]

---

[968] VARGA Judit: Budapest élelmiszer-ellátása – vásárcsarnokok a századfordulón. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 28. Urbanizáció a dualizmus korában*. Budapest, 1999. 98.

[969] PONTONERIE, Edouard, de la: *Pest város árucsarnokai és vásárterei*. Pest, 1872.

[970] Budapest főpolgármestere: 1873–1896.

[971] Titokzatos üzlet. In: *Pesti Hirlap*, 1882. okt. 11. 4. évf. 280. sz. 9.

[972] A közélelmezési bizottság. In: *Pesti Hírlap*, 1883. máj. 1. 5. évf. 120. sz. 2–3.

[973] Detail: franciául rész. Német nyelvterületen használt elnevezése a kerületi csarnokoknak: Detail Markthalle.

[974] MATUSKA Alajos: *Előterjesztés Budapest főváros közélelmezése tárgyában*. Budapest, 1883.

[975] A Hunyady-téren építendő vásárcsarnok. In: *Nemzet*, 1883. máj. 2. 2. évf. 120. sz. 6.

[976] Ezek közül csak a Nussdorfer Straße csarnoka maradt fenn. CALTANA, Diego: Friedrich Paul. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945.* 2012. http://www.architektenlexikon.at/de/1204.htm. Megtekintés: 2023. aug. 26.

[977] A főváros élelmezése. In: *Nemzet*, 1883. máj. 6. 2. évf. 124. sz. 7.

A téma végül anyagi okokból 1890-ig lekerült a napirendről,[978] amikor is Lechner Lajos (1833–1897)[979] egy jelentést, Czigler Győző[980] pedig emlékiratot terjesztett a főváros elé. Czigler munkájához vázlatterveket[981] is csatolt részletes helyszínjavaslatokkal, előzetes költségvetéssel. Az építész egy központi és kilenc kerületi vásárcsarnok építését javasolta forgalmas tereken. Az I. kerületben a Döbrentei, a II. kerületben a Bomba,[982] a III. kerületben a Városház,[983] a IV.[984] kerületben a Vámház, az V. kerületben a Széchenyi,[985] a VI. kerületben a Hunyadi, a VII. kerületben az István,[986] a VIII. kerületben a Rákóczi, a IX. kerületben pedig a Ferenc tér jelentette volna a helyszínt. A központi vásárcsarnokot a Vámház körút, a Pipa, a Csillag[987] és a Sóház utcák közti telken építette volna fel. Vagyis, a Vámház körútra egy központi és egy kerületi csarnok telepítését is javasolta.[988] Az emlékirat kitért a főváros élelmiszerellátásának szabályozására is. Czigler ugyanis a szabadtéri piacok egy részét szintén fenntartotta volna, hogy ne menjenek fel túlzottan az élelmiszerárak.[989]

A főváros már 1891-ben megszavazott hatmillió forintot az építkezés elindítására, egy év múlva pedig kiírták a pályázatot a központi vásárcsarnokra, amelyen Pecz Samu nyert. A Székesfőváros Mérnöki Hivatalából Rozinay István (1858 k.–1938) és Klunzinger Pál (1859–1943) mérnökök megtervezték az István[990] és Rákóczi téri, Czigler pedig a Hunyadi téri és a Hold utcai csarnokokat, amelyek együttes átadására 1897 februárjában, Márkus József (1852–1915) polgármestersége alatt került sor.[991] Érdemes azonban megemlíteni, hogy Czigler valószínűleg a mérnöki hivatal által tervezett csarnokokba is bedolgozott, hiszen a Rákóczi téri csarnok építési munkáira kiírt árlejtésnél megemlítették, hogy a kovácsolt vasszerkezettel

[978] A közélelmezési bizottság mai ülésén […] In: *Pesti Hírlap*, 1883. máj. 29. 5. évf. 147. sz. 2–3.

[979] LECHNER Lajos: *Jelentés a vásárcsarnokok építéséről*. Budapest, 1890.

[980] CZIGLER, 1890.

[981] A vázlatokat a fennmaradt példány nem tartalmazza. CZIGLER, 1890.

[982] Bp. I. Batthyány tér.

[983] Bp. III. Fő tér.

[984] Ma V. kerület.

[985] A Szabadság tér déli oldalán található kis sétatér.

[986] Bp. VII. Klauzál tér.

[987] Bp. IX. Gönczy Pál u.

[988] CZIGLER, 1890. 16–17.

[989] CZIGLER, 1890. 3.

[990] Bp. VII. Klauzál tér.

[991] VADAS Ferenc: Közélelmezés és vásárcsarnokok Budapesten. In: CSENDES–SIPOS, 2005. 167.

kapcsolatos rajzok az ő irodájában tekinthetők meg.[992] A csarnokok a Vásárcsarnok Bizottság vezetése és felügyelete alá tartoztak[993] és a régi piaci helyszínek közelében helyezték el őket.[994] A központi csarnok lett a hazai élelmiszer-nagykereskedelem központja, amely nemcsak a többi csarnokot, hanem a fennmaradt utcai piacokat és az üzletek jó részét is ellátta áruval (*581. ábra*).[995] Az árusok számára kiépített standokat alakítottak ki márványlapos, könnyen tisztítható asztalokkal. Míg a szabadtéri piacokon kiabáló kofák és árusok próbálták rábeszélni a potenciális vásárlót a termékekre, a vásárcsarnokban tilos volt a hangoskodás, a káromkodás és komoly előírások voltak az árusok megjelenésére, tiszta öltözetére. A szemetet hulladékkosárban kellett elhelyezni, odafigyeltek a termékek minőségére és igényes csomagolására. Az árusítóhelyeket napi és havi bérletben lehetett kivenni, s fölöttük cégtáblával hirdethettek a kiskereskedők.[996]

Az egykori piaci helyszínek mentén épült csarnokok, így a Hunyadi téri és az István téri voltak a leglátogatottabbak. Legkevéssé a Hold utcai számított forgalmasnak, amely bár szintén egykori piaci helyszínre épült, környezete még rendezés alatt állt. Szomszédságában, a Hold, a Gyapjú[997] és Nádor utcák, valamint a régi Széchenyi tér által közrefogott területen állt az Újépület, amelynek 1897-es lebontásával létrejött a Szabadság tér. A környezetet új, reprezentatív épületekkel népesítették be.[998] A Hold utcai csarnok luxusigényekhez készült, ennek megfelelően igazi ínyencségekre, például egzotikus gyümölcsökre lehetett benne szert tenni, míg a többi helyszínen figyelembe kellett venni, hogy a lakosság többségénél hús csak az ünnepi asztalra jutott.[999] Szembetűnő, hogy az 1897-ben átadott csarnoképületek mind Pesten találhatóak annak ellenére, hogy Lechner és Czigler tervezetei több budai csarnokkal is számoltak.[1000] A balpart fejlődése azonban a terepviszonyok és a kisebb lakosságszám miatt

[992] Árlejtési hirdetmény. In: *Fővárosi Közlöny*, 1896. márc. 27. 7. évf. 25. sz. 3.

[993] FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik*. Pest, 1851. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyes-elek-BABC3/n-BC735/negyed-BC79F/. Megtekintés: 2021. máj. 4.

[994] Titokzatos üzlet, 1882. 9.

[995] VARGA, 1999. 90.

[996] VARGA, 1999. 94.

[997] Bp. V. Báthory u.

[998] Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a vásárcsarnokok létesítése ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1891. máj. 12. 2. évf. 45–46. sz. 2.

[999] VARGA, 1999. 95–96.

[1000] LECHNER, 1890; CZIGLER, 1890.

lassabban haladt. Végül 1900–1902 között épült fel a Bomba téri[1001] vásárcsarnok, mint az egyetlen dualizmus kori budai példa.[1002]

Czigler a Hunyadi téri, VI. kerületi csarnokhoz készült rajzait először 1893 őszén mutatta be a bizottság előtt, amely ekkor költségcsökkentést kért.[1003] Munkája újbóli ismertetésekor jelezte, hogy a javasolt megtakarítás nem az anyagok minőségére, hanem a díszítésre és a homlokzati burkolóanyagra vonatkozik. Ennek értelmében az épület kőlapok helyett sajtolt téglaburkolatot kapott vakolatarchitektúrával kiegészítve. A redukált költségvetés 596.586 forintot tett ki, a bizottság azonban további apróbb módosításokat eszközölt.[1004] Az *Építő Ipar* októberi cikkében ismét alacsonyabb összeg olvasható: 550.000 forint. Az épület telkén egykor három lakóház állt, így a telekvásárlás és a bontás további költséget jelentettek.[1005] 1894. év végén már árlejtést tartottak a kivitelezésre és hamarosan elkezdődtek a munkálatok.[1006] 1895 áprilisában a következőképpen tudósított a munkáról a sajtó: „*A Hunyady-téri vásárcsarnok pinceboltozási munkálatai készen állanak és a talapzat köveinek elhelyezésével elkészültek, ugyszintén a Hunyady-tér felé eső szárnyépület földszinti falaival is. A munkálatok programszerűsége kifogástalan.*”[1007] 1896 júliusában kezdték kiadni az árusító helyeket,[1008] decemberre pedig készen állt az épület (*582–593. ábra*). A hivatalos megnyitóra 1896. február 15-én került sor, hiszen bevárták a többi vásárcsarnok elkészültét.[1009]

Czigler második vásárcsarnokának helyszíne, a Hold utca nem szerepelt az 1890-es emlékirat helyszínjavaslatai közt. Az építész eredeti elképzelése alapján az V. kerület csarnoka a Széchenyi tér Frohner Szálló[1010] felőli oldalán épült volna fel, a mai Szabadság tér déli részén.[1011] A végleges telekre 1893 őszén mutatta be rajzait a városvezetésnek, amely

[1001] Bp. I. Batthyány tér.

[1002] VADAS, Közélelmezés és vásárcsarnokok Budapesten, 2005. 171–173.

[1003] A vásárcsarnokok tervei és költségeinek megállapítására kiküldött bizottság a Hunyady-téri és Hold-utczai vásárcsarnokok […]. In: *Fővárosi Közlöny*, 1894. júl. 13. 5. évf. 62. sz. 1–2; *Tervdokumentáció*. Bp. VI. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2746.

[1004] A Hunyadi-téri és hold-utcai vásárcsarnokok. In: *Pesti Hírlap*, 1894. júl. 11. 16. évf. 192. sz. 2–3.

[1005] A vásárcsarnokok. In: *Pesti Hírlap*, 1894. aug. 25. 16. évf. 237. sz. 4.

[1006] A kerületi vásárcsarnokok építése, 1894. 6.

[1007] A Hunyady-téri vásárcsarnok […]. In: *Építészeti Szemle*, 1895. ápr. 30. 4. évf. 4. sz. 122.

[1008] Egy szép bolthelyiség […]. In: *Pesti Napló*, 1896. júl. 25. 47. évf. 203. sz. 11.

[1009] A vásárcsarnokok megnyitása. In: *Pesti Napló*, 1897. febr. 2. 48. évf. 33. sz. 7.

[1010] Bp. V. Nádor u. 22.

[1011] Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a vásárcsarnokok létesítése ügyében, 1891. 2; CZIGLER, 1890, 17.

további módosításokat kért. Például, a *Fővárosi Közlöny* beszámolója alapján Czigler a Vadász utcára tervezett egy rizalitot, vagyis „*kiszökelléket*”, amelyet közlekedési okból „*beszökellékkel*” kellett kiváltania, hiszen a keskeny utcából nem engedtek át több területet.[1012] A költségvetést a kijelölt telek árával együtt 575.533 forintban határozták meg. Olcsóbb volt a Hunyadi téri csarnoknál, amely telekár nélkül is megközelítette az összeget.[1013] Az épület is kisebb léptékű. Bár nagyjából egyszerre kezdték őket építeni, a munkálatok a Hold utcában gyorsabban haladtak. 1895 júniusában már a vasszerkezetet hordták fel, míg a Hunyadi téren csak a falazás zajlott (*594–602. ábra*).[1014]

Mindkét csarnok téglalap alapú, vas és üvegszerkezetű, amelyet külső oldalain téglaarchitektúra rejt, illetve bérházi résszel egészül ki, akárcsak az István téri, mérnöki hivatal által megvalósított csarnok. A Hunyadi téri háromhomlokzatú, vas-üveg szerkezetű épület rövidebb oldalain Czigler háromszintes, bérházszerű egységet helyezett el, ahol adminisztratív, vásárbiztosi, vásárfelügyelői és húsvizsgáló helyiségeket, árnyékszékeket, továbbá vendéglőt alakítottak ki.[1015] Bérházi részei egy emelettel magasabbak a többinél. Tíztengelyű homlokzatuknak három rizalitja van, amelyek közül a középsőt attika és a tér felé néző főhomlokzaton manzárdkupola fedi. A második emelet ablakai sűrűbben helyezkednek el, mint az alsóbb szinteken. Legsűrűbben a középrizaliton sorakoznak, ahol az első emeleten kettős, a másodikon hármas ablakpár látható. A csarnokszerkezetet oldalról is téglahomlokzat rejti, amely nagy termaablakaival és hosszan elnyúló, alacsony arányaival funkcionális jelleget mutat.

Míg a Hunyadi téri csarnok csak egy oldalával kapcsolódik zártsorú beépítésbe, a Hold utcai egy zárt épületsor közbenső eleme, ennek megfelelően csak két rövidebb oldalán rendelkezik homlokzattal. A Hold utcai, bérlakásokat is tartalmazó épületrész háromemeletes és arányaival teljesen belesimul a bérházsorba.[1016] A tizenkét tengelyű homlokzat ritmusát a sárga és a vörös téglafelületek váltakozása, valamint vakolt-festett szalagok, párkányok adják, s a szegmensíves záródású ablakok franciás karaktert kölcsönöznek neki. A középtengelyben található, kosáríves záródású főbejáratot lizénák keretezik, amelyek az első emelet magasságáig futnak, ahol tört szegmensoromzattal zárulnak. Szintén lizénák fogják össze az

[1012] A vásárcsarnokok tervei és költségeinek megállapítására kiküldött bizottság a Hunyady-téri és Hold-utczai vásárcsarnokok […]. 1894. 2.

[1013] A kerületi vásárcsarnokok. In: *Építő Ipar*, 1894. júl. 25. 18. évf. 916. sz. 375.

[1014] A vásárcsarnokok. In: *Építő Ipar*, 1895. jún. 12. 19. évf. 962. sz. 229.

[1015] A budapesti Hunyady-téren építendő vásárcsarnok. In: *Építő Ipar*, 1894. okt. 24. 18. évf. 929. sz. 506.

[1016] A budapesti Hold-utcában épülő vásárcsarnok. In: *Építő Ipar*, 1895. jan. 16. 19. évf. 941. sz. 25.

első és második emelet ablakait, amelyek a két szélső tengely kivételével kettesével egy-egy szegmensív alá rendeződnek. Jellegzetes megoldás, hogy az ablakok felső része kapott szalagkeretezést és ahol a keret megszakad, a szalagok vízszintes irányban futnak tovább a homlokzaton. Érdemes megemlíteni, hogy Czigler a felső emeletet eredetileg ikerablakokkal szerette volna kiemelni, azonban a tanács külön kérte, hogy szimpla ablakokat helyezzen el, mivel az egy szoba-konyhás lakásokhoz az szerencsésebb.[1017] A csarnok Vadász utcai végében a Hunyadi térihez hasonlóan az ellenőrző személyzet helyiségei kaptak helyet. Ez a homlokzat magas háromszögű oromzatával jobban tükrözi a csarnokjelleget. Tengelyei szélesebbek, így csak kilenc van belőlük tizenkettő helyett. Kétszintes, kivéve a középső három tengelyt, amelynek második emeletét nagy méretű, háromosztatú termaablak töri át.

A Czigler-féle vásárcsarnokok jellegzetes díszei a homlokzatok állatfejes kőfaragványai, amelyek a vásárcsarnoki funkcióra utalnak. Ezekhez az építésziroda részletes megrendelési rajzokat készített, amelyekből néhány fennmaradt a levéltári dokumentációban.[1018] A Hunyadi téri csarnokon többek között mangalica- és marhafejeket, zöldségeket, halakat, vadakat és madarakat ábrázoló műkő domborműtáblák figyelhetőek meg. A Hold utcai csarnok Vadász utcai részén figyelhetőek meg leginkább ilyen jellegű faragványok, így szarvas-, kos-, mangalica- és marhafejek néznek alá a falakról. Figyelemre méltóak a groteszk maszkok is, amelyek mindkét esetben a főbejáratok zárókövében, a Hunyadi téri épületen az oldalhomlokzat termaablakai fölött, a Hold utcain pedig a csarnokhomlokzati oromzat csúcsában kaptak helyet. A termaablakokat női hermák osztják háromfelé, amelyek a Hunyadi téren vasból, a Hold utcában pedig műkőből készültek. Szintén mindkét épületen megfigyelhető az építtető, vagyis a főváros címere, amely a Hunyadi téren az oldalhomlokzati bejáratok fölött, a Hold utcában a főbejárat fölötti tengelyben, az első emeletet koronázó tört vonalú oromzatban helyezkedik el.

A csarnoktereket tekintve mindkét épület bazilikális kialakítású, egy fő- és két oldalhajóból áll, amelyek a gádorfal üvegfelületein, valamint a termaablakokon át kapnak természetes bevilágítást. Czigler a Hunyadi téren 72 hús- és 120 zöldségárus számára alakított ki árusító helyet. Meghagyta a lehetőséget egy karzat építésére, amely további 120 standot tudott volna befogadni. Erre az igény már 1897 novemberében felmerült, de végül az ötletet

[1017] A vásárcsarnokok tervei és költségeinek megállapítására kiküldött bizottság a Hunyady-téri és Hold-utczai vásárcsarnokok […]. 1894. 2.

[1018] *Tervdokumentáció.* Hold utcai vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.1877 és 1878.

elvetették.[1019] A Hold utcában azonban megépült a karzat, amelyre a kisebb alapterület miatt is szükség volt. Az *Építő Ipar* leírása szerint az épület karzatokkal együtt összesen 394 árusító hely befogadására lenne alkalmas. Ez a csarnok azonban a Hunyadi térivel ellentétben már nem eredeti funkciójában működik, hiszen 2023 óta a Light Art Museumnak ad otthont.

Ipari épületek

A 19. századi iparosodás új épülettípusainál a funkció elsősége gyakran egyszerű formákat szült. A gőzgép elterjedésével a létesítményekhez gépházak és melléképületek épültek. Czigler Győző Magyarország ipari fejlődésének fénykorában alkotott, így életművében ilyen épülettípusra is található példa.

A modern gyártelepek kialakulása összefüggött a társadalmi struktúra 19. századi változásaival, amelynek igényeit a manufaktúraipar helyett az olcsóbb tömegtermelés tudta csak kielégíteni. Mindezt segítette a gépi energia megjelenése, hiszen Angliában kifejlesztették a gőzgépet, jelentősen megkönnyítve a gyártási folyamatot.[1020] Bár Pest-Budán a kiegyezés előtt is számos gőzmalom, textilgyár és egyéb ipari létesítmény működött, az azt követő időszak jelentősen átformálta az épületállományt. Ennek okai közt szerepel a városszerkezet átalakulása, hiszen a Nagykörút és az új belső kerületek létrehozásával több létesítmény elbontásra került.[1021] A budapesti gyáripar vezető ágazatává a nagyobb múltra visszatekintő malomipar mellett a gépgyártás vált, amelynek üzemei a Váci út és a Külső Váci út, valamint a Kőbányai út mentén épültek fel, így a Ganz Gépgyár Vagongyára (*603. ábra*) és a MÁV Gépgyár.[1022] Ezzel együtt az élelmiszeripar egyéb ágai, az építőanyag-ipar, a textil- és bőripar, valamint a vegyipar is felvirágzott. Egyre nagyobb jelentőségre tett szert a sörgyártás is, amelynek központja Kőbánya lett, ahol felépült a Dreher-féle sörgyár (1863), az Első Magyar Részvényserfőzde (1890), a Kőbányai Király Serfőző Részvénytársaság (1895), a Fővárosi Serfőző Részvénytársaság, valamint a Kőbányai Polgári Serfőző Részvénytársaság (1893–1894).

Az 1870-es évektől a gyáraknak hatalmas csarnokok épültek, eleinte fa-, később vasszerkezettel.[1023] Külső kialakításuknál általános a nyerstégla homlokzat és gyakoriak a

[1019] A Hunyadi-téri vásárcsarnok kibővítése. In: *Pesti Napló*, 1897. nov. 6. 48. évf. 308. sz. 7.

[1020] CSÁSZÁR László: Ipari és mezőgazdasági épületek. In: CSÁSZÁR, 1995. 129.

[1021] Pest kataszteri térképsorozata az 1872–1920 közötti változások utólagos jelölésével. https://maps.arcanum.com/hu/map/pest-1867-72. Megtekintés: 2024. szept. 5.

[1022] ROZSNYAI, Ipari épületek és csarnokok. In: SISA, 2013. 489–490.

[1023] ROZSNYAI, Ipari épületek és csarnokok. In: SISA, 2013. 489–490.

várszerű architektúrák, amelyek sokszor igazán látványos építészeti megoldásokat eredményeztek.[1024] Szép példa a kőbányai Fővárosi Serfőző Részvénytársaság épületegyüttese (*604. ábra*, Gaál Bertalan, 1913), amelynek összekötő folyosója homlokzatán Mátyás király színes mozaikból kirakott portréja látható. Szintén Kőbányán, a Maglódi úton működött a Kőbányai Polgári Serfőző Részvénytársaság 1893–1894 között épült, kortársak által is méltatott telepe, amelynek terveit Czigler Győző készítette el.[1025]

Az építtető részvénytársaságot Tószeghy Freund Vilmos (1847–1910) alapította 1892-ben. Az épületek alapkövét 1893 májusában tették le. Novemberben elindult a malátakészítés, következő év januárjában a sörfőzés, májusban pedig lecsapolták az első Szent István sört. Az egykor nagyon korszerű gyártelepen két nagyobb egység, a főépület és a malátagyár állt, hozzá kapcsolódó főző-, hűsítő- és tisztítóházzal, malommal, gazdasági-, raktár- és irodaépületekkel. Az épületek vakolt-festett homlokzatúak voltak tégla tagolással és hídszerű átjárók kapcsolták őket össze. A főépületnek jellegzetes karaktert adtak kéményei, amelyeket korona alakú kéményfejek zártak. A telepet a Magyar Államvasutak vágányaihoz iparvágányok kapcsolták, amelyek a nyersanyagok beszállítását és az áru elszállítását szolgálták. A többszintes épületekben elevátor és felhúzó készülék is működött. A telep alatt labirintusszerű pincerendszer húzódott, amely a sörök tárolását szolgálta. Az összes egység villanyvilágítást kapott, a gyár gépezetét pedig gőzgép hajtotta.[1026] Az épületek nagy részét 2004-ben lebontották (*605–612. ábra*).

Mezőgazdasági kísérleti állomások

A tudományos kutatások, technológiai fejlesztések új épülettípusai esetében, az ipari épületekhez hasonlóan a funkciónak való megfelelés és a gazdaságos megvalósítás került előtérbe. Ilyenek voltak a mezőgazdasági kísérleti állomások, amelyek jótékony hatást gyakoroltak az ország termelésére. A 19. század folyamán átszerveződött a mezőgazdasági termelés, amelynek hatékonyabbá tételét tudományos kutatásokkal igyekeztek elősegíteni olyan kutatóintézetekben, ahol kifejezetten egy-egy ágazatra koncentráltak. Szélesebb körben elterjedt a gépesítés, elkezdtek műtrágyát és különféle vegyi anyagokat használni. Az első ilyen típusú kutatóintézetek Angliában alapultak az 1840-es években, majd 1951-ben a Lipcse

[1024] CSÁSZÁR László: Ipari és mezőgazdasági épületek. In: CSÁSZÁR, 1995. 129.

[1025] Búcsú Czigler Győzőtől, 1905. 119; D., 1905. 188.

[1026] A kőbányai polgári serfőző. In: *Vasárnapi Ujság*, 1894. 41. évf. 27. sz. 450–451.

melletti Möckerlben is létrejött egy hasonló létesítmény.[1027] Az Osztrák–Magyar Monarchia legkorábbi állami kísérleti állomásai, így Bécsben a vegykísérleti, Klosterneuburgban a szőlészeti, illetve Görz-ben[1028] a selyemtenyésztési állomás az 1860-as évek végén születtek meg.[1029] Hazánkban az 1879-es székesfehérvári gazdakongresszust követően kezdtek kísérleti állomások létesítésébe.[1030] 1889-től, az önálló Földművelésügyi Minisztérium létrehozását követően a minisztériumban már külön előadó foglalkozott a kísérletügyekkel. Az 1890-es években számos kísérleti állomás alapult, amelyek közül a Rovartani (Budapest, 1890), a Növénytermelési (Magyaróvár, 1891) és a Vegykísérleti (Budapest, 1892) voltak az elsők.[1031]

Darányi Ignác (1849–1927) minisztersége alatt, 1895–1903 között jelentősen megnőtt a kutatásokra szánt összeg, valamint jogszabályokkal határozták meg a kísérleti állomások helyét és szerepét a hazai mezőgazdaságban. 1897-ben felállították a Mezőgazdasági Kísérletügyi Bizottságot, amely a hazai agrárkutatás szakmai háttérirányítását látta el.[1032] Szintén Darányi idején épültek fel azok a kísérleti állomások, amelyeknek pavilonos telepeit Czigler Győző tervezte. Ilyen volt a Magyar Királyi Élettani- Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás, valamint a Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet. Előbbi a növény- és takarmánytermesztéshez kapcsolódott,[1033] utóbbinak a szőlészet és borászat területén, illetve a filoxéra elleni küzdelemben jutott jelentős szerep.[1034]

A Magyar Királyi Élettani- Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás épületei (1900–1901) számára a Földművelésügyi Minisztérium a II. kerületben, az Oszlop és Kis Rókus utcák közt szemelt ki egy telekcsoportot, ahol pavilonos beépítést terveztek. Budának ezt a részét szabályozási tervekkel próbálták fejleszteni, amelyekben a Központi Statisztikai Hivatal palotája komoly előrelépést jelentett. 1899 nyarára a főváros elhatározta, hogy új

[1027] FEHÉR György: *A mezőgazdasági kísérletügyi állomások szerepe a dualizmuskori agrárfejlődésben*. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1994. 9–12.

[1028] Gorizia, Olaszország.

[1029] FEHÉR, 1994. 17.

[1030] 1880-ban jött létre a Phylloxera Kísérleti Állomás. SOÓS László: A filoxéra elleni védekezés megszervezése Magyarországon, 1872–1881. In: *Levéltári Közlemények*, 1987. 58. évf. 1–2. sz. 241–243.

[1031] TAKÁCS Imre: A mezőgazdaság irányításának jogforrásai, intézményei és szervei Magyarországon (1889–1919). In: MATOLCSI János szerk. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967–1968. Budapest, 1968. 280.

[1032] FEHÉR, 1994. 133–135.

[1033] FEHÉR, 1994. 9–12.

[1034] FEHÉR, 1994. 21.

utcák létesítésével támogatja a területfejlesztést.[1035] A kutatóintézet számára kiszemelt telkek ügyét 1899. év végén tárgyalta a Közmunkák Tanácsa. A mai Kitaibel Pál utcát azért nyitották, hogy az állatélettani állomás új pavilonja jobban megközelíthető legyen. Czigler terveit a vetőmagvizsgáló, az állatélettani és a vegykísérleti-rovartani pavilonokhoz 1900. augusztus 28-án hagyták jóvá. Elsőként a vetőmagvizsgálót adták át, amely 1901 nyarán kezdte meg működését, de hamarosan a többi intézet is megnyitotta kapuit.[1036] Napjainkban az állatélettani állomás őrzi eredeti formáját, a többi később emeletráépítést kapott. Ma a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal működik a telepen (*613–619. ábra*).

A Földművelésügyi Minisztérium 1898-ban alapította meg a Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézetet,[1037] amellyel a szőlőtermesztést és borászatot kívánták fejleszteni. Az intézet eleinte bérleményekben működött. Önálló épületei számára Törökvészen választottak ki egy telekcsoportot Dr. Istvánffy Gyula (1860–1930), kolozsvári egyetemi tanár igazgatósága idején. A pavilonos telep építőbizottsága élén Dobokay Lajos (1850–1917) miniszteri tanácsos, borászati kormánybiztos állt. Az első évben négy pavilon és melléképületek munkálataira volt fedezet.[1038] A borkémiai, növénypatológiai, zimotechnikai[1039] és gyakorlati osztály pavilonjai, továbbá a gépház 1901. október 26-án, a főépület és az üvegházak 1902. szeptember 4-én kaptak építési engedélyt.[1040] A szomszédos Drasche-téglagyár miatt a terület laza talajjal rendelkezett.[1041] A *Borászati Lapok* 1903 júliusában következőképp számolt be a munkáról: „*Fuvarosok építési anyagot szállítanak fel a hegyoldalra, egy részén a teleknek csatornázási munkát végeznek, a másik részén megforgatták a talajt s ültetéseket teljesítenek; szóval látjuk, hogy itt valami nagyobb szabású alkotás van folyamatban, a mely már befejezéséhez közeleg. […] a központi épület még nem egészen kész. Belsejében még folyik az építési munka, de a nyár folyamán teljesen be fog*

[1035] Városépítés. In: *Építő Ipar*, 1899. aug. 10. 23. évf. 1179. sz. 233–236; A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1899. évi december hó 21-én tartott üléséből. In: *Építő Ipar*, 1899. dec. 28. 23. évf. 1199. sz. 381–382.

[1036] A ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. In: *A M. Kir. Kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*, Athenaeum, Budapest, 1902. 129; Mezőgazdasági kisérletügyi állomás uj otthona. In: *Köztelek*, 1901. aug. 21. 11. évf. 65. sz. 1362.

[1037] PAPP Gábor György: MTA Növényvédelmi Kutatóintézet, Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet. In: PAPP Gábor György szerk. *Épített örökség a magyar tudomány szolgálatában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2010. 107.

[1038] A szőlészeti kisérleti állomás. In: *Magyar Nemzet*, 1901. szept. 22. 20. évf. 236. sz. 18.

[1039] Erjedési technológiai.

[1040] HU BFL XV.17.d.329.12184.

[1041] Föld alá temetett munkások. In: *Pesti Napló*, 1901. nov. 28. 52. évf. 328. sz. 8.

fejeztetni. Ellenben a kísérleti célokra szolgáló laboratóriumokat tartalmazó négy pavillon építése már teljesen be van fejezve."[1042] Napjainkban a telep nagy része a Magyar Tudományos Akadémia használatában áll (*620–627. ábra*).[1043]

Mindkét kísérleti állomás pavilonjaira jellemző a tégla homlokzattagolás és a vakolt-festett falak, eltérő homlokzati anyaghasználatot mutatva az építész bérházaitól, vagy akár műegyetemi pavilonjaitól, ahol a homlokzat kitöltő falfelületein látható téglaburkolat. A differencia a funkcionális karakterrel függ össze, ugyanis a tégla ellenálló képessége leginkább akkor használható ki, ha az időjárási viszonyoknak és a külső hatásoknak leginkább kitett felületeken, így a sarkokon, a párkányokon, valamint a homlokzatkeretezéseken alkalmazzák.[1044] A tégla tagolás megfigyelhető az életmű más hasznossági jellegű darabjain, így az Erzsébet Szanatórium gépház- és istállóépületein is. A Magyar Királyi Élettani-Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás pavilonjai egyemeletesek és letisztult, egyszerű, szimmetrikus homlokzattal rendelkeznek. Földszintjükön szegmensíves, emeletükön félköríves záródású ablakok sorakoznak. Szegmensíves záródású bejárataik fölött neoreneszánsz oromzattípusok láthatóak és az ajtószárnyak rácsaiban az adott pavilon funkciójára utaló monogram olvasható. Az állatélettani pavilon hátsó traktusához istállót és takarmányraktárt is építettek a kísérleti állatoknak.[1045] A szőlészeti állomás pavilonjai valamivel változatosabb külső képet mutatnak, hiszen a telepen két- és háromszintes egységek, valamint üvegház is helyet kaptak. A telep maga is eltérő rendszerű az előbbi példától. Míg a Keleti Károly utcai telepnek nincs központi épülete és pavilonjai külön tudományterületekre specializálódtak, az ampelológiai intézetnél minden pavilon a szőlészetet hivatott segíteni, ennek megfelelően egy főépület és hozzá kapcsolódó pavilonok alkotják. Néhány egységnek domborműves oromzata is van. A főépületé napjainkra elpusztult, de Czigler rajzai és korabeli felvételek tanúskodnak egykori látványos megjelenéséről. A főhomlokzat szélein egy-egy kisebb, közepén egy nagyobb rizalit kapott helyet címeres háromszögoromzattal, amelynek székely népi építészeti hatást mutató fa eresze volt. A rizalitot csúcsos, laternás tető zárta.

A pavilonok belső kialakítása mindkét telepen hasonló. Jellemzőek a belső udvarok, amelyek mentén folyosók futnak, ahonnét az egyes irodák, laboratóriumok elérhetőek. Az udvarokat esetenként egy-egy lépcsőház osztja ketté, így a Kitaibel Pál utcai állatélettani

[1042] A m. kir. központi szőlészeti kisérleti állomás. In: *Borászati Lapok*, 1903. júl. 5. 35. évf. 27. sz. 480–481.

[1043] PAPP Gábor György, 2010. 107–110.

[1044] KOMOR Marcell: A Légrádi testvérek épülete. In: *Építő Ipar*, 1895. júl. 17. 19. évf. 967. sz. 266.

[1045] HU BFL XV.17.d.329.13240.

állomás és a Keleti Károly utcai vegykísérleti-rovartani pavilon esetében.[1046] Érdemes megemlíteni, hogy Czigler a Központi Statisztikai Hivatalhoz hasonlóan a hozzá közel eső kísérleti telepen is tervezett egy hatszög alaprajzú egységet, hiszen a vetőmagvizsgáló Kis Rókus és Kitaibel Pál utcai saroképülete szintén ilyen formát mutat. A belső udvaros alaprajzi rendszer alól egyedül a szőlészeti állomás főépülete képez kivételt, ahol a hosszan elnyúló alaprajzhoz inkább a középtengelyben elhelyezett folyosó és az arra felfűzött helyiségek illeszkedtek, s a folyosó két oldalát egy középen elhelyezett tágas lépcsőház választja el. Ebben az épületben irodák, könyvtár és múzeum működtek, valamint a szőlő- és borgazdasági tanfolyam gyakorló laboratóriumai és egy nagy előadóterem.[1047] A pavilonokban a laboratóriumok pincétől az emeletig helyezkedtek el, s külön irodákat alakítottak ki a professzorok és asszisztenseik számára. A Magyar Királyi Élettani- Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás pavilonjai magukba foglalták a főépületi funkciókat is, vagyis gyűjteményi és könyvtári helyiségeket is létesítettek bennük.[1048]

Szakrális épületek, egyházi megbízások

1850–1910 között a szakrális építészet az új városi épülettípusok mellett kissé háttérbe szorult, ugyanakkor számos életműben meghatározó szerepet töltött be. Bár Czigler építészetének nem a legkarakteresebb szelete a templomtervezés, több egyházi megbízást is teljesített.

Magyarországon a katolicizmus államvallás jellegét II. József 1781-es türelmi rendelete, majd az 1868-as keresztény vallási egyenjogúságra vonatkozó törvény[1049] megbontotta. Az oktatás és a közigazgatás világiasodott, a kultúra állami felügyeletet kapott. Erre reagálva a század közepén katolikus autonómiamozgalmak indultak, amelyek meghatározták a szakrális építészetet. Katolikus közösségek alapultak, rendházakat, iskolákat, közösségi épületeket, kápolnákat és templomokat emeltek. Az építtető lehetett városi egyházközség, kegyúri jogokat gyakorló püspök, birtokán építkező magasrangú megbízó, az egyháztól kegyúri jogokat megszerző város, a várostól földet és jogokat szerző szerzetesrend,

[1046] HU BFL XV.17.d.329.13240.

[1047] HU BFL XV.17.d.329.12184.

[1048] HU BFL XV.17.d.329.13240.

[1049] *1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról*. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei. Megtekintés: 2024. aug. 31.

vagy vallásos testvérület.[1050] Az egyházi építkezéseket demográfiai változások is befolyásolták, hiszen a népesség átrendeződése miatt egyes településeken átalakult a felekezetek aránya.[1051] A dualizmus katolikus templomai a korábbi hagyományok mentén egy- vagy háromhajós, időnként keresztházas, boltozott épületek voltak sokszögű vagy íves szentélyzáródással. Az európai tendenciákhoz hasonlóan a romanika, később, az 1880-as évek második felétől a neogótika vált a katolikus templomok ideálstílusává, s ezt követték legtöbbször a protestáns templomok is.[1052] A protestáns templomépítészetben némileg szabadabb térrendezés figyelhető meg a centrálistól a hosszházas alaprajzig.[1053] A jelentős templomépítők azok közül kerültek ki, akik otthonosan mozogtak a középkori alaktanban. Magyarországon leginkább a bécsi Dombaumeister, Friedrich von Schmidt tanítványai jeleskedtek a historizmus templomépítészete terén.[1054] A neoreneszánsz mestereinek nem a templomépítés volt a legotthonosabb terep, bár Ybl Miklós is jelentős tevékenységet fejtett ki e téren.[1055]

Czigler templomai alaprajzi, formai és stiláris szempontból a kor hagyományait követték és egy- vagy háromhajós, hosszházas, keresztházas épületek voltak. Stílus tekintetében az építész e munkáinál neoromán és neogótikus formákat alkalmazott. Korai megbízásai a Székesfőváros Mérnöki Hivatalához köthetőek, így a tabáni Alexandriai Szent Katalin templom[1056] (1880–1881) és a krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom[1057] (1883–1884) helyreállítása, amelyek nem műemléki szemléletű beavatkozások voltak. Ráth Károly (1821–1897) polgármestersége[1058] alatt a főváros programba vette új templomok építését, mint a ferencvárosi Bakáts téren (*628. ábra*, Ybl Miklós, 1874–1881) és az erzsébetvárosi Rózsák terén (Steindl Imre, 1895–1901), valamint a meglévő épületállomány

[1050] PAPP Gábor György: Katolikus templomok. In: SISA, 2013. 378–379.

[1051] Pesten a 19. század közepére a katolikusok aránya 90-ről 75 százalékra csökkent és megnövekedett az evangélikusok száma. A katolikus egyház a Dunántúl középső és déli részén, a Duna-Tisza közén, a Tiszántúl déli felében, a Bánságban és a Partiumban kezdett nagyobb építkezésekbe. PAPP Gábor György: Katolikus templomok. In: SISA, 2013. 378–379.

[1052] SISA–WIEBENSON, 1998. 215–216.

[1053] SISA–WIEBENSON, 1998. 215–216; NÉMETH Nóra – MARÓTZY Katalin: Építészet és sajtó. A historizmus öt jelentős szakrális építészeti pályázata. In: *Építés–Építészettudomány*. 2019. 4. évf. 3–4. sz. 312–313.

[1054] SISA–WIEBENSON, 1998. 215.

[1055] PAPP Gábor György: Katolikus templomok. In: SISA, 2013. 378–382.

[1056] Bp. I. Attila út 11.

[1057] Bp. I. Mészáros u. 1.

[1058] Budapest főpolgármestere: 1873–1897.

helyreállítását. Czigler egyébként lesújtó véleményt fogalmazott meg *Az Építő Iparban* a főváros régi templomairól. Véleménye szerint, „*habár műbeccsel, fájdalom, nem is bírnak*", az építészek feladata „*legalább oly állapotba helyezni* [őket]*,* hogy „*a főváros méltóságának némileg megfeleljenek*."[1059] E szemlélet a korszakban nem egyedülálló, hiszen a barokk épületek eltértek az ideálstílustól.

Az eredetileg Obergruber Keresztély kőművesmester tervei szerint, 1728–1736 között épült, majd 1749–1753 között Nöpauer Máté (1719–1792) rajzai alapján átépített, toronnyal kiegészített[1060] tabáni templom állapota megkövetelte a beavatkozást, hiszen életveszélyessé vált. A munkálatot a mérnöki hivatal rendelte el és a homlokzatra, illetve egy új, faszerkezetű, hagymatagos, laternás, rézborítású toronysüvegre terjedt ki (*629–630. ábra*).[1061] Az építész hasonló beavatkozást hajtott végre a krisztinavárosi templomon, amely 1795–1797 között épült Hikisch Kristóf (1756–1809) tervei alapján.[1062] Az épület korábbi átalakításai statikai problémákhoz vezettek, hiszen tornya a kórus ívére nehezedett, az oratóriumra vezető lépcsőt pedig a szentély főívét tartó pillérbe ékelték be. Czigler a helyreállításon túl megtervezte a toronysisakot, átalakította a homlokzatot és a belső tereket. Ekkor épültek az oldalsó apszisok és a főbejárat oszlopos, portikuszos architektúrája (*631–632. ábra*).[1063] A barokk templom mellé kétszintes neoreneszánsz plébániaépületet tervezett, amelynek földszintje, rizalitja és homlokzattagolása vakolt-festett, a homlokzat többi szakasza pedig nyerstégla felületű.[1064]

Czigler a helyreállítási munkákon túl a fővárosban mindössze egy templomot tervezett, a VII. kerület ideiglenes római katolikus templomát, amely a Steindl Imre által tervezett Szent Erzsébet plébániatemplom felépítéséig szolgálta a VI-tól 1873-ban önállósult VII. kerület[1065] római katolikus lakosságát. A 400 főt befogadó templomra és a paplakra 1879. március 20-án írtak ki pályázatot, amelyre hat mű érkezett be.[1066] Végül megosztott első

[1059] CZIGLER Győző: A budapest-tabáni templom. In: *Az Építési Ipar*, 1880. okt. 31. 4. évf. 200. sz. 347–348.

[1060] GY. BALOGH Ágnes: Nöpauer Máté templomai. In: *Építés–Építészettudomány*, 2001. 29. évf. 3–4. sz. 367–368.

[1061] CZIGLER, 1880. 348.

[1062] Krisztina tér. Havas Boldogasszonyról elnevezett r. k. plébániatemplom. In: POGÁNY Frigyes szerk. Budapest Műemlékei 1. Magyarország Műemléki Topográfiája 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 764–772.

[1063] Krisztinaváros. In: HORLER Miklós: *Budapest Műemlékei 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 768.

[1064] BAUER, 1905. k.

[1065] Bár a VI. és VII. kerület az 1873-as városegyesítéskor hivatalosan különvált, továbbra is Terézvárosnak nevezték mindkettőt. A VII. kerület 1882-ben kapta meg az Erzsébetváros nevet.

[1066] Tervezési pályázat. In: *Az Építési Ipar*, 1879. márc. 23. 3. évf. 116. sz. 79.

helyezést hirdettek Hauszmann Alajos és Czigler között.[1067] A bírálók szerint a paplak beosztása nem volt szerencsés, de a templomot megvalósíthatónak ítélték.[1068] A rajzokat 1880 januárjában átadták a mérnöki hivatalnak, amely Czigler terveivel dolgozott tovább. A paplakot „*olasz renaissance-styl*”-ben alkották meg úgy, hogy összekötő szárnnyal a templomhoz kapcsolható legyen. Czigler első tervein a templom még csatlakozott a plébániához, de a későbbi, Incze György és Máltás Hugó hivatali főmérnökök által szignált rajzon már nem. A templom tervét érintő legfontosabb változtatás az volt, hogy a csonka sisakját hegyesre cserélték (*633–634. ábra*).[1069] A templombelsőbe tömör falazatot terveztek, amelyet támpillérek támasztanak. Költségcsökkentés miatt a fedélszéket nem falazták el.[1070] A plébánia költségeit házipénztárból és kisajátítási alapból,[1071] a templom kivitelezését pedig adományokból kívánták fedezni.[1072] A templom tornyára 1881. augusztus 15-én helyezték fel a keresztet,[1073] felszentelésére pedig november 19-én, Erzsébet napon került sor.[1074] A nagytemplom elkészülte után az ideiglenest nem bontották el, hanem 1905 óta a görögkatolikus egyház használja. A zárt sorba kapcsoló oldaltoldalékokat a 20. század elején építették fel.[1075]

Az egyemeletes, neoreneszánsz plébánia 1881 nyarára készült el.[1076] Öttengelyű, vakolt-festett homlokzatán a központi kapu és az emeleti, füles keretezésű ablakok háromszögoromzatot kaptak, a földszinti ablakok keretezését vakolatkváderek adják. A padlás bevilágítását az attikaszint kicsi, fekvő téglalap alakú, füles keretezésű ablakai biztosítják.

[1067] „*Gyönyörű, csaknem acélmetszethez hasonlító kidolgozása, gyakorlott rajzolóművész munkája, de éppen mert annyira tiszta: kissé hidegen hagyja a szemlélőt. A templom igen is egyszerű román stylű épület csonka toronnyal: majdnem a chablonszerűség vádja érheti. A lelkészlak egyszerű, modern renaissance homlokzattal bír, mely a paplakot elég – talán valamennyi terv közt leginkább – jellemző alakban állítja szemeink elé. Legsikerültebb részlet az egész tervezetben mindenesetre az udvarhomlokzat, mely az olasz palazzo-k udvaraira emlékeztet.*” NEŸ Béla: A budapest-terézvárosi második (ideiglenes) templom és végleges paplak tervezetére kiírt pályázat alkalmából beérkezett tervek. In: *Az Építési Ipar*, 1879. ápr. 27. 3. évf. 121. sz. 114–115.

[1068] Bírálati jelentés. In: *Az Építési Ipar*, 1879. máj. 11. 3. évf. 123. sz. 129.

[1069] Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. HU BFL XV.17.d.328.KT.

[1070] A terézvárosi ideiglenes templom és végleges paplak, 1880. 31.

[1071] A budapest-terézvárosi VII-ik kerület r. k. templom. In: *A Hon*, 1881. okt. 4. 19. évf. 272. sz. 2; A főváros törvényhatóságának e héten tartott közgyűlésén. In: *Az Építési Ipar*, 1880. jún. 13. 4. évf. 180. sz. 197.

[1072] A VII. kerületi templom. In: *Pesti Hírlap*, 1881. febr. 1. 3. évf. 31. sz. 4.

[1073] Egyházi ünnepélyek. In: *Fővárosi Lapok*, 1881. aug. 14. 18. évf. 185. sz. 1089.

[1074] Budapest, november 20. Hitéletünk köréből, 1881. 335.

[1075] Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. HU BFL XV.17.d.328.KT.

[1076] A terézvárosi kath. ideiglenes templom. In: *Katholikus Hetilap*, 1881. júl. 7. 37. évf. 27. sz. 221.

Szabad tűzfallal épült a templom felé (*635–636. ábra*). A plébánia alaprajzát az épület hosszanti tengelyének középrészén elhelyezett folyosó, s az arra kétoldalról felfűzött helyiségek jellemzik. A két szint közötti közlekedést a bejárati tengely hátsó traktusában elhelyezett lépcsőház biztosítja. A téglahomlokzatú, neoromán templom jellegzetességei az ívsoros párkányok, a kőkeretezésű kapuzat felső részét szűkítő, homorú és domború formákból álló szemöldökgyámok, illetve az oldalhomlokzatokon és a sarkoknál feltűnő támpillérek, amelyek a lizénákból enyhén kiálló félnyeregtetővel záródnak. A homlokzat sarkai, a párkányok és az ablakkeretezések vakoltak, festettek (*637–638. ábra*). A sarkok megmagasításában csonka fiálék láthatóak Hansen késmárki evangélikus temploma (*639. ábra*) mintájára. A térre néző homlokzat közepén emelkedik a torony, a hajó átellenes végében pedig félköríves apszist alakítottak ki. A templombelső egyhajós, s eredetileg karzat nélkül épült (*640–641. ábra*).

Czigler templomépítészete a vidéki Magyarország területén bontakozott ki. Római katolikus templomai közül a legjelentősebb Nagyrada (1890–1891), Mezőkeresztes (1898–1899), Verebély (1898–1901) és Jászszentandrás (1901–1903) temploma, valamint a munkácsi Tours-i Szent Márton-székesegyház (1904–1905). Épületein a romanika és a gótika jegyei keverednek, ugyanakkor letisztult formák jellemzik őket. Visszatérő motívumok a zömök támpillérek, amelyek a legtöbb homlokzaton megjelennek. A templomok nagy része keletelt, vagyis a főbejárat nyugatra, a szentély keletre néz. Munkácson ez észak-nyugat és dél-kelet felé tolódik, Nagyradán fordítva, Verebélyen pedig a bejárat észak, a szentély dél felé helyezkedik el.

A neoreneszánszhoz szokott Czigler nem mozgott olyan otthonosan a középkori formanyelvben, mint ezirányban intenzívebben érdeklődő kortársai. Megrendelői igényeknek megfelelően is a költséghatékonyság és a praktikusság került előtérbe. Bizonyos formákat, akár egy évtized elteltével is szinte egy az egyben átemelt egyik épületről a másikra. Erre jó példa Nagyrada és Jászszentandrás temploma. Nagyrada római katolikus templomának tervezésével Vaszary Kolos főapát bízta meg Cziglert. Az építkezés kérdése már 1888–1889-ben foglalkoztatta Vaszaryt, de eredetileg frekventáltabb helyen, nagyobb költségvetéssel szerette volna megvalósítani. Az olcsóbb telek mégis szerencsés választásnak bizonyult, hiszen dombi elhelyezkedése jó rálátást biztosít. Vaszary kérései jól követhetőek a fennmaradt levelekből.[1077] Egyszerűsítette az épület küllemét, hogy a belső díszítésre több

[1077] *Vaszary Kolos Pannonhalmán, 1890. február 25-én kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

pénz maradjon[1078] és kérte a hajópadozat tégla helyett cementlapos burkolását, hiszen a téglapor beszennyezné a térdelők ruháit.[1079] Az építőmunkások a falu lakosságából kerültek ki. 1890 nyarán már szépen haladt a kivitelezés, azonban szeptemberben elfogyott a tégla és félbe kellett hagyni a tornyot. Vaszary átmenetileg leállította az építkezést, mivel a községbeliek a mezei munkák miatt nem tudtak volna új téglát hozni.[1080] A fennakadás következtében az épület 1891 novemberére, a belső téri festés pedig 1892 májusára készült el (*642–651. ábra*).[1081] A radai templom tíz évvel fiatalabb párdarabja Jászszentandrás temploma. A tanya rendszerű település 1886-ig Jászárokszálláshoz tartozott, utána lépett önálló községi rangra. Plébániája 1897-ben alakult. Első plébánosának, Kovács Mihálynak 1902-re sikerült elérnie, hogy a templomépítés elkezdődjön. A munkálatokat a hívek és a környékbeli plébánosok adományokkal segítették. A templomot végül 1903. szeptember 14-én áldotta meg a jászapáti plébános (*652–655. ábra*).[1082]

A nagyradai és jászszentandrási templomok bejárata fölött hasonló négyzetes torony áll enyhén lemetszett sarkokkal, a hegyes sisak alatti részen nyolcszögletes egységgel. Mindkét épület egyhajós, azonban részben karzatozott. A legfontosabb eltérést a szentély felőli homlokzat mutatja, amely Nagyradán egyenes falazat köralakú üvegtáblákkal tagolt rózsaablakkal, Jászszentandráson pedig poligonális apszissal zárul. Csúcsíves záródású ablakaival mindkét épület a neogótika felé hajlik. Míg Nagyradán a belső dekoráció Czigler idejében elkészült,[1083] a jászszentandrási falképeit csak 1933-ban készítette el Aba-Novák Vilmos (1894–1941), Chiovini Ferenc (1899–1981) és Czumpf Imre (1898–1973). Előbbi a diadalív és a szentély, utóbbi kettő az oldalfalak festéséért felelt.[1084]

Nem sokkal a jászszentandrási előtt, 1898–1901 között épült fel a Nyitra vármegyei Verebély új temploma, amelynek építését a nagyradaihoz hasonlóan Vaszary Kolos

---

[1078] *Vaszary Kolos Pannonhalmán, 1890. február 19-én kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[1079] *Vaszary Kolos Pannonhalmán, 1890. április 30-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[1080] *Vaszary Kolos Pannonhalmán, 1890. szeptember 27-én kelt levele Czigler Győzőnek címezve.* Bauer Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[1081] A radai templom. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. nov. 8. 38. évf. 45. sz. 742.

[1082] A jászszentandrási templom, 1903. 8.

[1083] Vaszary János. In: *A Képzőművészeti Osztály képes tárgymutatója*. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest, 1896. 98–99.

[1084] B. JÁNOSI Gyöngyi: A jászszentandrási Aba-Novák freskók: fotókiállítás a jászberényi Hamza Gyűjtemény és Jász Galériában. In: *Magyar Múzeumok*, 2006. 12. évf. 4. sz. 53–55.

hercegprímás támogatta. Az épület 1899 augusztusára készült el szerkezetileg, így felkerült a kereszt a torony tetejére Lulicsek Izidor (1835–1909) esperesplébános jelenlétében.[1085] A templom belső kialakításán ekkor még dolgoztak, felszentelésére 1901-ben, Nagyboldogasszony napján került sor.[1086] A verebélyi templom tornya az épület északkeleti sarkán áll, kibillentve ezzel a megszokott szimmetriát. A háromhajós, keresztházas templomon neoromán ívsoros párkányok és neogótikus támpillérek láthatóak (*656–659. ábra*).

A Czigler által tervezett templomok másik fontos típusát három torony jellemzi, amelyek közül a középső a legmagasabb, körülötte pedig két oldalról fiatornyok helyezkednek el. Ennek közvetlen előképe Ybl Miklós Bakáts téri temploma lehetett, de más épületeken, így a kőszegi plébániatemplomon (Ludwig Schöne, 1892–1894) szintén efféle rendszer figyelhető meg. Ilyen Mezőkeresztes és Munkács temploma is, illetve a református templomok közül a nagysármási. Mezőkeresztes új, 1899. szeptember 24-én felszentelt római katolikus templomát a Magyarok Nagyasszonyának szentelték és a település szülöttje, Kozma Károly (1824–1901) kanonok, címzetes püspök saját költségén emeltette. Az eredeti bútorzat szlavóniai tölgyfából készült (*660–667. ábra*).[1087] A mezőkeresztesihez hasonló típusba sorolható a munkácsi Tours-i Szent Márton-székesegyház, amely Czigler utolsó művei közé tartozik. Kivitelezése már halála után, Dvořák Ede felügyelete mellett zárult, aki munkatársával, Götz Károllyal vizsgálta felül az építkezést. 1896-ban Schönborn-Buchheim Károly (1869–1932) kegyúr kezdeményezte a város rossz állapotú temploma helyett egy új építését, amelyhez adományokat gyűjtöttek. Az egyháztanács 1904-ben kérte fel Cziglert a tervek elkészítésére. Az 1904-ben lebontott régi templom szentélyét beépítették az újba. Az alapfalakat, sarokköveket 1904. augusztus 7-én áldották meg. Az alapozást az iroda részéről Nagrand Szilárd (1866–1934) vizsgálta felül. November 7-én már az ácsok dolgoztak a tetőn. 1905. május 3-án a falakat vakolták, 27-én felvonták a keresztet a torony tetejére. A templom felszentelésére 1905. szeptember 24-én került sor (*668–670. ábra*).[1088] Mind a mezőkeresztesi, mind a munkácsi templom nagy tornya négyszög alakú, háromszögű oromzatokkal és csúcsos sisakkal. A melléktornyok Mezőkeresztesen nyolcszögletűek hegyes süveggel, Munkácson pedig négyszög alapú tört vonalú gúlasisakkal. A szentély felőli oldal mindkét templomon poligonális apszissal záródik.

[1085] Keresztfeltétel, 1899. 3.

[1086] A verebélyi templomszenteléshez. In: *Esztergom*, 1901. aug. 18. 6. évf. 34. sz. 5.

[1087] L. M, 1899. 753–754.

[1088] LEHOCZKY, 1907. 173–184.

Az előbbiekben említésre került a nagysármási református templom, amely azt tanúsítja, hogy Czigler a református egyháznak is dolgozott. Protestáns templomai közül az első az erzsébetvárosi kis templommal párhuzamosan, 1880–1882 között valósult meg Hajdúböszörményben. A Bocskai téri református templom a város egyik legrégibb épületmaradványára épült. Az egykor itt álló templomot a 15. században gótikus, 1784-ben pedig barokk stílusban alakították át.[1089] Czigler munkája szintén a templom átalakításával, bővítésével valósult meg, teljesen új megjelenést adva az épületnek. Neoromán, vakolt-festett falú templom masszív toronnyal, amelyet tört vonalú gúlasisak koronáz és Czigler kiskastélyaihoz, a Vaszary-villához és az Országos Erdészeti Egyesület székházához hasonlóan padlásablakok nyílnak rajta. Az épület koszorújánál ívsoros párkányok futnak körbe, amelyek nagyobb léptékben a torony felső szakaszát is tagolják. Erre a templomra is jellemzőek a vaskos támpillérek, valamint az erzsébetvárosi templomhoz hasonlóan a csonka fiálék. Alaprajzi elrendezését tekintve egyterű csarnoktemplom. Elődje kazettás mennyezetű volt, hasonlóan az erdélyi protestáns templomokhoz, ezért famennyezettel épült, amelynek mintázatát a rácsos szerkezeten kívül faragott rozetták adják. A régi templom menthetőnek ítélt falszakaszait felhasználták és néhány részletet átmentettek az újba, így a város címerét, amely egykor a mennyezetet díszítette (*671–677. ábra*).[1090]

A hajdúböszörményinél lényegesen egyszerűbb Tápiószele 1900. szeptember 30-án felavatott T alaprajzú református temploma (*678–679. ábra*, 1900),[1091] amely sarokra helyezett tornyával a verebélyi templomot idézi, ugyanakkor egészen puritán formát mutat, amelyet csak a háromszögű oromzatok és az épület tömege ritmizálnak.[1092] Belső, csarnokszerű tere sima vakolt falaival ugyanezt a szemléletet tükrözi. A nagysármási református templom (*680. ábra*, 1901–1902) karakteresebb darabja az életműnek, s jobban közelít Czigler katolikus templomaihoz. Formailag közel áll a mezőkeresztesihez, valamint a később felépülő munkácsihoz. Nagysármáson a Földművelésügyi Minisztérium közbenjárására épülhetett református templom. A kormány ugyanis az 1890-es években a

[1089] CSIHA Antal: Hajdúböszörmény műemlék, műemlékjellegű és más nevezetes épületei. In: BENCSIK János – NYAKAS Miklós szerk. *Honismereti írások a Hajdúságból I.* Hajdúsági Közlemények 4. Hajdúböszörmény, 1974. 65.

[1090] NYAKAS, 2000. 263.

[1091] Templomavatás. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. okt. 7. 43. évf. 40. sz. 638.

[1092] VUKOSZÁVLYEV Zorán – URBÁN Erzsébet – DANIELISZ Dóra – BAKU Eszter: Formakövetés vagy -újítás? Hazai református templomépítészetünk a századfordulótól a rendszerváltásig. In: *Utóirat. Post Scriptum, Régi-Új Magyar Építőművészet állandó melléklete*, 2017. 17. évf. 93. sz. 64.

Teleki családtól vásárolt itt területet, ahová református telepeseket költöztetett be és számukra igyekeztek megteremteni azt az infrastruktúrát, amely a mindennapjaikhoz szükséges. A templom építési költsége nagyjából húszezer forintot tett ki.[1093] Magas, négyzetes, háromszögű oromzatokkal és hegyes sisakkal zárt tornya az észak-nyugati oldalon áll, s két kisebb, nyolcszögletű torony veszi közre. Dél-keleti homlokzatán poligonális apszis helyezkedik el. Homlokzatait támpillérek tagolják. Alaprajza latin kereszt alakú, belső tere pedig egyhajós.

Olyan épület is ismert, amelynél Czigler tanácsadóként, szakértőként csatlakozott be a tervezésbe. Így történt Csányi Károly építész győr-újvárosi református templománál (1905–1906), amelynek Csányi 1901-ben kapott megbízást a tervezésére (*681. ábra*). Az épület előképeként az Alpár Ignác által tervezett, 1891–1892-ben épült, 1963-ban lerombolt brassói templom szolgált.[1094] Tömegformáiban, így az oldalra helyezett toronnyal valóban Alpár brassói, illetve segesvári (1888–1889) templomait idézi. A vakolt-festett homlokzat, a tömbszerű, alul falhoz épített támpillérekkel kiszélesített forma Czigler verebélyi, jászszentandrási, nagyradai és munkácsi templomaival mutat rokonságot.

Czigler Vaszary Kolos megbízásából vállalta a tihanyi bencés apátság helyreállítását 1889–1890 között, még azelőtt, hogy kinevezték volna a Műemlékek Országos Bizottságának tagjává. Az apátság altemploma a 11. századból származik. A templomból és kolostorból álló együttes a 18. században nyerte el barokk arculatát. Belső tereit ekkor pápai és fehérvári festők és szobrászok munkái díszítették. A 19. század végére az épületegyüttes statikailag rossz állapotba került és halaszthatatlanná vált a felújítása. A legnagyobb problémák, repedések a szentélynél jelentek meg.[1095] A munkálatok az épület stabilizálására vonatkoztak, azonban a historizmus ízlésvilágához is igazították azt, hiszen a templomtér új padokat, boltozata új falképeket kapott (*682. ábra*).[1096]

Tihanyhoz hasonlóan az esztergomi székesegyház helyreállítását is Cziglerre bízta az akkor már érseki tisztséget betöltő Vaszary. A munkálatokra Szent István megkoronázásának 900. évfordulóján, a magyar kereszténység jubileuma alkalmából került sor.[1097] A klasszicista,

[1093] Uj templomok. In: *Magyar Szó*, 1901. júl. 19. 2. évf. 169. sz. 8.

[1094] PÁPAI: A győri templom fölavatása. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1906. nov. 11. 17. évf. 45. sz. 783–785.

[1095] *Beszélgetés Dr. Korzenszky Richárddal, a tihanyi bencés apátság perjeljével*. In: Országépítő, 2005. 4. sz. 13.

[1096] *Vaszary Kolos Pannonhalmán, 1890. február hó 28-án kelt levele Czigler Győzőnek címezve*. Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

[1097] Új szoborművek Esztergomban. In: *Vasárnapi Ujság*, 1901. márc. 3. 48. évf. 9. sz. 140.

19. század első felében épült székesegyház Kühnel Pál (1765–1824), Packh János (1796–1839) és Hild József tervei alapján épült. Czigler a helyreállítást Kiss György szobrászművésszel végezte, aki az új oltárszobrokat,[1098] valamint a dunai homlokzat attikáján a Vallás, Szent István és Szent László horganyalakjait készítette.[1099] A bazilika homlokzatán korábban kőszobrok álltak, amelyeket statikai okból cseréltek könnyebb horganyra, azonban a művészi kivitelben is kritika érte az 1850-es években, Marco Casagrande (1804–1880) által készített szoboralakokat (*683. ábra*).[1100] Esztergomban a székesegyházon túl a Szent Anna templom felújítását is Czigler végezte 1900-ban, amely a bazilikához hasonlóan Kühnel és Packh munkája volt. Alapkövét 1828-ban rakta le Rudnay Sándor (1760–1831) hercegprímás és 1837-re készült el. A Kerektemplom néven is ismert épület hűen idézi az ókori formákat. A római Pantheon mintájára centrális alaprajzú, főhomlokzatán portikusszal (*684. ábra*).[1101]

Vaszary Kolos az előbbieken túl is megbízta az építészt egyházi épületek felújításával. Érdemes megemlíteni a nagyszombati Seminarium Marianumot, amellyel élete utolsó éveiben foglalkozott, megvalósítása azonban már Dvořák Ede nevéhez köthető.[1102] Szintén Nagyszombaton, de a Műemlékek Országos Bizottsága tagjaként vállalta a nagyszombati Szent Miklós Székesegyház restaurálását (1902). Dolgozott még a kiskunfélegyházi Sarlós Boldogasszony templom (1893),[1103] valamint Katona György építésszel a sárospataki református templom (1896) helyreállítási munkáin.[1104] A 20. század első éveiben egy templom- és plébánia-felújítási megrendelés-sorozatot teljesített az iroda, a fennmaradt források alapján Dvořák Ede vezetésével. Ekkor újultak meg Kinorány (1903–1905), Mocsa (1903–1905), Nagycétény (1903–1905), Dejtár (1904–1905), Drégelypalánk (1904–1905), Nógrádpatak (1904–1905), Zsigárd (1904–1906), Vágszerdahely (1904–1907), Érsekújvár (1905) és Nagybörzsöny (1905–1906) római katolikus templomai és plébániái.[1105] Mindeközben, Czigler élete utolsó éveiben további egyházi épületeken is dolgozott. Ilyen a prakfalvai vasgyár igazgatója által újjáépíttetett Szent Praxedis-kápolna (*685. ábra*, 1904–

[1098] ISTVÁNFFY Miklós: 150 év: Az esztergomi bazilika díszítései. In: *Esztergom és Vidéke*, 2006. jún. 29. 21. évf. 26–27. sz. 5.

[1099] Az esztergomi bazilika uj szobrai. In: *Pesti Hírlap*, 1899. jan. 11. 21. évf. 11. sz. 8.

[1100] Új szoborművek Esztergomban, 1901. 140.

[1101] Az esztergomi Szent Anna-templom. In: *Magyar Építőművészet*, 1952. 1. évf. 4. sz. 77–80.

[1102] *Vaszary Kolos 1905. július 6-án kelt levele Dvořák Edének címezve*. Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

[1103] BRUNNER, 2012. 248–249.

[1104] Sárospataki öröm-ünnepek. In: *Sárospataki Lapok*, 1896. okt. 12. 15. évf. 41. sz. 817–890.

[1105] MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2023.01.03.

1905), ahol az építész feladata egy Anjou-kori rotunda rekonstrukciója volt a vasgyár nagyolvasztójának jubileumára.[1106] Még Czigler kezdte tervezni, de már Dvořák fejezte be a sátoraljaújhelyi Szent István templom bővítését (*686. ábra*, 1905–1910), időbeni átfedéssel a város törvényszéki palotájának építésével. A megnagyobbított állapotban 1910 szeptemberében felszentelt templom külső és belső falfelületei Bessenyey István plébános kérésére mind fehérek voltak, akárcsak az oltárok és a szószék, amelyek a Hild cég által szállított fehér soproni kőből készültek. Csak az oltárok táblaképei és az üvegablakok vittek színt a térbe. Felszentelésekor a templom még nem volt kész, hiszen a torony megmagasítása és a főhomlokzat átalakítása még váratott magára, a belső tér elkészültével azonban átadható volt a híveknek. A Czigler-féle tervek a templom bővítését az egyhajós szerkezet megtartásával érték el. A hajóhoz oldalirányból kápolnákat ragasztottak és a kiszélesített, meghosszabbított épület új homlokzatokat kapott.[1107]

Műemlékhelyreállítási munkák

A czigleri életműben kis szeletet jelent az építész műemlékrestaurálási tevékenysége. Mégis, mint a Műemlékek Országos Bizottsága tagjának, említést érdemel ezirányú munkássága is.

A műemlékek szervezett védelmének előzményei Magyarországon, a többi európai országhoz hasonlóan visszanyúlnak a 19. század legelejére.[1108] A nemzettudatra ébredés fontos mozgatórugója volt a folyamatnak, hiszen a közös történelmi múlt, annak emlékei az összetartozás meghatározó tényezői.[1109] A magyarországi műemlékvédelem kialakulása Henszlmann Imre (1813–1888)[1110] nevéhez köthető,[1111] aki bár orvosi képzettségű volt, a

[1106] GALÓCSY Árpád: A prakfalvi vasgyár jubileuma. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1902. okt. 1. 35. évf. 19. sz. 374–376.

[1107] Templomszentelés. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1910. szept. 7. 13. évf. 71. sz. 1.

[1108] MAROSI Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása. In: BARDOLY István – HARIS Andrea: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 9.

[1109] D. MEZEY Alice – SZENTESI Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860). In: BARDOLY–HARIS, 1996. 47–48.

[1110] Művei műemlékvédelmi pályájának kezdetén: HENSZLMANN Imre: Figyelmeztetés a művészet maradványai megőrzése iránt. In: *Pesti Hírlap*, 1845. szept. 19. 541. sz. 191–192. HENSZLMANN Imre: *Kassa városának ó német stylű templomai*. Landerer és Heckenast, Budapest, 1846.

[1111] HORLER Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). In: BARDOLY–HARIS, 1996. 79–80.

Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága 1846-os kassai vándorgyűlésén elindította a hazai műemlékvédelem intézményesülését és az orvostársaság a hivatalos műemlékvédelmi szerv létrehozása előtt magára vette az örökségvédelem küldetését. Később külföldi utazások során, így Angliában és Franciaországban, a műemlékvédelem bölcsőjében gyarapította ismereteit. Hazatérve aktív szerepet vállalt az Akadémia Archaeológiai Bizottságában, majd előadója lett az első magyar műemlékvédelmi szervnek, amely Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága néven kezdte működését 1872-ben. Később, az 1881-es műemlékvédelmi törvény után a szerv Műemlékek Országos Bizottsága néven folytatta munkáját. A bizottság első elnöke Szalay Ágoston (1811–1877), a pesti királyi tábla tanácselnöke volt, majd őt követte 1877-től gróf Zichy Jenő (1837–1906), aki Czigler tagsága idején elnökölt.[1112] A tagokat a vallás- és közoktatásügyi miniszter nevezte ki és olyan szakemberek voltak, akik korábbi munkásságuk alapján már bizonyították elhivatottságukat. A korszakban a műemlékvédelem alapvetően a középkor emlékeire koncentrált, ahogy ez az egyébként ókori építészetet oktató Czigler műemlékvédelmi tevékenységét is jellemezte.

Cziglert 1895. szeptember 20-án nevezték ki a Műemlékek Országos Bizottsága tagjává.[1113] Ettől kezdve számos műemlék restaurálásánál működött közre szakértőként vagy tervezőként.[1114] Mint műegyetemi tanár már korábban is járt tanítványaival felmérési gyakorlatokra és tanulmányozta az ország középkori emlékeit. Érdemes megemlíteni a solymosi várrom (1892),[1115] a szécsényi ferences kolostortemplom (1893)[1116] és Árva vára (1894)[1117] felméréseit. Konzervátori, restaurálási tevékenységet is folytatott, amelyet kora szellemiségének megfelelően a purizmus, a stílustisztaság elmélete hatott át, amely Czigler életében alapvetően jellemezte a magyarországi műemlékvédelmi tendenciákat. Az ideális középkori stílusra törekvés azonban kevéssé nyilvánult meg nála markánsan, mint például

[1112] GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága és a Műemlékek Országos Bizottsága tisztségviselői és tagjai (1872–1949). In: BARDOLY–HARIS, 1996. 267–269.

[1113] Kinevezések. In: *Hivatalos Közlöny*, 1895. okt. 1. 3. évf. 19. sz. 274.

[1114] *Czigler Győző műemlékvédelmi munkásságával kapcsolatos iratok*. MOB irattár, 1895/312–329; 1901/716–733; 1902/330–332; 1905/418–436. MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár.

[1115] *Solymosvár, várrom felmérési rajzai.* 1892. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 31839–K 31846.

[1116] *Szécsény, ferences kolostortemplom felmérési rajzai*. 1893. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. R 7490–R 7495.

[1117] *Árva vára felmérési rajzai*. 1894. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 665.

Schulek Frigyes (Budavári Nagyboldogasszony templom, 1873–1896), vagy Friedrich von Schmidt (pécsi székesegyház, 1882–1891) munkáin, akik a középkori emlékből szinte teljesen új épületet alkottak meg.

Magyarországon a műemlékek „*túlrestaurálása*" ellen elsőként báró Forster Gyula (1846–1932) emelt szót *A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban*[1118] című írásában a kassai székesegyház Steindl Imre és Friedrich von Schmidt-féle restaurálása kapcsán, ahol a háromhajós templom alaprajzát öthajósra változtatták annak érdekében, hogy az építészek által elképzelt ideális összképhez közeledjen, felülírva az archeológiai szempontokat. Kialakult azonban egy olyan törekvés a műemlékhelyreállítás terén, amely a kiegészítés során eltérő anyaghasználatra, az eredeti és később betoldott részletek láthatóvá tételére törekedett. Ennek az iránynak legjelentősebb korai képviselője Möller István (1860–1934) volt, akinek munkái közé többek között a zsámbéki templomrom (1889) és a gyulafehérvári székesegyház (1907–1918) tartoztak,[1119] amelyek némileg előrevetítették a 20. század nagy műemlékvédelmi chartáinak szemléletét.[1120] Zsámbék időben és szemléletben is megelőzte a kisbényi restaurálást (1896–1898), mégis megállapítható, hogy Czigler beavatkozása a korban általános purizmuson belül, Steindl és Schmidt kassai példájához képest kevéssé radikális.

Cziglert a Műemlékek Országos Bizottsága bízta meg a kéttornyú kisbényi premontrei prépostsági templom restaurálásával, amely remek példa műemlékhelyreállítási módszerére. A beavatkozás célja a kéttornyú, poligonális szentélyű, Árpád-kori templom leromlott állagának kijavítása volt, így a tornyok roskadozó pillérjeinek újjáépítése.[1121] A beavatkozás túlmutatott a statikai megerősítésen, hiszen a templom külső képe is megváltozott.[1122] Czigler, amennyire lehetősége volt rá, megtisztította az épületet a romanikától eltérő képletektől és egységes középkori stílusban egészítette ki. Ezzel egy olyan állapotot idézett elő, amely előtte sosem létezett. A templomot eredetileg a 13. században építtette a Pázmán nemzetségből származó András gróf. Minden bizonnyal a tatárjárás előtt már állt. 1722-ben egy barokk átépítésen esett keresztül, amikor keskeny ablakait kiszélesítették és a mellékapszisok előtti,

[1118] FORSTER Gyula: A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban. Második kiadás. Hornyánszky, Budapest, 1906. 219–220.

[1119] CSÁNYI Károly: *A műemlékrestaurálás*. A Mérnöki Továbbképző Intézet 1942. évi tanfolyamainak anyaga. 19. füzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943. 5–6.

[1120] Athéni charta (1931); Velencei charta (1964).

[1121] Az országos műemlékek bizottsága. In: *Vasárnapi Ujság*, 1897. aug. 22. 44. évf. 34. sz. 560.

[1122] CSÁNYI, 1943. 14–15.

kereszthajószerű teret manzárdtetővel fedték. Ebből az időszakból származott az új boltozat és a déli sekrestye is. A 19. században először Hild József restaurálta 1861-ben romantikus stílusban,[1123] majd Czigler 1896–1898 között.[1124] A nyugati előcsarnok korábban két szint magas és nyitott volt. Egy rózsaablakos háromszögű oromzat zárta, amely a két torony szélességéig kiterjedt. Ezt Czigler visszabontotta, helyette olyan megoldást alkalmazott, amelynek csak a középrésze emelkedik ki két szint magasan és záródik oromzattal, míg a két szélső tengelye földszintes. A barokkos főbejáratot egyszerű, félköríves záródásúra cserélte és a rózsaablak helyett egy órát és öttagú ablaksort helyezett el a középtengelyben. A két szélső tengelyben ikerablakokat nyitott és a torony felső szintjének nagy ablaknyílását szintén ikerablakokkal váltotta fel. Czigler munkája nyomán épültek a korábbi nyolcszögletű süvegek helyett a tornyokat fedő törtvonalú gúlasisakok.[1125] A belső terekben komolyabb beavatkozásokra nem került sor, így ott maradtak fenn barokk kori részletek.[1126] (*687–689. ábra*)

A Műemlékek Országos Bizottságának tagjaként, de magánmegbízásra készült két fontosabb helyreállítási munkát érdemes még megemlíteni. Közülük az első a sárospataki váré volt Windischgrätz Lajos herceg megbízásából (1891), a másik pedig a krasznahorkai vár 1900 körüli helyreállítása, amelyre Andrássy Dénes gróf kérte fel. Sárospatakon a legfontosabb beavatkozás az 1646-ban elkészült loggia és lépcső szétszedése, majd új alépítményre történő újjáépítése volt, amely során változtatások történtek a nyílásrendszeren és a szerkezeten (*690–691. ábra*).[1127] A krasznahorkai munka az életmű szempontjából meghatározóbb, hiszen Andrássy Dénessel többször is munkakapcsolatban állt. Krasznahorka 14. századi eredetű, kúp alakú dombra épült várát a Máriássy, majd a Batizfalvi és a Bebek családok építtették. Eleinte egy lakótorony, vagyis donjon volt, de az évszázadok rajta hagyták lenyomatukat. A Bebek család Bebek György halálával 1567-ben kihalt és a vár a császári udvar fennhatósága alá került. Az egyik utolsó várkapitány I. Andrássy Péter volt,

[1123] SZAKÁCS Béla Zsolt: A templomok nyugati térelrendezése és a „nemzetségi monostor" kérdése. In: MARCU-ISTRATE, Daniela – RUSU, Adrian Andrei – SZŐCS Péter Levente szerk.: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania 3*. Satu Mare, 2004. 82.

[1124] CSÁNYI, 1943. 14–15.

[1125] *A kisbényi templom felmérési és restaurálási tervei, nyugati homlokzat*. 1896. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 1601, K 1608, K 1612, K 1650.

[1126] CSÁNYI, 1943. 14–15.

[1127] *Sárospatak*. MOB irattár, 1922/57. 1922/443. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár; DÉTSHY Mihály: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1955–1962-ben. In: *Magyar Műemlékvédelem 1961–1962*. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1966. 72.

akivel a család gyökeret vert Krasznahorkán. A várkapitányi rang öröklődött, de az épület még sokáig udvari tulajdonban állt. Végül 1642-ben II. Andrássy Mátyás vásárolta meg III. Ferdinánd királytól. A vár az Andrássyak korára elérte legnagyobb kiterjedését. A 17. században a késő reneszánsz nemesi székhelyek szellemében palotákkal bővítették. Ekkor épült ki az alsó és a középső vár. Az épületek várudvart zárnak közre. Az 1770-es években újabb fontos átépítés zajlott. Ekkor építették át III. Andrássy István megbízásából a délkeleti bástyát kápolnává. Ez az épületrész egy, a barokk és a klasszicizmus határmezsgyéjén álló egyhajós tér, félköríves záródású szentéllyel. Az oltár barokk baldachinja Georg Raphael Donner tanítványának, Gode Józsefnek a munkája. Egykori barokk freskóit a 19. században átfestették, s átalakították a kápolna nyugati részét, a karzatot, amely alatt három magas árkádot és a kriptába vezető ajtókat nyitottak. A vár 1817-ben villámcsapás miatt leégett és a legszükségesebb javításokon túl magas tetővel fedték. Lakói már a 19. század elején elhagyták az épületet és a század közepén múzeumot alakítottak ki benne, amelynek első hivatalos megtekintésére 1867-ben került sor. A múzeummá alakítást követte a 19–20. század fordulóján a Czigler-féle restaurálás Eduard Schmucker müncheni építész vezetésével. Ekkor épült a középső vár földszintjén a neoromán családi kripta, valamint helyreállították az ágyúterasz alatti kis kápolnát, amelyet IV. Andrássy György építtetett édesanyjának. Ezeken túl a harmadik kapualj fölötti helyiségekben Andrássy Dénes gróf felesége, Hablawetz Franciska (1838–1902) emlékére ereklyemúzeumot alakítottak ki (*692–693. ábra*).[1128]

Nem épülettervezési feladatok Czigler Győző életművében

Síremlékek

Az építészek az épülettervezési feladatokon túl kisebb munkákat is vállaltak és vállalnak a mai napig. Egy dualizmus kori tervező kapott olyan felkéréseket, amelyek síremlékek, emlékművek, szobortalapzatok, szoborkompozíciók megtervezésére vonatkoztak, de az ilyen munkákhoz tervpályázat útján is hozzájuthattak. A Deák- és Kossuth-mauzóleumok, továbbá az Erzsébet királyné emlékmű megtervezése a teljes hazai építészeti szcénát, sőt a polgárságot is megmozgatta, hiszen a sajtóban is erős figyelem övezte.[1129]

[1128] BARCZI, 2008.

[1129] A Deák-siremlék tervezetei. In: *Vasárnapi Ujság*, 1876. nov. 5. 23. évf. 45. sz. 705–706; A Kossuth-mauzoleum, 1902. 8–9; Az Erzsébet-szobor bíráló bizottsága. In: *Vasárnapi Ujság*, 1902. febr. 16. 49. évf. 7. sz. 109.

Az első, mai értelemben vett polgári temetők a 19. század közepén jöttek létre Európában. Korábban a vallási felekezeteknek külön temetőik voltak. Eleinte a polgári temetőkben is szétválasztották őket, később ez a határ elmosódott. A 19. századi polgári temetők rendszerint parkszerű sírkertek voltak. Pesten az 1849-ben alapított Kerepesi temető[1130] volt az első ilyen, amely otthont adott a nemzet által megrendezett nagy kegyeleti aktusoknak. Közülük az egyik első Batthyány Lajos (1807–1849) újratemetése volt 1874-ben, majd Deák Ferenc (1876), Arany János (1882), Andrássy Gyula (1890), Klapka György (1892), Kossuth Lajos (1894) és számos más közéleti- és művészegyéniség ceremóniái követték. A nemzet nagyjainak síremlékei a nemzeti önmeghatározás részeivé, egyfajta kegyhelyekké váltak. Budapesten kívül más városok is rendelkeztek olyan temetőkkel, amelyekben a helyi tudomány és művészet nagyjai nyugodtak, ezért szinte panteonként tekintettek rájuk. Kolozsváron ilyen a Házsongárdi temető, ahol Erdély nagy tudós- és művészegyéniségeit temették el.[1131]

A lakosság növekedése további köztemetők nyitását tette szükségessé, amelyek inkább az átlag polgárok temetkezési helyei voltak. A fővárosiak közül érdemes kiemelni a Rákoskeresztúri Új Köztemetőt, amely Czigler szempontjából is jelentőséggel bírt. A székesfőváros felkérésére ugyanis ő álmodta meg négyzetháló alapú parcellarendszerét 1903-ban, hozzá tartozó kiszolgáló épületekkel együtt.[1132] Bár Czigler Győző életművében nem ismertek izraelita síremlékek, érdemes még megemlíteni a zsidó temetőket, amelyeket elkülönítettek a polgáriaktól. Pesten a Kerepesi temető mellett alakították ki a Salgótarjáni útit 1874-ben, a Rákoskeresztúri Új Köztemető mellett pedig a Kozma utcait 1891-ben. Az előbbieken túl léteztek kerítéssel vagy kőfallal leválasztott izraelita temetők többek között Szegeden (1868), Nagyváradon (1870) és Kolozsváron (1892).[1133]

A síremlékek legreprezentatívabb típusa a mauzóleum, amely díszes, eleinte antik építészeti elemekből összeállított, házszerű felépítmény volt, de a századfordulós új stílusok is megjelenhettek rajta. Előbbi kapcsán Gerster Kálmán nevét érdemes kiemelni, aki Deák Ferenc és Kossuth Lajos mauzóleumait tervezte, utóbbi esetében pedig Lajta Bélát, aki a zsidó

[1130] Fiumei úti Sírkert.

[1131] PAPP Gábor György: Mauzóleumok. In: SISA, 2013. 415.

[1132] A Rákoskeresztúri Köztemető. In: CSERNUS Lukács – TRIFF Zsigmond: *Budapesti temetők*. Budapest, 1999. 35.

[1133] PAPP, Mauzóleumok. In: SISA, 2013. 416.

temetők számos emlékét megalkotta.[1134] A másik jellemző síremléktípus a sztélé volt, amely ókori görög előképek alapján alakult ki. Egy álló, faragott kőtömböt jelentett az elhunyt nevével, születési és halálozási évével, esetleg portréjával. Alakja lehetett timpanonos aedicula, palmettás, vagy egyéb antikizáló forma. Szintén ókori, de egyiptomi prototípusra vezethető vissza az obeliszk vagy gúla alakú síremlék, amely a historizmus síremlékművészetében még megfigyelhető.

Czigler korai munkái közé tartozik Dr. Révész Imre (1826–1881) debreceni református lelkész gúla síremléke a debreceni Kossuth utcai temetőben. Tervei a debreceni református egyháztanács tervpályázatán,[1135] tizenhét pályamű közül kerültek ki győztesen 1881-ben. Szienit kőből készült,[1136] megvalósítására 1882-ben, adományokból került sor.[1137] Az építész későbbi antikizáló síremlékei közt találhatóak obeliszk és sztélé típusúak, valamint mauzóleumok. Ismert munkái nagyrészt a Fiumei úti Sírkertben találhatóak. Jellemző rájuk a személyes hangvétel, vagyis az elhunyt portréjának, jellegzetes attribútumának megjelentetése, illetve a tevékenységére, életére jellemző sorok, mondatok bevésése. Ilyen Matolay Elek (1836–1883) ügyvéd, a Nemzeti Torna Egylet elnöke síremléke, amely az obeliszk típusú síremlékek közé sorolható. Bár egy egyiptomi eredetű formából indul ki, az építész ókori görög, timpanonos-akrotérionos lábazatra helyezte. A homokkő síremlék felületén bronz pálmaágat helyeztek el, lábazatát pedig az elhunyt aranyozott portréja[1138] díszítette.[1139] Felirata Matolay jogi és sportbéli eredményeit méltatja a következőképpen: „*Az igazság önzetlen védőjének, a magyar nemzeti tornászat örökemlékű megalkotójának.*” (*694–695. ábra*)

Az építész későbbi síremléktervein az obeliszk helyett inkább sztélé formát választott. Ide tartozik Stoczek József (1819–1890) mérnök, műegyetemi tanár, egykori rektor[1140] 1891-ben, adományokból állított márványozott haraszti mészkő síremléke. Czigler sztéléire jellemző a különféle anyagok kombinálása, így a kő alapra helyezett bronz rátétek, amelyek

[1134] Lajta Béla funerális munkáiról: CSÁKI Tamás: *Lajta Béla funerális építészete*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2019. 92–183.

[1135] Pályázati hirdetés. In: *Az Építési Ipar*, 1881. jún. 19. 5. évf. 233. sz. 222.

[1136] Révész Imre siremléke. In: *Az Építési Ipar*, 1881. júl. 17. 5. évf. 237. sz. 258.

[1137] Debrecenben […]. In: *Fővárosi Lapok*, 1882. dec. 14. 19. évf. 287. sz. 1792.

[1138] A rátétként elhelyezett arckép napjainra eltűnt – hasonlóan más síremlékek bronz rátétjeihez.

[1139] A Matolay-síremlék felavatása. In: *Tornaügy*, 1887. jún. 15. 4. évf. 10. sz. 98–101.

[1140] KENYERES, 1982. 660.

Szécsi Antal mintája alapján készültek.[1141] Bronzból készült az elhunyt profilból ábrázolt portréja, de egykor bronzból öntött pálma- és babérágak is helyet kaptak a lábazaton, amelyek azóta eltűntek. A feliratok az elhunyt műegyetemi pozíciójára, tisztségeire utalnak, valamint arra, hogy a síremlék adományokból valósult meg (*696–698. ábra*).

Stoczek sztéléjéhez hasonló formavilágot tükröz Pulszky Ágost (1846–1901) jogfilozófus, egykori államtitkár síremléke, aki Cziglernek „*benső barátja*"[1142] volt és aki számára az építész az Eszterházy utcában[1143] palotát tervezett. A sztélé bronz portrédomborművét, amely ebben az esetben féloldalról ábrázolja az elhunytat, Strobl Alajos mintája alapján öntötték. A függő növénydíszek, szalagdíszek és a tudományos munkásságra utaló könyv a sikereket jelképező pálmaágakkal Vögerl Alajos munkái.[1144] Mind Stoczek, mint Pulszky síremlékei félköríves záródásúak, ókori tagozatokkal, mint a Pulszky-síremlék lábazatát és fejezetét díszítő palmetták és akantuszlevelek, vagy a Stoczek-síremléket koronázó akrotérionok (*699–701. ábra*).

Czigler budapesti funerális munkái közül az Andrássy úti palota építtetője, Saxlehner András mauzóleuma volt művészileg a legkifinomultabb. Az emlék egykor a sírkert gumigyár felőli sarkában állt és 1953-ban,[1145] a gyár bővítésekor lebontották[1146] a temető közel kétszáz falsírboltjával együtt.[1147] Egy timpanonos, apszissal záródó építmény volt, benne az elhunyt szobrával, előtte balusztrádos mellvéddel határolt terasszal, amelyre négy lépcsőfok vezetett. A terasz alatt kőlappal zárható kripta helyezkedett el. A teraszmellvéd lépcső melletti pillérjein antikizáló hamvvedrek álltak. A terrazzóval burkolt terasz két oldalt a kör egyhatod részének megfelelő körcikkel egészül ki úgy, hogy az egész emlékmű alaprajza egy tengelyesen szimmetrikus ötszögbe írható, igazodva a sarki elhelyezkedéshez. A két körcikk íve mentén dór oszlopsor húzódott, szélein egy-egy pillérrel. Ezek tetejére az építész eredetileg obeliszkeket tervezett, csúcsukon egy-egy gömbre állított turullal, végül azonban bronz edények kerültek rájuk négy lábú állványon. Az emlék lábazati része, vagyis a lépcső, a

[1141] Síremlékek II. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 9. 15. évf. 779. sz. 420.

[1142] Pulszky Ágost emlékezete. In: *Uj idők*. 1904. dec. 11. 10. évf. 50. sz. 584.

[1143] Bp. VIII. Puskin u.

[1144] Pulszky Ágost emlékezete, 1904. 584.

[1145] MERÉNYI-METZGER, 2003. 19.

[1146] TÓTH Vilmos: A Kerepesi úti temető másfél évszázada. In: *Budapesti Negyed – A Kerepesi úti temető I.* 1999. nyár, 24. sz. 91.

[1147] Saxlehner hamvait exhumálták és átszállították a Rákoskeresztúri új köztemetőben, ahol egy fekete gránit obeliszket kapott.

terasz és a balusztrád haraszti, az építmény és az oszlopsor sóskúti mészkőből készült (*702–704. ábra*).[1148]

Az előbbiekben bemutatott emlékektől jelentősen eltér Hollán Ernő hadmérnöké, amely Mezőlak és Békás határán, Tima-pusztán található a Békássy-Hollán család 1869-ben épült, Ybl Miklós által tervezett neogótikus, görögkereszt alaprajzú sírkápolnájában.[1149] A kápolna falába fülkéket mélyítettek, ahová az elhunytak koporsóját helyezték, s a falfelületre kerültek a síremlékek. Hollán számára Czigler tervezett aediculás, klasszikus, hellén stílusú szoborfülkét, amelyben az elhunyt bronz portréreliefje látható tábornagyi egyenruhában. Az 1903-ban felavatott emlék körül nemtőket és géniuszokat ábrázoló falképek láthatóak Lotz kartonjai alapján (*705. ábra*).[1150]

Czigler Győző funerális építészetére jellemző az ókori, főként görög formakincs használata mind a sztélék, mind a mauzóleumok, mind a fali síremlékek tekintetében.[1151] Ezeken a kisebb léptékű munkákon is ugyanazokkal a mesterekkel dolgozott együtt, akikkel az épületeknél.[1152] A szobrászati dísz elkészítésében állandó munkatársa volt Szécsi Antal, akivel különféle emlékművek és szobrok megalkotásánál is együttműködött.

Szobrászati munkák

A nemzettudatra ébredés velejárója a múlt iránti érdeklődés és az ősök tisztelete. A honfoglaló magyarokról, a Kárpát-medence meghódításáról, a kereszténység felvételéről és a magyar történelem dicső korszakairól szóló toposzok a nemzet nagyságát, rátermettségét alapozták meg és a 19. század kutatói, írói formálták őket töredékekből egésszé. A történetek felrajzoltak egy ideologikus képet a nemzetről, amely további, új irodalmi művekben öltött testet, így a reformkor nagyjai, Arany János (1817–1882) és Petőfi Sándor (1823–1849) munkáiban. A csaknem szakrális jellegű nemzetkonstrukció szimbolikus közösségszervező erővel bírt és a reformkor után a dualizmus idején kapott újra teret, amikor a hosszú ideig elnyomott magyarságot szabadabb légkörben kovácsolta össze. Az elmúlt évtizedek mértékadó személyiségei, így Széchenyi, Kossuth és Deák, a magyarságért való

[1148] A Saxlehner család mauzoleuma […]. 1893. 75.

[1149] Hollán Ernőnek […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903. 22. évf. 35. sz. 236.

[1150] PRAKFALVI Endre: Két sírkápolna a történelmi veszprémi egyházmegyében: Békás és Szőlőskislak. Ybl Miklós és Ágoston József művei. In: *Művészettörténeti Értesítő,* 2017. 66. sz. 201–216.

[1151] Dvořák Ede Czigler sztélészerű, palmettás záródású síremlékét, ugyanebben a szemléletben alkotta meg. P. A: Művészet a temetőben. In: *Építő Ipar*, 1906. nov. 4. 30. évf. 44. sz. 405.

[1152] Erről bővebben az *Építőmesterek, iparosok, művészek* fejezetben.

küzdelmükkel beépültek a nemzeti kánonba.[1153] A nemzeti ideológiát szolgálta az 1896-os millenniumi országos eseménysorozat, valamint a köztéri szobrászat és emlékműállítás is. A nemzettudat pátoszához a klasszikus alapokra helyezett neoreneszánsz remekül illeszkedett.

Czigler Győző tagja volt különféle szobrászati pályázatok bírálóbizottságának. Véleménye, ítélőképessége hatással volt a nemzettudatot szolgáló műalkotásokra, ezáltal lényegében részt vett a kánon formálásában. Szavai súlyát szemlélteti Kossuth Lajos mauzóleumának 1902-es, nagy vihart kavaró tervpályázata (*706–707. ábra*).[1154] Czigler bírálóbizottsági tagságai közül érdemes még kiemelni az Erzsébet királyné-emlékmű 1902-es és 1903-as pályázatát, amelyeknek zsűrijében többek között Lechner Ödönnel, Lotz Károllyal, Hauszmann Alajossal és a New York-i Szabadság-szobor alkotójával, Frédéric Auguste Bartholdival (1834–1904) együtt volt jelen (*708. ábra*).[1155] A fiatalon, tragikus körülmények között elhunyt Erzsébet királyné köré egész kultusz szerveződött Magyarországon.[1156] Személye összeforrt a kiegyezéssel, amelynek létrejöttében a császár férj és a magyar politikusok között közvetítői szerepet vállalt, és köztudottan szimpátiát érzett a magyarok iránt.[1157] Az emlék fontosságát mutatja, hogy a Czigler által is bírált két pályázat után még további háromra volt szükség, hogy végül 1920-ban megtalálják azt a művet, Zala György szobrász és Hikisch Rezső (1876–1934) építész munkáját, amely aztán megvalósulhatott.[1158]

Czigler a bírálatokon kívül más módon is szerepet vállalt a köztéri szobrászatban. Munkásságába szobortalapzatok, emléktáblák tervei is beletartoznak, amelyeknek alapvető stílusforrása az ókori építészet volt. A talapzat és az elhelyezés műépítészi munka, amelyen klasszikus tagozatok, párkányok fedezhetőek fel. 1896-ban Czigler tervezte a Várkert előtti, Mayer Ede (1857–1908) szobrász által készített Ybl Miklós-szobor (*709. ábra*),[1159] valamint 1904-ben a Múzeum körúti műegyetemi épületek kertjében felállított, Kiss József-féle (1875–1936) Trefort Ágoston-szobor talapzatát (*710. ábra*),[1160] legtöbb szobrászati munkájánál

[1153] SZABÓ Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. In: *Politikatudományi Szemle*, 2006. 1. sz. 204–206.

[1154] A Kossuth-mauzoleum, 1902. 8–9.

[1155] Az Erzsébet-szobor bíráló bizottsága, 1902. 109; Erzsébet királyné emlékszobra. In: *Budapesti Napló*, 1903. jún. 10. 8. évf. 157. sz. 12.

[1156] NIEDERHAUSER Emil: Erzsébet királyné élete és halála. In: *História*, 1998. 7. sz. 31–34.

[1157] BOROVI Dániel: Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban. In: *Műemlékvédelem*, 2011. 55. évf. 5. sz. 291.

[1158] BOROVI, 2011. 295.

[1159] Tabán. In: HORLER, 1955. 745.

[1160] Trefort Ágoston emlékszobra. In. *Vasárnapi Ujság*, 1904. jún. 12. 51. évf. 24. sz. 401–402.

azonban Szécsi Antallal dolgozott együtt. 1891-ben közös pályaművel jelentkeztek a Szabadságharc-szobor pályázatára.[1161] Díjat nem nyertek, de Szécsi a kompozícióra minden bizonnyal büszke volt. A mű makettje ugyanis a *Vasárnapi Ujság*ban megjelent, Szécsi műtermét ábrázoló fotón is előkelő helyen látható a Saxlehner mauzóleum makettjével együtt (*711–712. ábra*).[1162] Az emlékmű alján négy diadalív nyílt, amelyek együtt alkották a magas oszlop alépítményét. Fölöttük az Igazság, a Testvériség, az Egyenlőség és a Béke allegóriái, a Hungária győzelmét megjelenítő kompozíció, az oszlop tetején pedig a Szabadság géniusza állt. A diadalívek belsejébe festményeket terveztek, amelyeket Lotz Károly készített volna el freskó technikával.[1163] Az *Építő Ipar* leírása éppen az emlékmű látványos építészeti részét, vagyis Czigler munkáját méltatta. „*Az az uralkodó szerep, melyet ebben a műben az architektura játszik, az általánosságban mondottak folytán már távolról felkelti érdeklődésünket.*”[1164]

Czigler és Szécsi másik közös művét, Czuczor Gergely emléktábláját 1896-ban leplezték le a Múzeum körúti Brázay-ház falán (*713. ábra*).[1165] Szintén együtt alkották meg a Keleti pályaudvar előtt álló Baross Gábor-szobor haraszti kő talapzatát, amelyet bár Czigler munkatársa, Dvořák Ede tervezett, felügyeleti munkáját Czigler vállalta.[1166] A szobor kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a szobrász a Budapesti Torna Club tagja volt és műveihez élő modellekről készített tanulmányokat.[1167] A Baross-szobor két mellékfiguráját, az Ipart és a Kereskedelmet megszemélyesítő férfialakokat Giuseppe Garibaldi (1807–1882) tábornok keresztfiáról, Réthy Menotti (1867–1911) atlétáról mintázta.[1168] Néhány épületszobornak, így egyes források szerint a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti bérháza

[1161] A szabadságharcz szobrára […]. In: *Művészi Ipar*, 1891. 6. évf. 1–2. sz. 68–71.

[1162] Szécsi Antal szobrász műterme. In: *Vasárnapi Ujság*, 1898. nov. 20. 45. évf. 47. sz. 820.

[1163] SZÉKELY Béla: A szabadságharc-szobor pályaművei. In: *Fővárosi Lapok*, 1891. márc. 3. 28. évf. 61. sz. 437–439.

[1164] A „Szabadságharc-szobor” pályatervei. In: *Építő Ipar*, 1891. ápr. 1. 15. évf. 743. sz. 111–112.

[1165] Czuczor emléktáblája. In: *Vasárnapi Ujság*, 1896. okt. 11. 43. évf. 41. sz. 686.

[1166] Baross Gábor szobra. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1898. 17. évf. 217–219.

[1167] HAJÓS Alfréd: Kiről mintázták a Baross-szobor atléta alakját. In: Sporthirlap, 1925. ápr. 26. 16. évf. 74. sz. 12.

[1168] CSORBA László: A három Menotti és a Keleti-pályaudvar. Az olasz-magyar kapcsolatok „mellékalakja” – főszerepben. In: JANKOVICS József szerk. „*Nem sűlyed az emberiség!*” *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007. 1483–1484.

Hermészének szintén ő volt a modellje.[1169] Baross figurájához Grexa János műegyetemi kvesztor állt modellt, aki Czigler véleménye szerint nagyon hasonlított az egykori miniszterre (*714. ábra*).[1170]

Czigler szobrászati munkái kapcsán érdemes még megemlíteni, hogy Dvořák Ede már irodavezetőként rendszeresen teljesített saját néven kisebb megbízásokat. Ő tervezte a vereckei millenniumi határemlékkő építészeti részét, amely napjainkban az Ópusztaszeri Nemzeti Történeti Emlékparkban tekinthető meg,[1171] Veres Pálné (1815–1895) Kiss György által mintázott szobrának talapzatát,[1172] illetve a szintén Kiss által megalkotott, esztergomi Szentháromság szoborcsoport látványos, 1900-ban készült kompozícióját, amelynek alapját díszes talapzat, három rajta nyugvó, korinthoszi fejezetű oszlop és egy bronzdíszítésű párkányzat képezi.[1173] Valószínűleg utóbbi munka is közös irodai feladatnak indult, amelyet Czigler Dvořáknak adott át, hiszen az iroda leterheltsége ebben az időszakban – a Magyar Királyi Élettani, Rovartani és Vetőmagvizsgáló állomás, a Pázmáneum, az Erzsébet Királyné Szanatórium, Tápiószele református temploma, valamint az esztergomi Szent Anna templom és a székesegyház munkálatai miatt – elég magas volt, nem beszélve a beteljesületlen projektekről, mint a Bercsényi utcai diákotthon, vagy a Kálvin tér rendezése.

Iparművészeti munkák

A historizmus iparművészetét gazdag anyaghasználat és formakincs jellemezte. A régi korok felidézése a legapróbb részletekben is visszaköszönt. A vasművesség, az épületszobrászat, az üvegművesség, a díszítőfestés, az asztalosmesterség, a mozaik- és terrazzóművészet az architektúrával egyfajta Gesamtkunstwerkként működött együtt. Virágkorát olyan mesterek hozták el, mint Thék Endre és Csepreghy János asztalos-, Jungfer

---

[1169] KOVÁSSY Zoltán: *A Baross-szobor mellékalakja. Garibaldi magyar keresztfia*. In: *Lobogó*, 1973. febr. 28. 4; HAJÓS Alfréd: BTC – A Budapesti Torna Club negyvenéves jubileumához. In: *Sporthirlap*, 1925. ápr. 12. 16. évf. 65. sz. 8–9; VERMES: A „Szabadkai Torna-Egylet" és az Achilles Sport-Egylet […]. In: *Herkules*, 1894. jún. 15. 11. évf. 12. sz. 94.

[1170] KOVÁCS Zoltán: Baross Gábor redingotja. In: *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2001. nov. 23. 59. évf. 273. sz. 37; KOZÁK Péter: *Grexa Gyula*. Névpont. 2013. http://www.nevpont.hu/view/9092. Megtekintés: 2020.márc.30.

[1171] *Vereckei Millenniumi Határkő-emlékmű*. Köztérkép, 2016. https://www.kozterkep.hu/29399/vereckei-millenniumi-hatarko-emlekmu. Megtekintés: 2024. szept. 11.

[1172] *Veres Pálné szobra*. Köztérkép, 2008. https://www.kozterkep.hu/1661/veres-palne-szobra. Megtekintés: 2024. szept. 11.

[1173] Új szoborművek Esztergomban, 1901. 140.

Gyula, Alpár Ede, Árkay Sándor és Berkes Kálmán műlakatos-, Róth Miksa, Waltherr Gida és Forgó István üvegesmesterek, akik közül többen Czigler épületeit is díszítették. Építészek is kipróbálták magukat az iparművészeti tervezés terén, jellemzően az előbb felsorolt nagy nevek egyikével, vagy más iparosokkal együttműködve.[1174]

Czigler iparművészeti munkákkal már korai éveiben sikereket ért el. Első jelentősebb eredménye a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöki csengettyűjére kiírt pályázat első díja volt 1877-ben.[1175] Az 1879-ben megvalósított csengettyű palástja finom harangércből, levéldíszes foglalatú fogantyúja elefántcsontból készült. A csengőpaláston a mérnöki szakmák jelvényei, a tálcán azok női allegóriái helyezkedtek el (*715. ábra*).[1176] Szintén díjnyertes munkája az egylet gyűléstermébe szánt előadói szószék, amelynek rajzaival 1878 áprilisában, a boszniai okkupációban való részvétele előtt ért el sikert.[1177] A kiírás szerint egy tölgy-, vagy diófából készítendő emelvényt kellett tervezni lejtős okmánytartós asztallal és levehető székkel.[1178] A bírálók szerint a három pályázó közül ő vette leginkább figyelembe az anyag tulajdonságait, a legtisztább stílust alkalmazta és nemes részletekben bővelkedő művet alkotott.[1179]

Az egyleti pályaműveken túl bútortervei is figyelmet érdemelnek. A „*Kör*" jeligéjű tervével 1879-ben második díjat nyert az Országos Magyar Iparegyesület építész és építés-ipari szakosztálya bútortervezési pályázatán, amelyre egy polgári ebédlő, egy szalon és egy hálószoba bútorait kellett megtervezni legfeljebb 1000 forintos költséggel.[1180] További terveit iparművészeti mintalapokban is publikálták (*716–717. ábra*). Közülük fésülködőasztal-, ebédlőasztal- és pohárszéktervei robusztus neoreneszánsz bútorokat mutatnak, amelyek a korszakban jellemzően bővelkednek építészeti tagozatokban. A szekrényajtók között pilaszterek láthatóak, amelyek a bútorlap klasszikus, háromtagú főpárkányát támasztják. A kompozíciót minden esetben oromzat zárja. Az egyik, 1895-ben közölt pohárszékterven a czigleri építészetre jellemző nyílászáró-sűrűsödés is megfigyelhető, vagyis a szekrény felső

[1174] Például: *Meinig Arthur Jungfer Gyula által kivitelezett erkélyrácsa*, 1902. Magyar Iparművészeti Múzeum, Könyvtár – Mintalapok, ltsz: MLP-F 1902.2.217; *Alpár Ignác Alpár Ede által kivitelezett lépcsőkorlátja*, 1900. Magyar Iparművészeti Múzeum, Könyvtár – Mintalapok, ltsz: MLP-F 1900.1.151.

[1175] Egyetemes szakülés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1877. 11. évf. 12. sz. 479.

[1176] Elnöki csengetyű, 1879. 226.

[1177] Az egylet tárgyalásai, 1878. 278.

[1178] Tervezési pályázat. (VI.). In: *Az Építési Ipar*, 1878. márc. 3. 2. évf. 61. sz. 73.

[1179] Mű- és középítészeti szakosztályok ülése april 29-én. In: *Az Építési Ipar*, 1878. máj. 5. 2. évf. 70. sz. 164.

[1180] Az országos magyar iparegyesület építész és építés-ipari szakosztálya […]. In: *Ellenőr*, 1879. jún. 5. 11. évf. 274. sz. 3.

részének kétszárnyú ajtója fölött három keskeny félköríves záródású nyílás sorakozik, amelyhez hasonló valósult meg az alig egy-két évvel fiatalabb Tudományegyetemi Alap bérházának sarokhomlokzatán (*718. ábra*). Czigler ismert bútorterveinek legkecsesebb darabját egy 1900-ban publikált sarokdíványterv jelenti, szélein lefelé ívelt kárpitüléssel és támlával (*719. ábra*). Áttört, balusztrádos háttámlája végén felfedezhető griff a Hold utcai vásárcsarnok főhomlokzati terveinek léptékmegjelölésénél bukkant fel 1894-ben.

A legkisebb munkák közé tartoztak a táncrendek, amelyek a korszakban a bálokon egymás után következő táncok sorrendjét mintegy programfüzetként rögzítették és a hölgyek számára készültek. Az építész nem ragaszkodott a hagyományos füzetformátumhoz, hanem egyedi módon közelített a feladathoz. Czigler tervezte a bádogosok, réz- és harangöntők 1898-as, Royal Szállóban tartott báljának a táncrendjét, amely egy bronzszínű vedret ábrázolt, alatta zöld pajzzsal és forgatható lendítőkerékkel, küllői közt a táncok neveivel.[1181]

Az építész iparművészeti tervei között egyházi jellegűek is találhatóak. Ilyen a kecskeméti nagytemplom új orgonája, amely az 1885-ös Országos Kiállítás egyik szenzációja volt. A monumentális hangszert először a városligeti Iparcsarnok hangszeripari részlegén helyezték el. A 60 négyzetméter alapterületű, 94 síppal bíró orgona a hazai ipar nagyságát reprezentálta. Szerkezete a kecskeméti születésű Országh Sándor műhelyéből került ki, építészeti kiképzése neoreneszánsz stílusú.[1182] A kiállítás bezárása után a hangszert Kecskemétre szállították át. Annak érdekében, hogy megfelelő elhelyezést kapjon és a nagytemplom is elbírja a súlyát, Cziglernek a régi karzatot át kellett alakítania.[1183]

Mint ferencvárosi lakos és a kerületi polgári kör elnöke, 1902-ben a Bakáts téri apátplébános, Kurtz Vilmos ötvenéves áldozópapi jubileuma alkalmából tervezett egy díszes pásztorbotot. A tárgyat az aranymisén adta át a plébánosnak a kerület polgárai nevében.[1184] A Herpka Károly (1833–1907) és Hibján Samu (1864–1919) által kivitelezett pásztorbot aranyozott ezüstből készült, zománcdíszítéssel és ékkövekkel. Ívelt végében Isten báránya látható, az ív pedig farkas alakjában hajlik vissza a bot függőleges részéhez (*720. ábra*).

[1181] A bádogos-, rézöntő-, réz- és bronzműves-, fémnyomó-, lemezelő- és harangöntő mesterek […]. In: *Budapesti Hírlap*, 1898. febr. 2. 18. évf. 33. sz. 8; A bádogosok, réz- és harangöntők bálja. In: *Pesti Napló*, 1898. febr. 2. 49. évf. 33. sz. 9.

[1182] Kiállítás. In: *Fővárosi Lapok*, 1885. ápr. 29. 22. évf. 99. sz. 643.

[1183] A róm. kath. egyháztanács […]. In: *Kecskeméti Lapok*, 1885. nov. 1. 18. évf. 44. sz. 2.

[1184] Aranymisés plébános. In: *Hazánk*, 1902. dec. 9. 9. évf. 290. sz. 3.

ÖSSZEGZÉS

„*Az az építész nemzedék a melyik vele versenyzett nem mondhat működése felől közvetetlenül elhunyta után jogos és igazságos bírálatot. Erre a művelődéstörténet lesz majdan hivatva, amelyet a pillanatnyi keserűségek, a hatalmi kérdés, az egyéni hajlamok és az önzés nem befolyásolhat*."[1185]

A *Gazdasági Mérnök* című folyóirat egyik, 1905 júniusában megjelent cikke a fentebb olvasható sorokkal reagált a Czigler Győző halála után kialakult negatív sajtóvisszhangra, így a korábban tárgyalt *Cigleristák* című írásra is. Valóban, az életmű elfogulatlan értékeléséhez szükséges az időbeli távolság, amely segít jobban átlátni annak erényeit és árnyoldalait egyaránt. Jelen disszertáció megírását is ez a cél vezérelte, illetve az, hogy a sokáig figyelmen kívül hagyott, de annál jelentősebb életművet méltó helyre pozícionálja a magyarországi építészettörténetben.

Czigler Győző kétségkívül a dualizmus kori magyar építészet meghatározó egyénisége volt. Tevékenységét széles körben ismerték és elismerték. A szakmai közéletben vállalt szerepén keresztül fontos tagjaként tisztelte a kor magyarországi építészeti szcénája, valamint személye és munkássága visszatérő témája volt a hazai építőművészetről folytatott párbeszédnek. Az építészet iránt érdeklődők nemcsak a szakmai, hanem a napisajtó hasábjain is rendszeresen találkozhattak nevével. Építészetének stílusa népszerű volt a korabeli polgárság körében és az államvezetés oldaláról is figyelemre méltóan sok támogatóra talált.

Ígéretes fiatal alkotóként, komoly ambíciókkal érkezett Budapestre az 1870-es évek közepén. Pályáját tudatosan építette fel, bejárta a szakmai elismeréshez vezető utat. Munkájába kortársaihoz képest is még nagyobb energiát fektetett, hiszen agglegény lévén teljes életét az építészetnek szentelte. Tehetségére Ybl Miklós is felfigyelt és pártfogásába vette, pályája kezdetén megbízásokhoz is hozzásegítette. Agilis tagja lett a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletnek, amelyben jegyzőként, majd elnökként tevékenykedett. Közben a Műegyetemen is munkához jutott. Irodáját népes műteremmé fejlesztette és állandó munkatársai mellett számos gyakornok segítette a tervezésben.

Rendkívül szerteágazó kapcsolati hálóval rendelkezett és építészete éppen a korabeli rendszerben való beágyazottságából adódóan vált hű tükrévé a dualizmus kori magyar történelemnek. Munkássága több mint kétszáz azonosított projektjén keresztül szorosan

[1185] Gyűlölködés az építészek körében. In: *Gazdasági Mérnök*, 1905. jún. 1. 29. évf. 22. sz. 169–170.

összefonódott Budapest világvárosi arculatának kialakításával és a vidéki Magyarország urbanizációjával. Építőművészete az ország fejlődésének legtöbb területét, így az oktatás- és egészségügyet, a szociális hálót, a kereskedelmet, a politikai életet, az ipart, az állami reprezentációt és az egyházpolitikát is érintette. Életművét áthatotta az Osztrák–Magyar Monarchia Magyarországának élete, illetve azok a reformok, amelyek a szabadelvű kormány idején a társadalom életszínvonalának javítását célozták meg. Iskolái, hivatali épületei, egészségügyi létesítményei a királyi Magyarország fejlődéséhez jelentős mértékben járultak hozzá. Lakóházai tervezésénél arra törekedett, hogy a lehető legélhetőbb élettereket hozza létre a különféle vagyoni helyzetű lakók számára. Sokat tett a magyar római katolikus egyházért, hiszen számos falusi gyülekezet templomát állította helyre, vagy emelt újakat számukra. Abban a korban, amikor az intézményes műemlékvédelem még gyermekcipőben járt, a Műemlékek Országos Bizottsága tagjaként műemlék-helyreállítási feladatokat is ellátott. Műegyetemi tanári tevékenységén keresztül a fiatal generációk szemléletét formálta, mondhatni nem pusztán a maga korára, de a jövő nemzedékeire is hatást gyakorolt.

Az építészet, annak értékelése nem választható el a korszak politikai rendszerétől, ugyanis kiemelkedően magas tőkét igényel megbízói oldalról, ráadásul az igazán sikeres karrierhez a valamelyest függetlenebb lakóházépítészeten túl állami beruházásokban való részvétel is szükséges. Czigler olyan alkotó volt, aki többször kapott jelentős állami felkéréseket. Sikerei miatt számos haragosra talált, akik nyíltan kritizálták építészetét, építészetszemléletét. A „*Jós*” álnév alatt író szerző még az építész halála után is fogalomként, rendszerként értékelte őt, aki tevékenységével – állítása szerint – súlyos csapást mért a teljes hazai művészetre.[1186] Ez a megállapítás természetesen nem helytálló ebben a formában, azonban annyit mindenképpen jelez, hogy Czigler tevékenysége nemcsak saját műveinek köszönhetően, de határozott értékítélettel társuló erőteljes ráhatása miatt is meghatározta a korszak művészeti életét.

Építészetéről általánosságban megállapítható, hogy stílusában konzervatív és mértéktartó, ugyanakkor alaprajzi szempontból kísérletező. Nem volt építészzseni, vagy stílusalapító, munkáit a historizáló formavilág, annak is neoreneszánsz ága jellemezte. Jelentős városképi szereppel bíró épületei nem kirívó, virtuóz munkák, azonban igényes és meghatározó elemei a városszövetnek. Stílus tekintetében a neoreneszánszot követte, amelyet Magyarországon Ybl Miklós honosított meg még az 1860-as évek első felében, s amellyel párhuzamosan, az 1880-as évektől a neobarokk, a századfordulóra pedig a különféle újító

[1186] Jós, 1905. 4.

irányzatok és a magyaros stílus is felbukkantak a hazai palettán. Az építészeti ízlés változása nyomot hagyott a legtöbb alkotó életművén, Cziglerén azonban kevéssé, mint Alpár Ignácén vagy Hauszmann Alajosén. A homlokzatok megmozgatásában mindenképpen szabadabb irány figyelhető meg az Anker-házon (Alpár Ignác, 1908–1910), vagy a New York-palotán (Hauszmann Alajos, 1894), mint Czigler századforduló körüli művein, így a Központi Statisztikai Hivatal székházán (1896–1897), vagy a klasszikus arányoktól leginkább elrugaszkodó Wenckheim-bérházon (1903–1904).

Kortársai többször is említést tettek arról, hogy az építész következetesen kitartott a mestere, Theophil Hansen mellett elsajátított nyelvezet mellett. Az általa oktatott ókori építészet és a neoreneszánsz formavilága az életmű kezdeti időszakától egészen haláláig megfigyelhető munkáin. Bár 1890 körül már alkalmazott neobarokk stílusjegyeket, a homlokzatok továbbra is megtartották neoreneszánsz arányukat. A századforduló körül bécsi szecessziós stíluskapcsolat bukkant fel művein tárcsás, rovátkás, indás díszítőmotívumokon keresztül, azonban Otto Wagner munkáihoz képest merev, száraz formában. Valójában úgy tűnik, a Cziglernél megfigyelhető új irány alapjai szintén az ókori görög formakincsre vezethetőek vissza, hiszen a tárcsák ókori párkányzatokon is megfigyelhetőek, a rovátkák pedig a kannelurázott oszloptörzseket idézik.

A letisztult homlokzatok, a tömbszerű, Nagy Virgil szavaival élve szigorú[1187] formák mértéktartást tükröznek. Czigler nem alkalmazott túl sok díszt, kedvelte a nyerstégla felületeket, amelyet vakolt és festett tagolással, sarokarmírozással tett plasztikusabbá. Mértéktartásának oka gyakran a megbízói igény volt, hiszen a fennmaradt levelek arról tanúskodnak, hogy az építtetők számos esetben kérték a költségcsökkentést. Az építész nem a minőségen spórolt, hiszen műveit hosszú távra tervezte, inkább a dekoráció elhagyását választotta. Ezzel magyarázható, hogy templomépítészetében például nem tudott kiemelkedőt alkotni, míg az Andrássy úti Saxlehner-palota, vagy a Tudományegyetemi Alap bérháza, amelyekhez nagyobb összeg állt rendelkezésre, magas művészi kvalitásról tanúskodnak. Kora legelismertebb iparosaival dolgozott együtt. Thék Endre asztalosműhelye, Scholtz Róbert díszítőfestő[1188] és Szécsi Antal szobrász nagy állami presztízsberuházásoknál is dolgoztak, így a Steindl Imre által tervezett Országháznál. A homlokzatok mértéktartását néhány épületén méretes manzárdkupolák törik meg, de tömbszerű, szabályos formáik arányaikban a homlokzatokkal harmonizálnak.

[1187] NAGY, 1911. 251.

[1188] KOVÁCS Zoltán: Scholtz Róbert szobafestő magánképtára. In: *Artmagazin*, 2010. 8. évf. 5. sz. 86.

Cziglert a tervezés során elsődlegesen a funkciónak való megfelelés vezérelte. Kritizálta pompakedvelőbb munkatársait, így Hauszmann Alajost,[1189] vagy a klasszikus formáktól elrugaszkodó kollégákat.[1190] Építészetében ugyanakkor az újító szándék is markánsan megnyilvánult, éppen a funkcióközpontúsággal összhangban, leginkább az alaprajzok terén. Foglalkoztatták városrendezési kérdések, illetve kísérletezett a körfolyosók számának csökkentésével annak érdekében, hogy világosabb, levegősebb lakóterek jöjjenek létre. Az udvarsor a körfolyosó helyett kínált egészségesebb alternatívát és a Gozsdu-udvarnál érte el csúcspontját, amely a maga nemében egyedülálló Budapesten. Bár a nagy térigény, a horizontális terjeszkedés miatt ez a beépítési típus nem tudott széles körben elterjedni, mégis egy figyelemre méltó bérháztervezési kísérletnek tekinthető.

Matlekovits Sándor (1842–1925) jogász, parlamenti képviselő által szerkesztett, az Ezredéves Országos Kiállításról megjelent kötetsorozat bevezető tanulmánya Cziglert – Steindl Imrével és Hauszmann Alajossal, vagyis műegyetemi tanártársaival együtt – kora egyik legjelesebb magyar építészeként mutatta be, aki az elhunyt Ybl Miklós örökébe lépni leginkább méltó volt.[1191] Mégis, építészetének megítélése máig ambivalens a művészettörténetben, amely inkább a stílusában újszerűt és a bravúros építészeti megoldásokat keresi. Jelen disszertációnak ízlésbeli kérdésekben nem célja állást foglalni, illetve az életmű valóban nem tekinthető a hazai építészet leginnovatívabb szeletének – ahogy általánosságban a historizmus építészete sem.[1192] Mégis megállapítható, hogy oktatóként, termékeny alkotóként Czigler jelentősége megkérdőjelezhetetlen, jelentősebb munkái pedig a historizmus túlnyomóan neoreneszánsz irányzatának értékes darabjai, így a korszak építészettörténetének semmiképpen sem a perifériájára illenek. Kulcsművei közül több megszerezte az utókor elismerését, így az Országos Erdészeti Egyesület székháza, az egykori Kereskedelmi Akadémia, a Tudományegyetemi Alap bérháza és a Központi Statisztikai Hivatal székháza helyi védelem alatt állnak.[1193]

[1189] SEIDL, 1997. 105–106.

[1190] Czigler Győző, 1906. 138–139.

[1191] MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, A Képzőművészeti Csoport képes tárgymutatója. Az új Műcsarnok alaprajzával. Budapest, 1898. 23.

[1192] SZEGŐ György: Másodrangú építész elsőrendű művekkel. Százötven éve született Czigler Győző, a Műegyetem tanára, Budapest század eleji reneszánszának egyik jelese. In: *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2000. júl. 14. 30.

[1193] *Helyi Művi Értékvédelmi Kataszter*. Lechner Tudásközpont, 2018. http://helyiertekek.e-epites.hu/. Megtekintés: 2024. szept. 11.

Az értekezés igyekszik az olvasó elé tárni Czigler jelentőségét, amely szerepvállalásai, építészeti befolyása, figyelemre méltóan produktív és fiatal építészek sorát elindító irodája, hatalmas életműve és számos városképi jelentőségű épülete kapcsán mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel, mint amit az elmúlt évtizedek historizmus-kutatásában kapott. Ráadásul, a téma még nincs kimerítve, hiszen a szétszóródott hagyatéknak a jövőben további darabjai is előkerülhetnek, amelyekből számos újdonság derülhet még ki, tovább színesítve az építészről és életművéről alkotott képet. Jelen munka tehát ne a kutatás lezárása, hanem éppen annak ösztönzője legyen, s nyisson utat a téma feltárásának mélyebb rétegei felé!

FÜGGELÉK

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni tanáraimnak, kollégáimnak és ismerőseimnek, akiknek segítségére, kedves szavaira számíthattam a kutatómunkám során. Külön kiemelném témavezetőmet, Rozsnyai Józsefet, akinek hálás vagyok szakmai útmutatásaiért, a disszertáció létrejöttében való támogatásáért. Rajta kívül a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolája és a Doktori és Habilitációs Iroda munkatársait, munkahelyemet, a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központot, továbbá a felkeresett közgyűjteményeket emelném még ki.

A Czigler család részéről Bottka László és Bottkáné Kollár Júlia, az építész munkatársai családjából pedig Rosivall Glória, Ákos és Zoltán, valamint Rupprich Péter segítettek értékes információkkal és anyagokkal. Rajtuk kívül név szerint kiemelném Baríné Baldavári Esztert, Brunner Attilát, Fazekasné Toma Katalint, Gönczi Ambrust, Gyetvainé Balogh Ágnest, Hajduová Máriát, Kelecsényi Kristófot, Kőfalviné Ónodi Mártát, Nagy Krisztinát, Nagy Zitát, Ritoók Pált, Salamon Gáspárt, Saly Noémit, Sisa Józsefet, Sugár Viktóriát és Varga János atyát, akik nélkül az összegyűjtött anyag nem ölthetett volna ilyen léptéket. Szeretnék még köszönetet mondani szüleimnek és férjemnek, akik a hosszas munka során mellettem álltak, s akiknek a támogatására mindig számíthattam.

Czigler Győző műveinek jegyzéke

Jelmagyarázat (állapot)

● Megvalósult

○ Nem valósult meg, vagy azonosítatlan

√ Elpusztult

	Ssz.	***Dátum***	***Megnevezés***
○	1.	1872 k.	Margit híd tervei, Budapest
○	2.	1872–1873	a pesti műegyetem tervei Steinitzer Ödönnel
●	3.	1876–1877	Erzsébet szegényház, jobb szárny, Budapest VII. Alsóerdősor utca 7.
○	4.	1877	kórháztervek, Budapest VIII. Kerepesi út
○	5.	1877	kórháztervek, Budapest IX. Üllői út
○	6.	1877	kórháztervek, Budapest II. Retek utca
●	7.	1877	Kruspér István díszalbuma a Székesfőváros Mérnöki Hivatalától
○	8.	1878	típusterv cselédlakásokhoz
●	9.	1878	a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet üléstermi szószéke
●	10.	1879	a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet elnöki csengettyűje
○	11.	1879	szökőkút terve, Triton jelige, Budapest IX. Kálvin tér
○	12.	1879	szökőkút terve, Neptun jelige, Budapest IX. Kálvin tér
●	13.	1879	díszkivilágítás az uralkodói pár ezüstmenyegzője alkalmából, Városháza, Vigadó, Eskü tér, Dísz tér
○	14.	1879	ebédlő-, szalon- és hálószobabútor-tervek az iparegyesület tervpályázatára
●	15.	1880	pohárszék terve
●	16.	1880–1881	Alexandriai Szent Katalin templom, restaurálás, Budapest I. Attila út 11.
●	17.	1880–1881	Rudas fürdő restaurálása, Budapest I. Döbrentei tér 9.
●	18.	1880–1882	református templom, Hajdúböszörmény, Bocskai tér
●	19.	1881	ideiglenes templom, Budapest VII. Rózsák tere 10.
●	20.	1881–1882	Erzsébet szegényház, bal szárny, Budapest VII. Alsóerdősor utca 7.
●	21.	1881–1883	Török utcai elemi népiskola-épület, Budapest II. Margit körút 19–

			21.
●	22.	1881–1890	kálvária és kápolna, Szob
○	23.	1882	magyar panteon terve, Budapest XI.
○	24.	1882	javított szerkezetű kaszárnya-árnyékszékek tervei
●	25.	1882	dr. Révész Imre síremléke, Debrecen
○	26.	1882	állandó országház, pályaterv Gerster Kálmánnal, Budapest V. Kossuth Lajos tér 1–3.
●	27.	1882	a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet emlékalbuma Schwarczel Sándornak
○	28.	1883	a Budapest Hunyadi téri vásárcsarnok első tervei, nem valósultak meg
●	29.	1883	a Kossuth László-koszorú kőszekrénye a református templomban, Dabas
●	30.	1883–1884	Havas Boldogasszony templom, restaurálás, Budapest I. Mészáros utca 1.
●	31.	1883–1884 k.	római katolikus plébánia, Budapest I. Mészáros utca 1.
●	32.	1884	református templom, Földes
●	33.	1884	a kerületi elöljáróság és a paplak épületei, az elemi iskola átépítésével, Budapest IX. Bakáts tér 12–14.
●	34.	1884–1885	Steiner-Moosmüller Alojzia háza, Budapest I. Szentháromság utca 6.
●	35.	1884–1885	Lujza leányiskola, Szob, Szent Imre utca 12.
●	36.	1884–1885	Kereskedelmi Akadémia, Budapest V. Alkotmány utca 9–11.
●√	37.	1884–1885	Saxlehner András kiállítási pavilonja, Budapest, Városliget
●	38.	1884–1886	Saxlehner András palotája, Budapest VI. Andrássy út 3.
○	39.	1884–1904	tervek a városligeti Artézi fürdőhöz
○	40.	1885 előtt	VI. kerületi klubház tervei
○	41.	1885 előtt	VII. kerületi klubház tervei
●√	42.	1885	a régi Kereskedelmi Akadémia átalakítása, Budapest VI. Váci körút, ma Bajcsy-Zsilinszky út 23.
●	43.	1885	orgona az Országos Kiállításra, Kecskemét, nagytemplom
●	44.	1885–1886	Korányi Frigyes bérháza, Budapest VII. Erzsébet körút 56.

●	45.	1885–1886	Országos Erdészeti Egyesület székháza, Budapest V. Alkotmány utca 6.
●	46.	1885–1886	elemi iskolaépület a Székesfőváros Mérnöki Hivatalával, művezetés és vélhetően részvétel a tervezésben, Budapest XIII. Váci út 21.
●	47.	1885–1886	elemi iskolaépület a Székesfőváros Mérnöki Hivatalával, művezetés és vélhetően részvétel a tervezésben, Budapest I. Krisztina körút 61/a.
●	48.	1885–1886	Mayer Ferenc-féle árvaház, Budapest XII. Városmajor utca 31.
●	49.	1885–1887	Saxlehner forrástelep, Budapest XI. Gyógyvíz utca
●	50.	1886	Geist Gáspár kiskastélya, Kiscsákó
○	51.	1886	az Eskü téri „nyilvános obszervatórium”, vagyis világóra terve Martyn Ottóval, Budapest V. Erzsébet tér, vagy Március 15. tér
●	52.	1886–1887	Luczenbacher Pál bérháza, Budapest VI. Podmaniczky utca 27 – Teréz körút 49.
●	53.	1886–1887	Klenovits György bérháza, Budapest VI. Károlyi Mihály utca 17.
●	54.	1886–1888	Szent Benedek Rendi Főgimnázium, Győr, Széchenyi tér 8.
○	55.	1887	munkáslakás-tervek
●	56.	1887	átalakítás a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet régi helyiségében, Budapest XI. Gönczy Pál utca 12.
●	57.	1887	átalakítás a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet új helyiségében, Budapest VI. Andrássy út 25.
●	58.	1887	Matolay Elek síremléke, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	59.	1887–1888	Kehrer Pálné bérháza, Budapest VII. Erzsébet körút 4.
●	60.	1887–1888	a Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérházának befejezése, Budapest VI. Bajcsy-Zsilinszky út 3.
●√	61.	1888	Kreische Antal lakó- és üzletháza, Budapest VI. Izabella utca 91.
●	62.	1888	Piufsich Lajos kiskastélya, Vác
●	63.	1888	az Első Magyar Részvény-Serfőző irodái, Budapest VIII. Puskin utca 6.
○	64.	1888	végleges vízmű tervei Miklós Ödönnel és Kajlinger Mihállyal, Budapest

●	65.	1888	Jungfer Gyula műhelyének toldaléképülete, Budapest VIII. Berzsenyi utca 4.
●√	66.	1888–1889	„hidegfürdő”, uszoda, Balatonfüred
●	67.	1888–1890	a Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Budapest I. Fő utca 10.
●	68.	1889	leányiskola, Győrszentiván, Váci Mihály utca 3.
●	69.	1889	nagyvendéglő átépítési munkái, Balatonfüred, Gyógy tér 1.
●	70.	1889–1890	apátsági épületek restaurálása, Tihany
●	71.	1889–1890	Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, Budapest VIII. Luther utca 3.
●√	72.	1889–1890	Rákosi Jenő bérháza és kiadóhivatali épülete, Budapest VIII. József körút 5.
○	73.	1890	vázlattervek vásárcsarnokokhoz, Budapest, 9 kerületi és egy központi
●√	74.	1890	Saxlehner mauzóleum, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	75.	1890–1891	Tisza Kálmán bérpalotája, Debrecen, Piac utca 16.
●	76.	1890–1891	római katolikus templom, Nagyrada
○	77.	1891	leányiskola-terv, Kiskunfélegyháza
●	78.	1891	Festetics Pál kastélya, átépítési munkák, Dég
●	79.	1891	újjáépítési munkálatok a várban, Sárospatak
○	80.	1891	Szabadságharc-szobor pályamű Szécsi Antallal
●	81.	1891	Stoczek József síremléke, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	82.	1891–1892	Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, Budapest VI. Teréz körút 41.
●	83.	1891–1892	a Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50.
●	84.	1891–1892	Spett Vince bérháza, Budapest V. Múzeum körút 37.
●	85.	1891–1892	a Magyar Kereskedelmi és Ipari Bank átépítése, Budapest V. Nádor utca 4.
●	86.	1891–1892	Vaszary Kolos prímási nyaralója, Balatonfüred, Honvéd utca 2–4.
●	87.	1891–1893	menedékház, Budapest VIII. Alföldi utca 9–13.
●	88.	1892	díszes emlékirat I. Ferenc Józsefnek, Rauscher Lajossal, a Magyar Királyi József Műegyetem nevében
●	89.	1892–1893	Tisza István kastélya, Csegőd/ Cighid

●√	90.	1892–1893	a Budapesti Hírlap székháza, Budapest VIII. Rökk Szilárd utca 4.
●√	91.	1892–1893	artézi díszkút, Kiskunfélegyháza
●	92.	1892–1894	állami felsőbb leányiskola, Besztercebánya/ Banská Bystrica, Kuzmányho 1.
○	93.	1893	gyógyfürdő tervei, Esztergom
●	94.	1893 k.	római katolikus templom restaurálása, Závod
●	95.	1893	az új templom helyreállítási munkái, Kiskunfélegyháza
●√	96.	1893–1894	Kőbányai Polgári Serfőző Rt. gyártelepe, Budapest X. Maglódi út 17.
●	97.	1893–1894	Pulszky Ágost palotája, Budapest VIII. kerület, Puskin utca 12.
○	98.	1893–1897	tanítóképezde tervei, Esztergom
●√	99.	1893–1895	Hadik-Barkóczy Endre bérháza, Budapest VII. Károly körút 9.
●	100.	1894	az antwerpeni világkiállítás magyar osztályának feldíszítése
●√	101.	1894 k.	Magyar Királyi József Műegyetem vízmérő állomása, Nagymaros
●	102.	1894–1895	Országos Kaszinó, Budapest V. Semmelweis utca 1–3.
●	103.	1894–1895	állami számvevőségi épület átalakítása, Budapest V. Veres Pálné utca 24.
●	104.	1894–1896	Hunyadi téri vásárcsarnok, Budapest VI. Hunyadi tér 4.
●	105.	1894–1896	Hold utcai vásárcsarnok, Budapest V. Hold utca 13.
●√	106.	1895	Aradi Ipar- és Népbank háza, Békéscsaba, Szent István tér 3.
●	107.	1895	múzeum, mai Kohán Képtár, Gyula, Béke sugárút 35.
●	108.	1895 k.	Bánó László nyaralója, Fenyőháza/ Lubochna
○	109.	1895	pohárszék tervek iparművészeti mintalapban
○	110.	1895	ebédlőasztal terve székekkel iparművészeti mintalapban
○	111.	1895	sarokdívány terve asztalkával iparművészeti mintalapban
●	112.	1895–1896	Tudományegyetemi Alap bérháza, Budapest V. Semmelweis utca 2.
●√	113.	1896	kastélyátépítés tervei, Finke
●	114.	1896	református templom átépítése Katona György építésszel, Sárospatak
●√	115.	1896	a Polgári Serfőző pavilonja, Budapest Városliget
●√	116.	1896	a Királyi Sörfőzde pavilonja, Budapest Városliget
●√	117.	1896	a Sátori Testvérek pavilonja, Budapest Városliget

●√	118.	1896	Nagyvendéglő, Budapest Városliget
●	119.	1896	a Kerepesi temető halottasháza, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	120.	1896	Ybl Miklós-szobor talapzata, Budapest I. a Várkert Bazár előtt
●	121.	1896	Czuczor Gergely emléktábla, Budapest V. egykor Brázay-ház, napjainkban Múzeum körút 23–25.
●	122.	1896–1897	Állami Elemi és Felsőbb Leányiskola, Fiume/ Rijeka, Ulica Frana Kurelca 1.
●	123.	1896–1897	Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II. Keleti Károly utca 5–7.
●	124.	1896–1898	a premontrei prépostsági templom restaurálása, Kisbény/ Malá Bíňa, újjáépítve
●	125.	1897	dr. Maywald József bérháza, Budapest IX. Bakáts tér 7.
●	126.	1897	gróf Hunyady László villája, Tátralomnic/ Tatranská Lomnica
●	127.	1897–1898	Szapáry Frigyes bérháza, Budapest V. Váci utca 25.
●	128.	1897–1898	dr. Szénássy István bérháza, Budapest VIII. Horánszky utca 17.
●	129.	1898	kisebb átalakítási munkák a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Ybl Miklós által tervezett székházában, Budapest V. Károlyi Mihály utca 12.
●√	130.	1898	a Budapesti Hírlap nyomdaépületének bővítése, Budapest VIII. József körút 5. és Rökk Szilárd utca 4.
●	131.	1898	a Telepi torna-egyesület korcsolyacsarnokai a Királyi Sörfőzde pavilonjából, Budapest, Népliget
●	132.	1898	a székesegyház restaurálása, Esztergom
●	133.	1898	a bádogosok, réz- és harangöntők báljának táncrendje
●	134.	1898	Baross Gábor szobrának talapzata, Budapest VIII. Baross tér, újjáépítve
●	135.	1898–1899	római katolikus templom újjáépítése, Szímő/ Zemné
●	136.	1898–1899	római katolikus templom, Mezőkeresztes, Táncsics Mihály utca 3.
●	137.	1898–1899	Katolikus Polgári Leányiskola, Érsekújvár/ Nové Zámky
●	138.	1898–1899	Andrássy Dénes bérháza, Kassa/ Košice, Hlavná 81.
●	139.	1898–1899	Berkes Kálmán bérháza, Budapest VIII. Kis Stáció utca 9.
●	140.	1898–1901	római katolikus templom, Verebély/ Vráble
●	141.	1899	átalakítási munkák a Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérházában,

			Budapest I. Fő utca 10.
●	142.	1899	„sötét kapu” alagút helyreállítási munkái, Esztergom
●√	143.	1899 k.	Gaál Jenő kúriája, Lőkösháza
●	144.	1899–1900	Pázmáneum, Bécs IX. Boltzmanngasse 14.
●√	145.	1900 k.	Mátyásföldi villa, Budapest XVI.
●√	146.	1900 k.	iskolaépület, Krasznahorka
●	147.	1900 k.	kaszinó, Dicsőszentmárton/ Târnăveni
●	148.	1900 k.	vár restaurálása, Krasznahorka/ Krásna Hôrka
○	149.	1900	háromemeletes diákotthon terve, Budapest XI. Bercsényi utca
○	150.	1900	Nemzeti Színház tervei, Budapest IX. Kálvin tér, a református templom helyén
○	151.	1900	1900: a Kálvin tér rendezési terve várócsarnokkal és nyilvános illemhellyel
●	152.	1900	református templom, Tápiószele
○	153.	1900	polgári bútortervek, fésülködő asztal, szekreter, konzolasztal, dívány, ruhásszekrény, iparművészeti mintalapban
●	154.	1900	Szent Anna templom restaurálása, Esztergom
●	155.	1900–1901	Erzsébet Királyné Szanatórium, Budapest XII. Pihenő út 1.
●	156.	1900–1901	Magyar Királyi Élettani- Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás, Budapest II. Keleti Károly utca 24. – Kis Rókus utca 15. – Kitaibel Pál utca 4.
●	157.	1901	Kovács Sebestyén Endre bérháza, Budapest V. Párizsi utca 5.
●√	158.	1901	a Műegyetem ideiglenes elektrotechnikai szertára a belső udvarban, Budapest VIII. Múzeum körút 6–8.
○	159.	1901	Budapest VII. Dob utca kiszélesítésének, rendezésének terve
●	160.	1901	állami főreáliskola átépítése, Déva/ Deva
●	161.	1901–1902	Magyar Királyi Központi Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, Budapest II. Herman Ottó utca 15–17.
●	162.	1901–1902	Köztelek-ház, Budapest IX. Köztelek utca 8.
●	163.	1901–1902	Bathó Elek villája, Budapest XI. Ménesi út 10.
●	164.	1901–1902	Gozsdu-udvar, Budapest VII. Király utca 13 – Dob utca 16.
●	165.	1901–1902	református templom, Nagysármás/ Sărmașu
●	166.	1901–1903	római katolikus templom, Jászszentandrás

●	167.	1902	a Kereskedelmi Akadémia bővítése, Budapest V. Alkotmány utca 9–11.
○	168.	1902	a Vigadó átalakítási terve, Budapest V. Vigadó tér 2.
○	169.	1902	Igazságügyi palota tervei, Budapest V. Kossuth Lajos tér
●	170.	1902	Kiss István építész síremléke, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	171.	1902	paplak, Csabdi
●	172.	1902	Szent Miklós székesegyház restaurálása, Nagyszombat/ Trnava
●√	173.	1902	özv. Saxlehner Andrásné tekepályája és kerti épületei a család Sas-hegyi villájának kertjében
●	174.	1902	Kurtz Vilmos ferencvárosi plébános pásztorbotja, Budapest IX. Bakáts téri plébánia
●	175.	1902–1904	a Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti Kórház és Gyógytani Intézete, Kiss István után, Budapest IX. Hőgyes Endre utca 7–9.
●√	176.	1903	átépítési munkák a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Ybl Miklós által tervezett bérházában, Budapest VIII. Múzeum körút 18.
●√	177.	1903	Hollósy Kornélia színház terveinek átdolgozása, Makó
●	178.	1903	római katolikus templom restaurálása, Héreg
●	179.	1903	Hollán Ernő síremléke, Kistima-puszta, Mezőlak
●	180.	1903	a Rákoskeresztúri köztemető parcellarendszere, Budapest X.
○	181.	1903–1904	tervek a gyermekmenhelyhez, Ybl Lajossal, Kecskemét
●	182.	1903–1904	lelencház, Ybl Lajossal, Szeged, Temesvári körút 35–37.
●	183.	1903–1904	állami gyermekmenhely, Ybl Lajossal, Pécs, Nyár utca 8.
●	184.	1903–1904	Wenckheim Géza bérháza, Budapest V. Kecskeméti utca 2.
●	185.	1903–1904	Hevesi Ödön villája, Budapest XIV. Stefánia út 26.
●	186.	1903–1904	Radvánszky Albert bérháza, Budapest VIII. Üllői út 16/b.
●	187.	1903–1904	Magyar Királyi József Műegyetem, kémiai pavilon, Budapest XI. Szent Gellért tér 4.
●	188.	1903–1904	özv. Saxlehner Andrásné forrástelepének bővítése kútházzal, üvegraktárral, anyagraktárral, szénapajtával, Budapest XI. Gyógyvíz utca
●	189.	1903–1905	plébánia-felújítás, Kinorány/ Chynorany
●	190.	1903–1905	plébánia- és templomfelújítás, Nagysalló/ Tekovské Lužany

●	191.	1903–1905	plébánia- és templomfelújítás, Mocsa
●	192.	1903–1905	plébánia- és templomfelújítás, Nagycétény/ Veľký Cetín
●	193.	1903–1905	Hittudományi főiskola tervei, Győr
●	194.	1903–1906	Törvényszéki palota és fogház, Sátoraljaújhely, Kazinczy utca 35.
○	195.	1904 k.	múzeumterv, Békéscsaba
●	196.	1904 k.	Pulszky Ágost síremléke, Budapest VIII. Fiumei úti Sírkert
●	197.	1904	Trefort Ágoston szobrának talapzata, Budapest VIII. Trefort kert
●	198.	1904–1905	dr. Vámossy Károly bérháza, Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27.
●	199.	1904–1905	Csávássy Kiss Janka bérháza, Budapest VIII. Baross utca 28.
●	200.	1904–1905	Tours-i Szent Márton-székesegyház, Munkács/ Мукачево
●	201.	1904–1905	a Szent Praxedis-kápolna újjáépítése, Prakfalva/ Prakovce
●	202.	1904–1905	templomfelújítás, Nógrádpatak
●	203.	1904–1905	templomfelújítás, Dejtár
●	204.	1904–1905	plébánia- és templomfelújítás, Drégelypalánk
●	205.	1904–1906	Törvényszéki palota és fogház, Fiume/ Rijeka, Ulica Žrtava fašizma 5.
●	206.	1904–1906	plébánia- és templomfelújítás, Zsigárd
●	207.	1904–1907	plébánia- és templomfelújítás, Vágszerdahely – Alsószerdahely/ Dolná Streda
●	208.	1904–1907	József Főherceg Szanatórium, Gyula
●	209.	1905	plébánia- és templomfelújítás, Érsekújvár/ Nové Zámky
●	210.	1905–1906	plébánia- és templomfelújítás, Nagybörzsöny
●	211.	1905–1906	Magyar Királyi József Műegyetem, fizikai pavilon, Budapest XI. Budafoki út 8.
●	212.	1905–1907	Törvényszéki palota és fogház, Nagyszeben/ Sibiu, Bulevardul Victoriei 11.
●	213.	1905–1908	Vármegyeháza átépítése, Nyitra/ Nitra, Župné námestie 3.
●	214.	1905–1908	múzeum és kultúrpalota, Szombathely
●	215.	1905 k.–1908	óvoda átépítési tervei kultúrpalotává, Versec, Vršac/ Вршац, Szerbia, Feliksa Milekera 19.
●	216.	1905–1910	Szent István templom bővítése, Sátoraljaújhely

●	217.	1905 k.–1912	az Arany János Emlékegyesület múzeumának tervei, Nagyszalonta, ma Salonta, Románia, Piața Libertății 4.
○	218.	dátum nélkül	Villaterv, MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.01.33–34.
○	219.	dátum nélkül	Kiss László bérháza, MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 75.06.05.
○	220.	dátum nélkül	törvénykezési épület tervei, Budapest, MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.29.109–113.

További, azonosításra váró művek nyomában

A Czigler-életműről folytatott kutatást nehezíti, hogy a terveken nem mindig szerepel aláírás, vagy csak építőmesteré. Mivel a korszakban építőmesterek is terveztek, a kutatás a rajzokat gyakran az ő munkájuknak tekinti. Időnként előkerülnek olyan források, tervváltozatok, amelyek igazolják Czigler szerzőségét, máskor csak feltételezhető a kapcsolat. A stíluskritikai azonosítás kevés, hiszen a neoreneszánsz nem egyéni építészeti nyelvezet. A tagozatokat, díszítőelemeket iparilag állították elő és katalógusokból válogatták ki a tervezők, így széles körben alkalmazták őket. Érdemes azonban elindulni a stíluskritikai azonosítás mentén, hiszen Cziglerrel rendszeresen együtt dolgozó iparosok, visszatérő megbízók, vidéki művek esetén földrajzi és időbeni egyezések feltárhatnak olyan utakat, amelyeken érdemes további bizonyítékok után kutatni.

Ilyen lehetséges kapcsolat áll fenn a VII. kerület, Huszár utca 1. szám alatti, Tichy József és Katalin által építtetett bérháznál (1897) is, amelynek építőmestere Kauser Gyula volt, akivel Czigler rendszerint dolgozott. A homlokzatok építészeti kiképzése szoros formai rokonságban áll a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti bérházával. Megjelennek rajta olyan formai jellegzetességek is, mint a nyílászárók felső emeleti sűrűsödése, vagy a vakolt-festett és nyerstégla homlokzatok párosítása. Ugyanakkor, a kutatás jelen állásáig nem került elő bizonyíték Czigler szerzőségére, így elképzelhető az is, hogy az épületet maga Kauser tervezte, Cziglerrel közös munkájából merítve.

Az épületek azonosításánál további problémát jelent, hogy az életmű művészi színvonala nem egyenletes. A fő művek, reprezentatív köz- és lakóépületek mellett falusi iskolák, plébániák, gazdasági épületek is részét képezik, de a városi munkák közt is találhatóak magasabb, vagy alacsonyabb költségvetésből felépült, gazdagabban, vagy alig díszített homlokzatok. Léteznek olyan források is, amelyek említést tesznek egy-egy műről,

amelyeket aztán a fennmaradt épületállomány és források alapján nem, vagy csak nagyon nehezen sikerül azonosítani. Ilyen az Aréna úti[1194] és Ferenc körúti bérháza, amelyekről Kismarty-Lechner Jenő jegyzeteiben olvashatunk, házszám nélkül. A megnevezett területekre vonatkozó ismert épülettervek, írásos források nem utalnak Czigler munkájára, Lechner pedig nem csatolt forrásjegyzéket az írásához, amely támpontot adna. Ugyanez a forrás említi a VIII. kerület elöljárósági épületét, egy bizonyos Szerb utcai rendőrségi épületet, a Bimbó úti Zipernovszky-villát, valamint a Városház utca 8. szám alatti bérházat Czigler munkájaként.[1195] A VIII. kerületi Önkormányzat épülete a Baross utca 63–67. szám alatt áll és bár neoreneszánsz homlokzatával beilleszthető lenne a czigleri életműbe, más forrás nem támasztja alá szerzőségét. A rendőrségi épületként említett mű a Szerb utca 3. szám alatti, egykori IV.[1196] kerületi kapitányságí épület lehetett,[1197] amelyet eredetileg Dr. Miskolczy Imre rendőrorvos építtetett 1887–1888-ban.[1198] Az épület ismert terveit ifjabb Wagner János írta alá, ezért Czigler szerzőségét nem igazolják.[1199] A Városház utca 8. szám alatti épülethez és a Zipernovszky-villához pedig még ennyi támpont sem áll rendelkezésre a kutatás jelen állása szerint.

Mivel Czigler életművének egyes darabjai csak az építész halálát követően valósultak meg, érdemes az időbeli korlátokat is kitágítani. Mezőhegyes 1909-ben felszentelt református temploma olyan mértékű hasonlóságot mutat Czigler nagysármási református templomával (1901–1902), hogy szinte bizonyossággal kijelenthető, hogy az építész által tervezett templom rajzait vagy nagyon jól ismerte a kutatás előtt máig ismeretlen tervező, vagy maga a Czigler iroda – Dvořák Ede vezetésével – tervezte az épületet.

Minden igyekezet ellenére még számos forrás vár felfedezésre, vagy kerülhet elő a jövőben, így teljes bizonyossággal megállapítható, hogy az előbbiekben közölt lista is további elemekkel lesz majd bővíthető.

[1194] Dózsa György út.

[1195] KISMARTY-LECHNER, 1943 k. Lexikoncédulák.

[1196] Ma V. kerület, Belváros.

[1197] A rendőrorvos háza. In: *Pesti Hírlap*, 1888. júl. 25. 10. évf. 205. sz. 6.

[1198] Magánépítési engedélyügyek. In: *Építő Ipar*, 1888. jan. 8. 12. évf. 575. sz. 18.

[1199] *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 23950. Bp. V. Szerb u. 3. 1887. HU BFL XV.17.d.329.23950.

Czigler Győzőnek címzett levelek irodai hagyatékából[1200]

Baross Gábor

27463. sz.

A vasuti tisztképző tanfolyam és a posta-távírda tanfolyam számára Budapesten megépítendő tanintézeti épületre nézve Nagyságod által kidolgozott tervezetet a kivitelre elfogadandónak találván, az egyidejűleg vállalatra bocsátott építkezés vezetésével ezennel Nagyságodat bízom meg, fenntartván e mellett az építkezési munkálatoknak saját közegeim által leendő külön ellenőrizhetését.

Az építkezés vezetéséért Nagyságodnak azon díjazásra leend igénye, mely a magyar mérnök és építész egylet által az építészeti munkálatokra nézve megállapítatott, s általában alkalmazásban álló díjszabályzat, illetve díjtáblázat III. osztálya szerint, az építés-vezetőnek fizetendő.

Budapest, 1889. junius 15.

Baross

53252. sz.

A vasuti posta és távírda tanfolyam épülete II. emeletének az én szóbeli utasításomhoz képest módosított s az eredeti tervvel együtt további használatra idezárt tervezetét a kivitelre ezennel helyben hagyom és pedig azon biztos várakozásban, miszerint ezen utólagos tervváltoztatás folytán többköltségek felmerülni nem fognak.

A költségvetési tételek módosítását illetőleg kilátásba helyezett felterjesztését mielőbb elvárom.

Budapesten, 1889. október hó 16-án

Baross

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének.

Üllői út 11. szám

[1200] A közölt levelek Bauer Gyula hagyatékából származnak. Köszönet értük az örökösöknek, akik megmutatták nekem az anyagot!

56532. sz.

A vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületénél f. hó 26-án megtartandó falegyen, illetve bokréta ünnepély költségeire a f. hó 23-án kelt felterjesztése kíséretében bemutatott, s ide visszazárt kimutatásban felsorolt munkások között leendő szétosztás végett ezennel 515, azaz ötszáztizenöt frt 05 kr hitelt engedélyezek s intézkedem egyúttal, hogy a Nagyságod által sajátjából előlegezendő fenti összeg Nagyságod részére a IX. ker. m. kir. állampénztárnál a tanfolyamok ministeri biztosa által láttamozandó s a vezetésem alatt álló miniszterium központi számvevősége által számfejtendő bélyegtelen nyugta ellenében megtéríttessék.

Budapest, 1889. október hó 25-én

Baross

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének.

Budapest

Üllői út 11. szám

64993. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének.

Budapest /Üllői út 11. sz./

A vasuti posta és távírda tanfolyamok épületénél a fedélszerkezet felállításának befejezése alkalmából megtartott bokréta ünnepély költségeire a folyó hó 3-án beérkezett felterjesztése kíséretében bemutatott s ide visszazárt kimutatáshoz felsorolt munkálatok között leendő szétosztás czéljából ezennel 55 frt 50 kr. azaz Ötvenöt forint és ötven kr. hitelt engedélyezek.

Egyidejűleg intézkedtem, hogy ezen összeg Nagyságod részére a IX. ker. m. kir. állampénztárnál a tanfolyamok miniszteri biztosa által láttamozandó s a vezetésem alatt álló miniszterium központi számvevősége által számfejtendő bélyegtelen nyugta ellenében kifizettessék.

Budapest, 1889. évi deczember hó 11-én

Baross

64994. sz.

Folyó évi november 30-án kelt felterjesztésére értesítem Nagyságodat, miszerint Klenovits és Mitterdorfer építőmestereknek az általuk teljesített föld- és kőműves munkák

költségei fejében az I. számú kereseti kimutatás érvényesítése alapján 29000 azaz: Huszonkilenczezer forintot, az Oetl Antal féle vasöntöde és gépgyárnak pedig az általa teljesített vasmunkák költségei fejében az I. számú kereseti kimutatás érvényesítése alapján 5500, azaz Ötezer ötszáz forintot a budapesti /IX. ker./ m. kir. állampénztárnál kiutalványoztam s erről nevezett vállalkozókat közvetlenül értesítettem.

Budapesten, 1889. deczember 21-én

Baross

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének

Budapesten.

Üllői út 11. sz. a.

64678. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti posta és távírda tanfolyamok épülete építésvezetőjének.

Budapest

Üllői út 11. sz.

A vasúti, posta- és távírda tanfolyamok számára emelendő épület építésének előhaladása s az építési költségek mikénti alakulása tárgyában f. é. november hó 28-án kelt felterjesztésére elhatározásomat a következőkben közlöm.

A felterjesztett költségösszeállítás szerint, a föld- és kőműves, ács, bádogos- és vasmunkáknál a szerződésileg biztosított költségekkel szemben felmerült 7491 frt 75 krnyi költségtöbbletet utólagosan jóváhagyólag tudomásul veszem, e költség többletnek a benyujtandó kereseti kimutatások alapján leendő kifizetését ezennel engedélyezem, mindazonáltal azon biztos feltevésben, miszerint, a szóban forgó költségtöbblet, a többi munkanemeknél a költségösszeállítás szerint kilátásba vett megtakarításokban fedezetet találom, s hogy az épület előállítására előirányzott 90.632 frt. 44 krnyi költség ellenében az összes előállítási költség 87.874 frt. 72 krt nem fog meghaladni.

A most számjelzett költségösszeg pontos betartásáért az elölidézett felterjesztésben e részben tett nyilatkozata alapján Nagyságodat ennél fogva felelőssé teszem.

A mi az épület főhomlokzatán alkalmazandó szobor-alakok mintázását és horganyba öntését,- továbbá a légszeszvezetékek berendezését s végre a szobafestő munkát illeti,- az ezen munkák elvállalására nézve felterjesztett ajánlatokat elfogadandónak találván, a tanfolyamok ministeri biztosát egyben utasítottam, hogy az ajánlatok alapján a szobrok

mintázása iránt 1000, az az: egyezer forint munkadíj biztosítása mellett Szécsi Antal szobrászszal,- a szobrok horganyba öntése iránt 1180, az az: egyezerszáznyolczvan forint előállítási költség biztosítása mellett a Schlick-féle vasöntöde és gépgyár-részvénytársasággal,- a légszeszvezetékek berendezése iránt 2878, az az: kétezernyolczszázhetvennyolcz forint, 05 kr előállítási költség biztosítása mellett a budapesti légszesztársulattal s végre a szoba-festő munkák iránt 740, az az hétszáznegyven forint munkadíj biztosítása mellett Scholtz Róbert, helybeli szobafestővel jóváhagyásom fenntartása mellett a vonatkozó szerződéseket mielőbb kösse meg.

Felhívom ehhez képest Nagyságodat, hogy ajánlattevőket ajánlataik elfogadásáról sürgősen értesítvén, őket a szerződés megkötése végett, a tanfolyamok ministeri biztosánál való jelentkezésre azzal hívja fel, miszerint előzőleg az ajánlati összegnek 10%-át, a budapesti /IX. ker./ m. kir. állampénztárnál megfelelő módon tegyék le, s a pénztári elösmervényt, a szerződés megkötése alkalmával mutassák fel.

Az épület pinczéiből s udvarából a szemétföldnek kihordása iránt Mitterdorfer és Klenovics czég részéről tett ajánlatot ellenben elfogadhatónak nem találván, felhívom Nagyságodat, hogy ugy ezen általam is szükségesnek talált, s az összelőállítási költség keretében elérendő megtakarításokból fedezendő föld ki- s illetve behordási munkákra mint továbbá a kályhák, villamos jelzők, ablakponyvák, kövező és vízvezetéki munkákra nézve is a nyilvános ajánlati tárgyalás kiírása czéljából a szükséges ajánlati feltételeket és műveleteket sürgősen elkészítvén, azokat hozzám mielőbb terjessze fel.

Budapest, 1889. deczember hó 21-én

Baross

9753. sz.

Nagyságos Czigler Győző, műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta s távírda tanfolyamok épülete építésvezetőjének

Budapesten.

Üllői-út 11. sz.,

Folyó hó 11-én érkezett felterjesztésére értesítem Nagyságodat, miszerint a vasuti, posta s távírdatisztképző tanfolyamok épülete építésénél teljesített különböző munkálatok költségei fejébenaz I. sz. kereseti kimutatás érvényesítése alapján Gregersen G. és fiai vállalkozóknak az ácsmunkák után 2800, azaz kétezernyolczszáz forintot; Zellerin Mátyás vállalkozónak a bádogos munka után 850, azaz: nyolczszázötven forintot, Hauszmann Sándor vállalkozónak a kőfaragó munka után 1000, azaz egyezer forintot, s végül a II. sz. kereseti

kimutatás érvényesítése alapján az Oetl-féle vasöntöde és gépgyár Harald és Dummerling czégnek a vasmunkák után 5500, azaz: Ötezerötszáz forintot, a budapesti /IX. ker./ m. kir. állampénztárnál kiutalványoztam, s erről nevezett vállalkozókat közvetlenül értesítettem.

Budapest, 1890 február 25-én.

Baross

32810/III. sz.

Nagyságos Czigler Győző, műegyetemi tanár urnak, mint a vasúti és posta-távírdai tanfolyamok elhelyezése céljából létesítendő épület művezetőjének.

Budapesten

Folyó évi május hó 18-án kelt felterjesztésére értesítem Nagyságodat, miszerint a felhozott indokok méltányolása mellett a tanfolyamok épületének befejezésére nézve 1890. évi július jó 1-ére szerződésileg megállapított határidőt, f. évi junius hó 15-ig meghosszabbítom.

Elvárom azonban hogy ezen időszak alatt Nagyságod az épület összes munkálatait teljes befejezésre juttassa.

Budapesten, 1890. évi május hó 29-én

Baross

35837/III. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok számára emelendő épület művezetőjének.

Budapesten.

Üllői út 11. szám

A vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületének belső berendezésére és felszerelésére f. évi május hó 8-án kelt felterjesztésével benyújtott költségvetési kivonat s ahhoz tartozó rajzok helybenhagyása de a szolgaszemélyzet felruházására előirányzott 920 frtnyi költség törlése mellett 19615 azaz: Tizenkilenczezer hatszáz tizenöt forint és 65 krajczár hitelt engedélyezek s a berendezések és felszerelések beszerzése tekintetében Nagyságodat a következő eljárásra utasítom; - u. m:

1.) Az asztalos munkákat, illetve berendezési tárgyakat szűkebb körű pályázat utján kívánom biztosítani, ezen pályázathoz azonban a Nagyságod által megnevezett három asztalos mesteren kívül még legalább öt más asztalos mestert meghívatni rendelek.

A pályázatra rövid határidó tűzendő ki s a beérkező ajánlatok a tanfolyamok ministeri biztosának s az építési ellenőrnek jelenlétében bontandók fel, önkét értetődvén, hogy a pályázat eredményéről a munkák oda ítélése végett hozzám indokolt előterjesztés teendő.

2.) A többi berendezési és felszerelési tárgyaknak pályázat útján leendő biztosításától eltekintek s felhatalmazom és megbízom Nagyságodat miszerint a tanfolyamok igazgatójának és az építési ellenőrnek közreműködésével és egyetértésével mindezen tárgyakat és kellékeket kézi bevásárlás útján rendelje meg, illetve szerezze be.

3.) A felhúzó gépnek a bemutatott ajánlat alapján Backofen helybeli czégnél 678 frtnyi költséggel leendő megrendelését engedélyezem.

Miről Nagyságodat elölidézett felterjesztése összes mellékleteinek vissza küldése mellett megfelelő további eljárás végett oly meghagyással értesítem, miszerint úgy a pályázat, mint a kézi bevásárlás útján beszerzendő berendezési és felszerelési tárgyak és kellékek beszállításának határidejéül folyó évi augusztus hó 15-ik napját tűzze ki, a mely határidőre a tanfolyamok épületét teljesen berendezve és felszerelve mindenesetre használatba vétetni kívánom.

Végül felelősség terhe alatt figyelmeztetem Nagyságodat, miszerint az előirányzott s engedélyezett hitelt minden esetre tartsa be, sőt annak keretében lehetőleg megtakarításokat igyekezzék biztosítani.

Budapesten 1890. évi június hó 14-én

Baross

54157/III.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének

Budapesten

/Üllői út 11. szám/

Folyó évi augusztus hó 27-én kelt felterjesztésére értesítem Nagyságodat, hogy a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületénél teljesített különböző munkálatok költségei fejében az I.ső sz. kereseti kimutatási érvényesítése alapján Stenischneider Jakab ágynemű gyáros részére 228 frt 45 krt azaz kétszáz huszonnyolcz forint és 45 krt; Bergmann József mázoló mester részére 461 frt 02 krt, azaz: négyszázhatvanegy forint 02 krt; Klenovits és Mitterdorfer építőmesterek részére szemétkihordásért 989 frt 21 krt, azaz: kilenczszáz nyolczvankilencz forint, 21 krt; azt általános osztrák légszesztársulat részére 2935 frt 04 krt, azaz: kétezer kilenczszáz harminczöt forint 04 krt; továbbá a IIik sz. kereseti kimutatási

érvényesítése alapján Gregersen G. és fiai vállalkozó czég részére ácsmunkák fejében 1859 frt, 84 krt, azaz: egyezernyolczszáz ötvenkilencz forint 84 frt; végül a IIIik sz. kereseti kimutatás érvényesítése alapján Klenovits és Mitterdorfer építőmesterek részére 7154 frt 90 krt azaz: hétezeregyszázötvennégy forint 90 krt a budapesti /:IX. kerületi:/ m. kir. állampénztárnál egyidejűleg kiutalványoztam s erről nevezett vállalkozókat közvetlenül értesítettem.

Az említett kereseti kimutatások 1-1- másolati példányát Nagyságodnak további használatra idezárva kiadom.

Budapesten, 1890. évi szeptember hó 11-én

Baross

57793/III. sz.

Nagyságos

Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti posta s távírdatisztképző tanfolyamok épülete építésvezetőjének

Budapest

Üllői út 11. sz.

Folyó hó 13-án kelt felterjesztésére értesítem Nagyságodat, hogy a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületénél teljesített vízvezetékberendezési és csatornázási munkák költségei fejében az I-es számu kereseti kimutatás érvényesítése alapján Madarász András bádogos mester részére 1520 frt 76 krt azaz Egyezer ötszázhusz frt és 76 krt a budapesti (IX. kerületi) mk. állampénztárnál egyidejüleg kiutalványoztam s erröl nevezettet közvetlenül értesítettem.

Az említett kereseti kimutatás egy másolati példányát Nagyságodnak további használatra idezárva kiadom.

Budapest 1890 september 23-án

Baross

74517/III. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének.

/Üllői út 11. szám/

A vasuti, posta s távírda tanfolyamok épületénél végzett kályha, szobafestő, üveges, vízvezetéki és csatornázási, felhuzógép, bádogos és tetőfedési munkák műszaki

felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyvek hiteles másolatait valamint, e jegyzőkönyvek jóváhagyása tárgyában az egyes vállalkozókhoz intézett rendeleteim másolatait idezárva Nagyságodnak tudomásul közlöm, megjegyezvén, hogy a szóban forgó munkák további gondozását és felügyeletét a tanfolyamok igazgatóságára bíztam.

Budapest, 1890 évi deczember 28.

Baross

71158/I. 1890. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének

Budapesten.

Üllői út 11. szám.

A vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületénél végzett szemétkihordás, föld és kőműves, kőfaragó és vörös márvány, vas, szobormintázási, horganyöntvény, és szobrász munkák műszaki felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyvek hiteles másolatait valamint e jegyzőkönyvek jóváhagyása tárgyában az egyes vállalkozókhoz intézett rendeleteim másolatait, idezárva Nagyságodnak tudomásul kiadom, megjegyezvén, hogy a szóban forgó munkák további gondozását és felügyeletét a tanfolyamok igazgatóságára bíztam.

Budapesten, 1891. évi január hó 20-án

Baross

71160/VI. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok művezető építészének

Budapesten

VIII. ker. Üllői út 11. sz. a.

A vasuti, posta és távírda tanfolyamok számára az 1890 évi június hó 14-én 35.837 sz. a. kelt rendeletem alapján kézi bevásárlás utján beszerzett berendezési tárgyakról Nagyságod által az elmult 1890 évi november hó 25-én felterjesztett számlákat központi számvevőségem által történt átvizsgálása alapján rendben levőnek és 775 frt 41 kr, azaz Hétszázhetvenöt frt 41 krral érvényesítendőnek találván, a m. kir. /IX. ker./ állampénztárt egyidejűleg utasíttattam, hogy a Nagyságod által sajátjából előlegezett fennti összeget Nagyságodnak bélyegtelen, a tanfolyamok ministeri biztosa által láttamozott nyugtájára megtérítésképen fizesse ki. (Számfejtve 775 f. 41 k. Gerber)

A szóban forgó beszerzésekre nézve Nagyméltóságodnak a felmentvényt egyuttal megadva a tanfolyamok igazgatóságát utasítom, hogy a beszerzett tárgyakat Nagyságodtól további gondozás végett véglegesen átvegye.

A mi végül a tanfolyamok épületében a villamos világításnak berendezését illeti, értesítem Nagyságodat, hogy az igényelt nagy költségek következtében a villamos világításnak berendezésétől eltekintek.

Budapest, 1891 január hó 20-án

Baross

71159/I. 1890 sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete építés vezetőjének

Budapesten.

Üllői út 11. szám

A vasuti, posta és távírda tanfolyamok épületénél végzett ács és asztalos, kövező, lakatos, mázoló és ablak-ponyva munkák műszaki felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyveknek s a jegyzőkönyvek jóváhagyása tárgyában kibocsátott rendeleteimnek hiteles másolatait idezárva tudomásul oly értesítéssel közlöm, hogy a szóban forgó munkák további gondozását és felügyeletét a tanfolyamok igazgatóságára bíztam.

Budapesten, 1891. évi január hó 20-án

Baross

Kereskedelemügyi m. kir. Minister 71683/1890-III.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak, mint a vasuti, posta és távírda tanfolyamok épülete művezetőjének

Budapesten,

/VIII. ker. Üllői út 11./

A vasuti, posta és távírdatanfolyamok épületében berendezett távírdai gyakorló terem az épületnél alkalmazott felirati betűk s emléktáblák, a beszerzett zászlók s teljesített asphaltburkolat műszaki felülvizsgálatáról felvett s hiteles másolatban idezárt jegyzőkönyvet ezennel helybenhagyom s a jegyzőkönyvileg megállapított eredményhez képest a kérdéses beszerzéseket műszakilag felülvizsgáltaknak és véglegesen átvetteknek jelentve ki, azok összköltségét 4533 frt 86 krral állapítom meg.

Az ekként megállapított összköltségből: a.) a távírdai gyakorló terem berendezéséért özvegy Weimer Vilmosnénak 3089 frt 75 kr;

b.) a szállított szőnyegekért Haas F. és fiai czégnek 915 frt 86 kr;

c.) az asphalt-burkolási munkákért a magyar asphalt-részvénytársaságnak 307 frt 98 kr;

e.) a felirati betűk készítéséért Kästner Ottó vállalkozónak 111 frt s végre

f.) a szállított zászlókért Márton Lajos vállalkozónak 59 frt 35 kr. járván, ezen járandóságok kifizetését ezennel engedélyezem s a m. kir. /:IX. ker.:/ állampénztárt egyben utasítom, hogy az a.), b.), c.) és d.) alatt megállapított járandóságokat 10 frt 00 kr, 3 frt 75 kr, 19 kr és 1 frt 25 krnyi nyugtabélyegekkel ellátott s a tanfolyamok ministeri biztosa által láttamozott nyugtákra közvetlenül az illető vállalkozóknak, - az e.) és f.) alatt megállapított s Nagyságod által sajátjából már kiegyenlített járandóságokat ellenben bélyegmentes s a tanfolyamok ministeri biztosa által láttamozott nyugtákra Nagyságodnak megtérítés képen fizesse ki.

Utasítom Nagyságodat, hogy ezen intézkedésemről a járandóságok felvétele czéljából az érdekelt vállalkozókat írásbelileg értesítse.

A tanfolyamok épületénél teljesített villamos berendezési, légszeszberendezési, butorozási és egyéb berendezési munkák műszaki felülvizsgálatáról felvett jegyzőkönyveknek, s ezen jegyzőkönyveknek jóváhagyása tárgyában az illető vállalkozókhoz kibocsátott rendeleteimnek és alkalmazkodás végett egyúttal azzal adom ki Nagyságodnak, miszerint a kérdésben forgó munkák további gondozása felügyeletével a tanfolyamok igazgatóságát bíztam meg.

Minthogy pedig a jelen rendeletem továbbá az egyidejűleg 71158, 71159 és 74517 sz. a. kelt rendeleteim s végre a mult 1890 évi deczember hó 28-án 71160 sz. a. kelt rendeletem szerint a tanfolyamok épületénél teljesített összes munkák, berendezések és beszerzések helybenhagyatott, s e szerint a tanfolyamok épületére vonatkozó leltárnak elkészítését többé misem gátolja, utasítom Nagyságodat, hogy a tanfolyamok igazgatóságával s az e czélból kirendelt Bodnár Dezső min. számtiszttel együttesen a tanfolyamok épületlének leltárát és pedig a berendezési és leltári tárgyakat illetőleg Nagyságod által a tanfolyamok igazgatóságának már rendelkezésre adott leltárak fölhasználásával két egyenlő példányban mielőbb készítsék el, bevezetendők levén a leltárakba a berendezési és leltári tárgyak értékei is, és pedig azon adatok alapján, melyek a műszaki felülvizsgálat során átvizsgált végszámlákban foglaltatnak s általam a műszaki felülvizsgálat eredményével együttesen helybenhagyattak.

Az ilyként egybeállított Nagyságod s a tanfolyamok igazgatója s a kirendelt számtiszt által aláirt leltár egyik példánya hozzám felterjesztendő, másik példány pedig a tanfolyamok igazgatósága által további használatra s megőrzés végett visszatartandó leszen.

Végül utasítom Nagyságodat, hogy a tanfolyamok épülete terveinek egy teljes példányát, továbbá a légszesz és vízvezeték, valamint a csatornázás terveit is a tanfolyamok igazgatóságának további használatra adja át.

Budapest, 1891. január 23-án

Baross

46711/III. sz.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár urnak,

Budapest

Üllői út 11. szám

A vasuti posta és távírda tanfolyamok épületében különböző kisebb átalakításoknak s kiegészítéseknek helyreállítását engedélyeztem s az ezen munkák végrehajtása iránti intézkedésekkel a tanfolyamok igazgatóját azzal bíztam meg, miszerint az épületben foganatosítandó átalakítási s kiegészítési munkák végrehajtásánál Nagyságodnak szakértői közreműködését vegye igénybe.

Felkérem ennélfogva Nagyságodat, hogy a kérdéses munkák végrehajtásánál a tanfolyamok igazgatóját szakértői tanácsával támogatni szíveskedjék.

Budapest, 1891. augusztus hó 10-én

Baross

Bánfy Dezső

8360. I. sz.

Nagyságos Úr!

Van szerencsém Nagyságodat felkérni, hogy az állandó országház építészeti tanácsának folyó évi junius hó 19-én délelőtt 11 órakor, a ministerelnöki palotában tartandó ülésén megjelenni szíveskedjék.

Budapesten, 1898. évi junius hó 4-én

Bánffy

sk.

Berzeviczy Albert

12652. szám.

Felhívom, hogy a besztercebányai állami felsőbb leányiskola építési költségeire nézve mielőbb tájékoztató jelentést tegyen.

Budapesten, 1892. évi április hó 6-án.

A Minister helyett

Berzeviczy Albert

államtitkár

Csáky Albin

3480. szám

A besztercebányai áll. felsőbb leányiskola és internátusa számára épületet építtetni szándékozván, megbízom Nagyságodat, hogy mindenekelőtt Besztercebányára utazván, az ide csatolt térképen feltüntetett, a Garam partján fekvő kincstári kerteket, melyeknek megvételét már elrendeltem, Sebesztha Károly kir. tanfelügyelővel együtt tekintse meg és a tervek készítéséhez szükséges adatokat szerezze be.

Az épület itteni nézet szerint, a kert hátulsó (a főtér felé eső) emelkedettebb részében, homlokzattal a folyó felé építendő.

Ide csatolom továbbá a tanári testület által az épületre nézve nyilvánított kívánságokat tartalmazó jegyzőkönyvet az igazgató és kir. tanfelügyelő észrevételeivel. E kívánságok közül csak azokat kívánom figyelembe vétetni, a melyek föltétlenül szükséges kellékekre vonatkoznak.

Óhajtom, hogy az építendő épület a czélnak megfeleljen, mindazonáltal a lehető legnagyobb takarékosság szem előtt tartásával terveztessék.

Felhívom, hogy a telek megtekintése után az emelendő épület vázlatot készítse el és végleges megállapodás végett mielőbb mutassa be, megjelölvén egyúttal, hogy mennyi lesz hozzávetőleg az építési költség.

Budapest, 1892. évi február hó 12-én

Gf. Csáky

21674. szám

A besztercebányai állami felsőbb leányiskola elhelyezése végett emelendő épület ujabb tervvázlataira részemről a következő észrevételek merültek fel:

a.) Az I. emeleten levő természettani és vegytani szertárak a természetrajzi szertár helyére teendők; helyökbe a közös természettudományi tanterem jöjjön; a természetrajzi szertár pedig e mellé a 7. tanterem helyére teendő. Ezek a helyiségek egymással ajtók által kapcsoltassanak össze.

b.) A II. emeleti helyiségek akként rendezendők, hogy minden hálóterem mellett és vele ajtó által összekötve egy-egy tanitónői lakás legyen. Tehát az észak-keleti szárnyon legyen egy tanitónői lakás, erre következzék a frontban az első hálóterem, majd a közös mosdó, továbbá a második hálóterem, végül a második tanitónői lakás.

c.) A betegszobák az I. emeleten a nappali szobák mellett nincsenek jó helyen. Azokat akként kellene elhelyezni, hogy szükség esetén egészen izolálhatók legyenek, legczélszerűbben a délnyugati földszinti szárny végében külön kijárattal, a gondnoknő és cselédek szobáinak szomszédságában, miután külön ápolónő ily kis internatusban amugy sem alkalmazható.

d.) Az ebédlő ekkor a délnyugati szárnyra tervezett tanterem helyébe tehető, melyre nincsen szükség.

e.) Gondoskodni kell 4-5 káddal felszerelt fürdőhelyiségről.

f.) A II. emeleti játszóterem mint fölösleges elhagyandó.

g.) Az ének- és zeneterem szükség esetén a földszintről az I. emeletre a jelenlegi betegszobák helyébe tehető, ahol a nappali szobák szomszédságában jó helyen van és az elhagyott játszóterem helyét is pótolhatja.

h.) A II. emeleten az igazgatónő lakása mellé tervezett fogadó szoba itt nincsen jó helyen. Ezt vagy a földszinten kell elhelyezni, vagy elhagyni, miután esetleg az igazgatói iroda mellé tervezett igazgatói helyiség fogadó szobául is szolgálhat.

i.) A tanári szoba lehetőleg nagyobbítandó.

j.) A nappali szobák és a mellettök levő tanitónői szoba között ajtók legyenek.

k.) A tornateremből az udvarra kijárat lesz készítendő.

l.) A tornateremhez vezető folyosó és a melléklépcső földszinten sötét, minélfogva ezen elrendezés módosítandó.

m.) Az árnyékszékek előtt elzárt előtér létesítendő.

n.) A folyosók költségkímélési szempontból a tervezett kettős ablakok helyet egyes ablakokkal lesznek ellátandók.

o.) A tornaterem padlója az udvar talajánál 0,15 mtrrel magasabbra lesz tervezendő.

Végül megjegyzem, hogy a felsorolt redukcziók figyelembe vételével remélem lehetséges lesz az épületet ugy tervezni, hogy az, minden költséget beszámítva, a rendelkezésemre álló 112.300 frtból felépíthető legyen.

Erről nagyságodat a tervek és átlagos költségvetés vissza csatolása mellett, oly felhívással értesítem, hogy az észrevételek figyelembe vételével a terveket és költségvetést most már véglegesen dolgozza ki, és lehetőleg 1893. évi január hó végével mutassa be.

Kívánatos lenne, ha Nagyságod a helyiségek elrendezésére nézve kidolgozandó vázlatot rövid uton a vezetésem alatt álló ministerium II. ügyosztályában Lévay Ferencz osztálytanácsosnak és Szuppán Vilmos igazgatónak a tervek kidolgozását megelőzőleg bemutatná.

Budapest, 1892 évi deczember hó 21-én

Gf. Csáky

47763. szám

A besztercebányai állami felsőbb leányiskola épület felépítése alkalmával teljesítendő összes iparos munkák biztosítása iránt Antony, Schneider és Lux társvállalkozókkal 107.597 frt. 63 kr. erejéig kötött szerződést jóváhagyom.

Miről Nagyságodat a jóváhagyási záradékkal ellátott szerződés két példányát mellékelve további eljárás végett azzal értesítem, hogy az egyik példány Nagyságod, egy pedig vállalkozó részére szolgáland, megjegyezvén, hogy az ellenőrködő mérnök részére szükséges egy példány szerződés Nagyságodnak n. n. már előzőleg kiadatott.

Budapest 1893. évi október hó 23-án

Gf. Csáky

24140. szám

A besztercebányai felsőbb leányiskola beomlott épülete behatóbb és a kedélyeket megnyugtató megvizsgálása czéljából a megyei alispán elnöklete alatt egy szakértő bizottság alakítását határoztam el melynek egyik tagjául Nagyságodat ezennel kinevezem.

Ezen bizottság feladata leend, hogy az épületet behatóan megvizsgálja, ha vajon nincsenek-e vagy nem-e mutatkoznak ohj jelenségek, melyek az épület állékonyságát a legtávolabbról is veszélyeztetik s ha ilyenek tényleg mutatkoznak melyek azok s mily módon lehetne azokat a lehető leggyorsabban, s a legmegfelelőbb módon megszüntetni.

Miről Nagyságodat oly meghagyással értesítem, hogy addig is míg a kiküldött bizottság az épületet behatóan megvizsgálná, intézkedjék, hogy a munkák a legnagyobb

eréllyel folytatódjanak, hogy azok a kitűzött időre befejeztethessenek, de azon határozott kijelentés mellett, hogy az ezután teljesítendő munkák a vállalkozó czég kifejezett nyilatkozatához képest egyedül a czég felelősségére történhetik és hogy a munka folytatására megadott engedély az egyidejűleg kiküldött bizottságot sem határozatában, sem pedig teendő javaslatában a legtávolabbról sem befolyásolhatja.

A vizsgálat megtartásának napját az elnöklő alispán fogja Nagyságod tudomására hozni.

Budapest, 1894. évi junius hó 6.

Gf. Csáky

Budapest 1901. III. 2.

Nagyon tisztelt tanár úr!

Itteni házamban némi változtatást óhajtván foganatosíttatni, Nagyságod szakértő tanácsát szeretném igénybe venni – miért is kérem, hogy ha ezt egyéb foglalkozásai megengedik, f. h. 8.dikai /pénteken/ délelőtti 10-11 óra között engem felkeresni szíveskedjék.

A legőszintébb tiszteletem nyilvánításával vagyok Nagyságod kész szolgája

Gf. Csáky

Telephon utján:

Czigler Győző építész urnak Muzeum körút 37. sz.

Pénteken, h. f. 26. dikán, délelőtti 11 órakor várom házamnál építész urat.

Csáky Albin

Szepes-Mindszent

1901. V. 28.

Nagyon tisztelt tanár úr!

Megbeszélésünkhöz képest szives tudomására hozom, hogy a megállapított munkálatok Andrássy-úti házamban most már akadálytalanul foganatosíthatók.

A házfelügyelő neve: Puskás János és ha az Andrássy-útra szóló kapun hiába jelentkeznék az oda küldött egyéb, az Epres-kert – vagy most már Munkácsy-utcára szóló kapun jelentkezzék.

Szepes-Mindszent 1901. VII. 24.

Nagyon tisztelt tanár úr!

Budapesti házam fedélzetén is némi igazítás szükségessé válván, a házfelügyelőt bíztam meg, hogy egy bádogossal készíttessen előirányzatot.

Miután innen nem állapíthatom meg azt, hogy a % alatti jegyzékben foglaltak szükségesek-e? – és még kevésbé, hogy a felszámított költségek nem tulságosak-e? – tanár urat kérem szíveskedjék ez ügyben is eljárni és legjobb belátása szerint rendelkezni.

Kiváló tiszteletem nyilvánításával vagyok

lekötelezett szolgája

Gf. Csáky Albin

Szepes-Mindszent (pósta)

1901. X. 14.

Nagyon tisztelt tanár és építész úr!

Braun Sámuel bádogosnak hozzám intézett levelét oly célból küldöm át % alatt, hogy követelésének helyes voltát megállapítani és engem ennek folytán informálni szíveskedjék, valjon akadálytalanul kifizethetem-e őt?

Braun bádogos tudtommal egyéb apró munkát is végzett házamban a házfelügyelő rendelkezése folytán, de ezen külön munkájáról szóló számláját (20 kor.) már szept. havában külön ki is egyenlítettem.

Ezen felül még egy kérésem van tisztelt építész urhoz. Fadrusz János szobrász-művész (lakik Budapesten, Naphegyen, saját villájában) megengedte nekem, hogy villájában egy csinos márvány kandallót állíttassak. Hogy ez megtörténhessék, Fadrusszal meg kellene beszélni a helyet, hol a kandalló állítandó legyen, valamint a kandalló alakját, a márvány színét s. a. tb.

Legyen tehát szives Fadrusz urat mi előbb felkeresse, vele ezeket a részleteket megállapítani és azután nekem a kivitelre vonatkozó költség előirányzattal ellátott előterjesztést tenni.

Miután ezen kandalló viszonzása akar lenni azon több ízbeni figyelmeknek, a melyeket a művész irántam tanusított – egy emléktárgy részemről az ő házában – természetesen minden tekintetben megfelelő dolgot kívánok.

A legőszintébb tiszteletem nyilvánításával vagyok

építész úr lekötelezett híve

Gf. Csáky Albin

Szepes-Mindszent 1901. X. 19.

Nagyon tisztelt építész úr!

Minapi levelem kapcsán, a Fadrusz úr villájában állítandó kandallót illetőleg még felemlítendőnek tartom, hogy ha márvány-párkányzat nem felelne meg az illető helyiség különbeni díszítésének vagy stylusának, talán tölgy-fa párkányzatot lehetne combináczióba venni.

Egy nagyon csinos ilyen kandallót ösmerek, a mely Thék-nél készült.

Kiváló tiszteletem nyilvánításával vagyok építész urnak

lekötelezett híve

Gf. Csáky Albin

Budapest 1901. XII. 17.

Nagyon tisztelt műépítész úr!

Örömmel vettem hírét annak hogy Fadrusz-éknál a kandalló karácsony estéjére elkészült és tegnap elmentem oda azt megnézni.

Az egész alkotmány nagyon csinos és jó benyomást tesz, de van egy jelentékeny baja: nem funkcionál kifogástalanul. Kandalló csak akkor élvezhető, ha soh'sem füstöl, ez pedig füstöl még akkor is, mikor nyílásának felerésze be van fedve, mi már magában nagyon apasztja a látványosságot. Ugy hallom, hogy egészen külön kéménye van ezen kandallónak és így csak a belső szerkezetben, a tűzhelynek a kéménybeli összeköttetésében lehet a hiba.

Ha van műépítész urnak egy ehhez értő szakembere, kérném ezt mielőbb oda kiküldeni – szükség esetében az illető itt nálam is megtekinthetne egy minden körülmények között, hibátlanul működő kandallót.

A legőszintébb tisztelettel vagyok lekötelezett híve

Gf. Csáky Albin

1902. II. 6.

Nagyon tisztelt műépítész úr!

A volt évben itteni házamban eszközölt változtatásokra – valamint a később Fadrusz szobrász-művész házában felállított kandallóra vonatkozó számlákat kérném már beküldeni, hogy tartozásaimat kiegyenlíthessem.

Kiváló tisztelettel

Gf. Csáky Albin

Budapest 1902. II. 14.

Nagyon tisztelt műépítész úr!

A hét rendbeli, teljes megelégedésemre foganatosított munkálatokhoz általam helyesnek talált költsége 2797 kor. 29 fillérre rugván, egy 2950 koronára való utalványt zárok ide oly kérelemmel, hogy a számlákat kifizettetni ezután hozzám visszajuttatni – a többletet pedig tiszteletdíj czímén megtartani szíveskedjék.

Igaz tisztelője

Gf. Csáky Albin

Darányi Ignác

95160. szám IV/1.

Felkérem Nagyságodat, hogy a m. kir. bacteriologiai intézet építkezéseinek felülvizsgálatára általam kiküldött bizottságban a tagságot elfogadni s a felülvizsgálatnál közreműködni szíveskedjék.

Az ügyre vonatkozó további felvilágosításokat Faragó Lipót ministeri osztálytanácsosi czímmel felruházott műszaki tanácsos fogja Nagyságodnak megadni, kit a felülvizsgálat vezetésével bíztam meg.

Budapest, 1899. deczember 31-én.

Darányi

Eötvös Loránd

245/1901 sz.

A Magyar Tudományos Akadémia ez idei ünnepélyes közgyűlését május hó 12-ikén, vasárnap, d. e. 10 órakor fogja saját dísztermében megtartani.

Szerencsém van ez ünnepre Nagyságodat mély tisztelettel meghívni.

Budapest, 1901. április 30.

Eötvös Loránd
elnök

Nagyságos Czigler Győző úrnak
a M. Mérnök- és Építészegylet elnökének
Budapest

Fadrusz János

Naphegy

Mélyen tisztelt mester

A Kandalló hála Istennek már kitűnően funktionál. Radicalisan megváltoztatták a kéményt és most kitűnő. Mégegyszer szívből köszönöm hogy oly kedves volt, hogy nagy és sok munkái és gondjai közt ráért e kis feladattal személyesen bíbelődni; de amilyen kicsi olyan szép és nemes egy munka. Mert már mindennap fűtünk és élvezzük a lobogó lángot amiután teljes életemben vágytam és amit most az én szeretett kegyelmes uramnak és önnek köszönhetem hogy megvalósult.

Tehát mégegyszer köszönöm kis feleségem nevében is.

Hogy eltörött a felső lap, sebaj, majd nyáron kicseréltetik, de addig is olyan jól reparálták hogy nyoma sem látszik.

Sz. Im. a zsűribe való választása ügyében tapogatóztam a pályázók közt; én igen nagyon szerettem volna, mert mindenképpen bízom benne és szeretem. A pályázók majdnem kivétel nélkül egy szobrászt és egy építészt kívánnak, és csakis ezek közt lesz, ha lesz. Hauszmann úgy hiszem biztos mindenképpen oda való és ő, elvégre, aki a királyi várt csinálja az ne legyen ott? És mégis olyan mester kell hogy ott legyen. A szobrász meg van bizonyos, de valószínű Tóth István.

Maradtam hálás tisztelettel Fadrusz János.

Naphegy

Édes mesterem!

Nagyon kérem küldje el hozzánk azt a kőfaragót aki nálunk felállította a kandallót; akkor egyet mást eltörtek, de most már kell csinálni mielőtt a tél beáll, és mielőtt a mi utunkról visszajövünk. Vasárnap indulunk Itáliába egy kicsit pihenni, mert tavaly ősz óta borzasztó sokat dolgoztam, megérdemlek egy kis pihenést.

Tehát ugye nem felejti el hogy hétfőre itt legyen a kőfaragó, hogy a kandallót véglegesen rendbe hozassuk.

Igaz híve és tisztelője Fadrusz J.

Fehér Ipoly

Nagyságos Uram!

Kérem, sziveskedjék a radai templom ügyében kedden d. u. ½ 5-kor meglátogatni (Hungária, I. em. 17. sz.)

Nagyságos Tanár Ur!

Pannonhalmi főapáttá történt legkegyelmesebb kineveztetésem alkalmából nyilvánított kegyes üdvözletéért fogadja Nagyságod mély hálámat.

Kitűnő tisztelettel

Szeged, 1892. márcz. hó. 22-én Alázatos szolgája

Fehér Ipoly

legkegy. kinev. pannonhalmi főapát.

Nagyságod szives jó kívánatait nagyon köszönöm és őszinte szívvel viszonzom.

Keleti Gusztáv

A Mérnök és Építészegylet Tekintetes Igazgatóságának

Budapest

Az 1885 évi budapesti kiállítás képzőművészeti és műrégészeti csoportja részére felállítandó külön csarnokban, a kiállítási szabályzat értelmében, az építészek köréből helyt fognak foglalni a következő műtárgyak, műemlékek, nyilvános- és magánjellegű díszépületek-, templomok-, nyaralók-, vagy ilyenek helyreállítására s átalakítására vonatkozó tervrajzai, esetleg ily épületeknek gypszből vagy fából faragott mintái.

Feladatunk lévén azoknak névsorát megállapítani, a kik ezen külön csoportban való részvételre meghívandók lesznek, ezt csak a festészetre és szobrászatra nézve tehettük kellő tájékozottsággal, arra nézve azonban, hogy a műépítész urak köréből felhívásunkat a szabályzatban körvonalazott cél szempontjából kikhez intézzük, azt a tisztelt Igazgatóság vezetése alatt álló egyesületből, mint e tekintetben legilletékesebb forumtól véljük a legteljesebben megtudhatni, s ezért oly kérelemmel fordulunk a tisztelt Igazgatósághoz, hogy hogy a felhívandó műépítész urak névsorát megállapíttatván, azt az ügy sürgősségére való tekintettel hozzánk mielőbb eljuttatni méltóztassék.

A képzőművészeti végrehajtó bizottságnak 1883. november 10-én tartott üléséből.

Szmrecsányi Miklós jegyző

Keleti Gusztáv elnök

Kiss György

Nagyságos Tanár úr!

Tisztelettel bátor vagyok felkérni Nagyságodat, miszerint ígéretéhez híven szíveskedne részemre 1500 frtot kiutalványozni, mint felállítási költségfedezésére a nagyszobrokhoz.

Azon reményben, hogy Nagyságod ezen kérésemet teljesiti,

maradtam mély tisztelettel

Budapest, 1900. szeptember hó 26-án Kiss György

Budapest, 1900. szep. 2.

Nagyságos tanár úr!

Gyengélkedésem folytán személyesen nem jöhetek, azért ezuton bátorkodom Nagyságodat megkérni, miszerint szíveskedjen intézkedni, hogy a nagyszobrok fel legyenek állítva.

Én attol félek, hogy, ha majd a zord idő bekövetkezik, nem lehet ott a magasban dolgozni és még főképen azért is, hogy azt a kis hátra levő pénzemet megkaphassam.

Az esztergomi szt. háromságot elvégeztem és azért se kaphatom meg a pénzemet, mert nincs nékik. – Kérem Nagyságodat szíveskedjen az által helyzetemen segíteni, hogy a szobrok felállítva legyenek.

Maradok kiváló tisztelettel

Kiss György

Nagyságos tanár ur!

Fogadja igaz köszönetemet a kiutalványozott 1000 frtért.

A szobrok elkészítését már több ízben megsürgettem Mayer úrnál, és hiszem, hogy a jövő héten végre el fog készülni a festéssel és forrasztással.

Méltsg. Maszlaghy prelátus ur írt hogy a jövő vasárnap Bpestre jön és innen Velencébe utazik.

Maradok Nagyságodnak kiváló tisztelettel

Kiss György

Nagyságos tanár ur!

Fogadja hálás köszönetemet az összeg kiutalványozásért, én mindent elfogok követni hogy a szobrok lehető leg rövidebb idő alatt elkészüljenek. Én minden másodnap egy megbízottomat felküldök Esztergomba a munkát ott ellenőrizni. A megrongált tető kijavítását is elrendeltem, szóval eddig minen munkával előre haladunk.

E hét folyamán fel utazom Esztergomba és akkor tanár urat is értesíteni fogom. Holnap utazik fel egy barátom aki a munkát ellenőrzi.

Maradok kiváló tisztelettel

Kiss György

Bpest nov. 26.

Nagyságos tanár ur!

Tisztelettel értesítem Nagyságodat hogy a nagy szobrokat Esztergomba elkészítettük, kérem tehát Nagyságodat annak megtekintése és jóváhagyása végett a napot meghatározni, hogy mikor lesz szíves oda elfáradni, talán a jövő csütörtökön f. h. 17?

Szíves válaszát kérve maradok kész tisztelettel

Bpest 1901 jan. 14.

Kiss György

Nagyságos tanár ur!

A hitelezőim Esztergomban oly annyiran szorongatnak hogy sehogy se tudom őket meg nyugtatni, és mindegyik perrel fenyeget, de mégis, hogy az ottani iparosoknál tekintélyemet fent tarthassam, kérem Nagyságodat legyen szíves egyenlőre egyezer forintot kiutalványozni, hogy legalább azokat fizethessem ki, a kik semmi áron se akarnak várni.

Nem alkalmatlankodnám Nagyságodnál ha én abban a helyzetben volnék hogy a sajátombol kifizethetném, de Méltóságos Maszlaghy kanonok ur tanácsát követve nem sajnáltam semmi költséget és a szobrot jól meg csináltattam, és így összes pénzecském a mi volt mind rá ment.

Kérésemet ismételve maradok

Bpesten 1901 jan. 22.

Nagyságodnak kiváló tisztelettel

Kiss György

Budapest, 1901. márczius 14.

Nagyságos tanár ur!

Kérem legyen szives tekintetbe venni hogy nékem már vagy 6 honapja óta semmi munkám nem volt, és ezáltal én már anyagilag teljesen kimerültem. Továbbá szeretnék már az ácsmesterrel is rendbe jönni, hogy az állványt lebontathassam és a tetőt teljesen rendbe

hozathassam. Ennek folytán kérem Nagyságodat szíveskedjen még egy napot áldozni és a szobrok átvétele végett Esztergomba elfáradni.

Maradok kiváló tisztelettel

Kiss György

Kohl Medárd, dr.

Nagyságos Uram!

Az esztergomi bazilika restaurációjára vonatkozó terveket ő Emja. a főkáptalannal is közölte s egyuttal a pénzügyi dolgot rendezte. Ezek alapján a munkálat megtörténik s Nagyságod ezen levelem alapján az állványokat elkészíttetheti a többi formalitást s megbízást arra tartván sem míg Nagyságod kap előterjesztést.

Kiváló tisztelettel

Budapesten 1897 jan 20.

Alázatos szolgája

Kohl Medárd

titk.

Nagyságos Uram!

A hercegprímás bármikor szívesen fogadja. Délelőtt 11 kor fogad. Legjobb este felé ugy 6 kor.

Kiváló tisztelettel

Nagyságos Uram!

Őszinte részvéttel vettük betegeskedésének hírét, hisszük azonban, hogy csak átmenő muló nátha.

Kívánjuk, hogy minél előbb teljesen felgyógyuljon s hogy az uj század minden baj nélkül közeledjék, folytatódjék.

Sokszoros üdvözlettel

Budapesten 1899. decz 24.

dr. Kohl Med.

titk.

Nagyságos Uram!
Az esztergomi polgármester urnak ő Eminenciájához intézett iratát van szerencsém szíves tájékoztatásul tisztelettel megküldeni.
Kiváló tisztelettel

Balaton Füred, 1901. jul. 21.

Kohl Medárd
felsz. püsp.

Lotz Károly

Tisztelt Tanár Úr!
Íme próbáltam, mint a dolgot elgondoltam, ha netán kívánságai volnának ez irányban, méltóztassék velem közölni, még idője van.

Sokszor üdvözli tisztelője
Lotz Károly

Maszlaghy Ferenc

Igen tisztelt uram!
Nem hihetem, hogy Nagyságodnak nemesen érző szíve meg ne essék, szegény, balsors üldözte barátomnak, Kiss György szobrászművésznek sorsán. Legyen arról meggyőződve Nagyságod, hogy Kiss György ur – az egyetlen, kath. hívő szobrász – amint én ismerem, egy olyan tiszta jellem, igazán romlatlan és magyar charakter, amely mindig méltó volt Nagyságod általán ismert hazafias elismerésére, mellyel a magyar művészeket mindenütt és minden időben pártfogolta, kitüntette. Azért immár én kérem, még pedig legbensőbben kérem, kegyeskedjék ezen embert, mint megérdemli, mindenben pártfogolni, kiváltképpen pedig segítségére lenni bajaiban. Ő mindenre köteles, minden mulasztást pótolni tartozik, de a vigasztaló, enyhítő szó és hang jobban essék neki mindennél. Nagyságodat nem terheli semmi felelősség ami szobrokat illeti, mi már itt teljesen meg vagyunk nyugtatva. Kérem Nagyságodat, kegyeskedjék számára ezerötszáz forintot kiutalni, de olyképen, hogy Zsuzsánszkyt ne elégítse ki egészen, mert a netáni károkat ő tartozik fedezni. Egyébiránt Nagyságodtól függ, amint ajánlottam is, a szerződésileg megállapított összegen túl a váratlan

felül kiadást Ő Emjának. kiutaltatni, Ujból kérem Kiss számára 1000-1500 ft kiutalását. A viszontlátás reményében kiváló tisztelettel maradtam.
Esztergomban 1900. nov. 19.
Nagyságodnak alázatos szolgája

Maszlaghy

Podmaniczky Frigyes

Nagyságos Czigler Győző egyetemi tanár építész urnak Bpesten.

Bátorkodom a vezetésem alatt álló Adriai biztosító társulat hivatalnokát Garay urat ki a Gróf Hadik Endre féle Károly köruti épület biztosítása ügyében küldetett ki Nagyságod szives jóindulatába ajánlani.

Kiváló tisztelettel

Bpest 1893. nov. 14.

Tisztelt Igazgatóság!

Tekintettel a jövő évben megkezdendő építkezésre, s az uj építményben azután létesítendő boltokra, bátor vagyok a tisztelt Igazgatóság kegyeibe ajánlani Jörg Luiza kisasszonyt, a ki az Országos Casinó részére kisajátított Leiterdorfer féle házban, egy igen jól kezelt dohány tőzsdével bír.

Kiváló tisztelettel

a Nagytekintélyű Igazgatóság részére

Budapest

Podmaniczky Frigyes

1893. XII. 15.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár urnak szives kegyeibe ajánlom: Garay Sándor urat az Adriai biztosító társaság hivatalnokát.

Budapest

1894. I. 8.

Podmaniczky Frigyes

Pulszky Ágoston

Igen tisztelt Tanár ur!

Szives izenete következtében bátorkodom említeni, hogy holnap, szombaton 2:00-kor megint Szécsénybe megyek.

Holnap 11-kor eljövök a találkára megtudni lesz-e szerencsém.

Híve Pulszky

Szécsény Nógrádmegye

1890 21/VI.

Mélyen tisztelt Barátom

Nagy sajnálattal olvastam Bécsben a sulyos veszteségről a mely bátyja halálával érte, s higgye meg, teljes mértékben rokonszenvezek fájdalmával.

Szombaton alkalmasint Pesten leszek, s tiszteletemet teendem, talán 11-12 közt a műegyetemen.

Ha akkor nem találkozhatnám, kérem kegyeskedjék ott meghagyni, mely órában s hol találkozhatnám délután.

Kiváló tisztelettel

igaz híve

Pulszky Ágoston

Villa Wartenfels

Pörtschach am See

1892 25/VII.

Mélyen tisztelt Tanár ur!

Bocsánatot kérek ha innen is zaklatom, de nőm fél, hogy a lakásban a csöngetyük dolgában elfeledkezett szólni. Azt kéri hogy az ő hálószobájából a szobaleányhoz, az én háló, dolgozó szobámból és a „Salon”-ból az inashoz, az ebédlőből az inashoz és a konyhába, a gyermekszobából a szobaleányhoz vezessen a csöngetyü és pedig a hálószobákban az ágy melletti falon.

A gázra nézve azt hallotta hogy az Auerféle készülék igen jó, ha érdemesnek tartja talán alkalmazni lehetne.

Kiváló tisztelettel

igaz híve

Pulszky Ágoston

Ngs. Czigler Győző dékán urnak

Budapesten

Nagyságos Ur!

Szives levelét Hegedüs Ármin ügyében vettem, s ide mellékelve küldöm a Beissig államtitkár urnak szóló ajánlatot, amelyet minthogy Hegedüs ur lakását nem tudom, neki kegyesen kézbesíttetni kérek

Sachers Etablissement Helenenthal

Baden bei Wien

1893 27/VII.

Kiváló tisztelettel

Pulszky Ágoston

Az öcsém ma Vasárnap d. u. 4-kor rakja össze a plafondokat s nagyon kéreti ha akkor vagy holnap Hétfő reggel 8-kor méltóztassék a képtárba eljönni, megtekinteni, hogy azután kezelésbe adhassa.

14/I. 94.

Igaz híve

Pulszky

29826. szám

A beszterczebányai állami felsőbb leányiskola felépítése alkalmával tervezett, Meidinger-féle vaskályhák helyett, cserép kályhák alkalmazása továbbá csatorna készítése és az épület telkének feltöltése és végre a homlokzat színezése és egyéb felmerült, pótmunkákra Nagyságod által bemutatott pótköltségvetés szerint igényelt, 4902 frt 58 kr., az egyéb munkanemeknél elért, megtakarítások terhére engedélyezendőnek találtam, - ellenben a telek bekerítésére Nagyságod által költségvetésileg 14066 frt. 83 krral előirányzott összeget, kellő fedezet hiányában engedélyezhetőnek nem találtam.

Miről Nagyságodat a helyesbített pótköltségvetés csatolása mellett, további eljárás végett oly meghagyással értesítem, hogy az engedélyezett pótmunkákat Nagyságod erészbeli javaslata szerint foganatosíttassa.

Budapest, 1894. november 29-én

A miniszter helyett:

Pulszky

államtitkár

Nagyságos Cziegler Győző műegyetemi tanár urnak

Rákosi Jenő

Budapesten 889. máj 18.

Igen tisztelt Czigler ur!

Megállapodásomhoz képest van szerencsém Önt értesíteni, hogy elhatároztuk a ház felépítését a Kegyed terve szerint. Ennél fogva arra kérem, legyen szives engemet lakásomon mihamarabb meglátogatni, hogy egyet mást még ott élő szóval meghányhassunk s aztán a dologhoz láthassunk. Azért kérem hozzám, mert a tanácskozásban (tán annak lehet nevezni) feleségem is részt szeretne venni. Ha megüzenné, mikor jön, annál jobb lenne, mert biztosabb lennék bátran időt kitűzni, mi hiszen alkalmazkodhatunk.

Kitűnő tisztelettel

Rákosi Jenő

Szeptember 889. júl 22.

Igen tisztelt Czigler ur!

A tervek kezeim közt vannak s én napok óta gyönyörködöm bennök, egyebet nem is tehetnék. Abból hogy ide látogasson, mint a hogy terve volt, ugy látszik már nem lesz semmi. Én még 29-ig maradok itt. 30-án átmegyek Boglárra s 31-én 12-tól 1-ig Budapesten ebédelek az osztrák–magyar államvasut pályaházában. Akkor megyek 1-i Hontmegyébe, a kor, Ipoly Nyéken ipám házában augusztust töltöm. Szeptember elején otthon vagyok. Ha Önnek nem nagyon alkalmatlan, az ügyre nézve pedig Ön által hasznosnak ítéltetik, 31-én találkozhatunk. Idő közben fel fogja Önt keresni Zilahi Simon ur, a Budapesti Hirlap Kiadóhivatalának főnöke a végből, hogy a költségvetés egy példányát elkérje. Kérem legyen szives neki adni. Ő egyébként is rendelkezésére áll, ha valamit megtudni, vagy dolgomban elintéztetni stb. akar. Zilahi mindig tudja, hol járok s teljes bizalmamat bírja.

Remélem Ön jól van, a mit szívemből kívánok is. Kérem, jussak eszébe, ha rám gondol, barátságos érzelmekkel.

Kiváló tisztelettel

Rákosi Jenő

april 26.

Igen tisztelt Czigler ur!

Nekem, mint az épitést nézem, ugy tetszik megfeledkeztek a csukott folyosóról az I. emeleten. Ha nem csalódnám, kérem ha segítene a dolgon, ha pedig csalódnám, kérem bocsásson meg kotnyelességemért.

Tisztelettel Rákosi Jenő

szept. 24.

Kedves Czigler ur!

Kérem, szakasszon magának egy félórát bármikor. Fölterítettünk a szalonban egy szőnyeget. Igen lekötelezne ha megnézné. Addig nem vesszük meg. Tisztelettel

Rákosi J.

Steindl Imre

Igen tisztelt barátom!

A „Kasselik"-féle ügyben fordulok szívességedhez. Tudom, hogy a hivatalosan beszerzett rajzbeli adatok kezeid között vannak, és bízom ígéretedet arra nézve, hogy e rajzokat használatomra bocsátani szíveskedel. Minthogy a véleményt e hó végére okvetlenül benyújtani szándékom, kérlek szíveskedjél azokat e levél kézbesítőjének kiszolgáltatni, ha pedig ezt nem tehetnéd akkor kérlek szíveskedjél erről értesíteni, hogy a kellő lépést idejében megtehessem. Csak az esetre kérem a rajzok kiadását, ha azokat nélkülözheted és pedig a mint a saját fölvételeimet szerintök kiigazítottam, rögtön és köszönettel visszaszármaztatom.

Igaz híved

Steindl

Budapesten 1893 V/12.

Igen tisztelt barátom!

Holnap – f. hó 16-án – d. e. 10 órakor, mint a mult alkalommal megbeszéltük, a Kasselik-ügyben a műegyetemen találkozunk. Kérlek szíveskedjél ez időre kabinetembe fáradni.

Őszinte híved

Steindl

Budapesten 1893 VI/15.

Kedves Barátom!

Ma jöttem vissza Komóról, hol a miniszterium fölhívására Szmrecsányi és Schulek társaságában kellet lényeges dolgok iránt tárgyalnom, Schulek onnan tovább ment és valószínűleg a napokban érkezik vissza.

Azt tartom czélszerű lenne a teendőket e hét szerdáján f. h. 30-án parlamenti irodámban megbeszélni a hova d. u. 3 ½ órára szívesen várlak; azt hiszem, hogy a megbeszélendők szerint aztán a jövő héten – szerdán vagy csütörtökön indulhatnánk.

Tisztelő barátod

Steindl

Budapest 1895. Oktober 28-án

Szász Károly

4895/92. szám

Nagyságos Tanár úr!

A budai ref. templomra beérkezett 4 pályatervet, u. m. az 1. számut, jeligéje: Motto, ötszög, a 2-ik számut, jeligéje Viribus unitis; a 3. és 4-ik számut, jeligéje: hatszögű csillagban C. megbírálás végett azzal van szerencsém Nagyságodnak megküldeni, hogy megbeszélésünkhöz képest bíráló társaival együtt eljárásuk eredményét annak idején az egyháztanács elnökségével közölni szíveskedjenek.

A pályatervek jeligés leveleit megőrzés végett Magamnál hagytam.

Fogadja Nagyságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1892. február hó 19-ikén.

Szász Károly

I. lelkész

Széll Kálmán

666

M. E. I.

Nagyságos Úr!

Az Erzsébet-királyné szobornak a Szent-György-téren való elhelyezése kérdésében, az érdekelt tényezők kiküldötteinek részvételével, értekezletet óhajtván tartani: van szerencsém felkérni, hogy f. é. julius hó 4-én kedden d. u. 5 órakor, a ministerelnökségnél tartandó ezen értekezleten megjelenni sziveskedjék.

Budapest 1899. évi julius hó 1-én Széll

Nagyságos

Czigler Győző

műegyetemi tanár úrnak

Budapesten

A magyar királyi Ministerelnöktől.

2196.

M. E. I.

Nagyságos Tanár Úr!

A székesfőváros területén emelendő tíz szobor közül Werbőczy és Pázmány szobrainak helyéül a IV. kerületi volt Kígyó-téren a Klotild főherczegnő Ő királyi Fenségének bérházai előtt levő két kis park vétetvén tervbe, az elhelyezés kérdésének végleges megoldása czéljából a mondott helyen a szobroknak egy-egy próbamodellje fog ujból fölállíttatni.

Van szerencsém ennek folytán Nagyságodat fölkérni, hogy ezen próbamodellek fölállításának bizottsági megszemlélése czéljából a kérdéses helyen folyó évi junius hó 22-én (szombat) reggeli 9 órakor megjeleni szíveskedjék.

Budapesten, 1901. évi junius hó 18-án

Széll

Nagyságos Czigler Győző
műegyetemi tanár úrnak
Budapesten

Szily Kálmán

357. sz.

1901.

Nagyságos Úr!

A M. Tud. Akadémia a mai napon tartott összes ülésén Nagyságodat az Archaeol. Bizottság segédtagjává, az Ügyrend 48. §-a alapján, megválasztotta.

Midőn ezt tudomására hozni szerencsém van, azon reményemnek adok kifejezést, hogy e bizottság tudományos feladatai megoldásában hathatósan közre fog működni.

Budapest, 1901. június 24.

Szily Kálmán
főtitkár

Tisza István

2/VI. 89.

Tisztelt tanár ur!

Nem tudom a portás nem csinált e confusiót. Én 7-11 közt bármikor eljöhettem volna ide, ha előre tudom az órát, de igen sok dolgom lévén holnap ez idő alatt itthon nem várhatok.

Egész, ha más értesítést nem nyerek, holnap reggel 9 ½ óráig várom otthon, ha addig nem lesz szerencsém, ugy jövök ide, s 10 kor itt leszek.

Őszinte tisztelője

Tisza István

Tisztelt tanár ur!

A debr. házra vonatkozó iratokat átvizsgálás végett azon kéréssel küldöm, hogy a további teendők megbeszélése végett hozzám vasárnap d. e. felfáradni sziveskedjék.

Most utazom el, szombaton este jövök haza.

Tisztelője

Tisza István

6/III. 90.

Kocsord 1890 17/IV.

Tisztelt tanár ur!

A szerződéseket összes csatolmányaikkal együtt külön feladva a mai postával küldöm. Küldöm az eredeti szerződéspéldányokat is, azon kéréssel hogy azokat tanár ur sziveskedjék megőrizni.

Csak a Tóthékkal kötendő szerződést nem írtam alá, miután az az asztalosmunka kiválasztása folytán módosítást igényel.

A felmerült többi kérdéseket illetőleg megjegyzem, hogy

1.) a jótállási időnek 3 évnél rövidebbre szabását nem fogadhatom el, azt azonban megígérem Tóthnak, a kérdéses 5%-ot egy évvel az építkezés befejezte után ki fogom fizetni, ha az épület állapotára s az ő anyagi helyzetökre való tekintettel ezt anyám érdekeinek veszélyeztetése nélkül megtehetem.

2.) az áccsal kötött szerződésben 1200 ft esetleges megtakarításról van szó. Ez megvallom nem tudom micsoda.

3.) A többi szerződéseket aláírtam ugyan, de azon egy sempulusom van, hogy, ha az építkezés valamivel lassabban haladna s a megállapított határidőket nem tarthatnák be, nem

fog-e ebből kellemetlenség s anyagi kár származni. Ezt figyelmébe ajánlom s szives megfontolását kérem, de teljesen tanár ur ítéletére bízom a dolgot, s ha egy erre vonatkozó pont felvételét szükségesnek nem találná ebbe is belenyugszom.

A Tóthék szerződését az asztalosmunka kihagyása után kérem (legalább másolatban) időnyerés czéljából egyenesen nekik küldeni.

Pár nap mulva valószínűen felmegyek, akkor személyesen beszélhetünk.

Őszinte tiszteletem kifejezésével vagyok kész szolgája

Tisza István

Debreczen 1890 aug. 23.

Tisztelt tanár ur!

Tóth István közölte velem a pala ügyében kapott ujabb leveleket, melyekben, mint tanár ur is bizonyára tudja már ugy a bánya mint a velök közvetlen összeköttetésben álló bécsi czég feltétlenül tagadja a szállított pala hibás voltát s azt állítja, hogy jobb szileziai pala nem is kapható.

Én nem értek a dologhoz, s teljesen megbízom tanár ur eljárásában, csakis arra kívánom felkérni, szíveskedjék ez ügyet, mely az építkezést igen kellemetlenül feltarthatja mielőbb megoldani, egyuttal kifejezést adok annak is, hogy igen kellemes volna reám nézve, ha találhatnánk oly megoldást (pl. a pala átválogatása s hosszabb ideig tartó jótállás) mely anyám érdekeinek teljes megóvása mellett elejét venné minden kellemetlenségnek.

Egyébiránt ezen óhajom kifejezése mellett ismétlen, hogy teljesen belátására bízom a dolgot és maradok

őszinte tisztelője

Tisza István

Debreczen 7/X. 90.

Tisztelt tanár ur!

Azon reményben, hogy szerencsénk lesz itt tanár urhoz, halogattam eddig az iránt, most azonban kénytelen vagyok pár dolog mielőbbi szives elintézésére felkérni, ami nagyon körmünkre égett.

Ezek főleg a kályhák kérdése és a Szabó féle bolthelyiségre tervezett lépcső. Ez utóbbi gyors elkészülte lehetővé tenné, az egész helyiség átadását nov. 1-jén, mi jelentékeny különbséget tenne a házbérben, a kályhák mielőbbi felállítása pedig szintén égetően szükséges.

Én e hó 13, 14, 15-én még itt leszek. Nagyon örülnék, ha ezalatt lejöhetne, ha pedig nem volna ez kivihető, ugy nagyon kérném a fent említett két dolog mielőbbi elintézését.

Őszinte tiszteletem kifejezésével vagyok kész szolgája

Tisza István

Kocsord 1891 dec. 30.

Tisztelt tanár ur!

Rendkívül restellem, hogy ezerféle dolgom és kóborlásaim közt szept. 30-i leveléről teljesen megfeledkeztem. Sietek arra most válaszolni, bár félek a festéssel elkéstünk már az idénről.

A festést ugy hiszem bajos volna elhagynunk; ez ujabb költségre reászánom tehát magam, bár megvallom kellemetlen hogy minduntalan s jelentékeny olyan tételek merülnek fel, melyek az eredeti költségvetés készítése alkalmával ki voltak felejtve. A küldött színek közül a visszaküldött 2 minta valamelyikét kérném alkalmazni. Nekem így az a)-val jelzett tetszik jobban, de nem igen tudom ily kis felület alapján megítélni, minő hatást fog az az épületen tenni. Ha tehát a b)-t gondolná jobbnak, az ellen sincs kifogásom.

A madárijesztő készülék felállításához most nem járulok hozzá, miután azt hiszem, hogy azt a madarak rövid idő alatt megszokják s egészen hatálytalannak bizonyulna.

Még egyszer bocsánatát kérve a késedelemért maradok

őszinte tisztelője

Tisza István

Csegőd 1892 szept. 20.

Kedves tanár ur!

Sajnálatomra ismét azzal kell tanár urnál alkalmatlankodnom, hogy az ácsmunka lassan haladása miatt igen nagy bosszuságnak, költségtöbbletnek és kárnak vagyunk kitéve.

Az a szentesi ács, kinek Antony a munkát alvállalatba kiadta ismételt felszólítás daczára is csak 6-7-ed magával dolgozik, s ma – közel 4 heti munka után is – csak azt ígéri, hogy csütörtökön kezd a csaposgerendák felhordásához, s hétfőn 26-án a tető felállításához.

Ily körülmények közt a kőművesek nagy részét el kell bocsátnunk s a drága pallért 4-5 legény miatt hetekig tovább tartanunk, s a mi ennél sokkal lényegesebb ki vagyunk azon

veszélynek téve hogy az ács késedelmezése miatt belejutunk az esős őszi időszakba s helyrepótolhatatlan kért és bosszuságot szenvedünk az épület beázása folytán.

Miután a mesteremberekkel kötött szerződések másolatát ismételt felkérés daczára sem kaptuk még meg, nem tudok az áccsal szemben határozott álláspontot elfoglalni, de teljesen megbízom abban, hogy tanár ur érdekeink megóvásáért a szerződések megkötése alkalmából kellően gondoskodott, ennélfogva nagyon kérem, sziveskedjék haladéktalanul intézkedni, hogy az ácsmunka kellő gyorsasággal és erővel folyjon, s a mostani valóban igen bosszantó helyzetnek vége vetessék. – Urbany úr nap mondta volt, hogy 6 hét alatt köteles az ács mindennel elkészülni. Erről most már szó sem lehet, de legalább most meg ezt kellene nekiállítnia a munkának hogy az okozott mulasztás legalább pótolható legyen.

Az ács a csapos gerendákat nem befurott csapokkal, hanem bevert ékekkel akarja egymáshoz erősíteni. Nem tudom, ezen megnevezett „német tiplizés” megengedhető-e s történhet-e meg, hogy a csapok nem befurva, hanem beékelve lesznek, és felkérem sziveskedjék erre vonatkozó határozatát Falkayval sürgősen tudatni.

Gyors és erélyes eljárását ismételve kérve vagyok.

Őszinte tisztelője

Tisza István

Geszt

Arra gondoltunk, hogy ezen egy helyiséget légfűtésre rendezzük be. Miután a fűtőhelyiség elhelyezésére a tálaló szoba alatti üregben egészen közel alkalmas helyül volna, azon reményben vagyunk, hogy a dolog nagyobb nehézség és költség nélkül meg volna valósítható, miért is nagyon kérem tanár urat, sziveskedjék ezt tanulmány tárgyává tenni, s ha czélszerűen eszközölhető, a szükséges munkálatokat elrendelni. Mindenesetre meg kellene azonban ezt csinálni hogy a meleg levegő beeresztésére szükséges nyílások ne a tálaló ajtaja s a bejárat közti nagy falra essenek, miután ezt könyveim fogják egészen igénybevenni.

A sokféle alkalmatlankodásért bocsánatot kérve maradok

őszinte tisztelője

Tisza István

Én holnapután hagyom el Gesztet. Leveleit kérem ezentúl Kálmán testvéremhez intézni.

Nagys. Czigler Győző

műépítész urnak

Üllői út 11. sz.

III-ik emelet

Holnap délelőtt szabad vagyok, kivéve ½ 11-12 közt. Kérem sziveskedjék vagy 9-10 közt apám lakásán felkeresni, vagy 12-kor irodájában bevárni. Esetleg mehetnék oda 1-kor is. Ha választ nem kapok, 12-kor tanár urnál leszek. Tisztelője Tisza István

Megállapodások csegödi házépítés körül.

1.) költségvetésből elhagyandók:

kocsi feljáró szegélykövei –	525
kémény fedkövek	117
díszes fedélablakok	300
fedéldíszítés	105
szobrászmunka	153

2.) alap kevésbé mélyen fog lerakatni s egész épület niveau-ja ehhez képest emelkedik.

3.) ablakoknál:

a. tanuló szobára 2 ablak tehető egy 160 cm széles ablak (150 v 160?)

b. ebédlőre egy üvegajtó és ablak helyett 2 ablak

c. salonra 2 ablak helyett 1 160 cm széles ablak (150-160?)

d. dolgozó szobára 2 ablak helyett 1 160 cm ablak (150 v 160?)

e. ruhatárra 1 ajtó és ablak helyett 1 üvegajtó.

4.) ablak falbélések alkalmazandók ebédlő, salon, női salon, kis szoba, kisasszony, dolgozó és tanuló szobára (összesen 8 ablak 1 üvegajtó)

5.) a nevelő szobája a rajzba berajzolt módon kisebbé lesz, s a folyosó a tanuló szobáig megy tovább.

6.) a tanuló szobán belül eső háló szoba lehetőleg nagyobbítandó

7.) kis szobában kályha helye másik sarokba jön (kis kandalló)

8.) hálószoba középső nyílása vakablak marad 1 ajtó 1 ablak

9.) fürdő sarkából closet a vízmelegítő kályha helyére

10.) folyosón ablakok uj beosztása szerint kisebb oszlop

11.) terrasse nyitott, fedél elmarad

12.) amerikai parquet csak: előszoba, ebédlő, pipázó, salon, kis salon, háló és dolgozó szobába. Kisasszony, urisalon, fiu tanuló és hálószobájában hajó padló deszkázat oly niveauban, h parquet később reá legyen tehető.

13.) ház körül 3 láb széles téglajárda

14.) vízvezeték; árnyékszékek v. closet szintekre

15.) egész épület megfordítása: loggia északra

16.) ajtók módosítása tervből kitűnik, ebédlőből tálalóba nyíló ajtó ugy helyezendő el, h 2 ajtó közti köz fal közepére esik.

17.) Emeleten padlás bejáró v előszoba, előtér mellé azzal combinálva helyezendő. 3 egymásba nyíló szoba, ajtók s ablakok tervbe berajzolandók

18.) kívül fali kályha, hálószobába s. I. sz. vendégszobába.

19.) loggia szélesítése

Tisza István

Kedves tanár ur!

Az átnézett számlákat mellékelve küldöm.

A kályháknál a szliácsi határozottan a legócsóbb, s számlája leszáll még azzal hogy csak a pipázóba jön kandalló-kályha.

A festőknél kérem csak mindent discret szinekben tartani, s esetleg még egyszerűsíteni.

A tapeta mintákat küldöm. A háló-kisnappali- női salon- ebédlő és uri dolgozó szobákhoz kiválasztottakat ketté hajtva hátukon nagy írással jegyeztem meg. A pipázó még függőben marad.

Tisztelő híve

28/IV.

Tisza István

Kedves tanár ur!

Az ismételt zaklatásért bocsánatát kérve azon kérdéssel alkalmatlankodom, nincsenek a csegödi lakást illetőleg a multkor megbeszélt dolgok oly stadiumban, hogy azokról ujból beszélhessünk, s főleg – ha egyéb nem is volna még kész a melléképületekhez szükséges téglamennyiséfet s a parketet illetőleg nem nyerhetnék-e tájékoztatást.

Őszinte tisztelője

13/II 93. Tisza István

Csegöd, 1893 apr. 29.

Tisztelt tanár ur!

Csegödön szétnézvén sietek sz. tudomására hozni, hogy a munka meglehetősen halad és van néhány dolog, mi miatt Urbány ur lejövetele sürgős volna.

Ilyen a Meissen-féle fűtés vezetésének megjelölése, hogy azt a kőmíves kivághassa, továbbá a pinczeablakok végleges szervezése, hol az ablakok méreteiben bosszantó tévedés történt, s alig hiszem, hogy azt másként, mint uj ablakok készítése által czélszerűen megoldhassuk.

Az asztalos munkából nincs még itt a felhajtóhoz való nagy ajtó, az oszlopos tornácz téli rámázata és az 5 tagu ajtó. Ezekre is szükség volna, s van még több apróbb, megoldandó kérdés is.

Kálmán testvérem arra kérné, hogy Urbany ur szerdán vagy csütörtökön lenne itt, s a kertrajzot is hozná le magával. Jövetelének idejét neki kérném Gesztre megsürgönyözni.

Őszinte tiszteletem kifejezésével vagyok híve

Tisza István

Ngys. Czigler Győző urnak

Múzeum körút 37.

Ma d. u. 3 ½ órakor az irodában felkeresi őszinte tisztelője.

10/VI. 93. Tisza István

Kocsord 1893 aug 4.

Kedves tanár ur!

Csegödön szétnézvén a következőkre sietek szives figyelmét felhívni.

A kőműves munkák befejezése és a betonréteg behelyezésének czéljából sürgős szükség volna a vízvezetékből hiányzó s már több ízben megsürgetett görbe csövekre, melyek még mindig nem érkeztek meg, valamint a hálószoba alatti két pinczeablakra s az emeleti padkás lépcsőfelfalazás és vízvezeték alá szükséges vastartókra. A kocsifeljáró kövek szintén nem jöttek még meg és sürgősen szükségesek, de mindenekfelett bosszantó a görbecsövek hiánya, mert mindaddig, míg azok meg nem jönnek s a betonozás befejezve nincs a többi mesterembert nem merem lerendelni, pedig a nyárnak idestova vége s nagyon ideje, hogy mázolók, asztalos, festők, kályhások munkába állhassanak.

Ugyancsak kérem arra is, hogy az istálló padlásra 5 olyan padlásablakot rendelni s mielőbb leküldeni sziveskedjék, minő a házon van.

A külső vakolást elvállalt pesti kőműves sincs még készen, s heti előlegekben eddig is többet vett ki összes keresményénél. Kérem lehetőleg gondoskodni arról, hogy itt kárt ne valljunk, mert attól félek, hogy ha több előleget nem kap, egyszerűen megszökik a munkától.

Ami egyébként az építkezést illeti, tudatni kívánom még,

1.) hogy a lépcsőrácsozatból azon darabok, melyek a földszinti és emeleti előtér nyílásaiba valók, hiányoznak. Ha már meg volnának ezek rendelve, ugy kérem leküldésöket megsürgetni, ellenkező esetben megcsinálják azt lépcsőrácsok mintájára nekem.

2.) A padláson levő fürdőszobák stukaturozott deszkafallal majdnem elkészültek. Igy arra nézve további intézkedés szüksége nem forog fenn.

3.) Az emeleti padlásbejáró ajtót az ott levő tetőgerendázat fölött csináljuk meg, anélkül hogy azon gerendák elvágatnának. Az átjárást odatehető és elvehető lépcső segélyével tesszük lehetővé, melyet otthon megcsinálnak. A felfalazás marad tehát az eredeti terv szerint.

Most már csak arra kérem még tanár urat, sziveskedjék a hiányzó darabok beküldése által a munka haladását lehetővé tenni, mert valóban igen bosszantó, hogy a legszebb időt jóformán tétlenül vesztegetjük el, és igen szeretném hogy a kályha, mázoló, festő és padlózati munka mielőbb kezdetét vehesse.

További b. értesítését Kálmán testvérem czimére keresve kérem küldeni s őszinte tiszteletem kifejezésével maradok

híve

Tisza István

Kocsord 1893 aug. 14.

Tisztelt tanár ur!

A most vett kályharajzokat azon megjegyzéssel sietek visszaküldeni, hogy a javasolt 115 sz. kályhát elfogadom, azon esetre azonban, ha a küldött kis rajz képezhetné a kandallókályha alját, vagy azt kérném alkalmazni.

A cselédházba való közönséges kályhacserepek Bethlenből már feladattak. Kérném megbeszélésünk szerint meg intézkedni, hogy a pesti kályhások ezekre is felrakják.

Türelmetlenül várom már az értesítést, hogy mázoló, festő, kályhás sem dolgozik; nagyon itt az ideje hogy ez a munka is megkezdődjék.

További szives értesítését érvekkel várja őszinte tisztelője Tisza István

Kocsord 1893 szept. 2.

Tisztelt tanár ur!

Ma vett t. soraira válaszolva mellékelem a pipázó és vendégszoba részére kiválasztott tapeta mintát s tudatom hogy a famázoló minták közül a sötét tölgyfa felírással ellátottat választjuk.

Őszinte tiszteletem kifejezésével vagyok őszinte híve

Tisza István

Bpest 1894 25/IV.

Tisztelt tanár ur!

Azon technikus, kit mult alkalommal említettem volt, Major Béla 1. éves hallgató a gépész-mérnöki karban. Igen lekötelezne, ha nevezett szorgalma és viselete felől tájékoztatni szíveskednék.

Szívélyesen üdvözli

Igaz tisztelője

Tisza István

Csegőd 1894 máj. 12.

Kedves tanár ur!

A kandalló vasrészeit illetőleg elérni kérték önt.

A ma egy hete ide visszaküldött kályhás egy álló hétig várta itt az állítólag feladott vasrészeket, s miután azok mostanig meg nem jöttek s levelek, sürgönyökre választ sem kap, utazik ma este. Ezen egy nyomorult kályha miatt hetek óta vagyunk a legnagyobb piszokban és rendetlenségben. Kérem édes tanár ur végre hozassa rendbe ezt a dolgot, s küldje őt le ugy, hogy magával hozza a szükségeseket, mert egy birkát ki tudna ez a dolog türelméből hozni.

Miután rágta fülem hogy nincs pénze 10 frt adtam neki az utra.

Szívélyesen üdvözli

őszinte tisztelője

Tisza István

Bpest 1894. máj. 22.

Kedves tanár ur!

Végre rendbejöttünk a szerencsétlen kandallóval. Bocsásson meg, hogy annyi bajt okoztunk önnek vele, de bizony alaposan megszekírozott az bennünket is.

Intézkedni fogok a szállítólevél beküldése iránt. A feladóvevényt, s kívánt igazolványt mellékelve küldöm.

Őszinte híve Tisza István

Ngys. ur Czigler Győző

Múzeum körút 37.

Az ajtók és ablakok még mindig nem érkeztek meg Szalontára. Kérem szíveskedjék Théket megsürgetni.

Boldog ünnepet kíván

Tisza István

Kedves tanár ur!

26-án reggel 6 óra 15 perckor megállapodásunk szerint Szalontán és nem, mint sürgönyében volt Szalkán várom. Bpestről 9 óra 50 perckor este Arad felé indulva és Csabán átszállva érkezik tanár ur a mondott időben Szalontára. Meglehet, hogy én Csegödön fogom várni. Ez esetben is lesz ott kocsisom a vasutnál.

A viszontlátásig

Tisztelő híve

Tisza István

Kedves tanár ur!

Testvéremnek elutazásom előtt tett sürgönyét elintézés végett küldöm.

Igaz tisztelője

Tisza István

Bpest 1895 jan. 13.

Ngys. Czigler Győző tanár urnak!

Helyben.

A csegődi női salon az idén lakatlan lévén, az abban levő fehér porczellán kályhába csak most próbaképen rakattam néhányszor tüzet, azzal a kellemetlen eredménnyel, hogy pár napi tüzelés után a kályhán mindenütt barna foltok képződtek.

Azt hiszem ez csakis az anyag hibás voltának tulajdonítható s ezért a kályhás még felelősséggel tartozik, miért is azon kéréssel hozom ezt a tanár ur tudomására, hogy őt erről értesítni, s a kályha kicserélésére felhívni szíveskedjék.
A gyakori alkalmatlankodásért bocsánatot kérve maradok

őszinte tisztelője
Tisza István

Bpest 1898. maj. 26.

Tisztelt tanár ur!
Geszten a konyhaépületet svábbogarakkal ellepve vettük át, ugyhogy ajtófelek és padló kivétele utján, valóságos rombolással kellett ellenük harcolnunk. Pár hónapig ugy látszott, mintha e radicalis cura használt volna, most azonban ujból aggasztólag mutatkoznak. Nem tudna tanár ur valami jó óvszert ellenök? Mi eddig mérgezni vagy Zacherlinezni hiába próbáltuk.
Egy jó utasítással jelességedtől nagy hálára kötelezné igaz tisztelőjét

Tisza István

Tisza Istvánné

Nagy-Kovácsi 16/7 1894

Tisztelt Tanár Úr!

Kérem legyen olyan szives, írassa ki számomra a csegődi főlépcső, valamint a service szobába vezető lépcső szélességének pontos méretét, szőnyeget akarok rá venni, ezt van a pontos méretre szükségem. A méreteket cent-ben kifejezve jegyeztesse fel híven egy czédulára, melyet 18ikán reggel mindenesetre megkapjunk bpesti szállásunkon.
Egyéb dolgok megbeszélése is kívánatossá tenné hogy önnel találkozzunk, legyen olyan szives várjon meg irodájában délután 4kor ott felkeressük. Ha ez kivihető nem volna, tudassa kérem a szállásra küldendő czédulában, és nevezzen esetleg más órát a találkozásra, de csak 2-5 közt, mert délelőtt gyűlése van az uramnak, és ezután elutazunk.

Szives üdvözlettel
Tisza Istvánné

Cseged 31/7 1894

Kedves Tanár Úr!

A 2 mázoló holnap végzi munkáját és megy haza, szeretném ha most, lehetőleg hamar megkaphatnám a Schulz emberét, ha csak lehet egy ügyes és becsületes embert küldjön, neki különben tisztességes munkásai vannak, tehát hiszem kaphatok.

Szeretné, ha értene a kárpitozáshoz is, hisz, mint már említettem, itt néhány ülőke alanfelet áthúzzon nekem, és némi kis igazitásokat eszközöljön a kárpitokon. Ha olyan ember épen nem volna, akkor talán Siedlergentül jöhetne valaki, de jobban szeretném 1 személyben egyesíteni a kettőt. Kérem szigoruan hagyja meg annak, aki lejön, mindenféle szerszámát és mindenféle festékeket, olajat és mást hozzon magával hogy a miatt itt fennakadás ne legyen, hihetetlen gondatlanok néha az ilyen mesteremberek, most is a 2 mázoló lejött flanderozó nélkül én kellett hogy itt kerítsek nekik, és még is amit most flandereztek, sokkal durvább munka, mint mai esetig volt. […] a sokféle számítgatáskor éppen sokféle más kell, olajjal festett falakon is van […], azért lássa el magát minden szükséglettel. Geszten is lesz neki pár napi munkája, mint erről anyósom [...] már értesítette, tehát úgy jöjjön, hogy erre is számítson.

Igen kérem, legyen szíves küldje ezen munkást mielőbb, engem pedig kérem táviratilag értesítsen, mikor küldjek érte Szalontára? Melyik vonathoz? Szíves üdvözlettel

Tisza Istvánné

Tisza Kálmán

Nagys. Czigler Győző

Műépítész urnak

Múzeum körút 37. sz.

Igen tisztelt tanár úr!

Anyám kéreti, sziveskedjék a nap folyamán (5ikén) a csengettyű berendezés végleges megbeszélése végett délelőtt 10-től 2-ig lakásán felkeresni. – őszinte tiszt. Ifj. Tisza K.

Üllői út 11.

III-ik em.

Ifj. Tisza Kálmán és Tisza István ma déli 12 órakor felkeresik tanár urat a csegődi részletes tervek megtekintése végett.

Geszt 1895 jan. 1.

Igen tisztelt tanár úr!

Mellékelve küldöm a kért 4 darab utalványt kérve azok szives kézbesítését.

Folyó hó 9ikét Pesten töltöm, kérem sziveskedjék még 8-án Sándor u. 14 alá nekem megírni, mely órában láthatnám tanár urat, hogy a geszti terveket behatóan megbeszéljük? Én egész nap ráérek, kivéve d. u. 25 között.

Több időre lesz szükségünk mert sok pótlandó lesz a küldött tervekben.

Szívélyes üdvözlettel maradok tanár úr őszinte tisztelője

ifj. Tisza Kálmán

Tisza Lajos

Tátra Füred, 887 13/VIII.

Tisztelt Építész Ur!

Sietek a rajzot vissza küldeni, nehogy ez miatt késsék a kivitel.

A kép keret úgy hiszem igy igen szép lesz – csak attól félek túlságosan költséges – Ezt küldik el a titkár urnak, ki tudja hogy mi van engedélyezve reá.

Ami czímeremet illeti, úgy látom elég correct van rajzolva. Különben a gothai almanach-ban (1884 maj. 5.) teljesen le van heraldisierva – csak is az alsó mezőben levő monogramme az mi leírás utján nem érthető meg – annak rajzát a mellékelt lapon pontosan meg lehet találni.

Tiszteletem mellett

Tisza Lajos

Nagyságos Czigler Győző Úrnak

műegyetemi Tanár

Budapest

Az áll. Országházépítésnél a föld- kőműves és elhelyező munkára vonatkozó egységárak a Holzspach A. fiai és Hausmann Sándor vállalkozó céggel kötött szerződés értelmében 2 évről 2 évre, egy bizonyos kulcs szerint ujból – legközelebb a f. év April havában lévén megállapítandók, van szerencsém Nagyságodat fölkérni, hogy a vezetése vagy felügyelete alatt Budapesten épülő vagy legközelebb építendő nagyobb épületekre nézve engem a következőkről értesíteni szíveskedjék:

1.) hogy az illető épület vállalatba adása árlejtés vagy pályázat útján történt-e?

2.) mennyi a közönséges mészhabarcsba vakolt, vakolt és meszelt földszinti téglafalazat 1 m^3-ének egységára?

3.) mikor köttetett meg a vállalkozóval a szerződés?

4.) mily értéket képvisel az egész épület?

Tekintettel arra, hogy az áll. országház építési Végrehajtó Bizottságnak a kért adatokra már a jelen hó folyamán szüksége leend, fölkérem Nagyságodat hogy a fönti kérdésekre adandó becses válaszát – amelyért köszönetemet már előre is kifejezem – velem lehetőleg mielőbb közölni sziveskedjék.

Budapest, 1892. ápril 5-én

Tisza Lajos
Elnök

Nagyságos Tanár Úr!

A budapest – pesti ev. reform. Egyháztanácsnak f. é. május hó 26-án tartott ülésében felolvastatván azon bírálati jegyzőkönyv, melyet a Budán /Fazekas téren/ építendő református templom pályaterveinek megbírálására a T. Magyar Mérnök-és Építészegylet ajánlatára általunk felkért bíráló bizottság f. é. április 27-én felvett és hozzánk megküldött: az Egyháztanács hálás elismeréssel fogadta a bizottságnak a pályatervek megbírálásában ép oly szakszerű mint lelkiismeretes eljárását, részletes és nagy becsű jelentkezését, s hálás elismerésének egyfelől a Magyar Mérnök- és Építészegylet iránt azzal kíván kifejezésre adni, hogy az Egylet alapító tagjai közé belép, másrészt kedves kötelességének ismeri a bíráló bizottság tagjai iránti köszönetét jegyzőkönyvében megörökítem, és egyszersmind ezt ezen bizottság egyes tagjaihoz intézett levélben is tolmácsolom.

Az Egyháztanácstól nyert e megbízatásunknak teszünk eleget, midőn Nagyságod, mint az említett bíráló bizottság Elnöke irányában Egyháztanácsunk s magunk részéről is hálás elismerésünket, szíves köszönetünket e sorok által kifejezzük.

Mivel pedig Egyháztanácsunk úgy értesült, hogy a bírálatra felkért szakértő urak ily esetben fáradozásukra díjazást nem fogadnak el: felkérjük Nagyságodat, mint a bíráló bizottság Elnökét, méltóztassék minket értesíteni, mik voltak a bíráló bizottságnak – részint a költségvetések számvizsgálatára, részint a jegyzőkönyv sokszorosítására tett, - vagy egyéb kiadásai, hogy azoknak köszönettel megtérítése iránt intézkedjünk.

Fogadja Nagyságod kiváló tiszteletünk őszinte kifejezését.

Bpesten 1892. május. 31-ikén

Tisza Lajos
főgondnok

Türr István

Nagyságos Úr!

Raul fiam Acetylen világító készülékének bemutatására van szerencsém Nagyságodat ezennel tisztelettel meghívni.

A bemutatás f. hó 17-én, pénteken délután 6 órakor V. ker. Mária Valéria utca 10. sz. az „Amerikai Consulatus” helyiségében fog megtartatni.

Szives megjelenését kéri

tisztelettel

Türr István

Vaszary Kolos

A pannonhalmi főapáttól

Tekintetes Czigler Győző, műépítész úrnak,

Budapesten.

Tekintetes Uraságodnak f. évi július hó 12-én kelt előterjesztése kapcsán van szerencsém becses tudomására hozni, hogy a javaslatba hozott ajánlatokat a győri gymnásium építésére elfogadom azon megjegyzéssel, hogy teljesen tek. Uraságodnak bölcs elhatározására bízom annak eldöntését, valjon nem volna-e czélszerűbb különösen az asztalos munkát, ha többe kerül is valamivel, a budapesti vállalkozóval elkészíttetni.

Meghatalmazom egyuttal tek. Uraságodat, hogy azon vállalkozókkal, a kiknek ajánlatait elfogadni jónak látja, a szerződéseket megköthesse, de fölkérem, sziveskedjék a szerződésekben határozottan kikötni azt, hogy a vállalkozó az elvállalt munkáért semmi körülmények között sem számíthat nagyobb díjazásra, mint az ajánlatában kitüntetett, s általam elfogadott összegre.

Fogadja tek. Uram őszinte tiszteletemnek nyilvánítását.

Balatonfüred, 1886. évi július hó 14.-én.

Vaszary Kolos

Főapát

Mélyen tisztelt Nagyságos Uram!

Tihanyból eddigelé választ levelemre és a számadásokra nem kaptam, nincs más hátra, mint magamra vállalnom a tihanyi apátság tartozásának kiegyenlítését.

Ziskay urtól ma vettem Nagyságodnak elismervényét a kézbesített 25.000 azaz huszonöt ezer forintról.

A hátralevő összeget Nagyságodnak deczemberben küldött levelében jelzett módozatok és határidó szerént törlesztendem, vagyis márczius végén – valamint a következő hónapok végén fogok küldeni 5000 azaz ötezer forintot, míg tartozásom végleg kiegyenlítve nem lesz.

A radai templom építését illetőleg: Lóskay Jeromos zalaapáti kormányzó urat telj. hatalommal ruháztam föl.

Fogadja igaz, mély tiszteletem kifejezését, mellyel örülök

Nagyságodnak

Pannonhalmon, 1890 febr. 14-én

alázatos szolgája

Vaszary Kolos

főapát

U. i.: Esedezem: kegyeskedjék a füredi számadásokat minthogy ezek a v. és közokt. ministerhez fölterjesztendők a tihanyiaktól elkülöníteni.

Nagyságos Ur!

A radai templomra vonatkozó régi tervszerinti ajánlatokat van szerencsém tisztelettel megküldeni. Minthogy a templom a tervezett helyre nem építhető ujra, kérem, hogy az külsőleg a lehető legegyszerűbb legyen. Legyen az majd belülről díszes. Azt hiszem, hogy ezen küldött ajánlatokból sok elmarad.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán, 1890. február 19-én

Vaszary Kolos

főapát

89.

Nagyságos Ur!

A tihanyi apátság székházának helyreállítására vonatkozó költségvetést kénytelen vagyok visszaküldeni azon megjegyzéssel, hogy ezen munkálatokról mostanában szó sem lehet. Nemcsak a tihanyi, hanem a főapátsági pénztár is a mult években történt győri, szentiváni s különösen a balatonfüredi építkezések által annyira ki van merítve, hogy egyenlőre semmiféle építkezés vagy beruházásba nem bocsátkozhatunk.

Balatonfüredre nézve Kovács Ábel igazgató Urnak a gőzgép-fényirodára a gyógyterem padlózatának javítására s a színkörnek a legszükségesebbekre szorítkozó kijavítására adtam engedélyt. A vízvezeték és a világításnak az uj sétányra való hozatalát nem tartom czélszerűnek, míg a föld nem üllepedett teljesen.

A tihanyi s balatonfüredi számadásokat elküldöttem Tihanyba, a honnan már visszaérkeztek. Ezeket a legközelebbi napokban fogom Nagyságodnak megküldeni az onnan érkezett észrevételekkel.

Ziskay Urral nem beszélhetvén, a sínekre nézve egyenlőre nem nyilatkozhatom.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán, 1890 febr. 24-én

Vaszary Kolos
főapát

92/2.

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém tudósítani, hogy febr. 22-én kelt levelében közölt tervét a radai templomra vonatkozólag elfogadom. A többire nézve teljesen Lóskay adminisztrátor úr fog intézkedni. Őt hatalmaztam fel mindenre.

Nagy megnyugtatásomra szolgált azon tudat, hogy Nagyságod személyesen volt a helyszínen. Midőn ezért hálás köszönetet mondok, vagyok

Pannonhalmán, 1890 febr. 25-én

Kiváló tisztelettel.

Vaszary Kolos
főapát

100. sz.

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi és balatonfüredi építkezésekre vonatkozó számadásokat megküldeni. A tihanyi apát Ur ő Nagysága egész Január hóban sulyos betegség által akadályozva lévén azokat részletesen áttekinteni, kiadta 2 egyénnek, kik észrevételeiket írásban adták be. A felülvizsgálók különösen hangsulyozzák az előirányzat – és tényleges kiadás közötti nagy különbséget, a mennyiben a templomnak költségvetése szóbelileg 26-28 ezer forintra volt téve, a fürdő intézetnél pedig az elmult évre az előirányzat 70-80 ezer körül forgott, a mely előirányzatokat a tényleges kiadások nagyon tulszárnyalják.

Észrevételezik továbbá, hogy egyes munkák és befejezett tárgyak, mint pl a templom padjai, melynek darabja 40 frtra volt előirányozva, igen magasan számíttattak.
Ezen nagy kiadási többlet, valamint a mostani nyomasztó viszonyok indítják őket azon kérelemre, hogy az okvetlenül szükségeseken kívül minden további befektetés felfüggesztessék és elodáztassék.

Ezen okvetlenül szükségesekhez lehet számítani a gőzgépet, gyógyterem padlózatának – fényiroda tetőzetének s a színkör legszükségesebb kijavítását – a melyekről a fürdőintézet igazgatóját már értesítettem.

A vízvezeték kiegészítését az uj sétányra nem tartom részemről elsőrendű szükségnek, inkább elfogadom a sétányon levő closet vízvezetéket.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán, 1890. évi február hó 28-án

Vaszary Kolos
főapát

130. sz. A pannonhalmi főapáttól

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi s balatonfüredi építkezési költségek törlesztésére márczius hó végével 5000 azaz ötezer forintot tisztelettel küldeni.

Pannonhalmán 1890. márczius 27-én

Kiváló tisztelettel
Vaszary Kolos
főapát

133. sz. A pannonhalmi főapáttól.

Nagyságos Tanár Ur!

Folyó évi márczius 25-én kelt levelében jelzett, a gépre és kazánra vonatkozó szükséges intézkedésekre nézve itten magamnak határozott ítéletet nem alkothatok, s épen azért részletes meghatalmazást sem adhatok. Teljesen megbízván szakismeretében s jóindulatában csak annyit jelzek, hogy a mit okvetlen szükségesnek s elodázhatatlannak tart – arra fel is hatalmazom. Nem szeretném, ha épen a fürdőidény közepén valami catastropha

történnék. Érzem ugyan ily mostoha viszonyok között a megkezdett munka sulyát – azonban a kényszerítő szükség elől kitérni mégsem lehet.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. márczius 27-én

Vaszary Kolos
főapát

146. sz.

Nagyságos Tanár Ur!

Ámbár f. évi márczius 27-én 133. sz. alatt kelt levelemben mindazok létesítésére, a miket okvetlen szükségesnek s elodázhatatlanoknak tart, általános felhatalmazást adtam, miután márczius 29-én kelt levelében mégis speciatum kéri elhatározásomat a gőz kazánra vonatkozólag van szerencsém ezennel Nagyságodat annak beszerzésére felhatalmazni s megbízni.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán, 1890. április 4-én

Vaszary Kolos főapát

183. sz.

Nagyságos Tanár Ur!

A radai templom építésére vonatkozó terveket átnéztem s van szerencsém tisztelettel megjegyezni, hogy a mennyezet előállítására nézve a harmadik, Nagyságod által is proponált módot fogadom el. A padozatra nézve a téglával való burkolást kevésbé tartom jónak, a mennyiben a rajta keletkező por a térdelők ruháit ép ugy, mint a templom falait piszkítja. Jobban szeretnék helyette, ha az árkülönbség nem valami tetemes, czementpadozatot.

Noha meg vagyok győződve, hogy Nagyságod a tervezésnél a legnagyobb takarékosságot tartotta szem előtt, mégis a rajz után ítélve, a levelében említett külső egyszerűséget nem igen találom. Egyébiránt az összes építkezéssel megbíztam Lóskay Kormányzó Urat, ha esetleg még valami fontosabb kérdés felmerülne, sziveskedjék azt egyelőre ő vele elintéztetni, annyival is inkább, mert holnap hivatalos körutra indulok s

hosszabb ideig távol leszek. Utamban Zala-Apátit is érintem, s ez alkalommal még Lóskay Urral is beszélek.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. april 30-án

Vaszary Kolos

főapát

204. sz. A pannonhalmi főapáttól

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi és balatonfüredi építkezési költségek törlesztésére május hó végével 5000 azaz ötezer forintot tisztelettel küldeni.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. május hó 26.

Vaszary Kolos

főapát

Nagyságos Tanár Ur!

Julius 25ike óta augusztus 17éig ismét Balatonfüreden tartózkodom. Levelére rögtön nem felelhettem, a mennyiben magas vendégekkel voltam elfoglalva.

Intézkedtem, hogy ez alkalommal Nagyságodnak 10 000 frt. küldessék. Örömmel vettem tudomásul a radai építkezések előrehaladását s talán szeptember hóban megtekintem.

Kiváló tisztelettel

Balatonfüreden 1890. jul. 25-én

Vaszary Kolos főapát

334. sz. A pannonhalmi főapáttól.

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi s balatonfüredi építkezési költségek részben való fedezésére a hónap végével 5000 frtot, valamint a mult hónap végén küldött de nem kézbesített 5000 frtot, összesen tizezer forintot küldeni.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. évi julius 25-én

Vaszary Kolos

főapát

420. sz. A pannonhalmi főapáttól

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a balatonfüredi s tihanyi építkezési költségek törlesztésére 5000 azaz ötezer forintot küldeni.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. aug. 27-én

Vaszary Kolos
főapát

496. sz. A pannonhalmi főapáttól.

Nagyságos Tanár Ur!

Sajnálattal értesülök a radai épitkezések fennakadásáról. Máshonnan téglát rendelni annyiban bajos volna, a mennyiben a községbeliek a mezei munkák mellett most nehezen szállíthatnák. Hiszen azonban, hogy, ha a félbemaradt torony teteje jól bedeszkázva lesz, a télen át nem fog tetemes kárt szenvedni.

Balatonfüredre nézve jobban szeretném, ha a tervezett munkák tavaszra maradnának.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. évi szeptember hó 27-én

Vaszary Kolos
főapát

500. sz. A pannonhalmi főapáttól

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi s balatonfüredi építkezési költségek törlesztésére 5000 azaz ötezer forintot küldeni szeptember hó végével.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890. évi szeptember hó 29-én

Vaszary Kolos
főapát

579. sz.

Nagyságos Tanár Ur!

Van szerencsém a tihanyi s balatonfüredi építkezések költségeinek utolsó részletét 5700 frtot azaz ötezer hét száz forintot küldeni azon tiszteletteljes kéréssel, hogy a tett kiadásoknak a

Ministeriumhoz való felterjeszthetése végett a végelszámolást a körülményekhez képest mielőbb megküldeni sziveskedjék.

A balatonfüredi fürdőigazgató Urral személyesen megbeszéltem az ottani szükséges teendőket s van szerencsém egyuttal megkérni s megbízni arra, hogy az alsó gépházhoz szükséges gépet megrendelje, a gépház kibővítésére szükséges anyagot hordathassa, a pilotázást eszközöltethesse s a sétatéri árnyékszék vízvezetékkel való ellátására a szükséges intézkedéseket megtehesse, az építkezést magát a jövő évi tavaszra halasztván. Részletesen ezen dolgokat a fürdőigazgató fogja Nagyságoddal megbeszélni, a ki e végből a napokban Budapestre fog menni.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1890 okt. 31-én

Vaszary Kolos főapát

598. sz.

Nagyságos Tanár Ur!

Tapasztalt jószívűsége s szakképzettsége felbátorít arra, hogy Nagyságod szívességét egy ügyben igénybe vegyem. Beadatott nekem egy építendő istálló terve s költségvetése. Legyen kegyes ezt átnézni s ítéletét velem közölni a) jó e, b) micsoda differentia volna ezen tervezett, s esetleg traversekkel való építés költségei között.

Azon reményben, hogy kérésemet teljesíteni fogja előzetes köszönettel vagyok

Pannonhalmán 1890. évi nov. 8-án

Őszinte tisztelője

Vaszary Kolos

főapát

636. sz. A pannonhalmi főapáttól.

Nagyságos Tanár Ur!

A balatonfüredi s tihanyi épitkezések költségeiről szóló leszámolást köszönettel vettem s nem mulaszthatom el ez alkalommal őszinte köszönetemet mondani azon fáradhatatlan buzgóságáért, melyet ugy az építkezési tervek kivitelében, mint ezen leszámolásoknak két példányban való kiállításában tanusított.

Midőn ezt teszem, nem mulaszthatom el megemlíteni, hogy a kapott pénzösszegről szóló kimutatásba kis hiba csuszott, amely hibát Nagyságodnak egykori távolléte okozta. A

kapott összegek felsorolásából ugyanis kimaradt 10.000 frt, melyet Julius 25-én küldöttem s melyet Nagyságod ugyan az napról kelt nyugtájával nyugtázott.

Igy az én számitásom szerint kapott Nagyságod összesen 172.747 frt 12 krt.

fizetett kimutatása szerint 163.655 frt 29 „

Marad tehát többlet nekünk 9091 frt 83 kr.

Ebből levonva Nagyságod tiszteletdíját 7887 frt 50 kr.

Marad többlet nekünk 1204 frt 33 kr.

Minthogy Nesztinger s Pollák vállalkozók még 2257 frt 04 krt kapnak: fizetendő még általunk 1052 frt 71 kr akkor a leszámolás napjáig részünkről ki van fizetve minden.

Ezen hátralékot a fürdőintézet fogja törleszteni s mai postával egyuttal felszólítottam a fürdőintézet Igazgatóját, hogy a kérdéses összeget hozzám küldje, a honnan Nagyságodnak kézbesíteni fogom.

Van szerencsém tehát a mellékelt kimutatást elküldeni a végből, hogy a kimaradt 10.000 frtot is felvenni, s azután nekem elküldeni sziveskedjék.

A leszámolást a vallás és k. Ministeriumba elküldöttem azon megjegyzéssel, hogy ha részletesebb felvilágosítás kívántatnék, legczélszerűbb volna azt Nagyságodtól kérni, a mire ezen esetben ezennel megkérem.

Az ölbői istállóra adott tervéért s tanácsáért fogadja legmélyebb köszönetemet, a helyszínén fogom magamat elhatározni erre nézve.

Fogadja kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását mellyel maradtam

Pannonhalmán 1890. nov. 26-án

Vaszary Kolos

főapát

77. sz. A pannonhalmi főapáttól.

Nagyságos Tanár Ur!

A balatonfüredi elszámolás okmányait ma adom postára s kérem Nagyságodat, hogy a korábbi eljárásra nézve jogtanácsosom Dr. Ziskay Antal képviselő Urral értekezni sziveskedjék, a Ki e czélból Nagyságodat személyesen fogja felkeresni. Ziskay Úr jelentkezéséig minden függőben maradjon.

Kiváló tisztelettel

Pannonhalmán 1891 február 3-án Vaszary Kolos

főapát

2048. sz.

Nagyságos Czigler Károly műegyetemi nyilvános és rendes tanár és műépítész Urnak

Budapesten:

A závodi templomépítési tervek közül a Nagyságod által készített tervet és költségvetést fogadván el, van szerencsém Nagyságodat a tervrajzok és költségvetés átküldése mellett tisztelettel fölkérni, hogy a részletes terveket, a tavasz beköszönésére való tekintettel, mennél hamarabb elkészíteni s a legott megkezdendő építkezés ügyében ezentúl a nagyszombati érseki helynök Boltizár József püspök urral érintkezésbe lépni sziveskedjék.

Esztergom 1893. marcius 23-án

Vaszary Kolos bíbornok, esztergomi érsek

5338. szám.

Nagyságos Tanár Úr!

Az esztergomi főtisztelendő főkáptalannak folyó évi szeptember 2-án 857. sz. a. kelt jelentéséből örömmel értesültem, hogy Nagyságod esztergomi főszékesegyházam javítási és ujjáalakítási munkálatait immár a legjobb sikerrel befejezte.

Értesülést meritek azonban a fentebbi jelentésből arról is, hogy a Dunai homlokzatról eltávolított szobrok pótlása még nem eszközöltetett. Tudom, hogy az idő rövid volt még e szobrok pótlására, de saját megnyugtatásomra és a főtisztelendő Főkáptalan tájékoztatására felkérem ezennel Nagyságodat, kegyeskedjék bővebb jelentést tenni arról, mily szobrokkal szándékszik a régieket pótolni; minő anyagból készülnek e szobrok, minő költséget fognak igénybe venni és mely időre várható biztosan azok felállítása és elhelyezése.

Szives értesítését várva, kiváló tiszteletem kifejezésével maradok Budapest 1898. oktober 6-án

Vaszary Kolos

bíbornok, hercegprimás, esztergomi érsek.

Nagyságos Czigler Győző műegyetemi tanár úrnak

495. Szám. Budapest, Múzeum körút 32.

Nagyságos Czigler Győző, műegyetemi Tanár urnak

Budapesten

Az esztergomi főkáptalannak 1900. évi deczember 17.én 879. sz. a. kelt jelentéséből értesültem, hogy az ottani főszékesegyház dunai homlokzatára rendelt horgany szobrok elkészültek és felállíttattak.

A felállitásnál azonban az alapozási munkálatokhoz az illető vállalkozó oly silány anyagot használt, hogy annak tartóssága iránt a legnagyobb aggodalmak táplálhatók.

Felkérem azért is Nagyságodat, hogy mihelyt az idő megengedi, a szobrokat és azok felállítását alaposan megvizsgálni és felülbírálási véleményét tudomásomra adni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradok

Budapesten, 1901. Február hó 1.én

Vaszary Kolos bíbornok, herczegprímás

2752/905.

Nagyságos

Dvorzsák N. [sic!] műépitész urnak

Budapest

IV. Muzeum körút 32. sz.

Nagyszombat város rendőrkapitányi hivatala a % alatt visszavárólag mellékelt jegyzőkönyv tanusága szerint szükségesnek tartotta az ottani ugynevezett „Szeminarium Mariánum" épületét, állítólagos közveszélyes volta miatt – folyó évi Junius hó 30.án – hivatalból megvizsgáltatni és a javításokat hivatalból elrendelni.

Miután ezen javítások minden valószínűség szerint bennfoglaltatnak azokban az átalakítási munkálatokban, amelyek az említett épületre nézve régibb idő óta tervben vannak, de Nagyságod boldogult elődének betegsége, majd elhalálozása következtében halasztást szenvedtek: felkérem ezennel, hogy a helyszínére minél előbb kirándulni és Jedlicska Pál helynök ur ő Méltóságával érintkezésbe lépve, az épületeket behatóan megvizsgálni és ennek megtörténte után ugy az itt fekvő jegyzőkönyvben foglalt intézkedésekre, mint az átalakítási tervekre vonatkozólag, amelyek Nagyságodnál vannak, véleményét nyilvánítani méltóztassék.

Balatonfüred, 1905. évi Julius hó 6.án

Vaszary Kolos

bíbornok, herczegprímás

Wekerle Sándor

Nagyságos Czigler Győző műépitész, műegyetemi tanár urnak

Budapesten

Az Országos Kaszinó építkezésére beérkezett pályatervek megbírálása után a választmány f. hó 26-án tartott ülésében Nagyságod tervét fogadta el, s ezen művét az 1ő díjra érdemesítette.

Van szerencsém ennélfogva értesíteni, miszerint a kitűzött 1200 ft, az az: 2400 korona a Kaszinó pénztáránál folyósíttatott, s ezen összeg kiállítandó nyugta mellett bármikor felvehető.

Értesítem egyben arról is, hogy a második díj Steinhardt és Láng, a 3-ik díj pedig Alpár és Györgyi uraknak szavaztatott meg.

Budapest, 1893 junius 27én

Kiváló tisztelettel Az országos kaszinó igazgatósága

Wekerle

Wlassics Gyula

672. eln. szám.

A vakok orsz. intézete alapjának tulajdonát képező a VII. kerületben a Hungária úr. István út és Hermina uton 1804-1821. hr. számok alatt fekvő telekcsoportnak az István út és Hermina út sarkán levő egy részét az Erzsébet Nőiskola czéljaira szándékozzon megváltani.

Van szerencsém nagyságodat tisztelettel felkérni, hogy az említett telek négyszögölenkénti becsértékének megállapítása czéljából a helyszínre rándulni s ott a becslést a helyi viszonyok és a telek tulajdonos alap érdekeinek mérlegelésével foganatosítani sziveskedjék.

Tekintettel az ügy sürgősségére, szives eljárása eredményének mielőbbi közlését kérem.

Budapest, 1900. julius hó 6-án.

Wlassics Gyula

sk.

Forrásjegyzék

Elsődleges források

Czigler Győző írásai

CZIGLER Győző: A cseléd-lakásokról. In: *Gazdasági Mérnök*, 1878. ápr. 15. 2. évf. 8. sz. 93–94.

CZIGLER Győző: A budapest-tabáni templom. In: *Az Építési Ipar*, 1880. okt. 31. 4. évf. 200. sz. 347–348.

CZIGLER Győző: A Ringtheater égése. In: *Az Építési Ipar*, 1882. jan. 1. 6. évf. 261. sz. 2–4.

CZIGLER Győző: Egy magyar pantheon. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. évf. 3. sz. 149–150.

CZIGLER Győző: *Czigler Győző műegyetemi tanár emlékirata a budapesti vásárcsarnokok létesítése tárgyában*. Budapest, 1890.

CZIGLER Győző: Műépitészet. In: MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, 9. kötet. Budapest, 1898. 293–289.

CZIGLER Győző: Építőipar. In: MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, 7. kötet. Budapest, 1898. 487–508.

CZIGLER Győző: A királyi József-Műegyetem uj épületei. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900. 34. évf. 23. füzet, 581–583.

CZIGLER Győző: Az uj Nemzeti Szinház. In: *Magyar Nemzet*, 1900. jún. 3. 19. évf. 151. sz. 17–18.

CZIGLER Győző: Búcsú Hollántól. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1900. 19. évf. 233.

CZIGLER Győző: *Erzsébet Királyné Sanatorium*. Tervezte Czigler Győző. Pátria Nyomda, Budapest, 1902.

CZIGLER Győző: A Belváros egy részének szabályozása. In: *Építő Ipar*, 1903. szept. 20. 27. évf. 1393. sz. 239–241.

CZIGLER Győző: Bevezetés. In: KABDEBO Gyula szerk. *Az építőművészet története az ókorban.* Pátria, Budapest, 1903. XIII–XVI.

Gyűjteményi és levéltári források

Akademie der Bildenden Künste, Wien, Universitätsarchiv

C (Czigler); Z. (Zigler). Ausgefertigte Zeugnisse vom Jahre 1870 bis 1872. f. V.

Namen Verzeichniß C. Matrikel der im Studienjahre 1869/70 in die Akademie aufgenommenen Zöglinge. f. 87; 88.

Namen Verzeichniß Z. (Zigler). Matrikel der im Studienjahre 1870/71 in die Akademie aufgenommenen Zöglinge. f. 89.

Studienbücher. 1878/79–1882/83. Technische Universität Wien, Universitätsarchiv.

Viktor Czigler. Matrikel der im Studienjahre 1869/70 in die Akademie augenommenen Zöglinge. 87. Für die Architekturschule Prof v. Hansen. 22.

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

Budapest főváros törvényhatósági bizottsága közgyűlési jegyzőkönyvei 1884. 1884. november 12. rendes közgyűlés jegyzőkönyve, 233. HU BFL XV.37.c.1021.24901.

Cégbírósági iratok, építőipari cégbejegyzés. Czigler Győző. 1881. HU BFL VII. 2. e. 00102. 1881.

Egyemeletes épületre két emelet ráépítése. 1871. HU BFL XV.17.b.312.1375.1871.

Egyezség özv. Korányi Frigyesné Bónis Malvin és gyermekei között. 1914. Rhorer Géza közjegyző iratai. BFL VII.192.1914.0072.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 6492. Budapest I. Szentháromság utca 6. 1884. HU BFL XV.17.d.329.6492.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 12184. Budapest II. Herman Ottó utca 15–17. 1901–1902. HU BFL XV.17.d.329.12184.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 13360. Budapest II. Keleti Károly utca 5–7. 1896. HU BFL XV.17.d.329.13360.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 13240. Budapest II. Keleti Károly utca 24. – Kis Rókus utca 15. – Kitaibel Pál utca 4. 1900. HU BFL XV.17.d.329.13240.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24901. Budapest V. Alkotmány utca 6. 1885–1886. HU BFL XV.17.d.329.24901.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24880. Budapest V. Alkotmány utca 9–11. 1884–1902. HU BFL XV.17.d.329.24880.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24024. Budapest V. Károlyi Mihály utca 17. 1885. HU BFL XV.37.c.271.24024.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24158. Budapest V. Kecskeméti utca 2. 1903. HU BFL XV.17.d.329.24158.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24119. Budapest V. Múzeum körút 37. 1891. HU BFL XV.17.d.329.24119.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24295. Budapest V. Párisi utca 5. 1901. HU BFL XV.17.d.329.24295.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24252. Budapest V. Semmelweis utca 2. 1895. HU BFL XV.17.d.329.24252.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 23950. Budapest V. Szerb utca 3. 1887. HU BFL XV.17.d.329.23950.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 24330. Budapest V. Váci utca 25. 1897. HU BFL XV.17.d.329.24330.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. Budapest VI. Andrássy út 3. 1884 k. HU BFL XV.17.d.329.29247. Mikrofilm felvétel.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 28672. Budapest VI. Izabella utca 94. 1888. HU BFL XV.17.d.329.28672.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút. 41. 1882–1967. HU BFL XV.17.d.329.28840.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 33666. Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50. 1891. HU BFL XV.17.d.329.33666.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34564. Budapest VII. Erzsébet körút 4. 1887. HU BFL XV.17.d.329.34564.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34064. Budapest VII. Erzsébet körút 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34200. Budapest VII. Gozsdu-udvar, 1901. HU BFL XV.17.d.329.34200.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34217. Budapest VII. Károly körút 9. 1893. HU BFL XV.17.d.329.34217.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36739. Budapest VIII. Baross utca 28. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36739.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34604. Budapest VIII. Berzsenyi utca 6. 1888. HU BFL XV.17.d.329.34604.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36655. Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36655.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36908. Budapest VIII. Horánszky utca 17. 1897. HU BFL XV.17.d.329.36908.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 34634. Budapest VIII. Luther utca 3. 1889. HU BFL XV.17.d.329.34634.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36558. Budapest VIII. Múzeum körút 6–8. Ideiglenes szertár és raktárépítkezés. 1901. HU BFL XV.17.d.329.36558.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36764. Budapest VIII. Üllői út 16/b, 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36868. Budapest IX. Hőgyes Endre utca 7. 1902. HU BFL XV.17.d.329.36868.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 36838. Budapest IX. Köztelek utca 8. – Üllői út 25. 1904. HU BFL XV.17.d.329.36838.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 4979. Budapest XI. Ménesi út 10. 1901. HU BFL XV.17.d.329.4979.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 5076. Budapest XI. Ménesi út 21. 1908. HU BFL XV.17.d.329.5076.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 5493. Budapest XI. Orlay utca 10. 1908. HU BFL XV.17.d.329.5493.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 6990. Budapest XII. Városmajor utca 32/c. 1914 k. HU BFL XV.17.d.329.6990.

Építési engedélyezési tervdokumentáció. Hrsz. 32811. Budapest XIV. Stefánia út 26. 1903–1939. HU BFL XV.17.d.329.32811.

Klimm Mihály gyermekeinek árvaszéki ügye. 1897. BFL IV. 1411. b. 1907. 10170. Klimm.

Munkaügyi per, Bauer Gyula felperes. 1920. Budapesti Központi Királyi Járásbíróság iratai. BFL VII.12.b.1920.104549. PPE52048.

Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza. Átalakítás alaprajz. 1887. Hrsz. HU BFL XV.17.f.331.b.100/2.

Romos lakás helyreállítása. Hrsz.7221. Budapest I. Gellérthegy utca 2. 1949. HU BFL XV.17.d.329.7221. 7. 16.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 24024. Budapest V. Károlyi Mihály utca 17. 1873–1920. HU BFL XV.37.c.271.24024.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 24158. Budapest V. Kecskeméti utca 2. 1853–1925. HU BFL XV.37.c.350.24158.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 24295. Budapest V. Párisi utca 5. 1868–1923. HU BFL XV.37.c.519.24295.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 24250. Budapest V. Semmelweis utca 1–3. 1852–1923. HU BFL XV.37.c.447.24250.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 24330. Budapest V. Váci utca 25. 1814–1918. HU BFL XV.37.c.588.24330.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 29247. Budapest VI. Andrássy út 3. 1875–1928. HU BFL XV.37.c.3846.29247.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút 41. 1872–1923. HU BFL XV.37.c.3482.28840.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1873–1922. HU BFL XV.37.c.3487.28829.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 33666. Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50. 1847–1904. HU BFL XV.37.c.4894.33666.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 34564. Budapest VII. Erzsébet körút 4. 1886. HU BFL XV.37.c.4904.34564

Telekkönyvi betét. Hrsz. 36739. Budapest VIII. Baross utca 28. 1870–1927. HU BFL XV.37.c.5395.36739.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 36655. Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27. 1877–1928. HU BFL XV.37.c.5634.36655.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 36908. Budapest VIII. Horánszky utca 17. 1873–1926. HU BFL XV.37.c.5510.36613.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1856–1929. HU BFL XV.37.c.6840.35583.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 36838. Budapest IX. Köztelek utca 8. – Üllői út 25. 1848–1924. HU BFL XV.37.c.9405.36838.

Telekkönyvi betét. Hrsz. 32811. Budapest XIV. Stefánia út 26. 1886–1929. HU BFL XV.37.c.11111.32811.

Tervdokumentáció. Budapest II. Margit körút 19–21. Iskolaépület. 1879–1881. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

Tervdokumentáció. Budapest V. Hold utcai vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.1877, 1878.

Tervdokumentáció. Budapest VI. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2746.

Tervdokumentáció. Budapest VII. Erzsébet szegényház. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

Tervdokumentáció. Budapest VII. Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. 1879–1905. BFL Közületi Tervtár. HU BFL XV.17.d.328.KT.

Tervdokumentáció. Budapest IX. Bakáts tér, elöljáróság, paplak és iskola. 1883-1884. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

Tervdokumentáció. Budapest XIV. Széchenyi fürdő. 1884–1909. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2057.

Tervdokumentáció. Budapest XIV. Széchenyi fürdő. 1927. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV. 17.d.328.2061.

Ybl Miklós Virtuális Archívum. 2016. BFL.
https://ybl.bparchiv.hu/hu/alkotasok
Megtekintés: 2024. szept. 17.

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár (BME OMIKK), Építészettörténeti és Műemléki Tanszék Rajz- és Fotótár (BME ÉpTört)

A Királyi József-Műegyetem programmja az 1893/ 1894-ik tanévre. Budapest, 1893. BME OMIKK, Levéltár.

A Magyar Királyi József-Műegyetem évkönyvei. 1887–1905.
http://public.omikk.bme.hu/bme_evkonyv/weblap.php?step=0
Megtekintés: 2024. aug. 1.

A Magyar Királyi József Műegyetem rektori tanácsülési jegyzőkönyvei. 1886–1907. BME OMIKK, levéltár.

A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve. 1886. nov. 19. BME OMIKK, levéltár.

A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve. 1887. jan. 31. BME OMIKK, levéltár.

A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve. 1887. febr. 26. BME OMIKK, levéltár.

A mérnöki és építészi szakosztály tanácsülési jegyzőkönyve. 1887. márc. 12. BME OMIKK, levéltár.

Dvořák Ede szolgálati és minősítési táblája. 1888–1908. BME OMIKK, levéltár.

Magyar Panteon tervei. 1882. BME ÉpTört, jelzetek: 105196–105199.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Levéltár

Külföldi Egyetemjárás. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár. 2000. https://leveltar.elte.hu/leveltar/kutatas/adatbazisok/kulfoldi-egyetemjaras Megtekintés: 2024. aug. 2.

FamilySearch – Genealogical Society of Utah által digitalizált anyakönyvek

Czigler Antal és Titl Rozália házassága. Arad város, róm. kath. házassági anyakönyvei, 1847. jún. 3. 94/1847.

Czigler Gyula keresztelője. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1848. máj. 24. 444/1848.

Czigler Győző halálesete. Budapest IX. ker. állami halotti anyakönyvei, 1904. júl.–1905. IX/758.

Czigler Károly, Pepi és Emília halálesete. Arad város róm. kath. halotti anyakönyvei, 56/1838.

Czigler Paulina Anna keresztelője. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1837. júl. 25. 22/1837.

Czigler Viktor keresztelője. Arad város, róm. kath. kereszteltek anyakönyvei, 1850. július 20. 574/1850.

Dvořák Ede halálesete. Budapest IX. kerületi állami halotti anyakönyvek. 1920. márc.–1920. okt. IX/4770.

Szécsi Antal halálesete. Budapest VI. kerületi állami halotti anyakönyvek. 1904. jún. 15. VI/999.

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

KISMARTY-LECHNER Jenő: *Czigler Győző.* Kézirat, 1943 k. HUN-REN BTK.

Lexikoncédulák. HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont. http://lexikoncedulak.mi.btk.mta.hu/images/cedulak/150dpi/c016_cziglai-czigler.pdf
Megtekintés: 2023.aug.22.

Iskolai értesítők

A budai kir. főreáltanodai ifjuság érdemsorozata az 1865/66-ik tanév végén. Budapest, 1865.

A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1900/ 1901. iskolai évről. Budapest, 1901.

A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1901/ 1902. iskolai évről. Budapest, 1902.

A Budapesti M. Kir. Állami Felső Építőipariskola értesítője az 1902/ 1903. iskolai évről. Budapest, 1903.

A Pécsi Magyar Királyi Állami Főreáltanoda Évi Értesítője az 1881-82. tanév végén, Pécs, 1882.

A Székes Fővárosi Községi Iparrajziskola Tudósítványa az 1893–1894. tanév végén. Budapest, 1894.

Die K. K. Deutsche Technische Hochschule in Prag 1806-1906. Festschrift zur Hundertjahrfeier, Prag, 1906. 486.

Ötödik osztály. In: *A budai kir. főreáltanodai ifjuság érdemsorozata az 1865/66-ik tanév végén.* Budapest, 1866. 8.

Lőcsei Állami Levéltár

Kassa, Andrássy Dénes bérházának tervei. 1897–1898. Lőcsei Állami Levéltár, Štátny Archív V Levoči, Andrássy-Krásna-Hôrka.

Magántulajdon

BAUER Gyula: *Czigler Győző*. Életrajzi feljegyzések, kézirat, 1905 k. Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

Czigler Győző levelei irodai hagyatékából. 1883–1905. Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

Dégi építkezések, 1891. *Tervrajz a szalonhoz.* 1891. Bauer Gyula hagyatéka, mgt.

Gerey Ernő építész önéletrajza. Dátum nélkül, mgt.

Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK)

A kisbényi templom felmérési és restaurálási tervei, nyugati homlokzat. 1896. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 1601, K 1608, K 1612, K 1650.

A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank palotájának homlokzati terve. 1912 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.01.37.

A pestvidéki törvényszéki palota tervei. 1900 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.109 – 73.29.113.

Artézi fürdő építkezése. Uszoda épület, 1896 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 75.06.4.

A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház költségvetése. 1905 k. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.13.1.

A sátoraljaújhelyi törvényszéki palota és fogház tervei. 1903–1905. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.150–164.

A Széchenyi gyógyszálló tervei. 1911–1912. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.1.4–20.

Árva vára felmérési rajzai. 1894. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 665.

Átvételi elismervény Clair Ignáctól Dvořák Ede részére. 1911. okt. 6. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2023.1.1.

Benkó Károly naplójának géppel írt másolata. 1893 előtt. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.10.

Berkes Kálmán bérházának terve, északi reneszánsz oromzattal, Dvořák Ede hagyatékából. 1898. k. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.1.22.

Budapesti törvényszéki palota tervei. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, 73.29.109–113.

Czigler Győző előadásai, Ó-kori történet. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.09.01.

Czigler Győző műemlékvédelmi munkásságával kapcsolatos iratok. MOB irattár, 1895/312–329; 1901/716–733; 1902/330–332; 1905/418–436. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár.

Dvořák Ede kéziratos költségvetése vidéki plébániák és templomok restaurálásához. 1906 k. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2023.01.03.

Fiume, törvényszéki palota és fogház tervei. 1904 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.337–344.

Foerk Ernő kéziratos naplójának másolata, 1898–1934. MÉM MDK, Múzeumi Gyűjtemény.

Fotómappa az ókori építészeti tanszékről, Czigler Győző hagyatékából. 1887–1905. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 1979.12.

Nádorszigeti fürdő kibővítése. 1884. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.1.75.

Sárospatak. MOB irattár, 1922/57. 1922/443. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tudományos Irattár.

Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház tervei. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.147–167.

Solymosvár, várrom felmérési rajzai. 1892. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K 31839 – K 31846.

Szécsény, ferences kolostortemplom felmérési rajzai. 1893. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. R 7490 – R 7495.

Tervtári dokumentáció, Budapest V. Károlyi Mihály utca 17. 1884–1885. MÉM MDK, Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár, ltsz. R. 62549, 62550–62560.

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára (MNL BKVL)

A kecskeméti gyermekmenhely tervei. 1902–1903. HU MNL BKVL XV. 15.a 53. téka 543/2.

Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára (MNL CsCsVL)

A szegedi gyermekmenhely tervei. 1903. HU MNL CsCsVL XV. 2. c. 43. doboz.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A békéscsabai Néprajzi és Történeti Múzeum tervei Czigler Győzőtől, dátum nélkül. HU MNL OL T.13. No. 60. 1–3.

A Deák-mauzóleum tervei. 1875–1886. HU MNL OL T.8. No. 12/11–14.

A földművelésügyi m. kir. minister 1897 évi október hó 10-én 59578 szám alatt kelt és a m. kir. főerdőhivatalhoz Liptóujvárra intézett rendeletének másolata. 1897. HU MNL OL Z.40.1791.

Aradi Ipar- és Népbank háza, tervek. 1895. HU MNL OL T.13. No. 60. 1–3.

Dvořák József halálesete. Pécs város római katolikus halotti anyakönyveinek másodpéldányai. Székesegyház. HU MNL OL X.6467/2, 1890.

Fiumei leányiskola metszete, 1896 k. HU MNL OL T.15.18.b.132.

Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár (MTA KIK)

Czigler Győző (Victor) levelei Ilosvay Lajosnak. 1888–1893. MTA KIK Ms. 5284/493-495.

Czigler Győző levele Réthy Mórnak. 1900. MTA KIK Ms 5323/50.

Kiss Gyuláné levele Ilosvay Lajosnak. 1905. MTA KIK Ms. 5286/196.

Országgyűlési Könyvtár

Az 1881. évi szeptember hó 24-re hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 17. Budapest, 1884.

Országos Széchényi Könyvtár

Id. Klenovits György gyászjelentése. 1886. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/193114 Megtekintés: 2024. aug. 1.

Id. Steinitzer József gyászjelentése. 1875. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/547817 Megtekintés: 2024. aug. 2.

Kiss Gyula gyászjelentése. 1893. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/140303 Megtekintés: 2024. aug. 1.

Özv. Kiss Gyuláné Czigler Paula gyászjelentése. 1923. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. https://dspace.oszk.hu/handle/20.500.12346/140393 Megtekintés: 2024. aug. 19.

Tarone Nándor gyászjelentése. 1895. OSZK, Plakát- és Kisnyomtatványtár. http://hdl.handle.net/20.500.12346/512262 Megtekintés: 2022. nov. 7.

Prímási Levéltár

Az esztergomi tanító képezde tervei. 1893 k. Esztergom, Prímási Levéltár, Tervrajzgyűjtemény, 553–561.

Technische Universität, Wien, Archiv

Special-Protokoll von Eduard Dvořák. Nr. 208. 22. Dez. 1899. Technische Universität Wien, Universitätsarchiv.

Másodlagos források

Szakirodalom

A Képzőművészeti Osztály képes tárgymutatója. Országos Magyar Képzőművészeti Társulat, Budapest, 1896.

B. JÁNOSI Gyöngyi: A jászszentandrási Aba-Novák freskók: fotókiállítás a jászberényi Hamza Gyűjtemény és Jász Galériában. In: *Magyar Múzeumok*, 2006. 12. évf. 4. sz. 53–55.

BARCZI Gyula: Krasznahorka vára. Az Andrássy család középkori fészke. AMBRUS Tünde fordítása. 2008. http://www.hradkrasnahorka.sk/index.php?page=hrad&lng=hu Megtekintés: 2020. márc. 14.

BARTETZKY, Arnold Ed. *Geschichte bauen. Architektonische Rekonstruktion und Nationenbildung vom 19. Jahrhundert bis heute*. Visuelle Geschichtskultur, Band 17. Böhlau Verlag, Köln, 2017.

BASCH Gyula: A budapesti közraktárak tervezete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1878. 12. évf. 6–7. sz. 236.

BÁNÓ László, tapolylucskai és kükemezei: *Életem… (1857–1944)*. Erdélyi Szalon Könyvkiadó, 2023.

BEDI Vince: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr, 1937.

BEKE Margit: A Pázmáneum, mint épített örökség a XIX–XX. században. In: TÜSKÉS Anna szerk. *Omnis creatura significans – Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára*. Budapest, 2009. 243–247.

BENISCH Arthur: Az iskolaépítési akció. In: SZOMBATFALVY György szerk. *A magyar népoktatás*. M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1928, 97.

BODÁNYI Ödön: A Vasvármegyei Kulturegylet Múzeuma és Kulturháza Szombathelyen. In: *Építő Ipar*, 1911. jún. 25. 35. évf. 26. sz. 263–265.

BODÓ Sándor: *A múzeumok története Magyarországon a dualizmus korában. Akadémiai doktori értekezés.* Budapest, 2016.

BOGNÁR János: *Három évtized egy uri kaszinó életéből.* Tahitótfalu, 1927.

BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 2*. *Arafele–Békalen.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1893.

BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 7*. *Fekbér–Geszt.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1894.

BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas Nagy Lexikona, Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 12*. *Magyar–Nemes.* Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, 1896.

BOKOR József – GERŐ Lajos szerk. *A Pallas nagy lexikona. Az összes ismeretek enciklopédiája tizenhat kötetben 13*. *Nemes ág–Pillér*. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1896.

BOROVI Dániel: Zala György bécsi Erzsébet királyné-síremléke és az Erzsébet-kultusz szakralizáló emlékei az 1900 körüli magyar szobrászatban. In: *Műemlékvédelem*, 2011. 55. évf. 5. sz. 289–303.

BÖRTSÖK László: *Gyula városképi és műemléki vizsgálata*. Budapest, 1953.

BRANDSTETTER, Jutta: Theophil Hansen. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945.* 2012. http://www.architektenlexikon.at/de/1093.htm
Megtekintés: 2022. márc. 19.

BRICHT Lipót: *A budapesti Kereskedelmi Akadémia története alapításától 1895-ig*. Budapest, 1896.

BRUNNER Attila: Budapesti építészek Kiskunfélegyházán 1890–1904. In: *Első Század*, 2012. ősz. 247–260.

BRUNNER Attila: A „magyaros” kiskunfélegyházi városháza. In: KOVÁCS Zsolt – ORBÁN János szerk. *Táguló horizont*. Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek Marosvásárhelyi Konferenciájának előadásaiból. Marosvásárhely – Kolozsvár, 2013. 157–171.

BRUNNER Attila: A „modern” kiskunfélegyházi városháza. BRUNNER Attila – MÉSZÁROS Márta – VERESS Dániel szerk. *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéről*. Kiskunfélegyháza, Kiskun Múzeum, 2017, 226–237.

BRUNNER Attila – MÉSZÁROS Márta – VERESS Dániel szerk. *Szecesszió az Alföldön. Dolgozatok a régió művészet- és várostörténetéből*. Kiskun Múzeum, Kiskunfélegyháza, 2017.

BUZÁS Gergely: *Balusztrádos loggiák a magyar kora reneszánsz építészetben*. Castrum, 2008. 8. évf. 2. sz. 71–108.

CALTANA, Diego: Friedrich Paul. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945.* 2012. http://www.architektenlexikon.at/de/1204.htm Megtekintés: 2023. aug. 26.

CHOLNOKY Jenő: A kir. József-műegyetem vízmérő-gyakorlatai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1895. 29. évf. 4. sz. 126–129.

CHOLNOKY Jenő: A kétszázéves Balatonfüred. In: *Balatoni Szemle*, 1943. 2. évf. 10. sz. 307–309.

COLLINS, Peter: „Commodity, firmness, and delight”: the ultimate synthesis. In: *Britannica*, 2024. https://www.britannica.com/topic/architecture/Utilitas Megtekintés: 2024. aug. 4.

CSÁKI Tamás: *Lajta Béla funerális építészete*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2019.

CSÁKY Károly: *A Dunától a Szitnyáig. A Felvidék művelődéstörténeti enciklopédiája 2*. Kt. Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 2003. 12.

CSÁNYI Károly: *A műemlékrestaurálás*. A Mérnöki Továbbképző Intézet 1942. évi tanfolyamainak anyaga. 19. füzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1943.

CSÁSZÁR László: Ipari és mezőgazdasági épületek. In: CSÁSZÁR László szerk. *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest, 1995. 129–145.

CSENDES, Peter: Város és technika. A tudomány eredményei és a városfejlődés. In: CSENDES, Peter – SIPOS András szerk. *Bécs–Budapest. Műszaki Haladás és városfejlődés a 19. században.* Budapest Főváros Levéltára – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Budapest – Bécs, 2005. 5–14.

CSEPREGHY András – CSEPREGHY Henrik: *Dicsőszentmárton régi arca.* Marosvásárhely, 2005.

CSERNUS Lukács – TRIFF Zsigmond: *Budapesti temetők*. Budapest, 1999.

CSIHA Antal: Hajdúböszörmény műemlék, műemlékjellegű és más nevezetes épületei. In: BENCSIK János – NYAKAS Miklós szerk. *Honismereti írások a Hajdúságból I.* Hajdúsági Közlemények 4. Hajdúböszörmény, 1974. 65–66.

CSORBA László: A három Menotti és a Keleti-pályaudvar. Az olasz-magyar kapcsolatok „mellékalakja" – főszerepben. In: JANKOVICS József szerk. „*Nem sűlyed az emberiség!*" *Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007. 1483–1491.

CZAGÁNY István: Hauszmann Alajos művészetének stílusváltozásai. In: Művészettörténeti Értesítő, 1978. 27. évf. 4. sz. 225–255.

CZEKELIUS Aurél – MIHÁLYI József szerk. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtárának cimjegyzéke*. Budapest, 1896.

CZENTHE Miklós: *Koronaőr és egyetemes felügyelő. Báró Radvánszky Albert (1880–1963) emlékezete. Evangélikus Élet*, 2007. aug. 9. 33. sz. https://zope.lutheran.hu/ujsagok/evelet/archivum/2007/33/051 Megtekintés: 2020. márc. 27.

D. MEZEY Alice – SZENTESI Edit: Az állami műemlékvédelem kezdetei Magyarországon. A Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der

Baudenkmale magyarországi működése (1853–1860). In: BARDOLY István – HARIS Andrea: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 47–67.

D. NAGY András: Ifj. Czigler Antal, a műépítész – első a mesterségében. Templomok, úri lakóházak tervezője. In: *Békés Megyei Hírlap*, 1997. febr. 12.52. évf. 36. sz. 6.

DÁNIELISZ Endre: Fiatal társat kap az ótorony. In: *Bihari Napló*, 1999. okt. 9. 10. évf. 238. sz. 7.

DÁNIELISZ Endre: *Nagyszalonta jeles szülöttei*. Gyula, 2001.

DEÁK Ágnes: *Államrendőrség Magyarországon, 1849-1867*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2013.

DEBRECZENI István: *A nagyszalontai Arany-Emlék-Egyesület története, 1882–1912*. Nagyszalonta, 1913.

DÉTSHY Mihály: A sárospataki vár helyreállítási munkái 1955–1962-ben. In: *Magyar Műemlékvédelem 1961–1962*. Országos Műemléki Felügyelőség, Budapest, 1966. 67–87.

DOBOS Irma, dr.: Megemlékezés Saxlehner Andrásról halálának 100. évfordulóján. In: *Hidrológiai tájékoztató*, 1989. 2. sz. 6–8.

DVOŘÁK Ede: A József-szanatorium Gyulán. Épült: 1904–1907. In: *Építő Ipar*, 1908. ápr. 26. 32. évf. 17. sz. 179–180.

EDVI ILLÉS Aladár: *Budapest műszaki útmutatója*. Pátria, Budapest, 1896.

ELEK Artúr: Lotz Károly vázlatai. In: *Nyugat*, 1920. 13. évf. 9–10. sz. 536–537.

EŐRY Gabriella: Az Országos Kaszinó tisztikara és tagsága. In: *Korall*, 2004. 17. sz. 61–87.

FÁBIÁN Gáspár: A városligeti Széchenyi-fürdő és tervezője: Czigler Győző (1850–1905). In: *Nagy Magyar Építőművészek I.* Budapest, 1936. 38–40.

FEHÉR György: *A mezőgazdasági kísérletügyi állomások szerepe a dualizmuskori agrárfejlődésben*. Mezőgazdasági Múzeum, Budapest, 1994.

FEKETE J. Csaba: *Funkciószervezés és téralakítás a főúri reprezentatív magánépítészetben az 1720 és 1920 közötti Magyarországon*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2007.

FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és puszta, betürendben körülményesen leiratik*. Pest, 1851. https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-geografiai-szotara-fenyes-elek-BABC3/n-BC735/negyed-BC79F/ Megtekintés: 2021. máj. 4.

FORSTER Gyula: A műemlékek védelme a magyar és a külföldi törvényhozásban. Második kiadás. Hornyánszky, Budapest, 1906.

FRANCSICS Norbert: *A győri Szentbenedekrendi Főgymnasium uj épületének ismertetése*. Győr, 1889.

FRISNYÁK Zsuzsa: Magyarország Európa közlekedési térszerkezetében a 19. század végén. In: *Közlekedési Múzeum Évkönyve 14*, 2003–2004. Budapest, 2005. 125–140.

G. LÁSZAY Judit: Egy palota, két tervrajz. Adatok a Festetics-palota, Budapest VIII. Pollack Mihály tér 10. építéstörténetéhez. In: BARDOLY István – HARIS Andrea szerk. *Tanulmányok Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára*. Budapest, 2002. 585–599.

GAÁL Jenő, gávai: *Élmények és tanulságok*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1940.

GALÁNTAI József: Az osztrák–magyar viszony jellege a dualizmusban. 1985. In: CIEGER András szerk. *A kiegyezés*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 536–537.

GARAI Péter: Gerey Ernő (1862–1945) életműve. Templomépítő a 20. század első felében. In: *Bivio. Tanulmányok az Evangélikus Országos Könyvtár Műhelyéből*, 6. Budapest, 2020. 335–382.

GARAS Klára: A Szépművészeti Múzeum. In: *Századok*, 1983. 117. évf. 1. sz. 626–638.

GÁBOR Eszter – VERŐ Mária szerk. *Az ország háza. Buda-pesti országháza-tervek 1784–1884*. Kiállítási katalógus, Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2000.

GÁBOR Eszter: *Budapesti villák. A kiegyezéstől a második világháborúig*. Városháza, Budapest. 2001.

GÁBOR Eszter: *Andrássy út*. Városháza, Budapest, 2002.

GÁBOR Eszter: A neoreneszánsz építészet léptékproblémáiról. In: CSÁKI Tamás – HIDVÉGI Violetta – RITOÓK Pál szerk. *Budapest neoreneszánsz építészete. Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009. 23–32.

GELLÉRI Mór szerk. *Budapest a kiállítás alatt. Fővárosi kalauz és tájékoztató mindenki számára*. Budapest, 1885.

GERLE János: Elszámolás a századfordulós épületekről. In: *Budapest*, 1981. 19. évf. 11. sz. 17–21.

GERLE János: Art deco Budapest. In: *Budapest*, 2008. 31. évf. 6. sz. 2–6.

GERLE János – KOVÁCS Attila – MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építészete*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1990.

GERŐ László: *Magyar építészet*. Budapest, Építésügyi Kiadó, 1954.

GRANASZTÓINÉ GYÖRFFY Katalin: A Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága és a Műemlékek Országos Bizottsága tisztségviselői és tagjai (1872–1949). In: BARDOLY István – HARIS Andrea: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 267–276.

GY. BALOGH Ágnes: Nöpauer Máté templomai. In: *Építés–Építészettudomány*, 2001. 29. évf. 3–4. sz. 361–378.

GY. BALOGH Ágnes: A Műegyetem története. In: ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa szerk. *Műegyetem. A történeti campus*. Budapest, 2013. 20–39.

GY. BALOGH Ágnes: A campus építésének története. In: ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa szerk. *Műegyetem. A történeti campus*. Budapest, 2013. 46–53.

GYÁNI Gábor: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: HANÁK Péter szerk. *Polgári lakáskultúra a századfordulón*. Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete, 1992. 27–59.

Gyermekvédő intézetek Magyarországon. A Budapesten 1899-ben tartott gyermekvédő kongresszus alkalmából szerk. a kongresszust előkészítő bizottság. Budapest, 1899.

GYŐR Attila: Pályázatok egy fürdőre. Három fejezet a Széchenyi gyógyfürdő történetéből. In: *Ars Hungarica*, 2019. 1. sz. 243–254.

HAJÓS György: *Építészek, mérnökök, építők*. ÉTK Kft., 2011.

HAUSZMANN Alajos: Kórházépítési tanulmányok. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1881. 15. évf. 2. sz. 141–178.

HAUSZMANN Alajos: A kir. József-műegyetem megnyitása. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1904. szept. 18. 23. évf. 30. sz. 195–201.

HENSZLMANN Imre: Figyelmeztetés a művészet maradványai megőrzése iránt. In: *Pesti Hírlap*, 1845. szept. 19. 541. sz. 191–192.

HENSZLMANN Imre: *Kassa városának ó német stylű templomai*. Landerer és Heckenast, Budapest, 1846.

HÉJJA Julianna Erika: „Aki a vak szerencse pajzsa alatt izzadoz…" Egy kisvárosi hamiskártyás társaság az 1830-as években. In: *Bárka*, 2012. 2. sz. http://www.barkaonline.hu/kritika/2733-hamiskartyasok Megtekintés: 2020. dec. 27.

HORLER Miklós: *Budapest Műemlékei 1*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

HORLER Miklós: Az intézményes műemlékvédelem kezdetei Magyarországon (1872–1922). In: BARDOLY István – HARIS Andrea: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok.* Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 79–144.

HŐGYES Endre: A budapesti Pasteur-intézet 1903-ban. In: *Akadémiai Értesítő*, 1905. 16. kötet. 16.

ISTVÁNFFY Miklós: 150 év: Az esztergomi bazilika díszítései. In: *Esztergom és Vidéke*, 2006. jún. 29. 21. évf. 26–27. sz. 5.

JANCSÓ Ágnes: *Lechner „Papszi" a Japánban. 125 éve, 1894-ben nyitott meg a Japán Kávéház*. Lechner Központ, 2019. júl. 22. https://lechnerkozpont.hu/cikk/lechner-papszi-a-japanban Megtekintés: 2022. jan. 5.

JÁKI László szerk. *Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében*. A magyar neveléstörténet forrásai. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest, 1989.

JENEY András: *Kórházépítészet Budapesten*. Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület, Budapest, 2020.

JENEY András: Freund Vilmos munkássága a Fővárosi Középítési Bizottmányban. A 175 éve született építész életművének egy máig nem kutatott fejezete. In: *Építés–Építészettudomány*. 2022. 50. évf. 1–2. sz. 129–152.

JUHÁSZ Lajos: A közraktár-kérdés Pesten a XIX. század közepén. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából.* 1940. 8. sz. 60–84.

KALMÁR Miklós: *A historizmus kutatás új metodikájáról*. PhD értekezés. Budapest, 2002.

KALMÁR Miklós: *Az építészet története. Historizmus, századforduló*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2007.

KALMÁR Miklós: A kémiai épület. In: ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa szerk. *Műegyetem. A történeti campus*. Budapest, 2013. 55–74.

KALMÁR Miklós: A fizikai épület. In: ARMUTH Miklós – LŐRINCZI Zsuzsa szerk. *Műegyetem. A történeti campus*. Budapest, 2013. 78–90.

KALMÁR Miklós: Czigler Győző élete és munkássága. In: *Műegyetem – A történeti campus*. Budapest, 2013. 226–243.

KALMÁR Miklós: *Historizmus*. Terc Kft. 2016.

KAPOSSY János: Burgenland. In: *Műemlékvédelem*, 2016. 60. évf. 5–6. sz. 327–333.

KARDAMITSI-ADAMI, Maro – ZIVAS, Dionysis Ed. *Classical Revival: The Architecture of Ernst Ziller 1837–1923*. Melissa Publishing House, Athens, 2006.

KATONA Csaba: Magyar és cseh fürdők az Osztrák-Magyar Monarchiában. In: *Limes*, 2008. 21. évf. 1. sz. 29–44.

KÁLLAY István – PUSZTAI László – STIPTA István: *Bírósági épületek Magyarországon*. HG & Társa Kiadó, Budapest, 1993. 34–35.

KÁROLY József: A pásztortüzek festője. Látogatás Kacziány Ödönnél. In: *Prágai Magyar Hírlap*, 1923. febr. 21. 2. évf. 194. sz. 6.

KELBERT Krisztina: Női szerepek az első világháborúban. Gróf Erdődy Gyuláné sz. gróf Széchényi Emília, mint anya, ápolónő és festőművész. In: *Vasi Szemle*, 2014. 68. évf. 4. sz. 387–395.

KELECSÉNYI Kristóf: *Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2022.

KEMPELEN Béla: *Magyarországi zsidó és zsidó eredetű családok* 1. A szerző kiadása, Budapest, 1937.

KEMPELEN Béla: *Családkönyv I. Nemes családok, polgárcsaládok*. Budapest, 1940.

KENYERES Ágnes szerk. *Magyar Életrajzi Lexikon I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967.

KENYERES Ágnes szerk. *Magyar Életrajzi Lexikon II*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

KISMARTY-LECHNER Jenő: *Építőművészetünk a XIX. század második felében*. Mérnöki Továbbképző Intézet Kiadványai, 30. füzet, Budapest, 1945.

KISS László: Tisza István magánélete. In: *Trianoni Szemle*, 2010. 2. évf. 1. sz. 25–37.

KOLLEGA Tarsoly István szerk. *Magyarország a XX. században 2. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997.

KOLLEGA TARSOLY István szerk. *Magyarország a XX. században 5. Tudomány – Társadalomtudományok*. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000.

KOMÁRIK Dénes: Budapest középítkezései és a historizmus. In: ZÁDOR, 1993. 49–64.

KOMOR Marcell: A Légrádi testvérek épülete. In: *Építő Ipar*, 1895. júl. 17. 19. évf. 967. sz. 266–268.

KOVÁCS Endre: *Ausztria útja az 1867-es kiegyezésig*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968.

KOVÁCS Zoltán: Baross Gábor redingotja. In: *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2001. nov. 23. 59. évf. 273. sz. 37.

KOVÁCS Zoltán: Scholtz Róbert szobafestő magánképtára. In: *Artmagazin*, 2010. 8. évf. 5. sz. 84–93.

KOZÁK Péter: *Grexa Gyula*. Névpont. 2013.
http://www.nevpont.hu/view/9092
Megtekintés: 2020.márc.30.

KÓSA László: *Fürdőélet a Monarchiában*. Holnap Kiadó, Budapest, 1999.

KÖRNER Zsuzsa: *Városias beépítési formák. Bérház- és lakástípusok*. Terc, Budapest, 2010.

KÖRNER Zsuzsa: *Budapesti tisztviselőtelepek 1880–1945*. Ingatlanfejlesztői Kerekasztal Egyesület, Budapest, 2020.

KŐNIG Gyula: A kir. József-műegyetem tanévének megnyitása. In: *Építő Ipar*, 1892. szept. 22. 16. évf. 820. sz. 273–277.

KRISTÓ Katalin: *Szociálpolitika, szociális jog*. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2014.

KUBINSZKY Mihály: A vasbeton évszázada. In: *Magyar Szemle*, 2010. 3–4. sz. 152–156.

LAMPERT Rózsa: *A Széchenyi gyógyfürdő műemléki felújítása*. Építészfórum, 2006.
http://epiteszforum.hu/a-szechenyi-gyogyfurdo-muemleki-felujitasa
Megtekintés: 2020. máj. 8.

LECHNER Lajos: *Jelentés a vásárcsarnokok építéséről*. Budapest, 1890.

LEHOCZKY Tivadar: *Munkács város új monográfiája*. Munkács, 1907.

LICHTNECKERT András: Füred, a parasztok és a szegények gyógyfürdője. In: *Füredi História*. 2007, 16. sz. 2–9.

LICHTNECKERT András: Écsy László balatonfüredi fürdőigazgató naplója 1863–1892. Balatonfüred, 2008.

LOOS, Adolf: Ornement et Crime. In: *Les cahiers d'aujourd'hui*, Juin 1913. No. 5. 247–256.

MAGYAR Vilmos: Az új műegyetem III. A jelen története. In: *Építő Ipar*, 1909. dec. 12. 33. évf. 50. sz. 465–466.

MAGYAR Vilmos: Az új műegyetem IV. Tanulságok. In: *Építő Ipar*, 1909. dec. 19. 33. évf. 51. sz. 477–480.

MAROSI Ernő: Műemlékvédelem – az örökség hagyományozása. In: BARDOLY István – HARIS Andrea: *A magyar műemlékvédelem korszakai. Tanulmányok*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1996. 9–20.

MAROSI Ernő: Magyar Nemzeti Múzeum, nemzeti múzeumok. In: *MúzeumCafé*, 2016. 2. kötet, 10. évf. 52. sz. 75–76.

MARÓTZY Katalin: Mintakövetés és invenció a XIX. század második felének budapesti építészetében. In: Építés–Építészettudomány, 2005. 1–2. sz. 27–44.

MATLEKOVITS Sándor szerk. *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*, A Képzőművészeti Csoport képes tárgymutatója. Az új Műcsarnok alaprajzával. Budapest, 1898.

MATUSKA Alajos: *Előterjesztés Budapest főváros közélelmezése tárgyában*. Budapest, 1883.

MEGYERI-PÁLFFI Zoltán: A bécsi neoreneszánsz Debrecenben. Wágner Gyula igazságügyi palotái. In: *Régiókutatási Szemle*. 2017, 1. sz. 7–22.

MEGYERI-PÁLFFI Zoltán – MARÓTZY Katalin: Hat törvényhatósági jogú város székházépítési pályázata. Hivatalszerzés és helyigény. In: *Építés–Építészettudomány* 50. 2022. 1–2. sz. 90–128.

MELEGA Miklós – NÉMETH József: *Szombathely építészeti értékei. 1.* Vas Megyei Levéltár, Szombathely, 2010.

MERÉNYI Ferenc: *Épületfajták Magyarországon. 1890–1918. Tipológiai adatgyűjtemény. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem* II. sz. Kézirat. Építészettörténeti Tanszék. Budapest, 1955. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény.

MERÉNYI Ferenc: *Épületfajták Magyarországon. 1890–1918. Tipológiai adatgyűjtemény. Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem* III. sz. Kézirat. Építészettörténeti Tanszék. Budapest, 1955. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény.

MERÉNYI Ferenc: *Magyar építészek 1890–1918*. Kézirat, Építészeti Múzeum, Budapest, 1955.

MERÉNYI-METZGER Gábor: A Saxlehner család sírboltja. In: *Turul*, 2003. 76. évf. 1–2. sz. 19–24.

MÉSZÁROS Balázs: *Alsó társadalmi rétegek Pécsett 1850–1920. A szegényügytől a szociálpolitikáig*. Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2011.

MIHALIK József: A krasznahorkai mauzóleum. In: GYÖRGYI Kálmán szerk. *Magyar Iparművészet*, 1913. 16. évf. 133–135.

MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészet az Osztrák–Magyar Monarchiában*. Corvina, Budapest, 1988.

MORAVÁNSZKY Ákos: *Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében 1867–1918*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

NAGY Iván: *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, 12. Ráth Mór, Pest, 1865.

NEŸ Béla: A budapest-terézvárosi második (ideiglenes) templom és végleges paplak tervezetére kiírt pályázat alkalmából beérkezett tervek. In: *Az Építési Ipar*, 1879. ápr. 27. 3. évf. 121. sz. 114–115.

NÉMETH Lajos: *A historizmustól a szecesszióig. A XIX. század művészete*. Corvina Kiadó, Budapest, 1974.

NÉMETH Lajos szerk. *Magyar művészet 1890–1919. I.* Akadémiai Budapest, 1981.

NÉMETH Lajos: A historizmusról. A historizmus mint művészettörténeti fogalom. In: ZÁDOR Anna szerk. *A historizmus művészete Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1993. 11–20.

NÉMETH Nóra – MARÓTZY Katalin: Építészet és sajtó. A historizmus öt jelentős szakrális építészeti pályázata. In: *Építés–Építészettudomány*. 2019. 4. évf. 3–4. sz. 289–322.

NIEDERHAUSER Emil: Erzsébet királyné élete és halála. In: *História*, 1998. 7. sz. 31–34.

NOVÁK Béla: Fővárosi kaszinók a 19. században. In: *Budapesti Negyed*, 2004. 46. évf. 4. sz.
https://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html
Megtekintés: 2024. aug. 23.

NYAKAS Miklós: *Hajdúböszörmény a múló időben. Hajdúböszörmény története*. Hajdúböszörmény város Polgármesteri Hivatala, 2000.

PAÁR Eszter Szilvia: *Wälder Gyula.* Holnap Kiadó, Budapest, 2020.

PAPP Gábor György: *Gerster Kálmán (1850–1927) munkássága*. Doktori disszertáció, ELTE BTK, 2007.

PAPP Gábor György: MTA Növényvédelmi Kutatóintézet, Talajtani és Agrokémiai Kutatóintézet. In: PAPP Gábor György szerk. *Épített örökség a magyar tudomány szolgálatában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 2010. 107–110.

PAPP Gábor György: Katolikus templomok. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 378–401.

PAPP Gábor György: Mauzóleumok. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 415–423.

PAPP József: *A MÁV debreceni igazgatósági székháza. A Bek-Dégenfeld-Tisza palota*. Vasúthistória Könyvek. Magyar Államvasutak Rt. Budapest, 2001.

PAPP József: Debrecen építészete a századforduló évtizedeiben. In: *Debreceni Szemle*, 2018. 26. évf. 1. sz. 41–75.

PÁPAI Tamás László: Kiss István, az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa. In: *Honismeret*, 2017. 45. évf. 4. sz. 66–71.

PÁPAI Tamás László: *160 éve született az első műegyetemi építészmérnöki diploma tulajdonosa – Kiss István (1857–1902).* Tomory Lajos Múzeum, 2017. márc. 8. https://www.tomorylajos-muzeum.hu/160-eve-szuletett-kiss-istvan/ Megtekintés: 2024. júl. 29.

PÁRTOS Gyula: A kórházakról és azok építéséről I. In: *Az Építési Ipar*, 1877. jan. 7. 1. évf. 1. sz. 9–10.

PÁRTOS Gyula: A kórházakról és azok építéséről II. 1877. jan. 14. 1. évf., 2. sz. 23–26.

PÁRTOS Gyula: A kórházakról és azok építéséről III. 1877. jan. 28. 1. évf. 4. sz. 61–63.

PEVSNER, Nikolaus: *Pioneers of modern design, from William Morris to Walter Gropius*. Harmondsworth, Middlesex, 1974.

PEVSNER, Nikolaus: *A History of Building Types. National Gallery of Art, Washington D. C*. 1976. Új kiadás: Princeton University Press, Princeton, 1997.

PILKHOFFER Mónika: Szociális intézmények épületei a századfordulón Pécsett. In: *Publikon 11. Ünnepi szám Harsányi Iván 75. születésnapjára.* 2005. 176–189.

PILKHOFFER Mónika: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet tagsága a dualizmus korában. In: *Korall*, 2022. 88. sz. 5–32.

POGÁNY Frigyes szerk. Budapest Műemlékei 1. Magyarország Műemléki Topográfiája 4. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

PONTONERIE, Edouard, de la: *Pest város árucsarnokai és vásárterei*. Pest, 1872.

PRAKFALVI Endre: Két sírkápolna a történelmi veszprémi egyházmegyében: Békás és Szőlőskislak. Ybl Miklós és Ágoston József művei. In: *Művészettörténeti Értesítő,* 2017. 66. sz. 201–216.

PUSKEL Péter: Aradi paloták, templomok, bérházak tervezői. In: *Arad város.* 2019. https://www.aradvaros.com/blog-ar/proiectanți-ai-palatelor-și-bisericilor-din-

arad-arhitecții-arădeni
Megtekintés: 2019. dec. 15.

PUSKEL Péter: A Czigler-ház „titka”. In: *Nyugati Jelen*. 2023. https://www.nyugatijelen.com/jelenido/a-czigler-haz-titka Megtekintés: 2024. aug. 19.

PUSZTAI László: A Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményei 1973-1981. In: *Magyar Műemlékvédelem – Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve 9.* 1984. 420.

PUSZTAI László – HADIK András – FÜLÖP Csilla szerk. *Igazságügyi épületek Magyarországon a dualizmus korában. Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása 1986–1987*. Székesfehérvár–Budapest. OMF Magyar Építészeti Múzeuma, Budapest, 1987.

RAJK László: 5 terv. Saját kiadású katalógus, 1977.

RÁKOSY Gyula: *Rákosi Jenő közelről*. In: SÜLE Antal szerk. *Rákosi Jenő élete és művei*. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930.

RÁTH György szerk. *Az iparművészet 1895-ben*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1896.

RÁTH György szerk. *Az iparművészet 1896-ban. Millénniumi emlékkönyv.* Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1897.

RÉVAI Mór János szerk. *Révai Nagy Lexikona 8. Földpálya–Grec*. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest, 1913.

RITOÓK Pál: *Magyar építészet 5. Klasszicizmus, historizmus*. Kossuth Kiadó, Budapest, 2003.

RITOÓK Pál: Villák. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 531–535.

ROMSICS Ignác szerk. *Magyarország története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007.

ROZSNYAI József: *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák–Magyar Monarchia idején, különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára*.

Doktori disszertáció, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar. Budapest, 2011.

ROZSNYAI József: Ipari épületek és csarnokok. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 489–506.

ROZSNYAI József: Meinig Arthur. Holnap Kiadó, Budapest, 2018.

ROZSNYAI József: *Alpár Ignác*. Holnap Kiadó, 2020.

SANDA István Dániel: Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon – a századforduló körüli évtizedekben. In: *Pedagógiatörténeti Szemle*, 2016, 2. évf. 3–4. sz. 86–105.

SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész? Lapis Angularis VI. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből.* Magyar Építészeti Múzeum, Budapest, 2005.

SCHEER Simon: Vasbéton-födémek V. A Mátrai-féle vasbétonszerkezetek. In: *Építő Ipar*, 1905. márc. 5. 29. évf. 10. sz. 81–84.

SCHEIDL, Inge: Viktor Czigler. In: *Architektenlexikon Wien 1770–1945.* 2007. http://www.architektenlexikon.at/de/81.htm Megtekintés: 2022. jan. 06.

SCHUSTLER József: Vasbéton-födémek. A Visintini-féle vasbéton-szerkezet. In: *Építő Ipar*, 1905. jan. 1. 29. évf. 1460. sz. 2–4.

SEIDL Ambrus szerk. *Hauszmann Alajos naplója. Építész a századfordulón*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1997.

SINKÓ Katalin: A millenniumi emlékmű mint kultuszhely. In: *Medvetánc*, 1987. 2. sz. 29–50.

SISA József: Gottfried Semper és Magyarország. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1985. 34. évf. 1–2. sz. 1–10.

SISA József: *Szkalnitzky Antal. Egy építész a kiegyezés korabeli Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.

SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 1996. 45. évf. 3–4. sz. 169–186.

SISA József – WIEBENSON, Dora szerk. *Magyarország építészetének története*. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

SISA József: Pákei Lakos, Theophil Hansen és a Budapesti József Műegyetem. In: *Ars Hungarica*, 2003. 31. évf. 2. sz. 441–446.

SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2004.

SISA József: A neoreneszánsz Európában és Magyarországon – vázlatos áttekintés. In: CSÁKI Tamás – HIDVÉGI Violetta – RITOÓK Pál szerk. *Budapest neoreneszánsz építészete. Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009.

SISA József: Minisztériumok és hivatali épületek. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 355–363.

SISA József: Oktatási épületek. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 364–378.

SISA József: Múzeumok és kiállítótermek. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 373–374.

SISA József: Kórházak és laktanyák. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 375–377.

SISA József: Szállók és fürdők. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 485–488.

SISA József: A lakóházépítés formái. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 507–556.

SISA József: Magánpaloták. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 517–525.

SISA József: Kastélyok és kastélyparkok. In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 535–556.

SISA József: *Lechner az alkotó géniusz*. Iparművészeti Múzeum, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, Budapest, 2014.

SISA József szerk. *Az Országház építése és művészete*, Országház Kiadó, Budapest 2020.

SOÓS László: A filoxéra elleni védekezés megszervezése Magyarországon, 1872–1881. In: *Levéltári Közlemények*, 1987. 58. évf. 1–2. sz. 229–249.

SOÓS László: *A Khuen-Héderváry és a Tisza kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1903. június 27. – 1905. június 18. I.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest, 2018.

SPEIDL Bódog: A közlekedésügyi m. kir. tanfolyamok épülete. In: *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1890. okt. 12. 21. évf. 123. sz. 1195–1196.

STALLA, Robert: „My work has always been modelled on classical antiquity" – Reflections on the structural and decorative system in Theophil Hansen's architectural oeuvre. In: CASSIMATIS, Marilena Z. – PANETSOS, Georgios A. Ed. *„Hellenische Renaissance" – The Architecture of Theophil Hansen (1813–1891).* Theocharakis Foundation, Athens, 2015. 294–304.

STEADMAN, Philip: Building Types and Built Forms. Matador, Leicestershire, 2014.

STEFÁNY Judit: Az utolsó menedék. In: GLATZ Ferenc szerk. *História*, 1996. 18. évf. 8. sz. 26–27.

SUGÁR Viktória – KITA Michihiro: *Pesti bérházak. Stílus, mintázat, fejlődés*. TERC, Budapest, 2025.

SZABÓ Ildikó: Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban. In: *Politikatudományi Szemle*, 2006. 1. sz. 201–250.

SZAKÁCS Béla Zsolt: A templomok nyugati térelrendezése és a „nemzetségi monostor" kérdése. In: MARCU-ISTRATE, Daniela – RUSU, Adrian Andrei – SZŐCS Péter Levente szerk.: *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania 3*. Satu Mare, 2004.

SZEGŐ György: Másodrangú építész elsőrendű művekkel. Százötven éve született Czigler Győző, a Műegyetem tanára, Budapest század eleji reneszánszának egyik jelese. In: *Népszabadság – Budapest melléklet*, 2000. júl. 14. 30.

SZEKERNYÉS János: *Székely László*. Asociaţia Femeilor Maghiare din Timişoara, Temesvár, 2002.

SZENDREI János – SZENTIVÁNYI Gyula szerk. *Magyar Képzőművészek Lexikona I*. Budapest, 1915.

SZENTKIRÁLYI Zoltán: *Adatok a magyar építészképzés történetéhez*. 2013. https://www.epitesz.bme.hu/files/epk_Pages_file/karunkrol_20131022.pdf Megtekintés: 2022. márc. 19.

SZENTMIKLÓSSY Géza szerk. *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest, 1930.

SZENTPÉTERI KUN Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: *Tisza emlékkönyv, gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Írták a Tisza István-Tudományegyetem tanárai. Debrecen, 1928. 44–66.

Széchenyi (Artézi) Fürdő. Budapest-Városliget. Budapest, 1914.

SZÉKELY Béla: A szabadságharc-szobor pályaművei. In: *Fővárosi Lapok*, 1891. márc. 3. 28. évf. 61. sz. 437–439.

SZÉKELY Márton – MARÓTZY Katalin: Pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. In: *Építés–Építészettudomány*, 2017. 46. évf. 1–2. sz. 93–116.

SZÉKELY Márton: *Építészeti tervpályázatok Magyarországon 1891–1918 között*. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építészettörténeti és Műemléki Tanszék. 2019.

SZIKLAY János: Vaszary Kolos Balaton-füreden. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. nov. 8. 38. évf. 45. sz. 742.

SZINNYAI Katalin: Múzeumok. In: CSÁSZÁR László szerk. *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest, 1995. 45–61.

SZINNYAI Katalin: A közoktatás épületei. In: CSÁSZÁR László szerk. *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest, 1995. 79–96.

SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái 6*. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkiadóhivatala, 1899.

TAKÁCS Anett: Árulkodó tárgyak. Fürdőszobák és használatuk a dualizmus kori Magyarországon. In: IHÁSZ István – PINTÉR János szerk. *Történeti Muzeológiai Szemle. A Magyar Múzeumi Történész Társulat Évkönyve* 8. Budapest, 2008. 41–58.

TAKÁCS Imre: A mezőgazdaság irányításának jogforrásai, intézményei és szervei Magyarországon (1889–1919). In: MATOLCSI János szerk. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1967–1968. Budapest, 1968. 265–290.

TAKÁCS Katalin: Czigler Győző építész. Szakdolgozat, PPKE, 2010.

TAMÁSI Judit szerk. *Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. A millenniumi műemlékhelyreállítások lexikona*. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 2000.

TÁBORI Kornél: *A kártyázó Budapest. Hazárdjátékosok, játékbarlangok, hamisjátékosok.* Budapest, A Nagyharang Kiadóhivatala, 1912.

TÁNCZOS Péter: A romantikus igazság válsága: szép vagy fenséges-e az, ami igaz? In: *Nagyerdei Almanach*, 2012/2. 3. évf. 5. sz. 1–24.

TÓTH Enikő: Neobarock und Luxusgefühl. Das Palais Sturany in Wien. In: *Steine Sprechen*, 2019, Jg. 63. 1/2. Nr. 154. 42–51.

TÓTH Enikő: *Fellner és Helmer palotaépítészete. Főnemesi és nagypolgári lakóépületek Bécsben és Budapesten*. MA Szakdolgozat, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Művészettörténet Tanszék, 2020.

TÓTH Enikő: *Czigler Győző*. Holnap Kiadó, Budapest, 2021.

TÓTH Enikő: Az anyaghasználat és a funkció kapcsolata Czigler Győző építészetében. In: *Ars Hungarica*, 2022. 48. évf. 3. sz. 259-270.

TÓTH Kálmán: A szombathelyi kultúrpalota építéstörténete (1900-1910). In: *Savaria – A Vas Megyei Múzeumok értesítője*, 2009. 2. sz. 16–34.

TÓTH Vilmos: A Kerepesi úti temető másfél évszázada. In: *Budapesti Negyed – A Kerepesi úti temető I.* 1999. nyár, 24. sz. 3–126.

TSOUMAS, Johannis: Ernst Ziller's architectural decoration and it's cultural significance. In: *Journal of Art and Architecture Studies*, Vol. 2. No. 2. 2013. 5–10.

VADAS Ferenc: Nemzeti pantheon és ezredéves emlékmű. In: *Sub minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. ELTE, ELTE Művészettörténeti Tanszék, Budapest, 1989. 159–169.

VADAS Ferenc – NOVÁKY Ágnes: Győző Czigler. In: *SAUR Allgemeines Künstler-Lexikon, XXIII*. München–Leipzig, 1999. 311–312.

VADAS Ferenc: Városrendezés Budapesten a 19. században. In: CSENDES, Peter – SIPOS András szerk. *Bécs–Budapest. Műszaki Haladás és városfejlődés a 19. században.* Budapest Főváros Levéltára – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Budapest–Bécs, 2005. 21–33.

VADAS Ferenc: Budapest vasúti hálózata és pályaudvarai. In: CSENDES, Peter – SIPOS András szerk. *Bécs–Budapest. Műszaki Haladás és városfejlődés a 19. században.* Budapest Főváros Levéltára – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Budapest–Bécs, 2005. 143–154.

VADAS Ferenc: Közélelmezés és vásárcsarnokok Budapesten. In: CSENDES, Peter – SIPOS András szerk. *Bécs–Budapest. Műszaki Haladás és városfejlődés a 19. században.* Budapest Főváros Levéltára – Wiener Stadt- und Landesarchiv, Budapest–Bécs, 2005. 165–174.

VADAS Ferenc: Neoreneszánsz a Rózsák terén. In: CSÁKI Tamás – HIDVÉGI Violetta – RITOÓK Pál szerk. *Budapest neoreneszánsz építészete*. *Tanulmányok a 2008. november 18-án Budapest Főváros Levéltárában rendezett konferencia anyagából*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2009. 135–147.

VARGA Judit: Budapest élelmiszer-ellátása – vásárcsarnokok a századfordulón. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 28. Urbanizáció a dualizmus korában*. Budapest, 1999. 87–101.

VIZY László: A Zsolnay építészeti kerámia mesterei 10. Czigler Győző építész-professzor munkássága. In: *Magyar Építőművészet*, 2009. 59. évf. 2. sz. 79–80.

VÖRÖS Károly: A világváros útján: 1873–1918. In: GERŐ András – MIHANCSIK Zsófia szerk. *Budapesti Negyed*. 1998. 20-21. sz. 106–172.

VUKOSZÁVLYEV Zorán – URBÁN Erzsébet – DANIELISZ Dóra – BAKU Eszter: Formakövetés vagy -újítás? Hazai református templomépítészetünk a századfordulótól a rendszerváltásig. In: *Utóirat. Post Scriptum, Régi-Új Magyar Építőművészet állandó melléklete*, 2017. 17. évf. 93. sz. 57–73.

WAGNER RIEGER, Renate – REISSBERGER, Mara: *Theophil von Hansen*. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1980.

WINCKELMANN, Johann Joachim: *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban.* In: RAJNAI László – TÍMÁR Árpád szerk. *Művészeti írások*. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 5–58.

WINKLER Gábor: Városépítészet a historizmusban. In: In: ZÁDOR Anna szerk. *A historizmus művészete Magyarországon*. Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest, 1993. 31–48.

WINKLER Gábor: Kórházak, klinikák. In: CSÁSZÁR László szerk. *Épülettípusok a kiegyezés utáni Magyarországon*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. Budapest, 1995. 186–194.

WINKLER Gábor: Városépítészet. In: In: SISA József szerk. *A magyar művészet a 19. században. Építészet és iparművészet*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Osiris Kiadó, Budapest, 2013. 439–455.

WINKLER Gábor: Vita a neoreneszánsz építészet megítéléséről az 1950-es években. In: *Ars Hungarica* 41. 2014. 474–479.

YBL Ervin: *Lotz Károly élete és művészete*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Vállalata, Budapest, 1938.

YBL Ervin: *Ybl Miklós*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1956.

ZÁDOR Anna: A magyarországi klasszicizmus építészetének története. In: RADOS Jenő – ZÁDOR Anna: *A klasszicizmus építészete Magyarországon*. 1943. 11–299.

ZÁDOR Anna: *Építészeti szakszótár*. Corvina Kiadó, Budapest, 1984.

ZÁDOR Anna: Magyar építészet (a XIX. század végéig). A Magyar Építőművészek Szövetsége megbízásából szerkesztette Gerő László. (Budapest, 1954. Építésügyi Kiadó. 283. lap, 209. kép). Recenzió. In: *Magyar Építőművészet*, 1955. 4. évf. 1. sz. 65–66.

Sajtóforrások[1201]

REPKÉNYI: Czigler Antal nekrológja. In: *Vasárnapi Ujság.* 1862. aug. 17. 9. évf. 33. sz. 385.

A balatonfüredi uj tófürdő. In: *Hazánk s a Külföld*, 1866. 36. sz. 567–568.

Különfélék. In: *A Hon*, 1872. márc. 6. 10. évf. 54. sz. 31.

A képzőművészeti társulat. In: *Fővárosi Lapok*, 1872. aug. 1. 9. évf. 174. sz. 755–756.

Pályázat. In: *Pesti Napló*, 1872. aug. 9. 23. évf. 183. sz. 2.

A Kir. József-Műegyetem 1873/4-diki tanéve megnyitási ünnepélyén 1873. oct. 15-én Conlegner Károly volt rektor által tartott beszéd. Folytatás és vége. In: *Budapesti Közlöny*, 1873. okt. 23. 7. évf. 244. sz. 1990–1992.

[1201] Mivel a sajtóforrások esetében legtöbbször ismeretlen a szerző neve, a jegyzékben az idézett források a többi forrástípustól eltérően, időrendben kerülnek felsorolásra.

Mérnöki választások. In: *A Hon*, 1874. márc. 1. 12. évf. 50. sz. 2.

Vasuti hírek. In: *Vasuti Hirek*, 1875. szept. 23. 6. évf. 38. 295.

Hivatalos rész. In: *Budapesti Közlöny*, 1875. dec. 29. 9. évf. 297. sz. 8443.

CXXVI-ik Választmányi ülés 1876. évi február 12-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1876, 10. évf. 4. sz. 182–184.

A fővárosi bizottság közgyűlése. III. nap. Május 19. In: *A Hon*, 1876. máj. 20. 14. évf. 117. sz. 2.

A Deák-siremlék tervezetei. In: *Vasárnapi Ujság*, 1876. nov. 5. 23. évf. 45. sz. 705–706.

Egyetemes szakülés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1877. 11. évf. 12. sz. 479.

Ajánlati árlejtések. In: *Az Építési Ipar*, 1877. júl. 8. 1. évf. 27. sz. 574.

Egyleti ügyek. In: *Az Építési Ipar*, 1877. okt. 14. 1. évf. 41. sz. 855–856.

Az egylet tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1878. 12. évf. 6–7. sz. 270–281.

A kerepesi úton építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 53. sz. 2–3.

A barrak-kórház mögött építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 53. sz. 4.

Bírálati jegyzetek. Budán építendő kórház. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 6. 2. évf. 55. sz. 21.

Tervezési pályázat. In: *Az Építési Ipar*, 1878. jan. 20. 2. évf. 55. sz. 21.

Tervezési pályázat. (VI.). In: *Az Építési Ipar*, 1878. márc. 3. 2. évf. 61. sz. 73.

A főváros legutóbbi közgyűlésén. In: *Építési Ipar*, 1878. márc. 17. 2. évf. 63. sz. 95.

Mű- és középítészeti szakosztályok ülése april 29-én. In: *Az Építési Ipar*, 1878. máj. 5. 2. évf. 70. sz. 164.

A mű- és középítési szakosztályok tisztujitó ülése május 6-án. In: *Az Építési Ipar*, 1878. máj. 12. 2. évf. 19. sz. 171.

Tervezési pályázat. In: *Az Építési Ipar*, 1879. márc. 23. 3. évf. 116. sz. 79.

Bírálati jelentés. In: *Az Építési Ipar*, 1879. máj. 11. 3. évf. 123. sz. 129.

A Pesti hazai első takarékpénztár által a Calvin-téren felállítandó emlékszerű közkútra beadott pályamunkák. In: *Az Építési Ipar*, 1879. máj 25. 3. évf. 125. sz. 143–144.

Cziegler Győző. In: *Az Építési Ipar*, 1879. jún. 1. 3. évf. 126. sz. 150.

Az országos magyar iparegyesület építész és építés-ipari szakosztálya […]. In: *Ellenőr*, 1879. jún. 5. 11. évf. 274. sz. 3.

Elnöki csengetyű. In: *Az Építési Ipar*, 1879. aug. 10. 3. évf. 136. sz. 226.

A terézvárosi ideiglenes templom és végleges paplak. In: *Az Építési Ipar*, 1880. jan. 25. 4. évf. 160. sz. 31.

A „Rudasfürdő" közfürdőjének stylszerű helyreállítása. In: *Az Építési Ipar*, 1880. ápr. 4. 4. évf. 170. sz. 113.

A főváros törvényhatóságának e héten tartott közgyűlésén. In: *Az Építési Ipar*, 1880. jún. 13. 4. évf. 180. sz. 197.

Árlejtések eredménye. In: *Az Építési Ipar*, 1880. aug. 29. 4. évf. 191. sz. 279.

A Magy. Mérn. és Épít.-Egylet köz- és műépítészeti szakosztálya. In: *Az Építési Ipar*, 1880. nov. 7. 4. évf. 201. sz. 355–356.

Kiss Gyula. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1880–1881. 1. évf. 131.

A mű- és középítészeti szakosztályok ülése okt. 10-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1881. 15. évf. 487–488.

Budapest, november 20. Hitéletünk köréből. In: *Religio*, 1881. 2. félév, 42. sz. 335–336.

Az Erzsébet szegényház. In: *Az Építési Ipar*, 1881. jan. 16. 5. évf. 211. sz. 22.

A VII. kerületi templom. In: *Pesti Hírlap*, 1881. febr. 1. 3. évf. 31. sz. 4.

A terézvárosi róm. kath. (ideiglenes) templom építő bizottsága […]. In: *A Hon*, 1881. márc. 30. 19. évf. 88. sz. 2.

A „Rudas-fürdő" kibővítésének tervezetét […]. In: *Az Építési Ipar*, 1881. ápr. 10. 5. évf. 223. sz. 131.

A Budapest-terézvárosi […]. In: *Az Építési Ipar*, 1881. ápr. 17. 5. évf. 224. sz. 141.

Czigler Viktor, építész Budapesten. In: *Központi Értesítő*, 1881. máj. 15. 6. évf. 48. sz. 2.

E. R: Der Justizpalast. In: *Neue Freie Presse*, 21. Mai 1881. Nr. 6009. 2.

Budapest új közkórháza. In: *Az Építési Ipar*, 1881. május 22. 5. évf. 21. sz. 185–186.

Pályázati hirdetés. In: *Az Építési Ipar*, 1881. jún. 19. 5. évf. 233. sz. 222.

A terézvárosi kath. ideiglenes templom. In: *Katholikus Hetilap*, 1881. júl. 7. 37. évf. 27. sz. 221.

Révész Imre siremléke. In: *Az Építési Ipar*, 1881. júl. 17. 5. évf. 237. sz. 258.

Egyházi ünnepélyek. In: *Fővárosi Lapok*, 1881. aug. 14. 18. évf. 185. sz. 1089.

A budapest-terézvárosi VII-ik kerület r. k. templom. In: *A Hon*, 1881. okt. 4. 19. évf. 272. sz. 2.

A zombori színházra. In: *Pesti Hírlap*, 1881. dec. 25. 3. évf. 355. sz. 3.

A budapest-erzsébetvárosi ideiglenes templom. In: *Az Építési Ipar*, 1882. febr. 26. 6. évf. 269. sz. 68.

A mű- és középítészeti szakosztályok ülése f. hó 27-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1882. ápr. 6. 1. évf. 14. sz. 64.

Titokzatos üzlet. In: *Pesti Hirlap*, 1882. okt. 11. 4. évf. 280. sz. 9.

Választmányi ülés november 25 én. In: *Az Építési Ipar*, 1882. dec. 3. 6. évf. 309. sz. 404–405.

Debrecenben […]. In: *Fővárosi Lapok*, 1882. dec. 14. 19. évf. 287. sz. 1792.

A Pantheon-pályázat bírálati jegyzőkönyve. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1882. 16. évf. 6. sz. 405–407.

Pusztaszer és az ezredéves ünnepély. In: *Vasárnapi Ujság*, 1883. jan. 7. 30. évf. 1. sz. 7–8.

A Hansen-jubileum. In: *Az Építési Ipar,* 1883. ápr. 21. 7. évf. 329. sz. 268–275.

Az uj országház tervei. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. ápr. 22. 3. évf. 111. sz. 2.

A közélelmezési bizottság. In: *Pesti Hírlap*, 1883. máj. 1. 5. évf. 120. sz. 2–3.

A Hunyady-téren építendő vásárcsarnok. In: *Nemzet*, 1883. máj. 2. 2. évf. 120. sz. 6.

A főv. közélelmezési bizottság […] In: *Pesti Napló*, 1883. máj. 6. 34. évf. 124. sz. 6.

A főváros élelmezése. In: *Nemzet*, 1883. máj. 6. 2. évf. 124. sz. 7.

A közélelmezési bizottság mai ülésén […] In: *Pesti Hírlap*, 1883. máj. 29. 5. évf. 147. sz. 2–3.

A kereskedelmi akadémia palotája. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. jún. 7. 3. évf. 156. sz. 6.

A budapesti kereskedelmi akadémia. In: *Az Építési Ipar*, 1883. szept. 30. 7. évf. 352. sz. 66.

Uj fővárosi árvaház. In: *Budapesti Hírlap*, 1883. dec. 18. 3. évf. 347. sz. 2.

A főváros a ferencvárosi templommal szemközt […]. In: *Építési Ipar*, 1883. dec. 30. 7. évf. 365. sz., 491.

„Saxlehner András, kit urrá tett a keserűvíz, a sugáruton három- vagy négyemeletes házat fog építtetni.” In: *Fővárosi Lapok*, 1884. jan. 16. 21. évf. 13. sz. 83.

A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1884. jún. 8. 8. évf. 388. sz. 231.

Az országos erdészeti egyesület. In: *Pesti Hírlap*, 1884. szept. 17. 6. évf. 257. sz. 7.

Fővárosi ügyek. A nádorszigeti artézi fürdő kibővítése. In: *Pesti Hírlap*, 1884. szept. 28. 6. évf. 268. sz. 2.

Képzőművészeti hírek. In: *Pesti Hírlap*, 1884. okt. 2. 6. évf. 272. sz. 3.

Egyesületi tárgyalások. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1884. dec. 5. 3. évf. 34. sz. 203–205.

A Magyarországi Kárpátegyesület tagjainak névsora 1884. évben. In: *A Magyarországi Kárpátegyesület évkönyve*, 12. évf. 1885. 242–262.

Kiállítás. In: *Fővárosi Lapok*, 1885. ápr. 29. 22. évf. 99. sz. 643.

A szobi leányiskola. In: *Az Építési Ipar*, 1885. júl. 26. 9. évf. 447. sz. 305.

Az országos erdészeti egyesület közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1885. szept. 28. 7. évf. 266. sz. 3–4.

A róm. kath. egyháztanács […]. In: *Kecskeméti Lapok*, 1885. nov. 1. 18. évf. 44. sz. 2.

Nagyobb és kisebb építkezésekre nyertek engedélyt. In: *Az Építési Ipar*, 1885. dec. 27. 9. évf. 469. sz. 545.

Tégla- és mészégetőgyárak. In: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*. 1885–1886. 4. évf. 340.

Alpár Ignác. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 366.

Czigler Győző. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 299.

Dvorak Ede, Dvorak Hubert. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 426.

Kiss Gyula. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1885–1886. 4. évf. 535.

„[…] *a Hansenista Czigler Győző műveit, köztük a Saxlehner-palotát*, […]” –m: *Magy. Mérnök- és Építész-Egylet. Egyetemes szakülés jan. 4-én*. In: *Az Építési Ipar*, 1886. jan. 10. 10. évf. 471. sz. 16.

Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. In: *Az Építési Ipar*, 1886. jan. 17. 10. évf. 472. sz. 23–24.

A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1886. ápr. 25. 10. évf. 486. sz. 178–179.

Az 1885. évi építkezések Budapesten. In: *Az Építési Ipar*, 1886. máj. 16. 10. évf. 489. sz. 208–209.

Mayer tábornok szobra. In: *Pesti Hírlap*, 1886. máj. 21. 8. évf. 140. sz. 6.

A középítési hetes albizottmány […]. In: *Az Építési Ipar*, 1886. máj. 30. 10. évf. 491. sz. 236–237.

Nagyobb és kisebb építkezésekre nyertek engedélyt. In: *Az Építési Ipar*, 1886. jún. 14. 9. évf. 441. sz. 248.

Mai rajzmellékletünkön […] In: *Az Építési Ipar*, 1886. aug. 22. 10. évf. 503. sz. 373.

A főváros közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1886. szept. 17. 8. évf. 258. sz. 4.

Fővárosi ügyek. In: *Budapesti Hírlap*, 1886. szept. 17. 6. évf. 258. sz. 2–3.

Nagyobb és kisebb építkezésekre nyertek engedélyt. In: *Az Építési Ipar*, 1886. szept. 26. 10. évf. 508. sz. 428.

A szárhegyi márványbányák […]. In: *Építő Ipar*, 1886. okt. 24. 10. évf. 512. sz. 471.

A Mayer-féle árvaházzal. In: *Budapesti Hírlap*, 1886. dec. 3. 6. évf. 334. sz. 4.

Az Országos Erdészeti Egyesület palotája. In: *Gazdasági Mérnök*, 1886. dec. 26. 10. évf. 52. sz. 450–451.

Békési hirek. In: *Békés*, 1886. dec. 26. 5. évf. 52. sz. 3.

A Matolay-síremlék felavatása. In: *Tornaügy*, 1887. jún. 15. 4. évf. 10. sz. 98–101.

Nagyobb és kisebb építkezésekre nyertek engedélyt. In: *Az Építési Ipar*, 1887. júl. 24. 11. évf. 551. sz. 317.

A pesti hazai első takarékpénztár-egyesület. In: *Budapesti Hírlap*, 1887. aug. 2. 7. évf. 212. sz. 11.

Luft József. In: *Budapesti Hírlap*, 1887. aug. 28. 7. évf. 236. sz. 15.

A mű- és középítési egyesült szakosztályok 1887. évi október hó 24-én tartott (1-ső) ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1887. nov. 4. 6. évf. 37. sz. 175.

A mű- és középítési szakosztályok 1887. évi október hó 31-én tartott együttes (2-ik) ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1887. nov. 11. 6. évf. 38. sz. 182.

Czigler Győző, építész. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 115.

Dvorak Ede, Dvorak Hubert. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 269.

Gregersen Mikl. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 298.

Kriegner Kálm. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 354.

Piufsich Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 403.

Ybl Mikl. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1888. 5. évf. 116.

Magánépítési engedélyügyek. In: *Építő Ipar*, 1888. jan. 8. 12. évf. 575. sz. 18.

Farsangi krónika. In: *Építő Ipar*, 1888. jan. 29. 12. évf. 578. sz. 50.

A rendőrorvos háza. In: *Pesti Hírlap*, 1888. júl. 25. 10. évf. 205. sz. 6.

Hivatalos rész. In: *Budapesti Közlöny*, 1888. aug. 3. 20. évf. 180. sz. 1.

A középítési hetes albizottmány […]. In: *Építő Ipar*, 1888. szept. 16. 12. évf. 611. sz. 419.

A Magyar Iparművészeti Társulat tagjai. In: *Művészi Ipar*, 1889. 4. évf. 2. sz. 50–55.

A balatonfüredi fürdőévad. In: *Pesti Hírlap*, 1889. jún. 5. 11. évf. 154. sz. 6.

Budapest építkezései 1887-ben. In: *Építő Ipar*, 1889. júl. 21. 13. évf. 655. sz. 325–327.

A középítési hetes albizottmány […]. In: *Építő Ipar*, 1889. augusztus 11. 13. évf. 658. sz. 361–362.

A szentbenedekrendi főgymnasium Győrött. In: *Építő Ipar*, 1889. okt. 20. 13. évf. 668. sz. 463–464.

Szenzációs öngyilkosság. In: *Ellenzék*, 1889. nov. 2. 10. évf. 254. sz. 1024.

A M. Mérnök- és Építész-Egylet 1889. évi október 31-én tartott (319-ik) választmányi ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1889. nov. 8. 8. évf. 39. sz. 297–300.

Statisztikai Osztály. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1890. 6. évf. 161.

A Pesti Hazai Első Takarékpénztár ötven éve. In: *Vasárnapi Ujság*, 1890. febr. 9. 37. évf. 6. sz. 85–91.

Rektorok és dékánok választása a műegyetemen. In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1890. jún 8. 14. évf. 701. sz. 252.

A vidéki lakóházak. In: *Építő Ipar*, 1890. okt. 26. 14. évf. 721. sz. 450–451.

A győri Benczés Gymnázium és a Győr-Szentiváni Leánynevelő Intézet épületei. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. 38. évf. 47. sz. 774.

A szabadságharcz szobrára […]. In: *Művészi Ipar*, 1891. 6. évf. 1–2. sz. 68–71.

Egyesületi hírek. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. márc. 26. 11. évf. 84. sz. 6.

A „Szabadságharc-szobor” pályatervei. In: *Építő Ipar*, 1891. ápr. 1. 15. évf. 743. sz. 111–112.

Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a vásárcsarnokok létesítése ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1891. máj. 12. 2. évf. 45–46. sz. 2.

Az uj menedékház. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. szept. 12. 11. évf. 250. sz. 4.

A radai templom. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. nov. 8. 38. évf. 45. sz. 742.

A hercegprímás balatonfüredi nyaralója. In: *Pesti Hírlap*, 1891. dec. 1. 13. évf. 330. sz. 6.

Síremlékek II. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 9. 15. évf. 779. sz. 420.

Az 1890. évi építkezések Budapesten. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 16. 15. évf. 780. sz. 425–426.

Műépítők kirándulása. In: *Budapesti Hírlap*, 1891. dec. 31. 11. évf. 359. sz. 7.

Stáczió-utcza 8. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1891–1892. 7. évf. 102.

Dvorak Ede, Dvorak Hubert. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1891–1892. 7. évf. 491.

Korb Flóris Nándor. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1891–1892. 7. évf. 589.

Statisztikai Osztály. *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1891–1892. 7. évf. 173.

A M. Iparművészeti Társulat VII. közgyűlése. In: *Művészi Ipar*, 1892. 7. évf. 1–2. sz. 1–6.

A Magyar Iparművészeti Társulat ügyei. In: *Művészi Ipar*, 1892. 7. évf. 4. sz. 157–159.

Öngyilkos főpénztárnok. In: *Budapest*, 1892. jan. 2. 16. évf. 2. sz. 5.

Milliós sikkasztás. In: *Pesti Hírlap*, 1892. jan. 3. 14. évf. 3. sz. 4–6.

Mérnök-estély. In: *Szegedi Híradó*, 1892. márc. 8. 34. évf. 58. sz. 4.

A hercegprimás B.-Füreden II. In: *Pesti Hírlap*, 1892. júl. 14. 14. évf. 194. sz. 2–5.

Az ócsai templomot […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1893. 12. évf. 1–40. sz. 178.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1893. februárius 25-én tartott 350-ik (rendkívüli) választmányi ülése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1893. 12. évf. 47–48.

A Saxlehner-család palotája az Andrássy-úton. In: *Építő Ipar*, 1893. jan. 5. 17. évf. 835. sz. 2–3.

Hol lesz az esztergomi uj képezde? In: *Esztergom és Vidéke*, 1893. jan. 5. 15. évf. 2. sz. 3.

A Saxlehner család mauzoleuma a budapesti kerepesiuti temetőben. In: *Építő Ipar*, 1893. ápr. 20. 17. év. 850. sz. 75.

Lelencház. Tervezte Dvořák Ede építész. In: *Építő Ipar,* 1893. máj. 18. 17. évf. 854. sz. 95.

Tisztújítás a műegyetemen. In: *Pesti Napló*, 1893. máj. 18. 40. évf. 141. sz. 8.

Tudományos kirándulás. In: *Pesti Hírlap*, 1893. máj. 25. 15. évf. 143. sz. 6–7.

A hazai első takarékpénztár budapest-erzsébetvárosi fiókintézetének palotája. In: *Építő Ipar*, 1893. jún. 1. 17. évf. 856. sz. 105.

Czigler Gyula. In: *Budapesti Hírlap*, 1893. jún. 14. 13. évf. 162. sz. 6.

A középítési hetes albizottság. In: *Építő Ipar*, 1893. jún. 29. 17. évf. 860. sz. 125.

Folyó évi szeptember 1-éig részvényeket jegyeztek. In: *Köztelek*, 1893. szept. 2. 3. évf. 70. sz. 296–297.

Uj fürdő Esztergomban. In: *Pesti Hírlap*, 1893. nov. 3. 15. évf. 304. sz. 6.

A hajléktalanok otthona. In: *Budapesti Hírlap*, 1893. dec. 22. 13. évf. 353. sz. 4.

A kőbányai polgári serfőző. In: *Vasárnapi Ujság*, 1894. 41. évf. 27. sz. 450–451.

Királyi József-műegyetem. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1894. 8. évf. 189.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1894. […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1894. 13. évf. 1–40. sz. 44–45.

Egyesületi tárgyalások. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1894. 13. évf. 1–40. sz. 106.

Egyesületi tárgyalások. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1894. 13. évf. 1–40. sz. 142–144.

Az országos kaszinó-épület. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 3. 18. évf. 887. sz. 2.

Választmányi ülés jan. 5-én. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 10. 18. évf. 888. sz. 22–23.

Az út-, vasút- és hídépítési szakosztály ülése. In: *Építő Ipar*, 1894. jan. 17. 18. évf. 889. sz. 36.

Uj kálvária a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1894. márc. 19. 16. évf. 78. sz. 4.

Beszakadt állvány. In: *Pesti Napló*, 1894. ápr. 8. 45. évf. 97. sz. 6–7.

VERMES: A „Szabadkai Torna-Egylet" és az Achilles Sport-Egylet […]. In: *Herkules*, 1894. jún. 15. 11. évf. 12. sz. 94.

Miért haragudott Wekerle? In: *Budapesti Hírlap*, 1894. jún. 21. 14. évf. 170. sz. 7.

Horvát technikusok Budapesten. Második nap. In: *Pesti Hírlap*, 1894. júl. 11. 16. évf. 192. sz. 4.

A Hunyadi-téri és hold-utcai vásárcsarnokok. In: *Pesti Hírlap*, 1894. júl. 11. 16. évf. 192. sz. 2–3.

A vásárcsarnokok tervei és költségeinek megállapítására kiküldött bizottság a Hunyady-téri és Hold-utczai vásárcsarnokok […]. In: *Fővárosi Közlöny*, 1894. júl. 13. 5. évf. 62. sz. 1–2.

A kerületi vásárcsarnokok. In: *Építő Ipar*, 1894. júl. 25. 18. évf. 916. sz. 375.

A vásárcsarnokok. In: *Pesti Hírlap*, 1894. aug. 25. 16. évf. 237. sz. 4.

Árlejtési hirdetmény. In: *Fővárosi Közlöny*, 1894. nov. 8. 5. évf. 89. sz. 5–6.

A kerületi vásárcsarnokok építése. In: *Pesti Hírlap*, 1894. dec. 4. 16. évf. 338. sz. 6.

A hold-utcai vásárcsarnok építése. In: *Pesti Hírlap*, 1894. dec. 11. 16. évf. 345. sz. 6.

A budapesti Hold-utcában épülő vásárcsarnok. In: *Építő Ipar*, 1895. jan. 16. 19. évf. 941. sz. 25.

Magyarország kitüntetése Antwerpenben. In: *Pesti Napló*, 1895. ápr. 23. 46. évf. 110. sz. 10.

A Hunyady-téri vásárcsarnok […]. In: *Építészeti Szemle*, 1895. ápr. 30. 4. évf. 4. sz. 122.

Lakások. In: *Budapesti Hírlap,* 1895. máj. 18. 15. évf. 134. 9.

Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. In: *Építő Ipar*, 1895. máj. 29. 19. évf. 960. sz. 210.

A muzeum. In: *Békés*, 1895. jún. 2. 14. évf. 22. sz. 3.

A vásárcsarnokok. In: *Építő Ipar*, 1895. jún. 12. 19. évf. 962. sz. 229.

A tanács előterjesztése az új ártézi-fürdő terveinek Czigler Győző tanár ajánlata alapján való kidolgozása tárgyában. In: *Fővárosi Közlöny*, 1895. szept. 24. 6. évf. 73. sz. 9–10.

Az 1894. évi építkezések Budapesten. In: *Építő Ipar*, 1895. szept. 25. 19. évf. 977. sz. 358–359.

Kinevezések. In: *Hivatalos Közlöny*, 1895. okt. 1. 3. évf. 19. sz. 274.

A tudomány-egyetemi alap bérháza I. In: *Építő Ipar*, 1895. okt. 9. 19. évf. 979. sz. 376.

A tudomány-egyetemi alap bérháza II. In: *Építő Ipar*, 1895. okt. 16. 19. évf. 980. sz. 386.

SCHŐN Frigyes: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet nagykirándulása III. In: *Építő Ipar*, 1895. okt. 23. 19. évf. 981. sz. 396–398.

A díszebéd. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 154–155.

Az egyesület tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 104.

A horvát technikusok Budapesten. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–40. sz. 150–151.

Boszna-hercegovinai mérnökök budapesti tartózkodásának programmja. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1896. 15. évf. 1–39. sz. 151.

Az első családi estély. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1896. 15. évf. 1–39. sz. 5.

A mű- és középítési szakosztályok. In: *Építő Ipar*, 1896. jan. 29. 20. évf. 995. sz. 36.

Technikus tánczestély. In: *Fővárosi Lapok*, 1896. febr. 7. 33. évf. 37. sz. 7.

Árlejtési hirdetmény. In: *Fővárosi Közlöny*, 1896. márc. 27. 7. évf. 25. sz. 3.

A statisztikai hivatal palotája. In: *Pesti Napló*, 1896. máj. 31. 47. évf. 149. sz. 4.

Milléniumi kitüntetések. In: *Budapesti Hírlap*, 1896. jún. 10. 16. évf. 159. sz. 5.

Egy szép bolthelyiség […]. In: *Pesti Napló*, 1896. júl. 25. 47. évf. 203. sz. 11.

A Műcsarnok ezredévi kiállításából IV. In: *Vasárnapi Ujság*, 1896. aug. 16. 43. évf. 33. sz. 547.

Czuczor emléktáblája. In: *Vasárnapi Ujság*, 1896. okt. 11. 43. évf. 41. sz. 686.

Sárospataki öröm-ünnepek. In: *Sárospataki Lapok*, 1896. okt. 12. 15. évf. 41. sz. 817–890.

Udvari kávéház megnyitása. In: *Pesti Napló*, 1896. okt. 28. 47. évf. 297. sz. 14.

A tanács előterjesztése a „Zsolnai" gyárak budapesti üzletvezetőségének fellebbezése a reá vállalati szerződése alapján kiszabott pénzbirság ellen. In: *Fővárosi Közlöny*, 1896. nov. 3. 7. évf. 85. sz. 9.

Állami ezüstérmek. In: *Pesti Napló*, 1896. nov. 6. 47. évf. 306. sz. 3.

Visszautasított kitüntetés. In: *Budapesti Hírlap*, 1896. nov. 12. 16. évf. 312. sz. 6.

Ingatlanok forgalma a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1896. dec. 1. 18. évf. 331. sz. 14–15.

Ybl Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék,* 1896–1897, 9. évf. 612.

A „Magyar anyagvizsgálók egyesülete”. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 129.

A mű- és középítési szakosztályok. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 31.

Tiszti jelentés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 47–53.

Az egyesület tárgyalásai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1897. 16. évf. 1–40. sz. 129–130.

Az új ártézi fürdő terveit Ziegler Győző építész […]. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. jan. 8. 8. évf. 3. sz. 1–3.

Nem Hivatalos rész. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. jan. 29. 8. évf. 12. sz. 3–4.

Elektrotechnikai előadások. In: *Építő Ipar*, 1897. febr. 10. 21. évf. 1049. sz. 42.

Uj városatya. In: *Fővárosi Lapok*, 1897. márc. 2. 34. évf. 61. sz. 7.

Az új artézi fürdő építése. In: *Fővárosi Közlöny*, 1897. ápr. 6. 8. évf. 31–32. sz. 11–12.

Az érseki tanítóképző. In: *Esztergom és vidéke*, 1897. jún. 3. 19. évf. 44. sz. 3.

Az országos műemlékek bizottsága. In: *Vasárnapi Ujság*, 1897. aug. 22. 44. évf. 34. sz. 560.

Az ügyvédi kamarák köréből. In: *Igazságügyi Közlöny*, 1897. nov. 10. 6. évf. 10. sz. 475.

A statisztikai hivatal épületének fölavatása. In: *Pesti Hírlap*, 1897. dec. 19. 19. évf. 350. sz. 9.

Az uj otthon. A statisztikai hivatal palotája. In: *Magyar Ujság*, 1897. dec. 19. 6. évf. 350. sz. 6.

Fővárosi ügyek. In: *Építő Ipar*, 1897. dec. 22. 21. évf. 1094. sz. 339–340.

Baross Gábor szobra. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1898. 17. évf. 217–219.

Kiss Gyuláné, özv., magánzó, IX, Üllői út 25. In: Budapesti Czím- és Lakásjegyzék, 1898. 10. évf. 862.

Törvényhatóságok. In: *Budapesti Czim- és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 305.

Czigler Győző. In: *Budapesti Czím-és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 464.

Királyi József-műegyetem. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1898. 10. évf. 267.

A Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal új otthona. In: *Vasárnapi Ujság*, 1898. jan. 9. 45. évf. 2. sz. 23–26.

A bádogos-, rézöntő-, réz- és bronzműves-, fémnyomó-, lemezelő- és harangöntő mesterek […]. In: *Budapesti Hírlap*, 1898. febr. 2. 18. évf. 33. sz. 8.

A bádogosok, réz- és harangöntők bálja. In: *Pesti Napló*, 1898. febr. 2. 49. évf. 33. sz. 9.

Athléta-bál. In: *Magyarország*, 1898. febr. 2. 5. évf. 33. sz. 9.

Világfürdő. In: *Budapesti Hírlap*, 1898. ápr. 22. 18. évf. 111. sz. 10.

Az 1900. évi párisi nemzetközi kiállítás II. (képzőművészeti) csoportbizottságának tagjai. In: *Műcsarnok*, 1898. máj. 22. 1. évf. 4. sz. 29.

A Magyar tisztviselők országos Egyesületének palotája. In: *Építő Ipar,* 1898. jún. 22. 22. évf. 25. sz. 169.

Az anyagvizsgálók nemzetközi szövetkezete. In: *Műszaki Hetilap*, 1898. aug. 14. 22. évf. 33. sz. 258.

Az artézi-fürdő építése. In: *Magyarország*, 1898. szept. 4. 5. évf. 244. sz. 9.

Jubileum. In: *Magyarország*, 1898. okt. 15. 5. évf. 286. sz. 7.

Szécsi Antal szobrász műterme. In: *Vasárnapi Ujság*, 1898. nov. 20. 45. évf. 47. sz. 820.

A hercegprímás jótékonysága. In: *Pesti Hírlap*, 1898. dec. 12. 20. évf. 343. sz. 4.

Rácsoskapu emelőszerkezettel. In: *Lakatosok Lapja*, 1898. dec. 15. 2. évf. 23. sz. mintalap.

A bécsi Pázmány-intézet. In: *Magyar Sion*, 1899. 13. évf. 479–480.

Az új Pázmáneum. In: *Magyar Sion*, 1899. 13. évf. 950–951.

Özv. Czigler Gyuláné. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1899. 11. évf. 788.

A m. kir. központi Statisztikai Hivatal épülete. In: *Építő Ipar*, 1899. ápr. 6. 23. évf. 1161. sz. 101.

Az esztergomi bazilika uj szobrai. In: *Pesti Hírlap*, 1899. jan. 11. 21. évf. 11. sz. 8.

A IX. balneologiai congressus. In: *Orvosi Hetilap*, 1899. máj. 7. 43. évf. 19. sz. 234–235.

A magyar építészet. In: *Pesti Hírlap*, 1899. jún. 7. 21. évf. 156. sz. 3.

A ferenczvárosi polgárság mozgalma. In: *Magyar Hirlap*, 1899. jún. 19. 9. évf. 167. sz. 4.

Teknikusok Olaszországban. *Budapesti Hírlap*, 1899. júl. 10. 19. évf. 189. sz. 4.

Keresztfeltétel. In: *Esztergom és vidéke*, 1899. aug. 3. 21. évf. 62. sz. 3.

Városépítés. In: *Építő Ipar*, 1899. aug. 10. 23. évf. 1179. sz. 233–236.

A verebélyi templomszenteléshez. In: *Esztergom*, 1901. aug. 18. 6. évf. 34. sz. 5.

Andrássy-ünnep Kassán. In: *Budapesti Hírlap*, 1899. okt. 3. 19. évf. 274. sz. 6.

L. M.: A keresztesi új templom. In: *Vasárnapi Ujság*, 1899. nov. 5. 46. évf. 45. sz. 753–754.

Oltárszentelés. In: *Pesti Napló*, 1899. nov. 6. 50. évf. 308. sz. 5.

Törvényjavaslat a mérnöki, építészi és gépészmérnöki gyakorlatról és a mérnöki, építészi és gépészmérnöki cím használatáról. In: *Építő Ipar*, 1899. nov. 30. 23. évf. 1195. sz. 352–353.

A Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1899. évi december hó 21-én tartott üléséből. In: *Építő Ipar*, 1899. dec. 28. 23. évf. 1199. sz. 381–382.

A Nemzeti Színház elhelyezése. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője,* 1900. 19. évf. 1-31. sz. 29–31.

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1900. […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1900. 19. évf. 1–40. sz. 82–84.

A közgyűlési ebéd. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*. 1900. 19. évf. 1–40. sz. 62–66.

Lechner Ödön ünneplése. In: *Budapesti Hírlap*, 1900. febr. 3. 20. évf. 33. sz. 5.

A tanács előterjesztése Csávássy Kiss Janka alapítványa tárgyában. In: *Fővárosi Közlöny*, 1900. márc. 27. 11. évf. 26. sz. 422.

A diák-otthon építése. In: *Pesti Hírlap*, 1900. ápr. 4. 22. évf. 93. sz. 9.

A „Magyar Mérnök- és Építész-Egylet" junius 7-iki rendkívüli közgyűlése. In: *Építő Ipar*, 1900. jún. 14. 24. évf. 1223. sz. 151–152.

Főúr, ki a néppel él. Andrássy Dénes grófról. In: *Uj Idők*, 1900. júl. 29. 6. évf. 27–52. sz. 96.

A Pazmaneum uj épülete. In: *Pesti Hírlap*, 1900. aug. 25. 22. évf. 233. sz. 7.

Házasság. In: *Budapesti Napló*, 1900. szept. 26. 5. évf. 264. sz. 5.

Templomavatás. In: *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, 1900. okt. 7. 43. évf. 40. sz. 638.

Fiumei küldöttség a kormánynál. In: *Pesti Napló,* 1900. nov. 22. 51. évf. 321. sz. 3.

Az Erzsébet-szanatórium alapkőletételének ünnepélye. In: *Vasárnapi Ujság*, 1900. nov. 25. 47. évf. 47. sz. 776–777.

KUTHY Dezső: Erzsébet-szanatórium. In: *Képes Folyóirat. A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1901. 29. kötet, 319.

Új szoborművek Esztergomban. In: *Vasárnapi Ujság*, 1901. márc. 3. 48. évf. 9. sz. 140.

Tavaszi luxuslóvásár. In: *Köztelek*, 1901. márc. 23. 11. évf. 24. sz. 498.

PATAY Károly: A barsi evang. reform. egyházmegye közgyűlése. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1901. márc. 24. 12. évf. 12. sz. 194–197.

1901. évi április hóban befizetett alapítványi kamatok és tagsági évdíjak. In: *Köztelek*, 1901. máj. 11. 11. évf. 37. sz. 769.

Az Erzsébet-sugárut. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. jún. 18. 21. évf. 165. sz. 9.

Választási készülődések. In: *Hazánk*, 1901. jún. 25. 8. évf. 148. sz. 2.

A magyar iparművészet Olaszországban. In: *Budapesti Hirlap*, 1901. júl. 5. 21. évf. 182. sz. 7.

Krasznahorka. In: *Pesti Napló*, 1901. júl. 6. 52. évf. 183. sz. 8.

Uj templomok. In: *Magyar Szó*, 1901. júl. 19. 2. évf. 169. sz. 8.

Mezőgazdasági kisérletügyi állomás uj otthona. In: *Köztelek*, 1901. aug. 21. 11. évf. 65. sz. 1362.

Választási mozgalmak. In: *Magyar Nemzet*, 1901. szept. 20. 20. évf. 234. sz. 1–3.

A szőlészeti kisérleti állomás. In: *Magyar Nemzet*, 1901. szept. 22. 20. évf. 236. sz. 18.

Egyesületek. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 9. 21. évf. 309. sz. 10.

A szegénysorsú tüdőbajosok szanatóriuma. In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 10. 21. évf. 310. sz. 9–10.

„*Hétfőnkint együtt vacsorázó építészek*” In: *Budapesti Hírlap*, 1901. nov. 14. 21. évf. 314. sz. 6.

A budakeszi Erzsébet-szanatórium megnyitása. In: *Pesti Napló*, 1901. nov. 24. 52. évf. 324. sz. 9.

Föld alá temetett munkások. In: *Pesti Napló*, 1901. nov. 28. 52. évf. 328. sz. 8.

A Dob-utca rendezése. In: *Budapest*, 1901. dec. 11. 25. évf. 341. sz. 2.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1901. évi deczember hó 11-én (szerdán) d. u. 4 órakor tartott rendkívüli közgyűlése. In: *Fővárosi Közlöny*, 1901. dec. 13. 12. évf. 91. sz. 1627–1637.

Egyesületek. In: *Budapesti Hirlap*, 1901. dec. 23. 21. évf. 353. sz. 4.

Czigler Gyuláné özv. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1901–1902. 13. évf. 852.

Clair Ignác. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1901–1902. 869.

A nemzeti Casino tagjainak névsora 1902-ben. In: *A Nemzeti Casino évkönyve*, 1902. 15–56.

A Pátria […]. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1902. 21. évf. 1–40. sz. 108.

A ministeriumok működése 7. M. kir. földmívelésügyi ministerium. In: *A M. Kir. Kormány 1901. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*, Athenaeum, Budapest, 1902. 84–135.

Kiss István temetése. In: *Pesti Napló*, 1902. jan. 11. 53. évf. 10. sz. 6.

Az Erzsébet-szobor bíráló bizottsága. In: *Vasárnapi Ujság*, 1902. febr. 16. 49. évf. 7. sz. 109.

A Kossuth-mauzoleum. In: *Budapesti Hírlap*, 1902. márc. 25. 22. évf. 83. sz. 8–9.

Tüntetés Czigler Győző mellett. In: *Hazánk*, 1902. ápr. 5. 9. évf. 81. sz. 6.

Az alföldi szanatórium. In: *Budapesti Hírlap*, 1902. ápr. 8. 22. évf. 96. sz. 7.

Országgyűlési Napló, 1902. 93. országos ülés 1902. április 17-én, csütörtökön. 398.

Az építészek mozgalma. In: *Pesti Napló*, 1902. ápr. 28. 53. évf. 116. sz. 2.

Vihar a mérnök-egyletben. In: *Pesti Hírlap*, 1902. máj. 31. 24. évf. 147. sz. 8.

A „Magyar Szó" írja. In: *Építészeti Szemle*, 1902. jún. 1. 11. évf. 11. sz. 153–154.

A fürdők felépítésének programmja. In: *Fővárosi Közlöny*, 1902. jún. 10. 13. évf. 46. sz. 771–773.

A magyar építőművészek szövetsége. In: *Gazdasági Mérnök*, 1902. jún. 29. 26. évf. 26. sz. 223.

A magánépítési albizottság ülése 1902. évi julius hó 14-én. In: *Építő Ipar*, 1902. júl. 20. 26. évf. 1332. sz. 190–191.

VAY Sándor, gróf: A hercegprimás füredi udvara. In: *Pesti Hírlap,* 1902. aug. 17. 24. évf. 225. sz. 5.

GALÓCSY Árpád: A prakfalvi vasgyár jubileuma. In: Bányászati és Kohászati Lapok, 1902. okt. 1. 35. évf. 19. sz. 374–376.

Aranymisés plébános. In: *Hazánk*, 1902. dec. 9. 9. évf. 290. sz. 3.

A Gozsdu-alapítvány bérházai. In: *Építő Ipar*, 1902. dec. 21. 26. évf. 1354. sz. 335.

Hollán Ernőnek […] In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903. 22. évf. 35. sz. 236.

Lelencház-építés Szegeden. In: *Építészeti Szemle,* 1903. jan. 1. 12. évf. 1. sz. 13.

Napközi Otthon a Ferenczvárosban. In: *Független Magyarország*, 1903. jan. 11. 2. évf. 296. sz. 11.

A mű- és középítési szakosztályok ülése január 12-én. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903. 22. évf. 30.

A lelenczház. In: *Szeged és Vidéke*, 1903. jan. 25. 2. évf. 22. sz. 7–8.

Klenovits és Báthory. In: *Központi Értesítő*, 1903. febr. 1. 28. évf. 10. sz. 126.

Az építkezés rendje. In: *Fővárosi Közlöny*, 1903. márc. 27. évf. 26. sz. 378–381.

Állami gyermekmenhely Szegeden. In: *Szeged és Vidéke,* 1903. ápr. 9. 2. évf. 85. sz. 3–4.

Erzsébet királyné emlékszobra. In: *Budapesti Napló*, 1903. jún. 10. 8. évf. 157. sz. 12.

A magánépítési albizottság ülése 1903. évi junius hó 15-én. In: *Építő Ipar*, 1903. jún. 21. 27. évf. 1380. sz. 165–166.

A m. kir. központi szőlészeti kisérleti állomás. In: *Borászati Lapok*, 1903. júl. 5. 35. évf. 27. sz. 480–481.

A magánépítési albizottság ülése 1903. évi julius hó 20-án. In: *Építő Ipar*, 1903. júl. 26. 27. évf. 1385. sz. 195–196.

A tanács előterjesztése a székesfőváros fürdőinek felépítése ügyében érkezett belügyminiszteri leiratra. In: *Fővárosi Közlöny*, 1903. szept. 4. 14. évf. 66. sz. 1090–1092.

Czigler ur és klikkje. In: *Magyar Székesfőváros*. 1903. szept. 8. 6. évf. 33. sz. 1–2.

Megadott szabadalmak. In: *Budapesti Közlöny*, 1903. szept. 18. 37. évf. 212. sz. 2.

A jászszentandrási templom. In. *Tolnai Világlapja*, 1903. okt. 4. 3. évf. 40. sz. 8.

Ingatlan-forgalom a fővárosban. In: *Pesti Hírlap*, 1903. nov. 8. 25. évf. 306. sz. 19.

Fővárosi ügyek. In: *Pesti Hírlap*, 1903. nov. 9. 25. évf. 307. 4.

Ybl Lajos. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék,* 1903–1904, 15. évf. 1809.

Tekintetes Schustler József urnak okl. mérnök, betonépítő vállalkozó Budapest […]. In: *Köztelek*, 1904. 14. évf. 9. sz. 178.

Hivatalos tudósítások. In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7. évf. 3. sz. 150–156.

A király az Erzsébet-szanatóriumban. In: *Képes Folyóirat – A Vasárnapi Ujság füzetekben*, 1904. 36. kötet. 297–299.

A muzeumok és könyvtárak országos szövetsége […]. In: *Alkotmány*, 1904. máj. 19. 9. évf. 120. sz. 11.

Uj gimnázium a Ferencvárosban. In: *Budapesti Napló*, 1904. máj. 27. 9. évf. 146. sz. 7.

Tőke és munka. In: *Népszava*, 1904. jún. 7. 32. évf. 68. sz. 6–7.

K_Ó: Építészek nagyhete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője.* 1904. jún. 12. 23. évf. 19. sz. 138.

Szécsi Antal halála. In: *Az Ujság*. 1904. jún. 16. 2. évf. 166. sz. 15.

D. I.: *In memoriam Szécsi Antal*. In: Művészet, 1904. 3. évf. 4. sz. 258–260.

Trefort Ágoston emlékszobra. In. *Vasárnapi Ujság*, 1904. jún. 12. 51. évf. 24. sz. 401–402.

Szécsi Antal meghalt. In: *Magyar Szó*, 1904. jún. 16. 5. évf. 142. sz. 8.

Az uj műegyetem. In: *Magyarország*, 1904. júl. 21. 11. évf. 173. sz. 12–13.

A nagyszebeni igazságügyi palota. In: *Magyarország*, 1904. aug. 6. 11. évf. 187. sz. 9.

A Kálvin tér és az uj Nemzeti Színház. In: *Pesti Napló*, 1904. szept. 8. 55. évf. 248. sz. 13.

A kir. József-műegyetem. In: *Építő Ipar*, 1904. szept. 18. 28. sz. 38. sz. 277.

NAGY Albert: Az uj budapesti Pasteur-intézet. In: *Magyarország*, 1904. okt. 15. 11. évf. 247. sz. 11.

József főherceg jótékonysága. In: *Pesti Napló*, 1904. jún. 18. 55. évf. 168. sz. 9.

Egyesületek. In: *Budapesti Hírlap*, 1904. okt. 28. 24. évf. 298. sz. 16.

Tárcza. A budapesti Pasteur-intézet 1903. évi működése. Az újonnan épült kór- és gyógytani intézet és Pasteur-kórház terveinek bemutatása. In: *Orvosi Hetilap,* 1904. nov. 20. 48. évf. 47. sz. 685–687.

A megrendelt népgyülés. In: *Pesti Hírlap*, 1904. nov. 21. 26. évf. 322. sz. 4–6.

Gyülevészhad a Vigadóban. In: *Független Magyarország*, 1904. nov. 21. 3. évf. 963. sz. 3–5.

A megvásárolt bizalom. In: *Pesti Napló*, 1904. nov. 21. 55. évf. 322. sz. 1–4.

Az egyetemi ifjuság mozgalma. In: *Pesti Hírlap*, 1904. nov. 22. 26. évf. 323. sz. 7–8.

Az egyetemi ifjuság. In: *Független Magyarország*, 1904. nov. 23. 11. évf. 281. sz. 5.

A gyulafejérvári törvényszéki palota pályatervei. In: *Magyar pályázatok – Magyar Építőművészet.* 1904. dec. 2. évf. 12. sz. 6.

Pulszky Ágost emlékezete. In: *Uj idők*. 1904. dec. 11. 10. évf. 50. sz. 584.

Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a városligeti Artézi-fürdő módosított építési tervei ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1904. dec. 30. 15. évf. 101. sz. 1746–1747.

Bp. I. Külterület, Ménesi út 27. Hrsz. 13342. In: *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1904–1905. 16. évf. 1. rész. 40.

Műemlékek Országos Bizottsága. In: *Budapesti Czím- és Lakjegyzék*, 1904–1905. 16. évf. 315.

Czigler Győző. In: *Magyar Iparművészet*, 1905. 8. évf. 2. sz. 2. melléklet. 161–166.

D.*: Czigler Győző*. In: *Művészet*, 1905. 4. évf. 3. sz. 187–188.

Egyetemes szakülés. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1905. jan. 1. 24. évf. 1. sz. 18–19.

A Ferencvárosi Polgári Kör közgyűlése. In: *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 9. 27. évf. 69. 13.

Czigler Győző. In: *Pesti Hírlap*, 1905. márc. 29. 27. évf. 89. sz. 8–9.

Czigler Győző meghalt. In: *Független Magyarország*, 1905. márc. 29. 4. évf. 1089. sz. 7–8.

Czigler Győző meghalt. In: *Magyarország*, 1905. márc. 29. 12. évf. 79. sz. 6–7.

Czigler Győző halála. In: Magyar *Nemzet*, 1905. márc. 29. 24. évf. 78. sz. 4–5.

Czigler Győző 1850–1905. In: *Vasárnapi Ujság*, 1905. ápr. 2. 52. évf. 14. sz. 210–212.

NEŸ Béla: *Czigler Győző*. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 2. 29. évf. 14. sz. 121–122.

Búcsú Czigler Győzőtől. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1905. ápr. 2. 24. évf. 12. sz. 117–120.

Az ártézi-fürdő. In: *Budapesti Hírlap*, 1905. ápr. 7. 25. évf. 97. sz. 10.

Czigler Győző öröke. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 9. 29. évf. 15. sz. 135.

A tanács előterjesztése a városligeti Artézi-fürdő felépítésére adandó művezetési megbizatás tárgyában. In: *Fővárosi Közlöny*, 1905. ápr. 11. 16. évf. 30. sz. 525–527.

Hogy készül a „műremek”? In: *Népszava*, 1905. ápr. 13. 33. évf. 49. sz. 5.

Budapest székesfőváros törvényhatósági bizottságának 1905. évi április hó 12-én (szerdán) d. u. 3 órakor tartott rendes közgyűlése. In: *Fővárosi Közlöny,* 1905. ápr. 14. 16. évf. 31. sz. 545–553.

ALPÁR Ignác: Czigler Győzőről. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 16. 29. évf. 16. sz. 139–141.

Búcsú Czigler Győzőtől. In: *A Magyar Mérnök és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1905. 24. évf. 12. sz. 117–121.

JÓS: Cigleristák. In: *Népszava*, 1905. máj. 24. 33. évf. 83. sz. 4.

Gyűlölködés az építészek körében. In: *Gazdasági Mérnök*, 1905. jún. 1. 29. évf. 22. sz. 169–170.

Kulturpalota létesítése. In: *Pesti Napló*, 1905. jún. 9. 56. évf. 158. sz. 20.

ÁG.: Megint Cigleristák. In: *Népszava*, 1905. jún. 18. 33. évf. 105. sz. 3.

Fiumei építkezések. In: *Építészeti Szemle*, 1905. aug. 1. 14. évf. 8. sz. 120–121.

Ügyvédek lakásváltoztatása 1905 június 1-től máig. In: *Ügyvédi Kamarai Közlöny*, 1905. szept. 1. 2. évf. 7. sz. 43–45.

Fiume és az osztrák ipar. In: *Független Magyarország*, 1905. aug. 17. 4. évf. 1227. sz. 8.

Halmos polgármester az Erzsébet királyné-szanatóriumban. In: *Az Ujság*, 1905. okt. 31. 3. évf. 303. sz. 11.

Versenytárgyalások eredménye. In: *Építő Ipar*, 1905. nov. 19. 29. évf. 47. sz. 390.

A Mátrai, Gfrerer és Grossmann cég. In: *Építő Ipar*, 1905. nov. 19. 29. évf. 47. sz. 390.

YBL Lajos: Országos gyermekvédelem. In: *Építő Ipar,* 1905. dec. 24. 29. évf. 52. sz. 427.

A sátoraljaújhelyi törvényszék és fogház épülete. Tervezte Czigler Győző. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 1. 30. évf. 13. sz. 125–126.

Czigler Győző. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 8. 30. évf. 14. sz. 138–139.

Ingatlanok forgalma. In: *Az Ujság*, 1906. ápr. 9. 4. évf. 98. sz. 11.

A magánépítési bizottságnak április 30-án tartott ülésén […]. In: *Építő Ipar*, 1906. máj. 6. 30. évf. 18. sz. 177–178.

Olasz felirat a fiumei törvényszéki palotán? In: *Pesti Napló*, 1906. jún. 28. 57. évf. 175. sz. 7.

Versenytárgyalások. In: *Építő Ipar,* 1906. okt. 28. 30. évf. 43. sz. 404.

P. A: Művészet a temetőben. In: *Építő Ipar*, 1906. nov. 4. 30. évf. 44. sz. 405.

PÁPAI: A győri templom fölavatása. In: *Dunántúli Protestáns Lap*, 1906. nov. 11. 17. évf. 45. sz. 783–785.

Versenytárgyalások. In: *Építő Ipar,* 1907. márc. 3. 31. évf. 1573. sz. 85.

A fiumei kir. törvényszék és fogház. In: *Építő Ipar*, 1907. márc. 24. 31. évf. 1576. sz. 110–111.

„Magyar világ" kávéház. In: *Rákos és Vidéke*, 1907. júl 28. 7. évf. 30. sz. 7.

Mátyásföldi építkezések. In: *Építő Ipar*, 1907. szept. 8. 31. évf. 1600. sz. 347.

Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a városligeti Artézi-fürdő építkezése ügyében. In: *Fővárosi Közlöny*, 1908. jún. 30. 19. évf. 52. sz. 1144–1147.

Templomszentelés. In: *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1910. szept. 7. 13. évf. 71. sz. 1.

K. Jónás Ödön beszéde a műegyetem megnyitásán, 1910. szeptember 19-én. Folytatás. In: *Épitő Ipar*, 1910. okt. 16. 34. évf. 42. sz. 410–413.

NAGY Virgil: Czigler Győző emlékezete. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1911. 45. évf. 19. sz. 250–252.

Sterbefall. In: *Wiener Zeitung*, 14. Jänner 1911. Nr. 10. 3.

Helyreigazítás. In: *Sport-Világ*, 1911. márc. 4. 18. évf. 10. sz. 5.

Czigler-emlékünnep. In: *Épitő Ipar*, 1911. máj. 7. 35 évf. 19. sz. 194–198.

Az épülő Artézi-fürdő. In: *Világ,* 1911. okt. 15. 2. évf. 245. sz. 35–37.

BÁNYAI Elemér (Zuboly): Budapesti épitkezések. XII. In: *Pesti Napló*, 1912. márc. 10. 63. évf. 60. sz. 85–86.

Báthory és Klenovits. In: *Központi Értesítő*, 1912. ápr. 18. 37. évf. 31. sz. 901.

A Széchenyi-fürdő fölavatása. In: *Budapesti Hírlap*, 1913. jún. 17. 33. évf. 142. sz. 31.

A Széchenyi fürdő megnyitása. In: *Fővárosi Közlöny*, 1913. jún. 20. 24. évf. 48. sz. 1718–1720.

Országos Kaszinó. In: *Magyar Figyelő*, 1914. 4. évf. 2. kötet, 67–68.

A Széchenyi-fürdő gyógyszállója. In: *Népszava*, 1914. ápr. 15. 42. évf. 89. sz. 5.

A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve. Magyar Minerva V. 1912–1913, Budapest, 1915.

A nemzeti Casino tagjainak névsora 1917. In: *A Nemzeti Casino évkönyve*, 1917. 13–73.

Budapest félszázados fejlődése 1873–1923. In: *Statisztikai Közlemények*, 1925. 53. sz. 186.

HAJÓS Alfréd: BTC – A Budapesti Torna Club negyvenéves jubileumához. In: *Sporthirlap*, 1925. ápr. 12. 16. évf. 65. sz. 8–9.

HAJÓS Alfréd: Kiről mintázták a Baross-szobor atléta alakját. In: Sporthirlap, 1925. ápr. 26. 16. évf. 74. sz. 12.

Névkiigazítás. In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1926. máj. 15. 50. évf. 19–20. sz. 83.

K. A.: Balázs Ernő (1856–1930). In: *Építő Ipar–Építő Művészet*, 1930. nov. 15. 54. évf. 41–42. sz. 163–164.

RELLE Pál: Akikkel találkoztam. Hauszmann Alajos. In: *Világ*, 1947. máj. 18. 589. sz. 4.

RUFFY Péter: Füredi levél. In: *Hirlap*, 1948. júl. 18. 3. évf. 611. sz. 6.

Az esztergomi Szent Anna-templom. In: *Magyar Építőművészet*, 1952. 1. évf. 4. sz. 77–80.

KOVÁSSY Zoltán: *A Baross-szobor mellékalakja. Garibaldi magyar keresztfia*. In: *Lobogó*, 1973. febr. 28. 4.

Állam és gyermekvédelem, 1891–1918. In: GLATZ Ferenc szerk. Gyermek a történelemben. História, 1997. 19. évf. 5–6. sz. 36–39.

Beszélgetés Dr. Korzenszky Richárddal, a tihanyi bencés apátság perjeljével. In: Országépítő, 2005. 4. sz. 2–24.

Internetes források

1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. V. fejezet. 27. §. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800038.TV Megtekintés: 2024. aug. 15.

1868. évi LIII. törvénycikk a törvényesen bevett keresztyén vallásfelekezetek viszonosságáról. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800053.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei Megtekintés: 2024. aug. 31.

1883. évi XXX. törvénycikk a középiskolákról és azok tanárainak képesítéséről. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88300030.TV&targetdate=&printTitle=1883.+%C3%A9vi+XXX.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev Megtekintés: 2024. aug. 15.

1898. évi XXI. törvénycikk a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről. https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800021.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei Megtekintés: 2024. szept. 15.

1901. évi VIII. törvénycikk – az állami gyermekmenhelyekről. https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=90100008.TV&targetdate=&printTitle=1901.+%C3%A9vi+VIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev Megtekintés: 2024. júl. 24.

A Bek-Degenfeld-Tisza-palota díszítése. Köztérkép. 2015. https://www.kozterkep.hu/19270/a-bek-degenfeld-tisza-palota-diszitese Megtekintés: 2019. dec. 23.

A Bécsi Képzőművészeti Akadémia magyar növendékeinek jegyzéke. 1878–1882. https://konyvtar.elte.hu/hu/kulfoldi-egyetemjaras Megtekintés: 2020. júl. 13.

Az Országos Erdészeti Egyesület székházának története. Wagner Károly Alapítvány, 2021.

http://wagnerkarolyalapitvany.hu/alapitok/index.html
Megtekintés: 2024. ápr. 2.

Budapest (1867–72) • Pest kataszteri térképsorozata az 1872–1920 közötti változások utólagos jelölésével.
https://maps.arcanum.com/hu/map/pest-1867-72
Megtekintés: 2024. szept. 5.

Budapest-Rákospalota Magyarok Nagyasszonya Főplébánia. 2006.
http://www.rakospalotaifoplebania.hu/templom_tortenet
Megtekintés: 2020. máj. 8.

Geszt, Tisza-kastély. Kastélytörténet. 2025.
https://tiszakastely.hu/tortenet/kastelytortenet/
Megtekintés: 2025. máj. 8.

Helyi Művi Értékvédelmi Kataszter. Lechner Tudásközpont, 2018. http://helyiertekek.e-epites.hu/. Megtekintés: 2024. szept. 11.

Kassa, Andrássy-palota. Műemlékem. 2010.
http://www.muemlekem.hu/hatareset/Andrassy-palota-Kassa-13
Megtekintés: 2020. márc. 21.

Kiss György Gyűjtemény, szoborleírások. 2000.
http://archivkiallitasok.archivportal.hu/kissgy/alkotas.html
Megtekintés: 2025. máj. 8.

Laszky–Biener-palota – Aradi Ipar- és Népbank – Békésmegyei Kereskedelmi Bank.
Csabai Házak. 2014.
https://csabaihazak.blog.hu/2014/11/10/laszky-fele_haz_bekesmegyei_kereskedelmi_bank
Megtekintés: 2024. okt. 3

Papp József előadása a debreceni MÁV székházról. 2015. máj. 11.
https://www.youtube.com/watch?v=_pUXNhTWUeo&list=UUWJte8_kIi6N6M9DETAjDGA
Megtekintés: 2019. dec. 23.

Történeti áttekintés. Nemzeti Színház. 2015.
nemzetiszinhaz.hu/torteneti-attekintes
Megtekintés: 2024. júl. 25.

Vaszary Galéria. 2023.
https://www.vaszarygaleria.hu/
Megtekintés: 2024. szept. 19.

Veres Pálné szobra. Köztérkép, 2008.
https://www.kozterkep.hu/1661/veres-palne-szobra
Megtekintés: 2024. szept. 11.

Vereckei Millenniumi Határkő-emlékmű. Köztérkép, 2016.
https://www.kozterkep.hu/29399/vereckei-millenniumi-hatarko-emlekmu
Megtekintés: 2024. szept. 11.

Képjegyzék

Czigler Győző biográfiája

Életrajzi vonatkozású képanyag (1–5. oldal)[1202]

1. ábra: Czigler Győző. In: Magyar Iparművészet, 1905. 8. évf. 2. sz. II. melléklet.

2. ábra: Czigler Győző. Goszleth István felvétele, 1890-es évek. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz. 1607-1933.

3. ábra: Ifjabb Czigler Antal és fiai, Győző és Gyula. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2021.9.1.

4. ábra: Arad, román ortodox székesegyház. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 2021.10.150.

5. ábra: Arad, a Minorita templom, tőle jobbra az egyemeletes lakóház a Czigler család háza. Képeslap, 1910 k. magántulajdon.

6. ábra: Idősebb Czigler Antal. In: *Vasárnapi Ujság*, 1862. aug. 17. 9. évf. 33. sz. 385.

7. ábra: Borosjenő, Rákóczi-vár. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 2021.10.635.

8. Budapest, Köztelek-ház. Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény.

9. Budapest, Spett-bérház, harmadik emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24119. Budapest V. Múzeum körút 37. 1891. HU BFL XV.17.d.329.24119. f. 3.

10. ábra: Czigler Gyula. Czigler Gyula hagyatéka, magántulajdon.

11. ábra: gávai Gaál Matild. Czigler Gyula hagyatéka, magántulajdon.

12. ábra: Czigler Gizella. Czigler Gyula hagyatéka, magántulajdon.

13. ábra: Clair Ignác és Czigler Gizella. Czigler Gyula hagyatéka, magántulajdon.

[1202] A disszertációhoz tartozó képmelléklet oldalszámai: 1–174.

14. ábra: Csoportkép műegyetemi hallgatókkal, felmérési munka után. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.12.05.

15. ábra: Csoportkép műegyetemi hallgatókkal, felmérési munkán. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.12.06.

16. ábra: Csoportkép műegyetemi hallgatókkal. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.12.04.

17. ábra: Dvořák Ede. Zelesny Károly felvétele, 1889. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.12.2.

18. ábra: Czigler Győző irodájának viaszpecsétje. HU MNL BKVL XV.15.b.

19. ábra: Czigler Győző aláírása viaszpecséttel. Magántulajdon.

20. ábra: Átvételi elismervény Clair Ignáctól Dvořák Edének a Széchenyi fürdő tervezéséért járó tiszteletdíjról. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2023.1.1.

21. Saxlehner-villa. Dvořák Ede, 1908–1909. In: *Építő Ipar*, 1909. júl. 25. 33. évf. 30. sz. 265.

Czigler Győző építőművészete

Czigler Győző szerepe Budapest és a vidék fejlesztésében (6. oldal)

22. ábra: A Margit körút a Központi Statisztikai Hivatal felépültekor. Erdélyi Mór felvétele alapján. In: Vasárnapi Ujság, 1898. jan. 9. 45. évf. 2. sz. 24.

23. ábra: A lágymányosi műegyetemi campus Czigler-féle terve. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900. 34. sz. 8. tábla.

24. ábra: A Kálvin tér rendezési terve. In: *Magyar Nemzet*, 1900. jún. 3. 19. évf. 151. sz. 17.

25. ábra: A református templom Fővám téri elhelyezési terve. In: *Magyar Nemzet*, 1900. jún. 3. 19. évf. 151. sz. 18.

Hanseni előképek és kortárs görög építészeti párhuzamok Czigler életművében (7–15. oldal)

26. ábra: Theophil Hansen. Josef Bauer litográfiája, 1880.
Österreichische Nationalbibliothek.
Wikimedia Commons.
https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Theophil_Hansen_Litho.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 1.

27. ábra: Bécs, Epstein-palota, Theophil Hansen, 1868–1871. Tóth Enikő felvétele, 2024.

28. ábra: Veszprém, Vármegyeháza, Kiss István, 1885–1887.
VÁTI. Fortepan/Építésügyi Dokumentációs és Információs Központ.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=veszpr%C3%A9m,%20Kiss%20Istv%C3%A1n-terv
Megtekintés: 2025. jún. 5.

29. ábra: Szolnok, törvényszéki palota, Wágner Gyula, 1893. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.921.

30. ábra: Budapest, Kereskedelmi Akadémia, Czigler Győző, 1883–1885. Képeslap, Ganz Antal kiadása, 1900 k. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 2021.10.1486.

31. Bécs, Tőzsde. Theophil Hansen, 1868–1877. In: *Meyers Konversations-Lexikon*, 1897. Band 17. 728.

32. ábra: Budapest, Fővámház. Ybl Miklós, 1870–1874. Klösz György felvétele, 1890 k. Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.028.

33. ábra: Győr, Bencés Főgimnázium. Czigler Győző, 1886–1888. Tóth Enikő felvétele, 2020.

34. ábra: Budapest IX. Bakáts tér, plébánia. Czigler Győző, 1884. Tóth Enikő felvétele, 2020.

35. ábra: Budapest IX. kerületi elöljáróság, plébánia, iskola. Czigler Győző, 1884. *Tervdokumentáció.* Bakáts tér, elöljáróság, paplak és iskola. 1883–1884. BFL BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

36. ábra: Bécs I. Schottenring 24–26. Theophil Hansen, 1869–1873. Bruno Reiffenstein felvétele, 1941. Wien Museum, Inv. Nr. 79000/11338.

37. ábra: Bécs, Heinrichshof. Theophil Hansen, 1861–1862. In: LÜBKE, Wilhelm – LÜTZOW, Carl von. Hrsg. *Denkmäler der Kunst zur Übersicht ihres Entwicklungsganges von den ersten Versuchen bis zu den Standpunkten der Gegenwart*. Band 2. Dritte verbesserte und vermehrte Auflage, Ebner & Seubert, Stuttgart 1879, 137.

38. ábra: Budapest, Saxlehner-palota. Czigler Győző, 1884–1886. In: *Építő Ipar*, 1893. 1. képmelléklet.

39. ábra: Firenze, Palazzo Cocchi-Serristori, 1485–1490.
Sailko, 2014. Wikimedia Commons.
https://it.wikipedia.org/wiki/Palazzo_Cocchi-Serristori#/media/File:Palazzo_Cocchi-Serristori,_ext._01.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 1.

40. ábra: Magyar Panteon, homlokzat. Czigler Győző, 1882. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. kötet, 7. tábla.

41. ábra: Magyar Panteon, oldalhomlokzat. Czigler Győző, 1882. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. kötet, 8. tábla.

42. ábra: Magyar Panteon, A-B metszetrajz. Czigler Győző, 1882. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. kötet, 9. tábla.

43. ábra: Magyar Panteon, alaprajz. Czigler Győző, 1882. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1883. 17. kötet, 10. tábla.

44. ábra: A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Nagypályázatának aranyérme. Czigler Győző hagyatéka, magántulajdon.

45. ábra: Regensburg, Walhalla, Leo von Klenze, 1830–1842.
Christian „VisualBeo” Horvat, 2006. Wikimedia Commons.
https://ang.m.wikipedia.org/wiki/Ymele:Walhalla_innen.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 1.

46. ábra: Bécs, Tőzsde. A pénztárcsarnok metszete. Theophil Hansen, 1868 k. In: *Allgemeine Bauzeitung*, 1879. Bl. 17.

47. ábra: Róma, Santa Maria degli Angeli e dei Martiri, Diocletianus fürdőjének romjaira építve. Michelangelo Buonarroti, 16. század.
Anthony Majanlahti felvétele, 2006. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Baths_of_Diocletian-Antmoose1.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 25.

48. ábra: Budapest V. Hold utcai vásárcsarnok, termaablak. Czigler Győző, 1894–1896. Tóth Enikő felvétele, 2020.

49. ábra: Budapest VI. Hunyadi téri vásárcsarnok, oldalhomlokzati terv. Czigler Győző, 1894 k. *Tervdokumentáció*. VI. ker. Hunyadi téri vásárcsarnok, BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

50. ábra: Athén, csillagvizsgáló, Theophil Hansen, 1843–1846. In: *Allgemeine Bauzeitung*, 1846. Bl. 29.

51. ábra: Berlin, Schauspielhaus, Friedrich Schinkel, 1818–1821.
L. M. N. Sohn rézmetszete Berger után, 1830 k. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Schauspielhaus_berlin.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 1.

52. ábra: Musikverein, Theophil Hansen, 1867–1869. Tóth Enikő felvétele, 2024.

53. ábra: a halikarnasszoszi mauzóleum Banister Fletcher ábrázolásában. In: FLETCHER, Banister: *A history of architecture*. Architectural Press, 1896. 149.

54. ábra: Athén, Lüszikratész-emlékmű. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.12.198.

55. ábra: Deák-mauzóleum, Gerster Kálmán, 1875–1886. Klösz György felvétele, 1890 után. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.005.

56. ábra: Athén, Schliemann-Melas-palota, Ernst Ziller, 1890.
C. Messier felvétele, 2022. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Μέγαρο_Σλήμαν-Μελά,_Αθήνα_3570.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 25.

57. ábra: Tripolisz, Városi Színház, Anasztásziosz Metaxász, 1903–1905.
Apostolos Papageorgiou felvétele, 2014. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Μαλλιαροπούλειο_Δημοτικό_Θέατρο_Τρίπολης.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 25.

58. ábra: Bécs, Majolikahaus. Otto Wagner, 1898. Greymouser felvétele, 2012.
Wikimedia Commons.
https://en.wikipedia.org/wiki/Linke_Wienzeile_Buildings#/media/File:Wien_-_Majolika-Haus.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 7.

59. ábra: Athén, Erekhtheion, kariatidák csarnoka. Harrieta171 felvétele, 2021.
Wikimedia Commons.
https://hu.wikipedia.org/wiki/Kariatida#/media/F%C3%A1jl:Ath%C3%A8nes_Acropole_Caryatides.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 7.

60. ábra: Kovács Sebestyén-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

Építőmesterek, iparosok, művészek – Építtetők (16–17. oldal)

61. Thék Endre bútorgyáros.
Strelisky Lipót felvétele, 1923 előtt. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Th%C3%A9k_Endre.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 25.

62. ábra: Berkes Kálmán bérháza, hattyúnyakas kilincs. Tóth Enikő felvétele, 2019.

63. ábra: Czigler Győző–Berkes Kálmán: Hadik-Barkóczy-bérház, rácsos kapu emelőszerkezettel. In: *Lakatosok Lapja*, 1898. dec. 15. 2. évf. 23. sz. mintalap.

64. ábra: Szécsi Antal. In: *Művészet*, 1904. 3. évf. 4. sz. 258.

65. ábra: Saxlehner András. Morelli Gusztáv fametszete, 1889. In: SAXLEHNER András: *Saxlehner's Hunyadi János Bittersalz-Quelle*. Budapest, 1894. címlap előtt.

66. ábra: Pelikán Emília. Dátum nélkül. Magántulajdon.

67. ábra: Korányi Frigyes. In: *Vasárnapi Ujság*, 1894. szept. 2. 41. évf. 35. sz. 569.

68. ábra: Rákosi Jenő bérháza. Rákosi Jenő unokájával a ház erkélyén. SÜLE Antal szerk. Rákosi Jenő élete és művei. Fővárosi Könyvkiadó, Budapest, 1930. 80–81.

69. ábra: Szapáry Frigyes.
Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Austrian_Embassy_Sergievskaya_1914_1a_Friedrich_von_Szapary.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 26.

70. ábra: Tisza István. Koller utódai fényképe nyomán. In: Vasárnapi Ujság, 1903. nov. 8. 50. évf. 45. sz. 741.

Lakóépületek – Homlokzati megoldások, tömegalakítás (18–54. oldal)

71. ábra: Saxlehner-palota, főhomlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2018.

72. ábra: Saxlehner-palota, főhomlokzat részlet. Tóth Enikő felvétele, 2018.

73. ábra: Saxlehner-palota, főhomlokzat részlet. Tóth Enikő felvétele, 2018.

74. ábra: Saxlehner-palota, fríz részlet. Tóth Enikő felvétele, 2018.

75. ábra: Saxlehner-palota, kapu részlet ráccsal. Tóth Enikő felvétele, 2018.

76. ábra: Saxlehner-palota, hátsó homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

77. ábra: Saxlehner-palota, Tudomány és Művészet. Tóth Enikő felvétele, 2018.

78. ábra: Saxlehner-palota, Béke és Háború. Tóth Enikő felvétele, 2018.

79. ábra: Saxlehner-palota, Szépség és Erő. Tóth Enikő felvétele, 2018.

80. ábra: Korányi-bérház, főhomlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

81. ábra: Korányi-bérház, körúti homlokzat terve. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34064. Budapest VII. Erzsébet körút 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064. f. 7.

82. ábra: Korányi-bérház, kapu ablaktáblarácsa. Tóth Enikő felvétele, 2019.

83. ábra: Korányi-bérház, körúti homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

84. ábra: Korányi-bérház, Kürt utcai homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

85. ábra: Korányi-bérház, Kürt utcai homlokzat terve. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34064. Budapest VII. Erzsébet körút 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064. f. 7.

86. ábra: Kehrer-bérház, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2018.

87. ábra: Kehrer-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34564. Budapest VII. Erzsébet körút 4. 1887. HU BFL XV.17.d.329.34564. f. 3.

88. ábra: Kehrer-bérház, homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2018.

89. ábra: Kehrer-bérház, homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2018.

90. ábra: Kehrer-bérház.
Fortepan/UVATERV, 1952.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=erzs%C3%A9bet%20k%C3%B6r%C3%BAt
Megtekintés: 2025. jún. 5.

91. ábra: Balra a Rákosi-bérház a József körúton. Klösz György felvétele, 1893 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.015.

92. ábra: Rákosi-bérház, homlokzat. Kozelka Tivadar felvétele, 1930-as évek. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 8056.

93. ábra: a Klenovits-bérház homlokzata. Tóth Enikő felvétele, 2020.

94. ábra: Klenovits-bérház, rácsos kapu részlete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

95. ábra: Klenovits-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

96. ábra: Klenovits-bérház, kétemeletes tervváltozat. MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. R 62549.

97. ábra: Klenovits-bérház, háromemeletes tervváltozat. MÉM MDK Műemlékvédelmi Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. R 62550.

98. ábra: Spett-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24119. Budapest V. Múzeum körút 37. 1891. HU BFL XV.17.d.329.24119. f. 5.

99. ábra: az Országos Erdészeti Egyesület székháza. Mirkovszky Géza rajza. In: *Az Építési Ipar*, 1886. 1. rajzmelléklet.

100. ábra: az Országos Erdészeti Egyesület székháza. Klösz György felvétele, 1890-es évek. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.145.

101. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza. Tóth Enikő felvétele, 2020.

102. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.23.11.

103. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza. A Fővárosi Tanács VB Városrendezési és Építészeti Osztályának felvétele, 1960 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.c.11.

104. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, sarokhomlokzat részlete. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.23.02.

105. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, körúti bejárat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

106. ábra: Luczenbacher-bérház. 1960 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.c.11.

107. ábra: Luczenbacher-bérház. Seidner Zoltán felvétele, MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz. 1485.

108. ábra: Luczenbacher-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

109. ábra: Luczenbacher-bérház, szoborcsoport a manzárdkupola sarkánál. Tóth Enikő felvétele, 2020.

110. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Erzsébet körúti épület, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 33666. Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50. 1891. HU BFL XV.17.d.329.33666. f. 8.

111. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Erzsébet körúti épület. Tóth Enikő felvétele, 2018.

112. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza. 1890-es évek második fele. Klösz György felvétele, 1895 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.079.

113. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, rácsos kapu. Tóth Enikő felvétele, 2020.

114. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza. Tóth Enikő felvétele, 2020.

115. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, rácsos kapu részlete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

116. ábra: Berkes-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

117. ábra: Berkes-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

118. ábra: Berkes-bérház, fríz részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

119. ábra: Berkes-bérház, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2019.

120. ábra: Berkes-bérház, kapu felülvilágítójának rácsa. Tóth Enikő felvétele, 2019.

121. ábra: Berkes-bérház, tört szegmensoromzat és zászlótartó. Tóth Enikő felvétele, 2019.

122. ábra: Berkes-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583. f. 8.

123. ábra: Berkes-bérház, homlokzati tervváltozat. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 80.1.22.

124. ábra: Maywald-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

125. ábra: Maywald-bérház, homlokzat, metszet és helyszínrajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36908. Budapest IX. Bakáts tér 7. 1897. HU BFL XV.17.d.329.36908. f. 5.

126. ábra: Szénássy-bérház, homlokzati terv és metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36613. Budapest VIII. Horánszky utca 17. 1897. HU BFL XV.17.d.329. 36613. f. 5.

127. ábra: Szénássy-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

128. ábra: Szénássy-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

129. ábra: Szénássy-bérház, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2020.

130. ábra: Kovács Sebestyén-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24295. Budapest V. Párisi utca 5. 1901. HU BFL XV.17.d.329.24295. f. 8.

131. ábra: Kovács Sebestyén-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

132. ábra: Kovács Sebestyén-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

133. ábra: Kovács Sebestyén-bérház, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2020.

134. ábra: A Köztelek Czigler által tervezett épülete. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36838. Budapest IX. Köztelek utca 8. – Üllői út 25. 1904. HU BFL XV.17.d.329.36838. f. 17.

135. ábra: A Köztelek Czigler által tervezett épülete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

136. ábra: A Köztelek Czigler által tervezett épülete, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2020.

137. ábra: Köztelek, saroképület. Tóth Enikő felvétele, 2020.

138. ábra: Radvánszky-ház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36764. Budapest VIII. Üllői út 16/b, 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764. f. 8.

139. ábra: Radvánszky-ház, kapu részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

140. ábra: Radvánszky-ház, zászlótartó. Tóth Enikő felvétele, 2020.

141. ábra: Radvánszky-ház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

142. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, homlokzati terv. Lőcsei Állami Levéltár/ Štátny archív v Levoči. ŠAPO SAL, A-KH IV Mapy a plány, i.č. 257, sign. H-3/1.

143. ábra: Kassa, Andrássy-bérház. Képeslap, 1900 k. Magántulajdon.

144. ábra: Kassa, Andrássy-bérház. Képeslap, 1934 k. Magántulajdon.

145. ábra: Kassa, Andrássy-bérház.
Maros Mraz felvétele, 2005. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Kosice_(Slovakia)_-_Andrassy%27s_Palace.jpg
Megtekintés: 2025. máj. 31.

146. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, rácsos kapu. Tóth Enikő felvétele, 2024.

147. ábra: Kassa, Andrássy-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2024.

148. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, loggia. Tóth Enikő felvétele, 2024.

149. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, Kovács utcai homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2024.

150. ábra: Gozsdu-udvar, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34200. Budapest VII. Gozsdu-udvar, 1901. HU BFL XV.17.d.329.34200. f. 10.

151. ábra: Gozsdu-udvar, Király utcai homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

152. ábra: Gozsdu-udvar, az átjáró falának részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

153. ábra: Gozsdu-udvar, Király utcai homlokzat, pilaszterfejezet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

154. ábra: Gozsdu-udvar, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2019.

155. ábra: Gozsdu-udvar, kapu részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

156. ábra: Wenckheim-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

157. ábra: Wenckheim-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

158. ábra: Vámossy-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

159. ábra: Vámossy-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36655. Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36655. f. 6.

160. ábra: Csávássy Kiss-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36739. Budapest VIII. Baross utca 28. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36739. f. 9.

161. ábra: Vámossy-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

162. ábra: Vámossy-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

163. ábra: Vámossy-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

164. ábra: Csávássy Kiss-bérház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

165. ábra: Csávássy Kiss-bérház, kapu részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

166. ábra: Csávássy Kiss-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

167. ábra: Csávássy Kiss-bérház, kapu részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

168. ábra: Csávássy Kiss-bérház, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

169. ábra: Szapáry-bérház. 1898 körül. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFOT00001335, képazonosító: 010155.

170. ábra: Hadik-Barkóczy-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34217. Budapest VII. Károly körút 9. 1893. HU BFL XV.17.d.329.34217. f. 6.

171. ábra: A Károly körút a Hadik-Barkóczy-bérházzal. Klösz György felvétele, 1895 k. Fortepan/Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.067.

172. ábra: Homlokzati arányok, Saxlehner-palota. A képet szerkesztette: Tóth Enikő, 2024. Az eredeti forrása: In: *Építő Ipar*, 1893. 1. képmelléklet.

173. ábra: Homlokzati arányok, Hadik-Barkóczy-bérház. A képet szerkesztette: Tóth Enikő, 2024. Az eredeti forrása: *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34217. Budapest VII. Károly körút 9. 1893. HU BFL XV.17.d.329.34217. f. 6.

174. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti zárókő. Tóth Enikő felvétele, 2019.

175. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti zárókő. Tóth Enikő felvétele, 2019.

176. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti zárókő. Tóth Enikő felvétele, 2019.

177. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, főbejárat oromzata. Tóth Enikő felvétele, 2019.

178. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, erdészcsillagok. Tóth Enikő felvétele, 2020.

179. ábra: Saxlehner András monogramja a palota kapujának vasalatán. Tóth Enikő felvétele, 2018.

180. ábra: Országos Erdészeti Egyesület, monogram a székház bejáratának üvegtábla rácsán. Tóth Enikő felvétele, 2020.

181. ábra: Wenckheim-bérház, monogram az erkélyrácson. Tóth Enikő felvétele, 2020.

182. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, monogram a lépcső vasszerkezetén. Tóth Enikő felvétele, 2019.

183. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, márkíz. Tóth Enikő felvétele, 2024.

184. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, családi címer. Tóth Enikő felvétele, 2020.

185. ábra: Méh a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fő utcai palotájának bejáratán. Tóth Enikő felvétele, 2019.

186. ábra: Méhkas a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületének udvari homlokzatán. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.24.41.

187. ábra: Méh a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületén. Tóth Enikő felvétele, 2018.

188. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, szobrászati dísz. Tóth Enikő felvétele, 2020.

189. ábra: Berkes-bérház, erkély. Tóth Enikő felvétele, 2019.

190. ábra: Berkes-bérház, monogram az erkélyrácson. Tóth Enikő felvétele, 2019.

191. ábra: Berkes-bérház, fríz. Tóth Enikő felvétele, 2019.

192. ábra: Országos Erdészeti Egyesület bérháza. In: *Az Építési Ipar*, 1886. 3. rajzmelléklet.

193. ábra: Parádsasvár, Károlyi-kastély, Ybl Miklós, 1862–1885.
R. Levente felvétele, 2010. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Károlyi-kastély_(Kastélyhotel_Sasvár)_(5819._számú_műemlék).jpg
Megtekintés: 2024. okt. 7.

194. ábra: Blois, kastély, XII. Lajos-szárny.
Stevage felvétele, 2006. Wikimedia Commons.

https://hu.m.wikipedia.org/wiki/Fájl:Blois_LouisXII_interior.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 7.

195. ábra: Steiner-Moosmüller-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 6492. Budapest I. Szentháromság utca 6. 1884. HU BFL XV.17.d.329.6492. f. 6.

196. ábra: Jobbra a Steiner-Moosmüller-bérház.
Schermann Szilárd felvétele, 1931. Fortepan/Schermann Ákos.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Schermann%20%C3%81kos
Megtekintés: 2025. jún. 5.

197. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, eresz. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.23.7.

198. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút 41. 1891. HU BFL XV.17.d.329. 28840. f. 7.

199. ábra: Párizs, Louvre, Pavillon de l'Horloge.
Thesupermat felvétele, 2013. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paris_-_Palais_du_Louvre_-_Pavillon_de_l%27Horloge_001.jpg
Megtekintés: 2025. jún. 1.

200. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota. 1900 körül. In: *Vasárnapi Ujság*, 1902. márc. 30. 49. évf. 13. sz. 202.

201. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota. Tóth Enikő felvétele, 2021.

202. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota. Tóth Enikő felvétele, 2021.

203. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2021.

204. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota, hátsó homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2021.

205. ábra: Debrecen, Tisza-bérpalota, zárókő. Tóth Enikő felvétele, 2021.

206. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, homlokzati terv. In: *Az Építési Ipar*, 1895. 38. képmelléklet a 44. számhoz.

207. ábra: Luczenbacher-bérház, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829. f. 7.

208. ábra: Luczenbacher-bérház, manzárdkupola terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829. f. 8.

209. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca. Dörre Tivadar rajza. In: Vasárnapi Ujság, 1890. febr. 9. 37. évf. 6. sz. 97.

210. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca. Tóth Enikő felvétele, 2019.

211. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

212. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

213. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

214. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

215. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

216. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút. Klösz György felvétele, 1898. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.146.

217. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, loggia. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.24.28.

218. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, hagymakupola részlet. Tóth Enikő felvétele, 2018.

219. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, homlokzatarányok manzárdkupolával. A képet szerkesztette: Tóth Enikő, 2024. Az eredeti forrása. *Az Építési Ipar*, 1895. 38. képmelléklet a 44. számhoz.

220. ábra: Szapáry-bérház, ostrom utáni állapot. Vadas Ernő felvétele, 1958. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.c.11.

221. ábra: Szapáry-bérház napjainkban. Tóth Enikő felvétele, 2020.

222. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, ostrom utáni állapot. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.09.03.

223. ábra: Steiner-Moosmüller-bérház, napjainkban. Tóth Enikő felvétele, 2019.

224. ábra: Steiner-Moosmüller-bérház, kapu. Tóth Enikő felvétele, 2019.

225. ábra: Kehrer-bérház, 1956.
Fortepan/Nagy Gyula, 1956.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=erzs%C3%A9bet%20k%C3%B6r%C3%BAt
Megtekintés: 2025. jún. 5.

226. ábra: Kehrer-bérház, 1956.
Fortepan/Juricza Tibor, 1956.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=erzs%C3%A9bet%20k%C3%B6r%C3%BAt%204
Megtekintés: 2025. jún. 5.

227. ábra: Kehrer-bérház, helyreállított homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

228. ábra: Luczenbacher-bérház, helyreállított homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

229. ábra: Rajk László: Ház a falban. RAJK László: 5 terv. Saját kiadású katalógus, 1977. 5.

230. ábra: Hadik-Barkóczy-bérház, megmaradt épületrész. Tóth Enikő felvétele, 2023.

231. ábra: Rajk László: Ház a falban. RAJK László: 5 terv. Saját kiadású katalógus, 1977. 6.

Lakóépületek – Alaprajzi rendszerek és belső terek (55–75. oldal)

232. ábra: Klenovits-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24024. Budapest V. Károlyi Mihály utca 17. 1885. HU BFL XV.37.c.271.24024. f. 1.

233. ábra: Klenovits-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24024. Budapest V. Károlyi Mihály utca 17. 1885. HU BFL XV.37.c.271.24024. f. 3.

234. ábra: Korányi-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34064. Budapest VII. Erzsébet körút 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064. f. 3.

235. ábra: Korányi-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34064. Budapest VII. Erzsébet körút 56. 1884. HU BFL XV.17.d.329.34064. f. 6.

236. ábra: Kehrer-bérház, pince és földszint alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34564. Budapest VII. Erzsébet körút 4. 1887. HU BFL XV.17.d.329.34564. f. 1.

237. ábra: Kehrer-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34564. Budapest VII. Erzsébet körút 4. 1887. HU BFL XV.17.d.329.34564. f. 2.

238. ábra: Luczenbacher-bérház, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829. f. 2.

239. ábra: Luczenbacher-bérház, második emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28829. Budapest VI. Teréz körút 49. 1886. HU BFL XV.17.d.329.28829. f. 4.

240. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, loggia. Tóth Enikő felvétele, 2019.

241. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, előcsarnok részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

242. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, második emeleti alaprajz. In: *Az Építési Ipar*, 1895. 36. képmelléklet a 42. számhoz.

243. ábra: Tudományegyetemi Alap bérháza, metszet. In: *Az Építési Ipar*, 1895. 37. képmelléklet a 43. számhoz.

244. ábra: Szénássy-bérház, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36613. Budapest VIII. Horánszky utca 17. 1903. HU BFL XV.17.d.329. 36613. f. 2.

245. ábra: Berkes-bérház, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583. f. 3.

246. ábra: Berkes-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583. f. 4.

247. ábra: Berkes-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 35583. Budapest VIII. Kis Stáció utca 9. 1898. HU BFL XV.17.d.329.35583. f. 7.

248. ábra: Szapáry-bérház, második emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24330. Budapest V. Váci utca 25. 1897. HU BFL XV.17.d.329.24330. f. 1.

249. ábra: Csávássy Kiss-bérház, második emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36739. Budapest VIII. Baross utca 28. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36739. f. 4.

250. ábra: Csávássy Kiss-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36739. Budapest VIII. Baross utca 28. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36739. f. 8.

251. ábra: Steiner-Moosmüller-bérház, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 6492. Budapest I. Szentháromság utca 6. 1884. HU BFL XV.17.d.329.6492. f. 3.

252. ábra: Steiner-Moosmüller-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 6492. Budapest I. Szentháromság utca 6. 1884. HU BFL XV.17.d.329.6492. f. 4.

253. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 33666. Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50. 1891. HU BFL XV.17.d.329.33666. f. 2.

254. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 33666. Budapest VII. Erzsébet körút 1–3. – Rákóczi út 48–50. 1891. HU BFL XV.17.d.329.33666. f. 7.

255. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, loggia. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.24.56.

256. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, udvari homlokzat. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.24.67.

257. ábra: Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, bérházi lépcsőház. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.24.72.

258. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, harmadik emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút 41. 1891. HU BFL XV.17.d.329. 28840. f. 5.

259. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút 41. 1891. HU BFL XV.17.d.329. 28840. f. 6.

260. ábra: Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 28840. Budapest VI. Teréz körút 41. 1891. HU BFL XV.17.d.329. 28840. f. 4.

261. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti és második emeleti alaprajz. In: *Az Építési Ipar*, 1886. 2. rajzmelléklet.

262. ábra: Országos Erdészeti Egyesület székháza, ülésterem. In: *Építő Ipar*, 1890. 12. rajzmelléklet.

263. ábra: Radvánszky-bérház, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36764. Budapest VIII. Üllői út 16/b, 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764. f. 2.

264. ábra: Radvánszky-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36764. Budapest VIII. Üllői út 16/b, 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764. f. 7.

265. ábra: Radvánszky-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36764. Budapest VIII. Üllői út 16/b, 1903. HU BFL XV.17.d.329.36764. f. 3.

266. ábra: Vámossy-bérház, belső udvar. Tóth Enikő felvétele, 2020.

267. ábra: Vámossy-bérház, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36655. Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36655. f. 5.

268. ábra: Vámossy-bérház, második emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 36655. Budapest VIII. Bródy Sándor utca 27. 1904–1905. HU BFL XV.17.d.329.36655. f. 4.

269. ábra: Hadik-Barkóczy-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34217. Budapest VII. Károly körút 9. 1893. HU BFL XV.17.d.329.34217. f. 3.

270. ábra: Wenckheim-bérház, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24158. Budapest V. Kecskeméti utca 2. 1903. HU BFL XV.17.d.329.24158. f. 1.

271. ábra: Wenckheim-bérház, előcsarnok mennyezete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

272. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, földszinti alaprajz. Lőcsei Állami Levéltár/ Štátny archív v Levoči. ŠAPO SAL, A-KH IV Mapy a plány, i.č. 257, sign. H-3/1.

273. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, első udvar. Tóth Enikő felvétele, 2024.

274. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, első udvar homlokzatának részlete. Tóth Enikő felvétele, 2024.

275. ábra: Kassa, Andrássy-bérház, második udvar. Tóth Enikő felvétele, 2024.

276. ábra: Gozsdu-udvar, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 34200. Budapest VII. Gozsdu-udvar, 1901. HU BFL XV.17.d.329.34200. f. 5.

277. ábra: Gozsdu-udvar, udvarsor részlete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

278. ábra: Gozsdu-udvar, udvarsor részlete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

279. ábra: Gozsdu-udvar, földszinti alaprajz. In: *Építő Ipar*, 1902. 3. rajzmelléklet.

280. ábra: Szapáry-bérház, metszet. In: *Építő Ipar*, 1897. jún. 30. 21. évf. 1069. sz. 175.

281. ábra: Szapáry-bérház, fedett belső udvar. Tóth Enikő felvétele, 2025.

282. ábra: Szapáry-bérház, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2025.

283. ábra: Köztelek-ház, harmadik emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36838. Budapest IX. Köztelek utca 8. – Üllői út 25. 1904. HU BFL XV.17.d.329.36838. f. 14.

284. ábra: Saxlehner-palota, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 29247. Budapest VI. Andrássy út 3. 1884 k. HU BFL XV.17.d.329.29247. Mikrofilm felvétel.

285. ábra: Saxlehner-palota, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 29247. Budapest VI. Andrássy út 3. 1884 k. HU BFL XV.17.d.329.29247. Mikrofilm felvétel.

286. ábra: Saxlehner-palota, lépcsőház. Rozsnyai József felvétele, 2009.

287. ábra: Saxlehner-palota, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2024.

288. ábra: Saxlehner-palota, belső téri részletek. Tóth Enikő felvétele, 2024.

289. ábra: Saxlehner-palota, belső téri részletek. Tóth Enikő felvétele, 2024.

290. ábra: Saxlehner-palota, belső téri részletek. Tóth Enikő felvétele, 2024.

291. ábra: Saxlehner-palota, részletek a Saxlehner-lakásból. Tóth Enikő felvétele, 2024.

292. ábra: Saxlehner-palota, részletek a Saxlehner-lakásból. Tóth Enikő felvétele, 2024.

293. ábra: Saxlehner-palota, részletek a Saxlehner-lakásból. Tóth Enikő felvétele, 2024.

294. ábra: Szapáry-bérház, lépcsőház eredeti csempékkel. Tóth Enikő felvétele, 2025.

295. ábra: Vámossy-bérház, mákgubós csempe. Tóth Enikő felvétele, 2020.

Lakóépületek – Magánpaloták, villák és kiskastélyok (76–84. oldal)

296. ábra: Pulszky-palota. Tóth Enikő felvétele, 2020.

297. ábra: Pulszky-palota, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

298. ábra: Pulszky-palota, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

299. ábra: Pulszky-palota, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

300. ábra: Pulszky-palota, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

301. ábra: Hevesi-villa, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 32811. Budapest XIV. Stefánia út 26. 1903–1939. HU BFL XV.17.d.329.32811. f. 4.

302. ábra: Hevesi-villa, főhomlokzat 2018-ban. Tóth Enikő felvétele, 2018.

303. ábra: Hevesi-villa, oldalhomlokzat 2018-ban. Tóth Enikő felvétele, 2018.

304. ábra: Hevesi-villa, főhomlokzat 2024-ben. Tóth Enikő felvétele, 2024.

305. ábra: Hevesi-villa, oldalhomlokzat 2024-ben. Tóth Enikő felvétele, 2024.

306. ábra: Hevesi-villa, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 32811. Budapest XIV. Stefánia út 26. 1903–1939. HU BFL XV.17.d.329.32811. f. 3.

307. ábra: Hevesi-villa, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 32811. Budapest XIV. Stefánia út 26. 1903–1939. HU BFL XV.17.d.329.32811. f. 1.

308. ábra: Bathó-villa, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 4979. Budapest XI. Ménesi út 10. 1901. HU BFL XV.17.d.329. 4979. f. 1.

309. ábra: Bathó-villa, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

310. ábra: Bathó-villa, homlokzat napjainkban. Tóth Enikő felvétele, 2020.

311. ábra: Mátyásföldi villa. In: *Építő Ipar*, 1907. szept. 8. 31. évf. 1600 sz. 347.

312. ábra: Mátyásföldi villa, alaprajz. In: *Építő Ipar*, 1907. szept. 8. 31. évf. 1600 sz. 347.

313. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa. Tóth Enikő felvétele, 2020.

314. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa, oromzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

315. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa, címer. Tóth Enikő felvétele, 2020.

316. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa, a gúlasisak csúcsa. Tóth Enikő felvétele, 2020.

317. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa, utcai homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2020.

318. ábra: Balatonfüred, Vaszary-villa, enteriőr. Tóth Enikő felvétele, 2020.

319. ábra: Kiscsákó, Geist-kiskastély.
Fortepan/Jankó Attila, 1983.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=kiscs%C3%A1k%C3%B3
Megtekintés: 2025. jún. 5.

320. ábra: Kiscsákó, Geist-kiskastély, tetőszerkezet részlete. Tóth Enikő felvétele, 2021.

321. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély. In: *Építő Ipar*, 1890. 21. rajzmelléklet.

322. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély. In: *Építő Ipar*, 1890. 22. rajzmelléklet.

323. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély. Tóth Enikő felvétele, 2019.

324. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

325. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

326. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

327. ábra: Vác, Piufsich-kiskastély, alaprajz. In: *Építő Ipar*, 1890. 23. rajzmelléklet.

328. ábra: Csegőd, Tisza-kastély. In: BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad*. „Apollo" Irodalmi Társaság, Budapest, 1901. 75.

Az oktatás, a tudomány és a művészet épületei – Oktatási épületek (85–99. oldal)

329. ábra: Török utcai elemi iskola, homlokzati terv. *Tervdokumentáció.* Budapest II. Margit körút 19–21. Iskolaépület. 1879–1881. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

330. ábra: Török utcai elemi iskola, hátsó homlokzat. Rozsnyai József felvétele, 2014.

331. ábra: Török utcai elemi iskola, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

332. ábra: Török utcai elemi iskola. Rozsnyai József felvétele, 2014.

333. ábra: Török utcai elemi iskola, metszet. *Tervdokumentáció.* Budapest II. Margit körút 19–21. Iskolaépület. 1879–1881. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

334. ábra: Török utcai elemi iskola, lépcsőház. Rozsnyai József felvétele, 2014.

335. ábra: Szob, Lujza leányiskola. In: *Az Építési Ipar*, 1885. 13. rajzmelléklet.

336. ábra: Szob, Lujza leányiskola. Képeslap. Magántulajdon.

337. ábra: Szob, Lujza leányiskola. Tóth Enikő felvétele, 2020.

338. ábra: Szob, Lujza leányiskola, előcsarnok.
Globetrotter19 felvétele, 2020. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:V%C3%A1rosh%C3%A1za,_el%C5%91t%C3%A9r,_2020_Szob.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 7.

339. ábra: Szob, Lujza leányiskola, kapu vasalata. Tóth Enikő felvétele, 2020.

340. ábra: Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat terve. In: *Az Építési Ipar*, 1884. 17. rajzmelléklet.

341. ábra: Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat. 1902 után. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz: bibFOT00000391, képazonosító: 010673.

342. ábra: Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

343. ábra: Kereskedelmi Akadémia, Hermész. Tóth Enikő felvétele, 2020.

344. ábra: Kereskedelmi Akadémia, Béke. Tóth Enikő felvétele, 2020.

345. ábra: Kereskedelmi Akadémia, Hermész. In: *Az Építési Ipar*, 1886. 20. rajzmelléklet.

346. ábra: Kereskedelmi Akadémia, hátsó homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

347. ábra: Kereskedelmi Akadémia, díszterem. 1896. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, KF F 73.138.

348. ábra: Kereskedelmi Akadémia, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24880. Budapest V. Alkotmány utca 9–11. 1884–1902. HU BFL XV.17.d.329.24880. f. 12.

349. ábra: Kereskedelmi Akadémia, első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24880. Budapest V. Alkotmány utca 9–11. 1884–1902. HU BFL XV.17.d.329.24880. f. 3.

350. ábra: Kereskedelmi Akadémia, bővített első emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hrsz. 24880. Budapest V. Alkotmány utca 9–11. 1884–1902. HU BFL XV.17.d.329.24880. f. 7.

351. ábra: Kereskedelmi Akadémia, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

352. ábra: Kereskedelmi Akadémia, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

353. ábra: Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium. In: *Építő Ipar*, 1889. 17. rajzmelléklet.

354. ábra: Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.02.14.

355. ábra: Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium, lépcsőház. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.02.34.

356. ábra: Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium, lépcsőház. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.02.22.

357. ábra: Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium, első emeleti alaprajz. In: *Építő Ipar*, 1889. 20. rajzmelléklet.

358. ábra: Győrszentiván, leányiskola. Képeslap. Magántulajdon.

359. ábra: Kiskunfélegyháza, leányiskola terv. HU MNL BKVL XV.15.b.

360. ábra: Kiskunfélegyháza, leányiskola terv. HU MNL BKVL XV.15.b.

361. ábra: Besztercebánya, leányiskola. Képeslap, 1937 k. Zempléni Múzeum, Szerencs, ltsz. 0098602.

362. ábra: Besztercebánya, leányiskola.
FPVMV UMB felvétele, 2014. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Fakulta_politick%C3%BDch_vied_a_medzin%C3%A1rodn%C3%BDch_vz%C5%A5ahov.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 8.

363. ábra: Fiume, leányiskola. Tóth Enikő felvétele, 2024.

364. ábra: Fiume, leányiskola, metszet. HU MNL OL T.15.18.b.132.

365. ábra: Fiume, leányiskola. Tóth Enikő felvétele, 2024.

366. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34634. Budapest VIII. Luther utca 3. 1889. HU BFL XV.17.d.329.34634. f. 7.

367. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam. A Fővárosi Tanács VB Városrendezési és Építészeti Osztályának felvétele, 1961. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.c.11.

368. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam. Tóth Enikő felvétele, 2019.

369. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

370. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

371. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

372. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

373. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34634. Budapest VIII. Luther utca 3. 1889. HU BFL XV.17.d.329.34634. f. 6.

374. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 34634. Budapest VIII. Luther utca 3. 1889. HU BFL XV.17.d.329.34634. f. 2.

375. ábra: Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

376. ábra: Esztergom, tanítóképezde, homlokzat. *Az esztergomi tanító képezde tervei*. 1893 körül. Esztergom, Prímási Levéltár, Tervrajzgyűjtemény, 561.

377. ábra: Esztergom, tanítóképezde, földszinti alaprajz. *Az esztergomi tanító képezde tervei*. 1893 körül. Esztergom, Prímási Levéltár, Tervrajzgyűjtemény, 554.

378. ábra: Bécs, Pázmáneum.
Gugerell felvétele, 2017. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wien_09_Collegium_Pazmanianum_a.jpg
Megtekintés: 2025. jún. 3.

379. ábra: Bécs, Pázmáneum, metszet és kápolna felőli homlokzat. A Collegium Pazmanianum tulajdona.

380. ábra: Bécs, Pázmáneum, előcsarnok. Tóth Enikő felvétele, 2024.

381. ábra: Bécs, Pázmáneum, udvari homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2024.

382. ábra: Bécs, Pázmáneum, kápolna. Tóth Enikő felvétele, 2024.

383. ábra: Bécs, Pázmáneum, metszet. A Collegium Pazmanianum tulajdona.

384. ábra: Bécs, Pázmáneum, rácsos kapu. Tóth Enikő felvétele, 2024.

385. ábra: Bécs, Pázmáneum, márványtábla. Tóth Enikő felvétele, 2024.

386. ábra: Bécs, Pázmáneum, harmadik emeleti alaprajz. A Collegium Pazmanianum tulajdona.

387. ábra: Győr, Papnevelő Intézet, Aigner Sándor terve. 1908 körül. Győr Város Műszaki Levéltára, jelzet: Gy.V.L. IV. 1402.h. 41. doboz, iktatószám: 2515/1909.

Az oktatás, a tudomány és a művészet épületei – A budapesti Műegyetem (100–104. oldal)

388. ábra: Lágymányosi Műegyetem, Czigler-féle helyszínrajz. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900. 10. tábla.

389. ábra: Lágymányosi Műegyetem, a kampusz Czigler-féle alaprajza. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1900. 9. tábla.

390. ábra: Lágymányosi Műegyetem, a kampusz Hauszmann Alajos-féle alaprajza. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 1.

391. ábra: Kémiai pavilon. In: HAUSZMANN Alajos: A királyi József-műegyetem új otthona. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, 1909. 43. évf. 12. sz*. 275.

392. ábra: Kémiai pavilon. Képeslap. Magántulajdon.

393. ábra: Kémiai pavilon az ostrom után. 1945.
Fortepan/Fortepan.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=m%C5%B1egyetem.
Megtekintés: 2025. jún. 3.

394. ábra: Kémiai pavilon, 1956 körül.
Fortepan/Album014.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=m%C5%B1egyetem.
Megtekintés: 2025. jún. 3.

395. ábra: Kémiai pavilon. Tóth Enikő felvétele, 2019.

396. ábra: Kémiai pavilon, címer. Tóth Enikő felvétele, 2019.

397. ábra: Kémiai pavilon, portrémedalion. Tóth Enikő felvétele, 2019.

398. ábra: Kémiai pavilon, bejárat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

399. ábra: Kémiai pavilon, metszet. In: *Építő Ipar*, 1904. ápr. 17. 28. évf. 16. sz. 123.

400. ábra: Kémiai pavilon, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

401. ábra: Kémiai pavilon, földszinti alaprajz. In: *Építő Ipar*, 1904. márc. 27. 28. évf. 13. sz. 93.

402. ábra: Kémiai pavilon, nagy előadóterem. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 18–19.

403. ábra: Kémiai pavilon, laboratórium. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 16–17.

404. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 5534. Budapest XI. Műegyetem. 1900–1909. HU BFL XV.17.d.329.5534. f. 7.

405. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 26–27.

406. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon. Tóth Enikő felvétele, 2019.

407. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon, elektrotechnikai laboratórium. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 28–29.

408. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

409. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

410. ábra: Fizikai és elektrotechnikai pavilon, terrazzo a lépcsőházban. Tóth Enikő felvétele, 2019.

411. ábra: Könyvtár, épült Pecz Samu tervei alapján. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 20–21.

412. ábra: Főépület, épült Hauszmann Alajos tervei alapján. In: HAUSZMANN Alajos: *A Magyar Királyi József Műegyetem új épületei*. Budapest, 1909. 4.

Az oktatás, a tudomány és a művészet épületei – Múzeumépületek (105–108. oldal)

413. ábra: Állami Felsőipariskola és Technológiai Iparmúzeum, Hauszmann Alajos, 1887–1889. Klösz György felvétele, 1889 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.002.

414. ábra: Iparművészeti Múzeum és Iskola, Lechner Ödön, Pártos Gyula, 1893–1896. Klösz György felvétele, 1896 után. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.119.

415. ábra: Nemzeti Múzeum, Pollack Mihály, 1837–1847. Klösz György felvétele, 1879 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.05.053.

416. ábra: Gyula, Békés Megyei Múzeum. Tóth Enikő felvétele, 2021.

417. ábra: Gyula, Békés Megyei Múzeum. Tóth Enikő felvétele, 2021.

418. ábra: Békéscsaba, múzeumterv, homlokzat. HU MNL OL T.13. No. 60. 3.

419. ábra: Békéscsaba, múzeumterv, földszinti alaprajz. HU MNL OL T.13. No. 60. 1.

420. ábra: Békéscsaba, múzeumterv, első emeleti alaprajz. HU MNL OL T.13. No. 60. 2.

421. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, homlokzati terv. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára, HU MNL VaML V.173.c. III. 309/1905.

422. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.02.

423. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, középrizalit részlete. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.11.

424. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, bejárat. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.12.

425. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, emeleti alaprajz. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára, HU MNL VaML V.173.c. III. 309/1905.

426. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, metszet. Magyar Nemzeti Levéltár Vas Vármegyei Levéltára, HU MNL VaML V.173.c. III. 309/1905.

427. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, belső téri részlet. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.36.

428. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, belső téri részlet. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.37.

429. ábra: Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, belső téri részlet. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2019. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.07.25.

430. ábra: Nagyszalonta, Arany János Emlékmúzeum.
Primsal felvétele, 2011. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Csonkatorony_Arany_Palota.jpg
Megtekintés: 2025. jún. 3.

A fizikai jólét és a szociális gondoskodás épületei – Kórházak, szanatóriumok (109–114. oldal)

431. ábra: Rókus Kórház. Klösz György felvétele, 1890-es évek. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.055.

432. ábra: Párizs, Lariboisière Kórház, alaprajz. In: *Az Építési Ipar*, 1877. 1. évf. 4. sz. képmelléklet.

433. ábra: Párizs, Lariboisière Kórház, udvar.
Benchaum felvétele, 2009. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:H%C3%B4pitalLariboisi%C3%A8reCourInt%C3%A9rieur1.JPG
Megtekintés: 2025. jún. 3.

434. ábra: Szent István Kórház, Hauszmann Alajos, 1883–1885. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 2021.10.1123.

435. ábra: Budai Irgalmasrendi Kórház, Kiss István, 1901–1903. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény, ltsz. 2021.10.958.

436. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

437. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

438. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

439. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

440. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

441. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 36868. Budapest IX. Hőgyes Endre utca 7. 1902. HU BFL XV.17.d.329.36868. f. 2.

442. ábra: Kilincs. Tóth Enikő felvétele, 2020.

443. ábra: Bejárat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

444. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

445. ábra: Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2020.

446. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, Benczúr Gyula gyűjtőíve. In: *Vasárnapi Ujság*, 1900. nov. 25. 47. évf. 47. sz. 776.

447. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, alapkőletétel. Magyar Nemzeti Múzeum. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz. 518-1933.

448. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, főépület, homlokzat. In: *Erzsébet Királyné Sanatorium, tervezte Czigler Győző*. Budapest, 1902. 22.

449. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, homlokzati terv. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 23. 29. évf. 17. sz. 149.

450. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2021.

451. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, folyosó a légkúrához. Divald Kornél felvétele, 1902. In: *Erzsébet Királyné Sanatorium, tervezte Czigler Győző*. Budapest, 1902. 30.

452. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, folyosó a légkúrához. In: *Ország-Világ,* 1903. jún. 21. 24. évf. 25. sz. 489.

453. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, medalion. Tóth Enikő felvétele, 2021.

454. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, ebédlő. In: *Ország-Világ*, 1903. jún. 21. 24. évf. 25. sz. 488.

455. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, helyszínrajz. In: *Építő Ipar*, 1905. ápr. 16. 29. évf. 16. sz. 141.

456. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, igazgatói villa és melléképületek tervei. In: *Építő Ipar*, 1905. szept. 17. 29. évf. 38. sz. 313.

457. ábra: Erzsébet Királyné Szanatórium, melléképületek tervei. In: *Építő Ipar*, 1905. szept. 17. 29. évf. 38. sz. 313.

458. ábra: Gyula, József Főherceg Szanatórium. In: *Építő Ipar*, 1908. ápr. 12. 32. évf. 15. sz. 157.

459. ábra: Gyula, József Főherceg Szanatórium. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény.

460. ábra: Gyula, József Főherceg Szanatórium. Képeslap. Magántulajdon.

461. ábra: Gyula, József Főherceg Szanatórium.
Szodorai Imre felvétele, 2015. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gyula,_J%C3%B3zsef_Attila_szanat%C3%B3rium,_5703_Hungary_-_panoramio.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 9.

A fizikai jólét és a szociális gondoskodás épületei – Fürdők (115–120. oldal)

462. ábra: Karlovy Vary, Császárfürdő, Fellner & Helmer, 1895.
1956. Fortepan/Nagy Gyula.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=karlovy%20vary
Megtekintés: 2025. jún. 3.

463. ábra: Margitszigeti fürdő, Ybl Miklós, 1868–1870. Klösz György felvétele, 1878.
Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.05.090.

464. ábra: Herkulesfürdő, Szapáry-fürdő, Alpár Ignác, 1885–1887.
Dora Domsa felvétele, 2010. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%C4%83ile_Neptun_Herculane.JPG
Megtekintés: 2025. jún. 3.

465. ábra: Rudas fürdő, törökfürdő. Vágó Pál rajza. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. IX. kötet. Magyarország III. – Budapest és Fiume*. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 1893. 513.

466. ábra: Rudas fürdő, törökfürdő helyreállítási terve. *Tervdokumentáció.* Rudas fürdő. 1880–1881. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

467. ábra: Hévíz, tófürdő. 1905.
Fortepan/Bejczy Sándor.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=h%C3%A9v%C3%ADz
Megtekintés: 2025. jún. 3.

468. ábra: Keszthely, tófürdő. 1958.
Fortepan/UVATERV.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=keszthely.
Megtekintés: 2025. jún. 3.

469. ábra: Balatonfüred, hidegfürdő és uszoda. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény. 2021.10.322.

470. ábra: Balatonfüred, hidegfürdő és uszoda. 1943.
Fortepan/Szabó Viktor.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=balatonf%C3%BCred,%20Szab%C3%B3%20Viktor
Megtekintés: 2025. jún. 3.

471. ábra: Városligeti artézi fürdő, első tervváltozat. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 75.06.03.

472. ábra: Városligeti artézi fürdő, első tervváltozat. In: Építő Ipar, 1909. ápr. 4. 33. évf. 14. sz. 127.

473. ábra: Városligeti artézi fürdő, első tervváltozat. *Tervdokumentáció*. Széchenyi fürdő. 1884–1909. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2057.KT.

474. ábra: Városligeti artézi fürdő, tervváltozat az 1890-es évekből. *Tervdokumentáció*. Széchenyi fürdő. 1884–1909. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2057.

475. ábra: Városligeti artézi fürdő, uszodaterv az 1890-es évekből. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 75.06.04.

476. ábra: Városligeti artézi fürdő, 1900 utáni tervváltozat. *Tervdokumentáció*. Széchenyi fürdő. 1884–1909. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.2057.

477. ábra: Széchenyi fürdő főhomlokzat. Klösz György, 1913. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.104.

478. ábra: Széchenyi fürdő, hátsó homlokzat. Erdélyi Mór felvétele, 1913 k. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFSZ01419048, képazonosító: 080565.

479. ábra: Széchenyi fürdő, főhomlokzat. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.34.16.

480. ábra: Széchenyi fürdő, timpanon. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.34.25.

481. ábra: Széchenyi fürdő, főhomlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

482. ábra: Széchenyi fürdő, hátsó homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

483. ábra: Széchenyi fürdő, férfi gőzfürdő. Erdélyi Mór felvétele, 1913 k. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFSZ01419342, képazonosító: 080588.

484. ábra: Széchenyi fürdő, belső téri részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

485. ábra: Széchenyi fürdő, belső téri részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

486. ábra: Széchenyi fürdő, belső téri részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

487. ábra: Széchenyi fürdő, belső téri részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

A fizikai jólét és a szociális gondoskodás épületei – Szociális épületek (121–123. oldal)

488. ábra: Mayer Ferenc-féle árvaház. Képeslap. Magántulajdon.

489. ábra: Mayer Ferenc-féle árvaház. Tóth Enikő felvétele, 2022.

490. ábra: Mayer Ferenc-féle árvaház. Tóth Enikő felvétele, 2022.

491. ábra: Mayer Ferenc-féle árvaház. Tóth Enikő felvétele, 2022.

492. ábra: Mayer Ferenc-féle árvaház. Tóth Enikő felvétele, 2022.

493. ábra: Kecskeméti gyermekmenhely, homlokzati terv. HU MNL BKVL XV.15.a.543.2.

494. ábra: Szegedi gyermekmenhely. Képeslap. Magántulajdon.

495. ábra: Pécsi gyermekmenhely, homlokzati terv. In: *Építő Ipar*, 1905. dec. 24. 29. évf. 52. sz. 427.

496. ábra: Pécsi gyermekmenhely, homlokzat. Képeslap. Pécs, Csorba Győző Könyvtár.

497. ábra: Erzsébet szegényház, homlokzati terv. *Tervdokumentáció*. Erzsébet szegényház. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

498. ábra: Erzsébet szegényház, homlokzat. Rautmann fametszete. In: *Ország-Világ*, 1880. 1. évf. 18. sz. képmelléklet.

499. ábra: Erzsébet szegényház, homlokzat. Tóth Enikő, 2020.

500. ábra: Erzsébet szegényház, első emeleti alaprajz. In: *Az Építési Ipar*, 1879. júl. 13. 3. évf. 132. sz. képmelléklet.

501. ábra: Alföldi utcai menedékház, homlokzati terv. Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény, ltsz. 89.05.

A társadalmi, közösségi és politikai élet épületei – Minisztériumi és hivatali épületek (124–133. oldal)

502. ábra: Gerster Kálmán és Czigler Győző Országház pályaterve. Kozmata Ferenc fénynyomata. In: *Az Építési Ipar*, 1883. 4. melléklet.

503. ábra: Honvédelmi Minisztérium, Kallina Mór, 1879–1881. Klösz György felvétele, 1894 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.011.

504. ábra: Földművelés- Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium, Bukovics Gyula, 1885–1886. Klösz György felvétele, 1895 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.057.

505. ábra: Központi Statisztikai Hivatal. 1940 k. Fortepan/Somlai Tibor. https://fortepan.hu/hu/photos/?q=k%C3%B6zponti%20statisztikai%20hivatal Megtekintés: 2025. jún. 4.

506. ábra: Központi Statisztikai Hivatal. In: *Építő Ipar*, 1899. 1199. sz. 2. rajzmelléklet.

507. ábra: Központi Statisztikai Hivatal. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.09.02.

508. ábra: Központi Statisztikai Hivatal. 1935. Fortepan/Révay Péter. https://fortepan.hu/hu/photos/?q=k%C3%B6zponti%20statisztikai%20hivatal Megtekintés: 2025. jún. 4.

509. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

510. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

511. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, metszet. In: *Építő Ipar*, 1899. ápr. 13. 23. évf. 1162. sz. 110.

512. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, pince alaprajz az épület helyszínrajzával. In: *Építő Ipar*, 1899. márc. 30. 23. évf. 1160. sz. 94.

513. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

514. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

515. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

516. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

517. ábra: Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház. Tóth Enikő felvétele, 2019.

518. ábra: Budapesti törvényszéki palota, Hauszmann Alajos, 1888–1890. Klösz György felvétele, 1896 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.187.

519. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, homlokzati terv. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 1. 30. évf. 13. sz. 125.

520. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, homlokzat. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, Képeslapgyűjtemény.

521. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, homlokzat. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

522. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, látkép. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

523. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változat a telephez. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.161.

524. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változat a telephez. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.162.

525. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változat a telephez. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.163.

526. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változat a telephez. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.164.

527. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, a törvényszéki palota alaprajza. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.154.

528. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajz. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

529. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, tanácsterem. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

530. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

531. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

532. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

533. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

534. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

535. ábra: Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részlet. Sátoraljaújhely, A Magyar Büntetés-végrehajtás Múzeumi Kiállítóhelye.

536. ábra: Visintini-féle vasbeton födém, a Schustler cég reklámja. In: *Építő Ipar*, 1904. ápr. 3. 28. évf. 14. sz. 108.

537. ábra: Sátoraljaújhely, fogház. In: *Építő Ipar*, 1906. ápr. 8. 30. évf. 14. sz. 137.

538. ábra: Fiume, törvényszéki palota. Tóth Enikő felvétele, 2024.

539. ábra: Fiume, törvényszéki palota. Képeslap. Magántulajdon.

540. ábra: Fiume, törvényszéki palota. Tóth Enikő felvétele, 2024.

541. ábra: Fiume, fogház. Tóth Enikő felvétele, 2024.

542. ábra: Fiume, törvényszéki palota. Tóth Enikő felvétele, 2024.

543. ábra: Fiume, törvényszéki palota. Tóth Enikő felvétele, 2024.

544. ábra: Fiume, törvényszéki palota, metszet. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.343.

545. ábra: Fiume, törvényszéki palota földszinti, őrség és fogház második emeleti alaprajz. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 73.29.340.

546 ábra: Nagyszeben, törvényszéki palota. Képeslap. Magántulajdon.

547. ábra: Nagyszeben, törvényszéki palota.
Cezar Suceveanu felvétele, 2010. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Palatul_de_Justitie_din_Sibiu.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 10.

548. ábra: Nagyszeben, törvényszéki palota.
Leontin felvétele, 2017. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tribunalul_SB.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 10.

549. ábra: Pestvidéki törvényszéki palota, első emeleti alaprajz. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.29.112.

550. ábra: Pestvidéki törvényszéki palota, második emeleti alaprajz. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.29.111.

551. ábra: Pestvidéki törvényszéki palota, harmadik emeleti alaprajz. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 79.29.113.

A társadalmi, közösségi és politikai élet épületei – Kaszinók és klubházak (134–139. oldal)

552. ábra: Nemzeti Kaszinó, terem a Cziráky-palotában. Klösz György felvétele, 1895–1899 között. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.11.001.

553. ábra: Nemzeti Kaszinó, terem a Cziráky-palotában. Klösz György felvétele, 1895–1899 között. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.11.003.

554. ábra: Park Club, Meinig Arthur, 1893–1895. Klösz György felvétele, 1895 után. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.08.111.

555. ábra: Országos Kaszinó, homlokzati tervváltozat zártsorú beépítéshez. In: *Építő Ipar*, 1894. 18. évf. 3. rajzmelléklet.

556. ábra: Országos Kaszinó, alaprajzi tervváltozat zártsorú beépítéshez. In: *Építő Ipar*, 1894. 18. évf. 1. rajzmelléklet.

557. ábra: Országos Kaszinó, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24250. Budapest V. Semmelweis utca 1–3. 1894. HU BFL XV.17.d.329.24250. f. 5.

558. ábra: Országos Kaszinó, homlokzat. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFOT00003040, képazonosító: 010219.

559. ábra: Országos Kaszinó, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

560. ábra: Országos Kaszinó, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

561. ábra: Országos Kaszinó, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

562. ábra: Országos Kaszinó, részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

563. ábra: Országos Kaszinó, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24250. Budapest V. Semmelweis utca 1–3. 1894. HU BFL XV.17.d.329.24250. f. 4.

564. ábra: Országos Kaszinó, második emeleti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 24250. Budapest V. Semmelweis utca 1–3. 1894. HU BFL XV.17.d.329.24250. f. 10.

565. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFSZ01497905, képazonosító: AN060757B.

566. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. BOGNÁR, 1927. képmelléklet.

567. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFSZ01497905, képazonosító: AN060757C.

568. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest Gyűjtemény, ltsz. bibFSZ01497905, képazonosító: AN060757A.

569. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2020.

570. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2020.

571. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2020.

572. ábra: Országos Kaszinó, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2020.

573. ábra: Országos Kaszinó, első emeleti ablakok, neobarokk oromzatokkal. Tóth Enikő felvétele, 2020.

574. ábra: Bécs, Felső-Belvedere, az oromzati forma forrása.
C. Stadler/ Bwag felvétele, 2018. Wikimedia Commons.
https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Wien_-_Schloss_Belvedere,_oberes_%281%29.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 10.

575. ábra: Dicsőszentmárton, Kaszinó. 1910-es évek. Képeslap, magántulajdon.

Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági célú épületek – Vásárcsarnokok (140–145. oldal)

576. ábra: Közraktárak, Basch Gyula, Krajcsovics Lajos, 1879–1881.
1960. Fortepan/Fortepan.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=f%C5%91v%C3%A1m%20t%C3%A9r
Megtekintés: 2025. jún. 4.

577. ábra: Elevátorház, Christian Ulrich, 1881–1883.
1930. Fortepan/Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=elev%C3%A1tor
Megtekintés: 2025. jún. 4.

578. ábra: Bécs, Stadiongasse, vásárcsarnok, Friedrich Paul, 1880. In: *Allgemeine Bauzeitung*, 1885. 50. Jahrgang, Tafel 25.

579. ábra: Bécs, Nussdorfer Straße, vásárcsarnok. Friedrich Paul, 1879–1880. In: *Allgemeine Bauzeitung*, 1885. 50. Jahrgang, Tafel 26.

580. ábra: Bécs, Nussdorfer Straße, vásárcsarnok. Friedrich Paul, 1879–1880. Tóth Enikő felvétele, 2024.

581. Budapesti Központi Vásárcsarnok, Pecz Samu, 1894–1896.
1904. Fortepan/Deutsche Fotothek/ Brück und Sohn.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=k%C3%B6zponti%20v%C3%A1s%C3%A1rcsarnok
Megtekintés: 2025. jún. 4.

582. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati terv. *Tervdokumentáció*. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

583. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok. *Tervdokumentáció*. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

584. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok 2019-ben. Tóth Enikő felvétele, 2019.

585. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok 2020-ban. Tóth Enikő felvétele, 2020.

586. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

587. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

588. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

589. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

590. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2020.

591. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, metszet. *Tervdokumentáció*. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

592. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, alaprajz. *Tervdokumentáció*. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

593. ábra: Hunyadi téri vásárcsarnok, belső tér. *Tervdokumentáció*. Hunyadi téri vásárcsarnok. 1876–1878. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17.d.328.KT.

594. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, Hold utcai homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

595. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, megrendelési rajz kőfaragómunkákhoz. *Tervdokumentáció.* Hold utcai vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17. d.328.1877 és 1878.

596. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, Vadász utcai homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2020.

597. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, Vadász utcai homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

598. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, Vadász utcai homlokzat részlete. Tóth Enikő felvétele, 2019.

599. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hold utcai vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17. d.328.1877 és 1878.

600. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Hold utcai vásárcsarnok. 1894–1895. BFL Közületi Tervtár, HU BFL XV.17. d.328.1877 és 1878.

601. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2019.

602. ábra: Hold utcai vásárcsarnok, belső tér. Tóth Enikő felvétele, 2019.

Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági célú épületek – Ipari épületek (146–147. oldal)

603. ábra: Ganz Gépgyár a Kőbányai úton.
1906. Fortepan/Villányi György.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=ganz%20gy%C3%A1r.
Megtekintés: 2025. jún. 5.

604. ábra: Fővárosi Serfőző Részvénytársaság, Gaál Bertalan, 1913.
VinceB felvétele, 2012. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Globus_Cannery_04.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 8.

605. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, gyártelep. Cserna Károly rajza. In: *Vasárnapi Ujság*, 1894. júl. 8. 41. évf. 27. sz. 451.

606. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

607. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

608. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

609. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

610. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

611. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

612. ábra: Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep. Rozsnyai József felvétele, 2004.

Kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági célú épületek – Mezőgazdasági kísérleti állomások (148–151. oldal)

613. ábra: Magyar Királyi Állami Vetőmagvizsgáló Állomás. In: *Köztelek*, 1910. aug. 24. 20. évf. 66. 2053.

614. ábra: Magyar Királyi Állami Vegykísérleti Állomás. In: *Köztelek*, 1910. aug. 24. 20. évf. 66. 2052.

615. ábra: Magyar Királyi Állami Vetőmagvizsgáló Állomás. Tóth Enikő felvétele, 2019.

616. ábra: Magyar Királyi Állami Állatélettani Állomás. Tóth Enikő felvétele, 2019.

617. ábra: Magyar Királyi Állami Állatélettani Állomás, egykori bejárat. Tóth Enikő felvétele, 2019.

618. ábra: Magyar Királyi Élettani-, Rovartani- és Vetőmagvizsgáló Állomás, helyszínrajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 13240. Budapest II. Keleti Károly utca 24. – Kis Rókus utca 15. – Kitaibel Pál utca 4. 1900. HU BFL XV.17.d.329.13240. f. 2.

619. ábra: Magyar Királyi Állami Vetőmagvizsgáló Állomás, metszet. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 13240. Budapest II. Keleti Károly utca 24. – Kis Rókus utca 15. – Kitaibel Pál utca 4. 1900. HU BFL XV.17.d.329.13240. f. 17.

620. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, helyszínrajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 12184. Budapest II. Herman Ottó utca 15–17. 1901–1902. HU BFL XV.17.d.329.12184. f. 17.

621. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, főépület, homlokzat. In: *Vasárnapi Ujság*, 1906. jún. 24. 53. évf. 25. sz. 404.

622. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, főépület, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 12184. Budapest II. Herman Ottó utca 15–17. 1901–1902. HU BFL XV.17.d.329.12184. f. 24.

623. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

624. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

625. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

626. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet. Tóth Enikő felvétele, 2019.

627. ábra: Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, üvegház terve. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. Hrsz. 12184. Budapest II. Herman Ottó utca 15–17. 1901–1902. HU BFL XV.17.d.329.12184. f. 23.

Szakrális épületek, egyházi megbízások (152–165. oldal)

628. ábra: Bakáts téri templom, Ybl Miklós, 1874–1881. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.029.

629. ábra: Tabáni Alexandriai Szent Katalin templom, homlokzati rajz. In: *Az Építési Ipar*, 1880. okt. 31. 4. évf. 200. sz. rajzmelléklet.

630. ábra: Tabáni Alexandriai Szent Katalin templom, toronysisak terve. In: *Az Építési Ipar*, 1880. nov. 28. 4. évf. 204. sz. rajzmelléklet.

631. ábra: Krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom. Tóth Enikő felvétele, 2024.

632. ábra: Krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom, homlokzati rajz. In: *Az Építési Ipar*, 1882. okt. 8. 6. évf. 301. sz. rajzmelléklet.

633. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma, korai tervváltozat. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. 1879–1880. BFL Közületi Tervtár. HU BFL XV.17.d.328.KT.

634. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma, átdolgozott terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. 1879–1880. BFL Közületi Tervtár. HU BFL XV.17.d.328.KT.

635. ábra: Erzsébetvárosi plébánia, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. 1879–1880. BFL Közületi Tervtár. HU BFL XV.17.d.328.KT.

636. ábra: Erzsébetvárosi plébánia, földszinti alaprajz. *Építési engedélyezési tervdokumentáció.* Erzsébetvárosi ideiglenes római katolikus templom. 1879–1880. BFL Közületi Tervtár. HU BFL XV.17.d.328.KT.

637. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.07.088.

638. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.27.02.

639. ábra: Késmárki evangélikus templom, Theophil Hansen, 1872–1894. Képeslap. Magántulajdon.

640. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma, templombelső. Tóth Enikő felvétele, 2020.

641. ábra: Erzsébetváros ideiglenes temploma, templombelső. Tóth Enikő felvétele, 2020.

642. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzat. In: *Vasárnapi Ujság*, 1891. nov. 8. 38. évf. 45. sz. 741.

643. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzat. Tóth Enikő felvétele, 2023.

644. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2023.

645. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2023.

646. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2023.

647. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, homlokzati részlet. Tóth Enikő felvétele, 2023.

648. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.06.07.

649. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.06.24.

650. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.06.12.

651. ábra: Nagyrada, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.06.03.

652. ábra: Jászszentandrás, római katolikus templom. Képeslap. Magántulajdon.

653. ábra: Jászszentandrás, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.04.26.

654. ábra: Jászszentandrás, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.04.11.

655. ábra: Jászszentandrás, római katolikus templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.04.24.

656. ábra: Verebély, római katolikus templom. In: In: BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye*. „Apollo” Irodalmi Társaság, Budapest, 1903. 75.

657. ábra: Verebély, római katolikus templom. Képeslap, magántulajdon.

658. ábra: Verebély, római katolikus templom. Ľuboš Repta felvétele, 2021. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Vr%C3%A1ble_kostol_02.jpg
Megtekintés: 2025. jún. 5.

659. ábra: Verebély, római katolikus templom.
Taz666 felvétele, 2013. Wikimedia Commons.
https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Vereb%C3%A9ly_templom.JPG
Megtekintés: 2024. okt. 10.

660. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Tóth Enikő felvétele, 2023.

661. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Tóth Enikő felvétele, 2023.

662. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Tóth Enikő felvétele, 2023.

663. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Tóth Enikő felvétele, 2023.

664. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.05.22.

665. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.05.25.

666. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.05.29.

667. ábra: Mezőkeresztes, római katolikus templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.05.26.

668. ábra: Munkács, Tours-i Szent Márton-székesegyház. Képeslap. Magántulajdon.

669. ábra: Munkács, Tours-i Szent Márton-székesegyház.
Alex Zelenko felvétele, 2006. Wikimedia Commons.

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ukraine-Mukacheve-Cathedral_of_Martin_of_Tours-2.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 10.

670. ábra: Munkács, Tours-i Szent Márton-székesegyház.
Jurij Krilivec felvétele, 2012.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Римо-католицький_храм_"Хреста_Спасителя"._Мукачево.JPG.
Megtekintés: 2025. jún. 5.

671. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.03.01.

672. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.03.83.

673. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.03.67.

674. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, kapu. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.03.48.

675. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020. MÉM MDK Múzeumi Gyűjtemény, ltsz. 2025.08.03.24.

676. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, vas oszlop fejezete. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020, ltsz. 2025.08.03.21.

677. ábra: Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, templombelső. Nagy Krisztina felvétele, MÉM MDK Digitalizációs Osztály, 2020, ltsz. 2025.08.03.03.

678. ábra: Tápiószele, református templom. Képeslap, Zempléni Múzeum, Szerencs, ltsz. 0192439.

679. ábra: Tápiószele, református templom. Tóth Enikő felvétele, 2024.

680. ábra: Nagysármás, református templom. Képeslap, magántulajdon.

681. ábra: Győr, újvárosi református templom, Csányi Károly, 1905–1906. Tóth Enikő felvétele, 2019.

682. ábra: Tihany, bencés apátság.
1965. Fortepan/Magyar Rendőr.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=tihany.
Megtekintés: 2025. jún. 5.

683. ábra: Esztergom, székesegyház. Kühnel Pál, Packh János, Hild József, 1820–1856.
1931. Fortepan/Privát Fotó és Film Archívum – Höfler Tibor gyűjtemény.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=esztergom
Megtekintés: 2025. jún. 5.

684. ábra: Esztergom, Szent Anna templom.
Villy felvétele, 2019. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Esztergom,_Kerektemplom_2019.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 10.

685. ábra: Prakfalva, Szent Praxedis-kápolna. Képeslap. Magántulajdon.

686. ábra: Sátoraljaújhely, Szent István templom, templombelső.
Takkk felvétele, 2010. Wikimedia Commons.
https://eo.wikipedia.org/wiki/Dosiero:Hungary_-_Satoraljaujhely_-_St_Stephen%27s_church_interior.jpg
Megtekintés: 2025. jún. 5.

Műemlékhelyreállítási munkák (166–167. oldal)

687. ábra: Kisbény, templom restaurálási terve. MÉM MDK Műemléki Dokumentációs Osztály, Tervtár, ltsz. K1533.

688. ábra: Kisbény, premontrei prépostsági templom.
LMih felvétele, 2009. Wikimedia Commons.
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:B%C3%AD%C5%88a,_Kostol_Panny_M%C3%A1rie,_Slovensko.jpg
Megtekintés: 2024. okt. 10.

689. ábra: Kisbény, premontrei prépostsági templom. In: BOROVSZKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Esztergom vármegye*. „Apollo" Irodalmi Társaság, Budapest, 1908. 25.

690. ábra: Sárospatak, lépcső és loggia a Czigler-féle újjáépítés után. 1923.
Fortepan/Fortepan. https://fortepan.hu/hu/photos/?q=s%C3%A1rospatak.
Megtekintés: 2025. jún. 5.

691. ábra: Sárospatak, kandalló a lakótorony első emeleti szobájában Czigler, vagy munkatársa fényképén. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, 1902. 36. évf. 7. sz. 287.

692. ábra: Krasznahorka, vár. Klösz György felvétele, 1899 k. Fortepan/BFL. Levéltári jelzet: HU BFL XV.19.d.1.11.012.

693. ábra: Krasznahorka, vár. 1939.
Fortepan/Gyöngyi.
https://fortepan.hu/hu/photos/?q=Krasznahorkav%C3%A1ralja
Megtekintés: 2025. jún. 5.

Nem épülettervezési feladatok (168–174. oldal)

694. ábra: Matolay Elek síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2020.

695. ábra: Matolay Elek síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2020.

696. ábra: Stoczek József síremléke. In: *Építő Ipar*, 1891. dec. 9. 15. évf. 779. sz. képmelléklet.

697. ábra: Stoczek József síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2018.

698. ábra: Stoczek József síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2018.

699. ábra: Pulszky Ágost síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2021.

700. ábra: Pulszky Ágost síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2021.

701. ábra: Pulszky Ágost síremléke. Tóth Enikő felvétele, 2021.

702. ábra: Saxlehner családi mauzóleum. In: *Építő Ipar*, 1893. ápr. 20. 17. évf. 850. sz. képmelléklet.

703. ábra: Saxlehner családi mauzóleum, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. HU BFL XV.17.d.328.4288. f. 6.

704. ábra: Saxlehner családi mauzóleum, homlokzati terv. *Építési engedélyezési tervdokumentáció*. HU BFL XV.17.d.328.4288. f. 4.

705. ábra: Hollán Ernő síremléke Tima-pusztán. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője*, 1903. nov. 8. 22. évf. 35. sz. 232.

706. ábra: Kossuth-mauzóleum, Gerster Kálmán és Strobl Alajos győztes pályaműve. In: *Vasárnapi Ujság*, 1902. ápr. 6. 49. évf. 14. sz. 216.

707. ábra: Kossuth-mauzóleum, Bálint Zoltán, Jámbor Lajos és Kallós Ede pályaműve. In: *Vasárnapi Ujság*, 1902. ápr. 6. 49. évf. 14. sz. 216.

708. ábra: Erzsébet királyné emlékmű, pályázati bírálóbizottság, bal szélen Czigler. Magyar Nemzeti Múzeum. Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár, ltsz. 3075-1958.

709. ábra: Ybl Miklós szobra Mayer Edétől. In: *Építő Ipar*, 1896. szept. 16. 20. évf. 1028. sz. 289.

710. ábra: Trefort Ágoston szobra Kiss Józseftől. In: *Vasárnapi Ujság*, 1904. jún. 12. 51. évf. 24. sz. 401.

711. ábra: Szabadságharc-szobor, Czigler Győző és Szécsi Antal pályaműve. In: *Ország-Világ*, 1891. márc. 28. 12. évf. 13. sz. 209.

712. ábra: Szécsi Antal műterme. In: *Vasárnapi Ujság*, 1898. nov. 20. 45. évf. 47. sz. 820.

713. ábra: Czuczor Gergely emléktáblája. In: *Ország-Világ*, 1896. okt. 11. 17. évf. 41. sz. 644.

714. ábra: Baross Gábor szobra. In: *Ország-Világ*, 1894. márc. 25. 15. évf. 13. sz. 216.

715. ábra: Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, elnöki csengettyű terve. In: *Építő Ipar*, 1887. okt. 23. 11. évf. 564. sz. képmelléklet.

716. ábra: Bútorterv. In: *Az Építési Ipar*, 1880. júl. 4. 4. évf. 183. sz. képmelléklet.

717. ábra: pohárszék terve. In: SZTERÉNYI József szerk. *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára. Faipar*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1895. 4. füzet, 26. lap. Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz. MLP-B 1895.4.26.

718. ábra: Pohárszék terve. In: SZTERÉNYI József szerk. *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára. Faipar*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1895. 4. füzet, 25. lap. Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz. MLP-B 1895.4.25.

719. ábra: Dívány terve. In: SZTERÉNYI József szerk. *Bútoripari mintalapok iparosok és ipariskolák számára*. Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1900. 2. füzet, 127. lap. Iparművészeti Múzeum, Adattár, ltsz. MLP-B 1900.2.127.

720. ábra: Kurtz Vilmos ferencvárosi plébános pásztorbotja. In: *Magyar Iparművészet*, 1904. 7. évf. 1. sz. 31.

Összefoglalás

Czigler Győző (1850–1905) építész, műegyetemi tanár életműve sokáig kikerült a kutatás látóköréből, pedig a dualizmus kori historizmus egyik kimagasló jelentőségű építészegyénisége volt. Az aradi születésű, bécsi akadémiai tanultságú építész ígéretes fiatal alkotóként érkezett Budapestre, ahol a historizmus legnagyobb magyarországi mestere, Ybl Miklós pártfogásába vette. Remek kapcsolatépítési képességeinek köszönhetően rövidesen a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet vezető egyéniségévé küzdte fel magát, s az egylet kétszeri elnökeként, műegyetemi tanárként és különféle építészeti pályázatok bírálójaként igen befolyásossá, már- már kikerülhetetlenné vált a korabeli építészeti szcénában. Remek kapcsolatot ápolt a korabeli elittel és támogatója volt a dualizmus nagy részében regnáló szabadelvű pártnak. Jó ismeretségben állt az országnak két miniszterelnököt adó Tisza családdal, illetve a hazai római katolikus egyház jeles egyéniségével, Vaszary Kolos esztergomi érsekkel.

Mivel közismert szaktekintély volt, akihez mind a magánmegrendelők, mind az állami hivatalok, minisztériumok előszeretettel fordultak építészeti kérdésekben, kimagasló mennyiségű művet hagyott az utókorra. Jelen kutatás előtt több, mint 200 műve ismert. Bár az életmű színvonala nem egyenletes, munkái közé tartoznak olyan jelentős alkotások, mint Budapesten az Andrássy úti Saxlehner-palota, a Kereskedelmi Akadémia és Központi Statisztikai Hivatal székháza, a Gozsdu-udvar, vagy a már kollégái által véglegesített Széchenyi fürdő, de ő tervezte a balatonfüredi érseki nyaralót, a bécsi Pázmáneum épületét, illetve a sátoraljaújhelyi, nagyszebeni és fiumei törvényszéki palotákat.

Az életmű jelentősége ellenére a téma kutatása csak az elmúlt években vett nagyobb lendületet, amikor megszületett az építész életművét bemutató középmonográfia, a disszertáció szerzőjének tollából. Az értekezés más szemlélet szerint, inkább a történeti kontextus felől közelítve igyekszik értelmezni a hatalmas életművet, felhasználva a kutatás legfrissebb eredményeit.

Summary

The life's work of Győző Czigler (1850–1905), architect and professor at the University of Art and Design, has long been overlooked by researchers. However, he was one of the most important architects of the dualism era. Born in Arad and educated at the Vienna Academy, he arrived in Budapest as a promising young architect, where he was taken under the wing of Miklós Ybl, the greatest Hungarian master of historicism. Thanks to his excellent networking skills, Czigler became a leading figure in the Hungarian Society of Engineers and Architects. As a two-time president of the Society, a professor at the University of Arts, and a judge of various architectural competitions, he became highly influential and inescapable in the architectural scene of the time. He had excellent relations with the elite of the time and supported the liberal party that ruled for most of the Dualism period. He was well acquainted with the Tisza family, who gave the country two prime ministers, and with Kolos Vaszary, Archbishop of Esztergom, a prominent figure in the Roman Catholic Church.

As a well-known expert, to whom private clients, state offices, and ministries turned for architectural advice, he left an outstanding number of works. More than 200 of his works are known to this research. Although the quality of his oeuvre is not uniform, his works include such major works as the Saxlehner Palace on Andrassy Avenue in Budapest, the headquarters of the Academy of Commerce and the Central Statistical Office, and the Gozsdu Courtyard, and the Széchenyi Baths, already completed by his colleagues. He also designed the summer house of the Archbishop in Balatonfüred, the Pázmáneum in Vienna, and the palaces of the courts of Sátoraljaújhely, Sibiu, and Fiume.

Despite the importance of his life's work, the research on the subject gained momentum in recent years, when I wrote a mid-length monograph on the architect's oeuvre. The dissertation is based on the latest findings and takes a different approach to this vast oeuvre, viewed from a historical context.

Képmelléklet

1. Czigler Győző

2. Czigler Győző

3. Ifjabb Czigler Antal és fiai, Győző és Gyula

4. Arad, román ortodox székesegyház

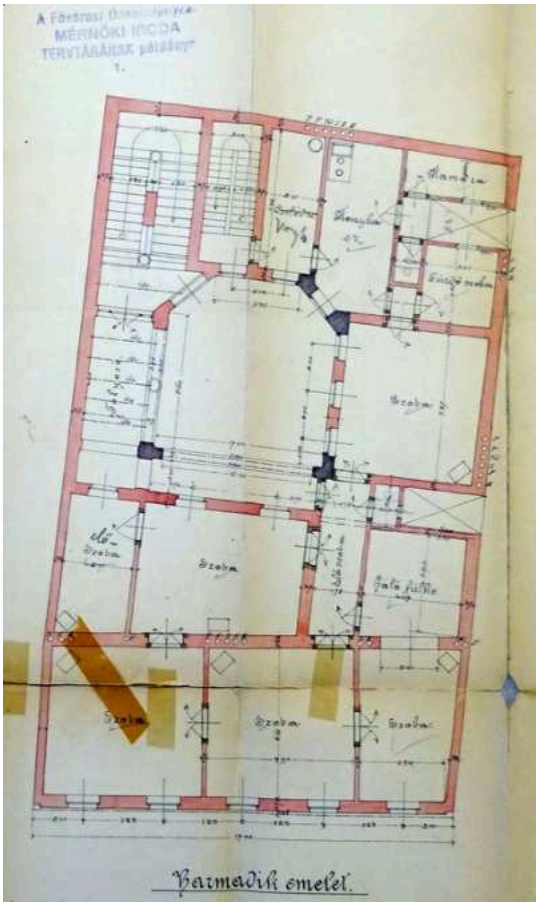
5. Arad, a Minorita templom, tőle jobbra az egyemeletes lakóház a Czigler család háza

6. Idősebb Czigler Antal

7. Borosjenő, Rákóczi-vár

9. Budapest, Spett-bérház, harmadik emelet alaprajz

8. Budapest, Köztelek-ház

10. Czigler Gyula

11. gávai Gaál Matild

12. Czigler Gizella

13. Clair Ignác és Czigler Gizella

14. Csoportkép műegyetemi hallgatókkal, felmérési munka után

15. Csoportkép műegyetemi hallgatókkal, felmérési munkán

16. Csoportkép műegyetemi hallgatókkal

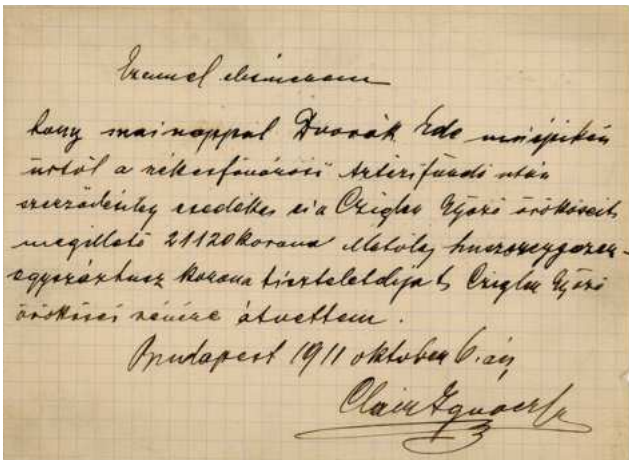
17. Dvořák Ede

18. Czigler Győző irodájának viaszpecsétje

19. Czigler Győző aláírása viaszpecséttel

Budapest 1911 október 6-án,

20. Átvételi elismervény Clair Ignáctól Dvořák Edének a Széchenyi fürdő tervezéséért járó tiszteletdíjról

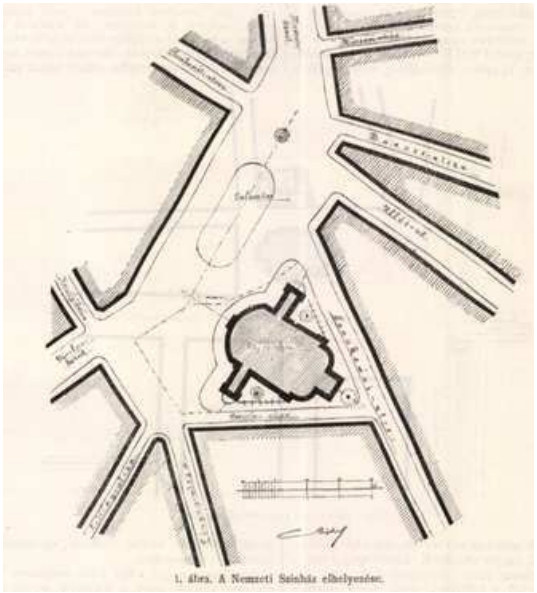
21. Saxlehner-villa

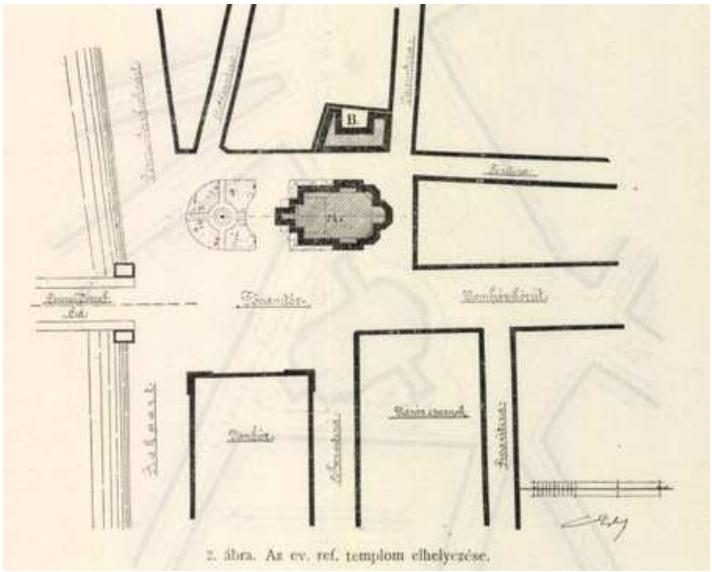
22. A Margit körút a Központi Statisztikai Hivatal felépültekor

23. A lágymányosi műegyetemi campus Czigler-féle terve

24. A Kálvin tér rendezési terve

25. A református templom Fővám téri elhelyezési terve

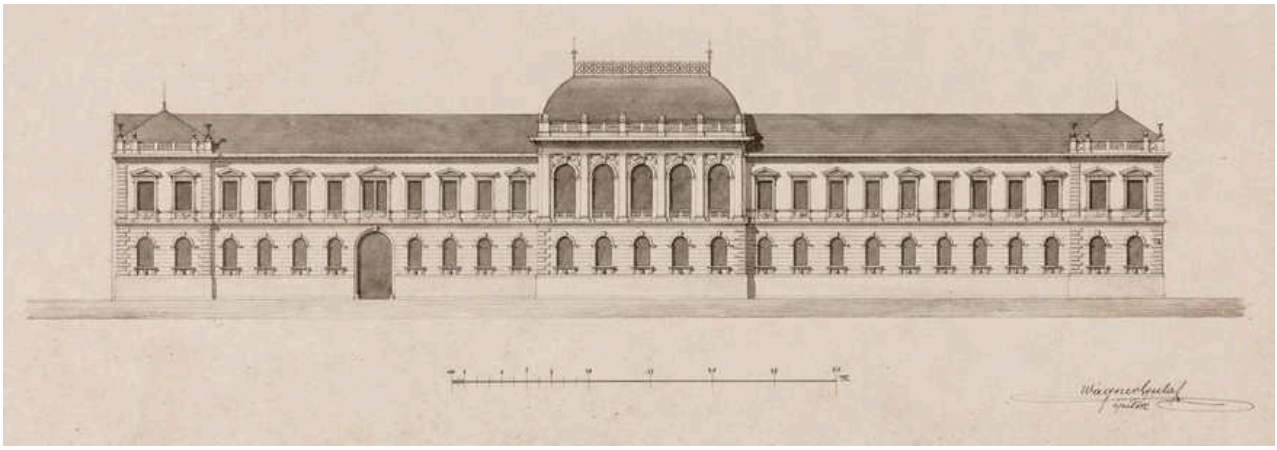
26. Theophil Hansen

27. Bécs, Epstein-palota,
Theophil Hansen, 1868–1871

28. Veszprém, Vármegyeháza,
Kiss István, 1885–1887

29. Szolnok, törvényszéki palota,
Wágner Gyula, 1893

30. Budapest, Kereskedelmi Akadémia, Czigler Győző, 1883–1885

31. Bécs, Tőzsde,
Theophil Hansen, 1868–1877

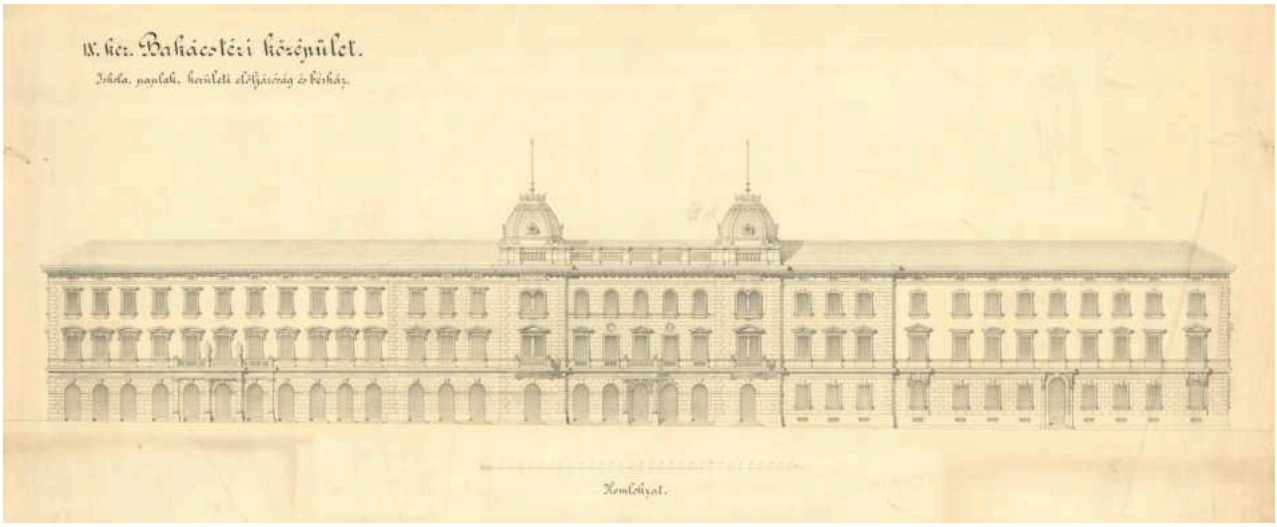
32. Budapest, Fővámház,
Ybl Miklós, 1870–1874

33. Győr, Bencés Főgimnázium,
Czigler Győző, 1886–1888

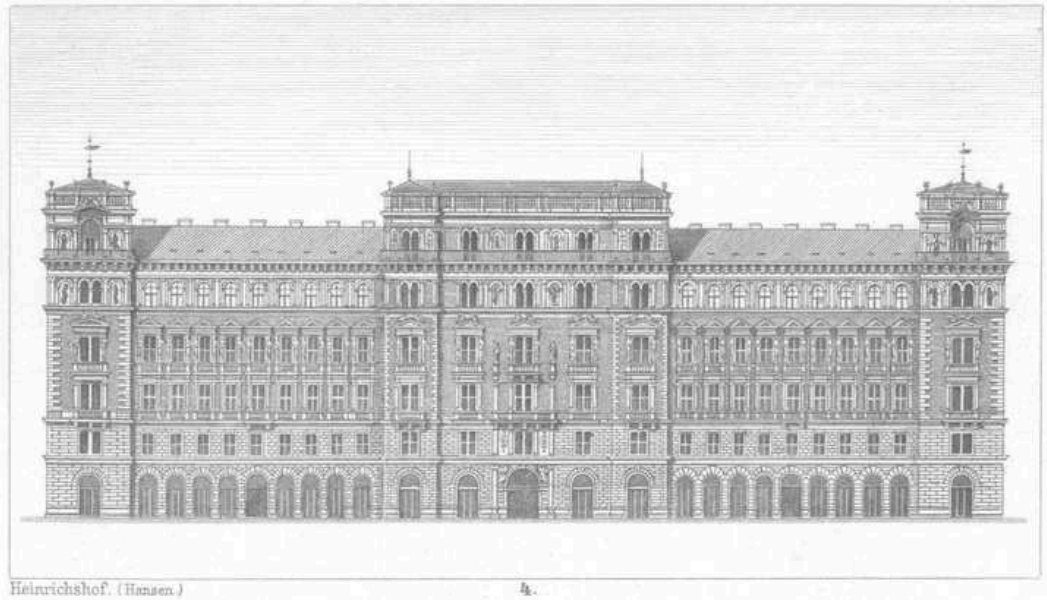
34. Budapest IX. Bakáts tér, plébánia,
Czigler Győző, 1884

35. Budapest IX. kerületi elöljáróság, plébánia, iskola,
Czigler Győző, 1884

36. Bécs I. Schottenring 24–26.
Theophil Hansen, 1869–1873

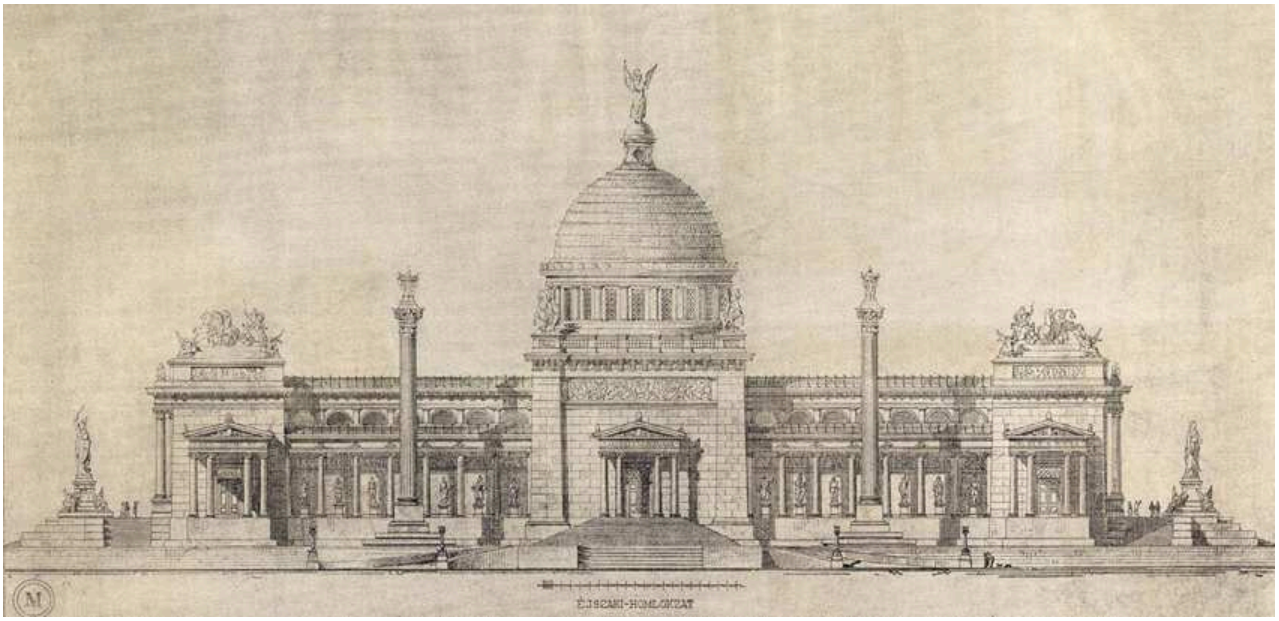
37. Bécs, Heinrichshof, Theophil Hansen, 1861–1862

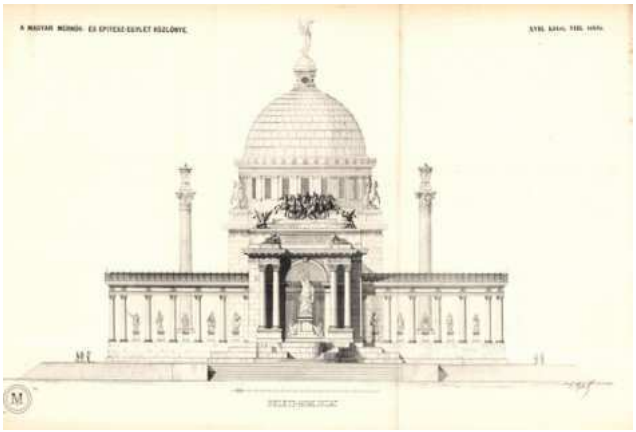
38. Budapest, Saxlehner-palota,
Czigler Győző, 1884–1886

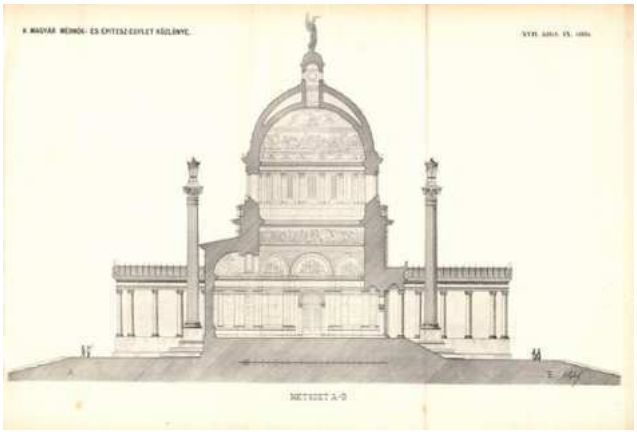
39. Firenze, Palazzo Cocchi-Serristori,
1485–1490

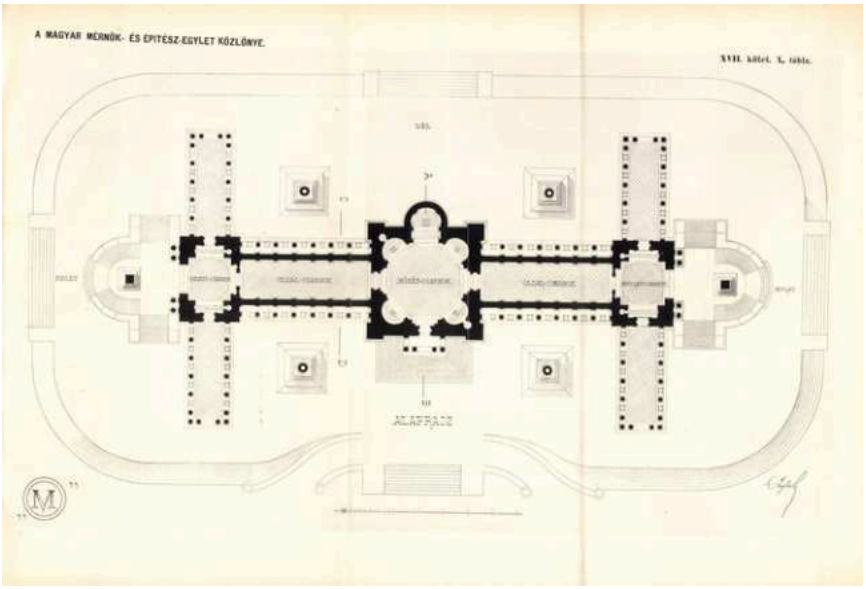
40. Magyar Panteon, homlokzat,
Czigler Győző, 1882

41. Magyar Panteon, oldalhomlokzat,
Czigler Győző, 1882

42. Magyar Panteon, A-B metszetrajz,
Czigler Győző, 1882

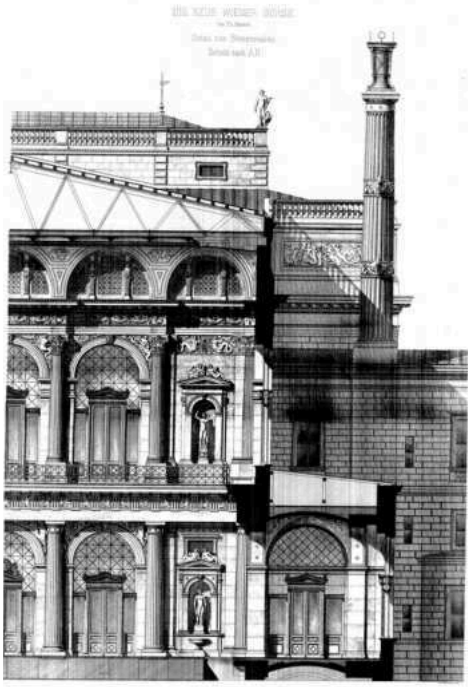
43. Magyar Panteon, alaprajz,
Czigler Győző, 1882

44. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Nagypályázatának aranyérme

45. Regensburg, Walhalla,
Leo von Klenze, 1830–1842

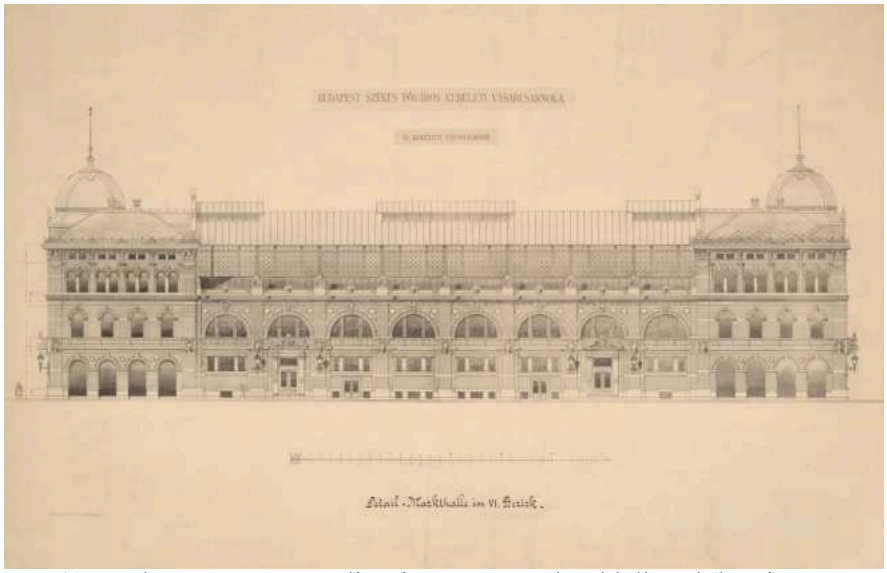
46. Bécs, Tőzsde. Pénztárcsarnok metszete,
Theophil Hansen, 1868–1877

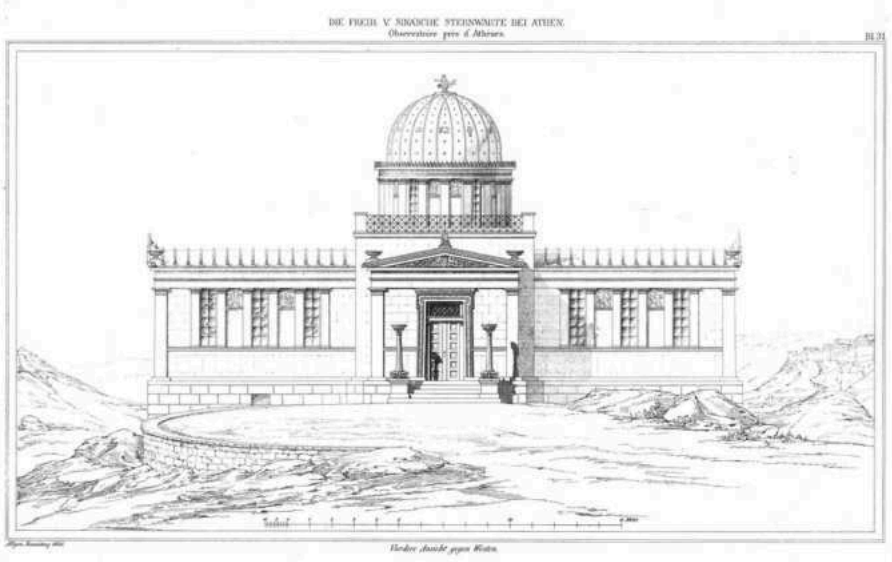
47. Róma, Santa Maria degli Angeli e dei
Martiri, Diocletianus fürdőjének romjaira építve,
Michelangelo Buonarroti, 16. század.

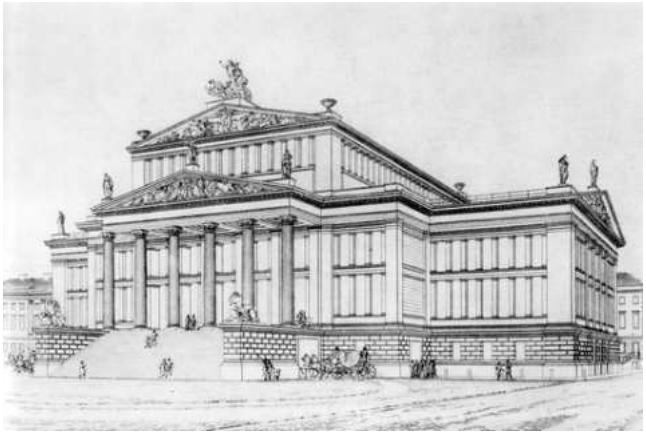
48. Budapest V. Hold utcai vásárcsarnok, termaablak,
Czigler Győző, 1894–1896

49. Budapest VI. Hunyadi téri vásárcsarnok, oldalhomlokzati terv,
Czigler Győző, 1894 k.

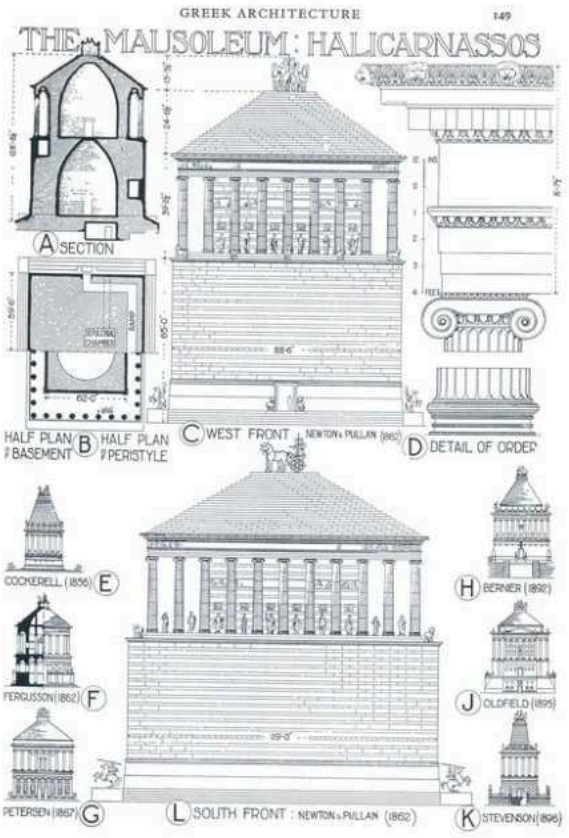
50. Athén, csillagvizsgáló,
Theophil Hansen, 1843–1846

51. Berlin, Schauspielhaus,
Friedrich Schinkel, 1818–1821

52. Musikverein,
Theophil Hansen, 1867–1869.

53. A halikarnasszoszi mauzóleum
Banister Fletcher ábrázolásában

54. Athén, Lüszikratész-emlékmű

55. Deák-mauzóleum,
Gerster Kálmán, 1875–1886

56. Athén, Schliemann-Melas-bérház,
Ernst Ziller, 1890

57. Tripolisz, Városi Színház,
Anasztásziosz Metaxász, 1903–1905

58. Bécs, Majolikahaus,
Otto Wagner, 1898

59. Athén, Erekhtheion, kariatidák csarnoka

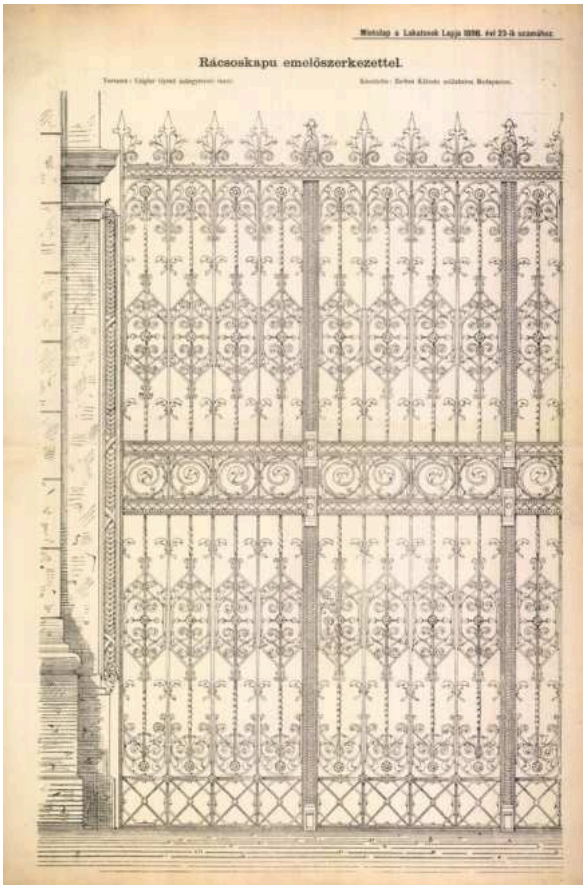
60. Kovács Sebestyén-bérház

61. Thék Endre bútorgyáros

62. Berkes Kálmán bérháza, hattyúnyakas kilincs

63. Czigler Győző–Berkes Kálmán, Hadik-Barkóczy-bérház, rácsos kapu emelőszerkezettel

64. Szécsi Antal szobrász

65. Saxlehner András

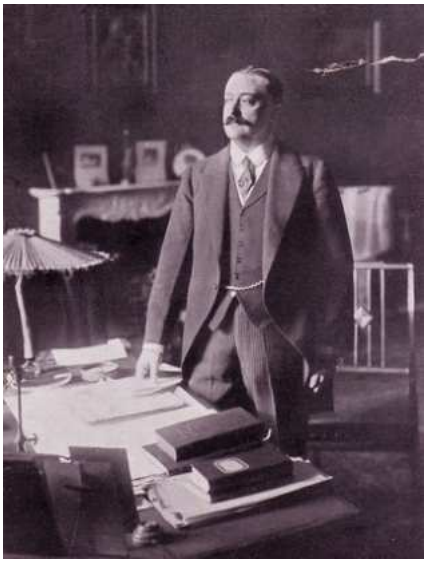
66. Pelikán Emília

67. Korányi Frigyes

68. Rákosi Jenő bérháza,
Rákosi Jenő unokájával a ház erkélyén

69. Szapáry Frigyes

70. Tisza István

71. Saxlehner-palota, főhomlokzat

72. Saxlehner-palota, főhomlokzat fríz

73. Saxlehner-palota, főhomlokzati erkélytömb

74. Saxlehner-palota, fríz részlet

76. Saxlehner-palota, hátsó homlokzat

75. Saxlehner-palota, kapu részlet ráccsal

77. Saxlehner-palota, Tudomány és Művészet

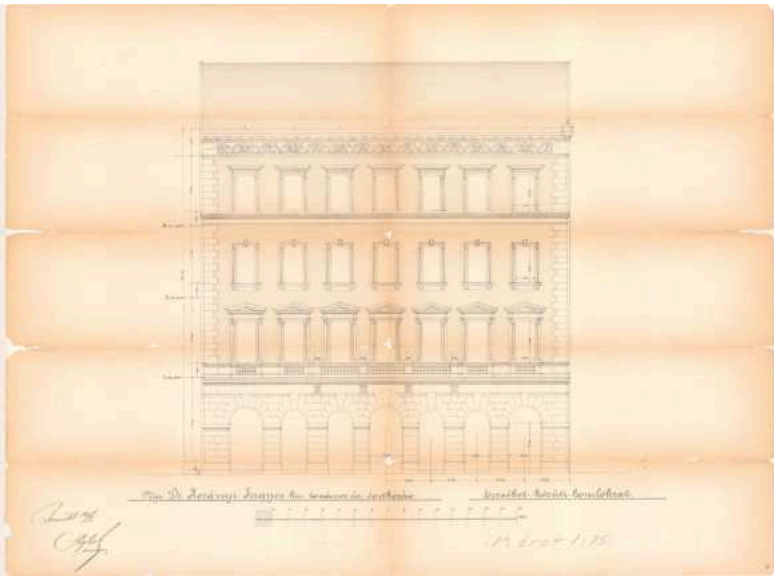
78. Saxlehner-palota, Béke és Háború

79. Saxlehner-palota, Szépség és Erő

80. Korányi-bérház, körúti homlokzat

81. Korányi-bérház, körúti homlokzat terve

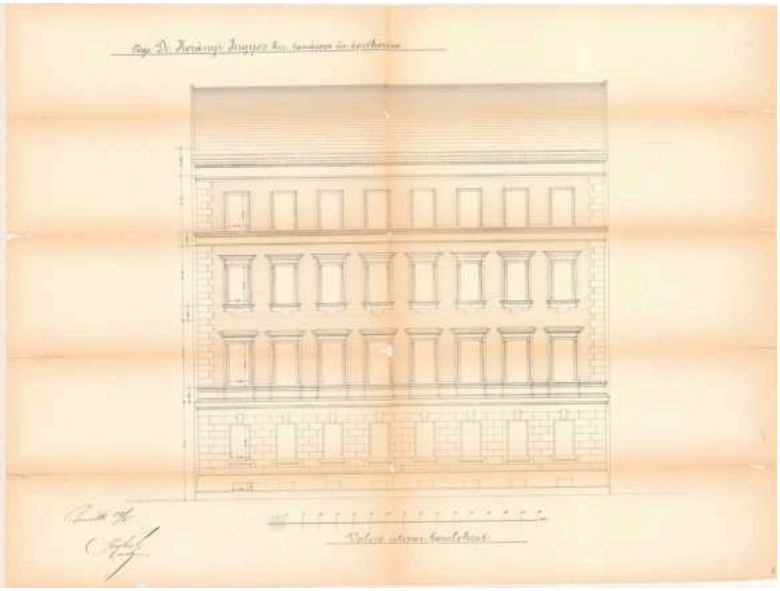
82. Korányi-bérház, kapu ablaktáblarácsa

83. Korányi-bérház, körúti homlokzat részlete frízzel

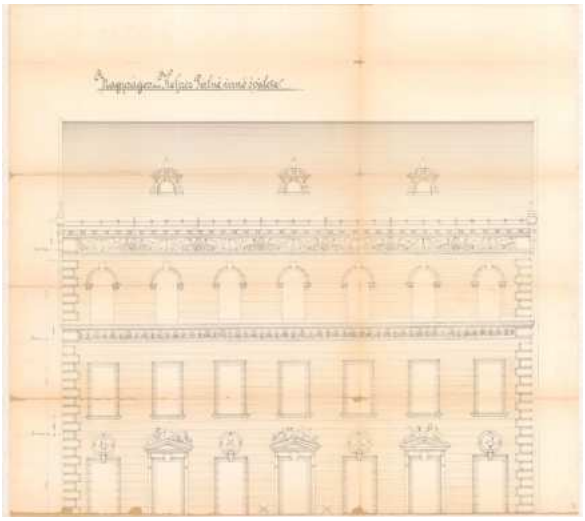
84. Korányi-bérház, Kürt utcai homlokzat

85. Korányi-bérház, Kürt utcai homlokzat terve

86. Kehrer-bérház, homlokzat

87. Kehrer-bérház, homlokzati terv

88. Kehrer-bérház, medalion

89. Kehrer-bérház, fríz

90. Kehrer-bérház

91. Balra a Rákosi-bérház a József körúton

92. Rákosi-bérház, homlokzat

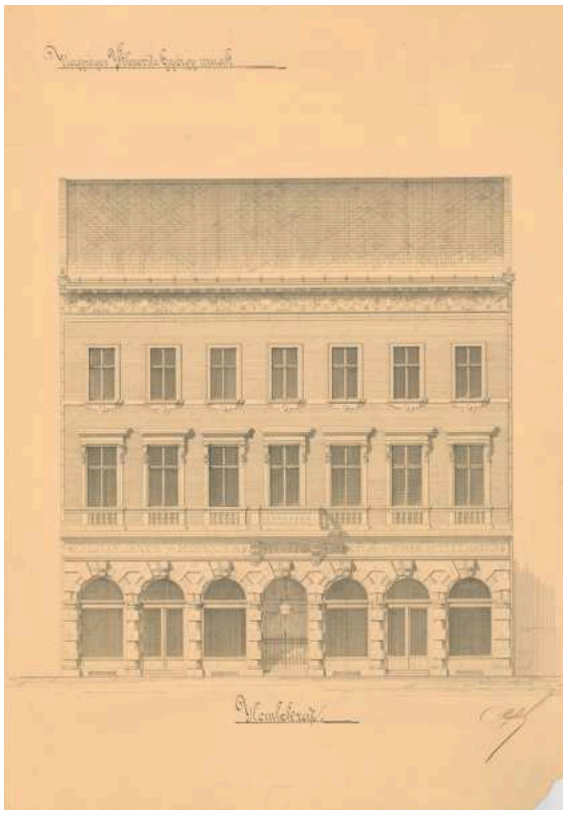
93. Klenovits-bérház, homlokzat

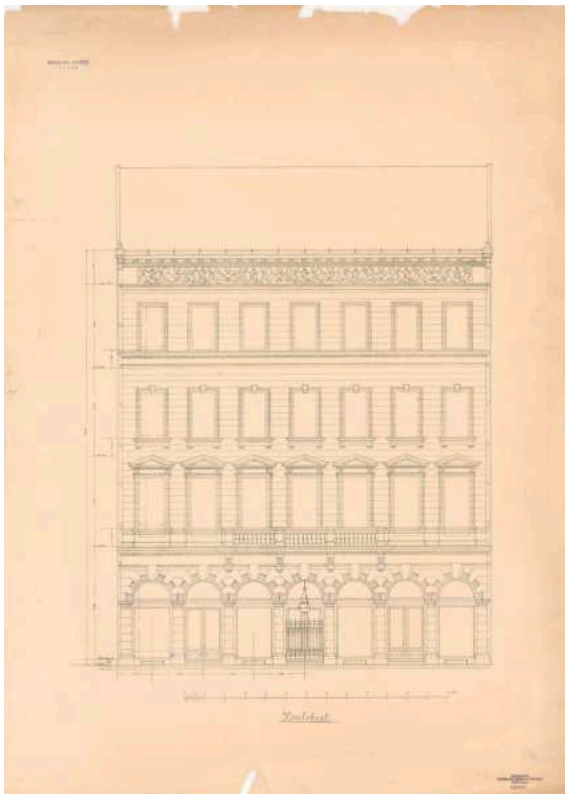
94. Klenovits-bérház, rácsos kapu részlete

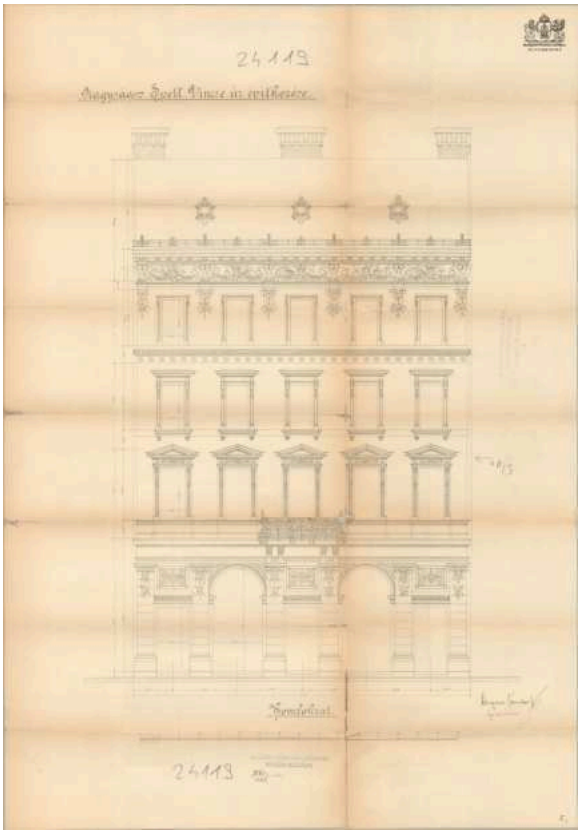
95. Klenovits-bérház, homlokzati részlet

96. Klenovits-bérház, kétemeletes tervváltozat

97. Klenovits-bérház, háromemeletes tervváltozat

98. Spett-bérház

99. Országos Erdészeti Egyesület székháza

100. Országos Erdészeti Egyesület székháza

101. Országos Erdészeti Egyesület székháza

102. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza

103. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza

104. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, sarokhomlokzat részlete

105. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, körúti bejárat

106. Luczenbacher-bérház

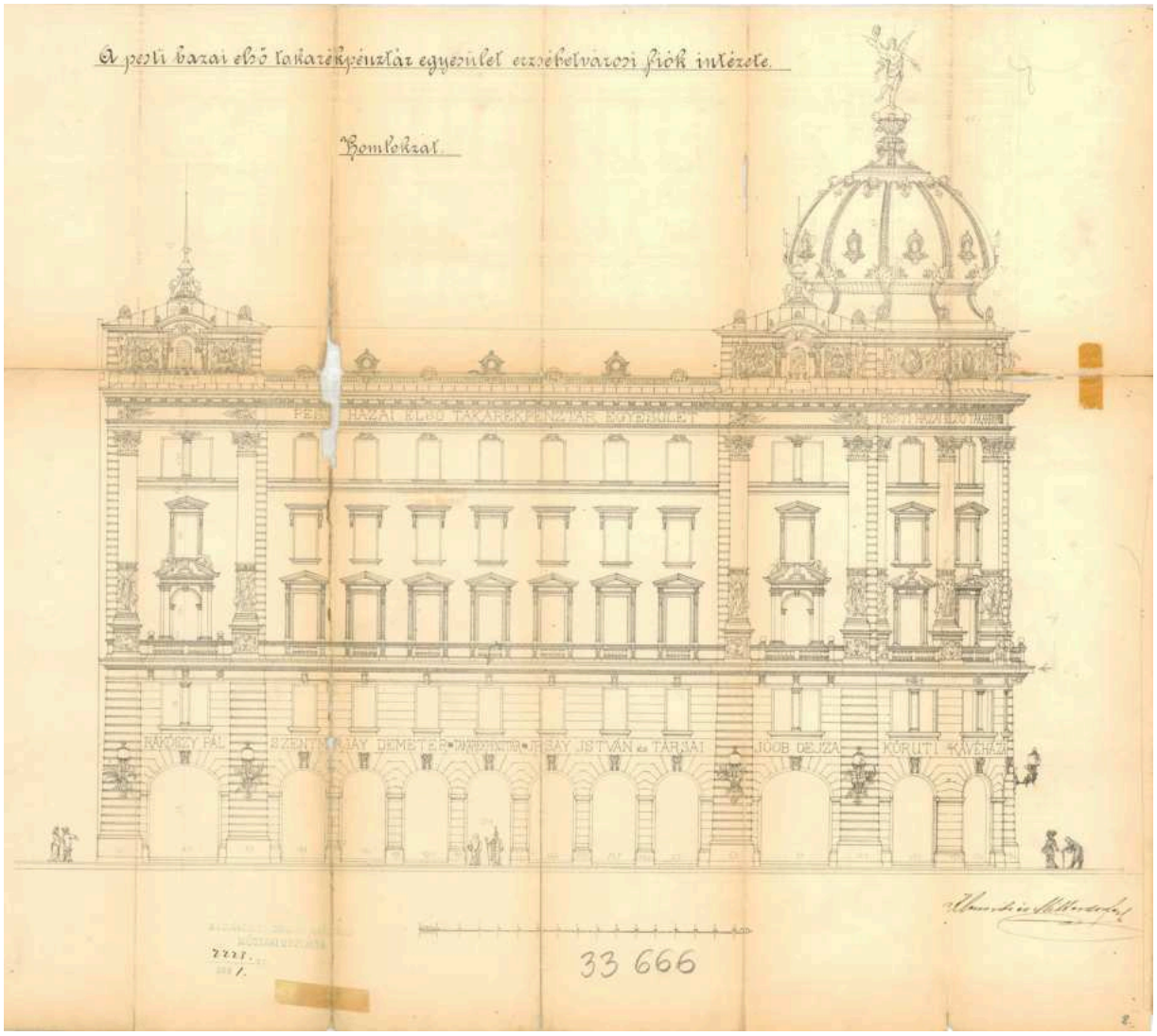
107. Luczenbacher-bérház

108. Luczenbacher-bérház

109. Luczenbacher-bérház, szoborcsoport a manzárdkupola sarkánál

110. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Erzsébet körúti épület, homlokzati terv

111. Pesti Hazai Első Takarékpénztár, Erzsébet körúti épület

112. Tudományegyetemi Alap bérháza

113. Tudományegyetemi Alap bérháza, rácsos kapu

114. Tudományegyetemi Alap bérháza

115. Tudományegyetemi Alap bérháza, rácsos kapu részlete

116–117. Berkes-bérház

118. Berkes-bérház, fríz részlet

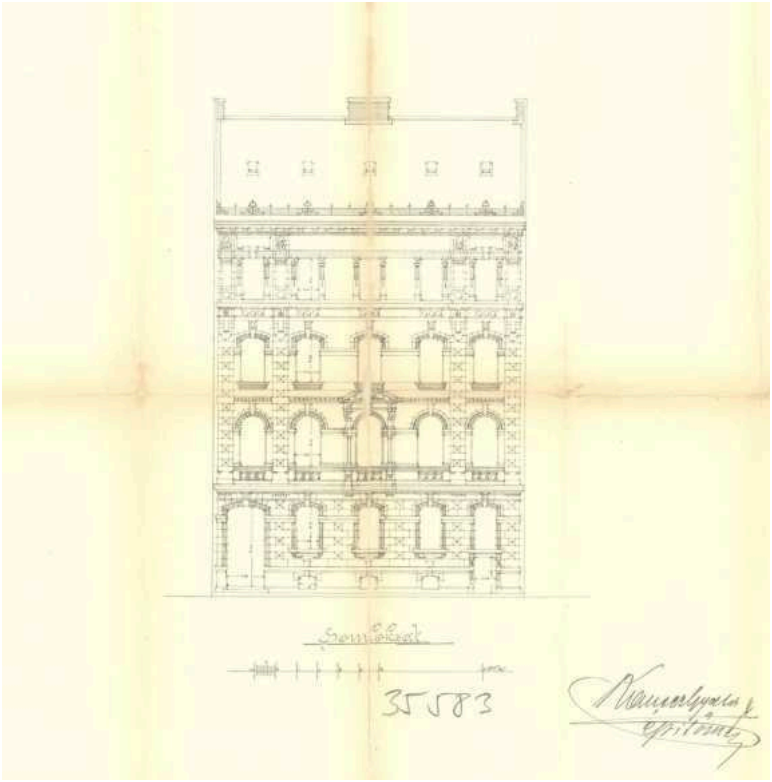
119. Berkes-bérház, kapu

120. Berkes-bérház, kapu felülvilágítójának rácsa

121. Berkes-bérház,
tört szegmensoromzat és zászlótartó

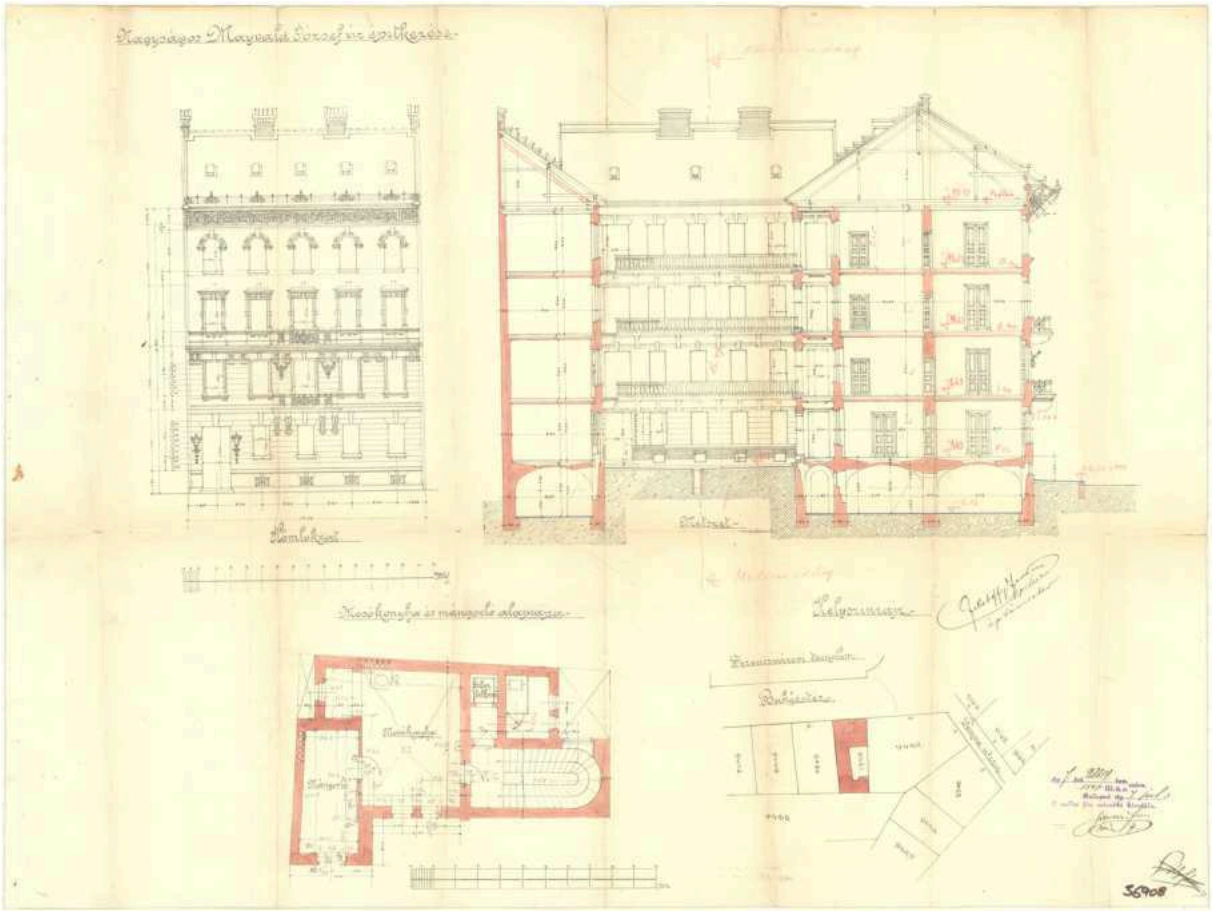
122. Berkes-bérház, homlokzati terv

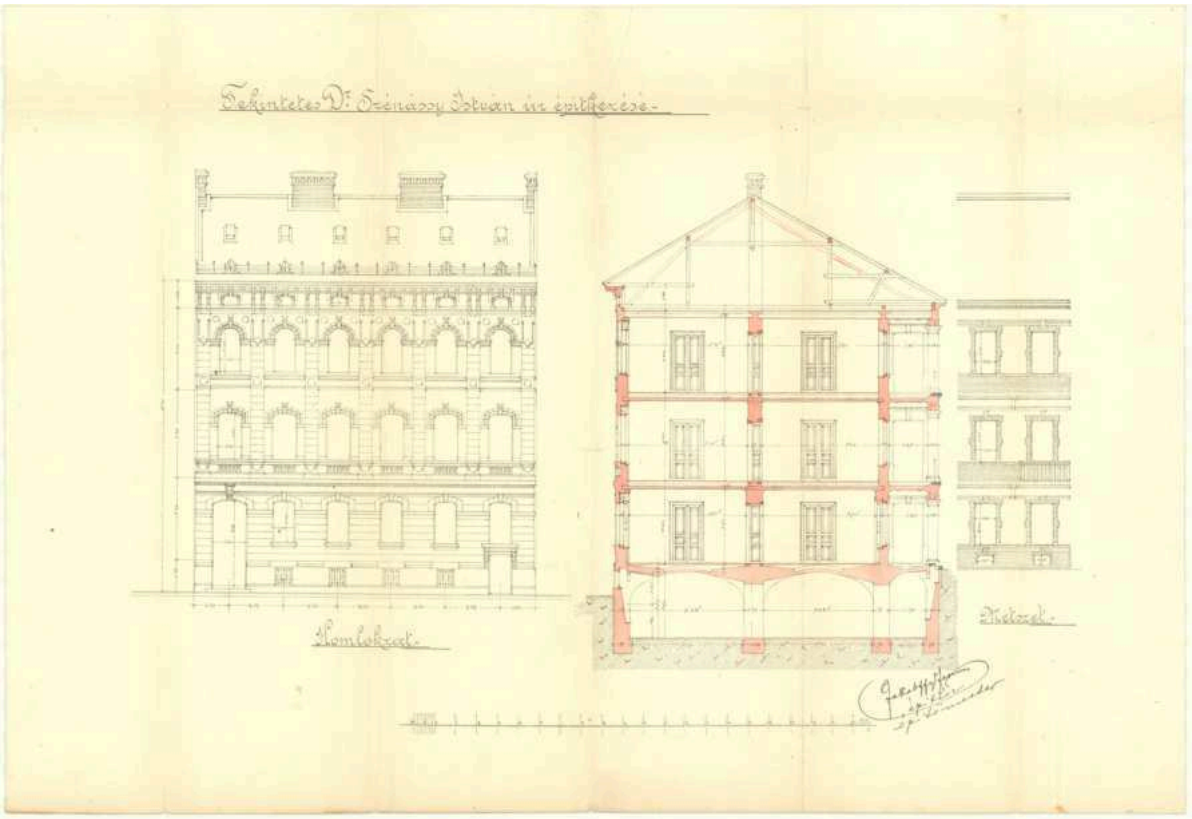
123. Berkes-bérház, homlokzati tervváltozat

124. Maywald-bérház

125. Maywald-bérház, homlokzat, metszet és helyszínrajz

126. Szénássy-bérház, homlokzati terv és metszet

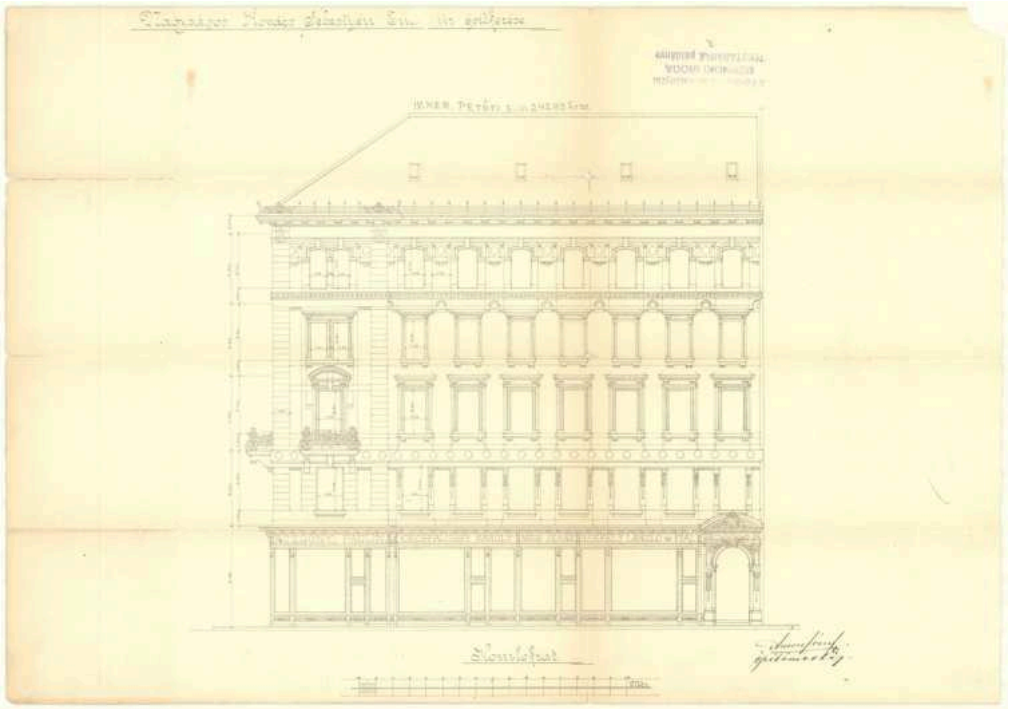

127. Szénássy-bérház

128–129. Szénássy-bérház, homlokzati részlet és kapu

130. Kovács Sebestyén-bérház, homlokzati terv

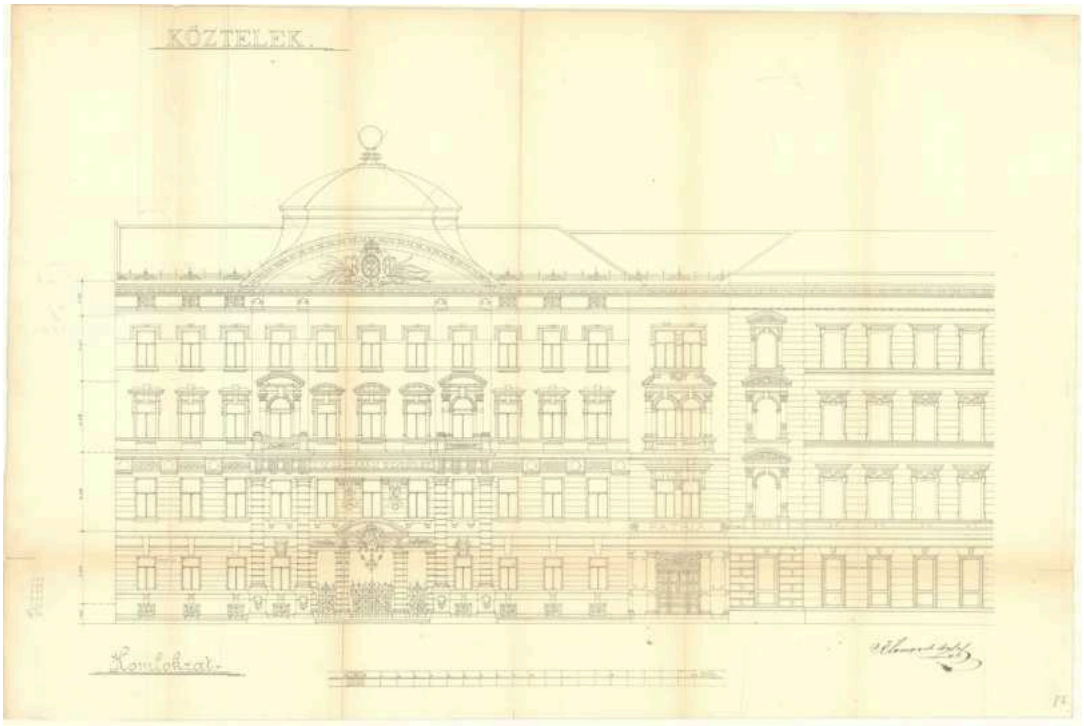
131. Kovács Sebestyén-bérház

132. Kovács Sebestyén-bérház, homlokzati részlet

133. Kovács Sebestyén-bérház, kapu

134. A Köztelek Czigler által tervezett épülete

135. A Köztelek Czigler által tervezett épülete

136. A Köztelek Czigler által tervezett épülete, kapu

137. Köztelek, saroképület

138. Radvánszky-ház, homlokzati terv

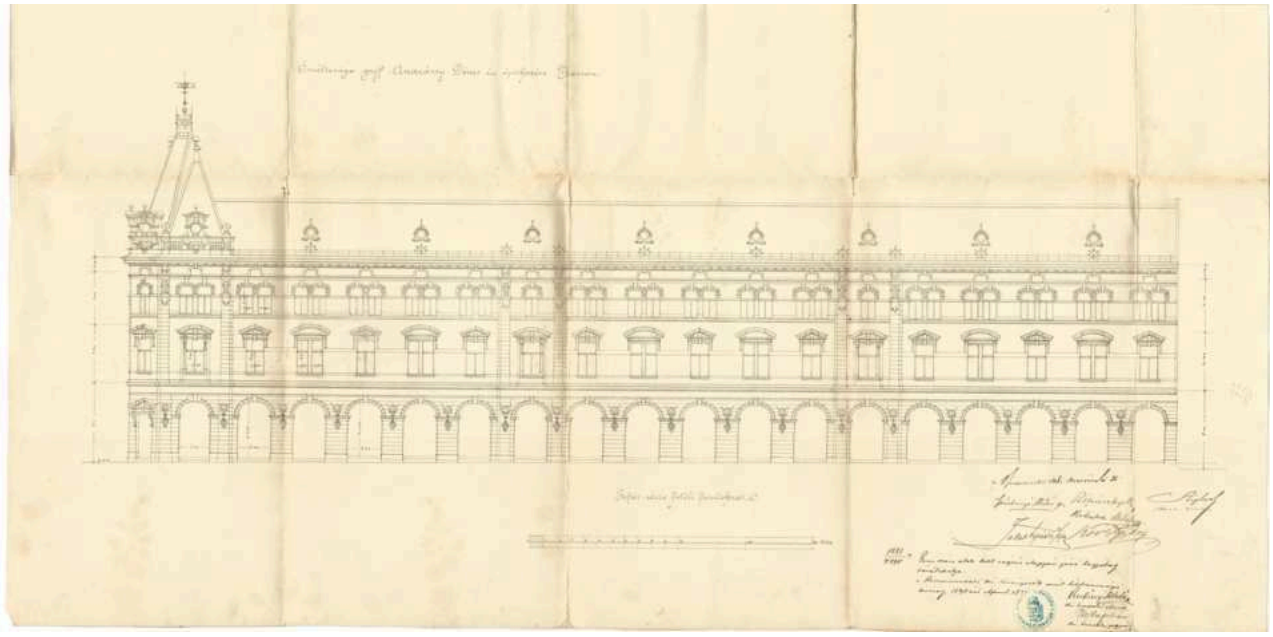

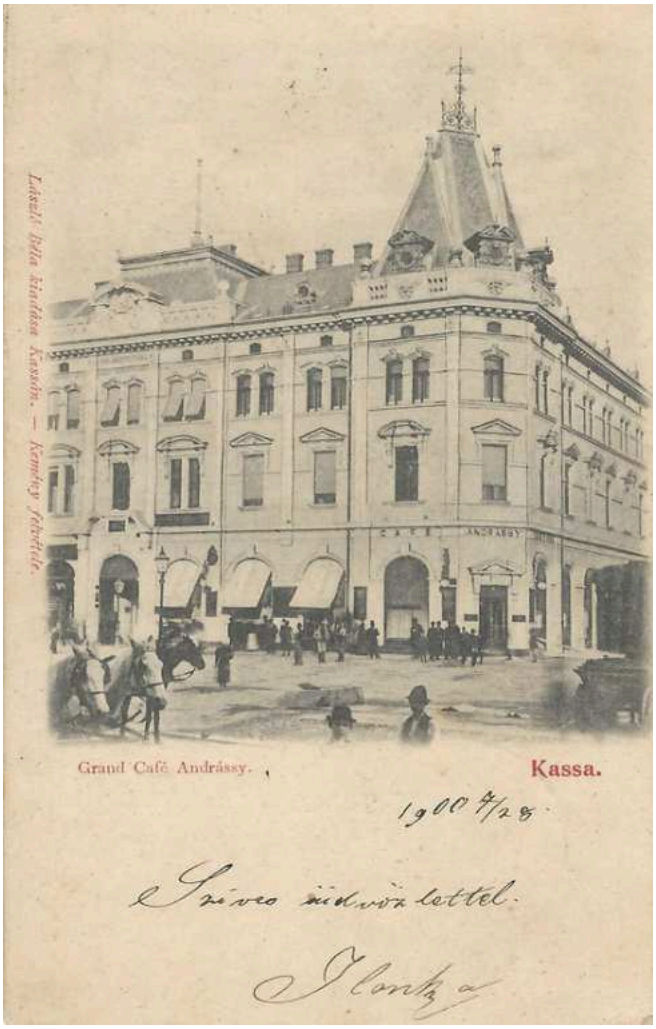
139–140. Radvánszky-ház,
kapu részlet és zászlótartó

141. Radvánszky-ház

142. Kassa, Andrássy-bérház, homlokzati terv

143. Kassa, Andrássy-bérház

144. Kassa, Andrássy-bérház

145. Kassa, Andrássy-bérház

146. Kassa, Andrássy-bérház, rácsos kapu

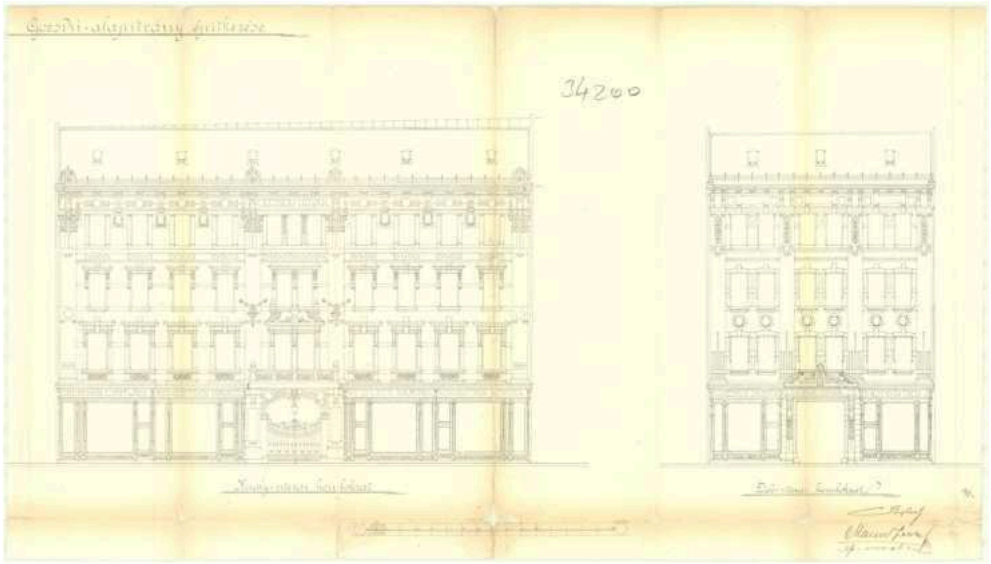
147. Kassa, Andrássy-bérház

148. Kassa, Andrássy-bérház, loggia

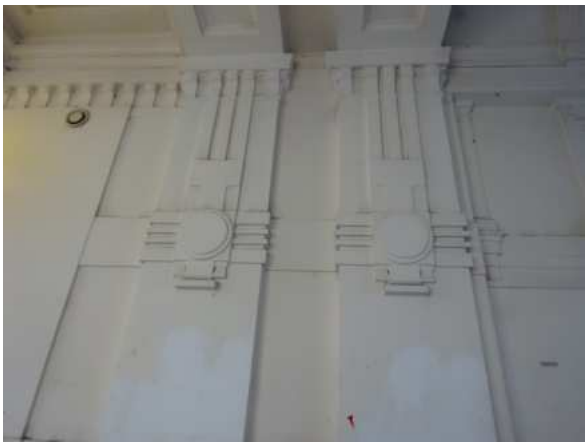
149. Kassa, Andrássy-bérház, Kovács utcai homlokzat

150. Gozsdu-udvar, homlokzati terv

151. Gozsdu-udvar, Király utcai homlokzat

152. Gozsdu-udvar, az átjáró falának részlete

153. Gozsdu-udvar, Király utcai homlokzat, pilaszterfejezet

154. Gozsdu-udvar, kapu

155. Gozsdu-udvar, kapu részlete

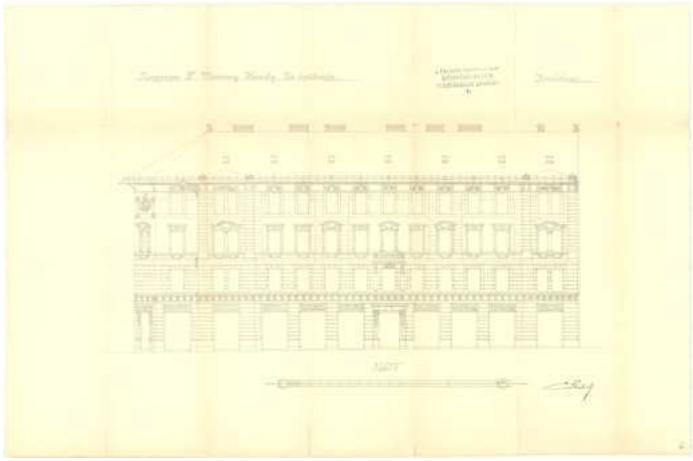
156. Wenckheim-bérház, homlokzati részlet

157. Wenckheim-bérház

158. Vámossy-bérház, homlokzati részlet

159. Vámossy-bérház, homlokzati terv

160. Csávássy Kiss-bérház, homlokzati terv

161. Vámossy-bérház

164. Csávássy Kiss-bérház

162–163. Vámossy-bérház, homlokzati részlet

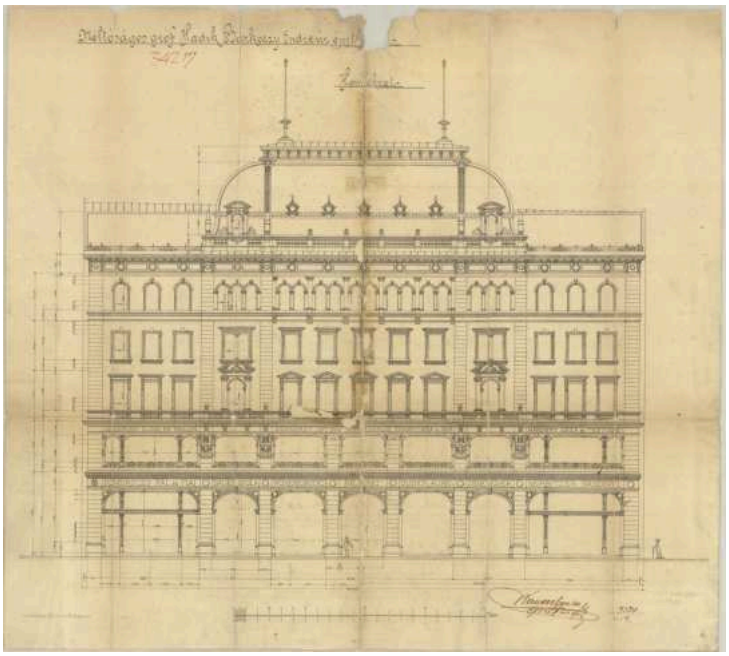
165–167. Csávássy Kiss-bérház, homlokzati részlet és kapu részletek

168. Csávássy Kiss-bérház, homlokzati részlet

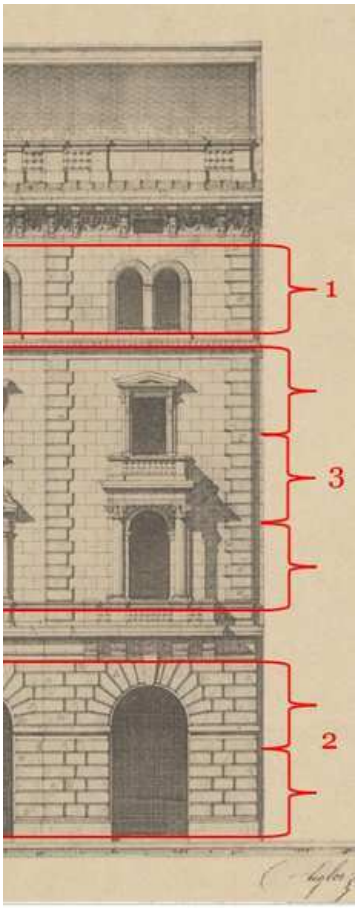
169. Balra: Szapáry-bérház

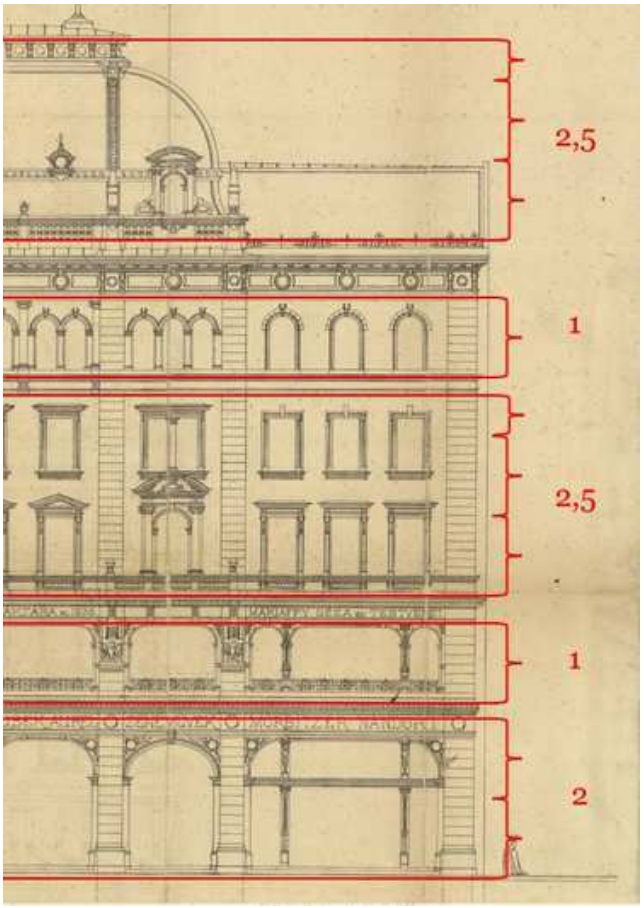
170. Hadik-Barkóczy-bérház, homlokzati terv

171. A Károly körút a Hadik-Barkóczy-bérházzal

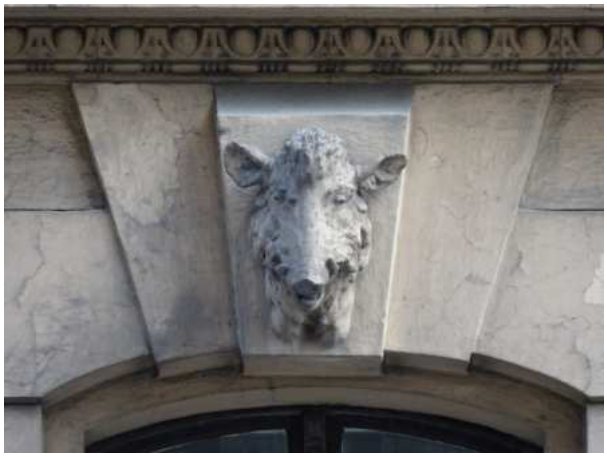
172. Homlokzati arányok,
Saxlehner-palota

173. Homlokzati arányok,
Hadik-Barkóczy-bérház

174–176. Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti zárókövek

177. Országos Erdészeti Egyesület székháza, főbejárat oromzata

178. Országos Erdészeti Egyesület székháza, erdészcsillagok

179. Saxlehner András monogramja a palota kapujának vasalatán

180. Országos Erdészeti Egyesület, monogram a székház bejáratának üvegtábla rácsán

181. Wenckheim-bérház, monogram az erkélyrácson

182. Tudományegyetemi Alap bérháza, monogram a lépcső vasszerkezetén

183. Kassa, Andrássy-bérház, márkíz

184. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, családi címer

185. Méh a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Fő utcai palotájának bejáratán

186. Méhkas a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületének udvari homlokzatán

187. Méh a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Erzsébet körúti épületén

188. Tudományegyetemi Alap bérháza, szobrászati dísz

189. Berkes-bérház, erkély

190. Berkes-bérház, monogram az erkélyrácson

191. Berkes-bérház, fríz

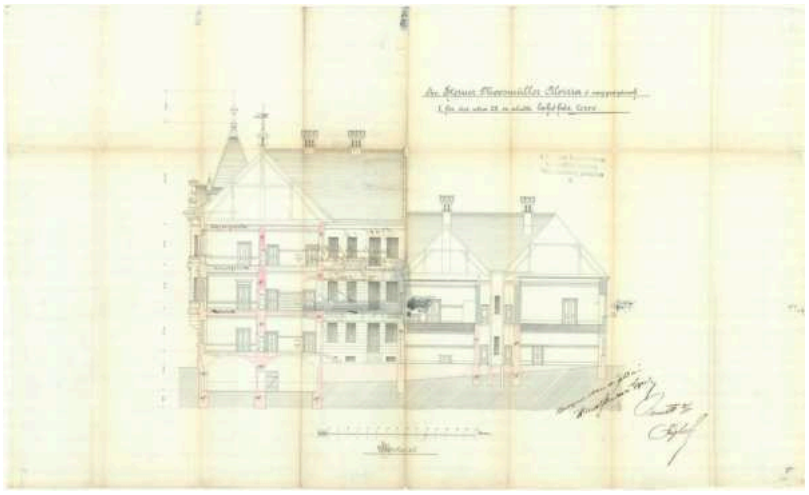
192. Országos Erdészeti Egyesület bérháza

193. Parádsasvár, Károlyi-kastély, Ybl Miklós, 1862–1885

194. Blois, kastély, XII. Lajos-szárny

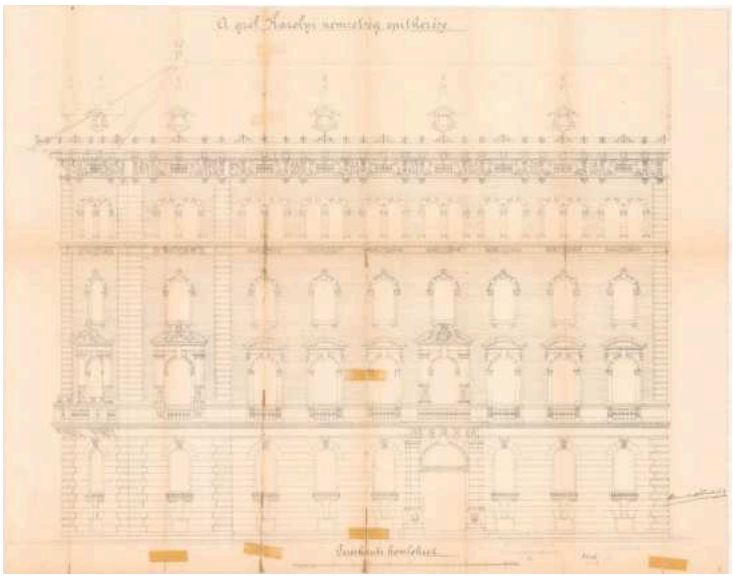
195. Steiner-Moosmüller-bérház, metszet

196. Jobbra a Steiner-Moosmüller-bérház

197. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, eresz

198. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, homlokzati terv

200. Debrecen, Tisza-bérpalota

199. Párizs, Louvre, Pavillon de l'Horloge

202. Debrecen, Tisza-bérpalota

201. Debrecen, Tisza-bérpalota

203. Debrecen, Tisza-bérpalota, kapu

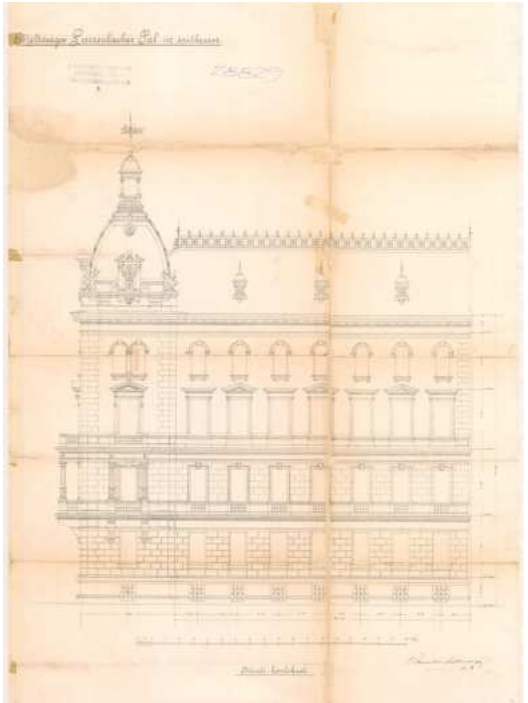
204. Debrecen, Tisza-bérpalota, hátsó homlokzat

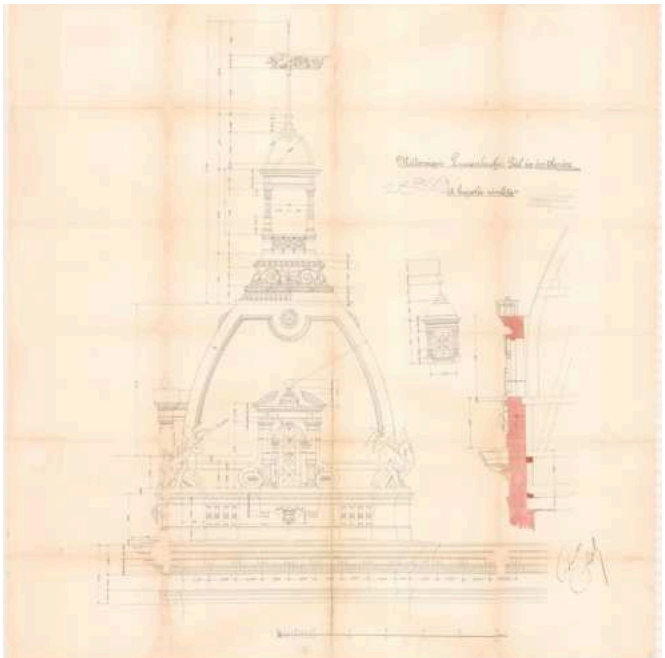
205. Debrecen, Tisza-bérpalota, zárókő

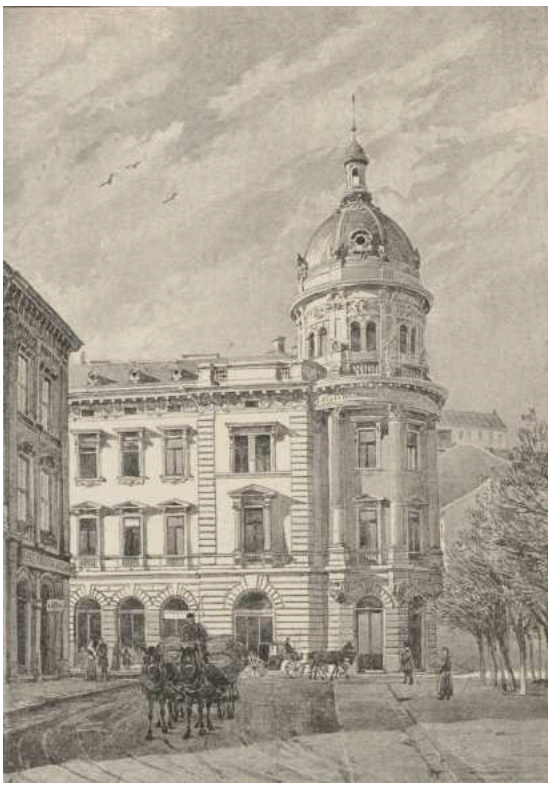
206. Tudományegyetemi Alap bérháza, homlokzati terv

207. Luczenbacher-bérház, homlokzati terv

208. Luczenbacher-bérház, manzárdkupola terv

209–210. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca

211–213. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, homlokzat és részletek

214–215. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Fő utca, részletek

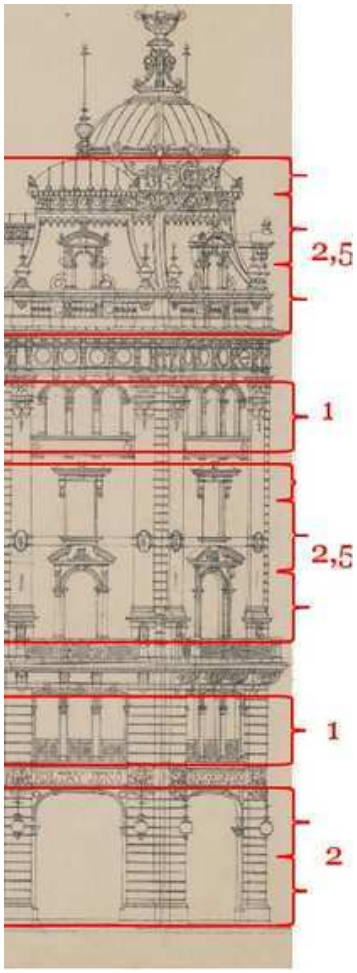
216. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút

217. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, loggia

218. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, hagymakupola részlet

219. Tudományegyetemi Alap bérháza, homlokzatarányok manzárdkupolával

220. Szapáry-bérház, ostrom utáni állapot

221. Szapáry-bérház napjainkban

222. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, ostrom utáni állapot

223. Steiner-Moosmüller-bérház, napjainkban

224. Steiner-Moosmüller-bérház, kapu

225. Kehrer-bérház, 1956

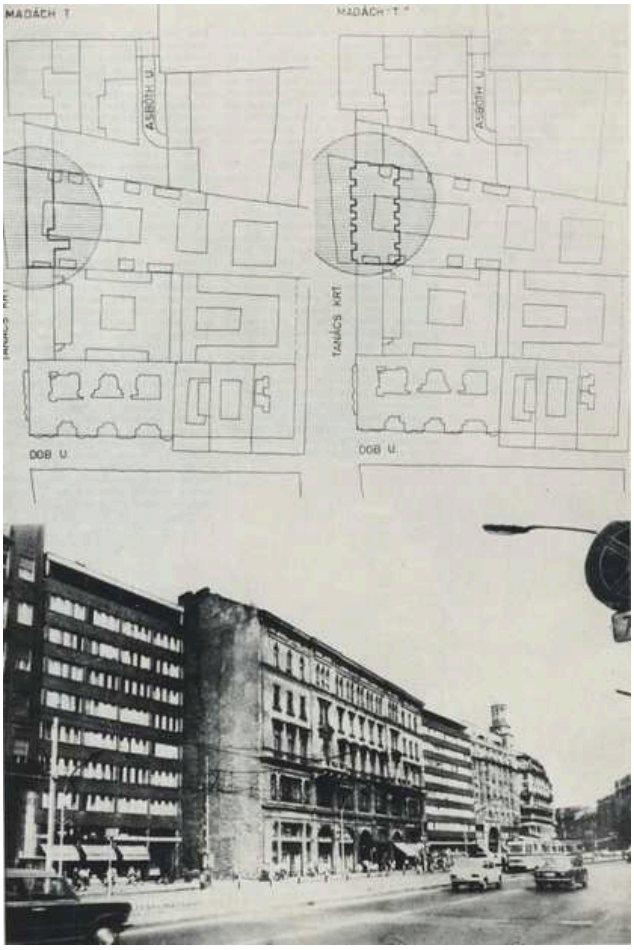
226. Kehrer-bérház, 1956

227. Kehrer-bérház,
helyreállított homlokzat részlete

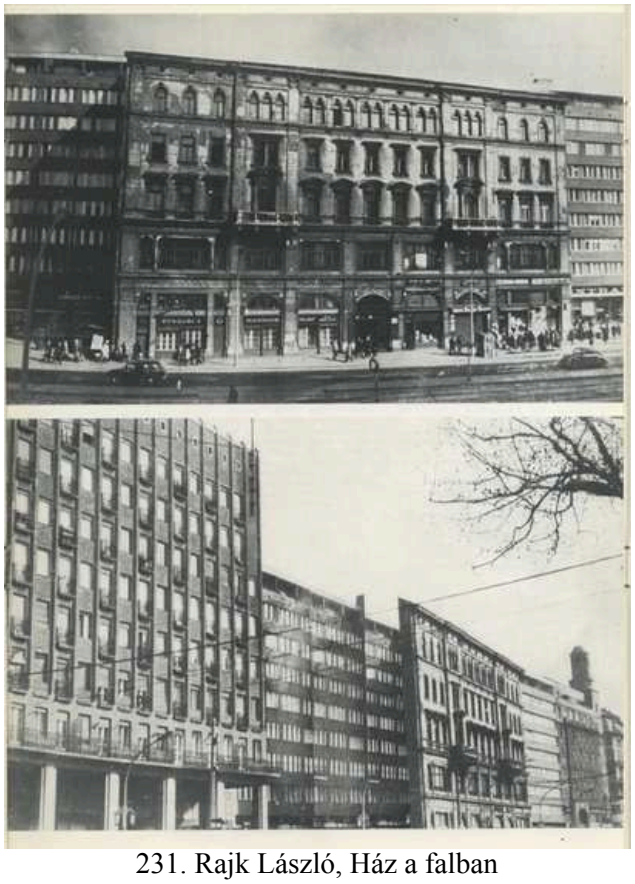
228. Luczenbacher-bérház, helyreállított homlokzat

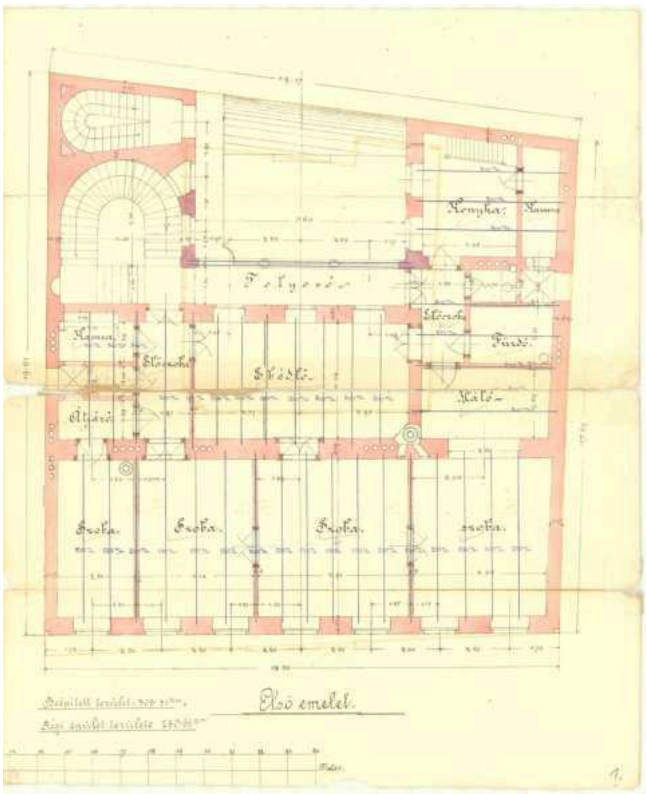
229. Rajk László, Ház a falban

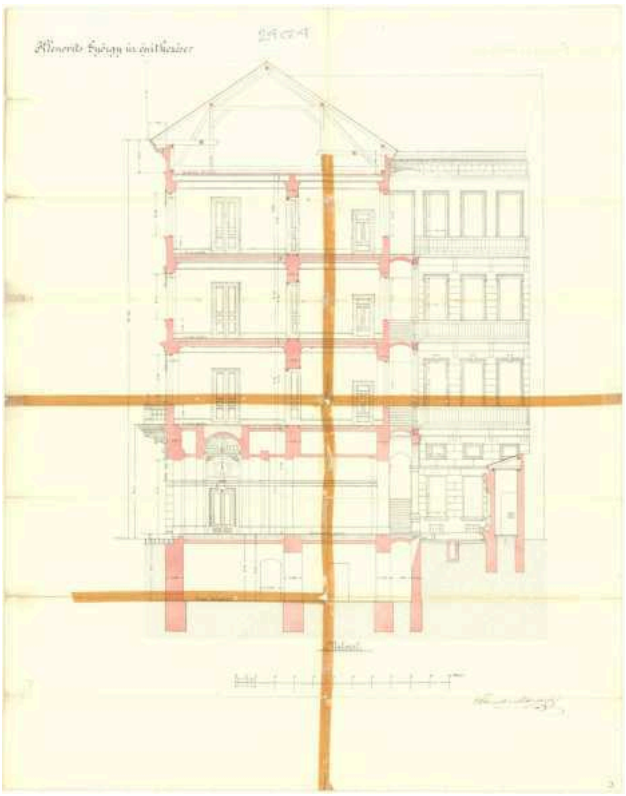
230. Hadik-Barkóczy-bérház, megmaradt épületrész

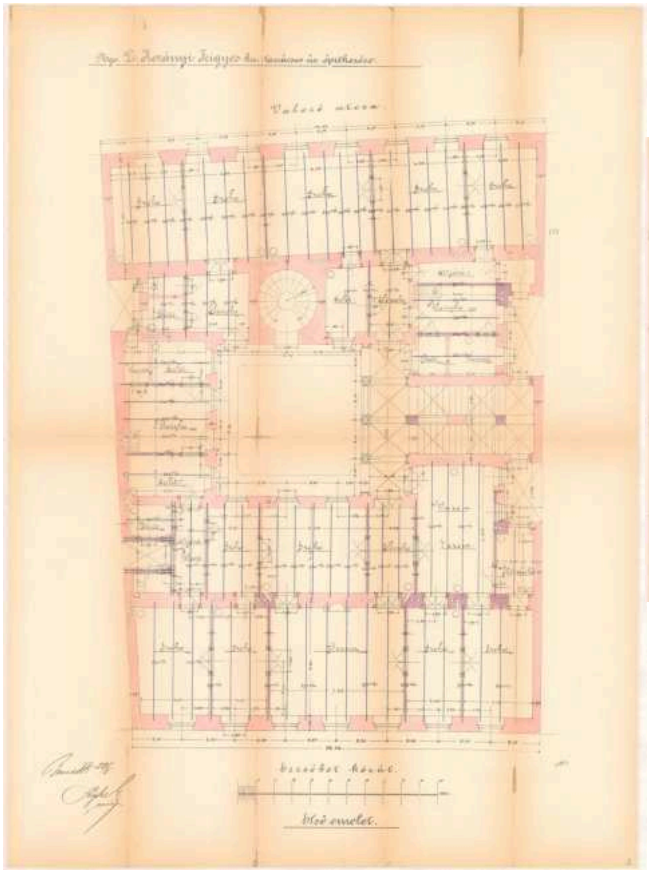
231. Rajk László, Ház a falban

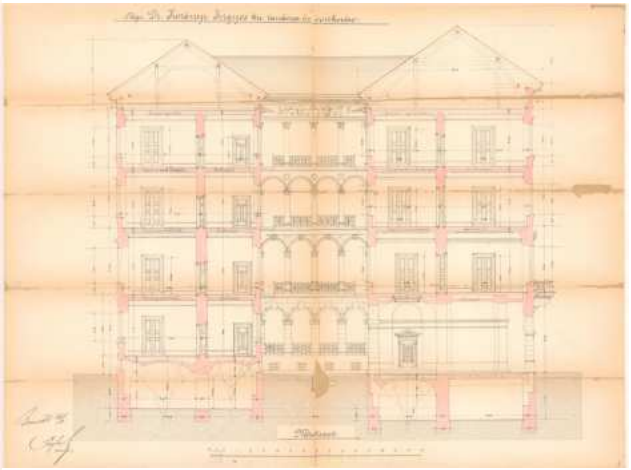
232. Klenovits-bérház, első emeleti alaprajz

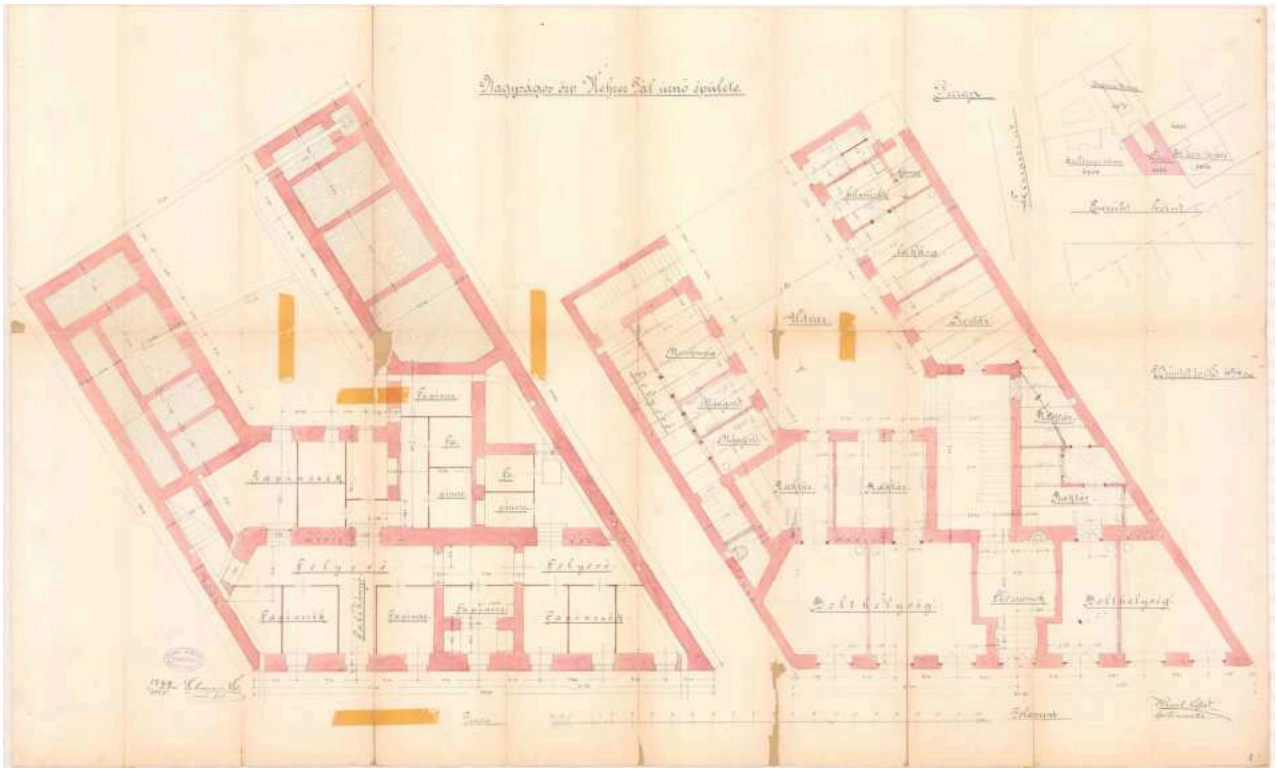
233. Klenovits-bérház, metszet

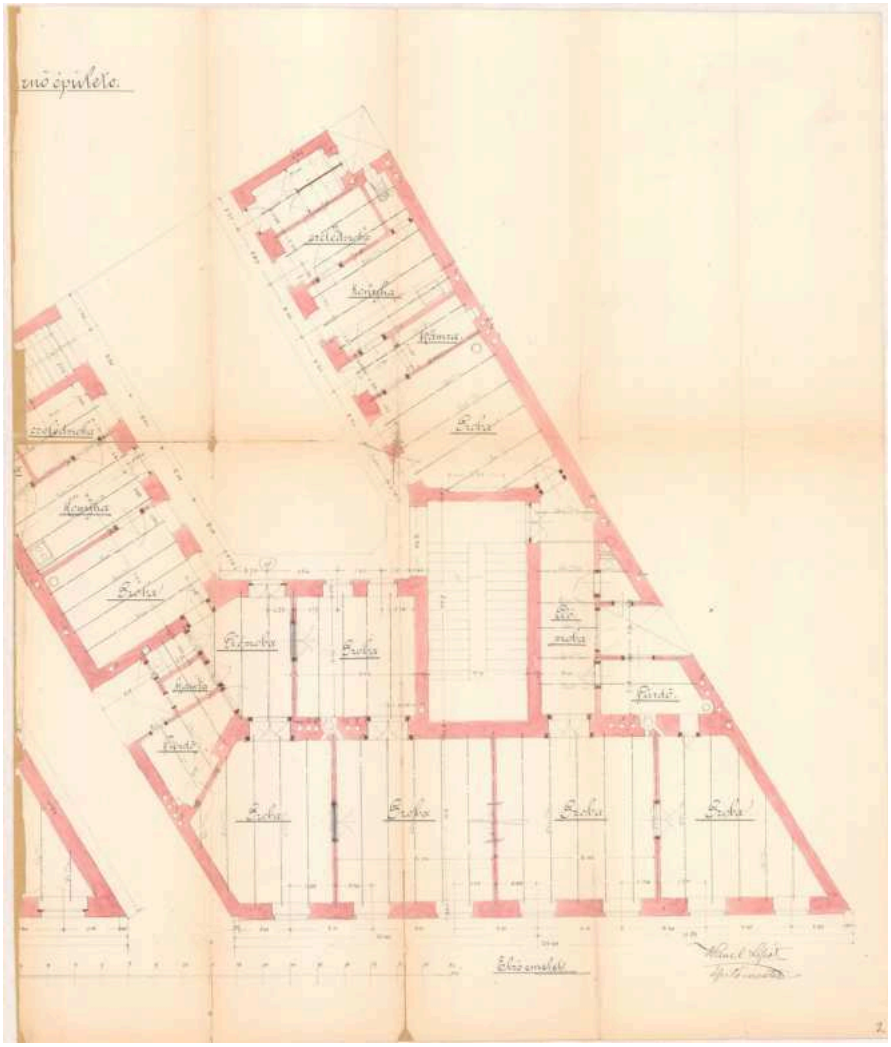
234. Korányi-bérház, első emeleti alaprajz

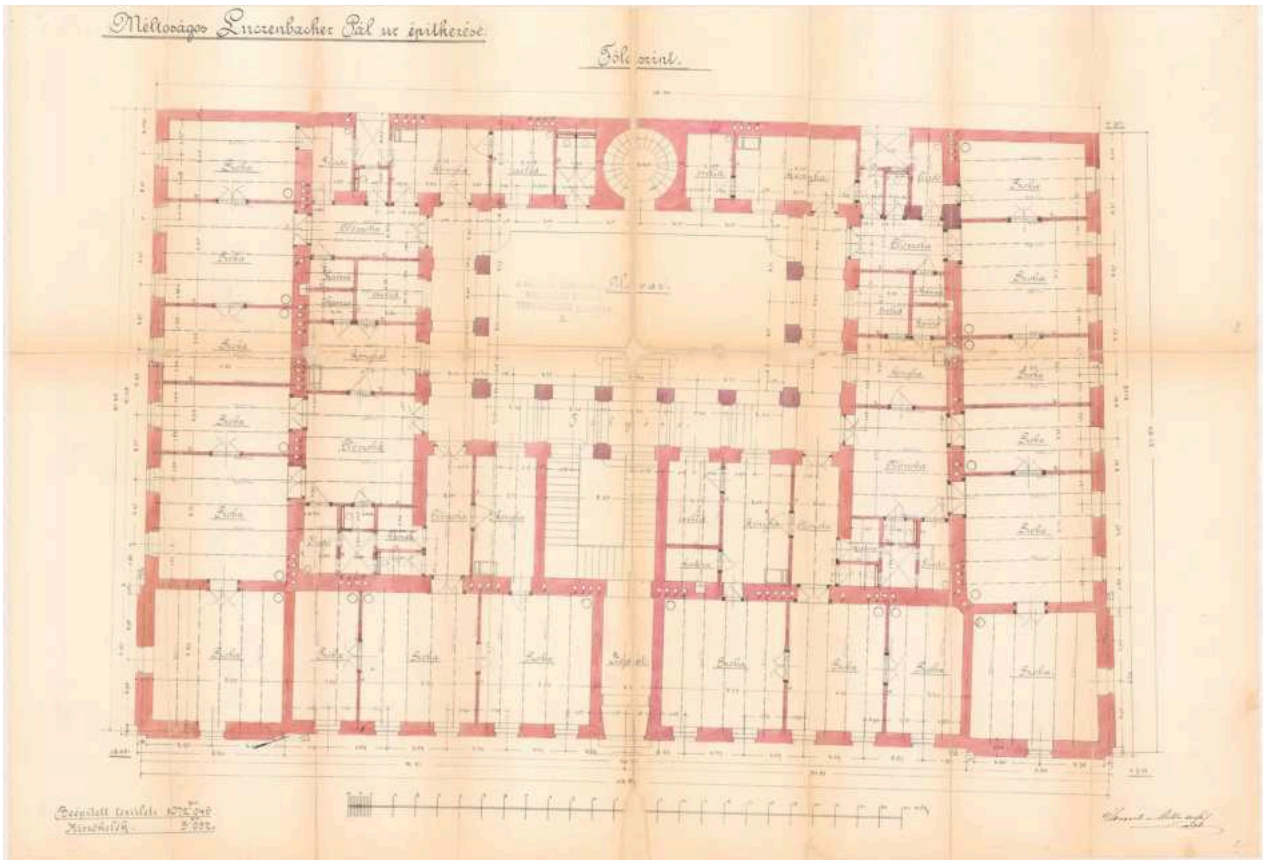
235. Korányi-bérház, metszet

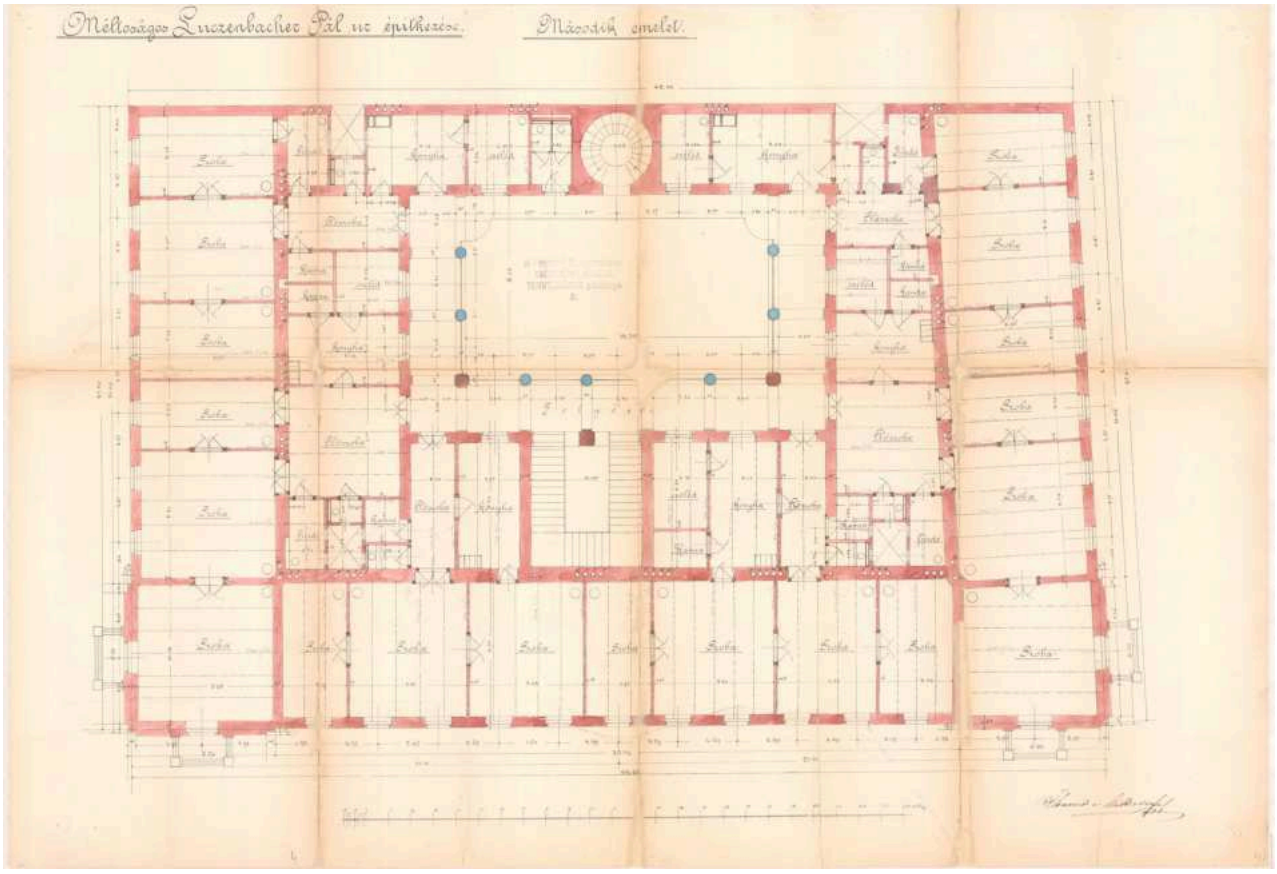
236. Kehrer-bérház, pince és földszint alaprajz

237. Kehrer-bérház, első emeleti alaprajz

238. Luczenbacher-bérház, földszinti alaprajz

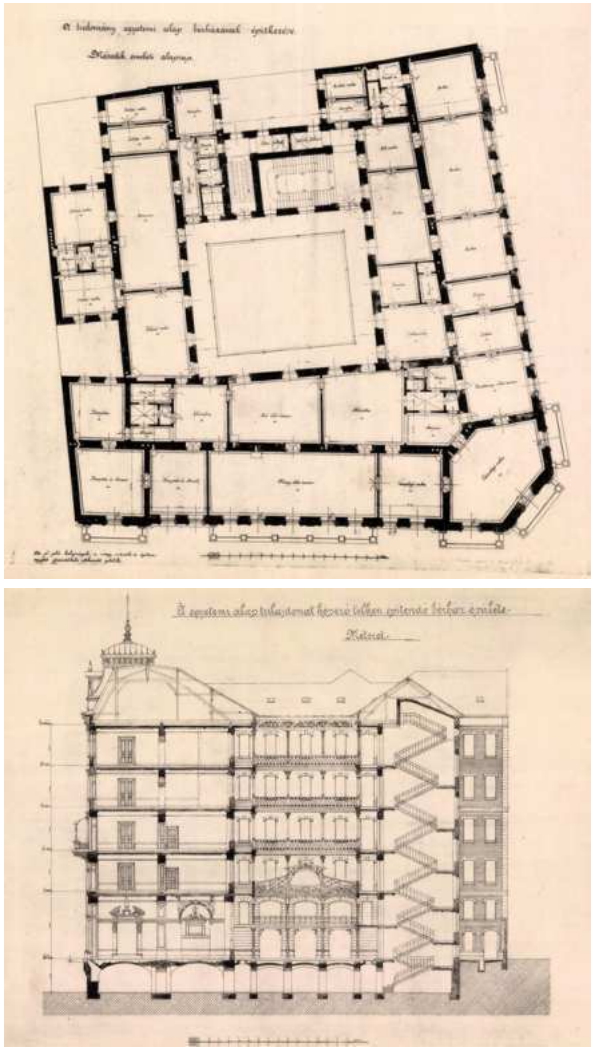
239. Luczenbacher-bérház, második emeleti alaprajz

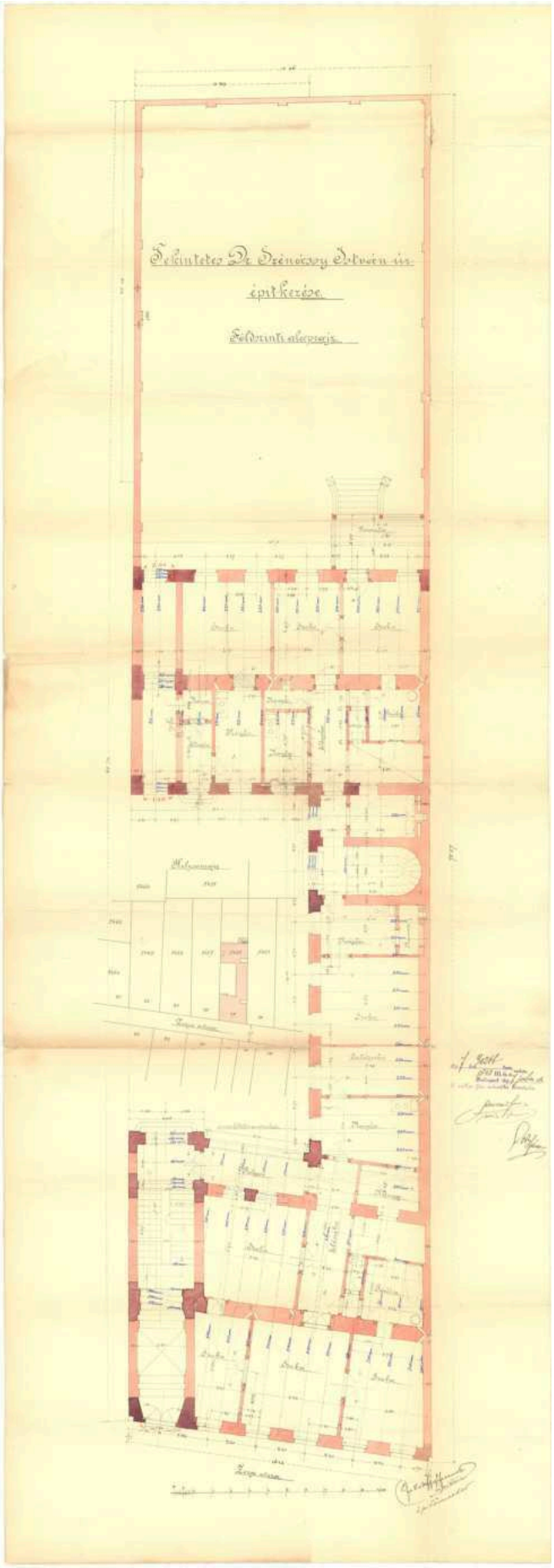
240. Tudományegyetemi Alap bérháza, loggia

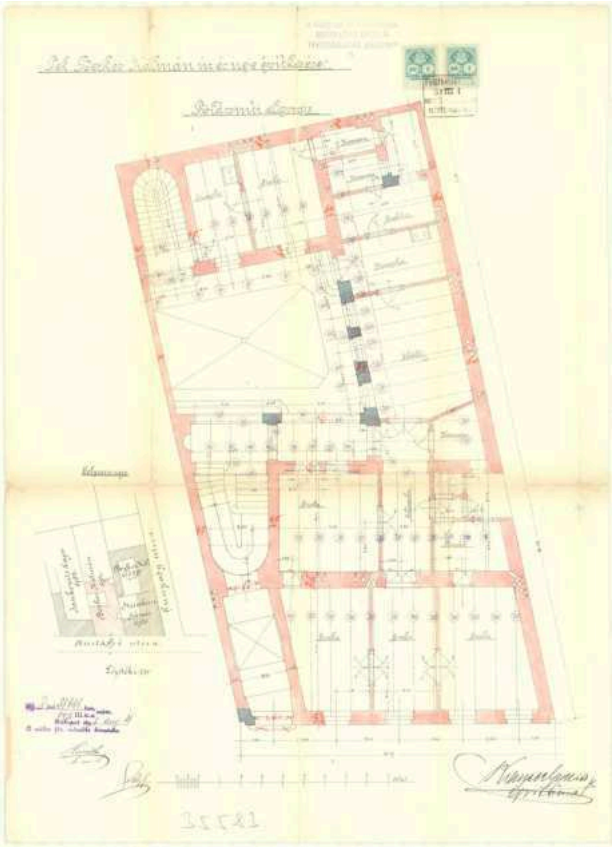
241. Tudományegyetemi Alap bérháza,
előcsarnok részlete

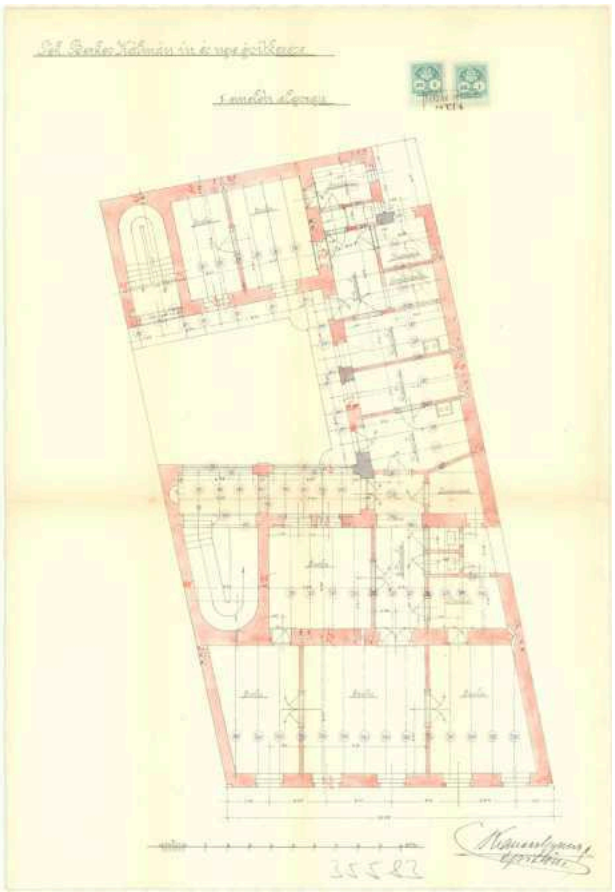
242–243. Tudományegyetemi Alap bérháza,
második emeleti alaprajz és metszet

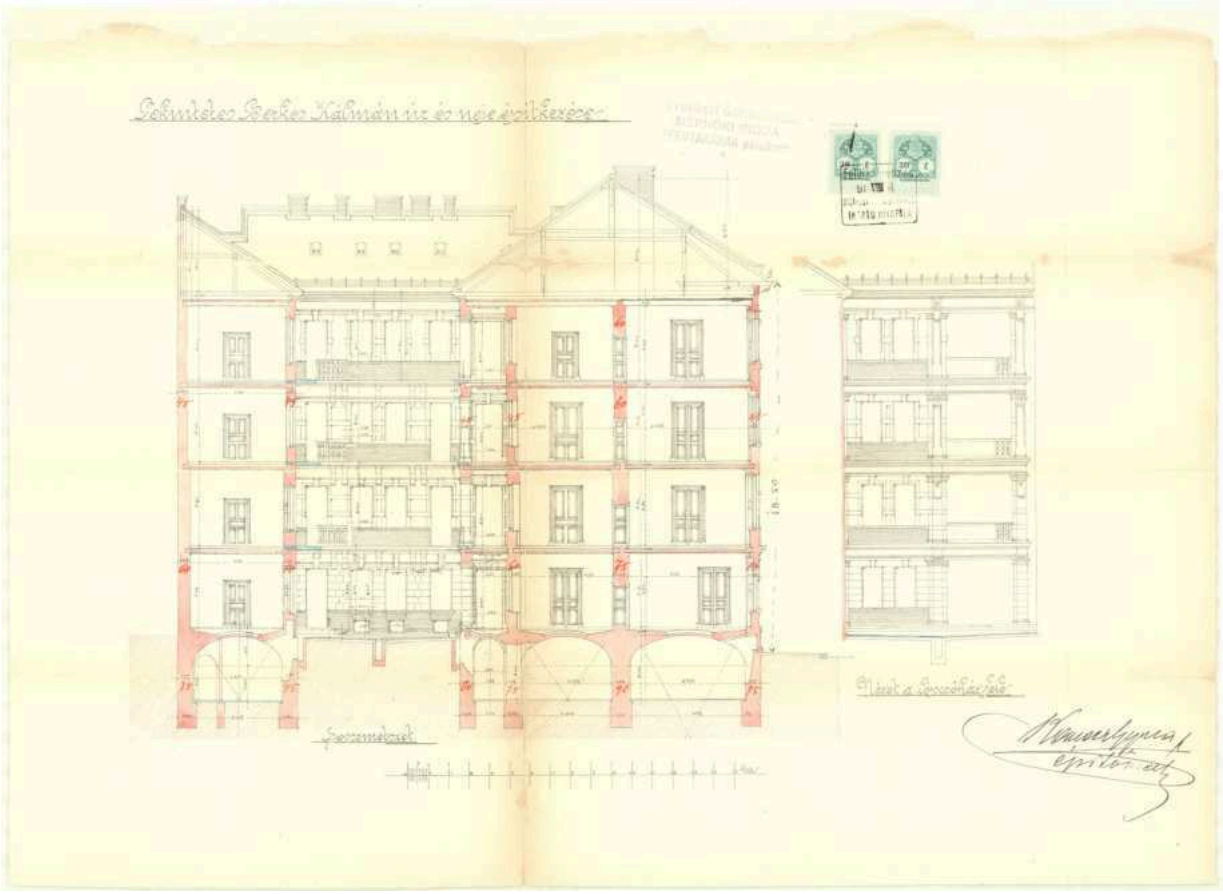
244. Szénássy-bérház, földszinti alaprajz

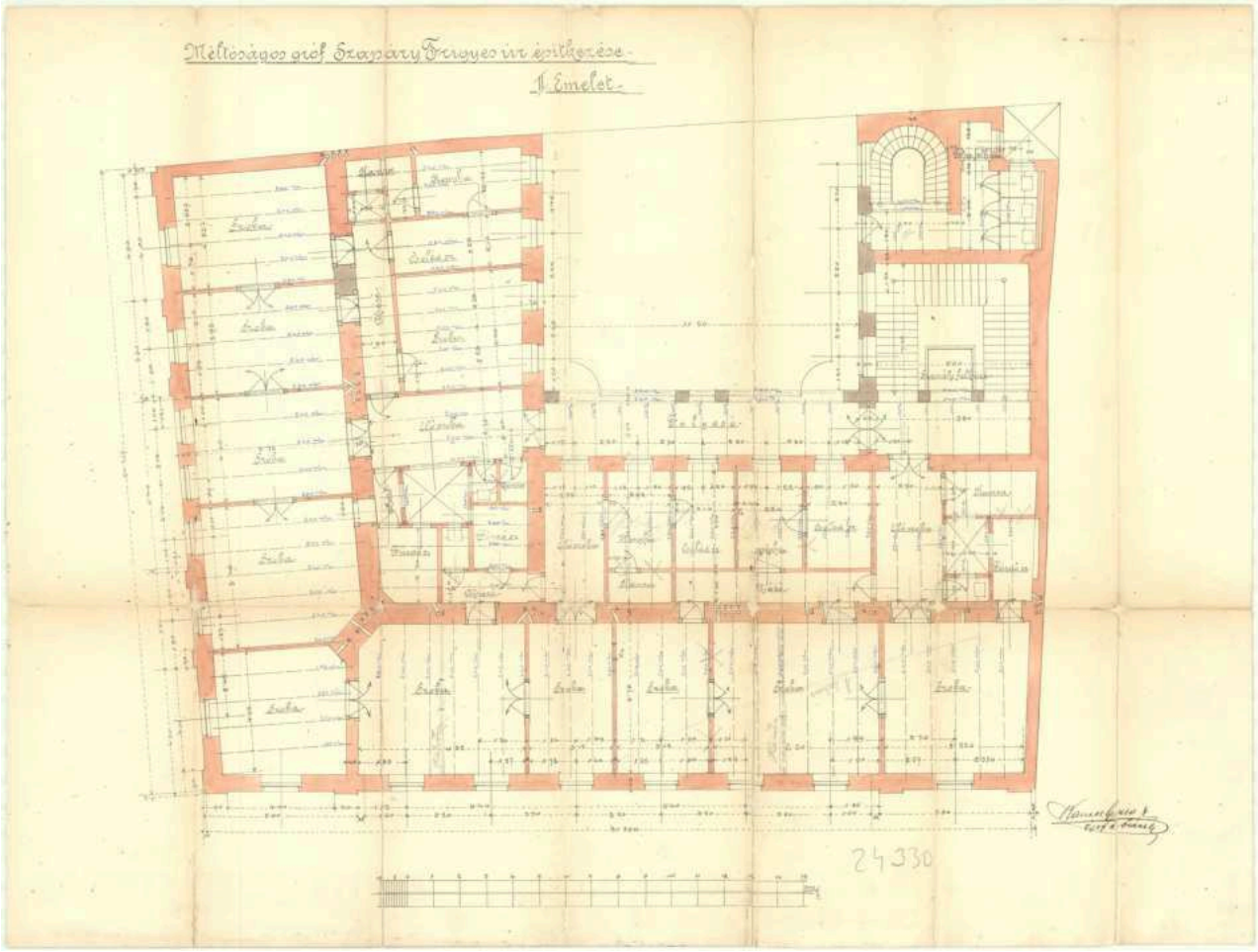
245. Berkes-bérház, földszinti alaprajz

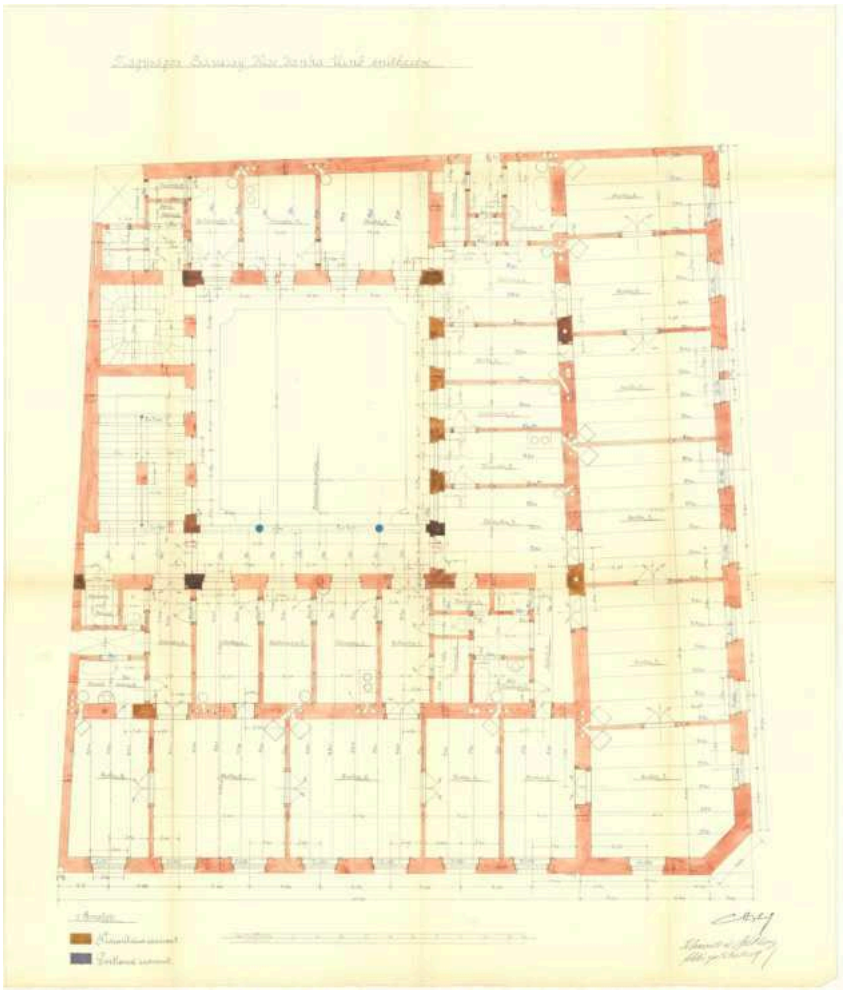
246. Berkes-bérház, első emeleti alaprajz

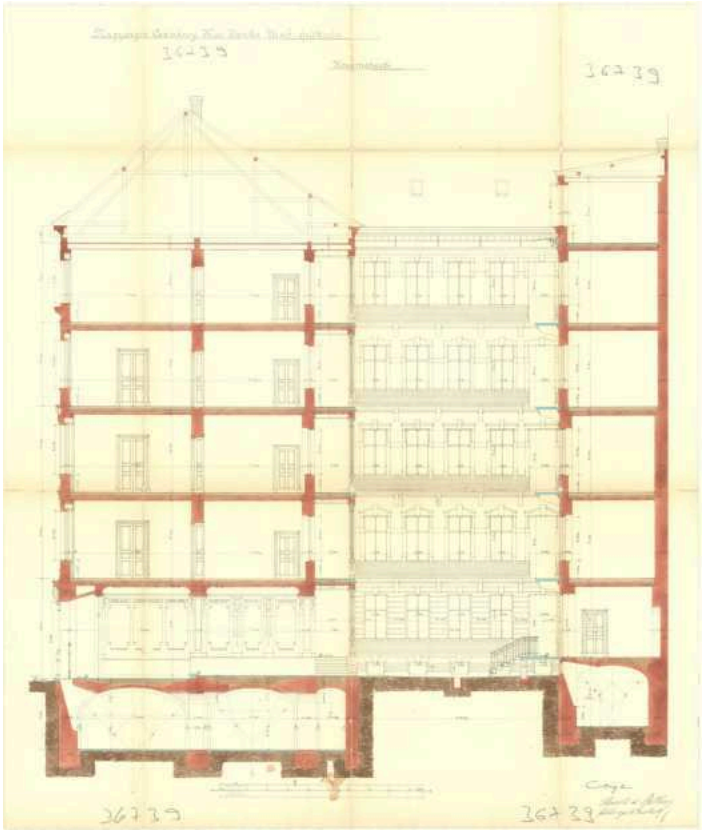
247. Berkes-bérház, metszet

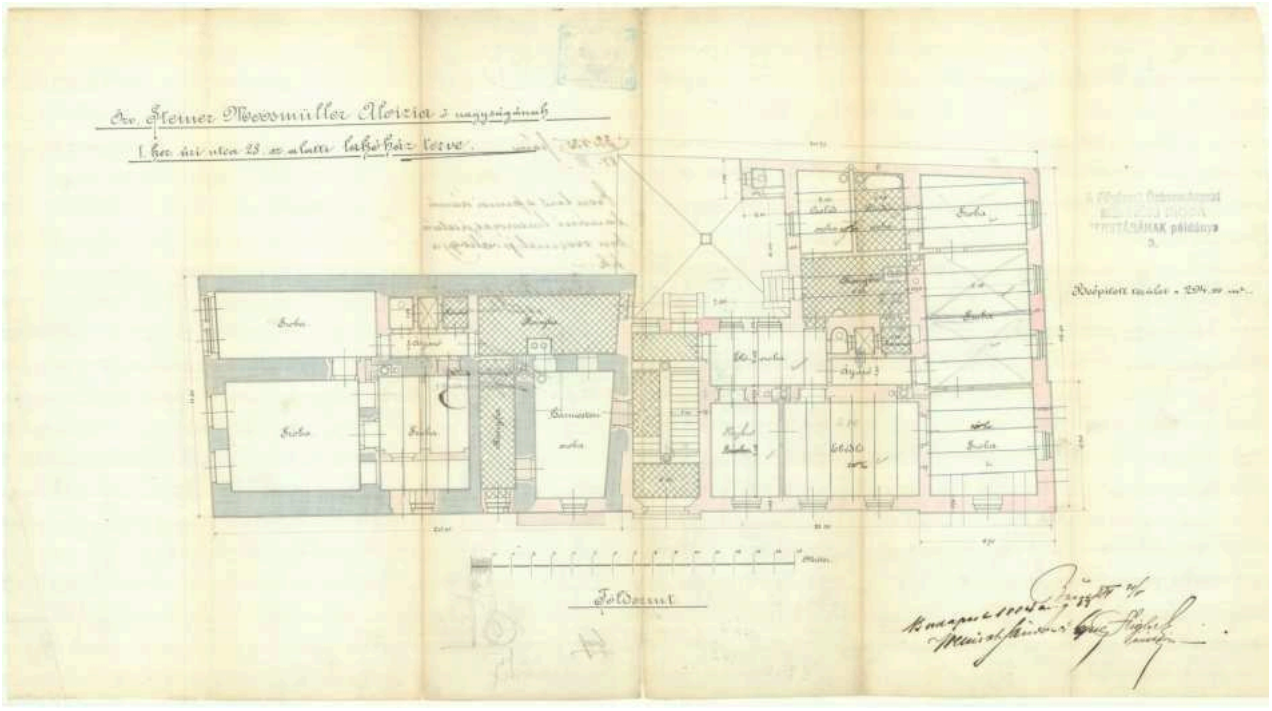
248. Szapáry-bérház, második emeleti alaprajz

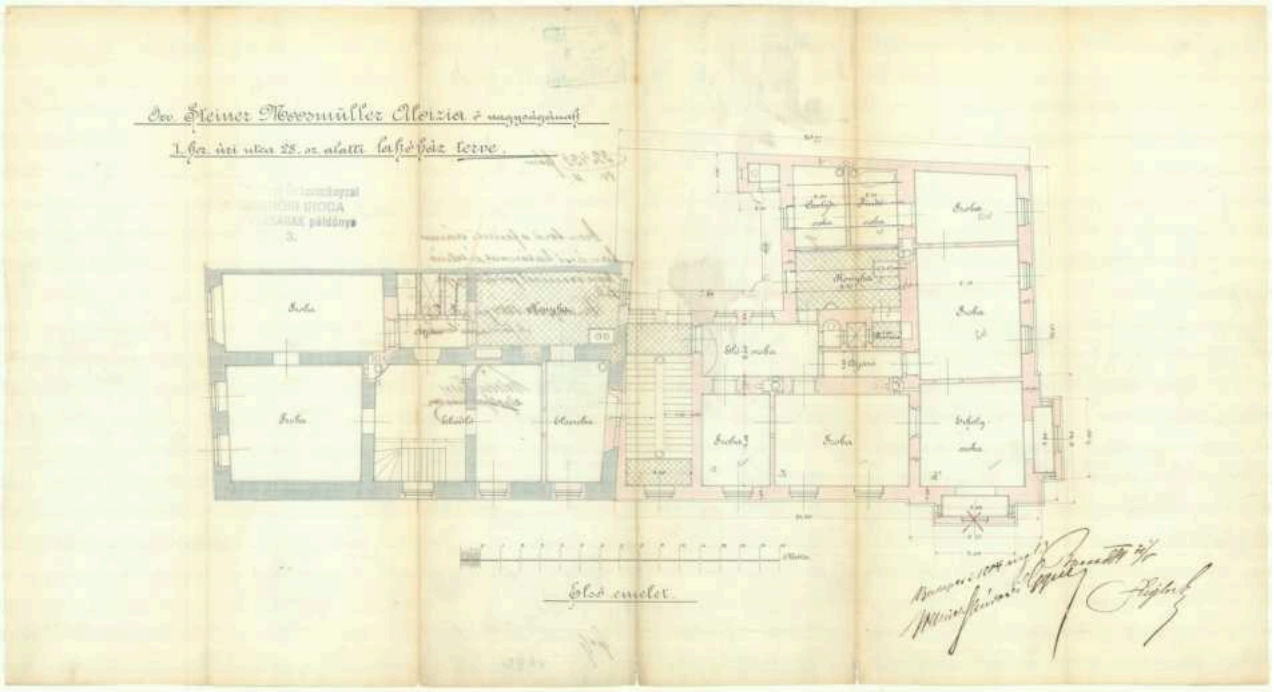
249. Csávássy Kiss-bérház, második emeleti alaprajz

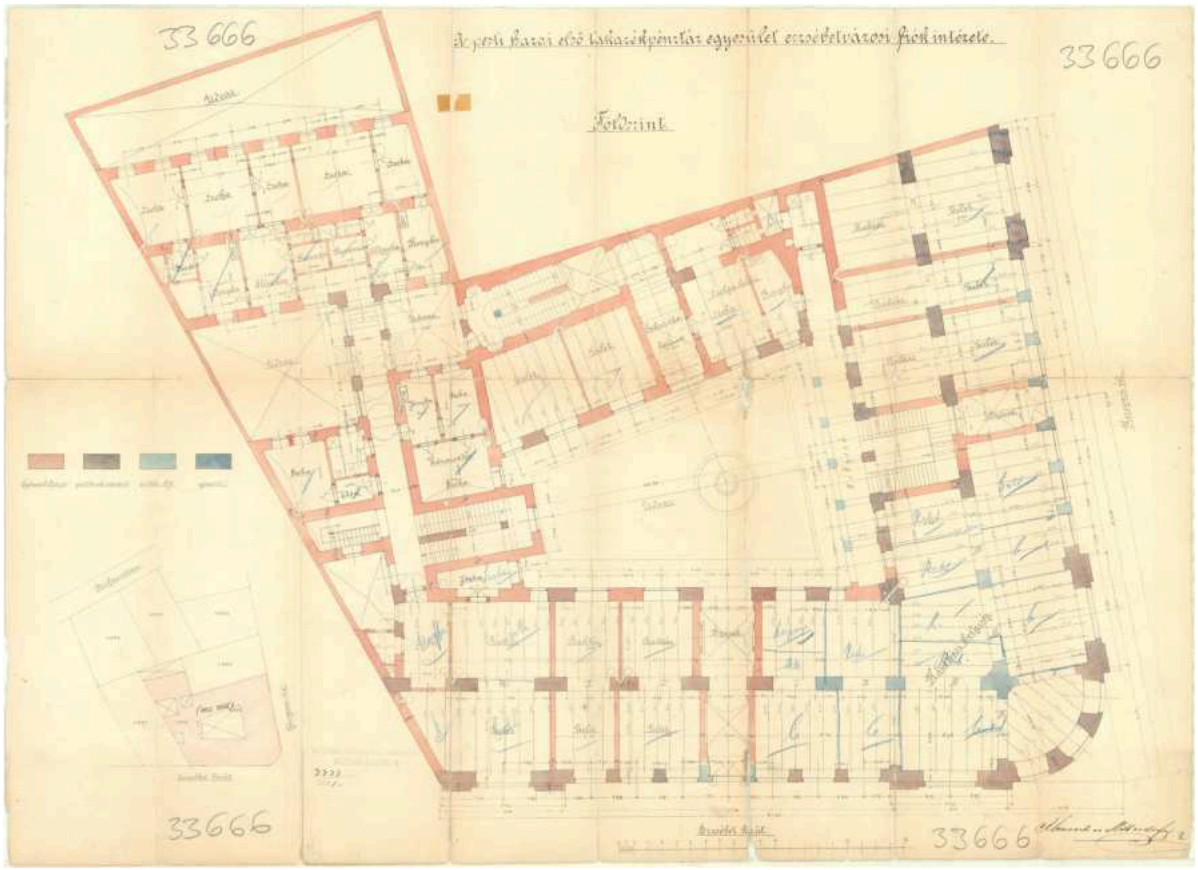
250. Csávássy Kiss-bérház, metszet

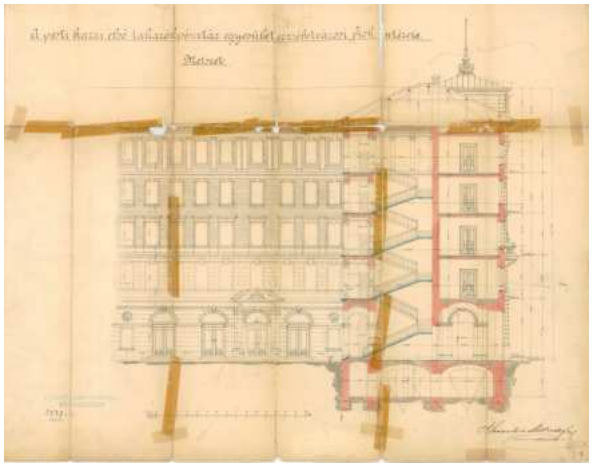
251. Steiner-Moosmüller-bérház, földszinti alaprajz

252. Steiner-Moosmüller-bérház, első emeleti alaprajz

253. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, földszinti alaprajz

254. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, metszet

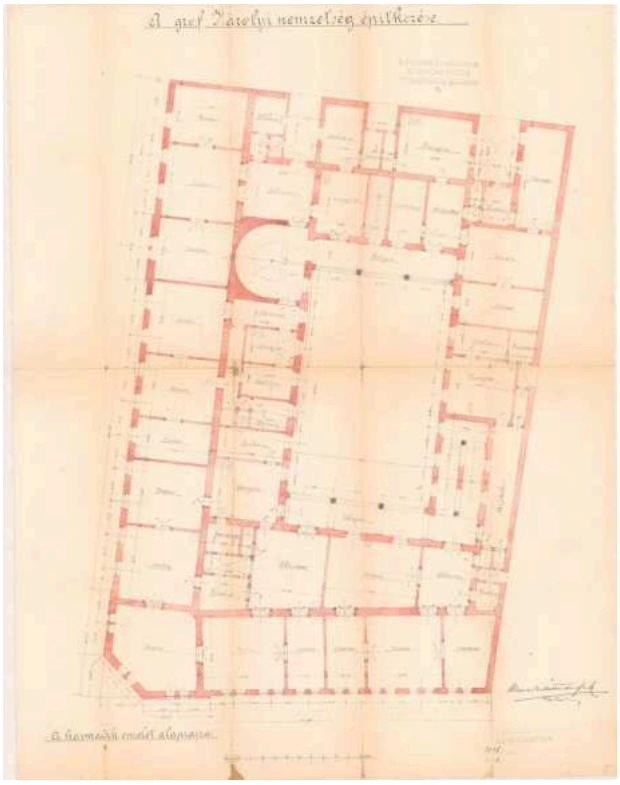
255. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, loggia

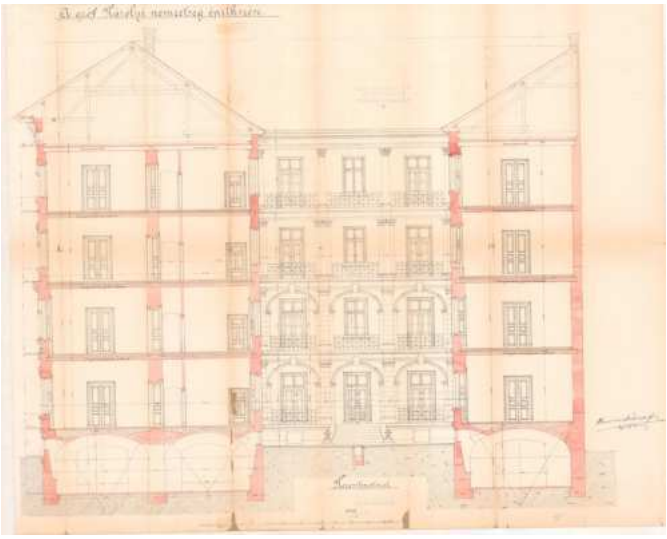
256. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, udvari homlokzat

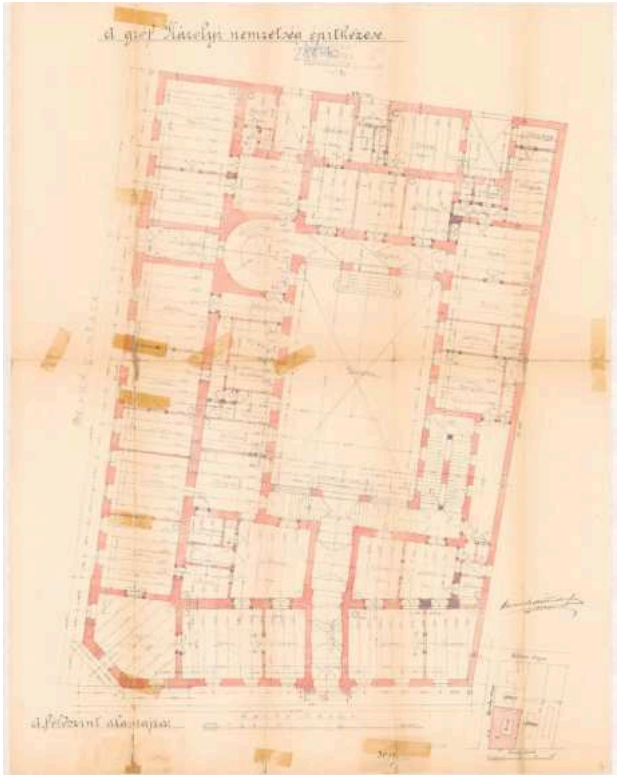
257. Pesti Hazai Első Takarékpénztár bérháza, Erzsébet körút, bérházi lépcsőház

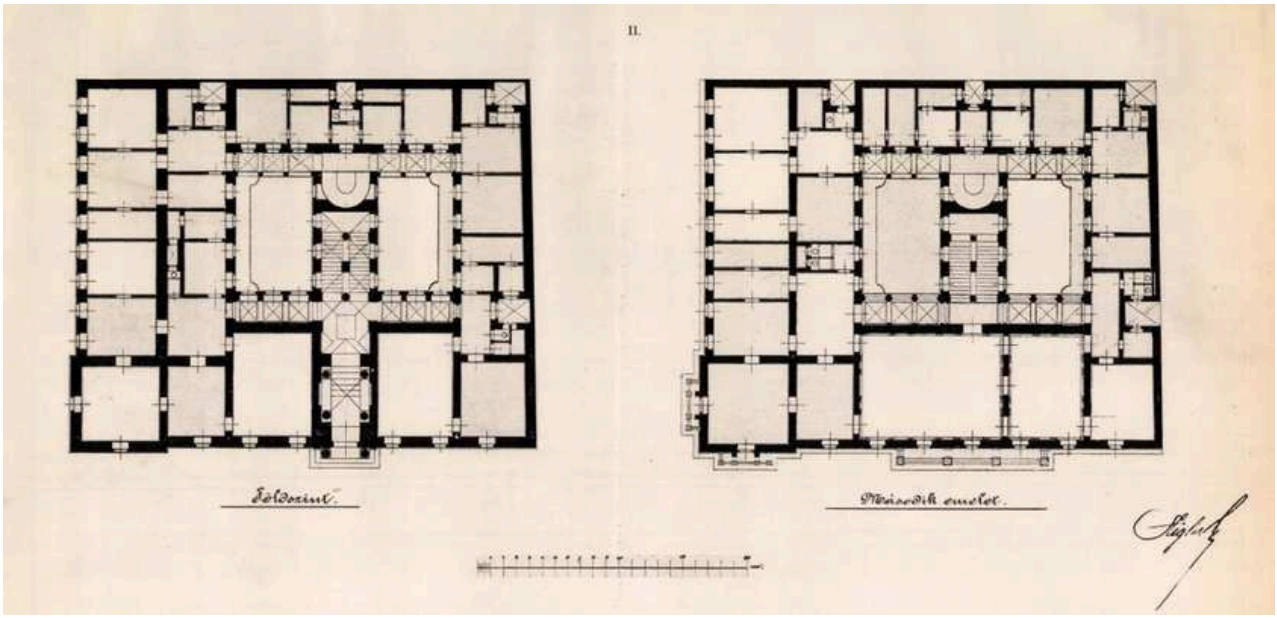
258. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, harmadik emeleti alaprajz

259. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, metszet

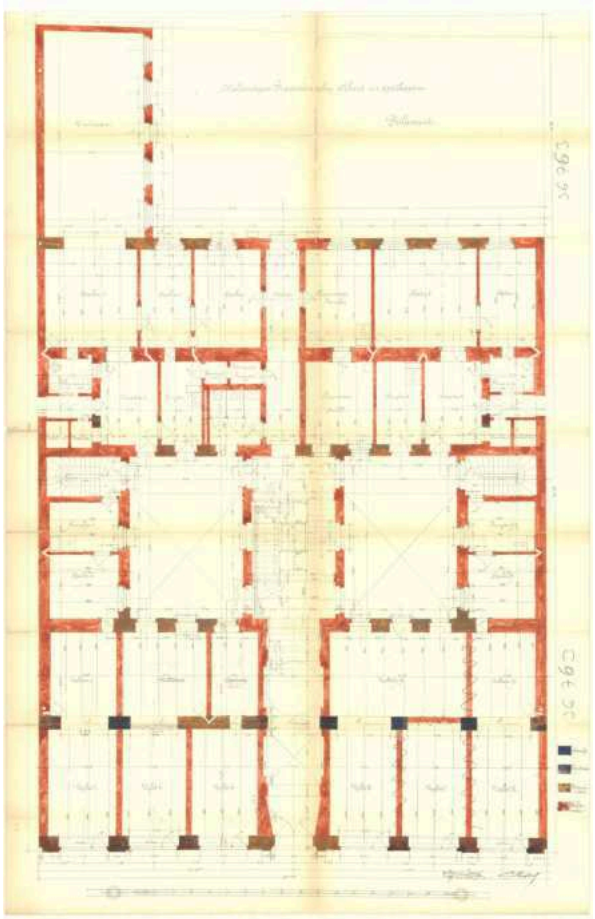
260. Károlyi Nemzetségi Alapítvány bérháza, földszinti alaprajz

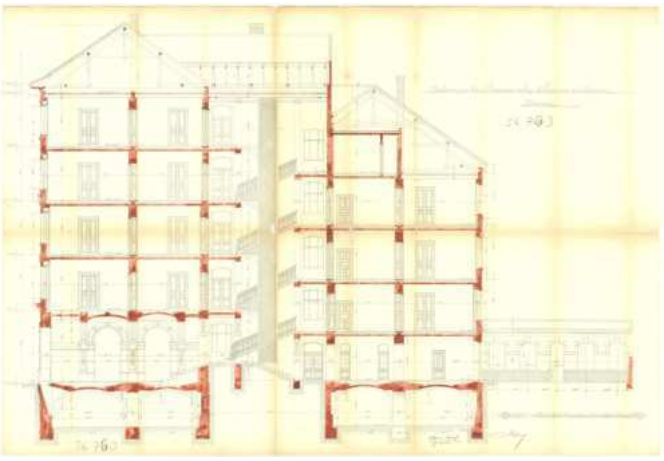
261. Országos Erdészeti Egyesület székháza, földszinti és második emeleti alaprajz

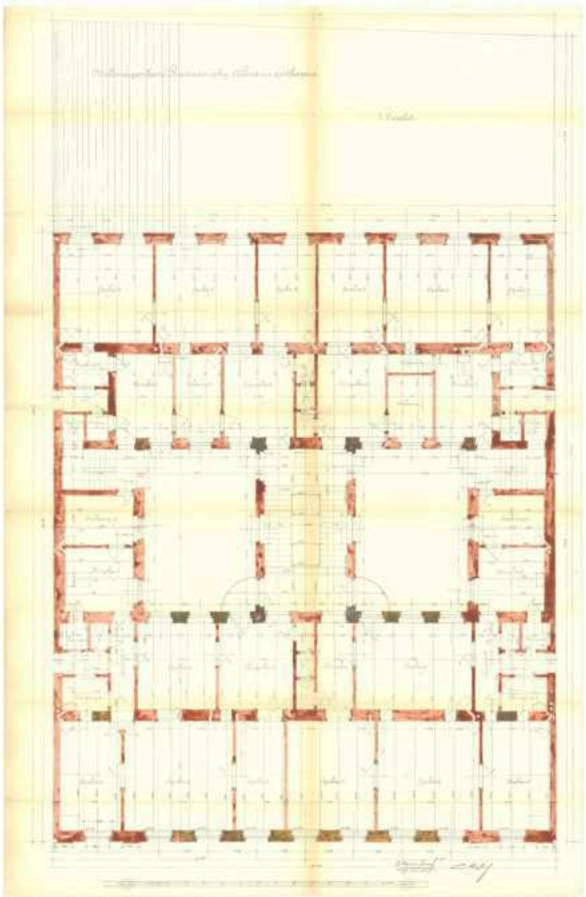
262. Országos Erdészeti Egyesület székháza, ülésterem

263. Radvánszky-bérház, földszinti alaprajz

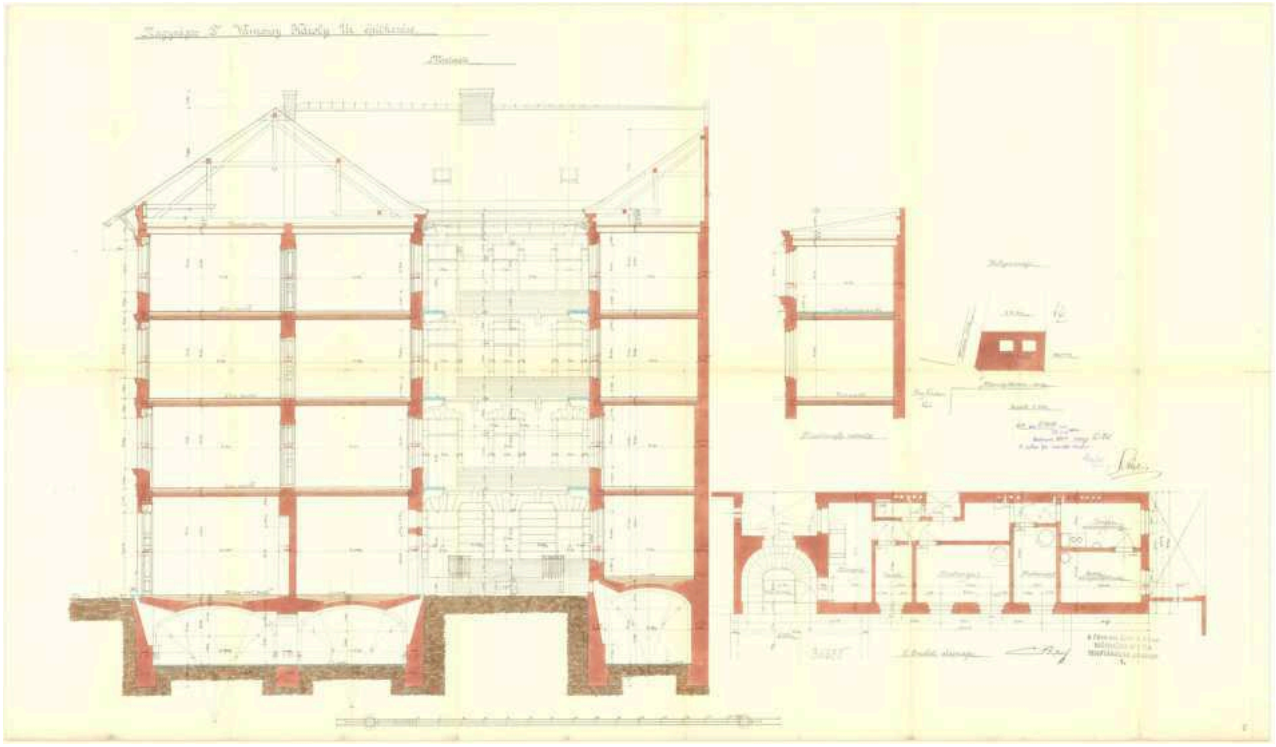
264. Radvánszky-bérház, metszet

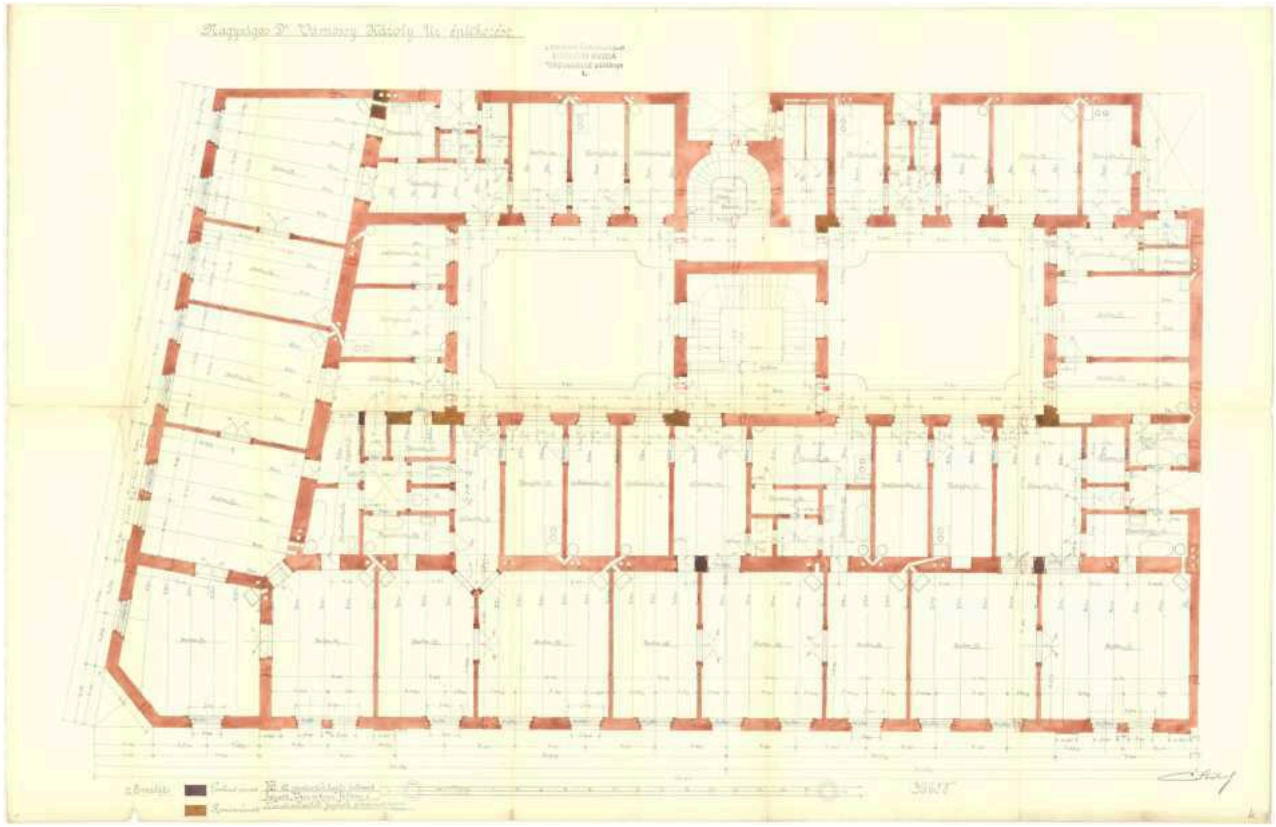
265. Radvánszky-bérház, első emeleti alaprajz

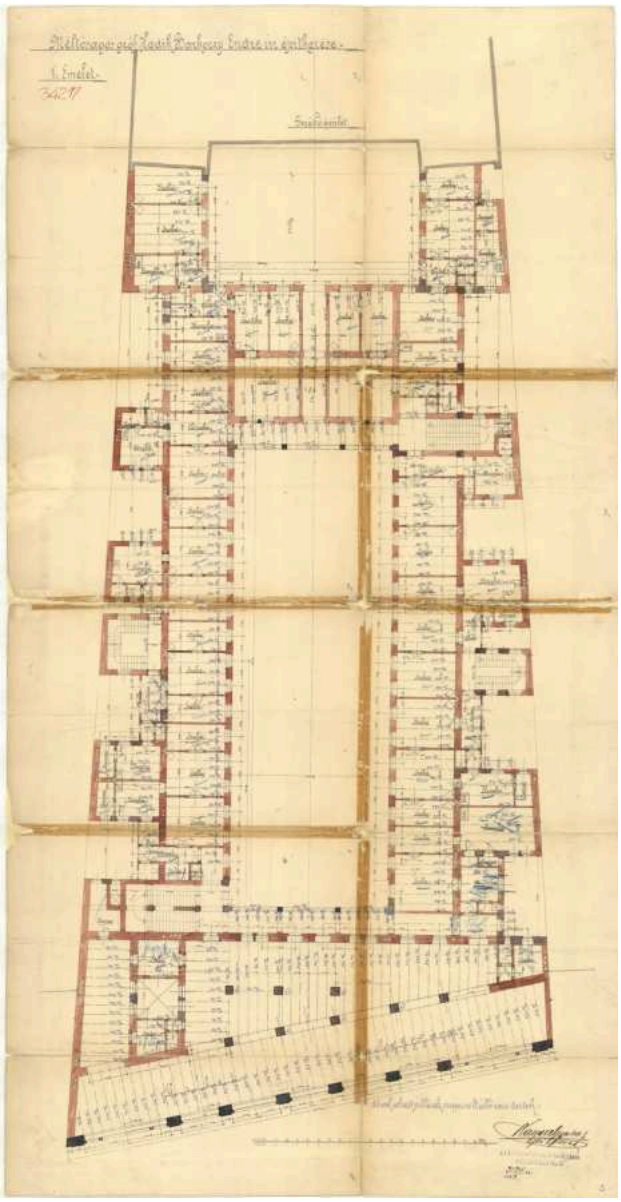
266. Vámossy-bérház, belső udvar

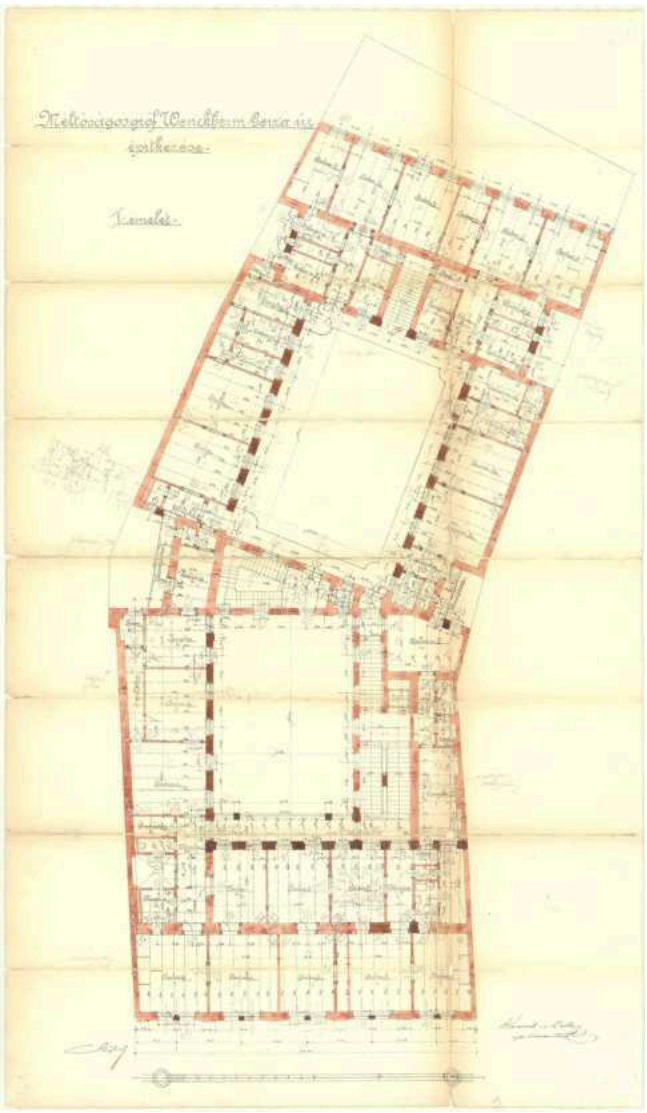
267. Vámossy-bérház, metszet

268. Vámossy-bérház, második emeleti alaprajz

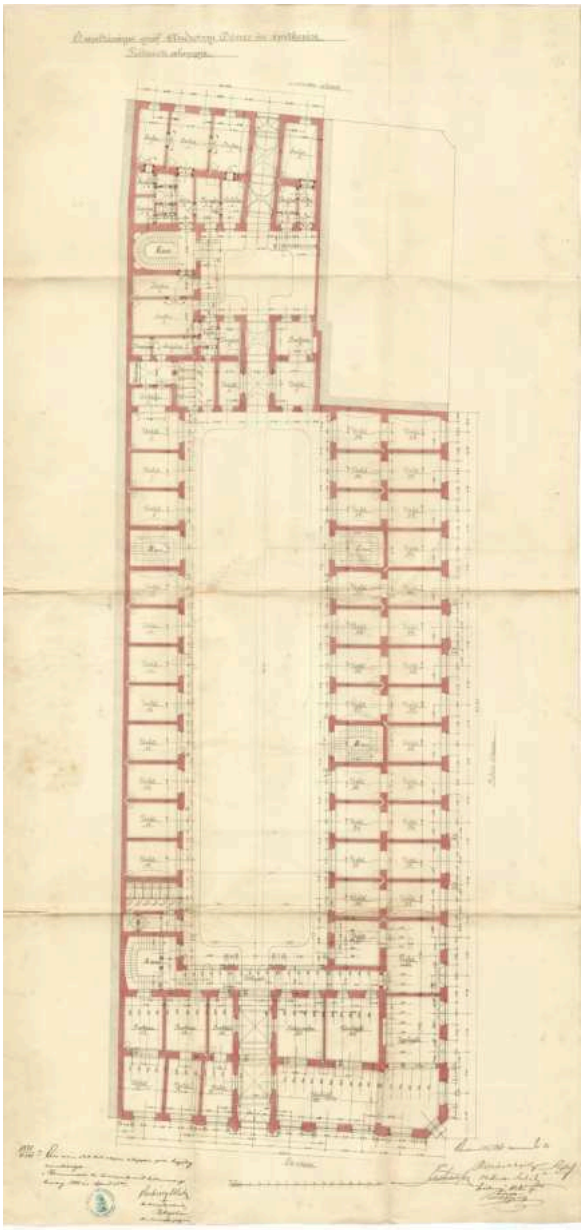
269. Hadik-Barkóczy-bérház, első emeleti alaprajz

270. Wenckheim-bérház, első emeleti alaprajz

271. Wenckheim-bérház, előcsarnok mennyezete

272. Kassa, Andrássy-bérház, földszinti alaprajz

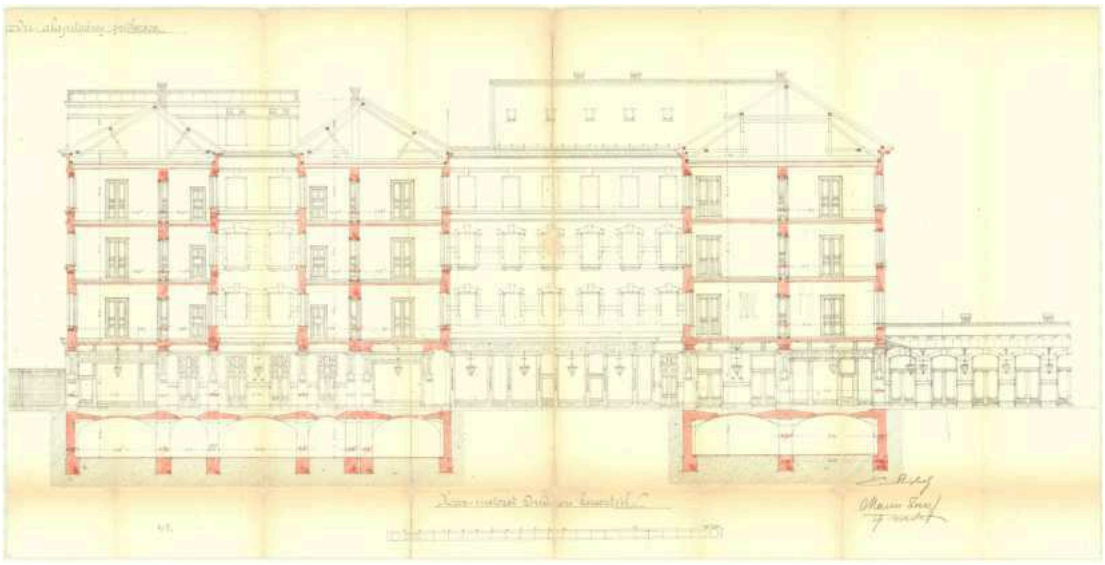
273. Kassa, Andrássy-bérház, első udvar

274. Kassa, Andrássy-bérház, első udvar homlokzatának részlete

275. Kassa, Andrássy-bérház, második udvar

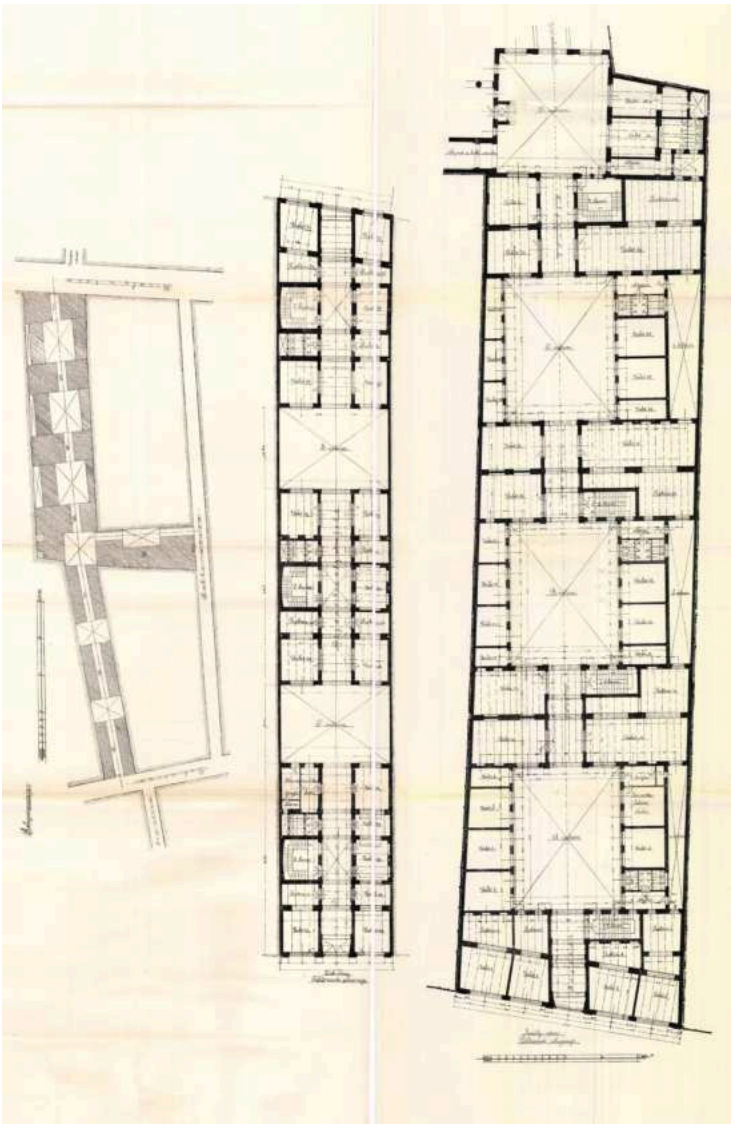
276. Gozsdu-udvar, metszet

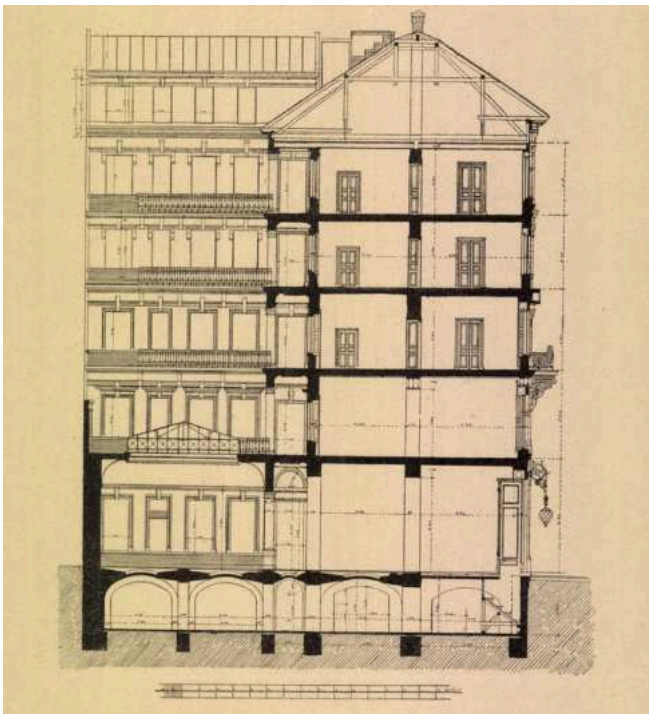
277. Gozsdu-udvar, udvarsor részlete

278. Gozsdu-udvar, udvarsor részlete

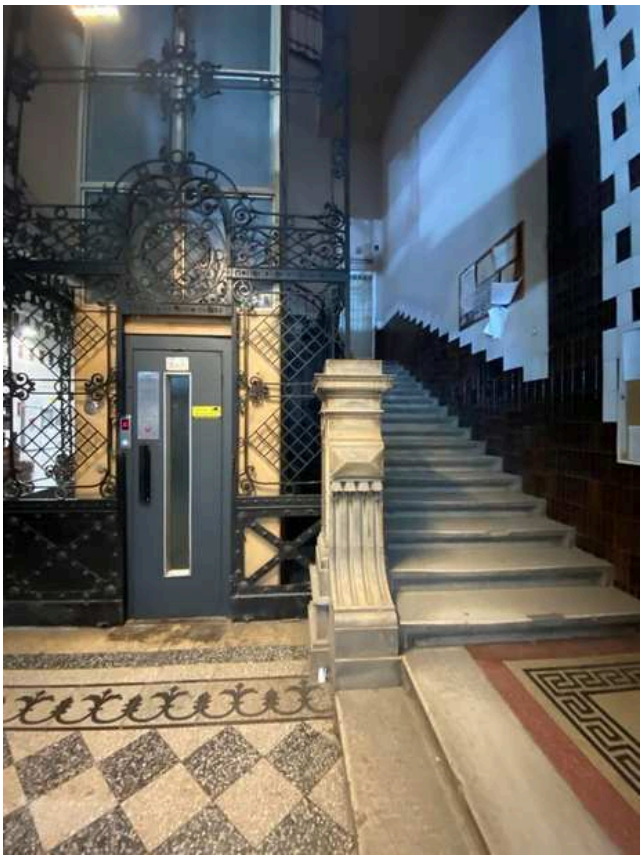
279. Gozsdu-udvar, földszinti alaprajz

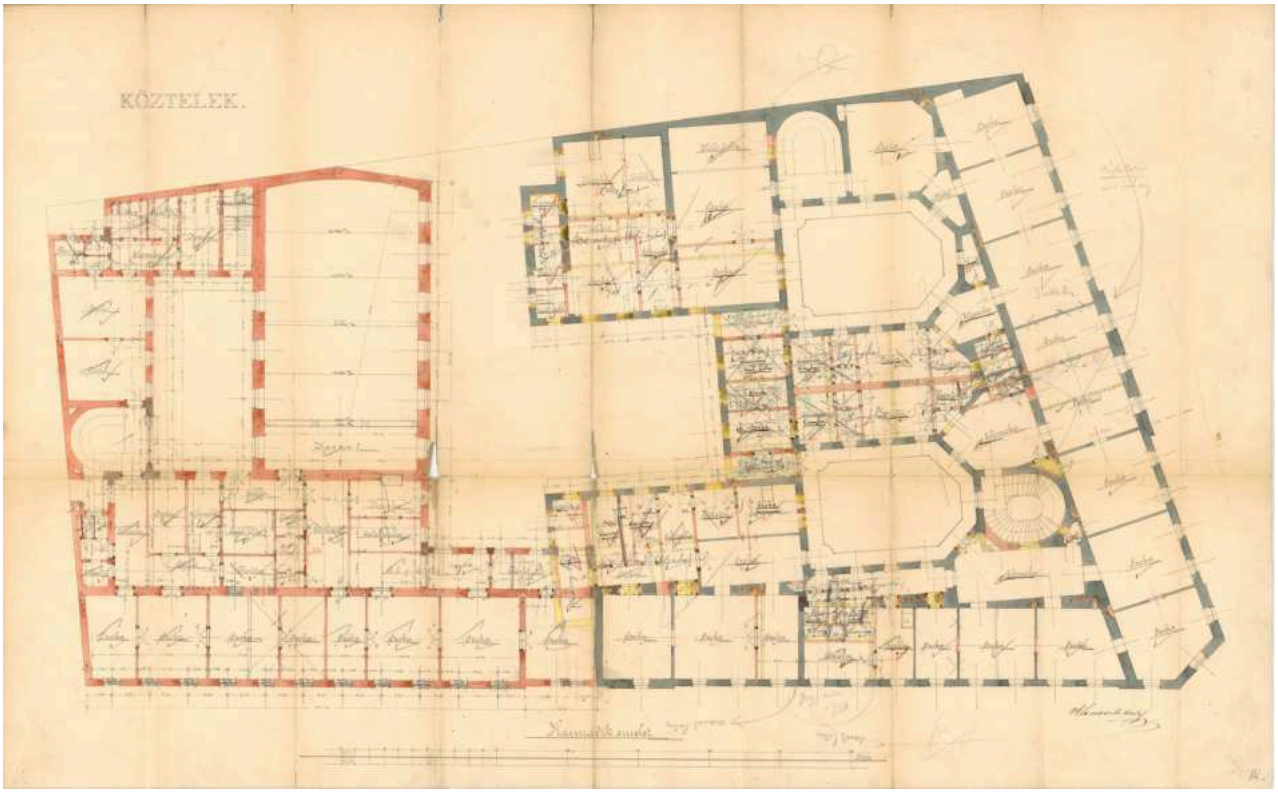
280. Szapáry-bérház, metszet

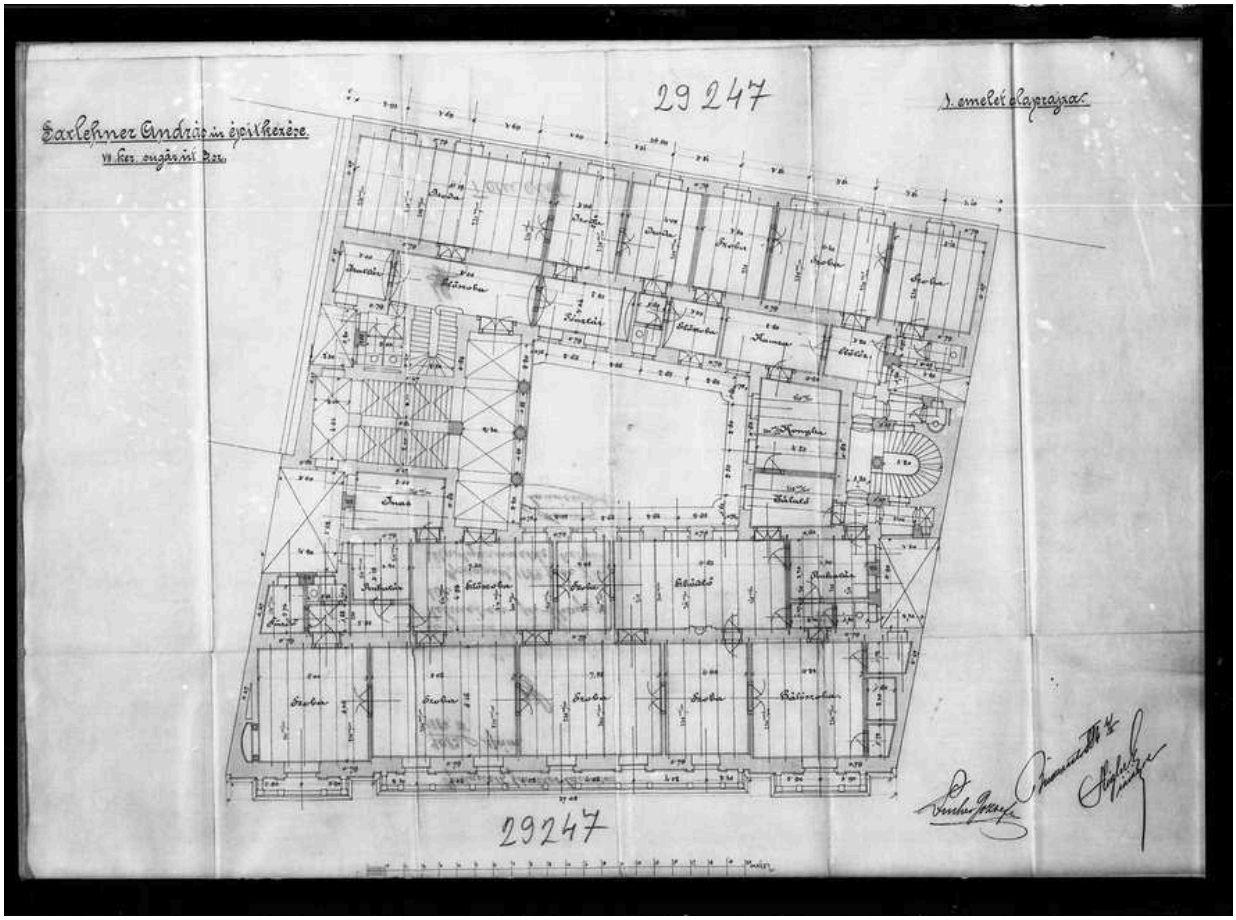
281. Szapáry-bérház, fedett belső udvar

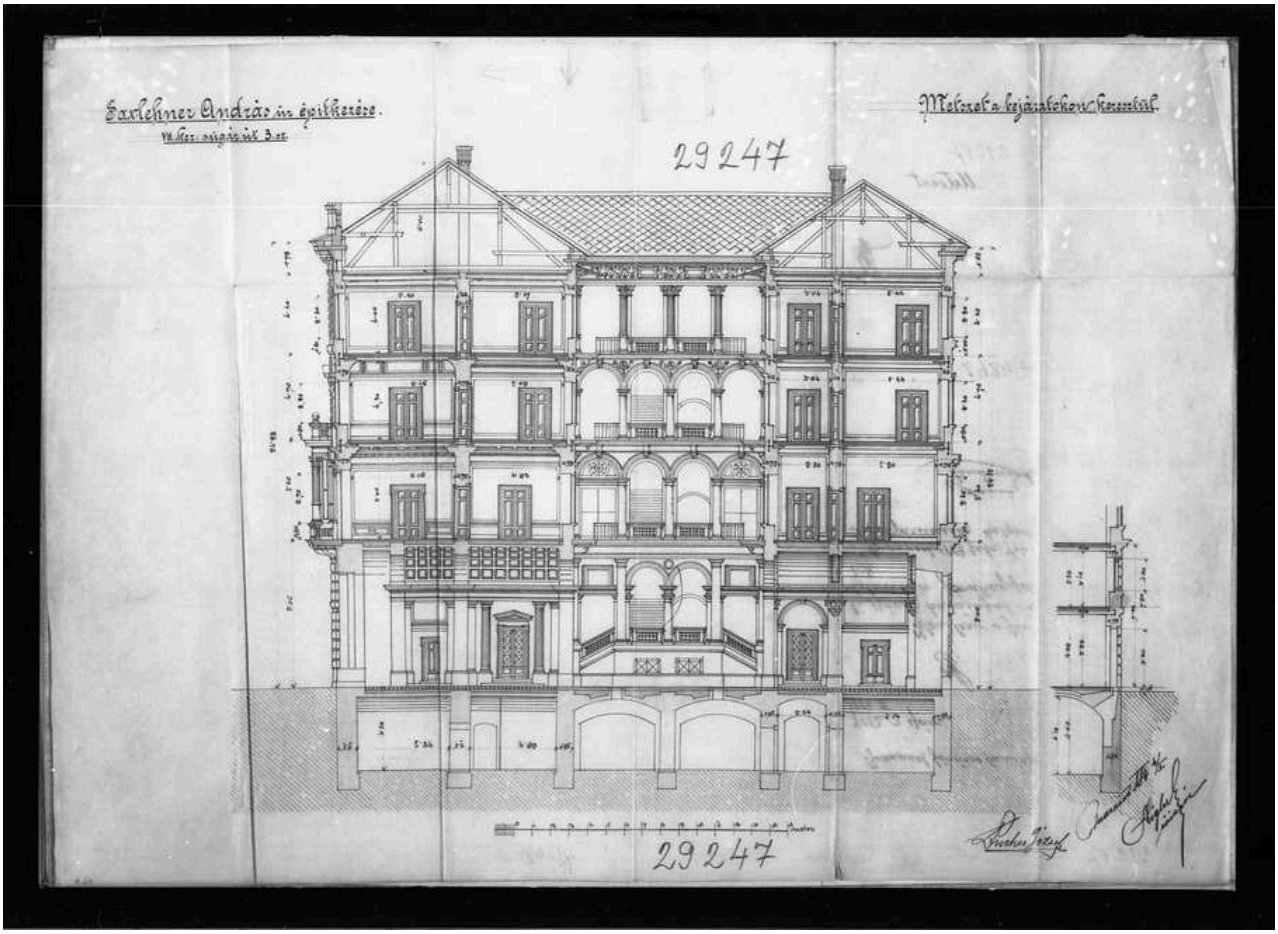
282. Szapáry-bérház, lépcsőház

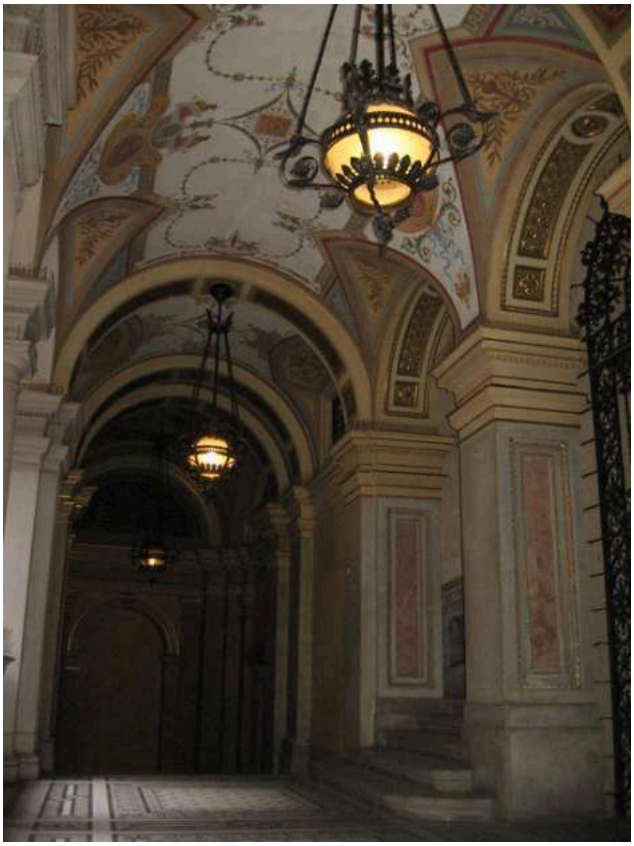
283. Köztelek-ház, harmadik emeleti alaprajz

284. Saxlehner-palota, első emeleti alaprajz

285. Saxlehner-palota, metszet

286. Saxlehner-palota, lépcsőház

287. Saxlehner-palota, lépcsőház

288–290. Saxlehner-palota, belső téri részletek

291–293. Saxlehner-palota, részletek a Saxlehner-lakásból

294. Szapáry-bérház, lépcsőház
eredeti csempékkel

295. Vámossy-bérház, mákgubós csempe

296. Pulszky-palota

297–300. Pulszky-palota,
homlokzati részletek

301. Hevesi-villa, homlokzati terv

302. Hevesi-villa, főhomlokzat 2018-ban

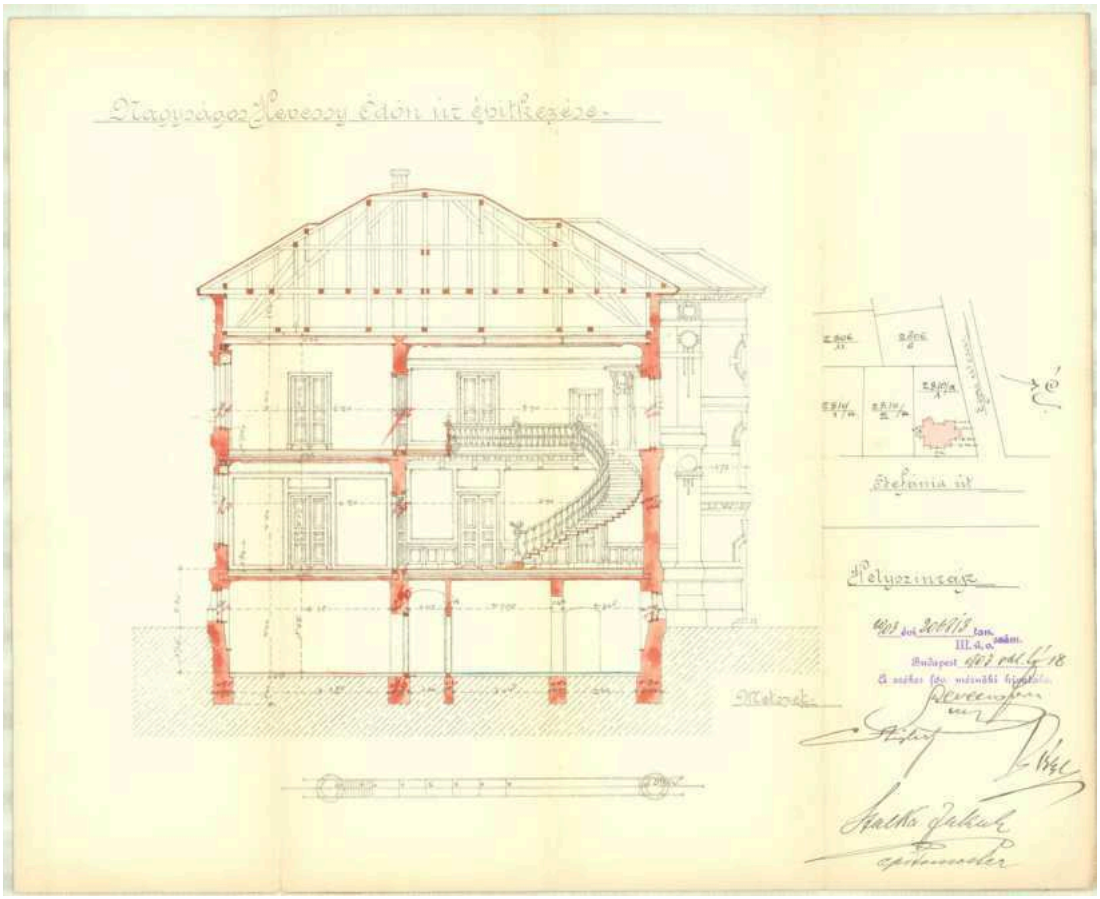
303. Hevesi-villa, oldalhomlokzat 2018-ban

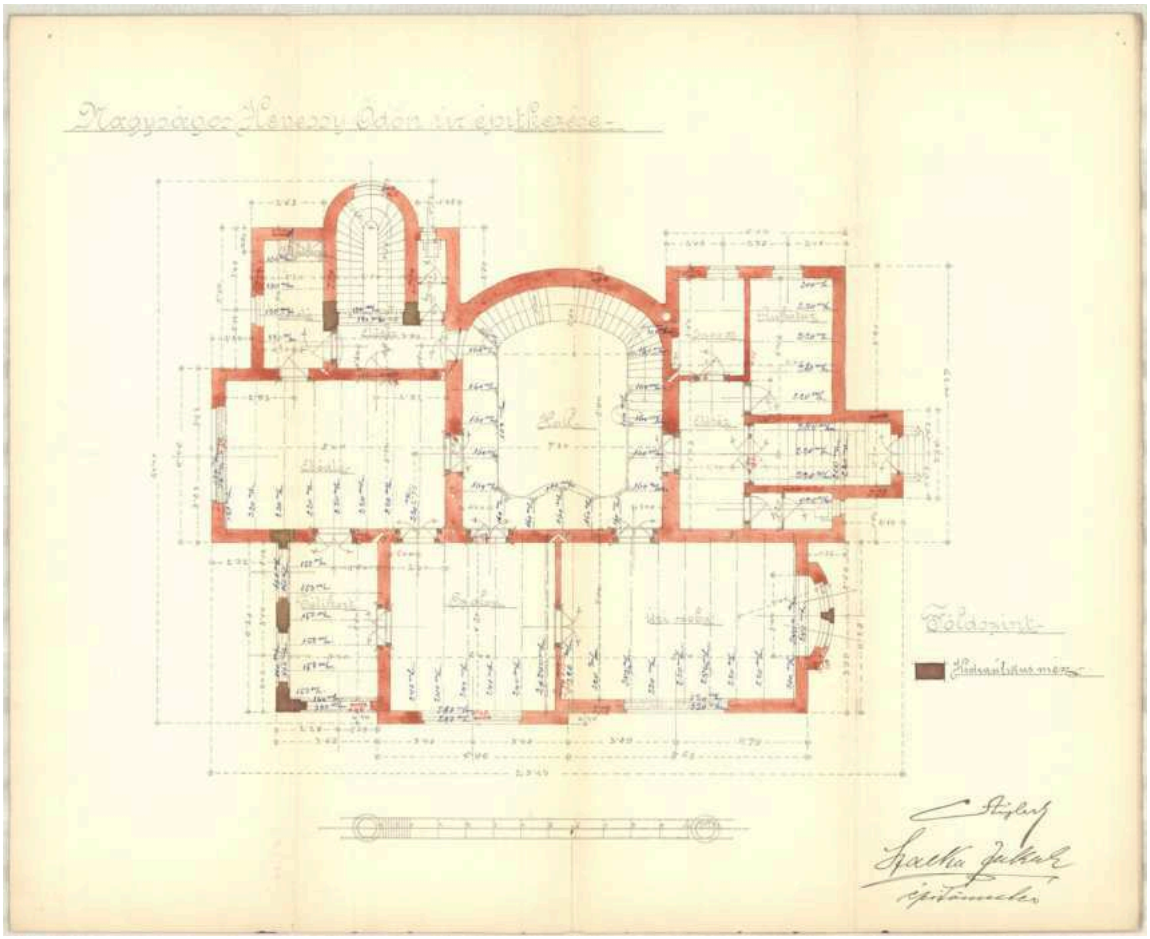
304. Hevesi-villa, főhomlokzat 2024-ben

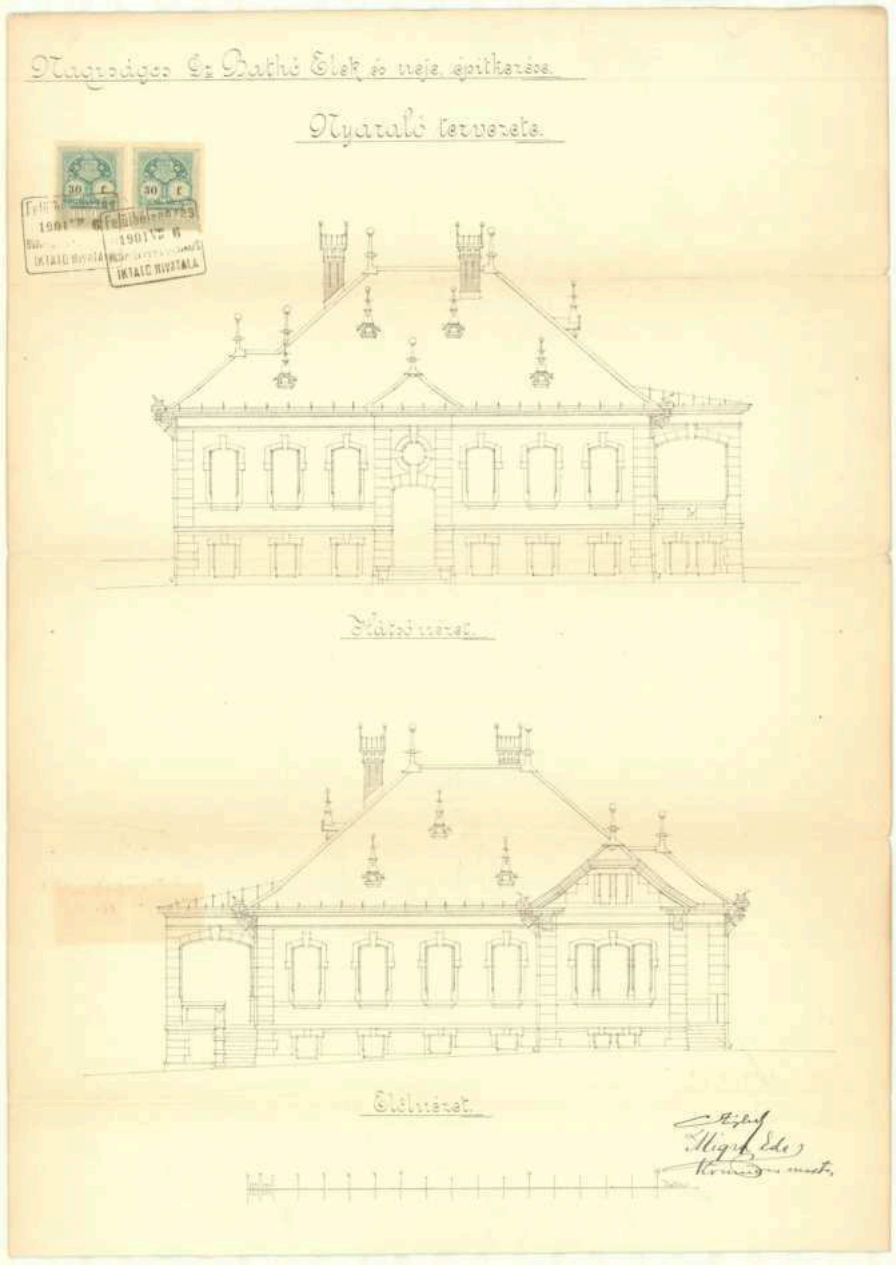
305. Hevesi-villa, oldalhomlokzat 2024-ben

306. Hevesi-villa, metszet

307. Hevesi-villa, földszinti alaprajz

308. Bathó-villa, homlokzati terv

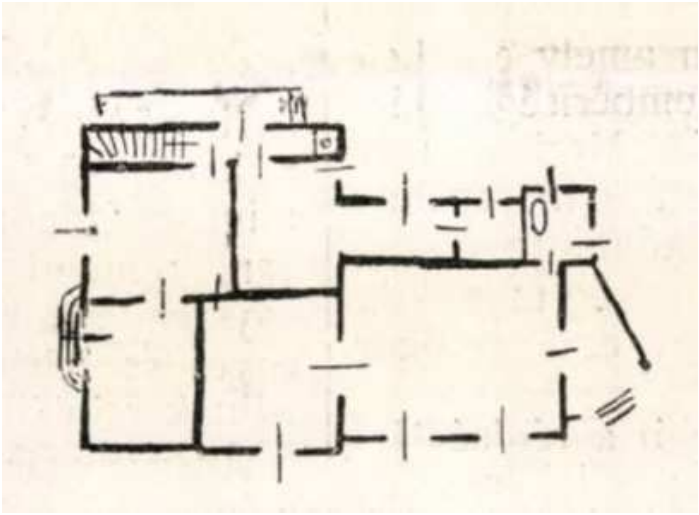
309. Bathó-villa, homlokzati részlet

310. Bathó-villa, homlokzat napjainkban

311. Mátyásföldi villa

312. Mátyásföldi villa, alaprajz

313. Balatonfüred, Vaszary-villa

314. Balatonfüred, Vaszary-villa, oromzat

315. Balatonfüred, Vaszary-villa, címer

316. Balatonfüred, Vaszary-villa, a gúlasisak csúcsa

317. Balatonfüred, Vaszary-villa, utcai homlokzat részlete

318. Balatonfüred, Vaszary-villa, enteriőr

319. Kiscsákó, Geist-kiskastély

320. Kiscsákó, Geist-kiskastély, tetőszerkezet részlete

321. Vác, Piufsich-kiskastély

322. Vác, Piufsich-kiskastély

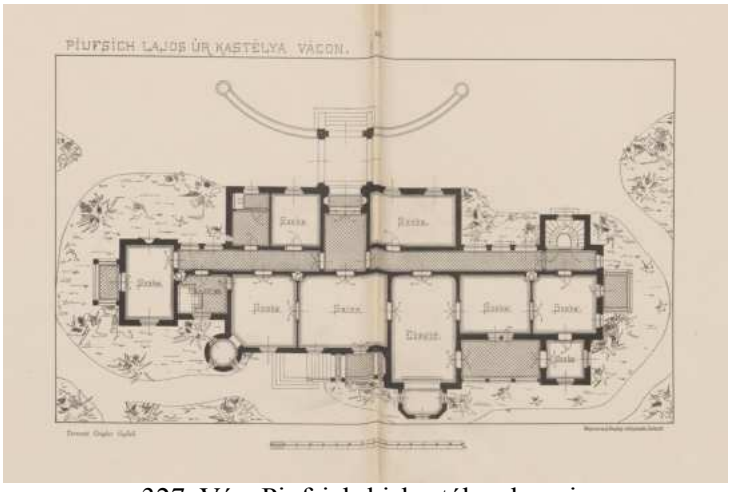
323. Vác, Piufsich-kiskastély

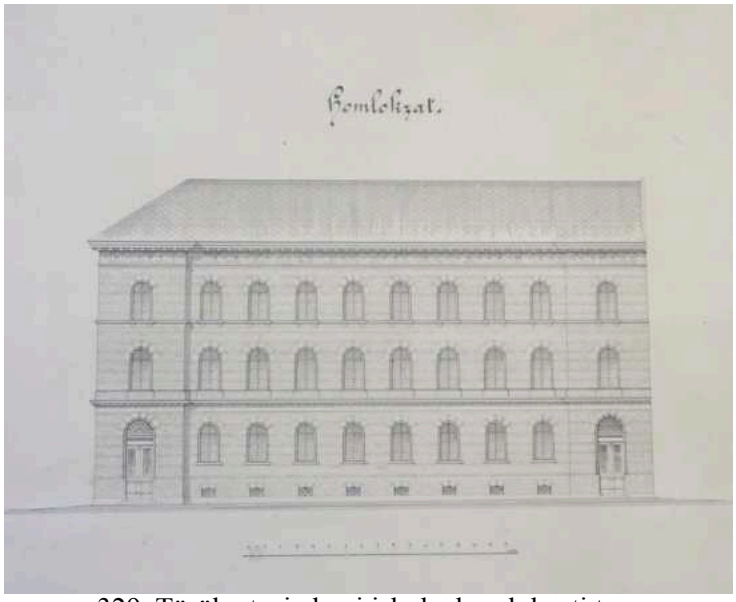
324–326. Vác, Piufsich-kiskastély, részletek

327. Vác, Piufsich-kiskastély, alaprajz

328. Csegőd, Tisza-kastély

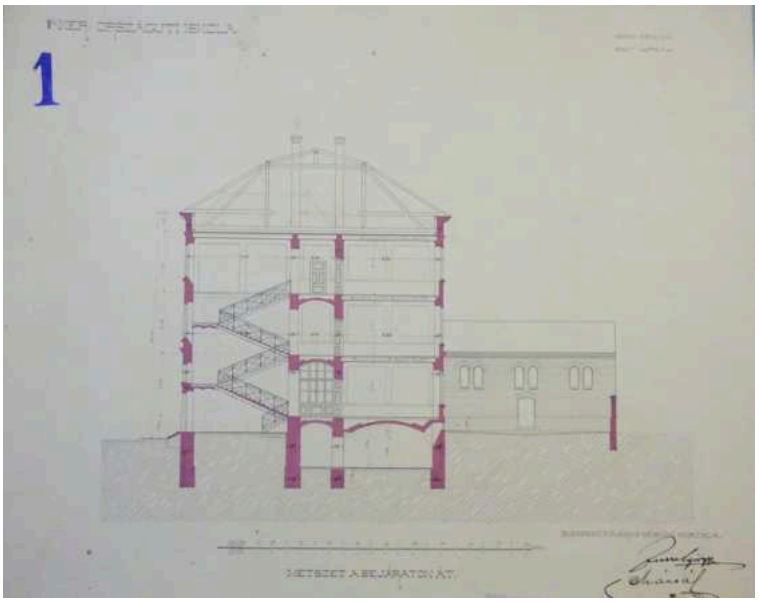
329. Török utcai elemi iskola, homlokzati terv

330. Török utcai elemi iskola, hátsó homlokzat

331. Török utcai elemi iskola, homlokzat

332. Török utcai elemi iskola

333. Török utcai elemi iskola, metszet

334. Török utcai elemi iskola, lépcsőház

335. Szob, Lujza leányiskola

336. Szob, Lujza leányiskola

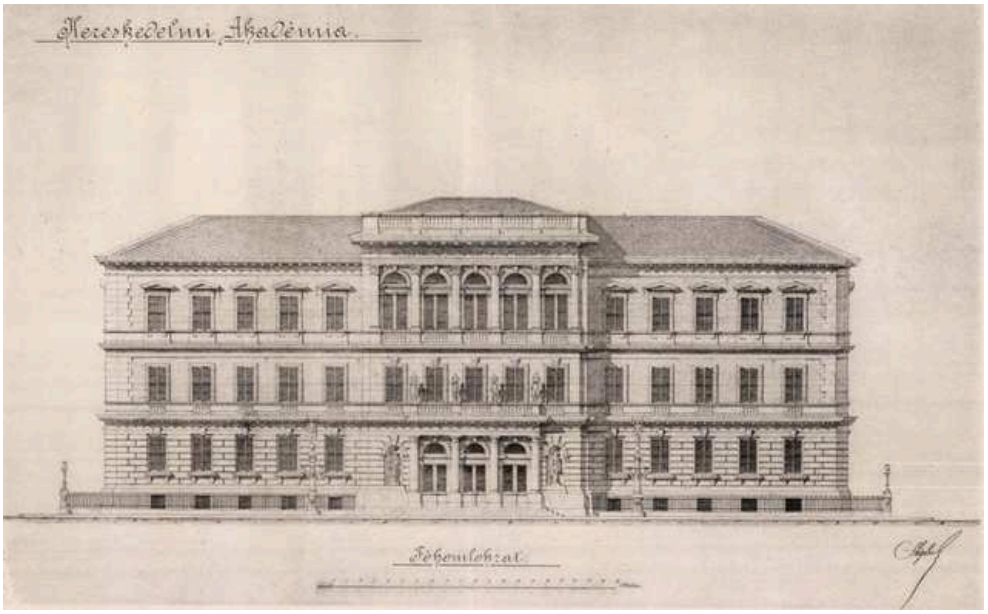
337. Szob, Lujza leányiskola

338. Szob, Lujza leányiskola, előcsarnok

339. Szob, Lujza leányiskola, kapu vasalata

340. Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat terve

341. Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat

342. Kereskedelmi Akadémia, főhomlokzat

343. Kereskedelmi Akadémia, Hermész

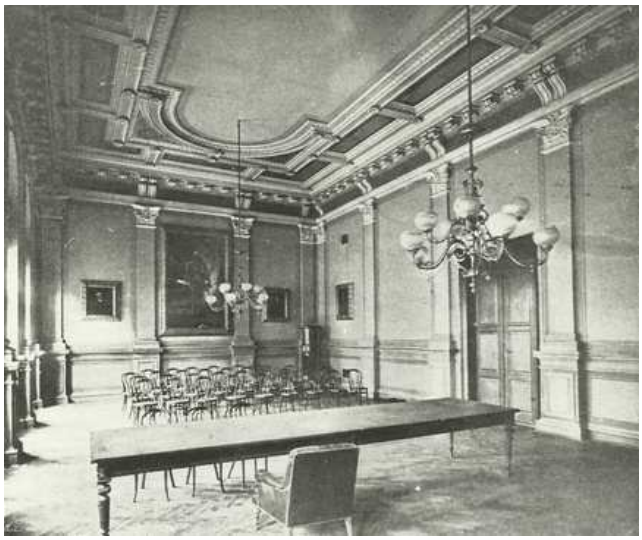
344. Kereskedelmi Akadémia, Béke

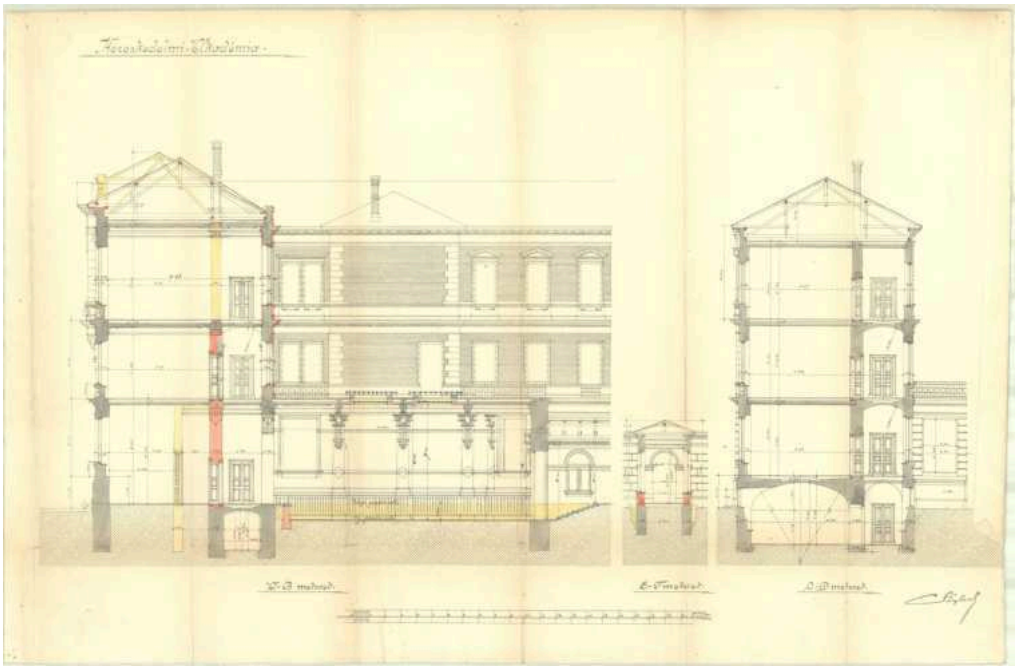
345. Kereskedelmi Akadémia, Hermész

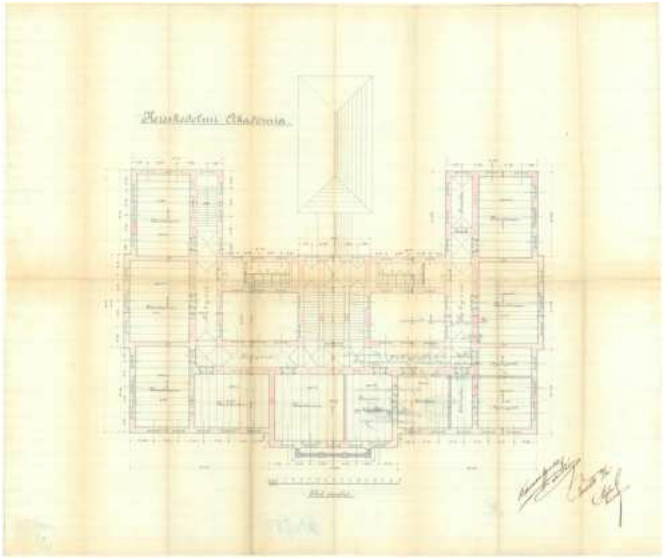
346. Kereskedelmi Akadémia, hátsó homlokzat

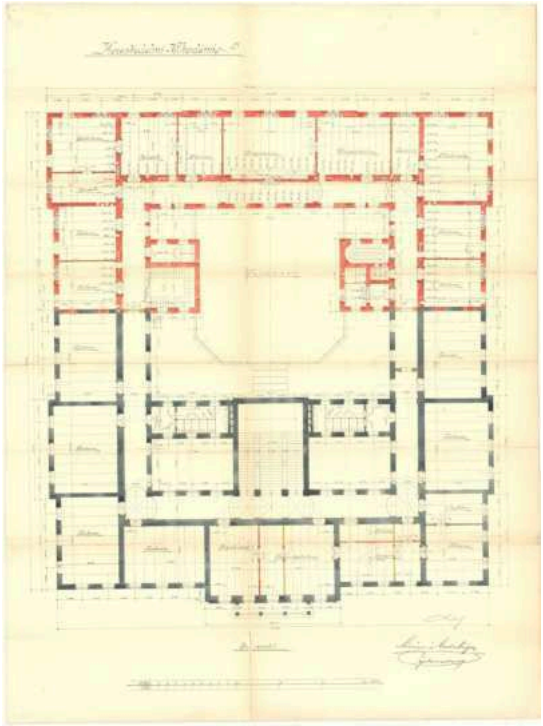
347. Kereskedelmi Akadémia, díszterem

348. Kereskedelmi Akadémia, metszet

349. Kereskedelmi Akadémia, első emeleti alaprajz

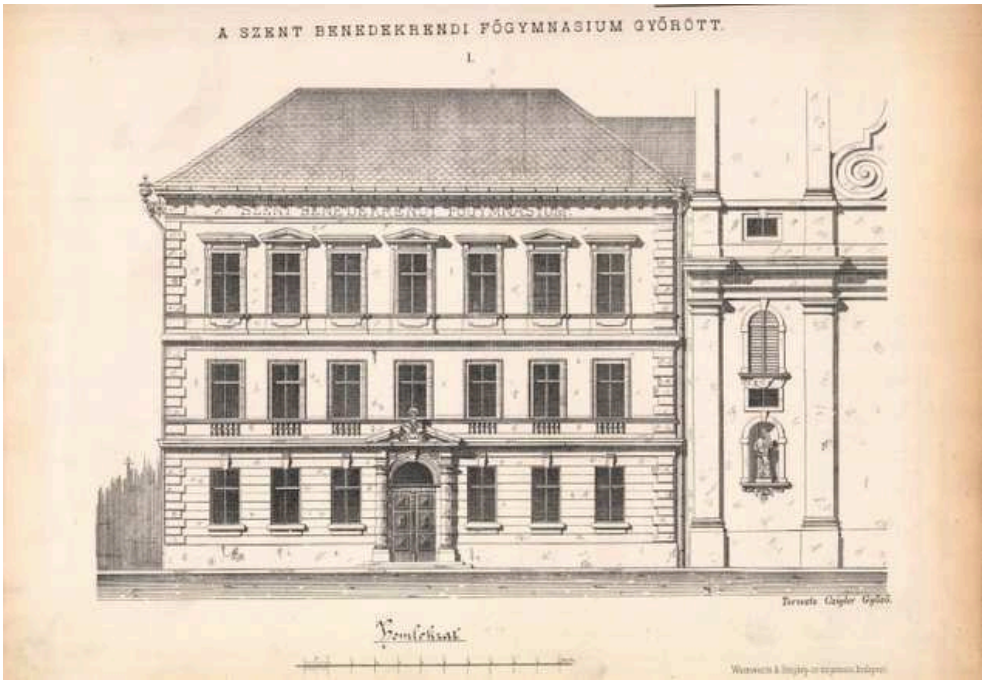
350. Kereskedelmi Akadémia, bővített első emeleti alaprajz

351. Kereskedelmi Akadémia, lépcsőház

352. Kereskedelmi Akadémia, lépcsőház

353. Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium

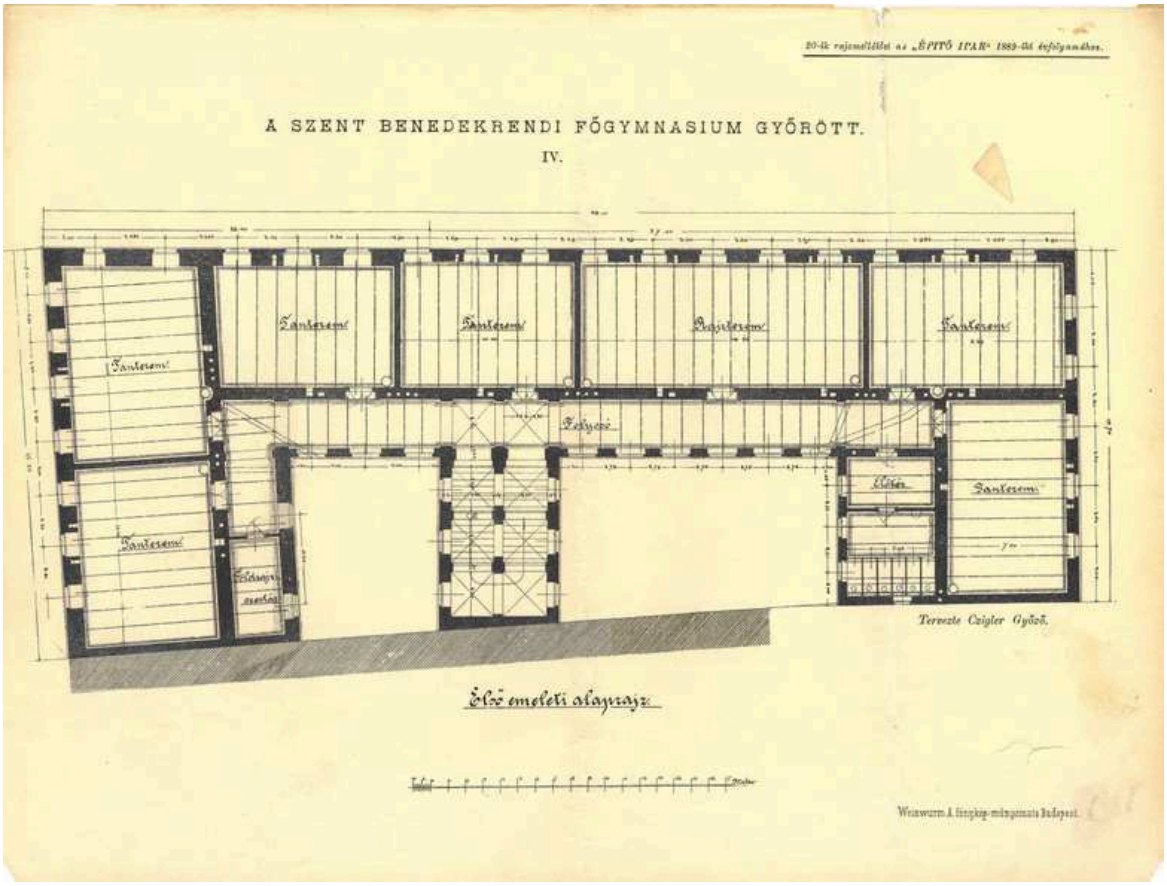
354. Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium

355. Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium, lépcsőház

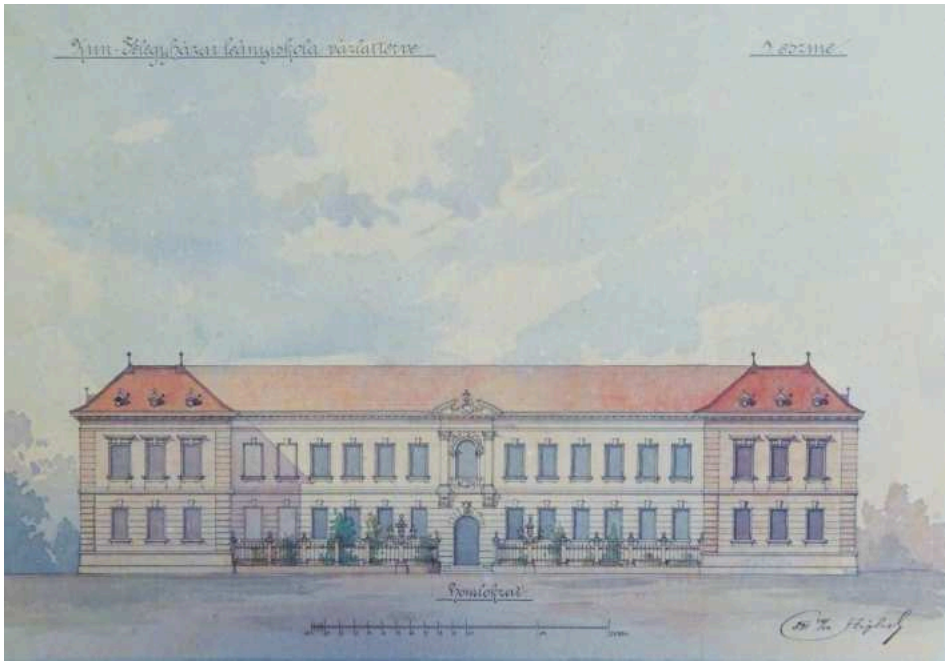

356. Győr, Szent Benedek rendi főgimnázium, lépcsőház

A SZENT BENEDEKRENDI FŐGYMNASIUM GYŐRÖTT.
IV.
Tanterem
Tanterem
Tanterem

359. Kiskunfélegyháza, leányiskola terv

360. Kiskunfélegyháza, leányiskola terv

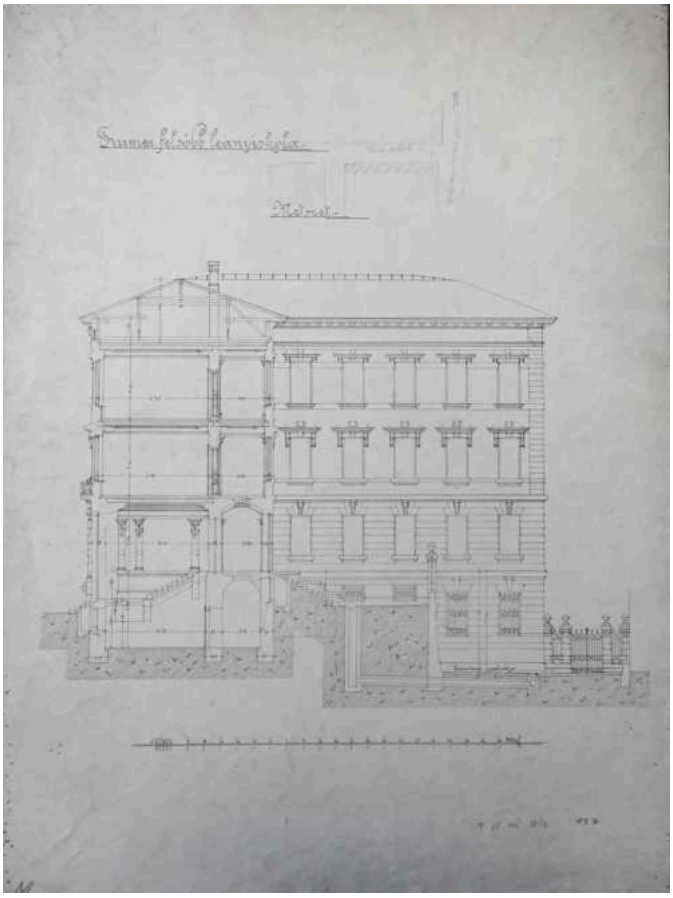
361. Besztercebánya, leányiskola

362. Besztercebánya, leányiskola

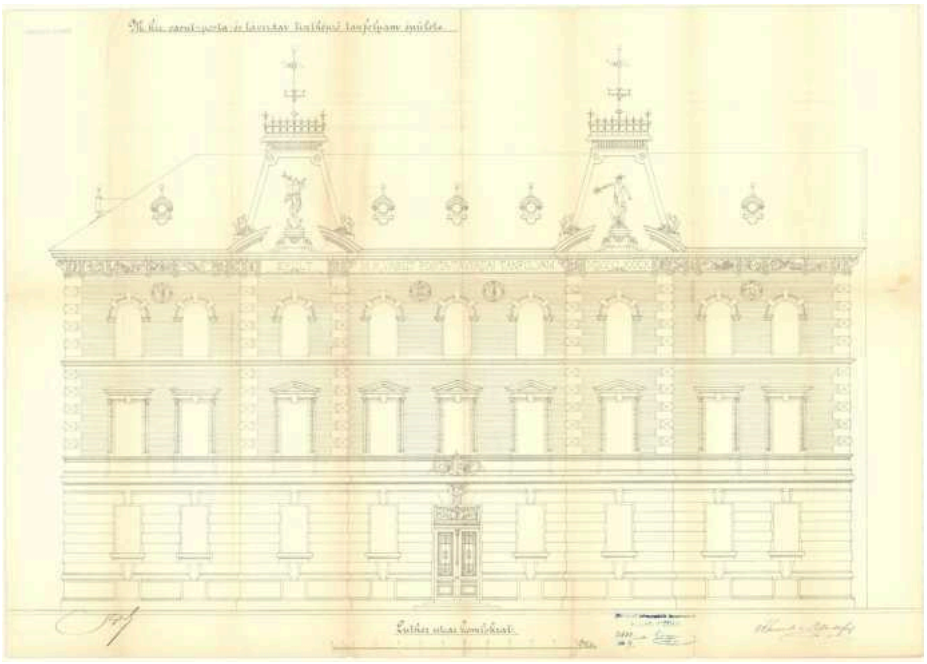
363. Fiume, leányiskola

364. Fiume, leányiskola, metszet

365. Fiume, leányiskola

366. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati terv

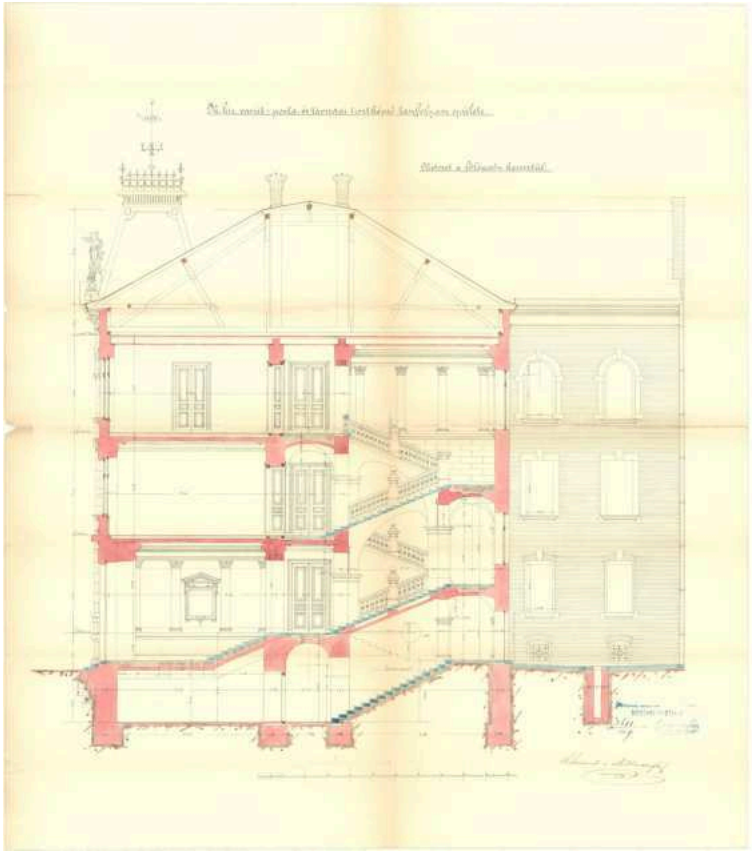
367. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam

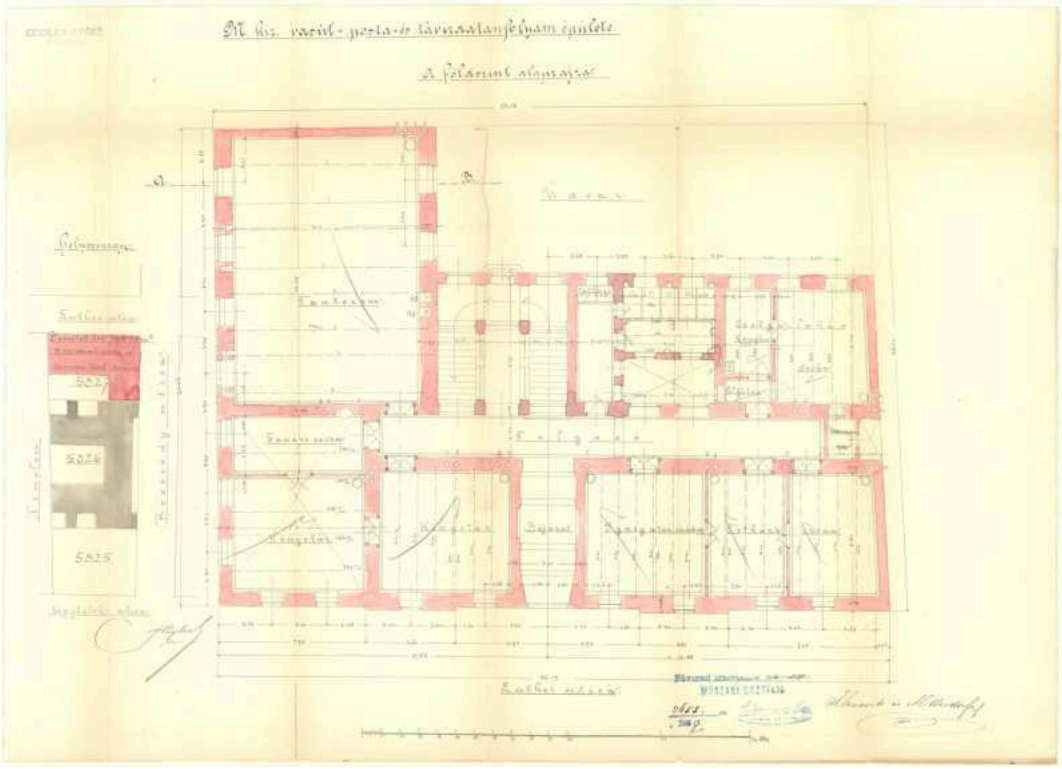
368. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam

369–372. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, homlokzati részletek

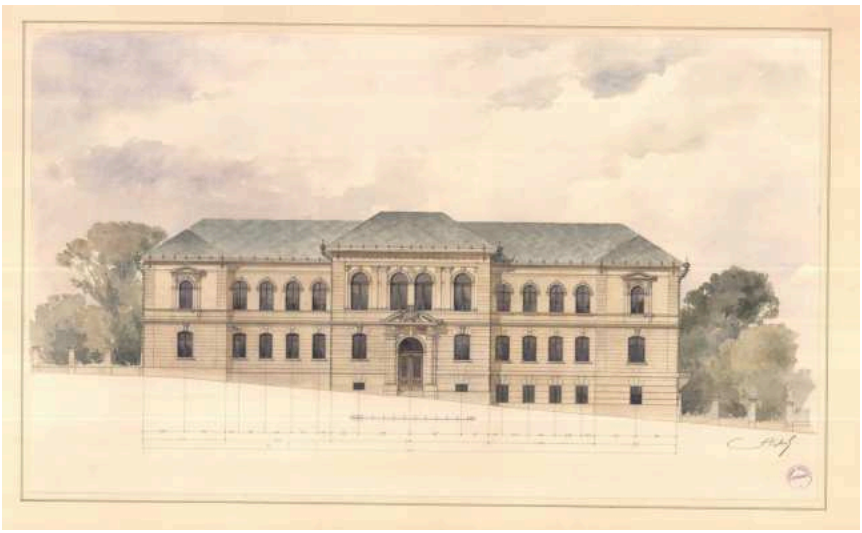
373. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, metszet

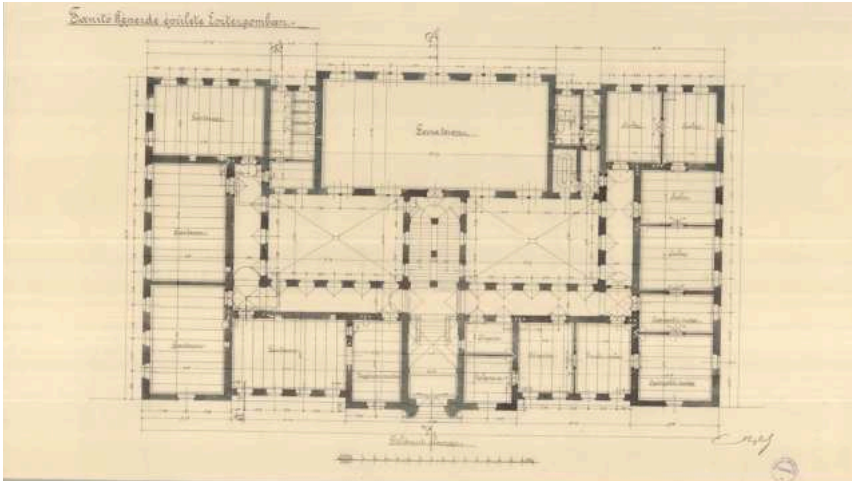

374. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, földszinti alaprajz

375. Magyar Királyi Vasút- Posta- és Távírdai Tisztképző Tanfolyam, lépcsőház

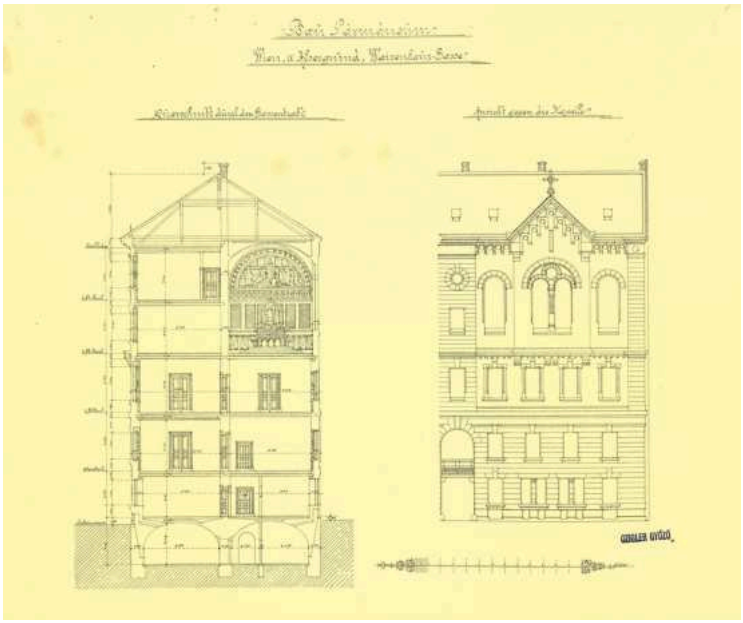

376–377. Esztergom, tanítóképezde, homlokzat és földszinti alaprajz

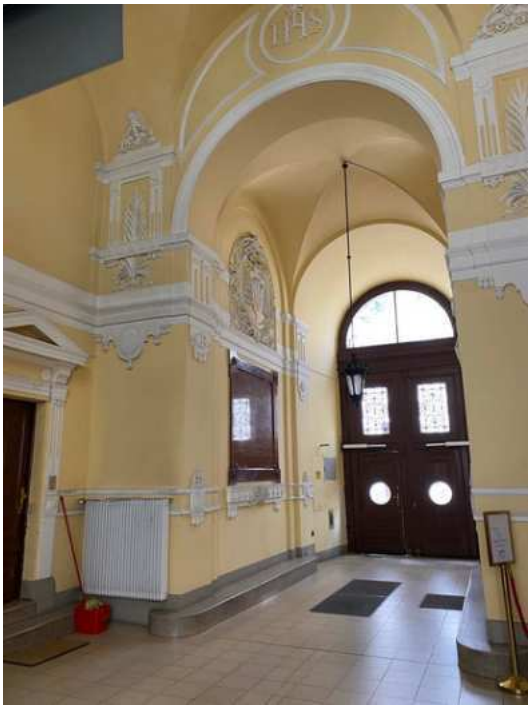
378. Bécs, Pázmáneum

379. Bécs, Pázmáneum, metszet és kápolna felőli homlokzat

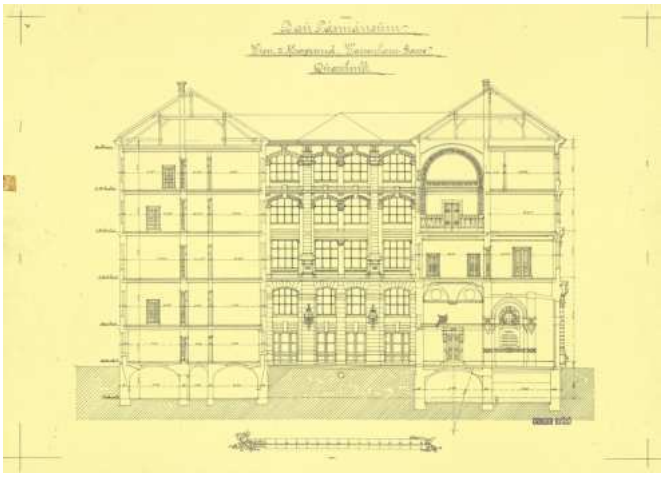
381. Bécs, Pázmáneum, udvari homlokzat

380. Bécs, Pázmáneum, előcsarnok

382. Bécs, Pázmáneum, kápolna

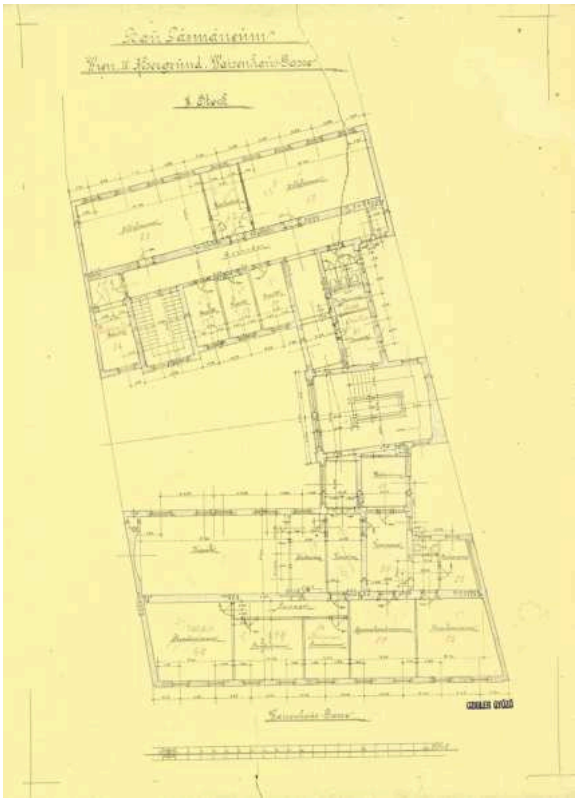
383. Bécs, Pázmáneum, metszet

384. Bécs, Pázmáneum, rácsos kapu

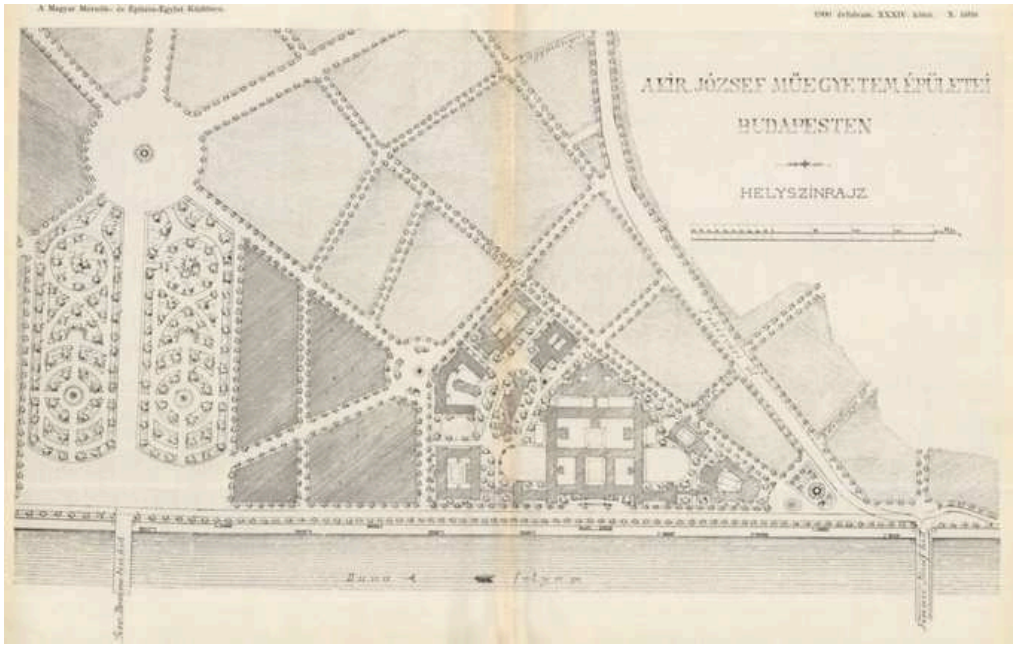
385. Bécs, Pázmáneum, márványtábla

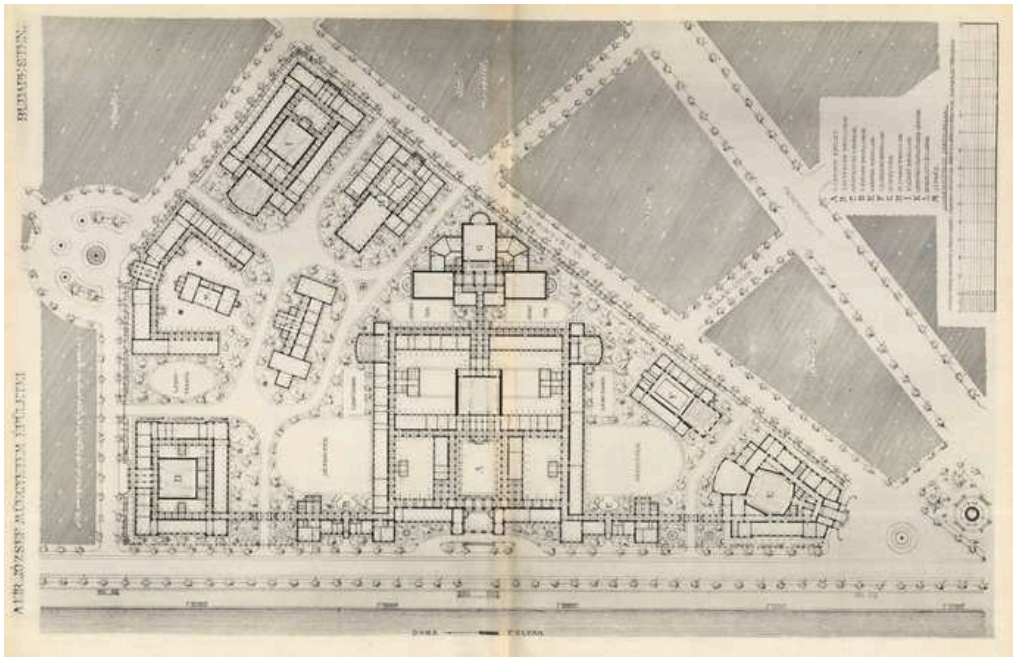
386. Bécs, Pázmáneum, harmadik emeleti alaprajz

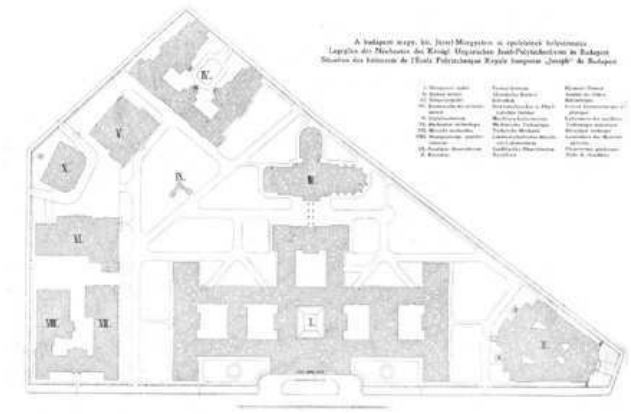
387. Győr, Papnevelő Intézet, Aigner Sándor terve

388. Lágymányosi Műegyetem, Czigler-féle helyszínrajz

389. Lágymányosi Műegyetem, a kampusz Czigler-féle alaprajza

390. Lágymányosi Műegyetem, a kampusz Hauszmann Alajos-féle alaprajza

391. Kémiai pavilon

392. Kémiai pavilon

393. Kémiai pavilon az ostrom után

394. Kémiai pavilon, 1956 körül

395. Kémiai pavilon

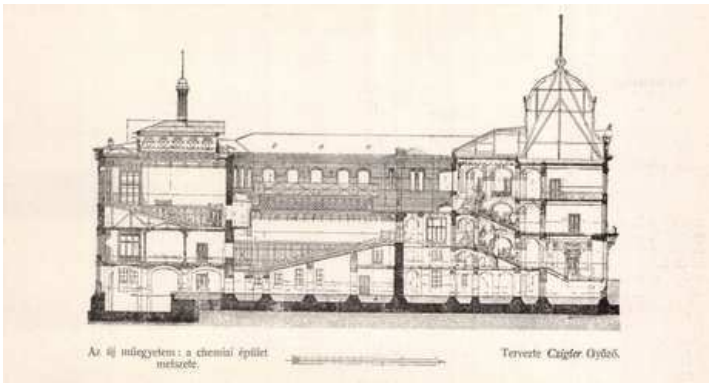
396. Kémiai pavilon, címer

397. Kémiai pavilon, portrémedalion

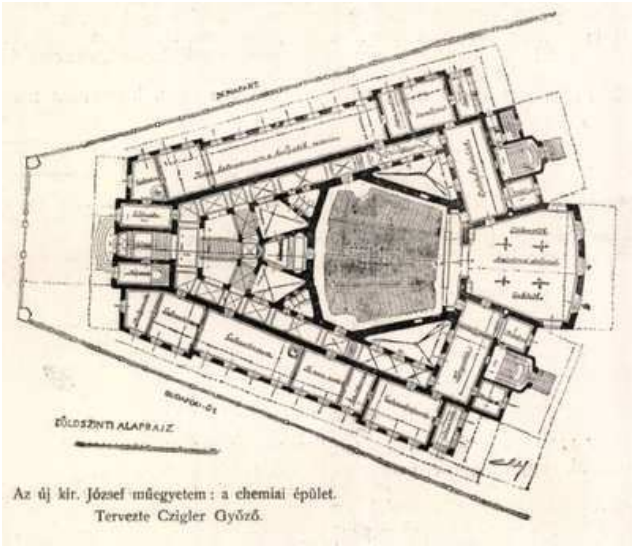
398. Kémiai pavilon, bejárat

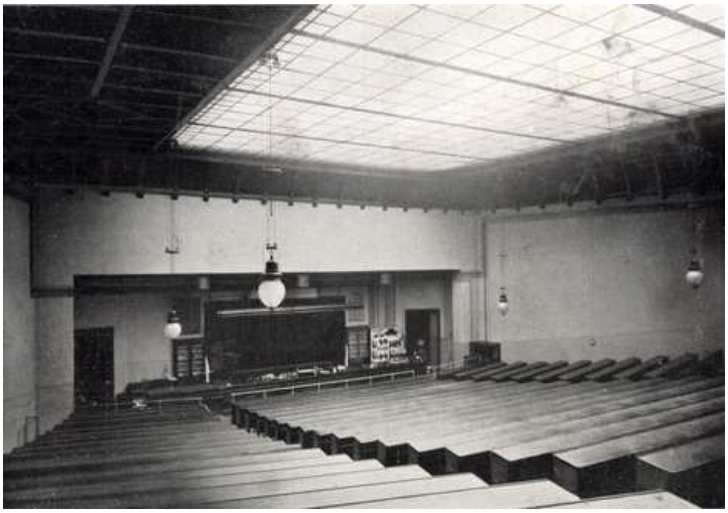
399. Kémiai pavilon, metszet

400. Kémiai pavilon, lépcsőház

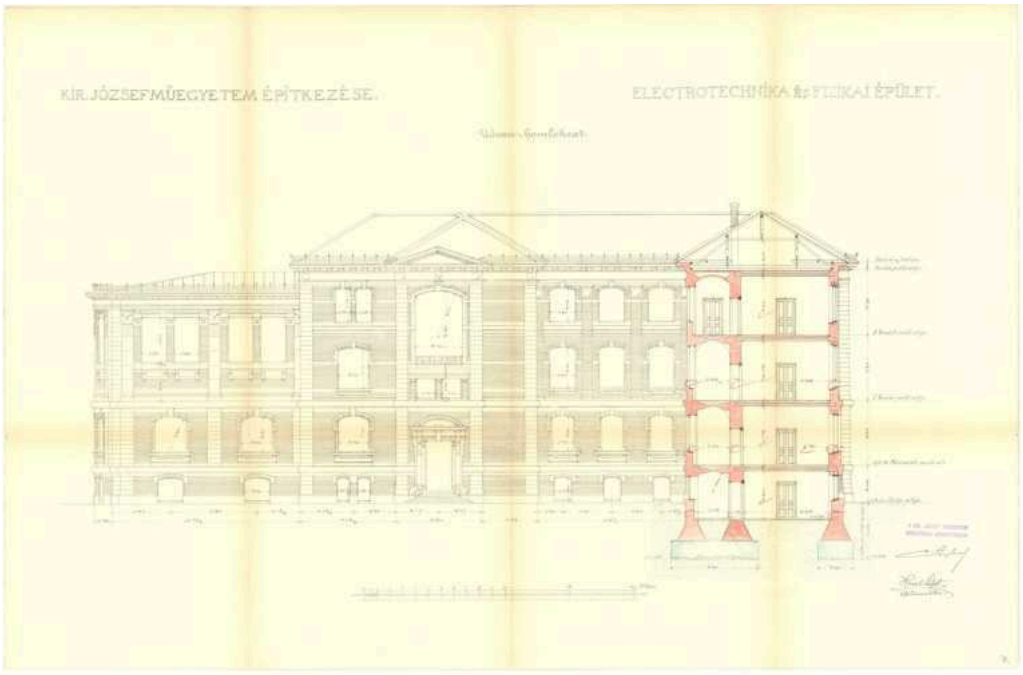
401. Kémiai pavilon, földszinti alaprajz

402. Kémiai pavilon, nagy előadóterem

403. Kémiai pavilon, laboratórium

404. Fizikai és elektrotechnikai pavilon, metszet

405. Fizikai és elektrotechnikai pavilon

406. Fizikai és elektrotechnikai pavilon

407. Fizikai és elektrotechnikai pavilon, elektrotechnikai laboratórium

408. Fizikai és elektrotechnikai pavilon, lépcsőház

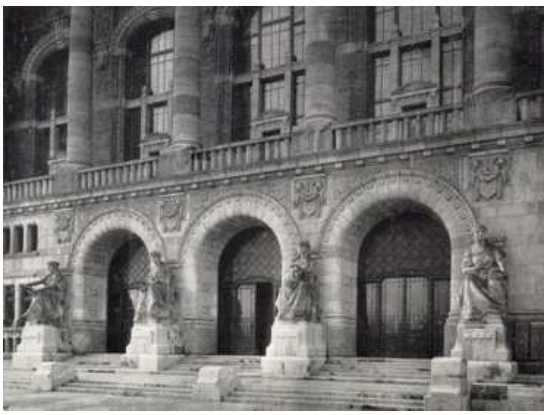
409. Fizikai és elektrotechnikai pavilon, lépcsőház

410. Fizikai és elektrotechnikai pavilon, terrazzo a lépcsőházban

411. Könyvtár, épült Pecz Samu tervei alapján

412. Főépület, épült Hauszmann Alajos tervei alapján

413. Állami Felsőipariskola és Technológiai Iparmúzeum, Hauszmann Alajos, 1887–1889

414. Iparművészeti Múzeum és Iskola, Lechner Ödön, Pártos Gyula, 1893–1896

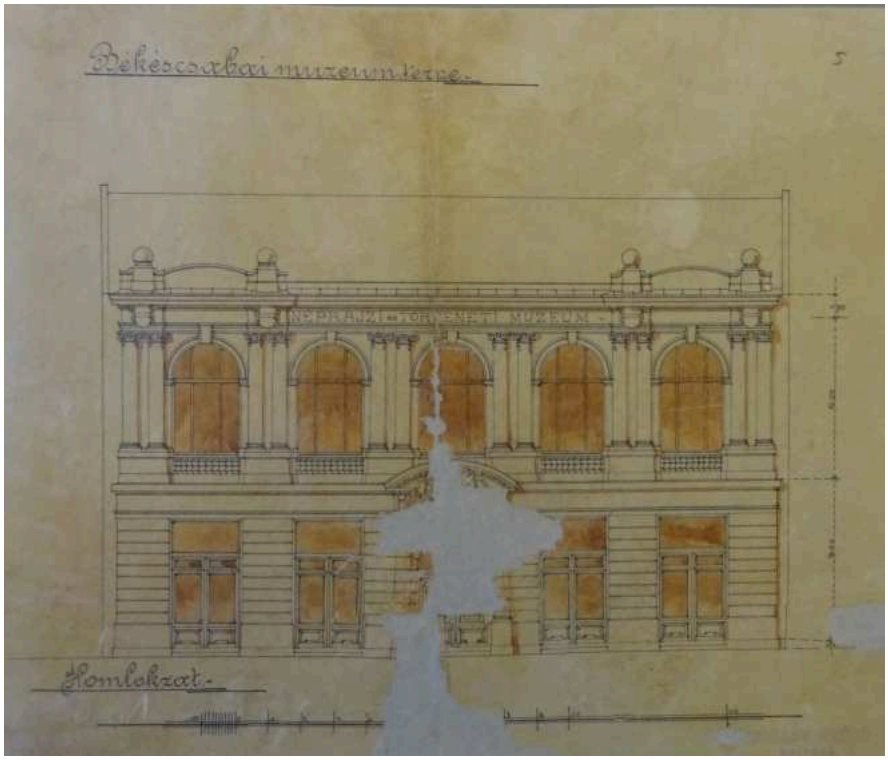
415. Nemzeti Múzeum, Pollack Mihály, 1837–1847

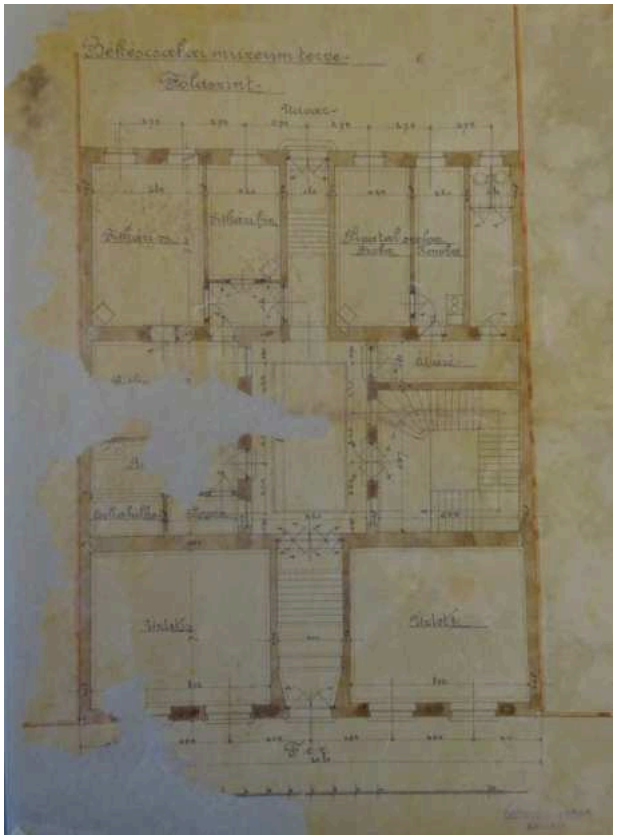
416. Gyula, Békés Megyei Múzeum

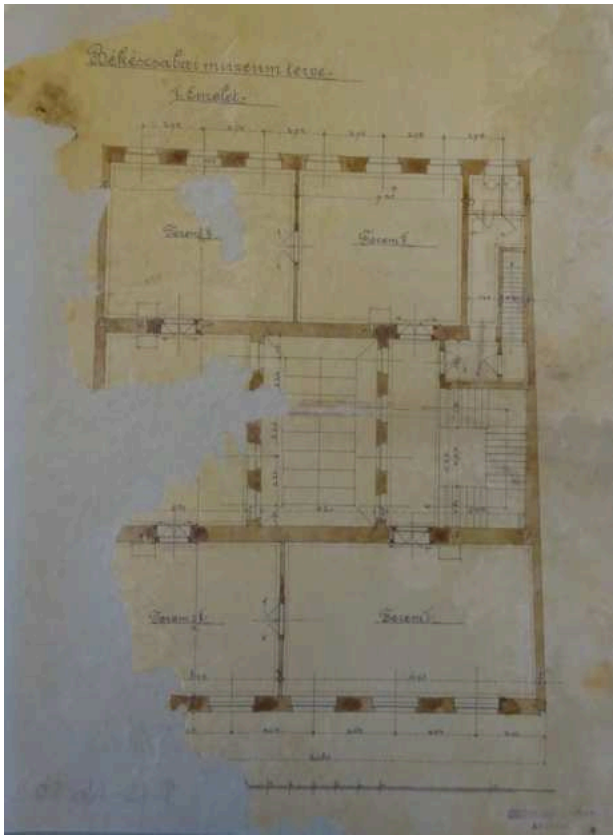
417. Gyula, Békés Megyei Múzeum

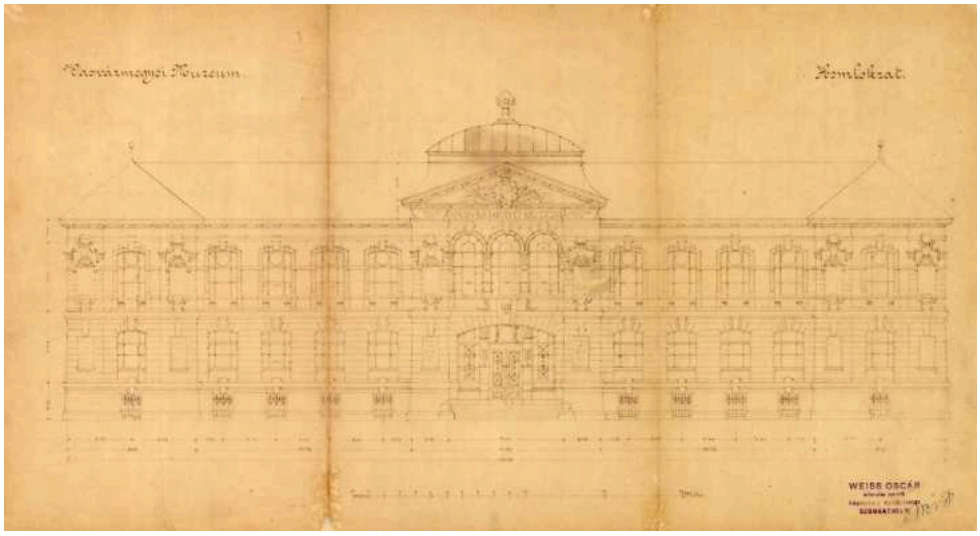
418. Békéscsaba, múzeumterv, homlokzat

419. Békéscsaba, múzeumterv,
földszinti alaprajz

420. Békéscsaba, múzeumterv,
első emeleti alaprajz

421. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, homlokzati terv

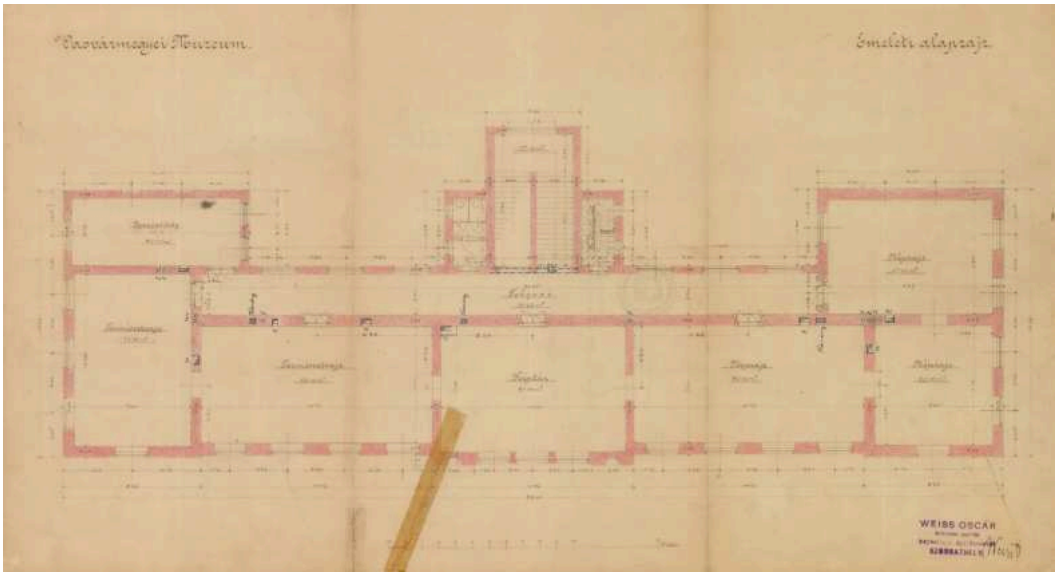
422. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma

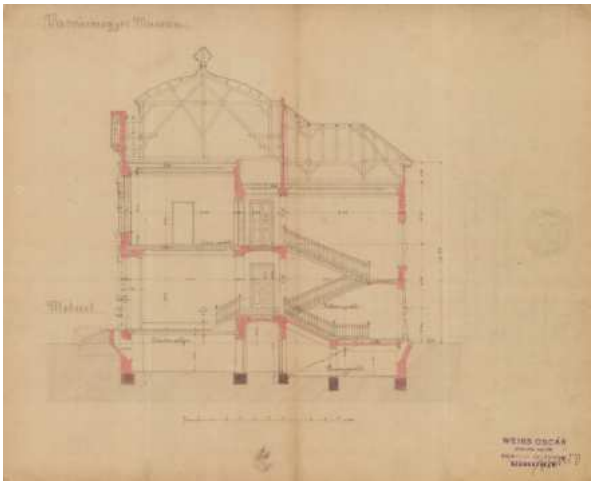
423. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, középrizalit részlete

424. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, bejárat

425. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, emeleti alaprajz

426. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, metszet

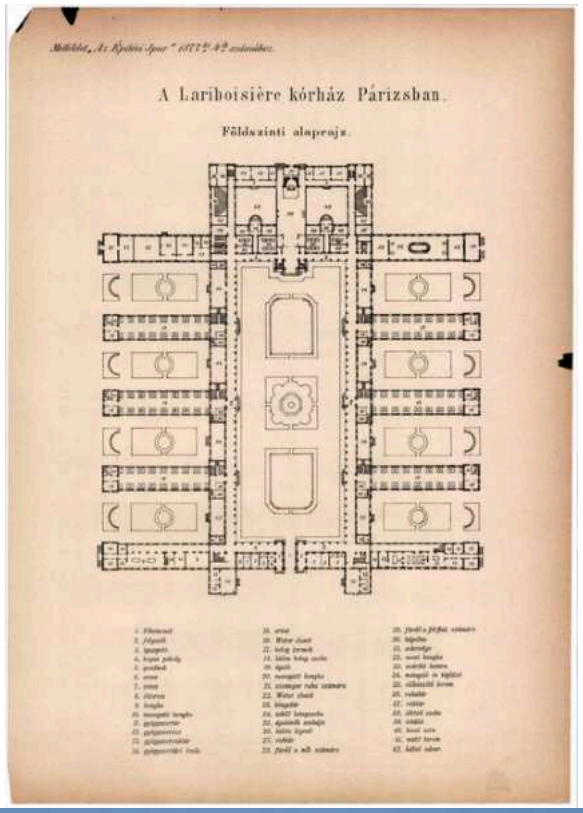
427–429. Szombathely, Vasvármegyei Kultúregylet Múzeuma, belső téri részletek

430. Nagyszalonta, Arany János Emlékmúzeum

431. Rókus Kórház

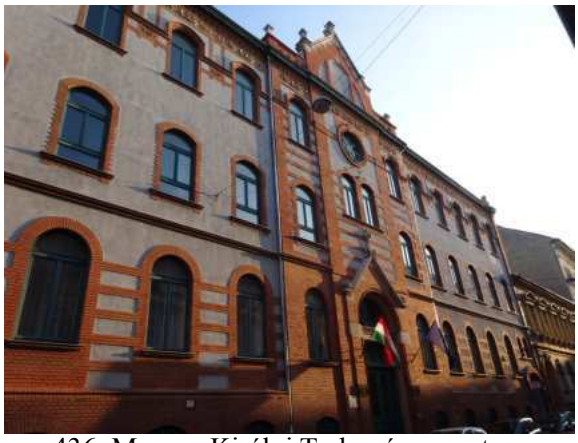
432–433. Párizs, Lariboisière Kórház, alaprajz és udvar

434. Szent István Kórház,
Hauszmann Alajos, 1883–1885

435. Budai Irgalmasrendi Kórház,
Kiss István, 1901–1903

436. Magyar Királyi Tudományegyetem
Kísérleti Kórháza és Gyógytani Intézete,
Pasteur Intézet

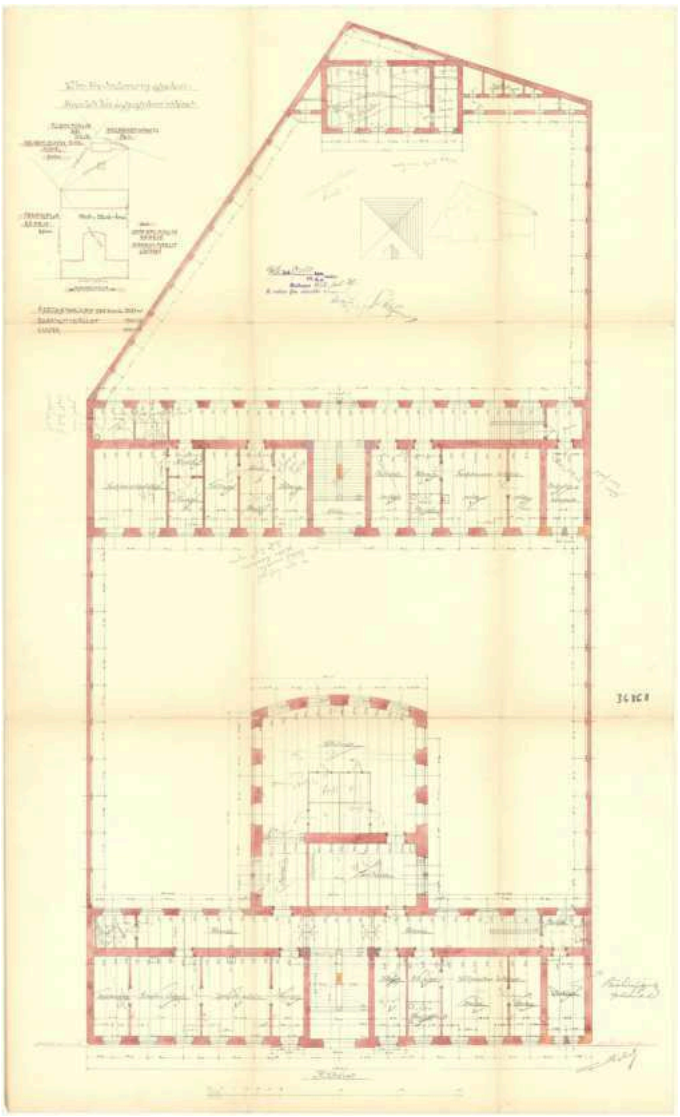

437–440. Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti Kórháza és Gyógytani
Intézete, Pasteur Intézet, homlokzati részletek

441. Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti Kórháza és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, földszinti alaprajz

442. Kilincs

443. Bejárat

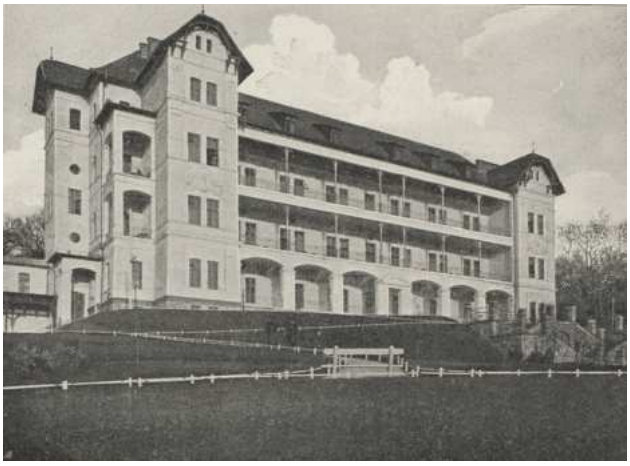
444–445. Magyar Királyi Tudományegyetem Kísérleti Kórháza és Gyógytani Intézete, Pasteur Intézet, lépcsőház

446. Erzsébet Királyné Szanatórium, Benczúr Gyula gyűjtőíve

447. Erzsébet Királyné Szanatórium, alapkőletétel

448. Erzsébet Királyné Szanatórium, főépület, homlokzat

1. ábra. A budapesti Erzsébet-szanatorium főépületének déli homlokzata.

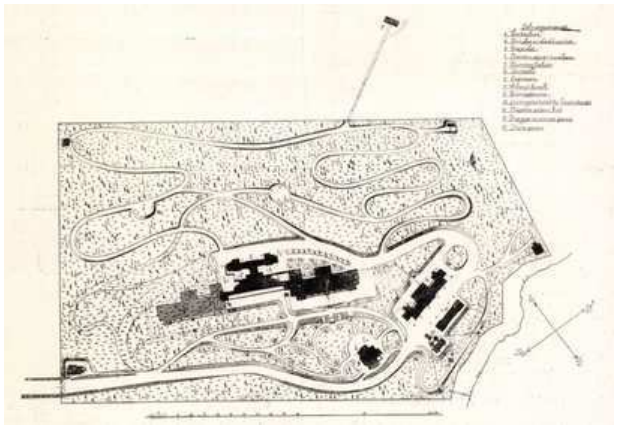

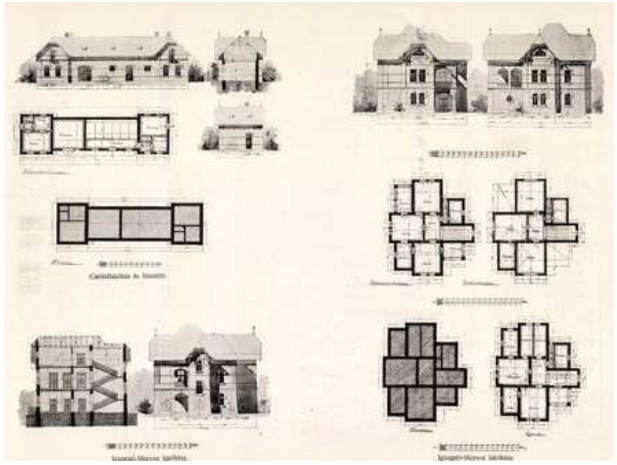
449–450. Erzsébet Királyné Szanatórium, főépület, homlokzati terv és homlokzat

451–452. Erzsébet Királyné Szanatórium, folyosó a légkúrához

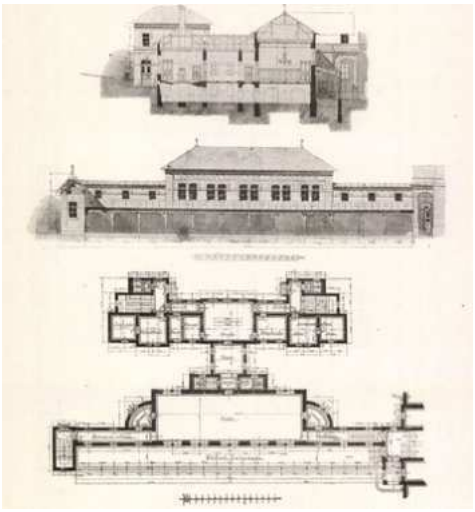
455–457. Erzsébet Királyné Szanatórium, helyszínrajz, igazgatói villa és melléképületek tervei

453. Erzsébet Királyné Szanatórium, medalion

454. Erzsébet Királyné Szanatórium, ebédlő

458. Gyula, József Főherceg Szanatórium

459–460. Gyula, József Főherceg Szanatórium

461. Gyula, József Főherceg Szanatórium

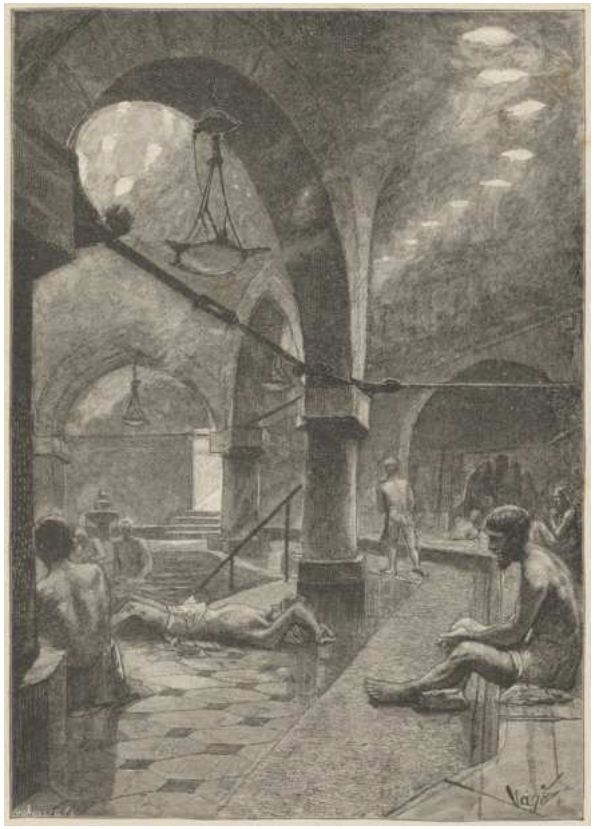
462. Karlovy Vary, Császárfürdő,
Fellner & Helmer, 1895

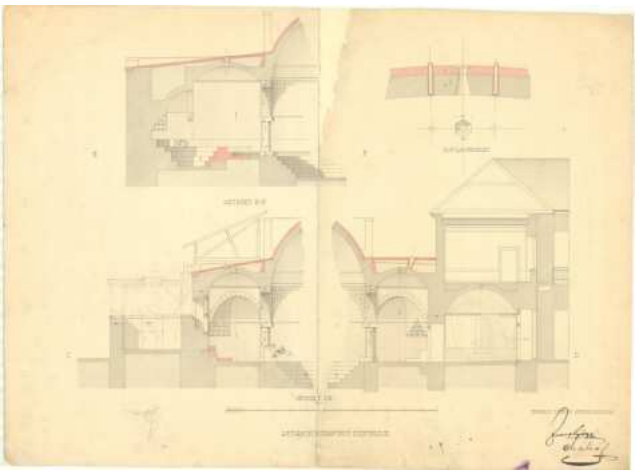
463. Margitszigeti fürdő,
Ybl Miklós, 1868–1870

464. Herkulesfürdő, Szapáry-fürdő, Alpár Ignác, 1885–1887

465. Rudas fürdő, törökfürdő

466. Rudas fürdő, törökfürdő helyreállítási terve

467. Hévíz, tófürdő

468. Keszthely, tófürdő

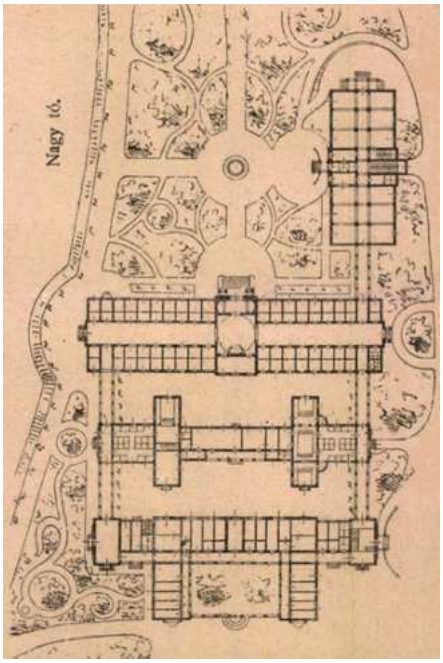

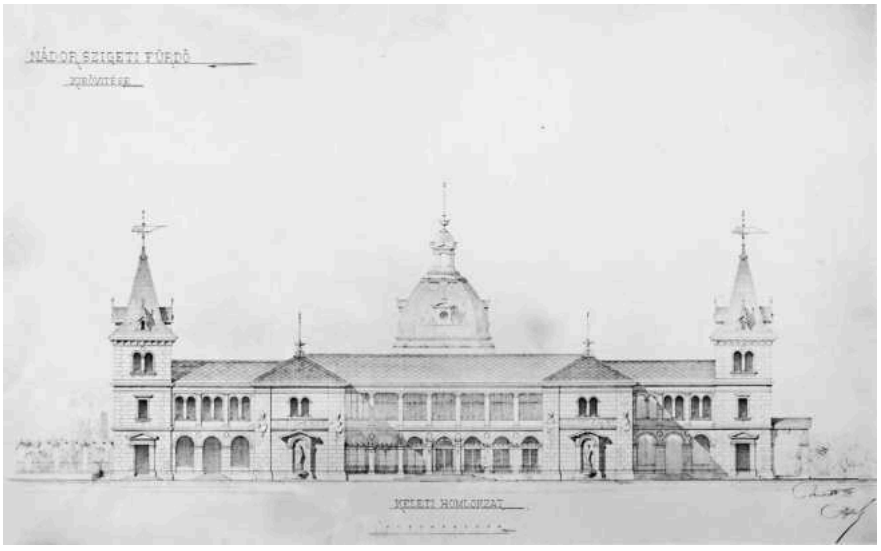
469. Balatonfüred, hidegfürdő és uszoda

470. Balatonfüred, hidegfürdő és uszoda

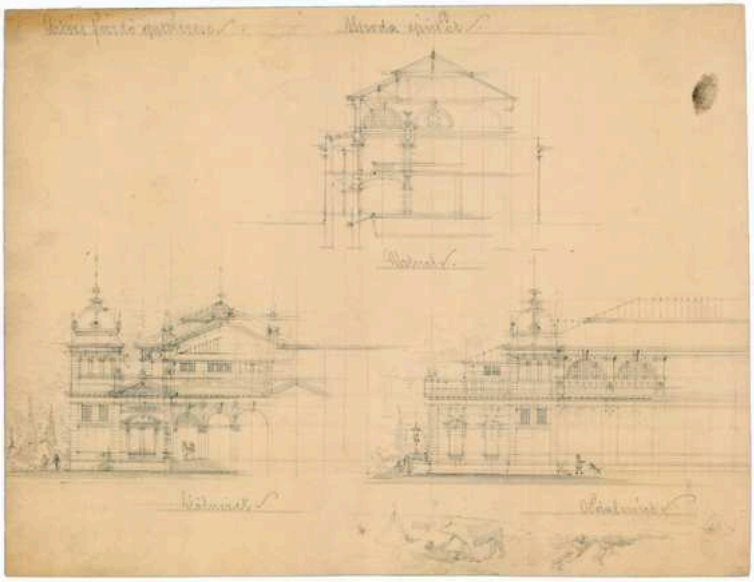

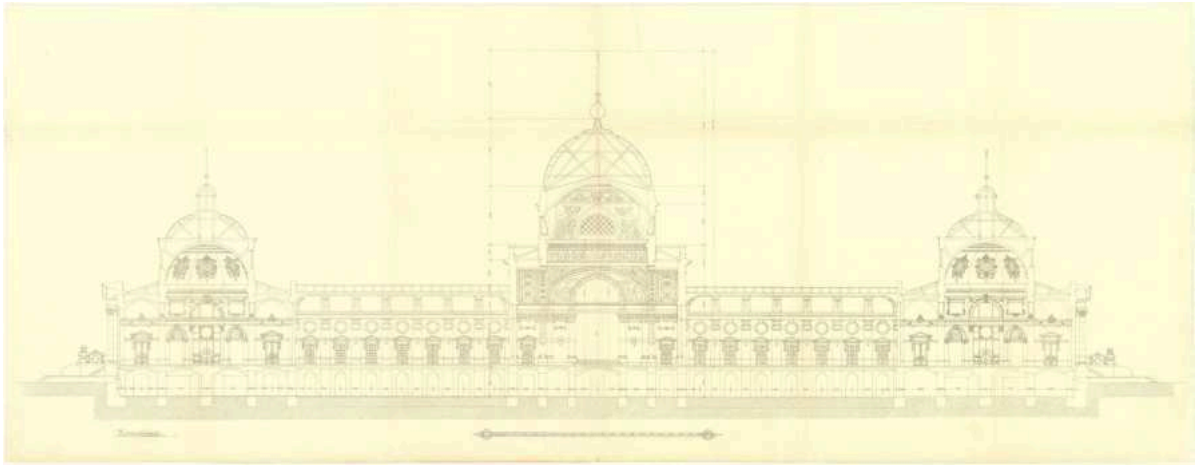
471–473. Városligeti artézi fürdő, első tervváltozat

474. Városligeti artézi fürdő, tervváltozat az 1890-es évekből

475. Városligeti artézi fürdő, uszodaterv az 1890-es évekből

476. Városligeti artézi fürdő, 1900 utáni tervváltozat

477–478. Széchenyi fürdő, főhomlokzat és hátsó homlokzat

479–480. Széchenyi fürdő, főhomlokzat és timpanon

481–482. Széchenyi fürdő, főhomlokzat és hátsó homlokzat

483. Széchenyi fürdő, férfi gőzfürdő

484–487. Széchenyi fürdő, belső téri részletek

488. Mayer Ferenc-féle árvaház

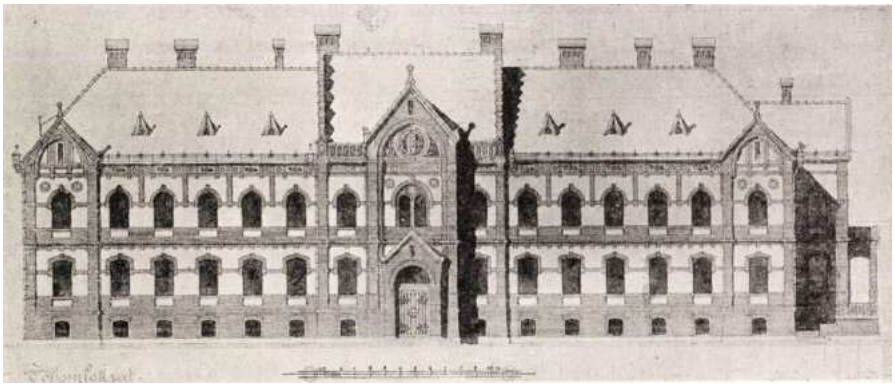
489–492. Mayer Ferenc-féle árvaház

493. Kecskeméti gyermekmenhely, homlokzati terv

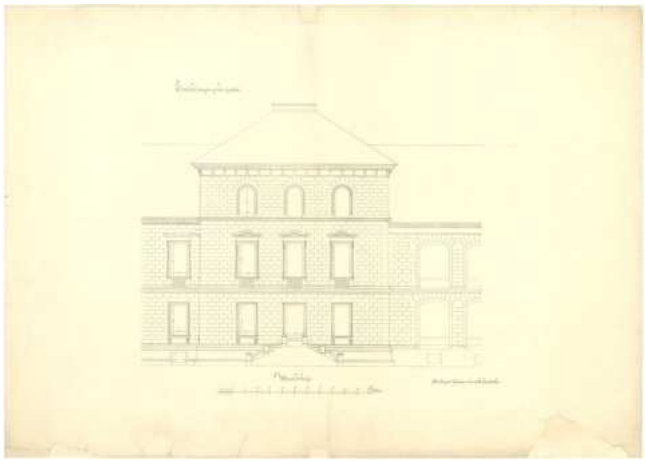

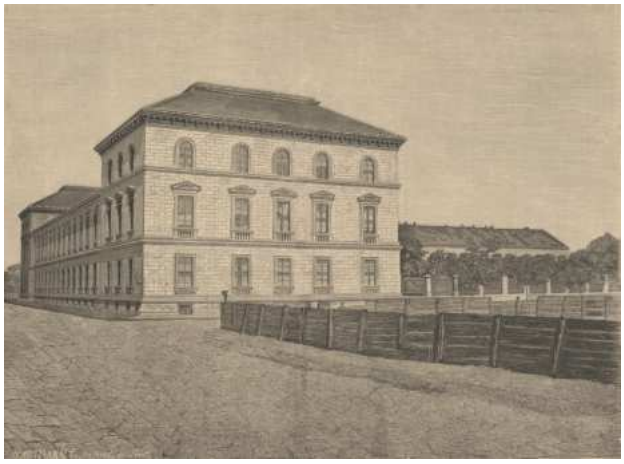
494. Szegedi gyermekmenhely

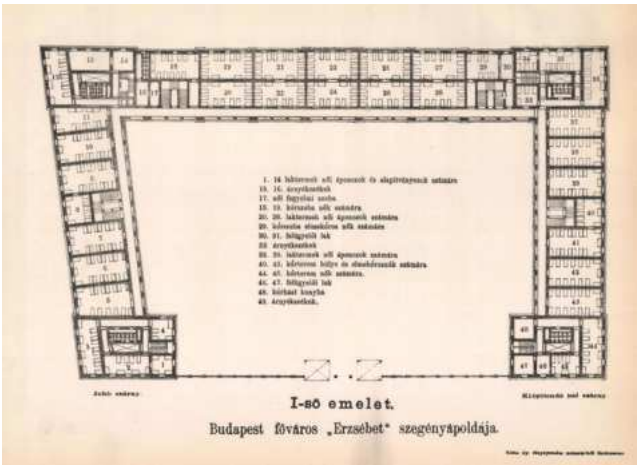
495–496. Pécsi gyermekmenhely, homlokzati terv és homlokzat

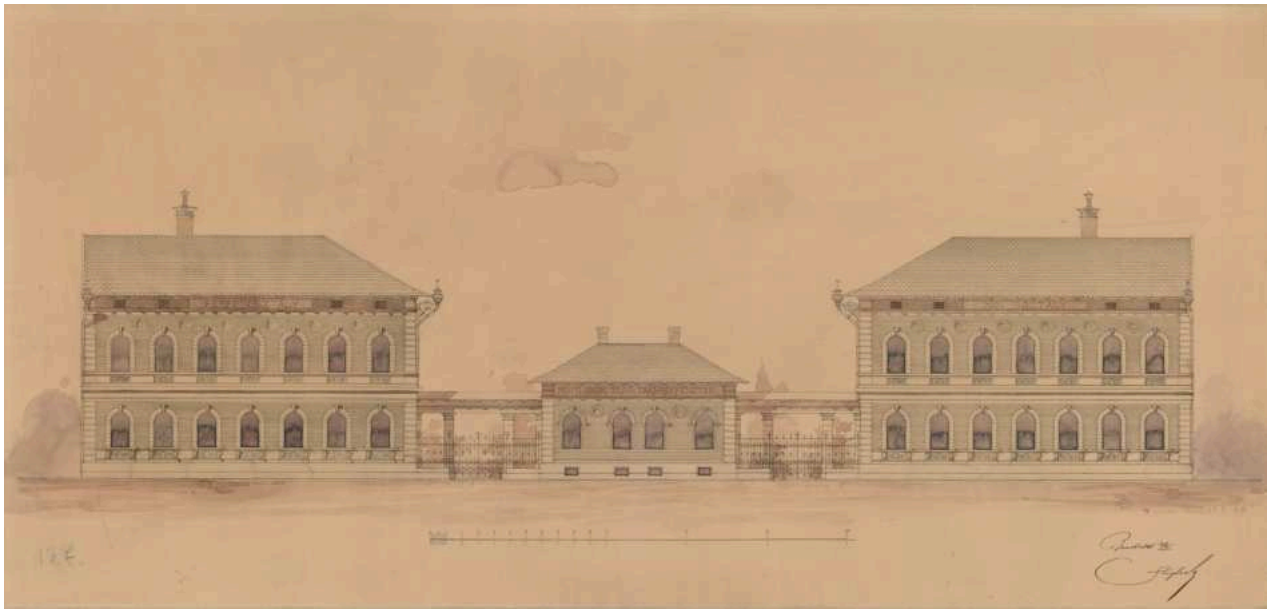

497–498. Erzsébet szegényház, homlokzati terv és homlokzat

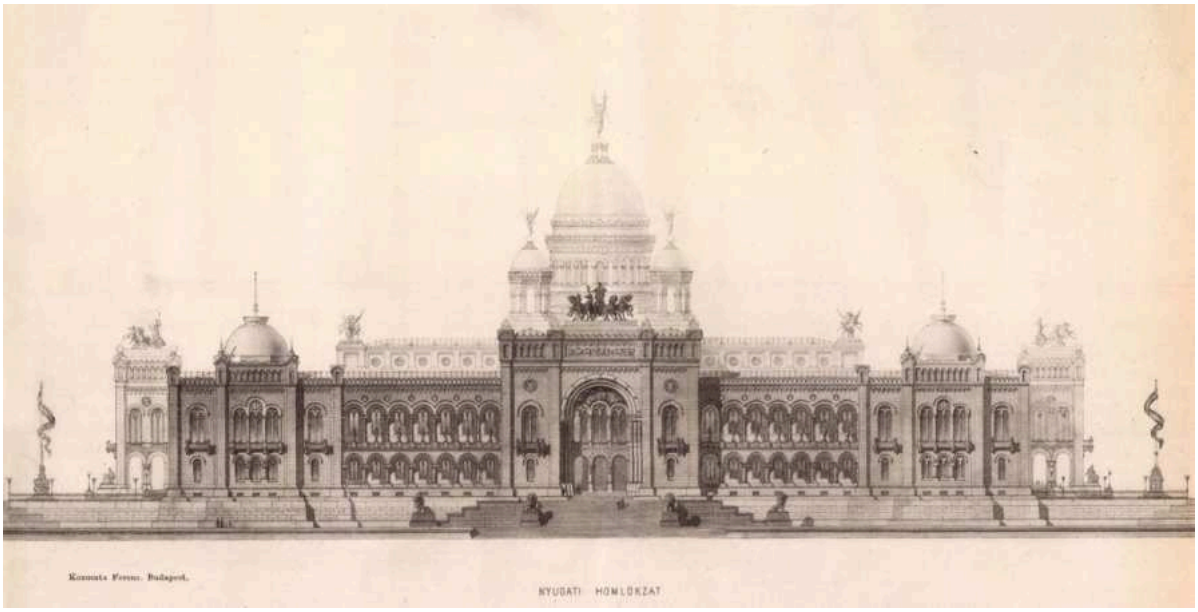

499–500. Erzsébet szegényház, homlokzat és első emeleti alaprajz

501. Alföldi utcai menedékház, homlokzati terv

502. Gerster Kálmán és Czigler Győző Országház pályaterve

503. Honvédelmi Minisztérium,
Kallina Mór, 1879–1881

504. Földművelés- Ipar- és
Kereskedelemügyi Minisztérium,
Bukovics Gyula, 1885–1886

505. Központi Statisztikai Hivatal

506–507. Központi Statisztikai Hivatal

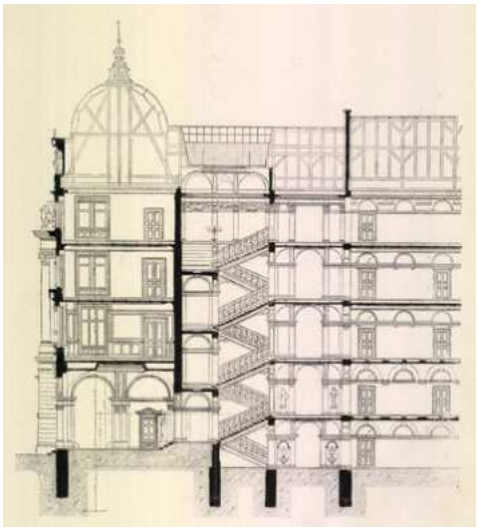

508. Központi Statisztikai Hivatal

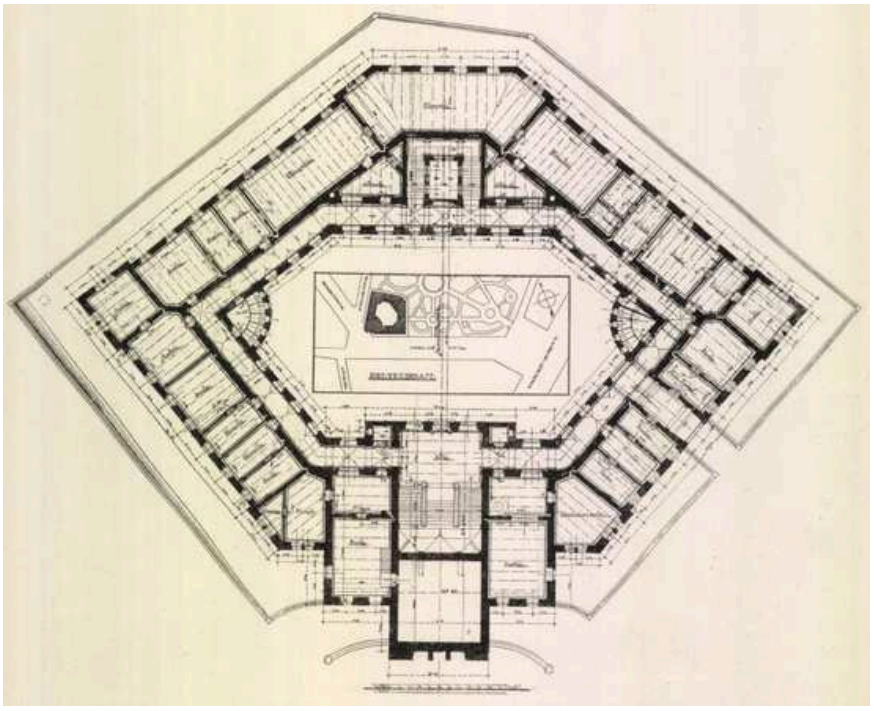

509–510. Központi Statisztikai Hivatal, homlokzati részletek

511. Központi Statisztikai Hivatal, metszet

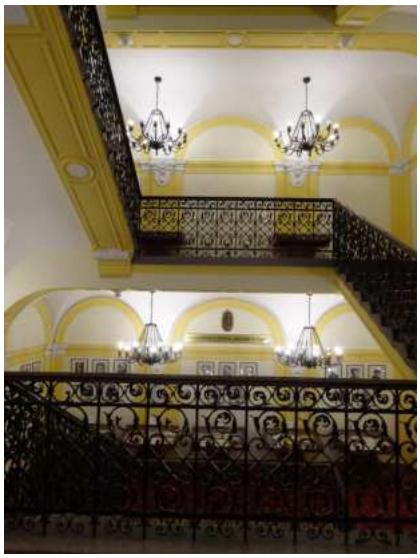

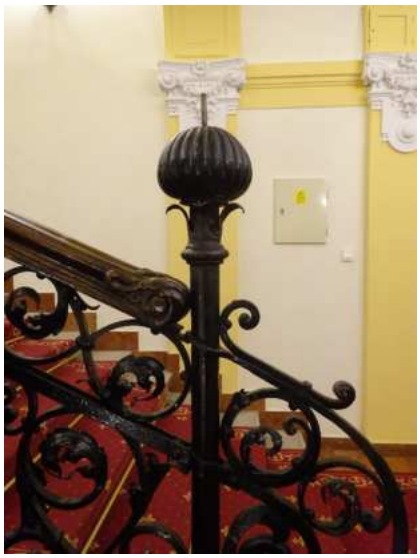
512. Központi Statisztikai Hivatal, pince alaprajz az épület helyszínrajzával

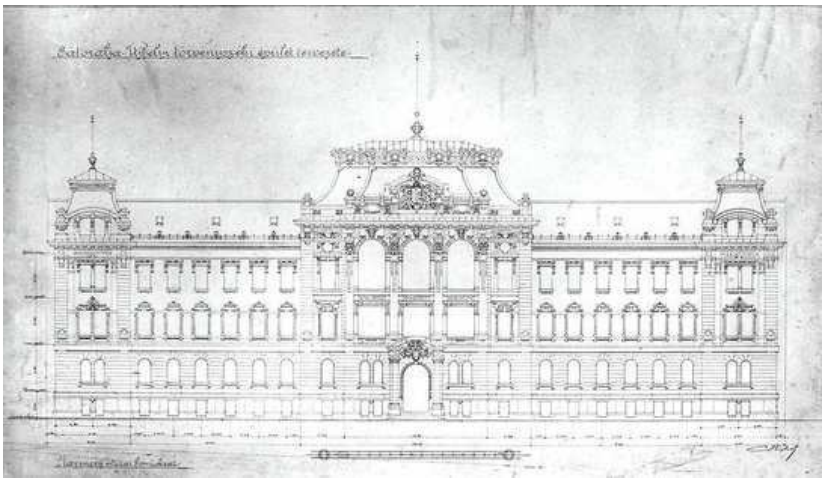

513–517. Központi Statisztikai Hivatal, lépcsőház

518. Budapesti törvényszéki palota,
Hauszmann Alajos, 1888–1890

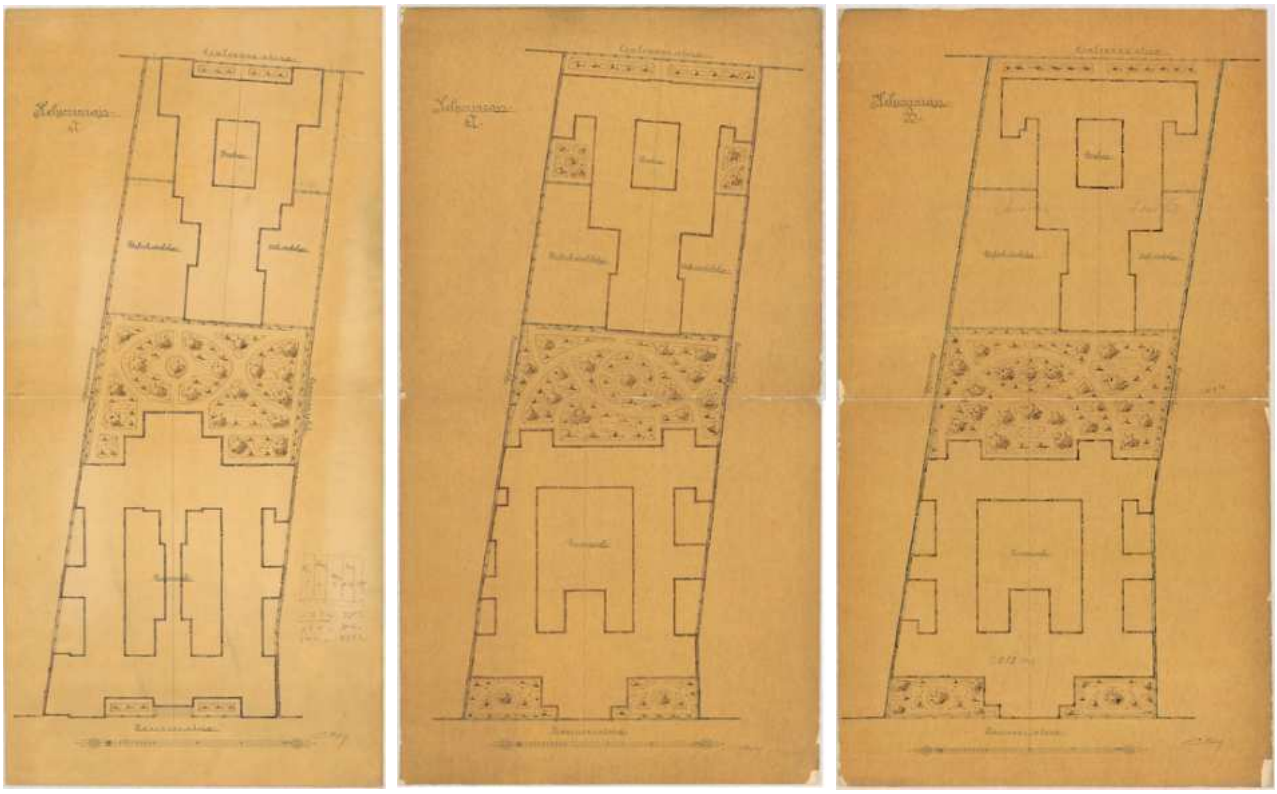
519. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, homlokzati terv

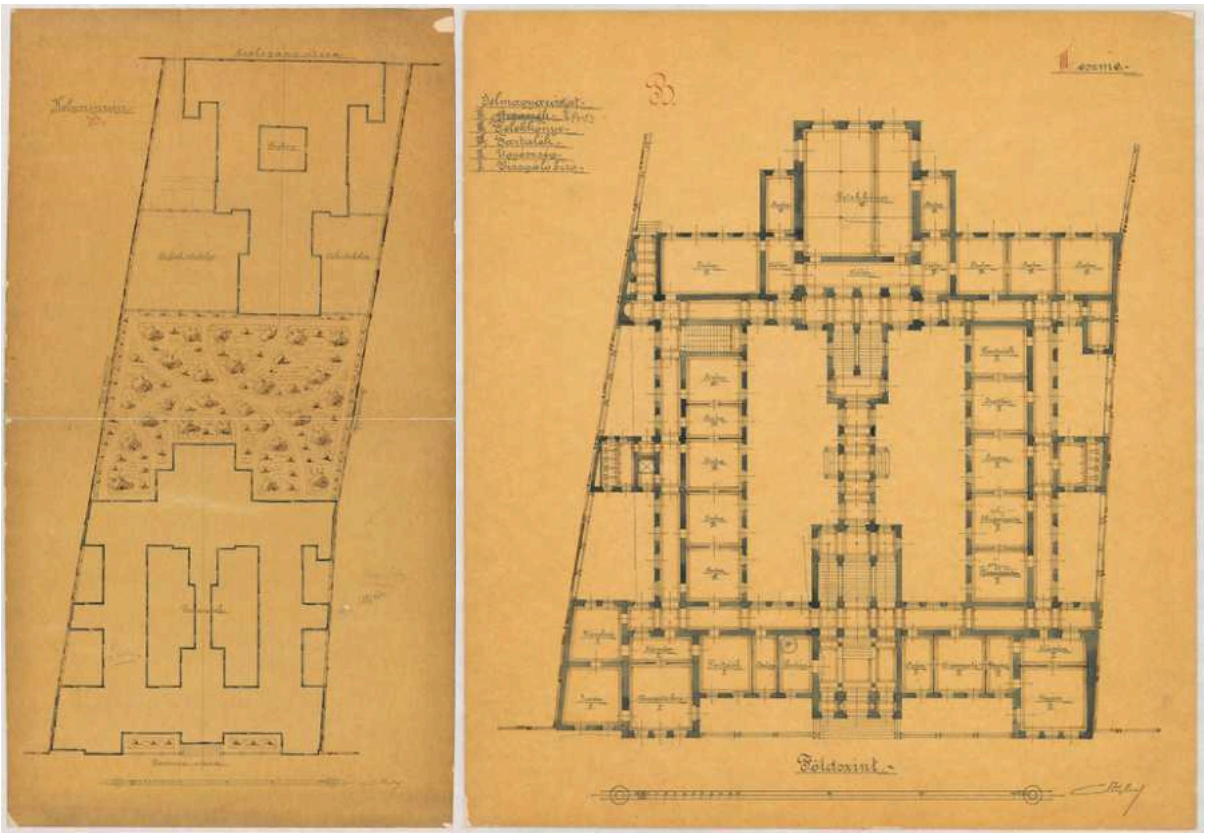

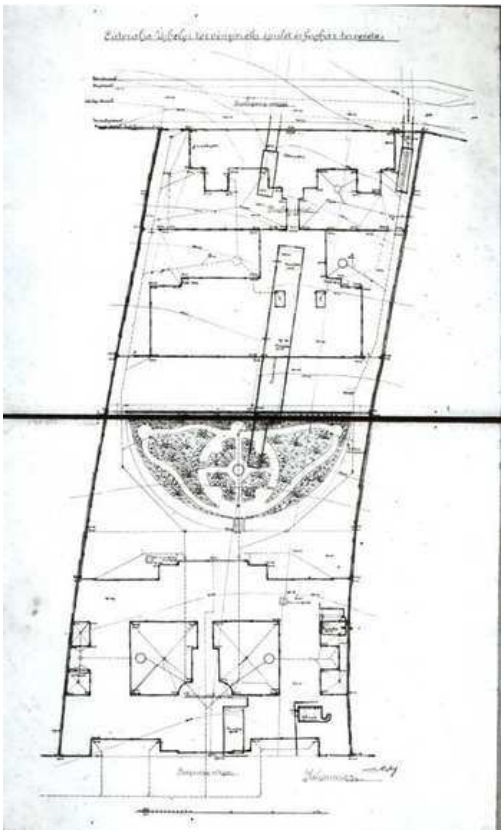
520–522. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota,
homlokzat és látkép

523–525. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változatok a telephez

526–527. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajzi változat a telephez és a törvényszéki palota földszinti alaprajza

528. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota és fogház, alaprajz

529. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, tanácsterem

530–535. Sátoraljaújhely, törvényszéki palota, belső téri részletek

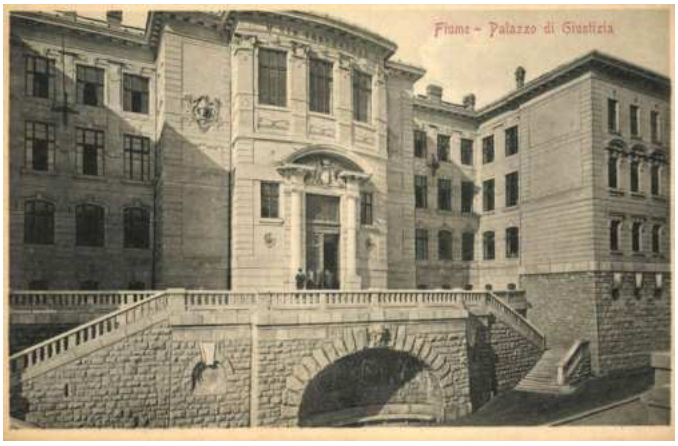
536. Visintini-féle vasbeton födém, a Schustler cég reklámja

537. Sátoraljaújhely, fogház

538. Fiume, törvényszéki palota

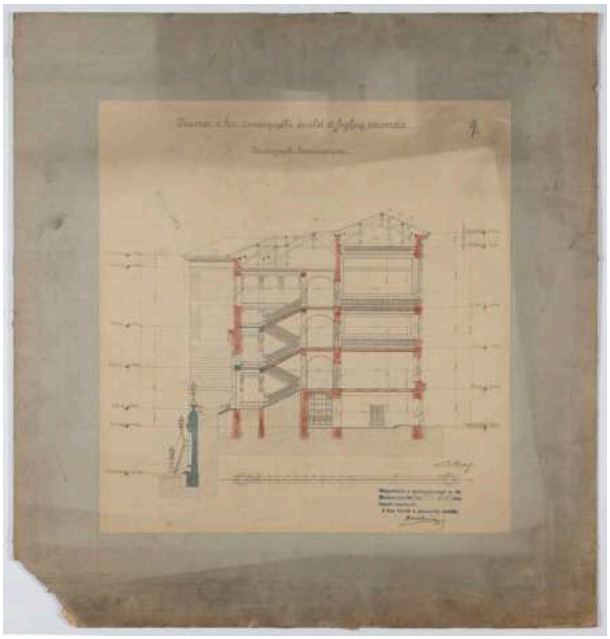
539–540. Fiume, törvényszéki palota

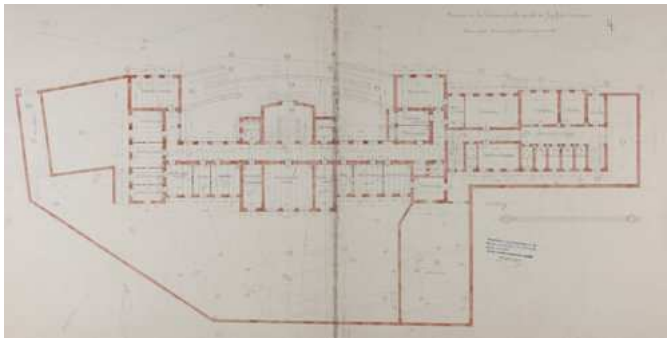
541. Fiume, fogház

542–543. Fiume, törvényszéki palota

544. Fiume, törvényszéki palota, metszet

545. Fiume, törvényszéki palota földszinti, őrség és fogház második emeleti alaprajz

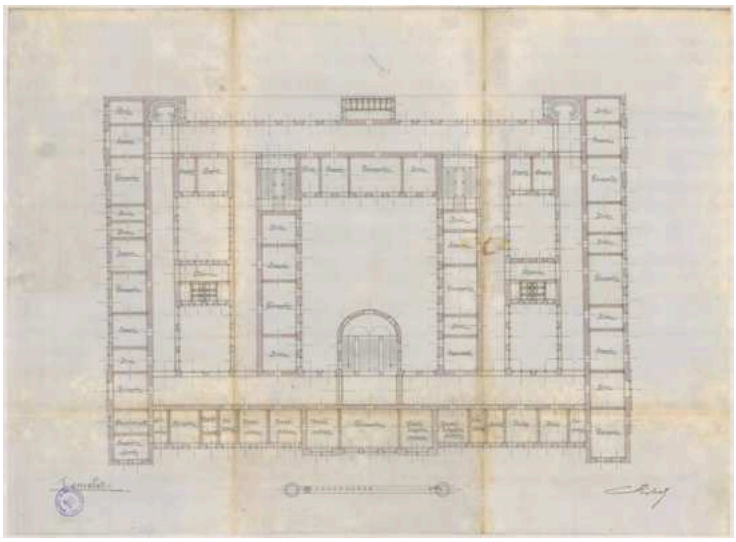

546. Nagyszeben, törvényszéki palota

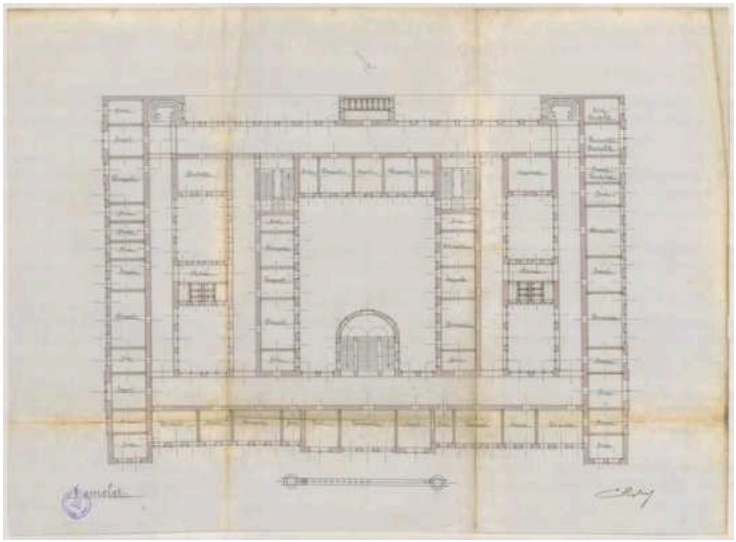

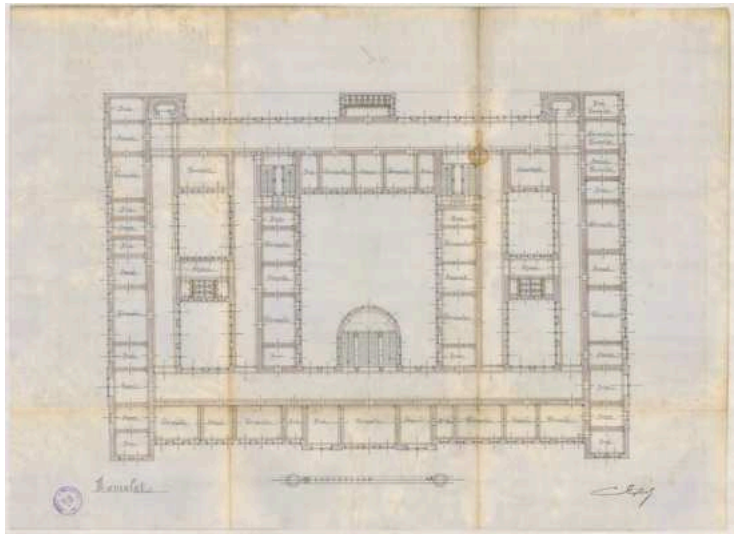
547–548. Nagyszeben, törvényszéki palota

549. Pestvidéki törvényszéki palota, első emeleti alaprajz

550. Pestvidéki törvényszéki palota, második emeleti alaprajz

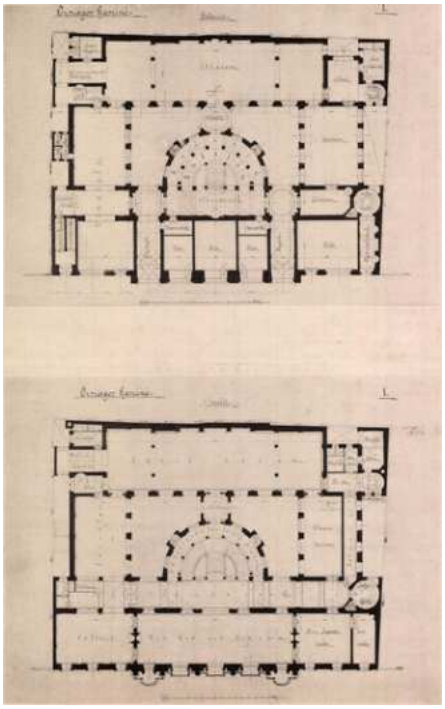
551. Pestvidéki törvényszéki palota, harmadik emeleti alaprajz

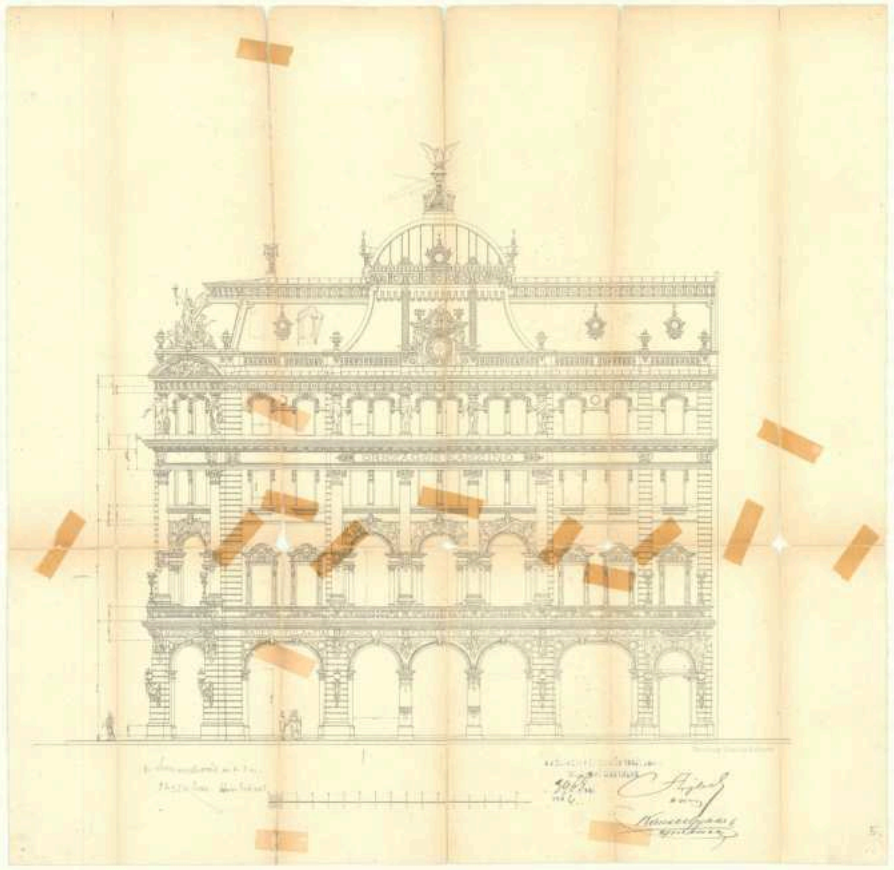

552–553. Nemzeti Kaszinó, termek a Cziráky-palotában

554. Park Club, Meinig Arthur, 1893–1895

555–556. Országos Kaszinó, homlokzati és alaprajzi tervváltozat zártsorú beépítéshez

557. Országos Kaszinó, homlokzati terv

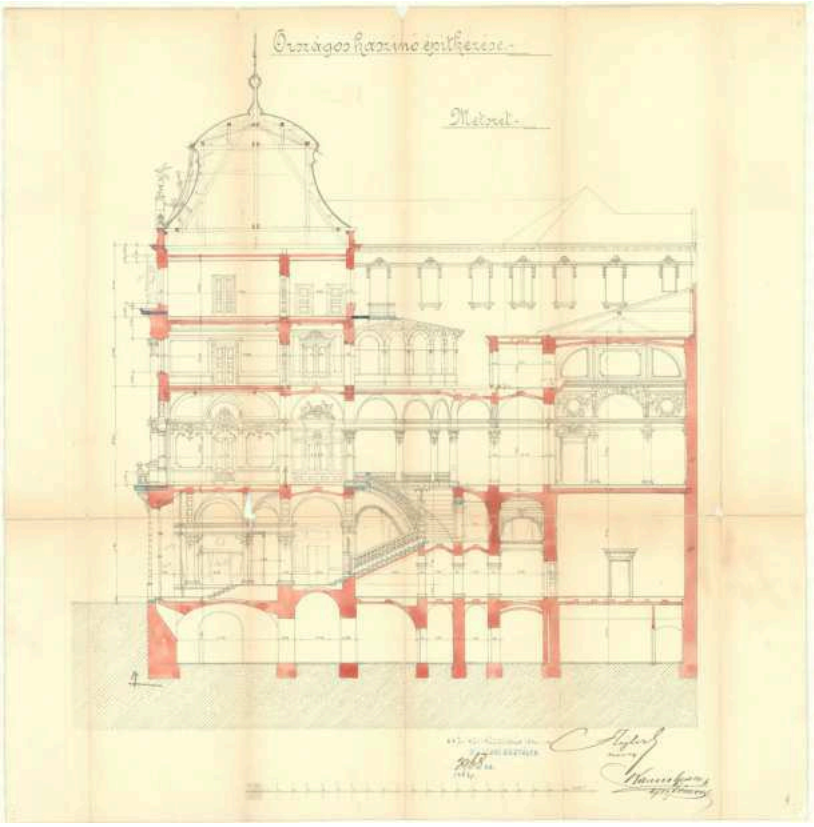

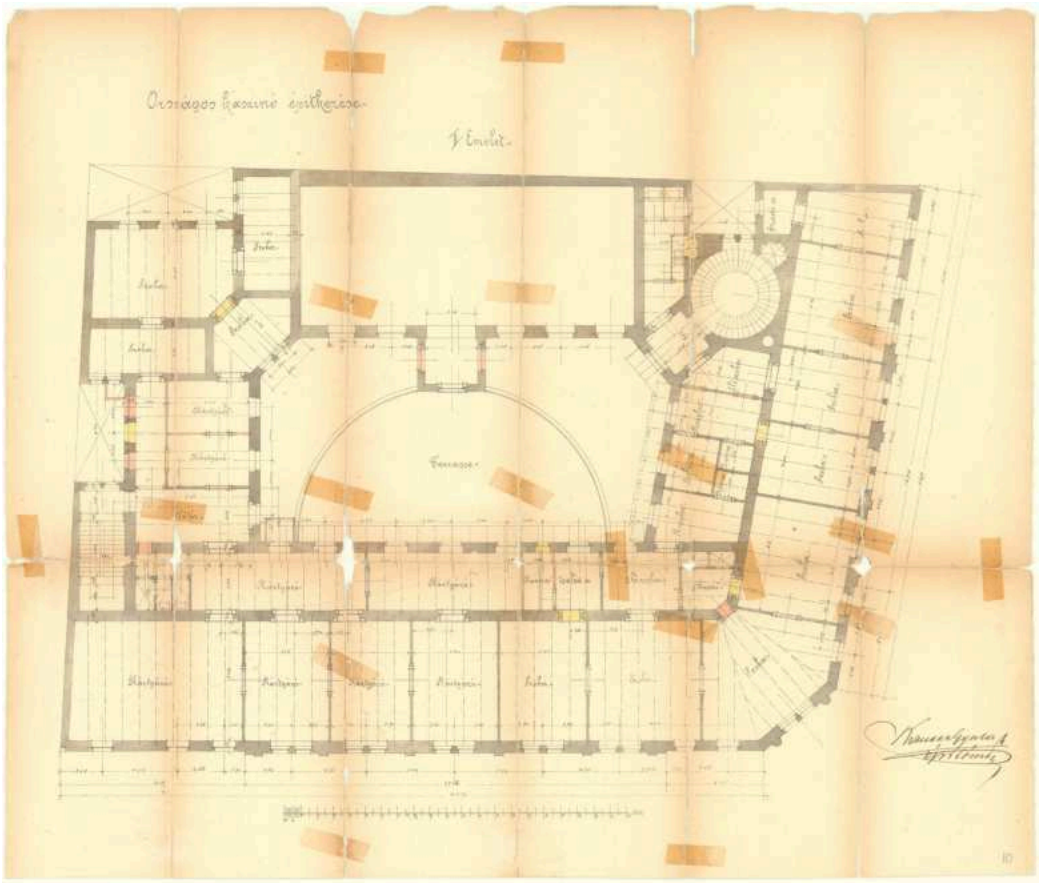

558–562. Országos Kaszinó, homlokzat és részletek

563. Országos Kaszinó, metszet

564. Országos Kaszinó, második emeleti alaprajz

565–568. Országos Kaszinó, belső terek

569–572. Országos Kaszinó, belső terek

573. Országos Kaszinó, első emeleti ablakok, neobarokk oromzatokkal

574. Bécs, Felső-Belvedere, az oromzati forma forrása

575. Dicsőszentmárton, Kaszinó

576. Közraktárak,
Basch Gyula, Krajcsovics Lajos, 1879–1881

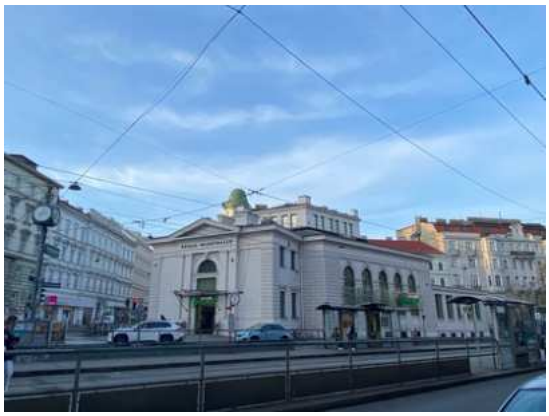
577. Elevátorház,
Christian Ulrich, 1881–1883

578. Bécs, Stadiongasse, vásárcsarnok,
Friedrich Paul, 1880

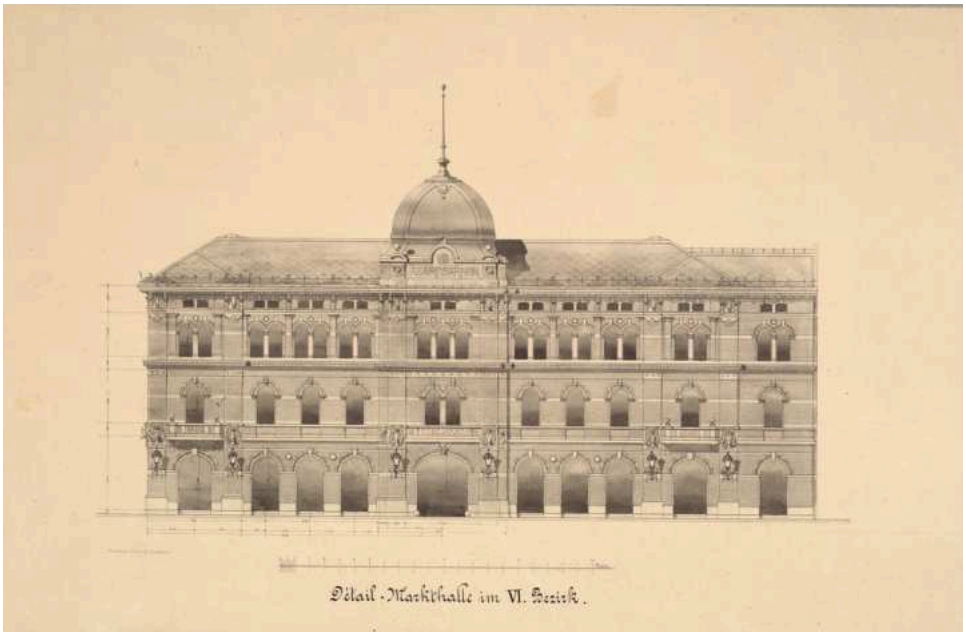
579. Bécs, Nußdorfer Straße, vásárcsarnok,
Friedrich Paul, 1880

580. Bécs, Nußdorfer Straße, vásárcsarnok,
Friedrich Paul, 1880

581. Budapesti Központi Vásárcsarnok, Pecz Samu, 1894–1896

582. Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati terv

583. Hunyadi téri vásárcsarnok

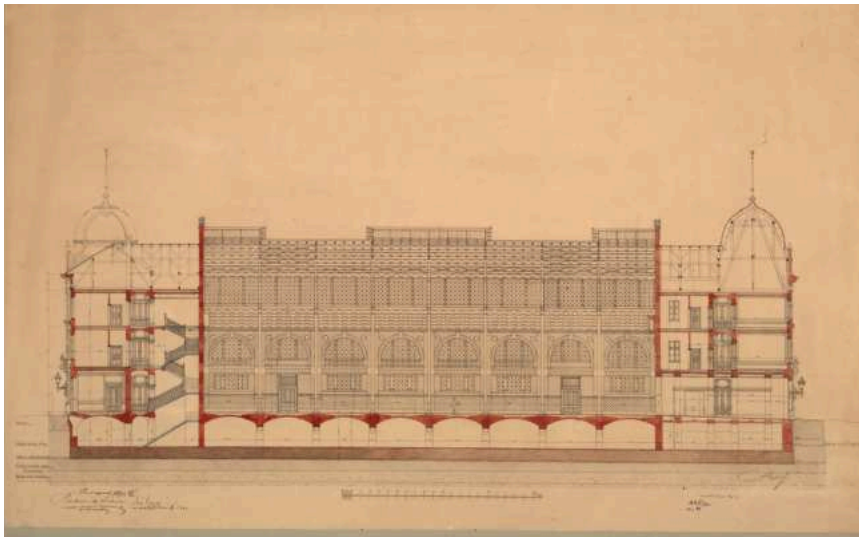
584–585. Hunyadi téri vásárcsarnok 2019-ben és 2020-ban

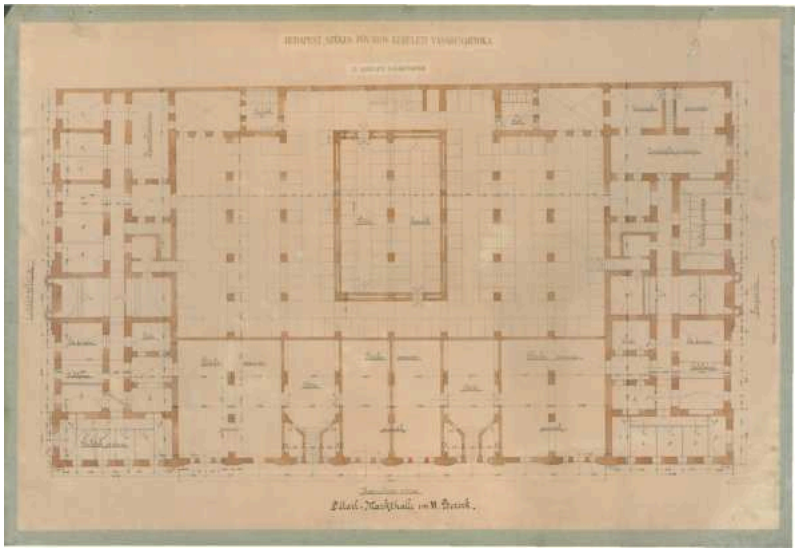

586–590. Hunyadi téri vásárcsarnok, homlokzati részletek

591. Hunyadi téri vásárcsarnok, metszet

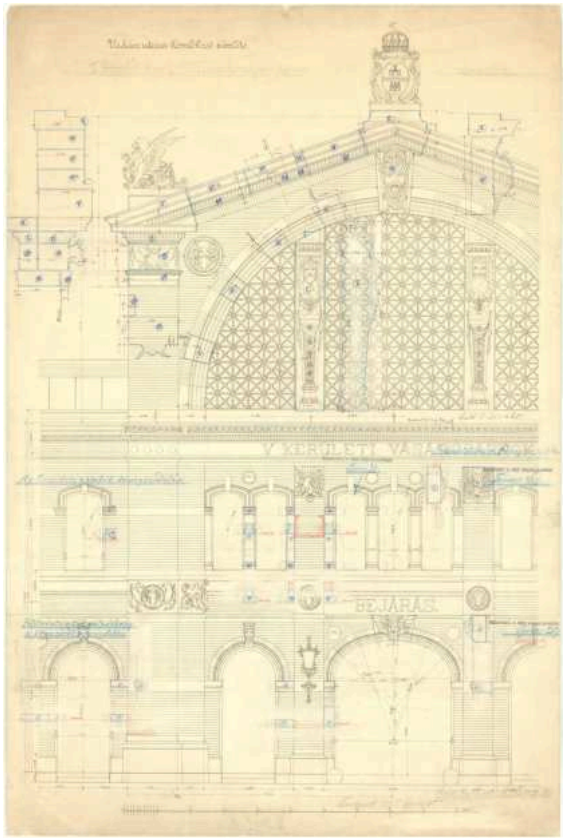
592. Hunyadi téri vásárcsarnok, alaprajz

593. Hunyadi téri vásárcsarnok, belső tér

594. Hold utcai vásárcsarnok,
Hold utcai homlokzat

595. Hold utcai vásárcsarnok, megrendelési rajz kőfaragómunkákhoz

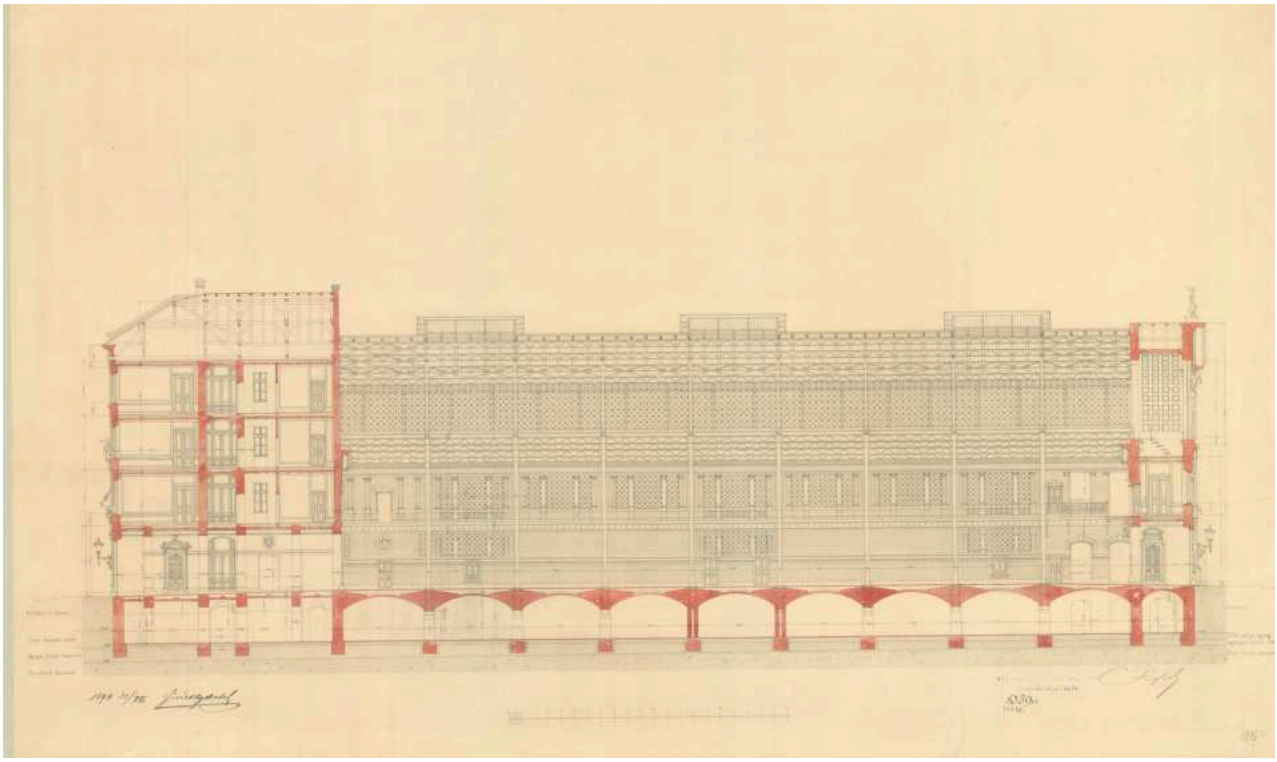

596. Hold utcai vásárcsarnok,
Vadász utcai homlokzat

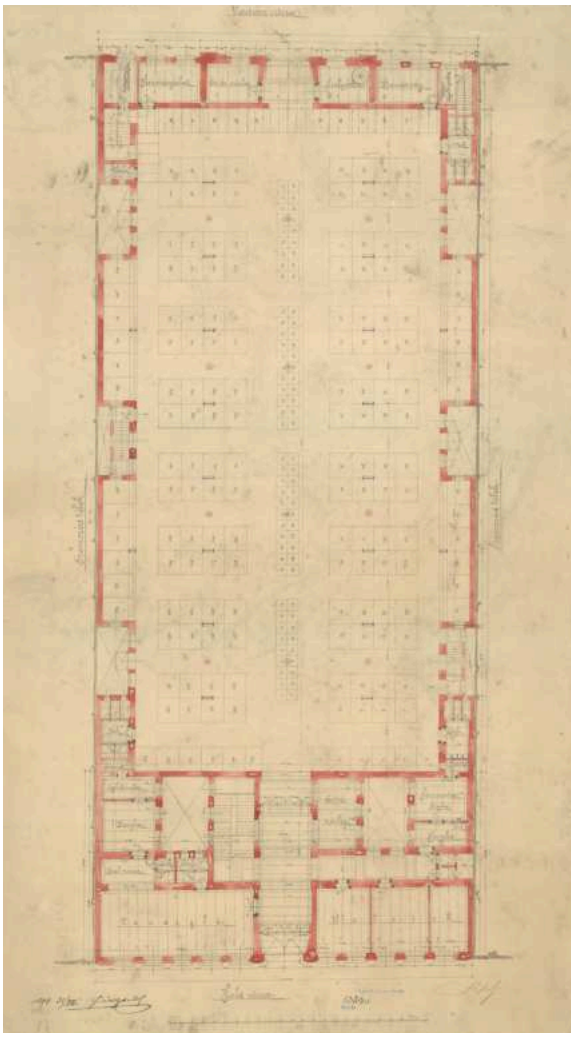

597–598. Hold utcai vásárcsarnok,
Vadász utcai homlokzat részletei

599. Hold utcai vásárcsarnok, metszet

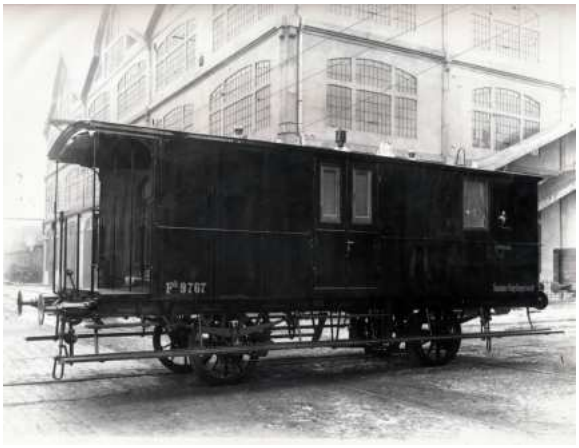

600. Hold utcai vásárcsarnok, alaprajz

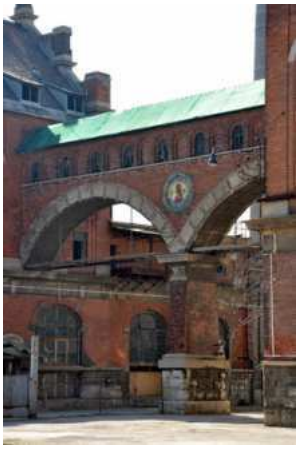

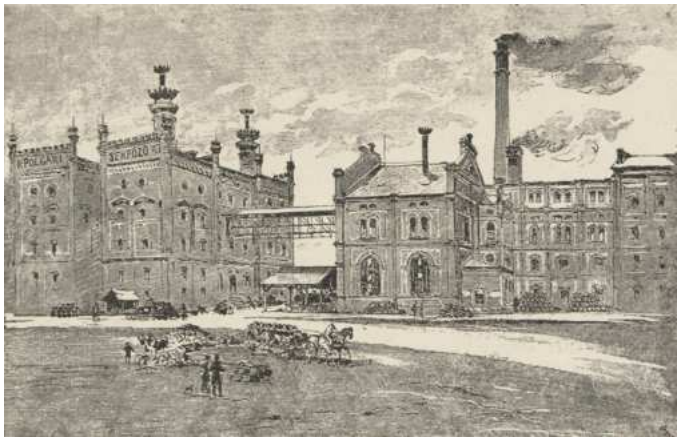
601–602. Hold utcai vásárcsarnok, belső tér

603. Ganz Gépgyár a Kőbányai úton

604. Fővárosi Serfőző Részvénytársaság, Gaál Bertalan, 1913

605. Kőbányai Polgári Serfőző, gyártelep

606–608. Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep

609–612. Kőbányai Polgári Serfőző, a bontás alatt álló gyártelep

613. Magyar Királyi Állami Vetőmagvizsgáló Állomás

614. Magyar Királyi Állami Vegykísérleti Állomás

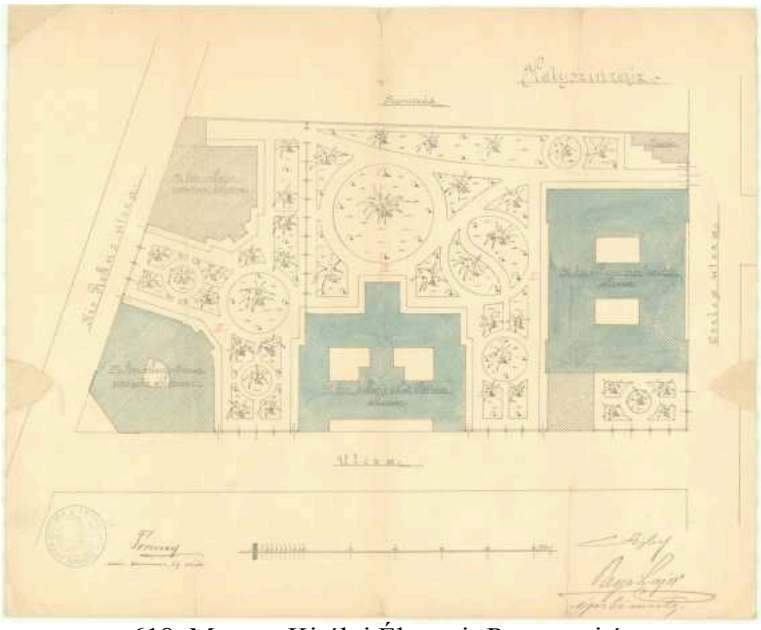
615. Magyar Királyi Állami Vetőmagvizsgáló Állomás

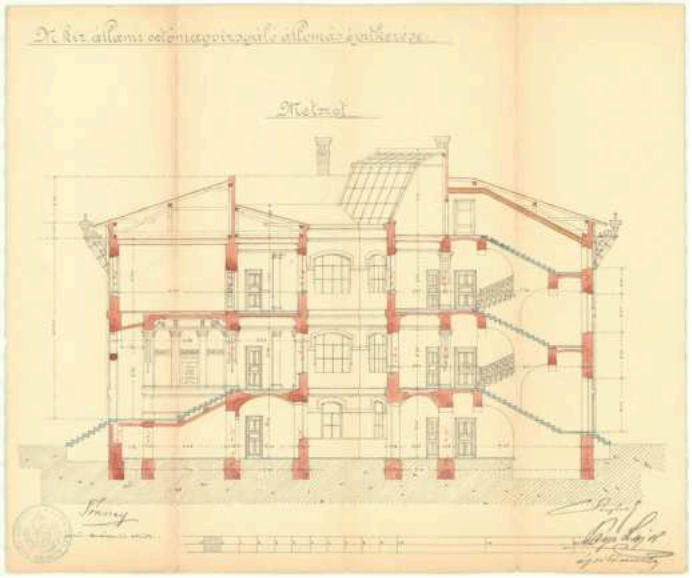
616. Magyar Királyi Állami Állatélettani Állomás

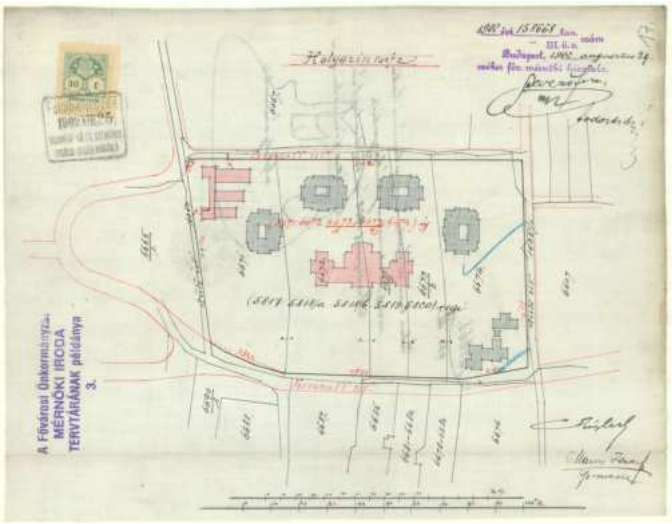
617. Magyar Királyi Állami Állatélettani Állomás, egykori bejárat

618. Magyar Királyi Élettani- Rovartani és Vetőmagvizsgáló Állomás, helyszínrajz

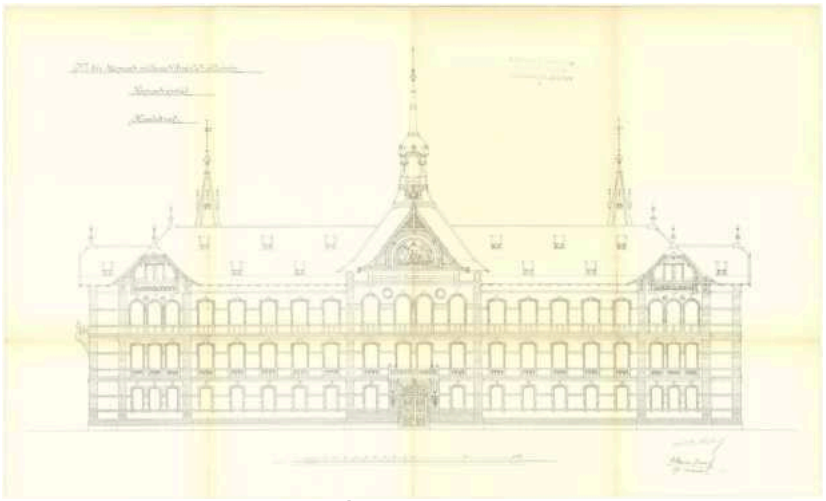

619. Magyar Királyi Vetőmagvizsgáló Állomás, metszet

620. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, helyszínrajz

621–622. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, főépület, homlokzat és homlokzati terv

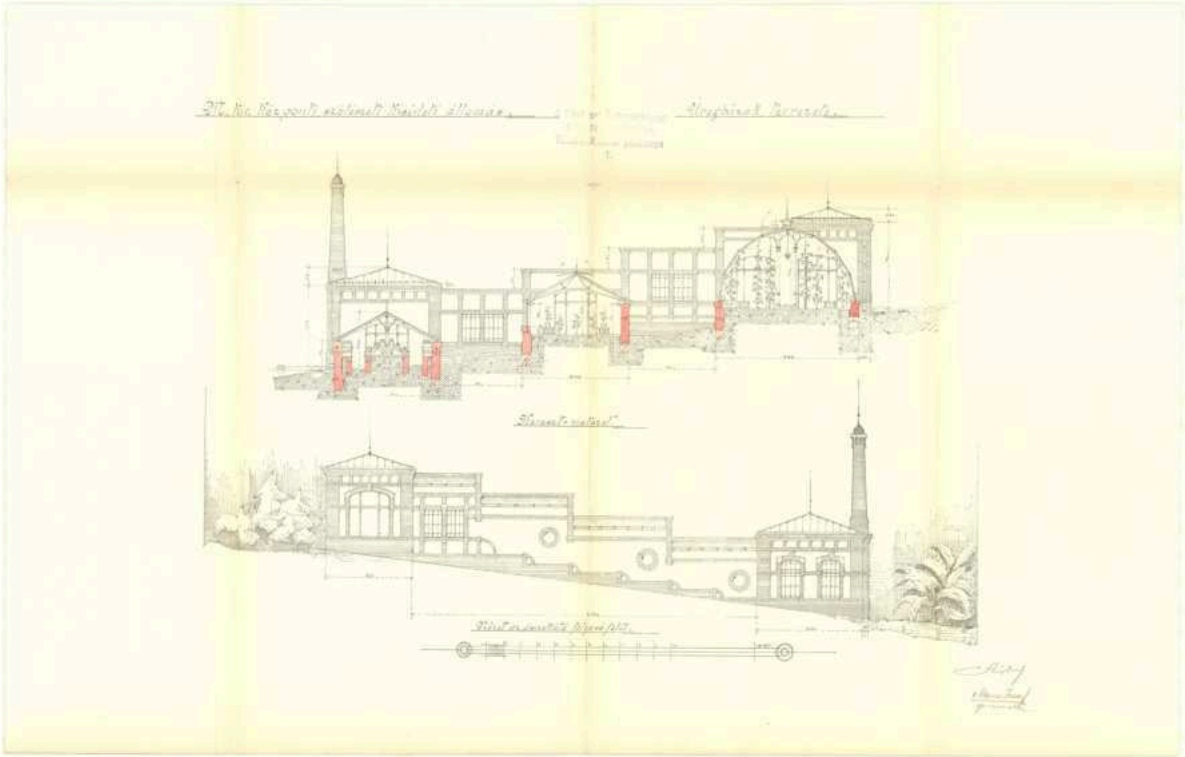

623–624. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet

625–626. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet

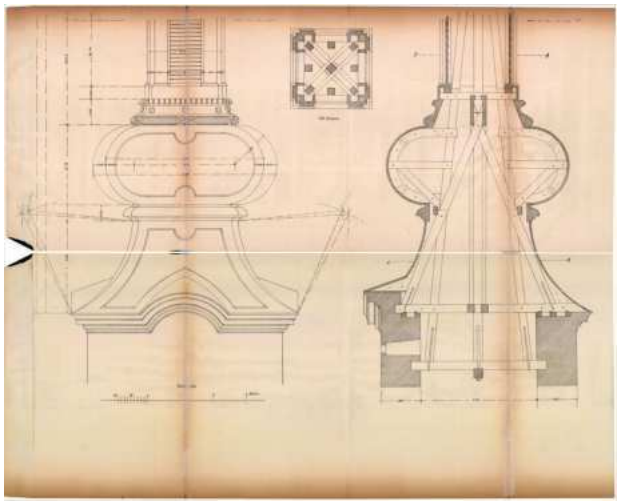
627. Szőlészeti Kísérleti Állomás és Ampelológiai Intézet, üvegház terve

628. Bakáts téri templom, Ybl Miklós, 1874–1881

629. Tabáni Alexandriai Szent Katalin templom, homlokzati rajz

630. Tabáni Alexandriai Szent Katalin templom, toronysisak terve

631. Krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom

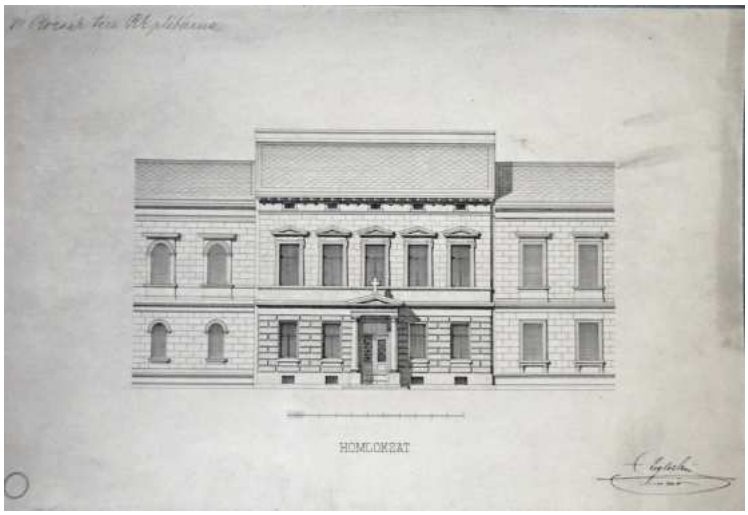
632. Krisztinavárosi Havas Boldogasszony templom, homlokzati rajz

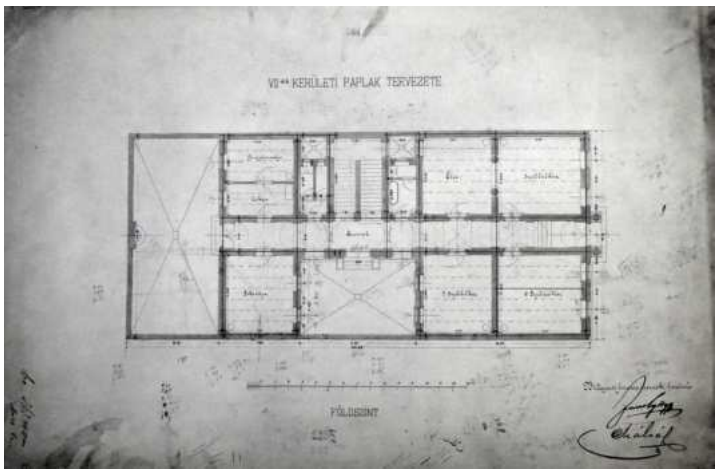

633. Erzsébetváros ideiglenes temploma, korai tervváltozat

634. Erzsébetváros ideiglenes temploma, átdolgozott terv

635–636. Erzsébetvárosi plébánia, homlokzati terv és földszinti alaprajz

637. Erzsébetváros ideiglenes temploma

638. Erzsébetváros ideiglenes temploma

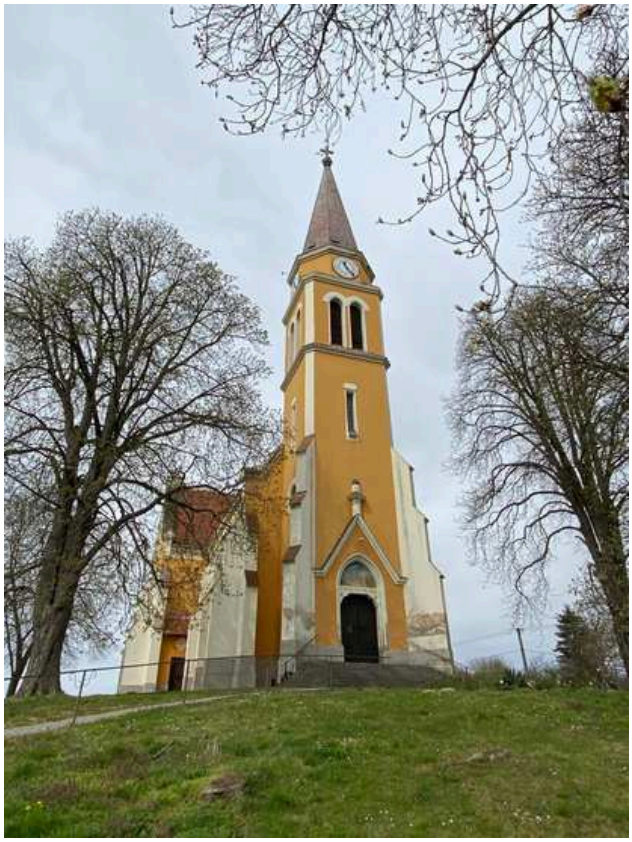
639. Késmárki evangélikus templom, Theophil Hansen, 1872–1894

640–641. Erzsébetváros ideiglenes temploma, templombelső

642–643. Nagyrada, római katolikus templom, homlokzat

644–647. Nagyrada, római katolikus templom, homlokzati részletek

648–651. Nagyrada, római katolikus templom, templombelső

652. Jászszentandrás, római katolikus templom

653–655. Jászszentandrás, római katolikus templom, templombelső

656–657. Verebély, római katolikus templom

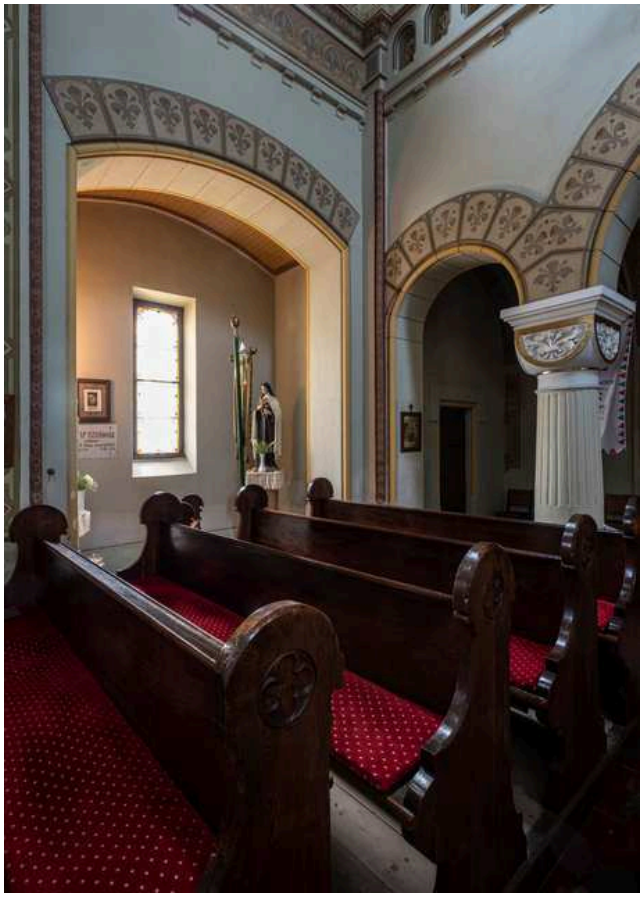
658–659. Verebély, római katolikus templom

660–663. Mezőkeresztes, római katolikus templom

664–667. Mezőkeresztes, római katolikus templom, templombelső

668–669. Munkács, Tours-i Szent Márton-székesegyház

670. Munkács, Tours-i Szent Márton-székesegyház

671–673. Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom

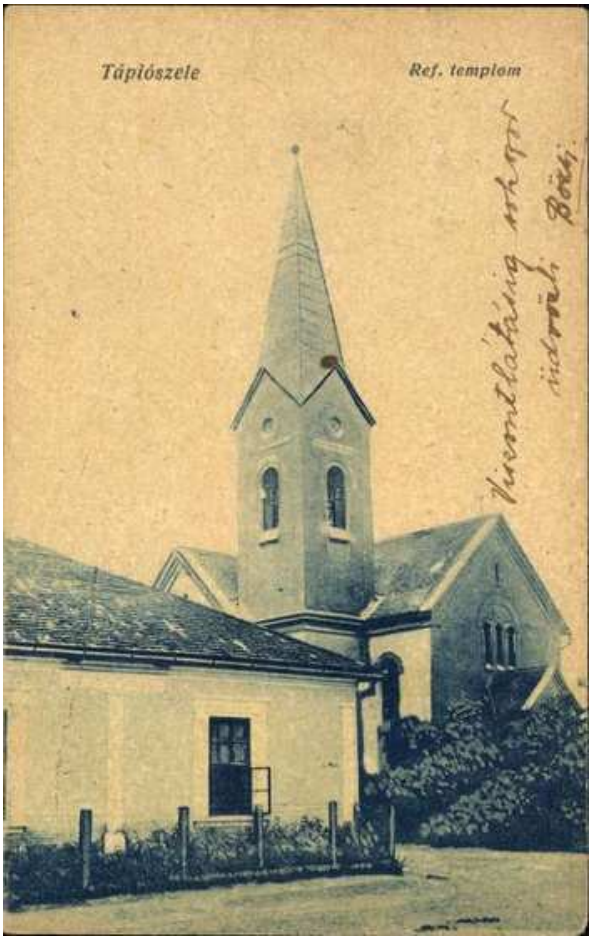

674–675. Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, kapu és templombelső

676–677. Hajdúböszörmény, Bocskai téri református templom, vas oszlop fejezete és templombelső

678–679. Tápiószele, református templom

680. Nagysármás, református templom

681. Győr, újvárosi református templom,
Csányi Károly, 1905–1906

682. Tihany, bencés apátság

683. Esztergom, székesegyház

684. Esztergom, Szent Anna templom

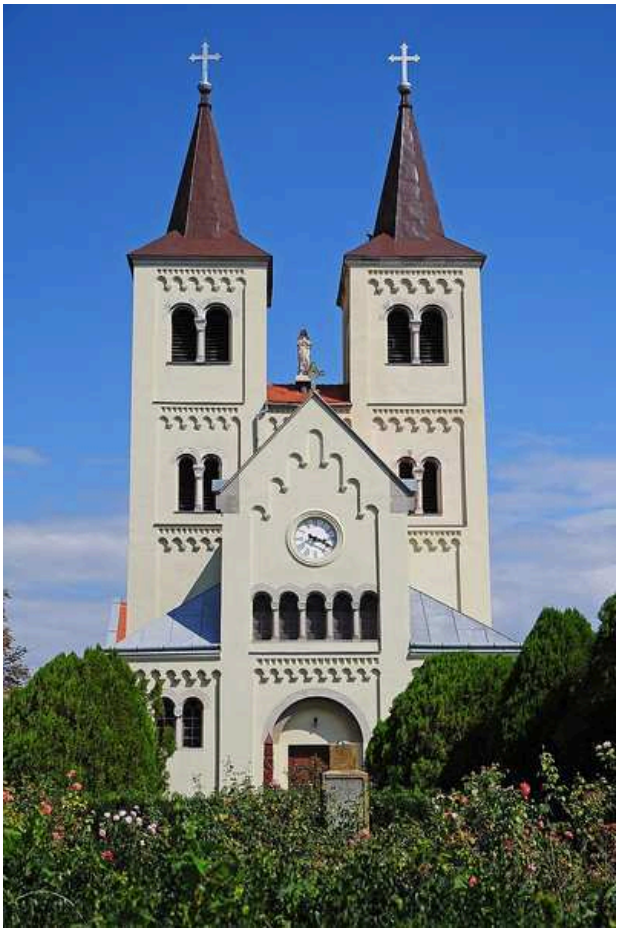
685. Prakfalva, Szent Praxedis-kápolna

686. Sátoraljaújhely, Szent István templom, templombelső

687. Kisbény, templom restaurálási terve

688. Kisbény, premontrei prépostsági templom

689. Kisbény, premontrei prépostsági templom

690. Sárospatak, lépcső és loggia a Czigler-féle újjáépítés után

691. Sárospatak, kandalló a lakótorony első emeleti szobájában Czigler, vagy munkatársa fényképén

692. Krasznahorka, vár

693. Krasznahorka, vár

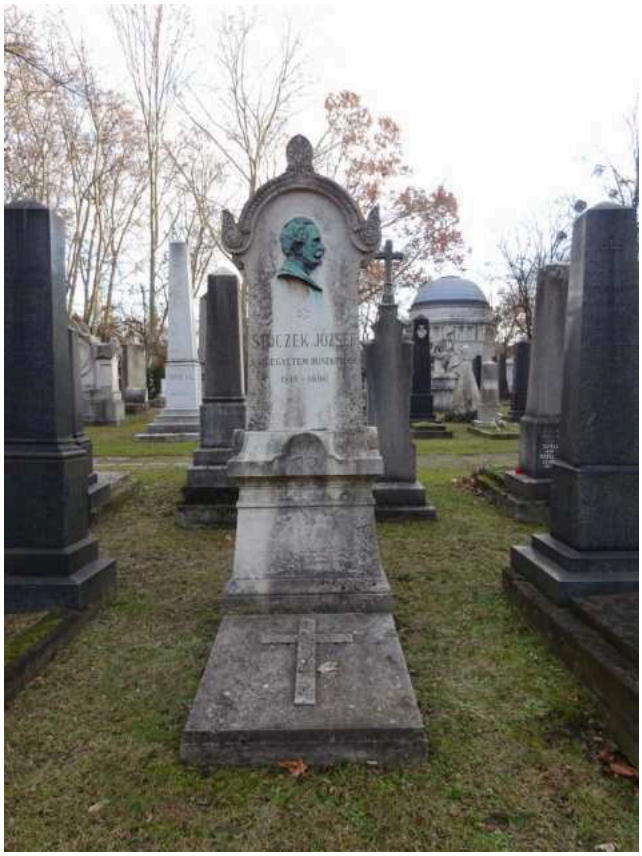
694. Matolay Elek síremléke

695. Matolay Elek síremléke

696. Stoczek József síremléke

697–698. Stoczek József síremléke

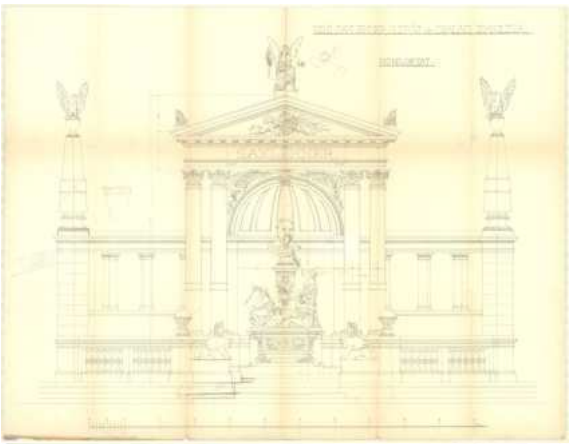
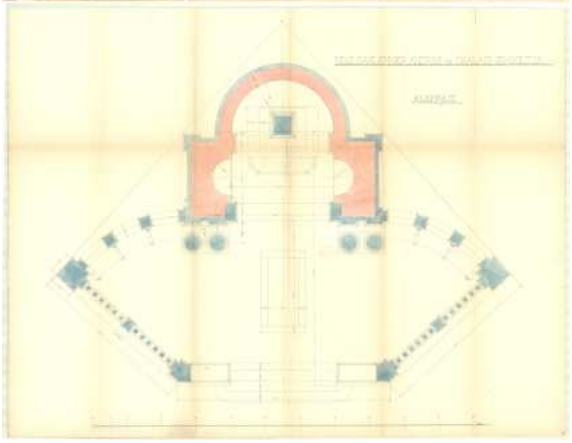

699–701. Pulszky Ágost síremléke

702. Saxlehner családi mauzóleum

703–704. Saxlehner családi mauzóleum, homlokzati terv és alaprajz

705. Hollán Ernő síremléke Tima-pusztán

706. Kossuth-mauzóleum, Gerster Kálmán és Strobl Alajos győztes pályaműve

707. Kossuth-mauzóleum, Bálint Zoltán, Jámbor Lajos és Kallós Ede pályaműve

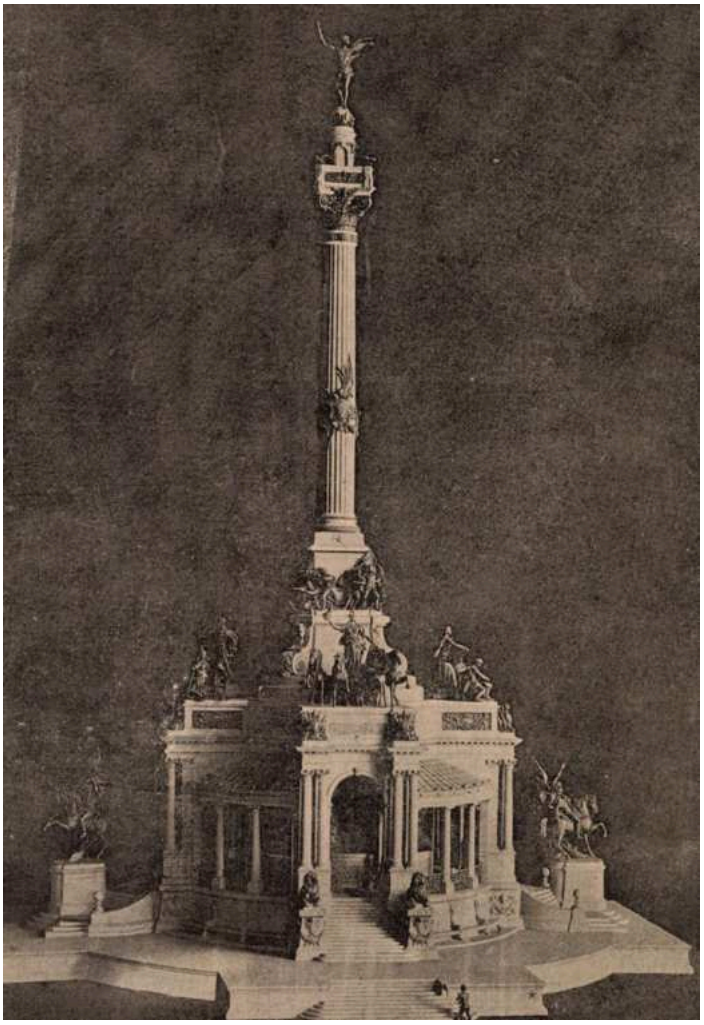
708. Erzsébet királyné emlékmű, pályázati bírálóbizottság, bal szélen Czigler

709. Ybl Miklós szobra Mayer Edétől

710. Trefort Ágoston szobra Kiss Józseftől

711. Szabadságharc-szobor, Czigler Győző és Szécsi Antal pályaműve

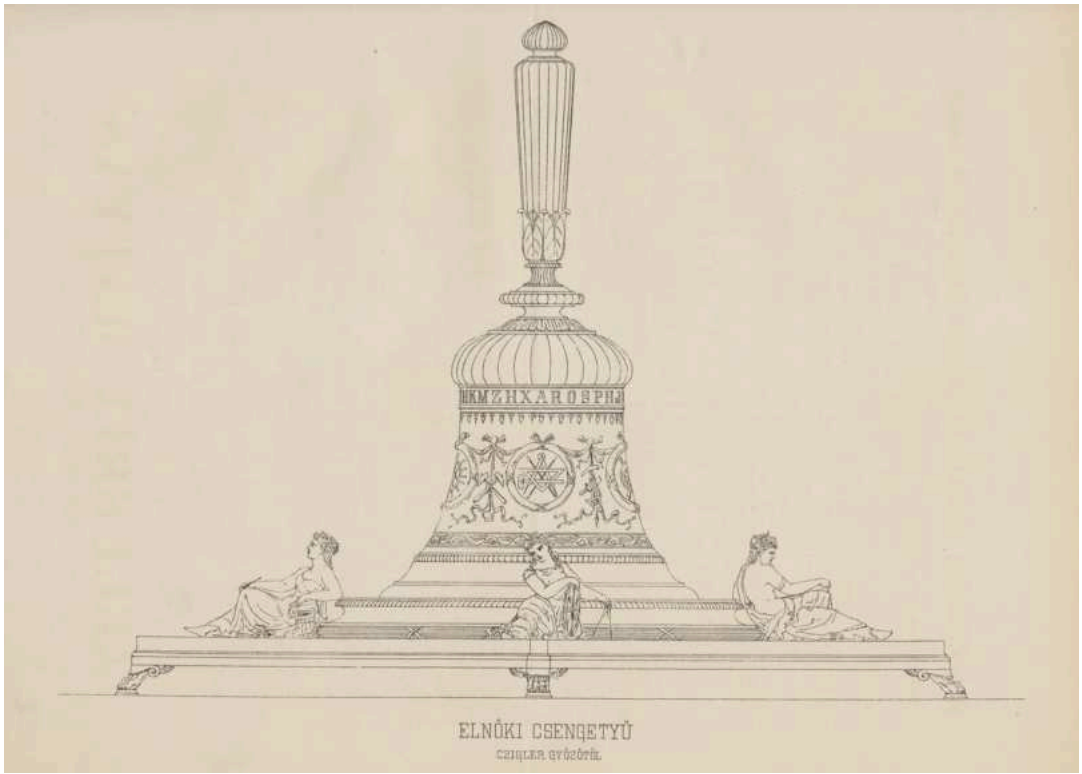
712. Szécsi Antal műterme

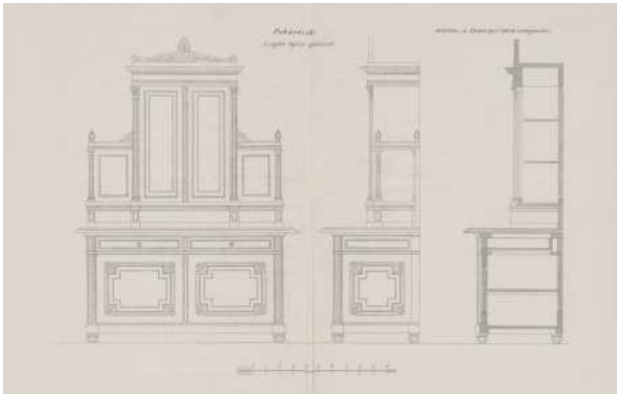
713. Czuczor Gergely emléktáblája

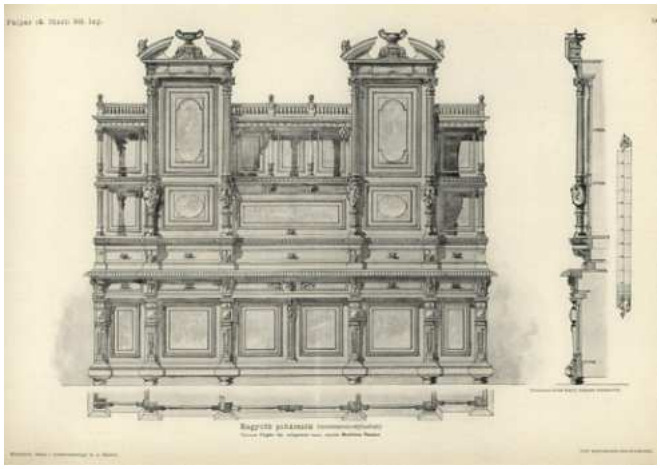

714. Baross Gábor szobra

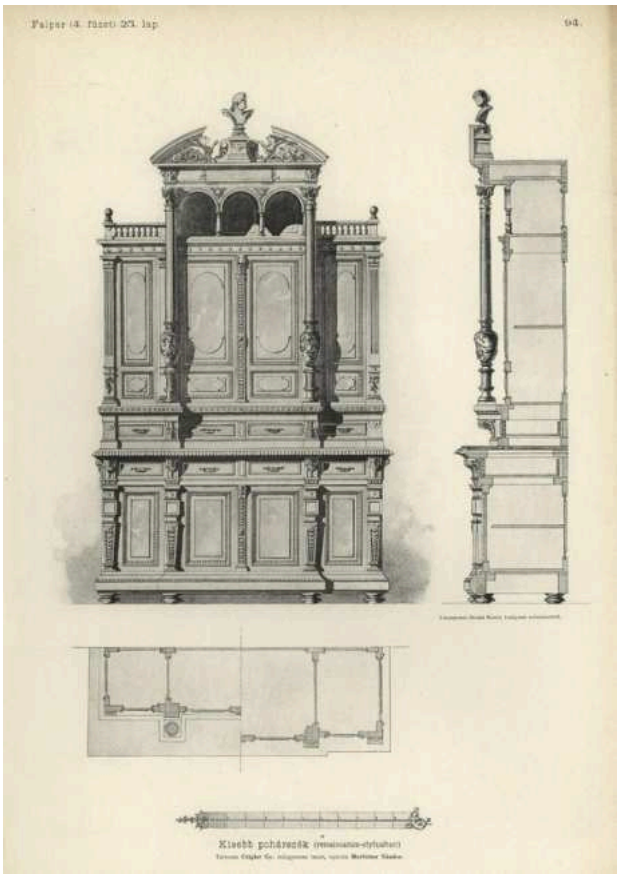

715. Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, elnöki csengettyű terve

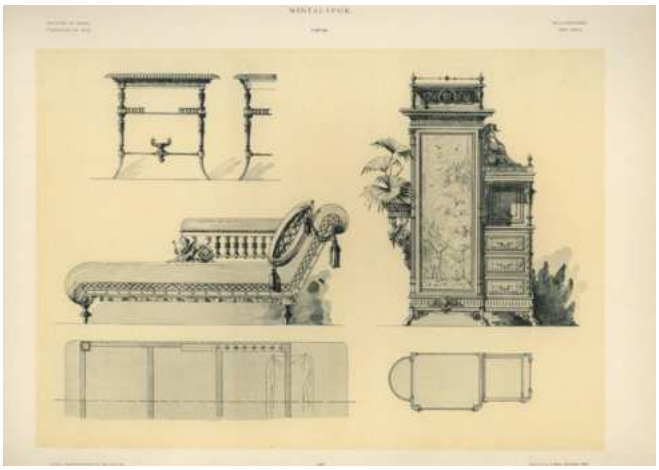

716–717. Bútortervek

718. Pohárszék terve

719. Dívány terve

720. Kurtz Vilmos ferencvárosi plébános pásztorbotja